

XLIX/1

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIX/1

НОВИ САД, 2006

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
XLIX/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

MATICA SERBICA

CLASSIS LITTERARUM

ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године

До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:

др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001—)

XLIX/1

Уредништво:

др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар),
др СВЕТЛАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:

Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Dr DRAGA ZEC, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLAĐENOVIĆ, Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVİĆ, Dr SVETLANA TOLSTOJ, Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:

Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIX/1

НОВИ САД
2006

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Милка Ивић: О српским сложеним лексичким структурама чији су конститутивни елементи <i>од-</i> и глаголи обавештајне семантике	7
Вања Станишић: О положају албанског језика међу индоевропским језицима у светlostи палеобалканских реликата	11
Слободан Павловић: Ревитализација посесивног генитива у старосрпском језику	25
Марина Курешевић: Апсолутни датив у српској средњовековној писмености	35
Наташа Драгин: Филолошке напомене уз посланицу о језику Ђакона Григорија	113
Владислава Ружић: Допунске реченице у савременом српском језику (I)	123
Ивана Коњик: Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката	219

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Мато Пижурица: Етимолошки речник српског језика	305
Ивана Антонић: О овремењавању и пасивизацији предиката	309
Жарко Бошњаковић: Крупан допринос словенској науци	315
Жарко Бошњаковић: Три зборника вредна наше пажње	319
Жарко Бошњаковић: Једна прека потреба	323
Aleksandar Čagaric: Počeci utemeljenja sistemske funkcionalne lingvistike	329

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Иzlази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/6622-726

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.yu
www.maticasrpska.org.yu

Редакција XLIX/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена 21. децембра 2006.

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички редактор и лектор: др Александар Младеновић

Коректор: Татјана Пивнички-Дрининћ

Штампање завршено октобра 2007.

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство науке Републике Србије

О СРПСКИМ СЛОЖЕНИМ ЛЕКСИЧКИМ СТРУКТУРАМА ЧИЈИ СУ КОНСТИТУТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ *од-* И ГЛАГОЛИ ОБАВЕШТАЈНЕ СЕМАНТИКЕ

МИЛКА ИВИЋ

UDC 811.163.41'367.625

Краћак садржај. Префикс *од-* је првобитно додаван сваком глаголу који именује радњу информативног језичког испољавања, и то искључиво ради упозорења да се њено узвраћање има у виду. Такав интерпретациони приступ био је, очигледно, неминовни исход те чињенице да је „ментално око“ ондашњих говорних представника српског језика било усредређено само на том узвраћању. Временом је тај принцип менталног фокусирања у потпуности напуштен. Данас се под најнепосреднијим обухвatom наше менталне пажње налази целокупан догађај узвратног информисања, а неизбежна последица таквог чињеничног стања је то да од постојећих глагола говорења само *говорити* ступа у спој са *од-* отуда што само устројеност његове (у раду описане) лексичке семантике пружа неопходне услове за такво спајање.

Кључне речи: глагол говорења; префикс *од-*; узвратност информисања; принцип најужег обухвата „менталног ока“; принцип најширег обухвата „менталног ока“; напуштање првог принципа у корист другог; неидентична семантизована лексика српског језика; *говорити, казати, рећи; говорити* као једини могући избор за спој са *од-*.

Когнитивисте већ поодавно живо занима, између остalog, и принцип по којем се устројава самосвојност природе таквих лексичких јединица чије се обе структуре, и она унутрашња, тј. појмовна, и она спољашња, тј. обличка, одликују сложеношћу. О том проблему су у стручној литератури изношена разна, понекад сасвим супротна мишљења. Ипак, као што је то недавно наглашено у студији Goldberg at al. 2004, данас је неоспорно бар једно, а то је постојање најтешње повезаности између оног обрасца по којем је конституисана садржинска страна дате лексичке јединице и оног који је примењен при конституисању њеног обличног лица (уп. „what is crucial is the uncontroversial notion that there do in fact exist correlations between formal linguistic patterns and meaning“ — *op. cit.* стр. 293).

Исправност оваквог увида у ствари добија сваким даном све више потврда у објављеним стручним извештајима о томе шта се дало сагледати одговарајућом анализом лексичких факата тог и тог језика. Оно што следи намењено је, пре свега, привођењу пажњи чињенице да потврђивачка улога о којој је реч није мимоишla ни српска језичка факта. Под обухватом истраживачке оптике наћи ће се овом приликом специ-

фичан принцип по којем су глаголи говорења удруживани с префиксом *од-* у српским текстовима писаним првих деценија XIX века. Међутим, пре било каквог осврта на те текстове, умесно је подсетити се на следећу, савременим теоретичарима језика добро познату неминовност: припајајући се некој датој језичкој јединици, префиксални облички елеменат, у односу на ту лексичку јединицу, стиче статус њеног *сайелаша*.

Термин *сайелаша*, који је у савремена лексиколошка проучавања увео Leonard Talmy (в. Talmy II 2000), обавештава на примерен начин о ономе што је најбитније, а то је да је значење дате глаголске лексеме, фактом њеног спајања с датим творбеним елементом, стекло себи пратиоца, оличеног у информацијски мање проминентном значењу тог елемента.

У Вуковом је времену префикс *од-* био у начелу припојив сваком глаголу који именује радњу обавештавања, а присуство префикса *од-* служило је стављању до знања да је узвратност именоване радње по среди. О постојању баш тог чињеничног стања сведочи Вуков Рјечник. У њему је Вук регистровао следеће парове глаголских лексема, уз изношење, на немачком и латинском језику, одговарајућих података о њиховој означености:

<i>говориши</i>	— sprechen, loquor	/ <i>одговориши</i>	— antworten, respondeo;
<i>казаши</i>	— sagen, dico	/ <i>ошказаши</i>	— antworten, entgegen, respondeo;
<i>реши</i>	— sagen, dico	/ <i>одреши</i>	— antworten, respondeo;
<i>поручиши</i>	— sagen lassen, mando	/ <i>ошпоручиши</i>	— zurückoutbieten, nuncium remitto;
<i>писаши</i>	— schreiben, scribo	/ <i>отписаши</i>	— zurückschreiben, antworten, rescribo.

Наводећи лексему *одреши*, Вук упозорава да је њој под (1), дакле, примарно, доступно значење „*absagen, renuncio*”, а тек под (2), дакле мање-више по изузетку, и значење „*antworten, respondeo*”. Он сам, у својим текстовима, на њу никада не примењује семантизацију типа (2).

Податак о узвратности одговора Вук је редовно износио изразима *одговориши* (уп. „Примио сам Ваша три писма... и још Вам нијесам одговорио ни на једно” — Вук, Преп. VIII, стр. 61—62), *ошписаши* (уп. „Црни Ђорђије ово писмо Рушић-паше пошаље у главни руски квартири, и, добивши отуд одговор, отпише Рушић-пashi, да он сад већ не може начинити мира за Србију” — Вук, Ист. сп. I, стр. 38) и *ошпоручиши* (уп. „Поруче му, да и он подигне најуј Рудничку... Милош пак, видећи да од те буне сад... ништа бити не може, отпоручи им, да он у то пристати неће” — Вук, Ист. сп. I, стр. 50).

Што се тиче глагола *ошказаши* у значењу ’увратити одговором’ сам Вук се њиме није служио, али се тај глагол са тим значењем појављује у текстовима које су писали писари „вожда Карађорђа”, по његовој наредби и под његовим надзором (уп. „опет смо мы от Вашего Императорского Величества дѣйствителне помоћи просили и Вы сте отказали да намъ без дозвolenія французскаго дѣйствително помоћи не можете” — А. Ивић, књ. XI, 1977, стр. 141). Било је, међутим, и таквих Карађорђевих писара који су се, баш као и сам Вук Караџић, радије опредељивали

за *одговорићи* него ли за *оћказаћи* (уп. „Прошу покорно одъговорити намъ на ово писмо“ — А. Ивић, књ. VI, 1965, стр. 138).

Све што је досад изложено, ставља нас неизбежно пред задатак да покушамо објаснити зашто су некадашњи Срби тако издашно примењивали конструкциони модел типа *од- + verba dicendi*, а зашто се ови данашњи, чијим се говорним поступцима отелотворује стандардни српски, тако доследно клоне сваке шире примене тог некад престижног конструкционог модела.

Усвајањем когнитивистички фундираног приступа језичким датостима наш задатак постаје релативно лако решив. Ствар је, наиме, очигледно у обављеној промени схватања о томе шта треба да се налази у најтешњем обухвату „менталне визуре“.

Почетно Срби под тај најтешњи обухват нису стављали ништа друго до догађај у звраћаја, маргинализујући неминовно таквим поступком спознају податка о одређеној исказној активности чијим је постојањем условљена остварљивост узвраћања које се има у виду. С протоком времена тај је принцип примене максимално суженог менталног обухвата све доследније напуштан у корист принципа који налаже оно супротно — максималну обухватну проширеност. Крајњи исход описаног развојног процеса оличен је чињеницом да се данас у најнепосреднијој визури нашег „менталног ока“ обавезно налази целику — пандогађај узвратног саопштавања.

Остаје, међутим, још једно питање које очекује одговор: зашто ми данас глаголе *казаћи* и *рећи*, који такође спадају у *verba dicendi*, никад не постављамо у узвратно семантизовану конструкцију с префиксом *од-*, већ се служимо искључиво глаголом *говорићи*?

Одговор нам пружа собом следеће чињенично стање:

Наше поимање усменог комуницирања неодвојиво је здружене са свешћу о томе да се остварљивим чини испуштање таквог гласовног материјала који обавља информативну сигналну службу. О томе да је усмено информисање посреди саопштавају својим лексичким значењем сва три овом приликом размотрена глагола — и *говорићи*, и *казаћи*, и *рећи*. Па ипак, њихова лексичка семантизованост није у потпуности идентично устројена. За разлику од глагола *говорићи*, у чијем су обавештајном потенцијалу равноправно присутна оба кључна податка — и онај о остваривању/остварености акције говорења, и онај о остваривању/остварености акције информисања, глаголи *казаћи* и *рећи* обелодањују собом само толико да је, у датом случају, посреди активност језичког испољавања намењена информисању. Отуда је употреба глагола *казаћи* и *рећи* обавезно условљена присуством, ако не експлицитним, а оно бар имплицитним, такве придодате им допуне чија обавештајна садржина оваплоћује собом најављени исход говорног чина — уп. *Јуче је он йред йрейуном салом казао/рекао да је то нейравда и добио заслужени айлауз*, или не и **Јуче је он йред йрейуном салом казао/рекао и добио заслужени айлауз*. Глагол *говорићи* се, међутим, сасвим нормално појављује без допуне у изјави *Јуче је он йред йрейуном салом говорио и добио заслужени айлауз*, а њен семантичко-сintаксички конституент *заслужени айлауз* недвосмиси-

слено потврђује собом да је, у датом случају, информативна садржина оствареног језичког испољавања њеним примаоцима била врло атрактивна.

Крајњи закључак целокупног нашег излагања гласи:

Из стечених увида у семантичко-синтаксичке особености разматраних трију глагола јасно се разабира зашто је лексема *говорити* наш једи-ни могући избор у приликама кад нам, обличким спојем префиксa *од-* с лексичким представником категорије *verba dicendi*, ваља обелоданити ту битну чињеницу да је узвратно у с м е н о и н ф о р м и с а њ е посреди.

Београд

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вук, Ист. сп. I — *Сабрана дела Вука Карапића*, књ. XV, *Историјски синиси I*, Београд 1969.
- Вук, Преп. VIII — *Сабрана дела Вука Карапића*, књ. XXVII, Београд 1994.
- Вук, Рјечник — Вук Стеф. Карапић, *Српски рјечник* (1852), — Сабрана дела Вука Карапића, књ. XI, Београд 1986.
- Goldberg et al. — Addele E. Goldberg, Devin M. Casenhisser, and Nitya Sethuraman, *Learning argument structure generalisations*, Cognitive linguistics 15, 3, 2004, 289—316.
- А. Ивић, VI, 1965 — Алекса Ивић, *Синиси бечких архива о првом српском устанку*, књ. VI — година 1809, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVII, Београд 1965.
- А. Ивић, XI, 1977 — Алекса Ивић, *Синиси бечких архива о првом српском устанку*, књ. XI — година 1813, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XXI, САНУ, Београд 1977.
- Talmy II 2000 — Leonard Talmy, *Toward cognitive semantics*, Vol II, *Typology and Process in Concept Structuring*, Cambridge Massachusetts/London, England 2000.

Milka Ivić

ON THE SERBIAN COMPOSITE LEXICAL STRUCTURES WITH *OD-* AND INFORMATIONAL VERBS AS CONSTITUTIVE ELEMENTS

S u m m a r y

The author's investigation into Serbian text written in the early decades of the 19th century reveals a hitherto overlooked phenomenon which however, deserves attention both for its inherent interest and for its theoretical significance. Namely, in order to signalize that the event of returning an informational activity took place, Serbian speakers were, in those days, ready to attach the prefix *od-* to any representative of the lexical category called *verba dicendi* (*govoriti* — *odgovoriti*, *kazati* — *otkazati* etc.). According to the author, the explanation for this lies in the "fact that it is only the returning event as such that was in focus of their "mental eyes". In Modern Standard Serbian, on the contrary, the choice of *od-* establishes the mental perspective of the whole event incarnated in the fact that the returnig phenomenon concerns the performance of any informational activity. Today *od-* can be attached only to *govoriti*, because only the lexical meaning of this verb makes it possible to lay stress on the product of the action of speech rather than on the action itself.

О ПОЛОЖАЈУ АЛБАНСКОГ ЈЕЗИКА МЕЂУ ИНДОЕВРОПСКИМ ЈЕЗИЦИМА У СВЕТЛОСТИ ПАЛЕОБАЛКАНСКИХ РЕЛИКАТА

ВАЊА СТАНИШИЋ

UDC 811.18'28

Кратак садржај. У досадашњој литератури је већ било истакнуто како је „у Европи тешко наћи други географски регион где би проблеми супстрата били толико актуелни и толико замршени, као у језичкој и етничкој историји Балканског полуострва”. С тим у вези, може се поставити питање шта о положају старобалканских језика у индоевропској дијалекатској подели може да каже сам албански језик својим везама и односима с другим индоевропским језицима. Подударно албанском језику, старобалканско наслеђе се такође показује као средишњи идиом, као прелаз између „северозападне” и „југоисточне” индоевропске групе и спона између различитих језика на северу и јтугу индоевропске дијалекатске области.

Кључне речи. Индоевропска дијалекатска подела, старобалкански реликтни језици, порекло албанског језика.

Најстарија дијалекатска подела, која је у индоевропеистици неприкосновено владала од средине XIX в. до прве четвртине XX в., била је подела на основу само једног структурног критерија, двојаког распореда велара по којем су ие. језици били подељени на два ареала — источне (*сајем*) и западне (*кенитум*) језике. „Веларна изоглоса”, коју је дефинисао још оснивач упоредне индоевропеистике Франц Боп, сматрана је најважнијом и најстаријом дијалекатском границом све док у првој половини XX в. нису откривена два кентумска језика на истоку индоевропске територије (хетитски и тохарски). То је омогућило увођење резултата и достигнућа лингвистичке географије у индоевропску дијалекатску поделу и довело до промене односа према подели на *кенитум* и *сајем* језике, која је у првој половини XX в. добила карактер дијалекатске поделе на иновативни центар и архаичне периферије.

Међутим, напоредо с потискивањем „веларне изоглосе”, подробнији увид у дијалекатске односе међу индоевропским језицима поткрепио је географску поделу на источне и западне језике. Такав се приступ заражава већ у оснивачком раду Антоана Мејеа из области индоевропске дијалектологије,¹ у којем је сатемизација проглашена иновацијом средишње групе индоевропских језика, али је, на основу низа морфонолошких изоглоса, задржана и географска подела исток-запад с прелазном

¹ A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*, Paris 1908; 1922.

зоном у коју су укључени балтски језици на северу иprotoалбански, грчки и фригијски на југу.²

Ближе упознавање с хетитским и тохарским допринело је преиспитивању и самих критеријума дијалекатске поделе и унело извесне прераде у поделу индоевропских језика, која је уобличена у другој половини XX века. Према новијој верзији традиционалне генеалошке класификације, коју су изложили Вјачеслав Иванов и Тамаз Гамкрелидзе,³ индоевропски језици су на почетку историјског периода били подељени по старини на два велика ареала: старији ареал А који је чинио анатолијски заједно с тохарским, италским и келтским, и млађи ареал Б, који је та-коће био подељен по старини на два подараела: старији, јужни, аријско-грчко-јерменски и млађи ареал, који се археолошки може довести у везу с носиоцима северноевропске „врпчасте керамике”, а лингвистички с још увек нерашчлањеним Протогерманима и Балтословенима.⁴ Међу њима постоје и значајне унакрсне везе, нарочито између итало-келтског, германског и балтословенског с једне стране, тако и њима типолошки паралелне грчко-фригијско-јерменске везе с друге стране, које говоре како о могућем распореду ових група унутар два претпостављена ареала, тако и о каснијим правцима кретања и сеоба. У оваквој подели више се не говори о средишњој прелазној зони између истока и запада. Међутим, обележје балканско-малоазијског простора управо представљају извесни „језици споне”, као што је фригијски, који се по неким својим цртама додирао с језицима ареала А (Макаев 1964: 28), као и protoалбански, који у себе укључује црте и северне и јужне подгрупе ареала Б. Идеја о „спонама” и „прелазним зонама” има посебан значај за овај географски простор за који су везана три уникатна индоевропска језика — јерменски, грчки и албански — и посебну тежину за албански језик у вези с његовим загонетним старобалканским коренима. Као што је то у литератури већ било истакнуто, „у Европи је тешко наћи други географски регион где би проблеми супстрата били толико актуелни и толико замршени, као у језичкој и етничкој историји Балканског полуострва”.⁵ С тим у вези, може се поставити питање шта о старобалканским језицима и њиховом месту у индоевропској дијалекатској подели може да каже сам албански језик својим везама и односима с другим индоевропским језицима.

Чињеница да се албански језик данас налази на територији коју су у античко доба насељавала илирска племена, подстакла је већ пионире албанологије да у њему виде наследника илирског језика. Ово аутохтонистичко гледиште, или илирску хипотезу о етногенези Албанаца, предложио је још 1774. шведски историчар Јохан Тунман (J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig). Та претпоставка, заснована превасходно на чињеницама да историји није позната никаква смена становиштва на том простору и на истоветно-

² Wald, Slušanschi: 326—329; Čabej 1976: 14.

³ Гамкрелидзе, Иванов 1984: 371—427.

⁴ F. Specht, „Sprachliches zur Urheimat der Indogermanien”, KZ 1/2, 1939.

⁵ Гиндин: 48; Калужская: 147.

сти албанског самоназива *arbën / arbër* с Птоломејевим Албаницима (’Алβανοί) који су у II в. живели око Албанополиса (данашње Кроје), укорењује се крајем XIX века и у историјску лингвистику.⁶ Главни аргументи илирске хипотезе јесу подударност племенског имена античких и савремених становника тога дела Балкана (међу којима иначе постоји празнина од осам века), као и могућа веза појединих илирских гласа с одговарајућим албанским речима, мада је сам илирски материјал доста оскудан и недовољан за било какав поуздан суд о илирском језику (Stanišić: 321—322).⁷

Месапски споменици увећали су број могућих албано-илирских паралела за још неких десетак речи.⁸ Неоспорна је, међутим, чињеница да је у позној антици албански језик доживео значајан латински утицај и да се тада граничио с облашћу на којој је настао румунски језик, али се та територија такође не може поуздано утврдити услед велике сеобе народа која је у раном средњем веку изменила етничку слику Балкана. При таквом стању ствари албански језик се, по речима Валтера Порцига (1964: 222—223), не може разматрати као непосредан наследник илирске гране, већ се мора упоређивати као самосталан језик са свим осталим језицима, укључујући илирски. Исто гледиште о пореклу албанског језика заступала је и Агнија Десницка по којој је настанак албанског језика последица међујезичког прожимања стариначког и романизованог балканског становништва, услед чега је настао такав спој старог и новог у коме латинска лексика представља супстратни елемент новог језика новога народа (Десница 1987: 125).

Подробнији увид у лингвистичке чињенице довео је до појаве супротног гледишта о источнобалканском или трачком пореклу Албанаца, које је поставио Херман Хирт при kraju XIX v.⁹ У светlostи тада владајуће индоевропске дијалекатске поделе на *κενῆτημ* и *σαῖτημ* језике, посебна пажња је била посвећена чињеници да је, за разлику од илирског, албански језик сатемског карактера, по чему је ближи трачком и фригиј-

⁶ Даље је развијана у радовима Георга Хана (G. Hahn), Густава Мајера (G. Meyer), Паула Кречмера (P. Kretschmer), Вацлава Ћимоховског (W. Cimochowski), Ећрема Чабеја (E. Čabej) [Demiraj: 147—149].

⁷ Подударности између имена илир. племена Δελμάται / *Dalmatae* — алб. *del/m/e* „овца”, као и старих назива Улциња и Котора, Ούλκινιον / *Olciniūm*, Ρίζον / *Rhizon* с алб. називима за „вук” (*ulk / ujk*) и глаголом „тећи” (*rjedhë*) [Čabej 1976: 26] засноване су само на спољашњој сличности. Једна од три илирске гласе из Хомерове ходије *ρίνος' ἄχλύς* „облак”, коју је Норберт Јокл међу првима довео у везу с алб. (гег.) *rē* „облак” (Нерознак: 163), а Чабеј потом и с експресивно проширеним обликом *errēt* „тама” (Čabej 1976: 27), има такође паралелу у имену старомакедонске реке Ἔριγών данашња *Црна*, западна притока Вардара (Ködderitzsch 1985: 22), а није искључена ни дијалекатска веза с грчким ἐρέβος „подземно царство мрака” и јерменским *erek* „вече” (Георгиев: 133). Све је то, међутим, релативизовано открићем да је реч о ие. архаизму *reg⁴os, потврђеном и у тохар. A *orkām* „мрак”, стинд. *rajanī* „ноћ” и гот. *riqis* „тама” (Семеренъ: 78; Джаукиј: 49).

⁸ Нпр. месап. βρένδον „јелен”, *bilia* „књи”, βαρψυκα „стомак” — алб. (гег.) *brî* „рог”, *bijë* „књи”, *bark* „стомак” итд. (Simone 1973; Čabej 1976: 28; Нерознак: 168—169; Каљуская: 8).

⁹ H. Hirt, „Beiträge zur alten Geschichte und Geographie”, *Festschrift für H. Kiepert*, Berlin 1898; H. Hirt, *Die Indogermanen*, Berlin 1905, 141 (Барил: 20; Каљуская: 10).

ском.¹⁰ Ово је гледиште даље разрадио Густав Вајганд 1927. године у часопису *Balkan-Archiv*, № 3. Полазећи од поменутих албано-румунских језичких веза, у којима је Хирт видео „заједнички супстрат”,¹¹ и нарочито заједничке сточарске терминологије, што се слаже с првобитно сточарским карактером оба народа, као и чињенице да албански језик нема аутохтону поморску и рибарску терминологију, изнео је супротно гледиште о заједничким трачким коренима Протоалбанца и Проторумуна, што би значило да је албанска прапостојбина била изван Албаније. Заговорници трачке хипотезе¹² покушали су да у низу античких топонима у унутрашњости Полуострва открију трагове албанске фонетске прераде: *Nišs* < Νοῖσσος / *Naissus* (с развојем дифтонга [ai > e > i] као у *Пловдив* < *Pulpudeua*), *Shkup* албанско име *Скотља* које потиче непосредно из античког *Scupi*, *Шпий* < Ἀστιβός (с типично албанским губљењем почетног *a*- као у алб. латинизму *mik* „пријатељ” < *amicus*), *Oxrid* < Λυχνίς, Г *Луχнідос* (преко јужноалбанског ротацизма [n > r] као у алб. *grua* према стинд. *gna* „жена”). Ови топоними оцртавају границе античке Дарданије и Пеоније, које се, према том схватању, могу сматрати ранијом албанском постојбином (Барић: 30—31). Наведени материјал је ипак доста споран и једино би *Шпий* одражавао све елементе албанске фонетске прераде, заједно с леницијом као у неким раним албанским славизмима: *Pushtericë* < *bystrica (Лома 1991: 282—300).

Извесну популарност међу стручњацима који Албанце сматрају потомцима Илира имала је и претпоставка Холгера Педерсена да албански језик има рефлексе сва три реда гутурала и да према томе није ни кентумски ни сатемски (H. Pedersen, „Die Gutturale im Albanesischen”, KZ 36/1900). Ову претпоставку Педерсен је заснивао на десетак примера који би требало да садрже трагове старих лабиовелара, који су, по његовом мишљењу, дали различите рефлексе од обичних велара (позиционо се палатализовали у *q*, *gj* [k̚, g̚]). У критичком осврту на ту идеју Едуард Херман је већ 1907. показао да су албански медиопалатали *q*, *gj* знатно каснија појава и да, стога, нема разлике у рефлексима лабиовелара и обичних велара (E. Hermann, „Über das Rekonstruieren”, KZ 41), док је Ећрем Чабеј оповргао већину Педерсенових примера утврдивши да су албански рефлекси палатовелара само *th*, *d(h)*, а лабиовелара само *s*, *z*.¹³ Иако Педерсенова хипотеза о постојању индоевропског језика с три реда гутурала званично никада није била прихваћена у индоевропеистици, неки стручњаци су се касније ипак вратили овој идеји,¹⁴ углавном они који албански сматрају потомком илирског језика, који је по своме полу-

¹⁰ Нпр. фриг. *ζέμελεν* „човек” с истом мотивацијом као и лит. *žónēs* „народ”, изведенница од *žētē* „земља” као и лат. *homō* од *humus*, које, као и име божанства „Мајка земља” у трач. *Σεμέλη* и лит. *Žemėlė* потичу од ие. **dʰe-gh̥ēm*, корена који иначе добро илуструје индоевропске *κενῆμη* — *cañem* односе.

¹¹ Demiraj: 151.

¹² Међу којима су такође били познати илиролог Ханс Крае (H. Krahe) и заговорници албано-јерменских веза Виторе Пизани (V. Pisani) и Хенрик Барић (1959: 19—28).

¹³ Чабеј 1986: 82—85; Откупщиков 1989: 44.

¹⁴ Десницкая 1966: 12—13; Solta 1966: 277—278; Ölberg 1976; Нерознак: 142; Русаков: 173; Demiraj: 38—48.

жају такође могао да буде „границни” језик и за који се према сачуваним гласама не би могло рећи да је био сатемског типа. Најважније је ипак то да, по речима Олега Широкова (1981: 10), у албанском нема никаквих трагова лабијализације и да случајеви „делимичне” или „недоследне сатемности” типа алб. *kohë* : стсл. *часъ*, *quaj* (дијал. *kluonj*) „зовем” : стсл. *слушати* (упор. прус. *kīsman* „време”, лит. *klausyti* „слушати”) ни по чему не издвају албански од осталих сатемских језика.

У вези с питањем прародбине Албанаца, Вацлав Ђимоховски је Вајгандовим тезама супротставио тврђњу да се из албанске постојбине једино могу искључити јужна и приморска област Албаније, али да то још увек не доказује трачко порекло Албанаца (Cimochowski 1958). Међу античким топонимима на томе простору Ехрем Чабеј је успео да покаже и примере њиховог непосредног преузимања у албанском језику (BUSH XII/2 1958) као што су *Lezh* < *Lissum*, *Shkumbini* < *Scampinus*, *Ishmi* < *Isamus*, иако, по речима Ерика Хемпа, није био успешан и његов покушај да докаже постојање аутохтоне албанске поморске терминологије. Речи као што су *det* „море”, *mat* „обала”, *valë* „талас” могу се односити на сваку воду, а речи као што су *grykë* „залив” (изворно „грло”) или *aní* „брод” (изведено од *anë* „посуда”) су лако препознатљиве метафоре (Hamp 1966: 98).

Највише присталица данас има гледиште по којем су преци данашњих Албанаца могли да насељавају или планинску северну Албанију (на којој су у античко доба живели тзв. *Illyri proprie dicti* и која од XI в. представља историјско средиште средњовековних Арбанаса), или античку Дарданију, која се између Шаре, Проклетија и Мокре Горе граничила с илирским племенима, док се између Кораба и Велеса (античке Билазоре), граничила с хеленизованим Пеонијом и касније Македонијом. С друге стране, дарданска хипотеза претпоставља досељавање предака данашњих Албанаца из Дарданије, али је њена предност у томе што обједињује два супротстављена гледишта и у себе укључује и присталице илирског и присталице трачког порекла Албанаца.

Традиционално мишљење да су Дарданци били илирског порекла засновано је на изричитим тврђњама античких писаца, на првом месту Страбона и Апијана. Иако су од дарданског језика сачувани само називи неколико биљака, доста богат ономастички материјал, нарочито бројна дарданска имена из римског периода, то у највећој мери потврђује. У источном делу дарданске територије ономастика је, међутим, била трачка (упор. нпр. *Βεστίανα* у чијој се основи препознаје трачко племе *Βεστοί* и *Δαρδάλαρα* с трачким називом за насељено место *τάρα*, *βάρα* у другом делу), што се објашњава политичким ширењем Дарданије до Јужне Мораве и Нишаве у III веку пре н.е. [Папазоглу 1969: 161—195]. Овакво мешовито илирско-трачко порекло Албанаца формулисао је средином двадесетих година XX в. Норберт Јокл и његово гледиште данас има доста присталица (Hamp 1966: 106; Ködderitzsch 1988: 113; Gindin 1992).

Особену варијанту дарданске хипотезе изнео је Владимира Георгијев 1960. године с тежиштем на неилирском слоју у Дарданији. Већ помену-

те албано-румунске језичке везе њему су послужиле да у складу са својом хипотезом о посебном етно-језичком карактеру дако-мезијске области (која је захватала и Дарданију) претпостави заједничко дако-мезијско порекло Албанаца и Румуна. Тадашња новина Георгијевљеве претпоставке била је уочавање паралелизма између заједничке старобалканске лексике албанског и румунског језика и њихове заједничке лексике латинског порекла. Супстратна лексика румунског језика (дако-мезијско наслеђе) има скоро у целости паралеле у албанском језику, а заједничка румунско-албанска лексика латинског порекла по својим геолингвистичким и етносоцијалним одликама уочљиво се разликује од западнобалканског далматског језика. На основу свега тога, Георгијев је закључио да је однос албанског језика према дако-мезијском сличан односу румунског језика према латинском. Обрнуто од Јокла, који је албански сматрао мешовитим језиком средњобалканског порекла с претежно илирским одликама, за Георгијева је то у основи дако-мезијски језик с одређеним илирским цртама (Georgiev 1960: 19). Георгијевљеву хипотезу, међутим, релативизује чињеница да је етнојезичко разликовање дачког и трачког такође само хипотетично и да су о дачком језику позната само имена десетак биљака и незнатан број антропонима и топонима. Временом је релативизован и знатан број аргумента ове хипотезе, тако да се, упркос својој некадашњој популарности, на њу данас гледа само као на „талентовани прежитак младограматичарске схоластике” (Калужская: 11).

Међутим, допринос дарданске тезе ипак је у томе што се у потрази за старобалканским коренима албанског језика испоставило како се ово средње решење поклапа са средишњим карактером албанског језика у индоевропској дијалекатској подели. Уместо питања о ареалним односима исток — запад, у оквиру којег су се стручњаци раније опредељивали за повезивање или против повезивања сатемског албанског језика с једним наизглед кентумским језиком какав је био илирски, у светlostи нових гледишта о Балкану као месту контакта између северне и јужне групе Индоевропљана (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 956), албански језик се показује као члан северне групе индоевропских језика, али с неким одликама поменуте јужне групе,¹⁵ које би у контексту историјских чињеница могле да се доведу у везу са старобалканским и троадским Дарданцима, Фригијцима и Мизима (Stanišić: 325—334).

За тему о којој је реч најинтересантнији је низ морфолошких и лексичких одлика албанског језика по којима се он показује као средишњи идиом, као прелаз између Мејеове „северозападне” и „југоисточне” индоевропске групе и спона између различитих језика на северу и југу (Çabej 1976: 15—17; Huld: 161—170). Неке од важнијих морфолошких одлика које искључују везу с периферијом и указују на његов средишњи карактер јесу: 1) нови наставци медиопасивних глагола *-omai, *-etHi (*vishem* „облачим се”, *sillet* „доноси се”), исто као у аријском, грчком,

¹⁵ Чији један слој, по В. Пизанију, показује везе с германским и балтословенским, док је други у ареалним везама с грчко-фригијско-јерменском групом (V. Pisani, „L'albanais et les autres langues indo-européennes”, *Annaires de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, 10, Bruxelles 1950, 538; Десницкая 1965: 30).

балтословенском и германском, наспрот староме *-г које се очувало на периферији (у анатолском, тохарском, фригијском, италском и келтском: стир. *berair* = лат. *fertur* „носи се”); 2) позни ие. сигматски аорист, који је у историјско доба постао веома производан у аријском, грчком, албанском и словенском: стинд. *ádikṣam*, грч. ἔδειξα „показах” (< *e-de-ił-s-), алб. *qeshë* (< *kle-s-) = стсл. въ্যѣхъ (< *b^hūs-s-); 3) чување старог наставка локатива мн. *-su у аријском, балтословенском и албанском (у коме је то данас аблатив мн.) као и грчком, који се од њих разликује променом тембра крајњег самогласника [-σι]: стинд. *vṛkēṣi*, стсл. вълкоиς/ι/ [датив мн.], алб. *dru lisash* „храстовина [букв. 'дрво храстова']” (Čabej 1986: 100).

С поменутим морфолошким цртама може се довести у везу један број древних сточарских и географских термина везаних за средњу и југоисточну Европу.

Иновације у називима за млеко и млечне производе, које албански спајају и са југом и са севером: стинд. (вед.) *kṣīrām* „млеко”, ав. *xšvīd-* (pers. *šīr*), алб. *hirrë* „сурутка”, као и стисл. *skyr* „кисело млеко”; стинд. *sarpis* „растопљено млечно масло”, грч. дијал. ἔλπος „уље, масти” (Хес.), тох. А *śālypas* (Н мн.), алб. *gjalpë* „маслац”, као и ствнем. *salba* „мазање”; стинд. вед. *dádhi* „кисело млеко” (Г *dadhñás*), алб. *dhall/t/ë* „обрано млеко; павлака”, *djhathë* „сир”, грч. θήνιον, јерм. *dal* „скоруп” — ареална изведенница од корена *dʰeɪ̯- „дојити” [Гамкрелидзе, Иванов 1984: 570; Huld 1984: 167; Orel 1998: *hirrë*; *gjalpë*; Ringe 1996: 114].

Архаични сточарски карактер албанске народне традиције потврђује и карпато-балкански култ ватре: алб. *vatér*, рум. *vatră* „огњиште”, срп-хрв. *vatīra* (као и обредна *жива vatīra*), који се значењски подударају с опште-иранским и латинским називом за „обредну ватру”: авест. *ātar* „ватра”, лат. *ātrium* „огњиште, предворје” (такође лат. *ater* „црн, чађав”), док у балтским језицима овај корен означава различите атрибуте ватре: лит. *ātrus* „плаховит”, лет. *atrs* „нагао, жесток” [Huld 1984: 167; Станишић 1995: 69; Иванов 2002: 38].

Осим лексичких и морфонолошких подударности албанског језика с јужном подгрупом ареала Б (грчким, јерменским и аријским), нови смисао добија поменута веларна изоглоса у контексту ексклузивних албанско-западноиранских денталних рефлекса палатовелара *ḱ, *ǵ (лат. *gener* „зет”, стсл. զատъ, авест. *zāmātar*, алб. *dhëndër*, новоперс. *dāmād* < *ǵen-t-), који ову веларну изоглосу осмишљавају у оквирима индоевропске дијалекатске поделе. У ареалном контексту она је такође паралелна позиционој дентализацији лабиовелара у грчком (грч. *tíç*, ποῦ — лат. *quis*, *quod*)¹⁶ и заједно с истоветном албанско-грчко-аријском заменом слоговних назала *ɳ, *ʈ > /a/¹⁷ сведочи о централном карактеру ових рефлекса, који се могу упоредити с каснијом орализацијом назалних самогласника [ɛ, ɔ] у средишњем делу словенских језика.

¹⁶ Stanišić: 328—332.

¹⁷ Нпр. стинд. *matīh* „мисао”, грч. αὐτό-ματος „самопокретљив” наспрот лат. *mens* (G sg. *mentis*) „разум” и стсл. па-լատъ < *m̥tís — алб. *gjatë* „дұг” наспрот лат. *longus*, гор. *laggs* < *dl̥ngʰ-to (Orel 2000: 42).

Као што је познато, Густав Мајер је још 1883. „сигурном руком показао место албанског језика”, које важи и данас: „албански језик је истовремено источни и северни индоевропски језик”.¹⁸ Најбројније су међу њима албанско-балтословенске језичке везе, које потврђују да је основни језички слој албанског језика био северноевропског порекла.¹⁹ У оквиру лексичких веза преовладавају речи везане за економску сферу живота, као и појмови из области географске терминологије, који говоре о доисторијском периоду заједничког живота Протоалбанаца и Балтословена на простору средње Европе (Широков 1981: 18; Orel 2000: 250). У томе контексту сеprotoалбански показује као јужна периферна зона северноевропског ареала, коју с периферном зоном тога ареала повезује знатан број ексклузивних изоглоса, у првом реду с балтским језицима (Orel 2000: 254—255):

алб. *bir* „син” — гот. *baurn*; алб. *det* „море” — енгл. *depth* „дубина”; алб. *gjie* „кућица, брвнара” — лит. *síena*, лет. *siēna* „зид”; алб. *halë* „рибља кост; осје; четина” — лит. *skalà*, лет. *skala* „ивер, палидрвце, трн”; заједнички императив „иди, бежи” алб. *ikëj* — лит. *eik/i/*; алб. *jerm* „бунцање, бунило” — лит. *eřmas* „чудовиште”, лет. *ermi* „дивљење, чудо”; алб. *kë-purdhë* „печурка” — лит. *kèpurė*, лет. *serure* „капа”; *kungull* „тиква” — лит. *kuñkulas* „мехур”; алб. *rangë* „кућни послови (углавном женски)” — овај пример сведочи да је иprotoалбански учествовао у настанку ексклузивног балтословенског назива за руку: стсл. *ঢকা*, лит. *rankà*, при чему су управо у ове две периферне зоне очувана одговарајућа сродна глаголска значења.

С друге стране, с постојањем добро познатих илирских археолошких и ономастичких веза са староевропским ареалом,²⁰ поклапа се средњоевропски лексички слој албанског језика, по којем он опет заузима средишњи положај у индоевропској дијалекатској подели. То се добро види на примеру знатног дела палеобалканске реликтне лексике, која по правилу ареално повезује индоевропске језике на југу и на северу, а којој се, према Єхрему Чабеју (Çabej 1987: 384), могу додати и албано-келтске изоглосе као очекивани додири јужног дела северноевропских језика с Пракелтима на простору средње Европе.

1) Алб. *verr* „јова”, брет. *giwern* (као и франц. *ver/g/ne*) од ие. корена *uerñā- потврђеног у јерм. *geran* „брвно, дебло” (Çabej 1987: 374—375; Ђжауќян: 38) — по називу ове врсте дрвета које расте по мочварним и влажним местима албански заузима управо средишњи положај између келтског и јерменског, док се у другим језицима староевропског ареала у основи његовог назива налази корен *elis- / *olis-: лат. *alnus* (< *alisnos),

¹⁸ G. Meyer, *Ueber die Stellung des Albanesischen im Kreise der Indogermanischen Sprachen*, 1883 [Çabej 1976: 14].

¹⁹ N. Jokl, „Zur Vorgeschichte des Albanischen und der Albaner”, *Wörter und Sachen*, 12, Heidelberg 1929, 63—91; Hamp 1966; Çabej 1976: 14—15; Десницкая 1965, 1989; Широков 1989.

²⁰ О којима сведоче илиро-венетска и балто-балканска етнолингвистичка преплитања (Трубачев 1983; Breidaks 1990).

стмак. ḥλιζα· ḥ λεύκη (Хесихије), ствнем. *elira* (нем. *Erle*), стисл. ḥlr, лит. *al̄ksnis* / *ēlsknis*, прасл. *elъxa / *olъxa (Фасмер: ольхā).

2) Алб. *mal* „планина, гора”, који је потврђен као распострањена старобалканска гласа: илир. *Malontum* (данас *Молунаш* крај Дубровника), *Malata* (име данашњег јадранског острва *Молаиш*), као и старије име римске провинције *Dacia maluensis* „приобална Дакија” из времена Марка Аурелија, касније преименована у *Dacia ripensis* (лат. *ripa* „обала”) сачувано у рум. *mal* „обала”, има бројне топономастичке паралеле на келтском терену: гал. хидроними *Malona* (савр. франц. *Malène*), *Malaua* (старо име француских река *Béal* и *Mauve*), као и стир. *mell* „брдо”, *mala* „обрва”, *moil* „груда, гомила”, брет. *malvenn* „трепавица”, али и у балтословенском: лет. *mala* „обала”, лит. *jūrmala* „морска обала”, лет. *pamala* „границна област”, срп-хрв. *помаљаши се*, словен. *moléti* „уздизати се” (Широков 1981: 20; Калужская: 125—129).

3) Алб. *mat* „речна или морска обала”, које се среће у називу северноалб. реке *Mati*, као и у имену чешке реке *Metuja*, једне од притока Лабе, има по Чабејевом мишљењу (Čabej 1987: 378), паралелу у стир. *math* „песак”, чија је веза осигурана северноалбанским значењем „песковита обала” и грчким синонимом ψάμαθος.

4) Албански назив Проклетија *Bjeshkët e Nëtuna* (букв. „Проклете планине”) представља добру илустрацију поменутих паралела. Први део овог назива је алб. апелатив *bjeshkë* „планинска испаша”, који је одавно привукао пажњу упадљивом сличношћу с карпатским оронимом *Бескиди*, који у овом делу Карпатског масива постоји и као апелатив: укр. бескед „стрма литица, непроходна јаруга”, молдав. бескид „гора (с летњом испашом)”, чеш., словач., пољ. *beskyd* „планински гребен или превој” (Калужская: 15). У основи другог дела је алб. *nëtë* „проклињем”, *nëtë* „проклетство” с паралелом у стир. *namæ* „непријатељ”, који су, како се види из гот. *niman* „узети” и грч. νέμεστις „гнев, прекор, божанска освета”, νέμω „напасам стоку, делим испашу, владам”, νόμος „закон, обичај”, прешли из сточарске у правну терминологију (Čabej 1987: 383; Широков 1981: 18; Orel 1998: *nëtë*, *namë*).

5) Алб. *baltë* „блато”, исто као и *daltë* „длето”, јесу изведенице са суфиксом *-to, својствене само албанском и балтословенском, које се тумаче или као рани славизми или пак као заједничко наслеђе (Калужская: 92—93; Orel 1998: *daltë*). Прва реч, која је присутна у илиро-венетској хидронимији од северне Италије (лат. *palūs*, *-udis* „блато”, ломбард. *palta*) до Балтика (маре *Balticum* од IX в., лит. *báltas* „бео”, упор. такође стпoљ. *biel* „блато” [Słownik prasłowiański: *bolto*]), истоветна је с прасл. *bolto, док ствнем. *pfluol* и енгл. *pool* „мочвара”, који указују на иницијално *b-, фонетски потврђују да је у овом случају реч о „староевропској” дијалекатској иновацији.

6) У албанском, српско-хрватском и румунском постоји заједнички назив за особеног рептила: алб. *bullar*, срп-хрв. *блѧвōр* „змијолики гуштер са закржљалим ногама (који живи у приморском појасу)”, док је рум. *bălaur* фолклорно чудовиште, пола човек пола змај. Иако је старо-

балкански карактер овога назива неспоран,²¹ напредак у његовом тумачењу учињен је тек разоткривањем његовог митолошког садржаја, мотива змајоборства, о чијим старобалканским коренима сведочи митски лик старогрчког јунака Белерофонта (Βελλερόφοντης) „убица змаја Белера”.²² Елементи овога старогрчког митског лика укрштају се и у одговарајућој српској, румунској и албанској фолклорној традицији. У српској традицији је акценат на обредној иницијацији, ритуалној победи над „троглавим јунаком”, *Балачком* војводом, *Милавером* или *Белавером*,²³ у румунској на прелазној природи и физичком преображају ових створења, док је у албанској *Bullar* име свепрежђијег змаја, чија привремена слепоћа има паралелу како у ослепљивању Белерофонтовом, тако и у отровном оку ирског митског чудовишта *Балора*, које оно отвара само за време битке (Калужская: 76). На основу поменутих фолклорних садржаја може се назрети широки круг представа везаних за старобалкански и шири индоевропски митски мотив о змијоликом чудовишту, чија метаморфоза може да симболизује годишњи преображај природе.

7) Албанско *buzë* и румунско *buză* са значењем „усне, ивица, крај” још је Миклошић тумачио као палеобалканско наслеђе. Иако у многим европским језицима постоји подударан експресивни назив за усне, образ и пољубац (лат. *bassium, bucca*), албано-румунски назив одликује се неутралним анатомским значењем, код којег је значење „ивица, крај”, широко присутно и у старобалканској топонимији (нпр. *Beusas, Buzetius* у Далмацији).²⁴ Такав је случај и с *Византом* (*Βυζάντιον*) на Босфору, који по мишљењу Владимира Топорова није био само „град на обали мора”, већ можда и над „безданом”, од корена *b[^h]eud^h- „дубина, дно”, који је иначе Топоров реконструисао у имену одговарајућег хтонског бића описаног у стинд. *Áhi-Budhnyá*, грч. Πόθων, срп. *бадњак* и алб. *buzm*, чије обредно жртвовање доноси процват и благостање.²⁵ Иако је алб. *buzm* „бадњак, камен на огњишту, преклад” прозирна изведенница од *buzë*, због чега можда и не мора бити у непосредној вези са срп. *бадњаком*,²⁶ оно је несумњиво изведено од корена *b[^h]eud^h-jā путем стандарданог семантичког развоја „дубина, обала” → „ивица, усна” → „уста, ушће”. У том смислу, Визант, који се налазио на улазу у Црно море, типолошки одговара римској луци *Ostia* на ушћу Тибра, не говорећи о томе да је у старогрчкој традицији и сам Босфор био схвatan као „ушће” Црног мора — στόμα τοῦ Πόντου (Калужская: 118).

Како је показала Ирина Калужска (2001: 145—149), описани старобалкански материјал је различите стварине, карактера и значаја. Међутим, упркос својој временској, географској и семантичкој разнородности, овај материјал се у основи подудара с дијалекатским положајем албан-

²¹ Станишић 1995: 79.

²² Цымбурский 1987; Калужская: 74—90.

²³ Лома 2002: 73—74.

²⁴ Çabej 1986: *buzë*; Калужская: 108.

²⁵ Топоров 1976, 1978.

²⁶ Orel 1998: *buzë*.

ског језика међу индоевропским језицима. Као што би се и могло очекивати, старобалканско наслеђе се такође показује као средишњи идиом, као прелаз између „северозападне” и „југоисточне” индоевропске групе и спона између различитих језика на северу и југу индоевропске дијалектске области.

Београд

С К Р А Ђ Е Н И Ц Е

- A. Breidaks 1990 — „Concerning the parallels between Baltic and Ancient Balkan languages”, *Балканско езикознание* XXXIII, 1—2, София 1990, 43—53.
- W. Cimochowski 1958 — „Prejardhja e gjuhës shqipe”, *Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës* XII/2, 37—53.
- E. Çabej 1976 — Studime gjuhësore III. Hyrje në historinë e gjuhës shqipe, Prishtinë 1976.
- E. Çabej 1986 — Studime gjuhësore VII. Hyrje në studimin krahasues të gjuhëve indoевропијане, Prishtinë 1986.
- E. Çabej 1987 — Studime gjuhësore IV. Nga historia e gjuhës shqipe, Prishtinë 1987.
- Sh. Demiraj 1989 — Gjuha shqipe dhe historia e saj, Prishtinë 1989.
- V. Georgiev 1960 — „Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch. Die Herkunft der Albaner”, *Балканско езикознание* 2, София 1960, 1—19.
- L. A. Gindin 1992 — „Zur ethnischen Zugehörigkeit der Dardaner”, *Balcanica* XXIII (Belgrade 1992), 421—423.
- E. P. Hamp 1966 — „The position of Albanian”, *Ancient Indo-European dialects* (California UP, Los Angeles 1966), 97—119.
- R. Ködderitzsch 1985 — „Brygisch, Päonisch, Makedonisch”, *Балканско езикознание* 4/1985, 17—41.
- R. Ködderitzsch 1988 — „Gedanken zur Ethnogenese der Albaner (aus sprachlicher Sicht)”, *Балканско езикознание* 3—4/1988, 105—116.
- V. Orel 1998 — *Albanian Etymological dictionary*, Leiden, Boston, Köln 1998.
- V. Orel 2000 — *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language*, Leiden, Boston, Köln 2000.
- H. Ölberg 1976 — „Zwei oder drei Gutturalreihen? Vom Albanischen aus gesehen”, *Scritti in onore di Giuliano Bonfante*, „Paidea”, Brescia 1976.
- D. Ringe 1996 — *On the Chronology of Sound Changes in Tocharian*. 1: From Proto-Indo-European to Proto-Tocharian. American Oriental Series, vol. 80, New Haven 1996.
- C. De Simone 1973 — „Gjendja e sotme e studimeve ilire dhe problemi i gjuhës mesapike”, *Studime filologjike* (Tiranë) 3/1973.
- Słownik prasłowiański — Słownik prasłowiański (pod redakcją F. Ślawskiego), Polska akademia nauk, Wrocław / Warszawa / Kraków / Gdańsk (1974—).
- G. R. Solta 1966 — „Palatalisierung und Labialisierung”, *Indogermanische Forschungen* 70/1966.
- V. Stanišić 1998 — „Two Types of Ancient Indo-European Isoglosses in the Albanian Language”, *Balcanica* XXIX, Belgrade 1998, 321—338.
- L. Wald, D. Slușanschi 1987 — Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene, București 1987.

* * *

Х. Барин 1959 — Историја арбанашког језика, Научно друштво БиХ, *Дела*, књ. XII, Сарајево 1959.

Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов 1984 — Индоевропейский язык и индоевропейцы, I—II, Москва — Тбилиси 1984.

В. Георгиев 1958 — Исследования по сравнительно-историческому языкоznанию, Москва 1958.

Л. А. Гиндин 1976 — „Некоторые вопросы древнего балканского субстрата и адстрага”, *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев*, Москва 1976.

- А. В. Десницкая 1966 — „Реконструкция элементов древнеалбанского языка и общебалканские языковые проблемы”, *Первый конгресс balkанских исследований. Сообщения советской делегации*, Москва 1966.
- А. В. Десницкая 1987 — Албанская литература и албанский язык, Ленинград 1987.
- Г. Б. Джакунян 1982 — Сравнительная грамматика армянского языка, Ереван 1982.
- В. В. Иванов 2002 — „Славяно-арийские (индоиранные) лексические контакты”, *Славянская языковая и этноязыковая системы в контакте с неславянским окружением*, РАН, Инст. славяноведения (отв. ред. Т. М. Николаева), Москва 2002, 17—51.
- И. А. Калужская 2001 — Палеобалканские реликты в современных балканских языках (К проблеме румыно-албанских лексических параллелей), „Индрик”, Москва 2001.
- А. Лома 1991 — „Словени и Албанци до 12. века у светлу топономастике”, *Стаповицтво словенског јазијекла у Албанији*. Зборник радова (Титоград 1991), 279—323.
- А. Лома 2002 — *Пракосово*. Словенски и индоевропски корени српске епике, Балканолошки институт САНУ, књ. 78, Београд 2002.
- Э. А. Макаев 1964 — Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, „Наука”, Москва / Ленинград 1964.
- В. П. Нерознак 1978 — Палеобалканские языки, Москва 1978.
- Ю. В. Откупщиков 1989 — „Ряды индоевропейских гуттуральных”, *Актуальные вопросы сравнительного языкознания* (ред. А. В. Десницкой), Ленинград 1989, 39—69.
- В. Порциг 1964 — Членение индоевропейской языковой области, Москва (редакция и предисловие А. В. Десницкой) [W. Porzig, Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets. Heidelberg 1954].
- А. Ю. Русаков 1987 — „К вопросу о реконструкции древнеалбанского консонантизма”, *Acta Baltico-Slavica 7*, Warszawa 1987.
- О. Семерены 1980 — Введение в сравнительное языкознание, Москва [O. Szemerényi, Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft, Darmstadt 1970].
- В. Станишић 1995 — Српско-албански језички односи, Балканолошки институт САНУ, Београд 1995.
- В. Н. Топоров 1976 — „Πύθων, Ahi Budhnyā, Bādnyāk”, *Этимология* 1974 (1976), 3—15 [Дело XXVI, 11—12 (Београд 1980), 78—93].
- В. Н. Топоров 1978 — „Еще раз об и.е. *budh- (: *bheudh-). Фрак. Вүčόntiov в индоевропейской перспективе”, *Этимология* 1976, Москва 1978.
- О. Н. Трубачев 1983 — „Илыгиса”, *Славянское и балканское языкознание*, Москва 1983, 49—53.
- М. Фасмер 1987 — Этимологический словарь русского языка I—IV, Москва (перевод и редакция О. Н. Трубачева).
- В. Л. Цымбурский 1987 — „Беллерофонт и Беллер (Реминисценция древнебалканского мифа в греческой традиции)”, *Антична балканистика*, Москва 1987, 129—135.
- О. С. Широков 1981 — „Албано-балто-славянские глоттогенетические связи”, ЗФЛ 24/1, 7—21.
- О. С. Широков 1989 — „Генетические связи фригийского языка”, *Балканско езикознание* 3—4/1989, 165—167.

*Вања Стапанишић***О МЕСТЕ АЛБАНСКОГО ЯЗЫКА СРЕДИ ИНДОЕВРОПСКИХ ЯЗЫКОВ
В СВЕТЕ ПАЛЕОБАЛКАНСКИХ РЕЛИКТОВ****Р е з ю м е**

В связи с вопросом диалектного членения индоевропейских языков, характеристикой балкано-малоазийского района являются тзв. „языки звена”, такие как фригийский иprotoалбанский, которые включают в себя диалектные черты различных индоевропейских ареалов. Существование таких переходных языков является особенно важным для этого географического ареала на котором находятся три уникальных индоевропейских языка — армянский, греческий и албанский. Этот вопрос является особенно важным для

албанского языка в связи с его загадочным палеобалканским происхождением. Как это уже было отмечено, „трудно найти в Европе другой географический район, где бы проблемы субстрата были столь актуальны и столь же осложнены, как в языковой и этнической истории Балканского полуострова”. В связи с тем, можно поставить вопрос о том, какую информацию о месте палеобалканских языков в индоевропейском диалекатном членении можно получить путем пересмотра языковых связей и отношений албанского языка с другими индоевропейскими языками. Соответственно албанскому языку, рассмотренный палеобалканский материал является также средним идиомом, переходной зоной между „северозападной” и „юговосточной” индоевропейской группами и звеном между различными языками на севере и юге индоевропейской диалектной области.

РЕВИТАЛИЗАЦИЈА ПОСЕСИВНОГ ГЕНИТИВА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ

UDC 811.163.41'366.543

Крајак садржая. У овом раду разматра се однос старосрпских индивидуалнопосесивних придева и посесивног генитива и то у светлу прасловенске дефанзиве слободног посесивног генитива и ревитализације овог падежа кроз детерминативно блокирану форму.

Кључне речи: старосрпски језик, историјска синтакса, посесија, посесивни придеви, слободни посесивни генитив, блокирани посесивни генитив.

1. У стандардном српском језику посесивни генитив и индивидуалнопосесивни придеви са суфиксима *-ов* (*-ев*, *-овъев*, *-евъев*), *-ин* функционишу као комплементарне синтаксичке форме чија је дистрибуција у начелу регулисана формалним и семантичким параметрима. Наиме, још у првој половини XX века јасно је истакнуто да посесивни генитив конкурише посесивном придеву првенствено у оним случајевима када је денотација посесора недоступна придевском образовању (Maretić 1931: 484; Стевановић 1939—1940: 3—50).¹ На овај су начин поменуте форме системски постављене готово као синоними, чија је употреба регулисана могућношћу формализације денотираног посесора. Крајем XX века уочено је, међутим, да се ради о формама које су семантички супротстављене према параметру емпатије, односно саживљености говорника с датим посесором. Наиме, М. Ивић (1987: 44), говорећи о овом феномену у српском језику, примећује „да се избором присвојног придева говорно лице поставља толико близу појединца кога помиње да га сагледава у целини, док се избором [слободног] генитива, напротив, удаљава, сужавајући своје видно поље на такав начин да изван њега остаје сфера при-

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

¹ М. Ивић (1967) даје детаљан опис формалних околности које диктирају употребу једне, односно друге посесивне форме, што би се у најкраћем могло свести на следећа правила: (1) уколико је посесор идентификован као јединка, присвојном придеву (*Mara има сестру* → *Марина сестру*; *сестра Mare) конкурише посесивни генитив једино ако је лексичка ознака посесора блокирана одговарајућим детерминатором било експлицитног (*сестра лейе Mare*; *сестра наше Mare*; *лик жене у годинама*; *лик жене коју је волео*) било имплицитног типа (*Глас синкера мора бићи јасан* ⇔ *глас человека который говорит преко аудио(визуелног) медија*); (2) уколико је посесор идентификован као плуралитет, употреба присвојних придева са суфиксима *-ов* (*-ев*, *-овъев*, *-евъев*) *-ин* је искључена; (3) уколико је посесор идентификован координативним низом, могућа је употреба и посесивног придева и посесивног генитива — *Мајка Јована, Николе и Душана = Јованова, Николина и Душанова мајка*.

ватног у именованој личности". Слободни генитив и присвојни придеви са суфиксима *-ов* (-ев, -овъев, -евъев), *-ин* представљају у том смислу супротстављене полове емпатијског континуума у чијој се средини налази детерминисани посесивни генитив (Stojanović 1996: 298).

2. У посесивном семантичком систему старосрпског језика² већ од првих писаних споменика може се пратити употреба присвојних приде-ва (Ф јадоε діѣкъ башь баш Кулин 1189, Д. 3.16; шѣкѣваю се валь · гостель · дѣдинѣмъ ли · шчинѣмъ · и моимъ · Нем. 1234—1235, Д. 15.2), слободног посесивног генитива (не пакоштѣ дѣбрѹвъчаномъ · ни людемъ · ни добитькъ · ни змѣи · ихъ Одолѧ Прединић 1247, Д. 24.9), те посесивног генитива блокирањом придевским или именичким детерминатором (всѣчение : главе : ишвана кръститела баш Кулин 1189, Д. 3.19; братъ стго симѣна мирославъ Нем. 1254—1263, Х. 135.38), па се чинило занимљивим утврдити генетски однос међу овим формама и њихов системски статус у сфери посесивности.

Посесивни генитив у прасловенски језик несумњиво улази као део праиндоевропског наслеђа (Meillet 1934: 465—466) да би — судећи по стању у севернословенским језицима, а посебно у староруском (Stanislav 1973: 193—194; Маројевић 1983: 50—56) — у одређеној етапи развоја прасловенског језика доспео у изразиту дефанзиву у односу на конкурентна синтаксичка средства и то првенствено у односу на посесивне придеве, али и посесивни датив.³ Присвојни придеви доживљавају, при

² Истраживачки корпус чине фотографски снимци 680 старосрпских повеља и писама одабраних према територијалном, хронолошком и жанровском критерију. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример, дат у овом раду, наводи се (1) ознака канцеларије (*Балш*. Балшић, *Бранк*. Бранковић, *Драг*. Драгаши, *Дубр*. Дубровник, *Кос*. Косаче, *Којп*. Котроманићи, *Лаз*. Лазаревићи, *Нем*. Немањићи, *Павл*. Павловићи, *Санк*. Санковићи) или адресанта, (2) година настанка акта, (3) архив у којем се акт чува (*В*. Ватопедски архив, *Д*. Дубровачки архив, *Х*. Хиландарски архив, *К*. Кермендски архив, *Л*. архив Лавре св. Атанасија, *П*. архив св. Пантелејмона), или скраћени назив акта (*Арх*. Светоархангеловски хрисовуљ, *Грѣ*. Светогеоргијевски хрисовуљ, *Деч*. Дечански хрисовуљ, *Есф*. Есфигменски хрисовуљ, *Сѣф*. Светостефански хрисовуљ), (4) број акта (за *В*. према регистру у књизи M. Laskaris, *Actes de serbes de Vatopédi*, Byzantinoslavica, VI, Prague, 1935, 3—23; за *Д*. према регистру у књизи Ј. Стојановића, *Старе српске йовеље и ѡисма*. *Књига I. Други део*, Београд — Ср. Карловци, 1934, 527—557; за *Х*. према регистру у раду Душана Синђика, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник, књ. 10, Београд, 1998, 9—134; за *К*. према регистру у раду Ludwig von Thallösszu, *Slavische Urkunden des Körmender Archives. Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914, 6—27; за *Л*. према регистру у књизи *Actes de Lavra. IV Études historiques. Actes serbes complémentaires et index*. Par Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachryssanthou avec la collaboration de Sima Ćirković. Textes et planches. Paris, 1982; за *П*. према регистру у књизи *Actes de Saint-Pantéleémôn*. Édition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Ćirković. Texte. Album. Paris, 1982), те (5) ознака реда у којем пример почиње и то, разуме се, према фотографском снимку акта (изузетак су Светостефански и Светоархангеловски хрисовуљ за које су уместо фотографије коришћена издања Јанка Шафарика, *Хрисовула цара Стефана Душана којомъ оснива монастиръ Св. архангела Михаила и Гаврила у Призрену године 1348*, Гласник Друштва србске словености, Сvezak XV, Београд, 1862, 264—310; и Ватрослава Јагића, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, Беч, 1890).

³ Није сасвим јасно зашто је у прасловенском дошло до осеке у употреби посесивног генитива, али чињенице (1) да ово синтаксичко средство у староруским споменицима до XV века има сасвим „ограничену употребу” (Маројевић 1983: 50—56), те (2) да се у старо-

том, такву експанзију и стабилност да „на известан начин улазе у парадигму именица” од којих су изведени,⁴ задржавајући при том придевска категоријална обележја (Маројевић 1983: 9–10), која су се на датом стадијуму развоја прасловенског језика учинила као предност у идентификацији једне адноминалнодетерминативне релације.

3. Присвојни придеви ипак нису могли истиснути генитив у свим случајевима граматикализације посесора, што је и обезбедило какав-такав континуитет овог синтаксичког средства у сфери посесивности од раног прасловенског до савремених словенских језика. Овај континуитет може се тражити пре свега у употреби слободног генитива као (бар када је српски језик у питању) маркиране категорије, чија је дистрибуција практично дефинисана развојним дometима конкурентних форми.

(1) Употреба слободног посесивног генитива у случајевима када је посесор идентификован дуалским облицима личних заменица првог и другог лица, односно сингуларским, дуалским или плуралским облицима личне заменице трећег лица недвосмислен је траг некада интензивне употребе овог синтаксичког средства у сфери посесивности: да қранинанѣ . не пакосте ... զմѣли . ихъ . (Одоља Прединић 1247, Д. 24.9), дасва вѣрѣ и дшѣ Ѹїа наю (Котр. око 1323, К. 2.3), и миѣ видѣвше ніега вѣрѣнѣ слѣжьвѣ (Котр. 1393, Д. 183.14), въ всѣмъ многопочтеной г[е]рги маарѣ и не дѣци (Дубр. 1402, Д. 151.1), да сѣ կривѣ по զакону լիեста պիօ իхъ զакոնъ покаже (Дубр. 1457, Д. 1043.93). Уколико је посесор идентификован сингуларским или плуралским облицима личних заменица првог и другог лица, слободни генитив је истиснут из сфере посесивности одговарајућим присвојним заменица-

словенском језику, упркос виталности посесивног генитива блокираног детерминатором (Вечерка 1963: 186–187), као еквивалент грчког, односно латинског посесивног генитива врло често јавља (А) присвојни придев — уп. въ домъ петровъ Мт 8.14 Зогр., Мар., Ас. ~ εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου ~ *in domum Petri*; въ домъ кънајкъ Мт 9.23 Зогр., Мар., Ас. ~ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος (Večerka 1993: 199); константињи градъ Супр. 207.1 ~ Κωνσταντινούπολις ~ *Constantini urbs* (Словарь 1994: 289; Miklosich 1883: 10); или (Б) посесивни датив — уп. көрень въсѣмъ զъломъ · տէ՛ սъրբութեանեն Կլօց. 4⁶.26 ~ օտի թիշա պանտօն տâն կակâն ի ֆիլարյուրի (Минчева 1964: 42); զնամեն յօնիք փրօքու Մт 16.4 Зогр. ~ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ (Večerka 1993: 195); եղա տարբյա նեбоу և զեմի և լօրու և վъсѣմъ ինչ սկտъ въ ниշъ Супр. 20.25 ~ *creatorum coeli et terrae et maris et omnipotentis, quae sunt in iis* (Miklosich 1883: 605) — речито говоре у прилог оваквог стања. Потребно је, чини се, напоменути да, иако је наприма старогрчког посесивног генитива у старословенском могао системски стајати ревитализовани генитив (сада додуше блокиран детерминатором), томе се обично није прибегавало будући да би овакав поступак подразумевао лексичке интервенције у богослужбеном тексту, односно убаџивање одговарајућег детерминатора који није морао стајати уз грчки посесивни генитив. У опредељивању да ли од оригиналa одступити граматички (употребом присвојног придева или посесивног датива) или лексички (убаџивањем непостојећег детерминатора) побеђивала је, разуме се, прва опција. Претпоставка Р. Маројевића (1983: 9) да је граматичка неодрживост посесивног генитива од именица „у извесној епохи развоја прасловенског језика“ вероватно узрокована кумулацијом „значења после изједначавања облика старог генитива и старог ablativus“ мора се узимати с резервом будући да је слична кумулација својствена и старогрчком у којем је посесивно значење генитива, ипак, сасвим стабилно. Наиме, у старогрчком се „аблатив стопио са генитивом и пренео на њега и своје функције, тако да грчки генитив не показује само сферу радње, присвајање и партитивност већ и исходиште радње, односно порекло“ (Будимир и Црепајац 1991: 45 размак С. П.). Ова се синкретизација, при том, морала јавити већ у индоевропском пошто је својствена и словенским језицима.

ма још пре појаве првих писаних споменика на српском језику. Генитив личне заменице као индикатор посесора дочекао је историјски период само у случајевима (а) када није било одговарајућег облика присвојне заменице (што је својствено за дуалски посесор) или (б) када се генитивни облик јавља напоредо с одговарајућом присвојном заменицом која ће се показати виталнијом (што је карактеристично за сингуларски или плуралски посесор идентификовани заменици трећег лица).⁵

(2) Дуалитет или плуралитет посесора идентификованиог именицом могао се прецизирати само посесивним генитивом, па присвојни придеви у таквим ситуацијама начелно нису били конкурентни ни у прасловенском, ни у старосрпском језику:⁶ да се избираш ѿбъцим' съвѣтом' вѣрѣтїк (Нем. 1334—1336, X. 138.32), заповѣдию гѣдна кнѧзъ и властель ѿдѣписахъ (Дубр. 1409, Д. 161.13).

(3) Посесивни генитив имао је, чини се, предност и у случајевима када је ваљало идентификовати посесор маркиран обележјем неодушевљености [АНИМАТ —] будући да се у старим словенским писменостима индивидуалнопосесивни придевски суфикси (Маројевић 1987: 21) по правилу везују за ознаке посесора с обележјем [ХУМАН +], односно [АНИМАТ +] (уп. Борковски 1949: 283—290; Вечерка 1963: 194), који је у примитивној свести једино и могао бити схваћен као субјекат посесије.⁷ Индикативно је, при том, да се у старосрпској пословноправној писмености управо у случајевима када је ваљало означити посесор маркиран обележјем [СИНГ —] и/или [АНИМАТ —] може јавити слободни

⁴ За старословенски језик Н. Трубецкой (1937: 8) недвосмислено подвлачи да „от каждого существительного одушевленное существо, образуется притяжательное прилагательное, которое принадлежит к парадигме склонения этого существительного совершенно так же, как причастия принадлежат к парадигме спряжения глаголов“.

⁵ Занимљиво је и да се облици присвојних заменица најчешће добијају додавањем одговарајућег посесивног суфиксa на облик некадашњег генитива — уп. *nasъ + ѿь > našъ; *(sъ-n-) ѿга + оцъ > никговъ; *(sъ-n-) ѿјеј + инъ > никъ и сл.

⁶ Прасловенски суфикси *-ъ/-ь, *-ib, *-ыпъ, *-ыпъ, *-inъ и *-еуъ/-оцъ имали су „индивидуалнопосесивно значење“. Придеви са суфиксима *-ъ/ь и *-ыкъ могли су донекле конкурисати посесивном генитиву као идентификатору плуралског посесора, али су они примарно функционисали као односне и категоријалнопосесивне форме. Тако је, на пример, придев *božъb „изведен у прасловенском језику од заједничке именице *bogъ“ односно посесивним суфиксом -ъ/ь могао у паганско време веровања у мноштво богова имати само односно и категоријалнопосесивно значење“ (Маројевић 1987: 21). Док, дакле, дуалитет посесора није било могуће идентификовати придевом, придевски идентификовани плуралитет субјекта посесије није имао ону прецизност коју је обезбеђивао посесивни генитив.

⁷ У идентификацији посесора маркираног обележјем (АНИМАТ —) посесивном генитиву могли су, разуме се, конкурисати придеви с „односним“ и „категоријалнопосесивним“ суфиксима с тим што је тако исказана посесија неретко интерфериала с квалификативношћу, односно спецификативношћу (Борковски 1949: 283). Градивни придеви типа вређовъ, т҃ръновъ којима се идентификује референт с обележјем [АНИМАТ —] припадају спецификативном семантичком пољу те их не треба ни посматрати у сferи посесивности. Ипак, евентуални прород посесивних придева са суфиксима *-оцъ, *-еуъ, *-in и у случајеве када је посесор маркиран обележјем [АНИМАТ —] не може се *a priori* одбацивати, будући да су извесне, додуше сасвим ретке, потврде регистроване на словенском језичком простору — уп. старословенско да оѹѣрѣтъ благаа и ѿѹсалимоа Евх. 8а.20, пѣвецъ сѫтъ съннове не-приѣзнии Mt 13.38 Зогр., Map., Ac., Унд. (Словарь 1994: 278, 372); или старочешко *k opravěný ohně oltářova* Comest. 72^b, *miesto kamenovo* t. 37^b (Gebauer 1929: 159).

генитив, што посебно долази до изражaja у ситуациjама када је посесивна релација површински еквивалент базичне предикатско-објекатске структуре с неживим објектом, независно од тога да ли се радило о конструкцијама с девербативном именицом или именицом из класе *nominis agentis*: молю се полуучити · въ бранехъ съпособителя его ииѣти · въ болѣзниехъ врача · въ нафѣтехъ покровителя, юности наставника, старости жъзль · (Нем. 1352—1353, П. 50.26), ѿбѣти кралевъство ми въ примирии въ жѣтвѣ драчевичкои мѣсто по[д]вно на създаніе гра[д] · (Котр. 1382, Д. 85.7), къдѣно ѿ законъно мѣсто соли прода[в]нїа (Дубр. 1397, Д. 270.16), да съ кри[в] по законъ места ц[о]и ихъ законъ покаже (властела сребреничка 1457, Д. 1043.93). Стиче се утисак да је управо оваква употреба слободног генитива у сferи посесије реликт из времена интензивне експанзије присвојних приdeva.

(4) Слободни генитив имао је континуитет и у случајевима када је посесор идентификован супстантивизираном приdevском или партиципском формом будући да од лексикализатора овог типа није могао бити изведен присвојни приdev — уп. да је[ть] причестни[к] · ѩврьгши[х] се х[е]ла (Нем. 1300, Грг. 385), го[в]ши и ѿкан[и]е ииевѣ[р]ны[х] тавише се · (Нем. 1330—1331, Деч. 53).

(5) У случајевима када је посесор схваћен генерички, односно уопштено (уп. и ако се ѿбѣти го[в]са[р] ѿ[д]и[ш]ь[д]и[р] прѣ[з] дръжаво[у] країнника Душанов законик око 1395, Струшки препис 12p), као и у ситуациjама када се у својству посесора јави општепознати појам (уп. да съ[т]и[ш]и[т]и[ш] таи ц[о]кva д[о]мъ є[ш] Нем. 1349, П. 49.23), генитив као граматикализатор субјекта посесије само условно има слободну форму с обзиром на то да га прати имплицитни детерминатор уопштавања, односно конкретизације који, будући подразумеван, не мора бити експлициран (М. Ivić 1967: 259—260). Овим типовима „условне употребе“ слободног генитива могли би се, можда, приклjučiti и примери у којима је посесор идентификован патронимом, тј. индијектно, посесивном релацијом према оцу: и ло[ди]и[е] влахи[ни]ка · при коман[е] · (Кончански практик око 1366, Х. 96.108), ло[ди]и[е] балови[ка] при сакови (Кончански практик око 1366, Х. 96.137), люди павлови[ка] (Дубр. 1423, Д. 625.4). Патроними су, како подвлачи Р. Маројевић (1987: 31), „антропоними који номинациону функцију остварују посредно, преко очевог имена“, тако да је слободни генитив само површински еквивалент развијене посесивне структуре која садржи детерминатор — уп. ло[ди]и[е] балови[ка] ← лозије сина Балова ← син Балов има лозије.⁸

⁸ Како Р. Маројевић (1987: 31) истиче „мушки патроними као антропонимијска категорија прасловенског језика“ са формалнотворбеног аспекта представљају „именичке изведенице са суфиксом *-ijo“ (староруско -ičь, старосрпскохрватско -iće, старочешко -icъ); поред тога, они имају ... у својој творбеној структури посесивну морфему и изводе се од основе посесивног приdevа“. По његовом мишљењу посесорски статус референта лексикализованог патронимом у прасловенском је идентификован приdevom с посесивним суфиксом *-y, а када су приdevi овог типа истиснути, патроним као ознака посесора бива граматикализован генитивом (1987: 32). Стиче се утисак да се генитив патронима могао стабилизовати пратећи генитивну форму синтагме посесивни приdev + супъ којом је идентификован посесор у конструкцијама типа дом сина Петрова, а који се морао јавити врло рано будући да су спојеви *домъ упоцѣ Petrovъ (дом сина Петров / дом синов Петра) били двосмислени пошто није било јасно да ли се посесивни приdev изведен од антропонима од-

Употреба слободног посесивног генитива у старосрпском језику била је везана, дакле, за оне посесивне релације које су посесивном придељу биле недоступне. Временом ће ова падежна форма у сфери посесивности функционално стабилизовати свој статус везивањем за семантичко обележје [ЕМПАТИЈА –].⁹

4. Процес ревитализације посесивног генитива на српском језичком подручју, а судећи по стању у старословенском језику (Вечерка 1963: 186—187), и на јужнословенском простору уопште почиње знатно пре појаве првих писаних споменика. Наиме, већ у најстаријим пословноправним актима на српском језику сасвим је уобичајена граматикализација посесора генитивом одговарајуће именице блокиране детерминатором. Посесивни генитив, дакле, иако је на одређеном нивоу развоја прасловенског језика био маргинализован, никада није сасвим истиснут тако да је ревитализацијом овог синтаксичког средства стари слободни генитив почeo да функционише паралелно с реактивираним генитивом који се сада јавља у форми блокираној детерминатором (било именичког — глава ишвана кръститеља; било придевског типа — братъ етго симеона).

Реактивирани посесивни генитив блокиран обавезним детерминатором развија се (1) из двочланих посесивних придевских образовања типа соль калѓерова никонова у којима је субјекат посесије идентификован присвојним придевима изведеним и од апелатива (калѓеровъ) и од антропонима (никоновъ) и (2) из посесивних конструкција типа *krъstъ кънѧжъ (/кънѧжецъ) ѿlikajego у којима је субјекат посесије идентификован присвојним придевом, а детерминисан описним придевом.

4.1. Посесивни генитив блокиран именичким детерминатором (кръст кнѧзъ мирослава 1190, Д. 2), по Гебауеровом мишљењу (1929: 158), представља најмлађи формални израз једне посесивне релације која је прошла кроз следеће развојна фазе: (1) кръст кнѧж (/*кнѧжев*) Мирославъ (/*Мирославъев*), (2.1) кръст кнѧж (/*кнѧжев*) Мирослава, (2.2) кръст кнеза Мирославъ (/*Мирославъев*), (3) кръст кнѧзъ мирославъ.¹⁰ У том смислу примери типа ере ми сте писали за соль за калѓеровъ за никоновъ : (Нем. 1265—1266, Д. 23.3),¹¹ шо даде радица за драиковъ гробъ братовъ си · (Хтетовски практик око 1346, X. 95.123), актуелни у старосрпској писмености током XIII и XIV века, представљају трагове иницијалног стадијума развојног процеса који је резултирао детерминативно блокираним посесивним генитивом. Судећи по стању у појединачним словенским језицима, између ових двеју етапа могла су се јавити још два прелазна стадијума у идентификацији посесора и то (а) комбинација присвојног генитива и присвој-

носи на посесора или на посесум (односно да ли се ради о дому сина Петра или о дому сина Пејрова).

⁹ Није, при том, искључено да су већ у старосрпском језику детерминативни блокатори код генитива, те посесивни форманти *-ои, *-еи, *-ин код придева имали статус емпатора, што је својствено савременом српском језику.

¹⁰ Уп. Гебауерову развојну лествицу за старочешки језик: 1. dvór králów Václavov, 2. dvór králów Václava, 3. dvór krále Václavov, 4. dvór krále Václava.

¹¹ О удавајању предлога као полифункционалном синтаксичком поступку в. рад Ј. Гровић-Мејдор (2002), у којем се помиње и овај пример као илустрација поновљеног предлога унутар синтагме с два придевска модификатора.

ног приdevа — уп. до сопотникове ниве · и до попа владове квртенице · (Хтетовски практик око 1346, X. 95.102),¹² и (б) комбинација присвојног приdevа и присвојног генитива — уп. правьда да вѣде нашииъ людемъ въ земляхъ ст҃того ти цѣства и пѣтровъ севастократора (Дубр. 1253, Д. 791.35).¹³ С обзиром на то да је фреквенција старијих развојних типова у старосрпском језику била изразито ниска, те да се еволутивно млађа конструкција кръст кнеза мирослава јавља с високом учесталошћу већ од првих сачуваних споменика може се претпоставити да је овај еволутивни процес на српском језичком простору ушао у своју завршницу знатно пре појаве првих писаних споменика.¹⁴

Подстицај за промену првобитних приdevских образовања типа соль калгерајова никонова долазио је, по свој прилици, од посесивних релација типа **domъ sупоиѣ Petrovъ*, које су биле двосмислене будући да није било јасно да ли се приdevом изведеним од антропонима детерминише посесор или посесум (односно да ли се ради о *дому сина Петра* или о *дому сина Петрова*).

4.2. Новоформиране генитивне посесивне конструкције с именичким детерминатором структурално се сустичу с посесивним генитивним конструкцијама типа **krъstъ kъпѣжъ yelikaiego* у којима се јављају детерминатори приdevског типа, а које су у прасловенском вероватно функционисале као спојеви присвојног приdevа и одговарајућег приdevског детерминатора формализованог генитивом. Посесивне конструкције овог типа врло се рано губе на српском језичком простору тако да би се њихови трагови могли евентуално тражити само у примеру *людѣ ст҃того ти цѣства или пѣтрови високого севастократора* (Дубр. 1253, Д. 791.33), у којем се приdevски детерминатор (високого) може односити како на присвојни приdev (пѣтрови) тако и на присвојни генитив (*севастократора*).¹⁵

¹² Овој развојној фази могли би се приклучити и примери типа *а томъзи ѿ[и] свѣдѡи[и] вѣдиса[и] вѣ[и] боягавчикъ ... и влаткѡ ѹадивоиа զչօօրի[и] вրդ[и] и маѹ[и]* · (Јаков Николић 1442, Д. 1035.9) у којима се уместо апелатива јавља други антропоним, као и случајеви када је апелатив употребљен индеклинабилно — уп. *коста поп лѹиꙗ ծѧть* · (Хтетовски практик око 1346, X. 95.139).

¹³ На овај би се начин могао посматрати и пример *людѣ ст҃того ти цѣства или пѣтрови високого севастократора* (Дубр. 1253, Д. 791.33).

¹⁴ На словенском северу овај процес је ишао знатно спорије будући да су током историјског периода још сасвим витални примери са спојем два присвојна приdevа у функцији идентификатора једног истог посесора — уп. староруско *а چто иметь старцово григорьевъ проданыкъ подвигывать Двинъ* ёр. XV в., по старцовуу епифаниевуу повелению говорю *Аввакумъ Житие* (Санников 1968: 85); старочешко *z králova Herodova města Hrad* 85^a, *na ciesařově Diokletianově dvoře* Pass. 482 (Gebauer 1929: 158); старословачко *pravo oddalo pol domu Benowho Loynikowho rani Petrowy Huoranskemu* 1582 Prt. Lipča JŠ VI. 172 (Stanislav 1973, 196). За српску ситуацију од значаја је и чињеница да спојеве типа *соль калгерајова никонова* Р. Вечерка (1963: 193—199) уопште не помиње у вези с канонским споменицима, на основу чега би се могло претпоставити да нису ни потврђени. Прелазни типови у којима се генитив комбинује с присвојним приdevом конгруентним с ознаком посесума живе, разуме се, дуже па их има и у старословенском као и у старопољском — уп. старословенско *съѣздаша сѧ ... на двоřъ архиерейъ нарицаемаго кнѧза* Mt 26.3 Зогр., Мар., Ас. (Вечерка 1963: 195); старопољско *wykupił list Piotraszew Czepurskiego* (Klemensiewicz — Lehr-Spławiński — Urbański 1955: 412).

¹⁵ У старим севернословенским писменостима овакве комбинације биле су сасвим уobičajeniје — уп. староруско *кнѧгини ольга сестра всеволожа великого* ЛИ око 1425. (Маројевић

Подстицај за смену присвојног придева генитивом у оваквим спојевима долазио је, разуме се, од генитивне форме квалификативног придевског детерминатора (*uelikaјego*).

5. На основу свега реченог могло би се закључити да је данашња употреба посесивног генитива и посесивног придева у српском језику мање-више историјски условљена и представља резултат дуготрајног надметања ових двеју синтаксичких форми у сферни посесивности. Употреба слободног посесивног генитива у начелу је везана за онај тип посесивних релација које су посесивном придеву биле недоступне из формалних и/или семантичких разлога. Ове релације представљају у том смислу сферу континуиране употребе слободног посесивног генитива чији ће статус у српском језику временом бити функционално стабилизован везивањем за семантичко обележје [ЕМПАТИЈА –]. Реактивирани посесивни генитив блокиран обавезним детерминатором развија се (1) из двочланих посесивних придевских образовања типа *соль калѓефова никоновка* и (2) из придевских конструкција с посесивном и описном компонентом типа **krъstъ kъnęžъ uelikaјego* још у време доисторијског развоја српског језика. Ова ће форма временом бити позиционирана између посесивног придева као категорије с позитивним емпатијским набојем и слободног генитива као категорије с негативним емпатијским набојем.

Нови Сад

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Борковский, Виктор Иванович (1949), *Синтаксис древнерусских грамот. Простое предложение*, Львов.
- Будимир, Милан; Црпајац, Љиљана (1991), *ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Основи ѡрчке глагологије*, Научна књига, Београд.
- Вечерка, Радослав (1963), *Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке*, — Исследования по синтаксису старославянского языка. Зборник статей, Прага, 183—223.
- Večerka, Radoslav (1993), *Altkirchenslavische (altribulgarische) Sintax. II. Die innere Satzstruktur*, Freiburg.
- Gebauer, Jan (1929), *Mluvnice jazyka českého. Dil IV. Skladba*, Praha.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2002), *Понауљање ѡредлођа у старосрпском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLV/1—2, Нови Сад, 67—81.
- Ivić, Milka (1967), *Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja -ov (-ev, -ovljev, -evljev), -in i odnosu kombinatoričnih varijanata*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, X, Нови Сад, 257—261.
- Ивић, Милка (1987), *О неким српскохрватским јраматичким феноменима условљеним емпаташијом*, Јужнословенски филолог, XLIII, Београд, 17—40.
- Klemensiewicz, Zenon; Lehr-Spławiński, Tadeusz; Urbańczyk, Stanisław (1965), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Maretić, Tomo (1931), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.

1983: 54); старочешко *ode krve Abelovy spravedlivého* (Gebauer 1929: 157); старословачко *za-stane pred stareho otcovou drevenicou tamže* (Stanislav 1973: 197). Описни придевски детерминатор (*великого*, *spravedlivého*, *starého*), чије се комбиновање с ознаком посесора може претпоставити и за прасловенски период, морао се граматикализовати генитивом будући да од описног придева није било могуће генерисати присвојни придев.

- Маројевић, Радмило (1983), *Посесивне катехорије у руском језику (у своме историјском развијашу и данас)*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Монографије, књига LV, Београд.
- Маројевић, Радмило (1987), *О реконструкцији прасловенског система посесивних катехорија и посесивних изведеница*, Јужнословенски филолог, XLIII, Београд, 17—40.
- Meillet, A. (1934), *Le slave commun*, Paris.
- Miklosich, Franz (1883), *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien.
- Минчева, Ангелина (1964), *Развой на дателния притежателен падеж в българския език*, Българска академия на науките, София.
- Санников, В. З. (1968), *Согласование определение*, — Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Члены предложения, Академия наук СССР, Москва, 47—48.
- Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)* (1994), Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой. Москва, Славянский институт академии наук Чешской Республики — Институт славяноведения и balkанистики Российской академии наук.
- Stanislav, Ján (1973), *Dejiny slovenského jazyka IV. Syntax 1*, Slovenská akadémia vied, Bratislava.
- Стевановић, Михаило (1939—1940), *Посесивне форме у српскохрватском језику*, Годишњак Скопског филозофског факултета, IV, Скопље, 1—50.
- Stojanović, Smiljka (1996), *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskoхrvatskom jeziku*, Filološki fakultet, Beograd.
- Трубецкой, Н. С. (1937), *О притяжательных прилагательных (посессива) староцерковнославянского языка*, Зборник лингвистических и филолоших расправа. А. Белићу о чедесетогодишњици његова научног рада, Београд, 15—20.

Слободан Павлович

РЕВИТАЛИЗАЦИЈА ПОСЕССИВНОГО РОДИТЕЛНОГО В ДРЕВНЕСЕРБСКОМ ЈАЗИКЕ

Р е з ю м е

В настоящей работе рассматривается отношение древнесербских индивидуально-посессивных прилагательных и посессивного родительного в свете праславянской „дефензи” свободного посессивного родительного и ревитализации этого падежа посредством детерминативно блокированной формы, развивающейся (1) из двучленных посессивных адъективных образований типа *соль калѓерова никонова* и (2) из адъективных конструкций с посессивным и аналитическим компонентами типа **krъstъ kѣnѣžъ ѿelikaјego*.

АПСОЛУТНИ ДАТИВ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ПИСМЕНОСТИ¹

МАРИНА КУРЕШЕВИЋ

UDC 811.163.1'366.545

Кратак садржај. У раду се анализирају синтаксичко-семантичке карактеристике апсолутног датива, једне од типичних књишских црта у српскословенском језику, у светлу функционалне раслојености језика. Корпус чине жанровски разнолики текстови настали у периоду од XII до XV века, укључујући како дела писана на српскословенском (оригинални и преведена), тако и она на народном језику. Анализом је утврђено да се у српскословенском језику шире поље употребе ове апсолутне конструкције: поред адвербијалне функције, иновацију представљају примери апсолутног датива забележени у адноминалној функцији и позицији допуне глагола, док највеће одступање у односу на старословенски канон представљају бројни примери независног апсолутног датива. Такође је утврђено да се чешће реализује у условима идентичних вршилаца радњи, као и у комбинацији са везницима. Испитивање жанровске условљености употребе ове конструкције показало је да апсолутни датив не одликује само српскословенски језик високог стила, већ да карактеристике његове употребе зависе од индивидуалних склоности аутора, као и од образованости писара. Поменуте структуралне и функционалне иновације потврђене су и у староруском и представљају заједничке редакционске иновације које чине норму црквенословенског језика на синтаксичком плану.

Кључне речи: књишке црте, апсолутни датив, српскословенски језик, функционални стилови, синтакса.

1. УВОД

1.1. Српскословенски као варијанта заједничкој црквенословенској језику у ареалу *Slavia orthodoxa*

У средњем веку може се говорити о постојању наднационалне заједнице, тзв. *Slavia orthodoxa*, која је обухватала све православне Словене (укључујући ту и православне Румуне). Ова заједница заснивала се,

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије и представља магистарску тезу одбрањену на Филозофском факултету у Новом Саду, 29. децембра 2005. године. Овом приликом захваљујем проф. др Вери Јерковић, проф. др. Љиљани Суботић, а нарочито проф. др Јасмини Грковић-Мејџор, под чијим је менторством овај рад и настао, на корисним сугестијама.

пре свега, на верском јединству. Појава да је верски идентитет важнији од етничког представља феномен преднационалног доба. Припадност православљу грчке традиције условила је јединствену културну парадигму и јединствен књижевни језик. Основну одлику ове заједнице представља њен сакрални карактер, који се огледао како у погледу на свет, тако и у књижевности и њеном језику: све што се чинило служило је спасу душе, и све што је одступало од задатог модела значило је грех пред Богом (Пиккио 2003: 203, 389—390; Кречмер 1996: 31—33; Кречмер: 2000: 544).

Црквенословенски је, додуше само као писмени идиом, имао улогу заједничког језика ове наднационалне културе. Језичко јединство највише се испољавало у делима црквеног карактера, библијским и богослужбеним књигама, односно у списима заједничким за цео православни духовни простор. Насупрот црквенословенском у оквиру народне културе егзистирали су народни језици, као усмени идиоми (Пиккио 2003: 403—420; Толстой 1988: 34—52; Кречмер 1996: 32). Црквенословенски је, као језик комуникације са Богом, резервисан за узвишене теме о непропадљивом, уживао висок друштвени статус. С друге стране, народни језик је био језик свакодневне комуникације, њим се писало о овоземаљским, пропадљивим стварима, те је сходно томе и његов статус био нижи.

Такво коегзистирање два нивоа културе и два језичка идиома постојало је и код Срба све до периода стандардизације усменог идиома у функцији књижевног (почетак XIX века). У српској писмености поред српскословенског, у функцији богослужбеног и књижевног језика, постојао је и српски народни језик, употребљаван у текстовима оријентисаним на живу реч. Српскословенски језик или српска редакција старословенског језика представља једну од варијаната заједничког црквенословенског језика. Међусобне редакцијске разлике испољавају се превасходно на фонолошком плану, и то у сфери вокализма, док је разлика у сфери морфологије, синтаксе и лексике далеко мање (Грковић-Мејџор 2002a). Известан број морфолошких иновација (губљење асигматског аориста или супина, на пример) обухвата све редакцијске језике, те се о њима говори као о општесловенским развојним тенденцијама које из народних језика улазе у књижевне. Управо је тежња ка очувању јединственог црквенословенског језика, а тиме и културног јединства, довела до тога да се српскословенски не удаљи много како од старословенске базе, тако и од осталих редакција. У таквим културно-језичким приликама књига слободно кружи на целом простору *Slavia orthodoxa*.²

Стога приликом проучавања историје српског књижевног језика (тј. српскословенског) треба имати на уму да је његова реализација великим

² О културном јединству и о минималним разликама међу редакцијама, између осталих споменика, сведочи и једно јеванђеље македонске редакције (данас се чува у Библиотеци Матице српске), које је свој живот наставило у српској средини. Утврђено је да су на рукопису радиле три руке: главна рука је исписала текст македонском редакцијом, а друге две руке су текст допуњавале и исправљале, без икаквих сметњи, српском редакцијом (Грковић 1988: 94).

делом условљена културом у којој се употребљавао. Језичке чињенице треба посматрати компаративно, у оквиру ширег словенског контекста, чак и кад су у питању проучавања фактичке ситуације у једном језику (Picchio 1984; Пиккио 2003: 205; Толстой 1988: 38—39; Кречмер 2000: 543; Грковић-Мејџор 2002а).

1.2. Функционална раслојеност језика у српској средњовековној писмености

Сачувани споменици српске средњовековне писмености жанровски су разноврсни: од докумената литерарног карактера, међу којима су како она црквеног/религиозног карактера (химнографски текстови, житија, похвале, епистоларна књижевност, те записи и натписи³) тако и она световног карактера (романи и приповести), преко докумената историографског и научног карактера (летописи и родослови, филолошки, медицински списи и сл.) до докумената пословно-правног карактера (писама, повеља и законика). Језик којим су ова дела писана, наравно, није монолитан. Диглосија и функционална раслојеност језика у старосрпској писмености добро су познате (Толстой 1988: 164—173; Ивић, П. 1998: 28—29; Грковић-Мејџор 2004а). Реализација једног од два идиома, конкретно српскословенског и српског народног језика, зависила је првенствено од типа текста (жанра), тј. од тога да ли је текст везан за сферу сакралног или за сферу профаног. Различит степен сакралности текстова водио је њиховој хијерархијској подели. Н. Толстој први је целокупну српску средњовековну писменост схематски представио у облику пирамиде жанрова са четрнаест рубрика помоћу које се лако може објаснити и употреба језика у њој (Толстой 1988: 168). Тако се, по Толстоју, на самом врху пирамиде налази конфесионално-литургијска литература, а на самом дну писменост свакодневног живота. Између, идући од врха ка дну, ређају се конфесионално-химнографска, хагиографска, панегиричка, конфесионално-поучна књижевност и патристика, потом конфесионално-правна, апокрифна, историјска, приповедачка, ходочасничка, науралистичка и философско-филолошка, световно-правна књижевност и пословна писменост. Текстови прве рубрике односили су се на општесловенску књижевност и ниједан од њих није имао националне црте. За разлику од прве, текстови друге, треће и четврте рубрике садржали су известан број националних црта, док су текстови почев од девете рубрике па наниже били изразито национално обојени. То се лепо одсликова и у језику: у текстовима горњих нивоа (првих шест рубрика) који су црквеног, конфесионалног карактера употребљава се књижевни језик строже норме, са мало одступања од старословенског модела, док језик текстова нижих слојева показује слободнију норму и више је под утицајем народног језика. Преплитање два језичка идиома унутар истог текста у

³ Записи са маргина црквених књига и натписи на надгробним споменицима, најчешћи облици појављивања ове књижевне врсте, својом наменом и садржином налазе се за право на међи, између световне и црквене литературе.

условима хомогене диглосије,⁴ која је карактерисала књижевно-језичку ситуацију свих православних Словена, било је могуће, јер су се они, бар у раном средњем веку, осећали као један језик или „као два начина изражавања у оквиру истог језика”.⁵

Међутим, реализација конкретног језичког идиома не зависи само од општег „јанра” којем дело припада, већ и од намене, садржине и порекла конкретног документа (Грковић-Мејџор 2002б). Неки аутори додају да је језичка реализација зависила и од индивидуалних склоности самог писара као и од степена његове образованости, тј. од степена његовог познавања норме књижевног језика (Ремнёва 2003: 25).

Под зависношћу језичке реализације од *намене* конкретног документа подразумева се комуникативна функција оба језика, тј. адресат: дела сакралног карактера намењена су ужем кругу, који тај језик и разуме, а дела профаног карактера (или одговарајући делови текста) ширем читачком кругу, који по правилу није (добро) знао књижевни језик. Тако је употреба народног језика у *витешким романима*, на пример, омогућавала разумљивост текста, а његова употреба у важним законским актима какви су *манасијске даровнице*, приликом дефинисања граница манастирског поседа или обавеза људи који те поседе настањују, обезбеђивала је тачну интерпретацију текста. Употреба књижевног, односно народног језика зависила је од сакралне, односно од профаније *садржине* текста. *Хиландарски штићик*, који се приписује светом Сави, добар је пример зависности употребе језика од садржине дела. Типици припадају црквеној литератури, али се у пирамиди жанрова налазе испод литургијске, химнографске, хагиографске и панегиричке литературе. Како се њима регулишу правила манастирског живота, њихова садржина неминовно задире и у сферу профаније. Стога српскословенски језик у њима има доста елемената из народног.⁶ Језик законика, међу којима постоје оригинална дела која су настала на српском терену и писана су народним језиком (*Душанов законик* и *Закон о рудницима десиоша Стефана Лазаревића*), док су она преведена са грчког (*Синтагма Матије Власића*) писана српскословенским језиком, потврђује условљеност реализације језика од *порекла* текста.

Ни књижевни, српскословенски, језик није у свим делима исти, те говоримо о књижевном језику вишег и нижег стила. Употреба стила може да зависи од типологије текста, тј. да ли се ради о поетском или прозном тексту, или, пак, од односа према књишким категоријама.⁷ Тако ће

⁴ Хомогена диглосија представља језичку ситуацију када су у једној друштвеној заједници функционално комплементарна два генетски сродна језика, за разлику од хетерогене диглосије у којој су функционално комплементарна два генетски несродна језика. Хетерогена диглосија била је карактеристика словенских језика који припадају западном културном кругу, тзв. *Slavia latina* (Толстой 1988: 155–156).

⁵ Таква језичка ситуација среће се у неким делима светога Саве (Ивић, П. 1979: 169).

⁶ П. Ивић каже да је у Хиландарском типику светога Саве присутан велик број црта из народног језика, те да се на основу њих може сазнати више о живом говору Срба, него из било ког другог споменика на српскословенском или народном језику (Ивић, П. 1979: 170).

⁷ Књишке категории су *differentia specifica* књижевног језика у односу на народни. То су црте које припадају оном синтаксичком и лексичком слоју који се у старословенском

се у химнографској, хагиографској и панегиричкој литератури употребљавати српкословенски вишег стила који ће чувати књишке категорије, а у апокрифима, витешким романима, историографској литератури и сл. српкословенски нижег стила у којем долази до својеврсног понародњавања, на пример у виду отклона од књишких категорија тако што се оне замењују конкурентним средствима (Грковић-Мејџор 2002б).

Један од важних задатака историјске синтаксе српског књижевног језика стога јесте утврдити каква је стварна реализација књишког црта на корпусу текстова који припадају различитим жанровима у распону од неколико века. Потом, треба утврдити постоје ли разлике у норми (степену строгости) између два типа књижевног језика, вишег и нижег.

1.3. *О апсолутном дативу*

Једна од карактеристика књижевног језика високог стила која је у редакцијским језицима наслеђена из старословенског језика јесте конструкција апсолутни датив (АД).⁸ Дефиницију АД и карактеристике њене употребе давали су многи аутори. Све се оне у бити своде на следеће чињенице. АД је партиципска апсолутна конструкција коју чине именска и партиципска реч у дативу. Она се са становишта савремене лингвистичке науке посматра као једно од средстава кондензације реченичног садржаја у језику, при чему именица у дативу представља трансформ дубинског субјекта, а партицип трансформ предиката у личном глаголском облику. У систему језика номиналног типа таква конструкција била је уобичајена у адвербијалној функцији. Спада у групу књишких црта које су се у старословенском развиле под индиректним утицајем грчког језика (његов пандан у грчком језику је апсолутни генитив).

Када је у питању конструкција АД, синтаксичари старословенског језика су се најпре бавили следећим проблемима: да ли је АД аутохтона словенска црта или не,⁹ каква је природа ове апсолутне конструкције, затим када је она настала/ несталла, као и зашто се баш датив налази у оквиру ње.¹⁰ Утвђено је и да се конструкција АД у старословенским споменицима најчешће употребљавала у значењу зависне временске рече-

развио под директним или индиректним утицајем грчког језика и представљају их следећи *калкови*: конструкција акузатив + инфинитив, *иако* + инфинитив у резултативном значењу, сложенице и хебраизми, као и следећи *неологизми*: апсолутни датив, датив+инфинитив (тј. ширење опсега употребе ове аутохтоно словенске црте) и изведенице (творба нових речи помоћу продуктивних словенских афиксса) (Грковић-Мејџор 2002б).

⁸ У тексту се употребљавају следеће скраћенице: АД = апсолутни датив, АППз = апсолутни партицип презента, АППт = активни партицип претерита, ПППз = пасивни партицип презента и ПППт = пасивни партицип претерита.

⁹ Ј. Грковић-Мејџор сматра да се сви различити ставови око порекла ове конструкције могу свести на две основне тезе: а) АД је књишка конструкција настала под индиректним грчким утицајем и б) АД је изворно словенска конструкција (Грковић-Мејџор 2000: 17).

¹⁰ Преглед и резиме старијих и новијих размишљања о овим проблемима дат је у: Corin 1995. У том раду представљена су и достигнућа америчких лингвиста.

нице, али забележена је и у узрочном, условном, допусном, а у најмањем броју примера и у последичном значењу (Stanislav 1933—34: 7—13; Večerka 1961: 47—48). Истицано је да је њена реализација била снажно синтаксички мотивисана: употребљавала се обично у хетеросубјекатским конструкцијама, а везници су се појављивали само по изузетку (Stanislav 1933—34: 22—23). У истим синтаксичким условима у старословенском реализовао се, додуше доста ретко, и апсолутни номинатив.¹¹

За разлику од претходних, проучаваоци редакцијских језика највећу пажњу поклањали су анализи синтаксичко-семантичких особина АД у конкретној реализацији. Резултати њихових истраживања, вршених углавном на литургијским и хагиографским текстовима, показују да се у редакцијским писменостима поље употребе АД шире. Он се поред наведених значења, веома често реализовао и у функцији независне реченице. Ни формална ограничења нису више тако строга: више је примера његове употребе у таутосубјекатским условима, као и у комбинацији са везницима.¹² Само понеки радови оријентисани су првенствено на објашњења изузетака који се јављају при употреби АД.¹³

На основу искуства досадашњих проучавалаца АД произилази да је за правилно одређивање карактера АД и његовог статуса у оквиру црквенословенског језика потребно водити рачуна како о формалној, тако и о значењској страни његове употребе, али и о жанровској припадности текста у којем се он употребљава. Дакле, треба водити рачуна о томе: а) какав је однос АД и финитне реченице коју он кондензује (да ли он примарно кондензује зависну временску реченицу или исказује општије значење субординаности једне реченице у односу на другу, или се, у крајњем случају, може схватити и као трансформ главне или независносложене реченице), б) да ли постоје формална ограничења његове употребе и чиме су мотивисна (с обзиром на правило о неидентичности вршилаца радњи апсолутне конструкције и управне предикације) и в) у чему би се огледало кршење норме приликом његове употребе (да ли су оба елемента ове синтаксичке конструкције у дативу, да ли се АД уводи координираним, односно субординарним везницима и сл.). Семантичка интерпретација АД, при том, не зависи само од евентуалне употребе везника, већ и од низа других фактора: семантике глагола унутар кон-

¹¹ Апсолутни номинатив је особина старих словенских језика. Потврђен је и у старочешком, староруском, старочакавском, као и у савременим словенским дијалектима (у српском народном језику, у руским, западнобугарским и источноморавским дијалектима). Са друге стране, од канонских споменика појављује се тек у Супрасаљском зборнику, док у редакцијским споменицима његова фреквенција расте. О карактеристикама ове конструкције, њеној употреби и интерференцији са апсолутним дативом види више у: Večerka 1961: 106—110; Večerka 1996: 186.

¹² То потврђују истраживања следећих аутора: Грковић-Мејџор 1997а; Стојменовић 1997; Рајнхарт 2000; Штрабац 2002; Ремнёва 2003; Драгин 2005.

¹³ Томе су посвећени радови Corin 1995. и Collins 2004. А. Корин се залаже за то да се употреба АД посматра на три нивоа лингвистичке анализе: на синтаксичком, комуникативном и стилском, јер се тако лакше објашњавају изузетци од правила о неидентичности вршилаца радњи и одсуству везника, док Е. Колинс употребу АД са кореферентним вршиоцима радњи објашњава прагматичним разлогима: тематским континуитетом и међуречничном кохезијом.

струкције АД и њој надређеног, вида оба глагола (у оквиру апсолутне конструкције и управног глагола), типа предиката кондензованог апсолутном конструкцијом, позиције АД у односу на управну реченицу, ширег контекста, као и од типа текста у којем се ова конструкција употребљава.

1.4. *Предмет и циљ рада*

Овај рад има за циљ да, сагледавајући употребу АД у старосрпској писмености са два аспекта: с аспекта његове жанровске условљености (какве синтаксичко-семантичке могућности има у одређеном жанру), као и с аспекта утицаја стила епохе на реализацију ове конструкције, утврди његов статус у српскословенском језику. Тако ће се добити јаснија слика: а) о иновацијама српскословенског у односу на старословенско стање, б) о разликама између српскословенског језика вишег и нижег стила у погледу фреквенције и распона реализацијоних могућности АД по жанровима, в) о томе да ли повећану фреквенцију употребе АД у језику појединих аутора можемо да припишемо утицају стила епохе и г) о томе да ли у том сегменту постоје сличности са језичком ситуацијом у другим писменостима насталим на основама старословенског (нпр. у староруској), које би сведочиле да је АД општесловенска особина црквенословенског језика.

Под иновацијама се подразумева да ли је у редакцијским текстовима долазило до *ширење йоља ујоштребе* ове конструкције (употреба АД и у функцији независносложених реченица), затим да ли се у текстовима несакралног карактера запажа извесно *йонародњавање* (употреба конкурентних језичких средстава, тј. замена ове конструкције зависном реченицом са личним глаголским обликом или интерференција са конструкцијом апсолутног номинатива, цртом словенског порекла) као и да ли је приликом употребе АД долазило до *кршења норме* (појава координираних и субординираних везника уз АД или одступање од правила о идентичности вршилаца радњи). Анализом су обухваћени сви поменути сегменти, осим појаве конкурентних средстава, јер би се тиме знатно проширили оквири овог рада.

1.5. *Корјус*

За анализу су одабрани текстови српске средњовековне писмености настали у периоду од XII до краја XV века. Под српском средњовековном писменошћу овде се подразумева свеукупност писаних споменика датог периода, укључујући ту како дела писана на српскословенском (и оригинална и преведена), тако и она на народном језику. Одабрани период обухвата доба настанка српске државности и њеног успона до пада под турску власт. То је управо време најплоднијег стваралаштва у разноврсним доменима старосрпске писмености (Богдановић 1991).

При одабиру корпуса водило се рачуна о њиховој жанровској разноврсности (тј. узети су у обзир прозни, поетски и прелазни жанрови средњовековне књижевности), као и о томе да потичу од различитих аутора и да припадају различитим епохама. Будући да валидно истраживање историјске синтаксе захтева велики и разноврсни корпус, а да је до рукописа често немогуће или веома тешко доћи, определили смо се за рад на постојећим издањима, што се и иначе чини у истраживањима ове врсте.¹⁴ Евентуалне интервенције издавача, уколико постоје (у старијим издањима), тичу се најчешће поделе текста на реченичне и текстуалне целине, што се приликом истраживања може занемарити.

Издања средњовековних текстова рађена су углавном на основу сачуваних преписа, пошто су оригинални махом изгубљени. Да смо се приликом формирања корпуса руководили временом настанка преписа, за многе жанрове не би постојали рукописи који су сачувани из периода до краја XV века (проблем *родослова, лейтойса*, као и многих дела која припадају жанру „белетристике”, чији преписи углавном потичу из каснијег периода), а тиме би и слика српског књижевног језика у датом синхронијском пресеку била непотпуна. Стoga смо се приликом сакупљања корпуса руководили временом настанка дела. Такво решење отежава увид у хронологију појава, али омогућава добијање опште слике карактеристика језика аутора, жанра или епохе на нивоу синтаксе.

Одабрани корпус¹⁵ чини 66 библиографских јединица.¹⁶ Најпре смо на основу дихотомије сакрално-профано, која је у основи функционалне раслојености језика старосрпске писмености, све текстове поделили у две велике групе: А) дела сакралног карактера и Б) дела профаног карактера. Потом смо их, по моделу поменуте Толстојеве пирамиде жанрова, класификовали, тј. рангирали у тринест жанрова. Међу текстовима *сакралног* карактера налазе се споменици који припадају следећим жанровима: 1) химнографској литератури (службе, канони, молитве), 2) хагиографској литератури (житија), 3) опису преноса моштију,¹⁷ 4) панегирич-

¹⁴ Иако је читање текста са оригинала или адекватног снимка основни методолошки предуслов за изучавање палеографије, ортографије, фонологије, морфологије, па чак у неким случајевима и морфосинтаксе како би истраживачи дошли до валидних закључака, за истраживања историјске синтаксе, како тврди И. Грицкат, није потребан тај степен аутентичности текста (Грицкат 1975: 6).

¹⁵ Комплетан списак дела одабраних за корпус, разврстаних по жанровима, са подацима о њиховим издањима налази се на kraju рада.

¹⁶ Под једном библиографском јединицом некад се крио текст на неколико страна (као нпр. светог Саве *Писмо иђуману Сиријону*), а некад збирка текстова у неколико томова (нпр. *Стари српски збиси и најбиси* у IV тома у издању Љубомира Стојановића). При том, у неким текстовима није забележен ниједан пример АД (нпр. у *Физиологу* у издању Стојана Новаковића или у *Законику цара Душана* у издању САНУ), али смо сматрали да је важно да се нађу у попису текстова који чине корпус, јер и тај податак је важан и говори о језику дела.

¹⁷ Везују се за конкретан догађај који се посебно слави и представља важан датум у оквиру култа светог. Међу самосталним делима која описују пренос моштију разликују се она поетског карактера, (њих смо сврстали у химнографску литературу), као и она прозног карактера, која смо, будући да се кроз њих провлачи једна схема, издвојили у посебан жанр (Трифуновић 1990: 283—286). Мада „описи преноса моштију, на известан начин, припада-

кој литератури (похвале, слова, тужбалице), 5) црквеноправној литератури (типови), 6) епистоларној и путописној литератури (писма и књижевне посланице), 7) апокрифној литератури, 8) записима и натписима, док текстове *профано¹⁷* карактера можемо подвести под следеће жанрове: 9) историографска литература (родослови и летописи), 10) наративна литература/ „белетристика” (романи и приповести), 11) научна и филозофска литература, 12) законици и 13) повеље и писма.

Важно је напоменути да је понуђена класификација, одређена одабраним корпусом, само генерална подела која не укључује поделу на поджанрове. У бити се ради о далеко сложенијој проблематици. Тако, на пример, жанр „белетристике“ укључује барем два поджанра, ако не и више њих: витешки роман (нпр. *Александрида*, *Роман о Троји* итд.) и тзв. духовни роман (*Варлаам и Јоасаф*). Међу законицима постоје они који су чисто световно-правни кодекси (попут *Законика цара Душана* и *Закона о рудницима*) и они који су црквено-световни кодекси (*Синђајмаш Матије Властара*). Унутар научне и филозофске литературе разликују се дела филолошког карактера (*Сказаније о йисменех*), списи из природних наука (*Физиолог*, *Одломци средњовековне космографије и географије, медицински сависи*) и сл. Жанр повеља и писама укључује, с једне стране, повеље искључиво профане садржине (међудржавни уговори, трговински уговори итд.) и манастирске даровнице, с друге, међу којима се разликују оне чија је тематика претежно сакралне и духовне природе (*Хиландарска повеља Стефана Првовенчаног*) и оне које укључују и податке о дарованим имањима и људима који их насељавају (*Дечанска хрисовуља*).

Генерално гледано, у анализи је акценат стављен на оригиналну књижевност. Међутим, у корпус су укључена и она дела преводне књижевности која су преведена специјално за употребу у српској средини (нпр. *Хиландарски штампак* или *Синђајмаш Матије Властара*) или су се пак одомаћила у њој чинећи њен нераздвојни део (апокрифна литература и „белетристика“, тј. наративна проза). У корпус, дакле, нису ушла она дела која су део општехришћанског наслеђа у којима се реализује црквенословенски језик строге норме, те се у њима и не очекује много другачија слика од оне забележене у старословенским споменицима.

1.6. Проблеми приликом сакућања и анализе грађе

Проблеми који се појављују приликом испитивања дијахроне синтаксе у основи су исти за сваког истраживача класичног језика.¹⁸ Недостатак интерпункције у данашњем смислу, интонације реченице и немогућност да се значење провери код говорника, носиоца датог идиома, условили су проблеме са којима смо се и ми сусрели.

¹⁷ ју међујанру, између хагиографског текста као књижевне врсте и историописања у ширем смислу, тј. хроника и анала.” (Марјановић-Душанић/ Поповић 2004: 609—610).

¹⁸ О проблемима испитивања синтаксе ’мртвог’ језика в. у: Грковић-Мејџор 2001: 6.

а) проблем сегментације реченице

Главни проблем који се намеће приликом проучавања историјске синтаксе, односно употребе одређених синтаксичких јединица, јесте како одредити границе реченице унутар којих оне функционишу. Будући да се не можемо ослонити на оригиналну интерпункцију старих писаних споменика, а лишени смо и интонације као важног критерија за одређивање границе реченице, ми се једино можемо ослонити на смишане целине, а и то је, у крајњем случају, субјективна процена. Потом је у оквиру смишане целине потребно разграничити граматички повезане целине тј. просте реченице, а оне могу бити независне (тј. самосталне) или могу улазити у састав сложених реченица. Овде треба бити опрезан, јер везници и партикуле, формални показатељи везе између реченица, не указују обавезно на сједињавање простих реченица у сложену. Они могу бити емфатички употребљени указујући на то да аутор, изрекавши једну мисао, сугерише да је и она следећа с њом у вези. Стога, неки лингвисти сматрају неопрезним употребу термина попут зависносложене или независносложене реченица у истраживањима старих текстова. Овде се пре може говорити, наглашавају, о јединству простих граматичких целина које једна другу појашњавају унутар текста, чинећи заједно сложено смишано јединство (Хабургаев 1974: 399—401). Међутим, ми смо за потребе анализе употребљавали те термине.

Имајући све ово у виду, у одређивању смишанних целина и граница реченица често су могућа двострука решења. Као илустрацију проблема наводимо неколико примера из текстова различитих жанрова. Различита подела текста на смишане и граматичке целине не мора обавезно да утиче на семантичку интерпретацију¹⁹ примера:

Дасть же въ огњедѣнии благочестиви господи матери своимъ деспотъ, зеть же
кего выше реченыи подастъ имену воинство, илико възможыно, въ иже допроводити
того. Гредоуци же имену и приближающу се къ прѣдѣломъ срѣбскими, идѣже
прѣвата архиепископиа Срѣблескъ, и чьто по сиѣ подобааше сътворити съдрѣжециими
толицами сильньимъ поутѣ и извѣстънѣ вѣсаческы испытующими и множество много
соѹщемъ;... (Ж 6: XV, 280/32—281/1—6) (Л. М.: Обавестио је десито благоча-
стиву доспоију мајтер своју (*Милицу о своме доласку*), а његов раније йоменути
зети даде му војске колико је можуће да га сироводи, када [= док] је ишао и
приближавао се ћределима срѣским, где је ћрва архиепископија срѣска. И шта
јосле овога ћребаще учинити, када су штолики силни држали пушеве и када су
све ћачно исипитали и пошило (их) је била велика множина?).

Преводилац је другачије поделио текст од издавача рукописа. У оба случаја конструкција АД има временско значење, само је према преводиочевој интерпретацији, коју смо и ми прихватили, управна реченица њој препонована.

У следећем примеру, пак, од поделе на граматичке целине зависи и интерпретација текста:

¹⁹ Напомињемо да се у анализи полазило од издања текстова, где је већ сам издавач рукописа унео своју интерпретацију у сегментацију текста, а често је и превод утицао на то да се открију границе смишане целине.

Обаче же отъиелнже земља раздѣлена бысть, яко отрада иѣката бысть кръвемъ пролитига. вѣщемъ бо яко отишившимъ се отъ вѣликнага, и царь оубо Имоугоульманъ къ вѣстокомъ воневаше. Прѣдѣчены же братъ ико въ гѣверыѣхъ вѣстоцѣ сы, Моисея глаголемъи. (Ж 6: XV, 292/26—29) (Л. М.: *Од када се земља разделила, као да неко смањење би у ѹроливању крви. Када су се сївари ушишале и цар Сулејман ратоваше на исѣоку, најпред речени браћ љеѓов, Муса звани, био је на североисѣоку.*)

Преводилац је, повевши се можда за издавачевом поделом текста, конструкцију АД првео временском реченици која би припадала новој реченици. Међутим, могуће је и другачије читање: везник яко уз АД има исто значење (поредбено) као и у претходној реченици, са којом стоји у узрочном односу (на то упућује везник бо). Остатак текста следи за везником и који сигнализује да је претходно речено у истој равни (у напоредном односу) са садржајем који следи. Тако схваћен цео реченични комплекс чинио би једну смисаону целину, те би љегов превод гласио: *Од када се земља разделила, као да неко смањење би у ѹроливању крви, јер као да су се сївари ушишале, и цар Сулејман ратоваше на исѣоку, а најпред речени браћ љеѓов, Муса звани, био је на североисѣоку.*

Дуги реченични комплекси без личног глаголског облика такође отежавају сегментацију на уже граматичке целине. Интерпретација зависи од читања. Наводимо један такав пример:

Светѣшишомуј же патріархѹ ѩ прѣстола шьшьдшоу и богоноснымъ моужемъ иноќимъ соѹщемъ къ иконој събравшемъ се къ стражамъ доѹнавскимъ, тамо и самоу соѹщоу благочестивомуј и господствиа землиј срѣпскыи съпрѣтникоу новомоу, деспо-тоу Гиенгрију съ съборомъ христоменитыхъ людии. (ЗиН 2/I: око 1428, 81/40—82/3). Наведени реченични комплекс превели смо двема реченицима. М.К.: *И пресевеши йаштијарх беше ошишао, а бодоносни људи, иноци, к њему се придружише у дунавским земљама. Тамо је био и благочасијиви... деситош Бурађ...*

б) проблем класификације и интерпретације грађе

Једном издвојене смисаоне целине, које су често дугачки реченични комплекси, а не просте граматичке целине, унутар којих се среће и по неколико конструкција АД, које не садрже исти партицип, нити сажимају исти тип реченице, требало је класификовати најпре према типу партиципа у њима, а потом и по типу реченице која се њима кондензује. На пример:

Елико же и самодѣлъжъ гѹтькомъ мануилоу Срѣдъческии илюциј градъ и мишцею тако страждѹшоу, такоже Галлинова и Іппократова недѣлѣствиа быти Хоѹдожества, къ стѣ помоци привѣгшъ, и недоуга скорѣе авије прѣмѣнити се. (Ж 7: XV, 34/7—10) (Ј. Г. М.: Владалац Грука Мануило држаше Средачки град и йошто сїпра-даше од мушице, ѹрибеже ѹомоћи свећоћа, јер Геленове и Хијократове веши-не не деловаху, и болесити се убрзо одмах ослободи.)

У овом дугачком реченичном комплексу без иједног личног глаголског облика, између осталих нефинитних конструкција, употребљене су и три конструкције АД. Прва кондензује независну реченицу, друга узроч-

ну и стоји у препозицији у односу на своју управну реченицу која је исказана трећим АД. Приликом статистичке обраде грађе овај пример смо морали имати у виду три пута.

У анализи 'мртвог' језика, у условима кад је значење одређене конструкције немогуће проверити код извornог говорника, свака интерпретација је хипотетична. Тако се дешавало да се понуђена интерпретација примера не поклапа увек са постојећим преводом. Иако је постојећи превод често веома коректан по смислу, у својим трансформацијама трудили смо се да пратимо синтаксичку структуру текста. На пример:

аще ли же без ȝатвръждениѧ ε̄, то скачецаа съвьшише ѡплютоу низкоу соѹщю прѣидѣть
малла же по^λ оплотъ избѣгнѹть срѣнаа не соѹщю честоуѡ ѡплютоу скроȝѣ рѣдини
изыдоѹть, и ничтоже шстанеть, разѣвѣ хромо и слѣпо. (Н 1: XV, 390/18—21) (Г. Ј.:
*А ако се не уйбрди, онда ће оне који скачу ȿрескочиши низак ȿлоѡ, мале ће
испод ȿлоѡа ȿобѣћи, а средње ће изаћи кроз руће кад ȿлоѡ није ȿуси — и ни-
шта неће ос паши, осим хромо и слѣпо.)*

Преводилац је прву конструкцију АД првео синтагмом, а другу реченицом коју уводи везник *кад*. Ови АД заправо сажимају реченице са копулативним предикатом: субјекат и именски део предиката су исказани именицом и придевом у дативу, а копула активним партиципом презента од глагола *есмь* у дативу. Такве примере смо најчешће тумачили узрочним реченицама: 1) *ȿоѡшто је ȿлоѡ низак* и 2) *ȿоѡшто није ȿуси*.

Такође, у одређеним контекстима биле су могуће двоструке интерпретације. Такви примери су такође отежавали статистички опис грађе. Тако је у следећем примеру поред узрочне могућа интерпретација и независном реченицом у узрочно-последичном односу са наредном:

ꙗ великое бо یемоу въздържание исыхающи یемоу ѹтробѣ, болѣнь въ нъ въсельши се
и не остави ѹго до конъца... (Ж 4: XV, 182/3—7) (М. К.: *ȿоѡшто му је тело било
исирѣено због великоѣ уздржавања, болести се усели у њега и не наїустши ȿа до
краја,.../ Тело му беше исирѣено због великоѣ уздржавања, ȿе се болести усели
у њега и не наїустши ȿа до краја.)*

1.7. Методологија рада

Грађу је чинио 941 пример конструкције АД. Синтаксичко-семантичком анализом сакупљени примери класификовани су најпре према типу партиципа,²⁰ потом по синтаксичким функцијама, а унутар њих по семантичким типовима и значењским подтиповима. Значење конструкције АД у одређеном контексту експлицирано је трансформационим тестом, тј. финитном реченицом на савременом српском језику. Том приликом, коришћени су постојећи преводи уколико су добро одражавали синтаксичку структуру текста. Често је за потребе анализе, да би поја-

²⁰ Та пракса, заступљена у анализама црквенословенских текстова како домаћих тако и страних аутора, омогућавала нам је лакше поређење добијених резултата.

снили одређени семантички тип, уместо постојећег дат нов превод.²¹ У раду је, међутим, у оквиру исте категорије превод дат само уз први пример, будући да су остали истог типа. Свуда где је у питању било нешто специфично, превод је уследио уз сваки пример. На овом нивоу анализе водило се рачуна о формалним ограничењима употребе апсолутне конструкције (да ли су вршиоци радњи апсолутне конструкције и управне предикације исти или различити и да ли се АД уводи у сложену реченичну структуру помоћу везника) и о могућој мотивацији такве употребе. Такви примери посебно су класификовани и статистички обрађени. У случајевима у којима је номинална компонента испуштена, водили смо рачуна о факторима услед којих је дошло до њеног испуштања.

У анализи употребе АД водило се рачуна и о функционалним факторима. Његова употреба очекивана је у прозним делима са врха жанровске лествице. Међутим, примери из текстова који припадају и другим нецрквеним жанровима наметнули су задатак да се утврди колико је употреба овог специфичног наративног поступка жанровски и тематски условљена, колико је његова употреба одлика образованости писара, а колико се може сматрати стилском особеношћу језика писца, тј. да ли се у нарочито честој појави ове конструкције у делима одређеног писца може тражити утицај стила епохе, нпр. плетени словес.²²

Као посебни, издвојени су и примери у којима се уз номиналну компоненту у дативу појављује партицип у облику номинатива. Они у формалном смислу нарушавају, али у значењском смислу не, функционисање АД. Таква употреба конструкције АД представља извесну иновацију редакцијских језика у односу на старословенски на плану синтаксе. У овој појави не треба тражити грешке писара, већ појаву формалног поједностављивања конструкције, насталу под утицајем народног језика у интерференцији са конструкцијом апсолутни номинатив. Сасвим другачије природе су примери који одсликавају формалне омашке у употреби ове конструкције. Стога су и посебно издвојени.

Као основна јединица анализе узета је конструкција АД (именска реч + партицип у дативу). Међутим, веома често се у текстовима налази на случајеве употребе једне именске речи у дативу која је функционисала као заједнички субјекат за више партиципа који се трансформишу у предикате са личним глаголским обликом и обрнуто, када је било више именских речи везаних за један партицип. У тим ситуацијама прихваћен је принцип *један партицип = једна конструкција*.

²¹ Списак коришћених превода такође је дат на самом крају рада, иза корпуса. У самом раду иницијалима смо назначили аутора превода. Иницијали М.К. испред превода упућују на аутора овога рада.

²² То је стил који је овладао јужнословенским и источнословенским књижевностима крајем XIV и почетком XV века. У језику се он манифестије пре свега као узвишене филолошки однос према речима: води се рачуна о њиховој звучној страни (алитерације, асонанце итд.), о етимологији речи, о тананости њене семантике, изражена је љубав ка грађењу нових речи (сложеница, калкова). У синтакси се као одлика овог стила сматра честа употреба синтаксичких калкова и неологизама у реченици (апсолутног датива, партиципа, инфинитива и инфинитивних конструкција итд.). Одлике овог стила су и дуга понављања, перифразе, нагомилавање епитета и сл. (Трифуновић 1990: 252—254).

Примери се наводе правописом какав је и у њиховим издањима. Уз пример се налази испис у којим се великим словом упућује на жанр, а арапским бројем на конкретно дело датог жанра одакле је пример преузет. Потом се иза зареза даје век или година када је настао одређени текст, тачније препис и на крају број стране/реда где се пример у датом издању налази. Испис се разрешава погледом на библиографске податке на крају рада. Ради илустрације одређеног значења АД у анализи смо наводили по један пример из сваког жанра, а по више њих само приликом описа неке специфичније употребе.

Резултати до којих се дошло статистички су обрађени и кумултивно представљени у закључку рада. Треба истаћи да су ова анализа и наведени корпус пружили увид у основне синтаксичко-семантичке типове реализације АД у старосрпској писмености и оквирну фреквенцију по значењима и жанровима, будући да у анализу нису укључена сва дела из испитиваног периода.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Активни јаршицији презентна у оквиру конструкције АД

У прегледаном корпусу од укупног броја примера АППз се јавља у оквиру конструкције АД у 48,14% случајева. Забележен је у функцији адвербијалног или адноминалног детерминатора, у позицији глаголске допуне, као и у значењу независне реченице. Најзаступљенији је у функцији *адвербијалног детерминатора* (58,3% примера). У 33,5% примера интерпретира се *независном реченицом*. Забележено је 6,6% потврда АД у функцији *адноминалног детерминатора*, док се у позицији *глаголске додуће* налазио у 1,54% примера.

2.1.1. АД у функцији адвербијалног детерминатора

На основу синтаксичко-семантичке анализе утврђено је да конструкција АД са АППз може имати широк спектар адвербијалних значења: временско, узрочно, условно, допусно, поредбено, начинско/поредбено и последично.

2.1.1.1. АД као кондензатор временске реченице

Од свих адвербијалних значења овај тип АД најчешће се појављивао, што се и очекивало, у значењу временске реченице (61%).

2.1.1.1.1. Типови значења

а) Конструкцијом АД у оквиру које се налази АППз, који је изведен, кад је о прегледаној грађи реч, искључиво од несвршених глагола и

чија је основна функција означавање глаголске радње која се врши напоредо са радњом главног предиката (Борђић 1975: 165), најчешће се сажимала временска реченица са значењем *симултаности*. Такав АД интерпретира се зависном реченицом уведеном везником *док*.

соѹшиль въ земли тои латинским иерофашмъ (... спод(о)би се и латинскою прикети кр^ищеннику) (Ж 2: XIV, 18/16) (М. К.: *И док су у тој земљи били латински јереји,... догоди се ше и латинско крштење прими.*); тако по многих сињих лѣтбѣх, цѣю оубвъ блъгар'скому ненадѣющоу се людемъ же въсѣмъ мифиошнъ и багочьстѣю растешоу ради мѣтвѣ пропловныи сае мѣтре, боугрю въздвигеть и метејки непостоаныи иже ѿ начела съмиренїа ратники [...] (ПМ 1: XV, 90/1—4 91/1); въплю же до нѣса сѹщвъ кољве/м/ же по стргана/х/ текоуци/м/. замесъ же д-р-и-неанш/м/ и македо-нанш/м/ по влица/х/ гра/д/(а) теквше/м/ и ходеци/м/, алеандръ же посрѣд/д/(ѣ) и(х) на волю глагомъ коны езде сѹчко прѣстати молаше /с/е. (Б 1а: XVI, 53г/11—16).

Понекад је значење симултаности појачано употребом прилога *и је* или временског локализатора *тогда*.

тебе на земли еще живещи оче христѣость бѣть чудесными даровании прослави (Х 5: XV, 69/67) (Ј. Г. М.: *Још док си жив на земљи био, оче, Христос Бог чудесним ше-бе даровима прослави.*); тој же оустави полень родитељемъ своимъ и сејѣ до съкон-чини вѣка, и је си живоуциу отъцу ѹго светомоу Симеону, даста въ домъ светынѣ благодетельнице в. къгла злата и срѣбра, искаже приниде светынї Симеонъ новы въ светоуго Горогу, ... (Ж 4: XVI, 180/4—9); Тогда же и еще въ лиричмъ оустроенїи прѣдременому соѹшоу архиепископоу охрид'скому кур Доршдеоу, и обходешиоу въсы и села и градовы по области дрѣжавы своеї црквинала направляющоу, и вѣрные люди господни въ вѣроѣ потвръждациоу, приклочи се абѣ пройти емоу и въ наше богохра-нимое мѣсто, рекоме Кратова. (ЗИН 2/І: 1466, 99/23—28); и тогда стоешоу цароу Дикинию въ народе, єдинъ конь штрыже се ѿ колесницѣ и оустреми се на цара, и ѿтрыже емоу десноуго роукогу, и бысть царь мртгавъ. (ЛиР 1: Р. Загр., 12/8—11); витездомъ же тог/д/а македонскимъ како конскомъ оуфи/с/тованимъ текоуцимъ. и съ вискоые палати седе ц(а)рь Фи(л)/и/п сматра[ј]е и гладаше. (Б 1б: XVI, 17б/7—12); Иже въ брака приоб'штенїи приводештаго иномоу оброучен'ною, еште оброучившомоу живоу соѹшоу, иже прѣлюбодѣиства подлагаетъ съгрѣшению; (З 3: XV, 188/8—11); и је си благодати божии поспѣшствующи ми потыцахъ се и испросиխъ оу господи-на и родитела ми [...] (ПиП 2: 1302—1321, 74/26—28).

β) АД са АППз од одређених глаголских лексема може се интерпретирати и као временска реченица са значењем *антериорности*. То је углавном зависило од семантике глагола и по правилу се догађало уз *хотѣти*, *видѣти* (а), али и уз глаголе *приходити*, *штходити* и *изходити* (б). Оне се интерпретирају реченицама уведеним везником *кад/иошти*.

а) и шьдьша до въноутрьинихъ дверен, идѣже хотециоу юномоу отврѣсти не възможе вѣскоѣ. (Ж 6: XV, 310/17—20) (Л. М.: ...и дођоше до унутирашихъ врати, која, када је млађи хїтко, није могао брзо да (их) отвори.); глаголију подобе же се боговицоу Моисею, икоуже хотециоу створити скинио, рече икоу Богъ: (ЗИН 2/І: 1319, 22/20—21) (М. П.: *Јер се уйодоби боговицу Мојсеју којем кад хїтеде створити скинију рече Богъ;*) мене же видеци землю прѣодитељ монх по нихъ штављашъ и не имашъ својега пастира. и идохъ въ срѣбескю землю желаје и хоте-

В^кр^епити пр^ветоль родитељ моихъ ... (ПиП 1/I: 1378, 76/17—22), (М. К.: Кад видех земљу йароди^шела својихъ, без својега йас^{ти}ира, одох у ср^иску земљу же-лел^и да сачувам прес^ито роди^шела својихъ).

б) Приходеци же втодон^иноши въставше идоше. (Ж 6: XV, 304/8) (Л. М.: А када је дошла друга ноћ, устайдоше и одоше.); Щоденщоу же ем^и на ратъ. въсе-сръдо с^ию призвавъ и бывъ съ нисю и въселюбъзно и фе/ч/(ε) (Б 1а: XVI, 9v/13—16) (М. К.: Кад је одлазио у ратъ, срдачно је йозва и кад би с њом лубазно јој ре-че.); Изходенщоу же емоу^кь ны/м/ фе/ч/ε. (Б 1б: XVI, 104a/3—4) (М. К.: И кад је изашао, рече му.).

γ) Понекад се конструкција АД са АППз могла парадрафизирати реченицом са значењем итеративности коју уводи везник *кад* у значењу 'кад ъод' или 'сваки џуши *кад*'. У оба примера ради се о контекстом условљеној појави.

Всакон же слоужбѣ съвръшаючи се концоу. Гдѣре г(лаго)летъ се. боже оѹщедфи ны и бл(аго)с(ло)ви ны. по .вѣ. метан[иа]. (ЦП 1: XIII, 8/18—19) (М. К.: Кад ъод] се свака служба приближи kraju, (шамо) где се каже „Боже, буди милосрдан према нама и благослови нас” (шреба урадиши) ио дванаест мешанија.); : вариа се глѣтсе, поне^к съвръшаючиоу се глѹ и фѣчи тѣжко опираючи грълом а не оѹсты. (Н 1: XV, 426/18—19) (М. К.: Ово се варија зове зато што, кад [= кад ъод] се завршава реч или говор, шешко опираеш грлом, а не устима).

δ) У низу примера између апсолутне конструкције и финитног глагола стоји везник *и*. У старосрпским документима потврђено је да герунд презента има предиктивни карактер и извесну самосталност када се налази у постпозицији у односу на главни глагол са којим је везан координираним везником (Грковић-Мејџор 2003: 29). Међутим, када се нађе испред везника и главног глагола, герунд презента указује на симултаност са радњом главног предиката, а везник на постојање узрока и следа у времену (Потебња 1958: 195). Када се, пак, АД нађе у таквој позицији, М. Л. Ремњова сматра да је њега тада могуће двоструко интерпретирати: као временску реченицу или као део сложене реченице (Ремњева 2003: 57).²³

Примере са препонованим АД у односу на главну реченицу, између којих стоји везник *и*, назвали смо 'границним случајевима', будући да је ту у неким од њих поред временске интерпретације (при том би везник *и* имао емфатичку функцију) била могућа трансформација и у независну реченицу.

и тако веселенщоу се емоу^кь въ части царства своего оѹмысливъ и създад велике домъ архистратигъ Михаил^и Гаврїл^и въ градѣ Призрѣне, [...] (ЛиР 1: Л. Коп., 82/22—26) (М. К.: И док је шако живео у свом делу царства, замисли и сазида .../ И живео је шако ..., ше замисли и сазида...); и т^ве ем^и въ риме сѹщ^и веселенщоу се във^испе съ римлани и придоше къ нем^и въса ц(а)р/с/тва западнїа. (Б 1б: XVI, 40б/11—14); еште далече емоу^кь соѹщоу и поклони се емоу^кь съ сми^реніемъ... (Б 7²: XVI,

²³ Поткрепљујући своју тврђњу, ауторка наводи следећи пример: повѣдаше ми глы^иако съдашъ ми прѣже лавъфѣ пургии юрданскы^ихъ и јединаго отъ съдашата братнија ту видѣхъ лѣнишца са.

72/27—28); мене же видеџв землю прѣродитель моїх по нихъ шставльшв и не имѣцв своєго пастира. и идохъ въ срѣбскю землю желајк и хоте 8кроѣпти прѣстоль родитель моихъ ... (ПиП 1/I: 1378, 76/17—22).

2.1.1.1.2. Везници

Појава субординираних везника, којим се АД уводи у сложену реченичну структуру, представља кршење норме. Ретки примери забележени су још у старословенском.²⁴ Та појава се може сматрати делимично редундантном, будући да се већ самом употребом партиципске конструкције указује на субординирани однос реченичне садржине њом кондензоване у односу на управну реченицу (Corin 1995: 267). Међутим, пошто се партиципским конструкцијама, за разлику од финитних реченица, исказује само општији субординирани однос, употребом везника он се још спецификује (Stanislav 1933—34: 22). Неки аутори су склони да у употреби везника виде сигнал губитка продуктивности синтаксичког процеса који генерише АД, док његова форма и даље остаје у свести писца као својеврсно средство за исказивање позадине пропозиције (*'a backgrounding device'*) (Corin 1995: 268).

У прегледаној грађи забележен је један пример у којем субординирани везник когда сигнализује да апсолутна конструкција има временско значење.²⁵

когда и исходецову деспотов изъ града множества народа ликъствующе и всклицающе, [...] (Ж 6: XV, 296/9—11) (Л. М.: А када је деспотов излазио из града, множина народа ликовала је и клицала...)

2.1.1.1.3. Вршиоци радњи

Неидентичност вршилаца радњи наводи се као једно је од основних формалних ограничења у употреби АД. Међутим, догађа се да су вршиоци радњи апсолутне конструкције и њој управног глагола исти. Кршења норме овакве природе била су позната још у старословенском, али у малом броју примера (5,3%) (Stanislav 1933/34: 13). У прегледаној грађи забележена је следећа ситуација: у 58,5% примера вршилац радње апсолутне конструкције био је различит од вршиоца радње управне предикације, у 31,5% примера били су исти, док у 10% вршилац радње није био исказан.

Док је већина аутора употребу кореферентног АД третирала као структурну иновацију у функционисању АД која води ка губљењу саме конструкције, постоје покушаји да се открије мотивација за такву упо-

²⁴ АД са субординираним везником који је уводио временску, узрочну, допусну и последичну реченицу забележен је свега у 11 примера. При том се везник најчешће појављивао у узрочној функцији (Stanislav 1933—34: 22—23).

²⁵ До оваквих резултата дошли су и други аутори који су имали шири предмет истраживања и донекле другачији корпус (Грковић-Мејџор 1997а: 28).

требу. По речима А. Корина (1995), АД је од самих почетака старословенске писмености био комуникативно и синтаксички условљено језичко средство. На синтаксичком плану његова употреба била је условљена неједнакошћу вршилаца радњи, а на комуникативном плану АД је синтаксичка конструкција којом се исказује позадина пропозиције. Тако је могуће да је употреба АД синтаксички немотивисана на комуникативном нивоу анализе сасвим коректна — њиме се и даље исказује секундарни реченични садржај. Други аутор, Д. Е. Колинс (2004) ове случајеве објашњава pragматичним разлозима, те су по њему примери кореферентног АД последица правила о дисконтинуитету субјеката, насталог било услед удаљености апсолутне конструкције од њене управне клаузе, било услед промене семантичке улоге субјекта у те две предикације.

Анализом је потврђено да је у таутосубјекатским конструкцијама АД, иако је дошло до нарушања норме на синтаксичком плану, сачувао своју комуникативну функцију — исказује реченични садржај који је секундаран у односу на радњу исказану главним глаголом. Такође се употреба кореферентног АД у већини примера може објаснити удаљеностју од субјекта управне предикације, као и његовом различитом семантичком улогом у две предикације.

младенцоу емоу соѹщю двє крьщенїе прїе и пакы прїемшоу емоу светы аггельски обраѹ . (Ж 1: XVII, 14/14—15) (М. К.: Два крїштења је примио, док је био млад и оїтѣй кад је примио свеїи анђеоски лик.); и на въстоцѣ юмоу живоѹщю в чести своєи (начетъ здати монастырь) (Ж 3: XIV, 7/1); идоѹщоу ми 8зрѣхъ ч(ь)стныи кир'дань, с(в)етыи въ рѣках... (Е 4: XV, 116/22—23) мнѣ же стоянію и въздыгаюю на швраѹ печенень ш(ь)ца моиго и великою жалостию զадѣзахъ, (ЗиН 2/1: 1263, 10/42—43); и тако емоу веселещоу се въ чести царства своєго създа и великии храль [...] (ЛиР 1: Л. Студ., 83/18—20); и w/t/ходеѹщоу юмоу w/t/ на/c/ писаник штавї наиль сиково. (Б1б: XVI, 64b/3—5).

Вршилац радње по правилу није био исказан:

α) када су употребљене две конструкције или више њих, међусобно у саставном односу, са истим субјектом:

и тоѹ же прѣывающоу юмоу въ домоу прѣсветыи Богородице хиландарскыи, и подвигомъ светыимъ спѣющоу къ небесныиинъ, и правеца чеда свога на прѣвѣльшоу благодѣть, въписа же къ Богоносномоу кириѣ савѣ любимии братъ юго... (Ж 4: XVI, 192/4—10) (М. К.: И док је боравио ту, у дому пресвете Богородице хиландарске, и свѣтимъ йодвижомъ уздизао се ка небескимъ стварима, ..., бодоносном кир Сави оштиса љедовъ љубљени брат.)

β) када је познат из претходног/шире контекста, тј. кад је био једнак објекту (директном или индиректном) или субјекту управног глагола:

тебе на земли еще живиши оче хртѣосъ бѣ ѿ чудесными дафваними прослави (Х 5: XV, 69/67) (Ј. Г. М.: Још док си жив на земли био, оче, Христосъ Богъ чудеснимъ иже-бе даровими прослави.) (Вршилац радње АД је објекат управног глагола.);

глаголићу бо, тако је кога пришљда и стђени Дамаску низложи, хотејоу же на Јеросалим вљети, рђеше имоу... (Ж 6: XV, 275/8—10) (Л. М.: *Јер кажу да када је дошао и срушио зидове Дамаска и када је хићео да пође на Јерусалим рекоше му...*). (Вршилац радње се поклапа са индиректним објектом управног глагола.); а јже въ вртѣхъ давајемъ ш нѣкыхъ, јже принесль и съ тъ нѣкто или принесеть, ш всакон комъ годѣ памети. достоинъ тако се боуџетъ оғовориљ въ монастыри, шестављашоу или шестављающоу въ паметъ ихъ, подавати заповѣдајемъ нѣвѣдрѣжан'но. (ЦП 2: XIII, 108/9—16), Т. Ј.: *А оно што треба на вратима давати за неке, што је примио неко достојно за нечији йомен, као што је уговорио у манастиру, пошто је осѣавио или осѣаваља за њихов йомен, заловедамо да се неизоставно даје.* (Номинална компонента се подразумева из претходног контекста. То је нѣкто. Дакле, вршиоци радњи управног глагола и партиципских конструкција су исти.)

γ) када је уопштен:

кто ш миѣ не послѣдитъ, се ожидающъ. (Х 6: XV, 115/14) (Ј. Г. М.: *Ко за мном да не ћросузи очекујући ово.); да такоже сѣдоше по шеницаю, и чтенїю на срѣтъ прочитаемоу имоу јитије коуп'но и члюса велїка^р сего ѿца, ѩ троуѓда многаго на столѣ сѣде стеванъ въз'дрѣмав' се.* (Ж 5: XV, 47б/10—16) (Л. М.: ...и *када је на средини требало да се прочитиа житије...*).

δ) када је АД трансформ безличне конструкције:

освитающоу же постигъ и начельника стражи тој јемъ и стражиоу раздоуши. (Ж 6: XV, 276/10—11) (Л. М.: *А кад је свитало, йожури, и управитеља тога краја ухваташи и земљу разори.); тој бо штѣчи^р поабно ничтоже, таа бо добродетели^р корење. тако же бо аще кто, светлъ свѣти и бѣ и чте^р въ полѣднє, ставъ под сами таи слѣчини крѣгъ, такоже бити въ правъ, не швало или шнамо. Прѣходеци сѣни и шв'ходеци въсѧ тамъже аще шв'зрить, слѣчиню зрить свѣтлоћть, [...] (Е 6: XV, 147/19—23) (Ј. Г. М.: ...када је светило и благо и чисто у љодне...); Съ благословеніем же тѣхъ и съ оутроубоу растрѣзающими жалостными глаголаними и съ иже ѩ тѣхъ оученія храненіи потврждени, єдва негдѣ поздающоу²⁶ ѩ онѣхъ ѡтрыгше се, [...] (ЗиН 2/І: око 1428, 79/34—37) (М. К.: ...касно је. [...]*

2.1.1.1.4. Вид и време управног глагола

Конструкција АД са АППз може се комбиновати са глаголима оба вида. При том, по правилу је глагол несвршеног вида био употребљен у облику имперфекта или презента, а глагол свршеног вида у облику аориста.

²⁶ То је конструкција о којој су аутори имали различити став: од тога да је то тип безсубјекатске реченице, преко тога да се у речи поздѣ крије именице *pozda (*касно доба*), до тога да је у питању скраћена конструкција из које је номинална компонента изгубљена (J. Stanislav 1933/1934: 16—18). Међутим, ова конструкција АД припада примерима који се трансформишу у именски или прилошки предикат. У конкретном случају поздѣ је предиктив у имперсоналној конструкцији 'касно је'. Пошто је непроменљива форма не може ићи у датив, већ је само партицип у дативу.

Уколико је главни глагол несвршеног вида, остварује се истовременост две предикације у целом току њиховог трајања:

въ вечеरъ соѫщоу гълъбоконоцию нѣ сънѣцимъ наль тако въ истиноу христовоу приходждаше отъ запада съ онои страны рѣка... (Ж 6: XV, 324/2—4) (М. К.: Увече, док је била дубока ноћ и ми нисмо сіавали, ваистину Христову долажаше са запада река...); въ тоже врѣме огмираје и цаља Константиње, синь Срацимирца цара българскааго въ Бѣлградѣ, соѫщоу юже деспотоу въ Јеванасѣхъ. (Ж 6: XV, 314/17—19) (М. К.: У то време умире и цар Константин, син Срацимира цара бъгарског, у Београду, док је десетој био у Албанији).

Када је, пак, главни глагол свршеног вида, остварује се истовременост две предикације само у једном делу њиховог трајања:

тоу же оустави помень родителікъ своимъ и себѣ до съкончини вѣка, и юще си живоу-шоу отъцоу іко светомоу Симеону, даста въ доль светыи благодетельнице .в. къблѣ злата и сребра, ієгдаже принде светыи Симеонъ новъ въ светоу Гороу, ... (Ж 4: XVI, 180/4—9) (М. К.: и ту юстстави йомен родищелима својим и себи заувек, и док је овај отац љедов, свећи Симеон, још био жив, дадоше њих двојица у дом свете благодетелнице два кабла златна и сребра, када свећи Симеон ѹоново дође у Свету гору.).

2.1.1.1.5. Позиција АД у реченици

Обично стоји у препозицији у односу на управну предикацију, мада су забележени и примери када је АД у постпозицији у односу на њу.

воинствоваше Оугры на Србије, не соѫщоу тъгеменитомоу семоу, и проѣке градъ звомы Боръч и попиѣнише многиye страны. (Ж 6: XV, 271/18—21) (Л. М.: ...надоше Уги на Србе када [= док] овај именити (Стефан) није био (ту)...); не быти томоу ц(а)роу Филипе, лиѣ живѣ сѹци... (Б 1б: XVI, 18б/7—8); възъисканіе оуко бысть о семи на съборѣ иже въ царствуючи градѣ, Доѹци професвещенъ-номоу патрїаршъски правештоу проѣстоль,... (З 3: XV, 124/29—31); на небеса възнесе се къ ѩцу. апостолом и оучениколь ико зрешиль и жалогиющими о разлоучении ико. им' же обеџа се послати проѣсветы доѹхъ наста... (ПиП 8/II: XIV, 1/14—16).

Како временска одредница могао се наћи уметнут у главну реченицу:

тако иже врѣмѧ шефтывше благо, и не испльнише свое хотенїе, и врѣмѧни лиимо тѣ-коѹщоу не полуѹчаѹть. (Б 5: XVII, 300/27—29) (М. К.: Тако они који добро време нађоше и не исѣнувиши своје жеље, док време пролази, не примију.)

2.1.1.1.6. Жанровска условљеност

Конструкција АД са АППз потврђена је скоро у свим жанровима српске средњовековне писмености, али разлике постоје у степену заступљености. Најбројнији примери овог типа АД у временском значењу су

у прозним жанровима, тј. у *хагиографској литератури* и „белетристичици”.²⁷ Овај тип АД веома је често језичко средство и у преносу *моштију*, прелазном жанру између хагиографије и хронике.²⁸ То су уједно и текстови који се одликују строгом нормом српкословенског језика.

Њено појављивање у *записима* и *написима* зависило је како од књишке образованости писара тако и од саме садржине текста. Записи и натписи, по речима Милорада Павића, представљају лапидарну књижевност малих облика, који могу бити веома високе уметничке вредности, те је и језик у њима често узвишен (Павић 1986: 9). Имају своју устаљену поетику (Трифуновић 1975: 79). АД се у њима по правилу појављивао у делу у којем се говори о времену настанка (преписивања/ превођења) књиге.

въ лѣто ·5··7··8· въ царствѣ благовѣрнаго цара киѣвъ Калиона грѣческааго, царствующаго вѣсточными землями и западочными, нашемѹ господиноѹ въноукоѹ светаго Симеона, и пръвоечмѣчанаго краля киѣвъ Стѣфана младѣшиемѹ сыноѹ иго въ всеси братии а прѣбояльшиемѹ и прѣвеликомѹ кралю Стѣфаноѹ ѹгроѹ въ своеки отъчествѣ самодрѣжавыиѣ царствующиѹ вѣслинъ срѣбъскими землями и поморѣскими, а сего прѣосвѣщенаго киѣвъ Савы прѣстоль прѣдѣржечиѹ богоносъномѹ отъцѹ нашемѹ въторомѹ архиепископѹ прѣосвѣщеномуѹ Арсению, [...] въ дѣни же тѣхъ свѣтыи моужи иже икою мѹ чрьнцаѹ живоуляемѹ въ Светѣи Гоубѣ [...] иеромонахѹ Доментијанѹ бого прѣдложи ѹгроѹ мѣти житие сего прѣосвѣщенаго киѣвъ Савы; (ЗИН 2/III: 1243, 35/3—16) (М. К.: ... у лѣто 6751, за царствїа блаѓовернога цесара ѳркоча кир Калиона који је царевао истоичним земљама и зайданим, а наш гоſтодин унук свѣтога Симеона а йровенчанода краља кир Стѣфана најмлађи син љегов међу браћом, а прѣдобри и прѣвелики краљ кир Стѣфан Уроши у свом ошачастїу самодрѣжавно владао свим срѣбъским земљама и поморѣским, и док је пресѣо овој прѣосвѣштеној кир Саве држас боѓоносни ошак наш други архиепископ прѣосвѣштени Арсеније, ..., и у дане тих свѣтих људи неком монаху који је живео на Светој гори, ..., јеромонаху Доментијану Бож прѣдложи да напише житије овог прѣосвѣштеној кир Саве.); писа же се книга сиа въ лѣт(о) ·5··8··9· царствющиѹ господоѹ нашемѹ Ісѹ Христоѹ... (ЗИН 2/I: 1342, 31/15—16); прѣведе же се сїа книга въ лѣто ·5··9··10· ендіктишноѹ текоѹ ослѡмѹ. (ЗИН 2/I: 1416, 1418, 72/10—11).

Кад је реч о *йовељама* и *йисмима*, овај тип АД појављивао се у пословноправним писмима (а), која су иначе писана народним језиком, на местима која по садржини и тону подсећају на уводне делове манастирских даровница, а свечани тон намеће и употребу језика вишег стила, као и у аренгама манастирских даровница (б) које су писане српкословенским језиком високог стила.

а) и въ сиѣ прѣбывающоѹ ми шврѣте кraljevstvo ми въ примирии въ жѧпѣ драчевичкои мѣсто поѣбно на създание град [...] (ПиП 1: 1382, 84/14—16) (М. К.: И док сам у таکвим ѡриликама боравио, нађе краљевство ми на приморју, у жутии Драчевичкој, ѕодобно месѣо за зидање ѡграда ...); Кraljevstvющоѹ ми ш

²⁷ У оним делима (романима и приповеткама) која су писана српкословенским језиком. Дакле, ту се искључује Роман о Троји, који је писан народним језиком.

²⁸ О преносу моштију као посебном жанру види напомену број 16.

богъз· и по в'се дни веселецъ ми се въ зем'ли крѣвѣча ми [...] · и бѣгоизволи кралевствъ ми понѣждениемъ прѣстѣтъ дѣха всакиє закони и христовълѣ прѣжде бивших гѧпъ испльнивъ събрьшати и не потварати... (ПиП 1: 1370, 116/7—13). мене же видецъ землю прѣродителъ моихъ по нихъ шставальшвъ и не имѣцъ своего пастира. и идохъ въ срѣбъскю землю желаи и хоте 8крѣпити прѣстоль родителъ моихъ ... (ПиП 1/1: 1378, 76/17—22); Мене же видецъ землю прѣродителъ моихъ по нихъ шставальшю и не имѣцъ своего пастира шаъ нихъ же племене и азъ изграбанъ вѣхъ [...] бѣко бити ми гѧнѣ киръ стипанъ єстонъ кралъ съблесъ босни [...] и потомъ начехъ съ богомъ кралевати и правти прѣсто... (ПиП 1/1: 1399, 421/5—12).

б) и господствоющю ли въ земли штъчества моего самодржавно видѣ кра-
льество ли благоустроебномъ съмышленіе... (ПиП 2: 1336—1347, 121: 37—38) (М.
К.: И док сам самодржавно владао у земли оташаства свога, виде краљевство
ми...); и въ сицевѣль оутроеніи согшю ли и оутланеніи, въ тво вѣбле прѣдоше къ
мънѣ штъ честнаго ли монастыра [...] (ПиП 2: 1405—1427, 332/22—24); Глаголе-
ни по линости твоей владико мои, Христе, вседржавни гостодинъ всеи срѣпъскис
земле и поморскис, Стефан Оурошъ, [...], владичествоющи ли въ дни кралевства
ли всгали земгали штъчества ли, грахъ ради моихъ изидоше Бонгаде, и попланише
цркви светаго апостола Петра въ Динно, [...] (ПиП 3: XIII, 8/22,23); и си по-
меноующю мънѣ жизнъ чистыноу слав(ъ)нули родителю. како красота како дрѣжа-
нице мира. како сл(а)ва и б(о)гатство. и нищелобе. вѣскорѣ б(о)жне любленіе къ
себѣ привлѣче. помышль въ себѣ... (ПиП 6: XIII, 10/27—30); на небеса вѣднєсе се къ
щю. апостоломъ и ученикомъ ико зрецими. и жалоушиши о разлукинни ико. им' же
швеца се послати прѣсветы дѹхъ наста... (ПиП 8/II: XIV, 1/14—16).

2.1.1.1.7. Понародњавање

У прозним делима несакралног карактера наилазило се на примере АД које је одликовало огрешење норме истог типа: уз номиналну компоненту у дативу, стојао је партицип у номинативу. Те конструкције у формалном смислу нарушавају, али у значењском смислу не, функционисање АД.

и се плачоючи ми се. И се аг(ь)г(ε)ль г(осподь)нъ прѣд[ъ]ста и рече ми. (А 2: XV, 567/11—12) (М. К.: И док сам ылакао, анђео ғоспидњи стаде исپред мене и рече ми.); и се ожидающе наль мало врѣмѧ. и се быс(ть) глас(ь) ут[ъ] вишнаго небесе [...] (А 2: XV, 574/14—15); Филип же на воисцѣ сѹщѣ днї тамо мн/о/гїе сътвор-шѹ, и къ македони въврашающи се, тави се емѹ [...] (Б 1а: XVI, 14v/1—5); видѣце-цѹ нерадоуна соѹща къ боу. иже и тѡ самоыгнис и дыханис дароующаго иже кѣ хсъ ѹ гб вѣтъмь, иже съ беззначинъ си и съ преносоуцинь оцу. и нѣса и землю словомъ съставивы. чавка же роуками своими съдѣлавъ и бесмрѣтисли почте. и цѹа соѹшимъ на земли постави. такоже нѣката црѣтвина прѣдовоеврыи ѩ вѣтѣхъ пороучивъ юмоу рани. (Б 8: XIV, 11б/13—12а/4).

Спорадично се на такве случајеве наилази и у канону (у Асеманијевом јеванђељу), као и у низу редакцијских текстова (Скупски 1971: 313). То су поједини аутори тумачили утицајем вулгате на словенски превод јеванђеља, сужавањем сфере употребе АД или као последицу адвербијализације партиципа.²⁹ Р. Вечерка сматра да је до ове појаве мо-

²⁹ Резиме различитих ставова даје Б.И. Скупски у раду посвећеном овом проблему (Скупски 1971: 313).

гло доћи и услед интерференије АД, књишке црте, и апсолутног номинатива, црте која је у истим синтаксичким условима потврђена у старијим словенским језицима.³⁰ Наиме, до ширења апсолутног номинатива у црквенословенском могло је доћи услед пораста употребе АД у условима идентичности вршилаца радњи, па је семантичка и функционална сличност АД и неапсолутних партиципских конструкција довела до њиховог међусобног замењивања, па и до појаве ових специјалних контаминираних форми (Večerka 1961: 106—110; Večerka 1996: 186). Да би открио разлоге употребе овакве конструкције, имајући при том на уму да при испитивању синтаксичких конструкција треба користити и редакционске текстове, Б. И. Скупски (1971) је спровео истраживање на низу црквенословенских текстова и упоредио их са грчким оригиналима. Закључио је да аналогне употребе постоје и у грчким и латинским текстовима, те да се та појава у одређеном контексту сматра јаснијом, тј. разумљивијом од АД.

Будући да су примери са партиципом у номинативу забележени у нашој грађи, углавном, у текстовима са средине жанровске лествице (у *ајокрифима* и „белетристици“), које је карактерисао српскословенски језик ослабљене норме, који је отворенији за иновације из народног језика, склонији смо Вечеркином објашњењу, те сматрамо да се у овој појави крије својеврсно понародњавање конструкције. Како сличних примера има и у другим националним редакцијама (Борковскиј/ Кузнецов 1963: 448; Leszczyński 1987), може се рећи да је ово појава која је карактерисала заједнички црквенословенски језик.

2.1.1.1.8. Формалне грешке

У грађи су пронађени и примери АД са формалном грешком. Будући да су оне различите природе, до њих је долазило највероватније непажњом писара. То су били примери у којима је партицип уместо у дативу био употребљен у неком другом косом падежу (а), потом они у којима је номинална компонента била у номинативу (б) или, пак, они у којима је дошло до грешке у конгруенцији: уз две именице употребљен је партицип у једнини уместо у множини (в):

- а) чюж/д/ихъ же ва/м/ соѹцы/х/ злато ваше мрѣтво лежы/т/(ь) (Б 1б: XVI, 181а/14—16) (М. К.: и док сїе ви у шућини, ваше злато мрѣтво лежи.),
- б) тако оѹеш блаженномуѹ въ пецирѣ живоѹщоѹ и прѣно бѣши своеѧ, тако же днъ приближаѹщоѹ се, сїй братा ёго въ пецирѹ къ икемѣ приходить, ... (Ж 7: XV, 31/29—31) (М. К.: И тако је блажени у ѹећини живео, и увек Богу своме, кад дође дан и син братша његово ѡ у ѹећину му дође...),
- в) бысть въ посаѣдьиаа вѹчиена владычъствиѹщоѹ срѣб'скою земликою и иными страналими многыими въ христа бoga благовѣрномѹ деспотѹ Г҃еѡр'гию и сыноѹ ёго деспотовѹ Лазароѹ пакы възг҃ещенїе бываетъ въ божественомъ апостолѣ. (ПМ 2: XV, 118/4—8) (М. К.: Дододи се у йоследње време, док су срѣбром земљом владали

³⁰ В. напомену бр. 11.

десйоӣ Бураӣ и љеѓов син десйоӣ Лазар, да се йоново йрийоведа о божасиївемом айосијолу.).

2.1.1.2. АД као кондензатор узрочне реченице

У 21,9% примера АД са АППз интерпретиран је узрочном реченицом. Да би се однос између АД и финитне (управне) реченице интерпретирао као узрочно-последични, често је био потребан шири контекст. Узрочне клаузе означавају радњу која је у логичком смислу антериорна у односу на управну. Будући да активни партицип презента упућује пре свега на симултани однос, на узрочну интерпретацију упућивала је сама семантика управног глагола или тип предиката, а веома често је то значење било назначено неким од узрочних везника. При том, у многим примерима значење АД не може се интерпретирати чистом узрочном реченицом, већ је ту присутно и неко друго значење.

2.1.1.2.1. Типови значења

У прегледаној грађи могу се издвојити групе примера у којима се узрочност исказује на сличан начин.

α) Примери у којима се на месту номиналне компоненте најчешће појављује именица богъ, а ређе нека друга именица, могу се интерпретирати узрочном реченицом или синтагмом типа уз *Божју йомоӣ*. Такви примери АД били су обавезно у препозицији у односу на главну реченицу.

богѹ поспѣшьствоѹщѹ ми приложихъ къ вамъ дълиноѹ и шириноѹ. (Ж 1: XVII, 3/24—25) (*Башић: Пошто ми је Богъ йомоѓао, придодах вам у дужину и ширину...*); тогда сїё ињи Фома, јединъ синъ ѿ двою на десет числа пъкоѹчинъ х҃въ, въ индискоѹ страноѹ послан бы. проповѣди имъ спѣноѹю проповѣдь. и богѹ поспѣшьствоѹщѹ и слово устѣрѣжданоѹщѹ, послѣдьствоѹчили ӡнамени въсъвѣтската ѿбо тма ѿгнана бы. (Б8: XIV, 46/9—16); И потроѹдивъ старостъ свою, посыпѣшьствоѹщѹ ли сыноѹ ли велиемоѹ жоѹпаноѹ стефаноѹ, съподоби ме влад(и)ка мои быти емоѹ кътитофорѹ. (ПиП 5: XII, 3/11—13).

β) Примери са АД у постпозицији којима се исказује чист узрок вршења радње исказане у управној реченици интерпретирају се реченицом уведеном везником *јер*:

ничьтоже възмогоше дѹспѣти оклеветающеи иго, богѹ помагающѹ икоѹ. (Ж 6: XV, 270/15—16) (Л. М.: Али ницина нису могли усїеши они који су да клеветали, јер му је Богъ йомаѓао.); пришылѧшѹ же къ мнѣ тѣбл(а)жен'юмоѹ наставникѹ, ѡ(ть)цѹ нашемоѹ симешиноѹ линчѹ, ... и наш хотеющѹ почисти шебразъ. въ иже теплою прободъ се любовию. и б(о)ж(ь)ств(ь)нымъ подвигъ се Дѹхомъ. слышавъ прѣслад[и]кин гла(а)съ г(лаго)люци. (ЦП 2: XIII, 26/3—7); и зде аще вола бжїа є ѿ ѿзаблаждениа линчуга прїити вжѣтвнаа писаніа въ свониство, се дѣло дѹжавнаго є, богѹ хотеющѹ. (Н 1: XV, 394/1—3).

У препозицији у односу на управну налази се конструкција АД која садржи модални глагол у себи. Њој одговара трансформација помоћу реченице уведене везником *иошто*:

быти емъ въ Египтѣ не могоущъ съ ратници брати се. жалостю же объеть бывъ и срамотою. брадъ же и главъ свою острнгъ (Б 1а: XVI, 7v/9—14) (М. К.: *Пошто није могао бити с ратницима да се бори, и жалошћу и срамотом обузет, браду и главу своју постриже.*); хотеши/м/ иль и дроуги гр(а)дъ създати ѿ се/м/ але-зан/д/ъ разгнѣвав се и ре/ч/е. (Б 1б: XVI, 43b/5—8); и не могоущоу ѩложити иже ѿ семи попеченија и иже прѣжаке речицна пакы поменоуви глаше: (Б 8: XIV, 28a/8—10).

Узрочном реченицом интерпретирају се и примери АД са АППз од глагола *есмь*. Та конструкција је трансформ реченице са копулативним предикатом, у којој су субјекат и именски део предиката представљени номиналним компонентама у дативу а копула партиципом у дативу. Таквим типом реченице може да се квалификује именски појам или да се искаже атмосфера, које као такве представљају индиректан узрок за вршење радње исказане главним глаголом. Њој одговара интерпретација реченицом која почиње везничким спојем *будући да*, односно везником *иошто*:

и никомоужке соущоу ѿ нимъ въ црквьви разгѣтъ томоу самому и ослабленому лежающу³¹ прѣдъ образомъ христовѣмъ, многиє молитвы сътворои къ вышніемоу милости подателю, прѣвою о сеѣѣ, такоже Павль глаголетъ: (Ж 4: XVI, 211/20—22) (М. К.: *И пошто нико није био с њим у цркви осим онога самог који је ослабљен лежао прѣд ликом Христовим, многе молитве изрекавши ка вишијем даваоцу милости, прво за себе, као што Павле говори:;* ни бо кс(ть) ни кс(ть) чи(о)в(ѣ)-комъ соущијимъ вамъ'. и не помыслив'ше ићчто лоукаво николике. (ЦП 2: XIII, 78/8—9); и сии не соушијимъ зде, оглишајуће гли сицеви мало ићшто и зри како. (Н 1: XV, 394/1—3); не достоинъ ѿбо ти таковому соущоу завистливоу приближати се цареви. (Б 5: XVII, 284/37—38); миноувшоу бо врѣмени многоу. и наимъ дѣтемъ иго вѣскрѣменоу соущениј до сътости. мольбы възъсилаше къ прѣмилостивому влadiци^ѣ (ПиП 6: XIII, 8/22—24).

γ) У неким примерима могућа је двострука трансформација, у узрочну и неку другу реченицу.

Узрочна и интерпретација независном реченицом у узрочно-последичном односу са наредном:

ꙗ великоје бо ѹмоу въздрѣжание исыхающи ѹмоу оутробѣ, болѣдње въ ѿвъ се и не остави иго до коньца... (Ж 4: XV, 182/3—7) (М. К.: *Пошто му је тело било исирѣљено због великог уздржавања, болеси се усели у њега и не наїусиши да до краја, ... / Тело му беше исирѣљено због великог уздржавања, те се болеси усели у њега и не наїусиши да до краја.*)

Узрочна и временска интерпретација:

³¹ Овај партицип има функцију релативне реченице.

сими^ь тако и моуцими^ь по швич'номоу црви, приз'вана творить стефана къ себ'є. и мно-
зимъ оубо словесе^м речимъ бывшемъ, елїкѡ в сїенїи дїш и в црквѣ правлен'ныи.
(Ж 5: XV, 42а/6—12) (Л. М.: Пошишо је ово шако било, цар ѹо своме обичају
призыва к себи Стевфана, и много су говорили о сїасену душе и о царском упра-
вљању.)

Узрочна и условна интерпретација:

тѣмъ же глаг. синоу ти соуцоу, бѣго твори. (Н 1: XV, 422/4) (М. К.: Стога ка-
же, пошишо си/ако си бодаш, добро чини.); прѣваривъ же се ктв, себе прѣльштаќ
тако оубо повръженна глаголиќ обрѣтъ, никому же својецоу, възеть, имоуџаго некан не
вѣдѣй, не бо лѣтъ есть и сицѣ обрѣт'шоу придобити и присвоити тоуждаа, нь съ-
блюсти имоуџомоу ѿ. (З 3: XV, 102/18—22).

Узрочна и начинска интерпретација:

мавнє же и громы и не съвръшајући се бываюциими се облакомъ дроуѓъ дроуѓа [...]
(Н 4: XV, 46/12—13) (М. К.: Муње и ՚ромови се не додајају, пошишо се / шако
шишо се облаци ударажу један о други).

Ад има значење узрочне реченице, али истовремено и наводи управни говор:

заповѣди велели. ближнаго любити тако себе. аз' бо тако пъттолюбънъ, ш сен паче (...)
(Е 2: XIV, 201/21—22) (Д. Б.: јер заловестїј Божија наређује: Ближњега љуби-
ши као себе. Везан за тело, ја о тој заловестїј још виш...).

2.1.1.2.2. Везници

Узрочно значење се неретко (у 23,21% примера) прецизирало употребом везника.³² У тој функцији појављивали су се следећи везници: тако, понеже, за јже, ибо и бо.

и понеже къснечоу женихъ ноујжаа єствына нашъ въздрѣмати се въсе творить и спаты.
(Ж 5: XV, 81а/4—7) (Л. М.: И када /пошишо је жених долазио, наше ѡриодна
поширеба и учини да све задрема и заси.); а иже свѣдетъ книгоу [...] поучавајимъ
не малодушити се, ни шт[ъ]иешт[ъ]чагати тако днечим' се имъ погоубъше пол'зоу, нь
бл(а)год(оу)ш(ь)но же паче имѣти и радостно. (ЦП 2: XIII, 100/18—23); јже бо
подобаше намъ твоемоу писати благоплењствїј сь прилежаниель тако богомъ наоу-
ченоу ти соуцоу, и сь выше множанийхъ ѩкъвениј ѩ вышнисе благодѣти сподобљ-
шоу се и въпросити и наўкноути истинуо [...] (Е 7: XV, 105/27—31); не бо бѣхоу въ
онѣхъ мѣстѣхъ прѣжде иночествоуци, тако мѣстоу почетоу соуцоу и оустраненоу.
(ЗиН 2/I: 1428, 81/21—23); тѣмъ же и глаголиеть се дверь раю, ибо двоинъ пога-
сомъ проливаюциими се, десни и лѣви... (Н 4: XV, 44/7—8).

³² Више о овој појави в. у поглављу 2.1.1.1.2.

2.1.1.2.3. Вршиоци радњи

Међу примерима АД са узрочним значењем, у 78% случајева вршиоци радњи апсолутне конструкције и управне предикације нису исти, а у 11% јесу. Такође у 11% случајева у склопу конструкције налази се само партицип без номиналне компоненте, док се вршилац радње подразумевао:

α) било да је био једнак директном/индиректном објекту главног глагола:

и мѣлишь того и наѣ къ влѧѣ ҳодатаиствовати. тако илюющу многыѣ ѹади испра-
вленїи къ илемоу дръзвновѣнїе (Ж 5: XV, 35b/11—16) (Л. М.: И молимо ҳа да ҆то-
средује за нас ка Владици, јер због многих исѣрављања има смелостї ка љему.);
и нь страж(ъ) стражоу шдоловъ. да не соѹгѹбо ѡсѹгѹдение ми боѹдеть, шво не твореющу,
шво же тако вѣршающими не г(лаго)люющу, къ испльнию твојег(о) проше-
ни(та). (Е 4: XV, 200/18—20) (Д. Б.: Ийак, иошто смо стражи сузбили стражом,
да ми двојуба осуда не буде — једна што не творим, а друга што не одговара-
рам онима који ме иштају.),

β) било субјекту главног глагола:

и не могоющу ѩложити юже и се旤ь попеченија и иже прѣжде рѣчнага пакы поменоувъ
глаше: (Б 8: XIV, 28a/8—10) (М. К.: Пошто није мogaо да одложи стаraњe о
овоме, нити оно што је йре речено, йоново йоменувши говораше:),

γ) или, пак, именском појму из претходног контекста на који се директно надовезује:

въ небесехъ тако клоѹбоу соѹщоу կроѹши мнеть се обиљны, велици оѹбо тфи (Н 4: XV,
47/17) (М. К.: На небу, будући да је лойша, кругови се чине велики, чак три.).

2.1.1.2.4. Жанровска условљеност

Нађен је велики број потврда овог типа АД у научној и филозофској
литератури, коју, иако прозни жанр, не одликује нарративна форма при-
поведања, већ потреба да се ствари образложе.

и сими не соѹши զде, оѹлишаютс€ ՞լи сицеви мало нѣшто и զри како. (Н 1: XV,
394/1—3) (Г. Ј.: И сад као их овде нема [М. К.: иошто их овде нема], неши
мало се ошичејују речи и то гледај како.); тѣмъ же и глаголистъ се дверь ѹаю, ибо
двоинъ поласомъ проливающими се, десныи и лѣвныи... (Н 4: XV, 44/7—8); миленъ же
и громы и не съвѣщають се бывающими се облакомъ дроѹгъ дроѹга [...] (Н 4: XV,
46/12—13); тишинѣ во соѹчи, множашини и вилица бывають троѹсы... (Н 4: XV,
46/27—28).

Потврда АД у узрочном значењу било је, у мањем проценту, и у
другим жанровима које одликује висок стил језичког изражавања, као

нпр. у црквенойправним и ейсистоларним делима. Као језичка црта својествена прозним наративним текстовима, АД и у овом значењу појављивао се у хаџиођрафској литејатури, а у нешто мањем проценту и у „белетристици“. У једнаком броју потврда нађен је и у йисмима и йовељама. За разлику од АД са временским значењем, овај семантички тип АД нађен је само у аренгама манастирских даровница:

...аžь въ Христа Благаовѣрни и самодѣжавни по милости Божији Стѣфанъ кнѣзь Лазаř и господинъ съдѣжечъ ли суга вса богъ въ сѣмь благоволецъ. (ПиП 4: 1387, ?) (А. М.: ... ja, у Христу Богу прослављени и самодржавни по милости Божијој Стѣфан кнез Лазар и досподар, који све ово имам по Божијој доброј вољи [М. К.: јер је Бог тако извелео.]); И потроѹдивъ старостъ свою, посыпѣши-ствоѹюшъ ли сыноу ми велимоу жоупаноу стѣфаноу, съподоби ме влад(и)ка мон быти емоу кътитору. (ПиП 5: XII, 3/11—13); и лихъ послѣдъствоѹюшъ заповѣдење вл(а)д(ы)ч(ь)немъ иже ρ(ε)че г. веци въ светыихъ євангелихъ. [...] св(ѣ)дѣтельствоѹ-юшъ господиноу ли с(в)етомоу сименоу. волю юго напльнихъ... (ПиП 6: XIII, 10/20—25).

2.1.1.2.5. Понародњавање и формалне грешке

Малобројни су случајеви у којима се уз номиналну компоненту у дативу појављује партицип у номинативу, за које верујемо да представљају врсту формалног поједностављавања конструкције. Ретки примери нађени су у делима која припадају жанру „белетристике“:

никомѡжје его познавающє тоу сѣ/д/(ε). (Б 1а: XVI, 8г/4—7) (М. К.: И пошило за нико није познавао, шту седе.)

Нису забележени примери са формалном грешком.

2.1.1.3. АД као кондензатор допусне реченице

У малом броју примера (6%) забележили смо АД у значењу допусне реченице. Овај семантички тип потврђен је како у старословенским тако и у редакцијским споменицима.³³ На допусну интерпретацију АД упућивала је семантика глагола у оквиру конструкције АД и управног глагола, између којих би се временски однос тешко могао успоставити. Поред семантике глагола, на допусно значење упућивао је и везник *и* испред АД, који у свим примерима има емфатичку функцију — да нагласи да следи садржај који је у логичком смислу у супротности са садржајем главног глагола.³⁴ Везник *и* уз АД употребљен је у 50% случајева од укупног броја примера АД са допусном семантиком.

³³ (Stanislav 1933—34: 10; Večerka 1961: 47; Борковский-Кузнецов 1963: 445; Грковић-Мејџор 1997а: 28; Штрбац 2002: 8; Драгин 2005: 201).

³⁴ Ово је била само једна од многих функција коју је везник и партикула *и* могао да има у старословенском и редакцијским језицима (Словарь 1999: 242—245).

Најчешће се овај тип АД налазио у препозицији у односу на управну реченицу.

и многоу метејкоу соѹштоу въ замлахъ тѣхъ, богоу же помошоу ми и прѣсветѣи владычици Богородици, придохъ... (Ж 1: XVII, 13/29—31) (В. Ј.: И мада је много метејка било у шим земљама, пошишо ми је, дакле, Бог поомоћао и пресвета владичица Богородица, прођох...) ; тои честнои дѣвици и доброповеднои моучитељства изведенени изъ стъльпа трапезарии. и штыцоу еи цароу Анкинио сио нугденоу посагнути къ бракоу, шна не вѣсхотѣ тога сатворити... (ЛиР 1: Р. Загр., 10/33—39); како несїта моя съвѣсть, паче и стафору ми соѹштоу, въ таковиихъ злихъ менѣ вѣложи! (Б 5: XVII, 300/16—17).

Овај семантички тип АД ретко се налазио у постпозицији у односу на управну предикацију:

иже дѣвицоу или вдовицоу вѣсътичивъ, не можетъ сио имѣти жену, ни же пристаюшоу тоик отцоу, и пращаюшоу съграшение. (З 3: XV, 106/25—27) (М. К.: Ко девојку или жену оѣме, не може је узети за жену, чак и ако њен отац пристане и оїросиѣ дрех.)

Ређе се дешавало да је допусно значење конструкције АД са АППз сигнализовано везником аще и или тако:

даже бо въ сицеваа постигохомъ, тако въвѣщаюши наль правлаа, и просвѣ(цаю)ши и благодѣтелствующи, каменемъ побити поѹчатисе. (Н 1: XV, 386/27—29) (Г. Ј.: Јер чак до тода дослесмо — иако обзнањујемо исѣину и просвећујемо и добро чинимо — да се каменовања ономињемо.); и аще и въ велицѣ вѣдѣ ти соѹштоу и на колеси протезакмоу, призваше владикоу својко. (Ж 2: XIV, 4/38—5/31).

У 62,5% примера вршиоци радњи АД и управне предикације нису исти, а у 37,5% јесу. Карактеристика је прозних текстова у којима је нарација основна форма приповедања. Забележен је у хадиографској и исѣориографској литератури, као и у „белетристици”, али појављује се и у текстовима научне и филозофске литературе, као и у законицима.

2.1.1.4. АД као кондензатор условне реченице

АД је веома ретко имао условно значење.³⁵ Могућ разлог за то неки аутори виде у чињеници да у црквенословенском и редакцијским језицима не постоји партицип будућег времена у време кад је садржај условних реченица оријентисан само на будућност (Ремнёва 2003: 55). Међутим, треба претпоставити и ограниченост корпуса као могућ разлог за његово небележење.

³⁵ Неки аутори наводе ово значење (Stanislav 1933—34: 10; Večerka 1961: 48; Борковски-Кузнецов 1963: 350—355; Ремнёва 2003: 55; Драгин 2005: 201), док га други аутори не спомињу (Грковић-Мејџор 1997а; Штрабац 2002).

У прегледаном корпусу АД у условном значењу забележен је у 5,8% потврда. Његова употреба је жанровски условљена. Већина примера потиче из текстова законодавне природе, а у нешто мањем проценту из научних. То су дела којима се прописују правила понашања или утврђују законитости, те не зачуђује потреба за конструкцијама са значењем на принципу релације *ако-онда*. У свим реченицама радња у аподози усмјерена је на будућност:

сико же вамъ имѹшиль, иже(ть) игоуменовати или иконовати, недостоину прѣстоупае, лѣтомъ) слѹженик прѣдъластак, [...], ишь да иже(ть) почтенъ въ сиխъ, иже шт[ъ] вась всѣхъ(ъ). иже иже(ть) въ съвѣтъ и въ посѣщенїе. (ЦП 2: XIII, 82/18—23) (М. К.: Ако/Кад ви овакви юсташанѣ, не треба да иежуменује и економује неко ко недостојно ускаче, позивајући се на ћодине, ..., већ он треба да је юштовање међу свима онима које стише ви од свих за савиј и за старање одредили.); аци ли же кто възьми въ клацехъ(ъ) и положитъ(ъ) подъ(ъ) главъ жене, небѣдѣчи еи, и прѣбоудеть съ ніе (!) абије зачнетъ(ъ). (Н 2: XV, 77/20—21); двојоуменштель же се родитељ си, рекши противештиль се междѹ себѹ о избрани, таје тако отчења волга дръжитъ се; двојоуменшомоу се соѹщемоу подъ властїю, не бываєтъ оброученїи именомъ юго. (З 3: XV, 193/8—11).

Условна интерпретација је честа ако се АД налази у оквиру упитне реченице:

сими оубо тако соѹщемъ. каковимъ подобајет наимъ быти. (Б 8: XIV, 51a/9—11).

Веома ретко је уз овај тип АД употребљен везник *ако*:

здѣ је съмогривише издателїе *ако* иномѣ сими штавленїю не соѹщоу, сълїанїе вѣдеть єдино глати се єдної и гласса, си рѣчи еззык и еззык... (Н 1: XV, 405/32—406/1—2) (Г. Ј.: *овде примѣтише* издавачи да, *ако се неко раздвајање* *овде* не деси, ће доћи до сливања, па ће се на исти начин изговараши 'народ' и 'језик').

У преко 85% случајева задовољен је услов о неидентичности вршилаца радњи. Веома ретко су вршиоци радње апсолутне конструкције и њој управне предикације исти (а) или се номинална компонента испушта (б):

а) и пригъти ме въ редъ сиխъ свѧтыиъ чръночицъ слѹженихъ ти, да не късненїоу ли вънѣ Ѣлыимъ звѣремъ старыниъ Ѣлодѣкъ изѣдень боудоу вънѣ чрътога твојко. (Ж 4: XVI, 128/5—8) (М. К.: *И приброј ме у ред свѧтих монаха који Ти служје, да не бих, ако касним, юједен био од зле звери старога нейријаша, а изван Твоје ложнице.*)

б) раздадешајте се бракъ и юѓда плаћињиъ боудеть моќжъ или жена, вѣзвѣст'ноу соѹщоу за петъ лѣтъ, аште живъ јесть. (З 3: XV, 186/27—28) (М. К.: *Раскида се брак и када је заробљеник муж или жена, и кад/ако (један) нема вести 5 година да ли је (други) жив.*).

У понеком примеру забележена је формална грешка у облику именице — уместо земли треба да стоји земли: толицѣ же соѹши земли како възможе въ јединомъ врѣмени часъ въсоу ослати... (Н 4: XV, 50/6—7).

2.1.1.5. АД као кондензатор начинске и поредбене реченице

Новину у односу на старословенски канон представља АД који кондензује поредбену клаузу.³⁶ У прегледаној грађи овај семантички тип АД забележен је у 3,8% примера. У већини случајева (90%) ово значење сигнализовано је употребом везника (*тако*, *такоже* и *акы*):

оче юванне. тако жывѣ сѹцѹ ти. жыви во б҃гѹ сви правѣдни. (Х 5: XV, 65/37) (J. Г. М.: Оче Јоване, као живоме — јер живи су Богу сви праведници.); и потьците се въ вѣмѣ възданига праведынааго, иже соудити Ѿощетъ тайналь нашимъ тогда прѣдъ въсѣми силами небесными, и въздастъ намъ соѹгѹбо за добраа дѣла, дѹши живоѹци въ вѣкы, а пльти скоро оѹмираѹци, а лѣтомъ скоро съконочаваѹциими се, акы вѣжекиими прѣдъ намъ и нась къ соѹдиѹоу поспѣшаѹциими. (Ж 4: XVI, 288/7—13); и мѣрила прав'ды, истини испытанию да разѹмѣстъ се тако самому призираѹшоу всевидещаго шкоу. ср[и]д[и]ца же и оутроѹи испытаѹшомоу. (ЦП 2: XIII, 76/5—7); ввѣти же поѧбаетъ, тако и „цафору нбѣни“ не тако слѹжѣбѣ гредѣци тако пишетьсе штроверето. (Н 1: XV, 437/25—26); или не вѣси тако пьсь опашь вѣть, до ндеже пиштоу въспримить, великомоу же елефантоу штвратаѹшоу се и не прїемлюѹоу пишоу и ёдва оѹкротенемъ гадоуша? (ёдва оѹкрощенемъ прїемла гастїе) (Б 5: XVII, 268/1—3).

Везник није употребљен само у једном примеру. Разлог може лежати у томе што је значење тог АД провидно. Реч је о устаљеној фрази чија фреквентност употребе обезбеђује разумевање њеног значења.

да вѣдеТЬ боѹ хотѣцѹ чтѣныи аѹе глаше такоже повѣлиель еси. (Ж 5: XV, 52a/19—52б/2) (Л. М.: Нека буде како Бог хоће, часни оче, као што си заловедио.)

У 80% забележених случајева вршиоци радњи апсолутне конструкције и њој управног глагола нису били идентични, а у 20% јесу. Не може се уочити нека жанровска условљеност овог типа АД.

2.1.1.6. АД као кондензатор последичне реченице

У малом проценту примера (свега 1,5%) АД тумачен је последичном (результативном) реченицом. Такав АД засведочен је и у текстовима старословенског канона (Stanislav 1933—34: 23). На овакву интерпретацију сваки пут указивала је употреба једног од следећих везника: *иже*,³⁷ *тако* и *да*.³⁸ У свим примерима, при том, АД је у постпозицији у односу на управну реченицу.

³⁶ Овакава интерпретација забележена је и код других аутора (Штрбац 2002: 9; Драгин 2005: 201).

³⁷ *иже* у везничкој функцији могао је да има значења: да би, што би, ако, када (Петковић 1935: 67).

³⁸ У старословенском није засведочено да везник да може да стоји уз партицип и да уводи последичну реченицу. (Према Грковић-Мејџор 1997а: 28).

фѣцѣ же огвѣ онши велми тогда наводниенѣ соуци, тако испльнагати се ики въ вѣсемъ ложи своемъ и ѿноудь никомоуже могоущоу³⁹ прѣминоутти тоу за зѣлое възроѣниа ѿе и непристоупное струги... (ПМ 3: XV, 131/14—17) (J. Г. М.: Река беше шада на дошла, шако да јој се цело корито искунило, ше од ънене дивљине нейристиуиног шока нико није могао да је прегази.); къ симъ же покланяјемъ се и цѣлоуги мъ въсечѣстънии обрадъ чловѣческааго тѣлеса бога слова помазана божествыниль, и бывша не прѣложна, юже помазавшшомоу вѣбрю непштоујуցу того видѣти пътию ювльша се бога и съ чловѣкы поживаша. (Ж 4: XVI, 237/23—28); самъ же на амазонскіе женин поиде. къ градоу ихъ близоу пришъ|д| рвати ихъ повѣле толико ѿни искоусно рвааћ8. тако никомѣ поборити се ихъ могоуще (Б 1а: XVI, 196v/10); линецѣ же стокцио и вѣцираючио на шебразъ печаленъ ѡ(ть)ца мојего и великою жалостию задрѣзахъ, да ѡ(ть)ци и братија, вѣбрю ми илѣтѣ, линецѣ ми се тако и на второмъ пришествии и ожидаючио којео казанију ѡсѹжденоу ми быти. (ЗиН 2/І: 1263, 10/42—45).

Правило о неидентичности вршилаца радњи било је задовољено у 75% примера, а у 25% није. Због малог броја примера не могу се извести поуздані закључци о његовој жанровској условљености, мада се чини да је и овога пута он карактеристичан за прозне наративне текстове, било црквеног било световног карактера (потврђен је у *хәсиоѣрафској литератури, йреносу моштију, зайнисима и наїнисима* и у „белетристици“).

Међу текстовима који припадају жанру „белетристике“ пронађен је и један пример који илуструје појаву понародњавања, тј. појаву да се уз номиналну компоненту у дативу појави партицип у номинативу, за коју верујемо да је дошло до обличког мешања са конструкцијом апсолутног номинатива, аутохтоно словенском језичком цртом.

къ градоу ихъ близоу пришъ|д| рвати ихъ повѣле толико ѿни искоусно рвааћ8. тако никомѣ поборити се ихъ могоуще (Б 1а: XVI, 196v/10) (M. K.: *Пришавши ка њиховом граду, зайноведи им да се рвају. Они су толико искусно рвали, да их нико није могао иштући.*)

2.1.2. АД као глаголска допуна

И док истраживачи старословенских текстова не бележе да је АД могао да се нађе у позицији допуне неког глагола вршећи, при том, функцију објекта, ређе субјекта (у безличним конструкцијама), у редакцијским језицима потврђена је таква његова функција.⁴⁰ У прегледаној грађи таквих потврда било је у 1,54% случајева од укупног броја примера. АД је, при том, најчешће био употребљен као допуна глагола опажања:

ѡ(ть), повелїн'ное ти съвршиши єси. ниже бо прѧпоб'но ни правед'но повѣлївашющоу боў, прѣслѹшати комоу. пониже ниже рожденио ми иже въ мирѣ ты виновынь быти хѹ

³⁹ Овај АД стоји у независном односу са претходном такође нефинитном конструкцијом иако + инфинитив, подређене су главној и обе имају последично значење.

⁴⁰ (Грковић-Мејџор 1997а: 28—29; Штрабац 2002: 10; Ремнёва 2003: 55; Драгин 2005: 204).

тѣши, аще не ѿнь даль бы. (Ж 5: XV, 53б/ 6—14) (М. К.: ... *јер није претодобно ни праведно да ко не йослуша оно што Бог заповеда); се јеже виждоч стезајуоу се владычествио твојему* и веци сен. (Ж 2: XIV, 19—20).

Забележен је по један пример у којем је АД употребљен као допуна модалног глагола (а), глагола мишљења (б) и глагола быти⁴¹ (в).

а) Слышавъ же азъ съставление монастырскю и недовмѣниель обьет быивъ и вѣлѣнию въ всѣмъ и не хотѣ повинујуоу ми се и въ сбитѣли своеи болше соудивъ нежели въ тоуждїхъ роукодѣлию съставляти се, поспѣшиеніемъ же и благословеніемъ прѣбесѣщенаго патріарха кѹф Пікона и еже въ здешнїхъ стѣнахъ Ѹць съвѣтоль въ сїе поноуихъ се. (ЗиН 2/I: око 1428, 80/30—35) (М. К.: ... не желѣни да се пови-нујем...);

б) иже стокею и възираюоу на шѣрашъ началенъ ш(ть)ца моєго и великою жалостию Ѣадѣщахъ, да ш(ть)ци и братиа, вѣро ми имѣте, иже ми се тако и на второмъ пришествии и ожидаюоу коюю казанию шеоужденоу ми быти. (ЗиН 2/I: 1263, 10/42—45) (М. К.: ... чињаше ми се да сам на другомъ доласку (*Христијом*) и чекам којом ѡу казном осуђен биши.);

в) вѣаше оубо иѣкы цѣвъ великъ и слав'ни и быг прѣходею исмоу на колесници позлаћениб, съ слонгами и болѣфи, съ честио такоже лѣпо иѣ цѣемъ. (Б 8: XIV, 33а/ 2—6) (Р. М.: *Беше, дакле, неки цар велики и славан, и вожаше се на колима позлаћеним са служама и бољарима својим, са чашу великим, као што доликује царевима.*).

Само у понеком примеру функција АД сигнализована је употребом везника *иако*. У већини случајева (у 57,14%) поштовано је правило о идентичности вршилаца радњи, док у 42,85% примера није. Ни овде се не може извести детаљнији закључак о жанровској условљености конструкције, осим запажања да су текстови у којима се појављује нарративног карактера (у *хагиографској литератури, преносу моштију, зайсисма и наитисима* и „белетристици“).

2.1.3. Независни АД

Природа АД јесте таква да он успоставља непосредан контакт са реченичним предикатом (без употребе везника) сажимајући на површинској структури реченичну предикацију која је споредна, тј. зависна у односу на управну. Једно од главних одступања у употреби АД редакционских језика у односу на стање забележено у старословенском јесте да се њим сажима независна реченица. При том се, неретко, таква функција сигнализује употребом независног везника *и* између АД и њој управне реченице. Још је у старословенском канону, поред зависних, примећена, додуше, веома ретка употреба и везника *и* уз АД (Večerka 1961: 50).⁴² Оваква одступања много су чешћа у редакционским језицима (Corin 1995: 263; Ремнёва 2003: 57; Грковић-Мејџор 1997а: 29, 33; Штрбац 2002: 10, 11, 15; Драгин 2005: 205, 211).

⁴¹ АД уз глагол быти формално заузима позицију субјекта.

⁴² У студији Ј. Станислава, међутим, нема оваквих примера.

Примери употребе АД са везником *и*, интерпретирани независним реченицама, сведоче о релативној независности ове конструкције и представљају велико одступање од оригиналне синтаксичко-семантичке структуре АД утврђене за старословенски језик, и то посматрано са два аспекта: независним везницима сигнализује се неутрализација комуникативне функције АД (да се њим сажима секундарни реченични садржај), а тиме и синтаксичке функције (да је то средство за кондензацију зависних реченица). Употреба АД са координираним везницима по А. Корину указује на неки прикривени структурни однос — то је можда сигнал губитка продуктивности синтаксичког процеса који генерише АД. Ову појаву А. Корин објашњава координираним односом реченичног садржаја са управном реченицом на дубинској структури, који се на површинској структури реинтерпретира формом АД вероватно погрешним опажањем говорника у чијој је свести то својеврсно језичко средство за исказивање позадине пропозиције (Corin 1995: 267). Употреба везника није карактеристична само за апсолутне, већ и за неапсолутне партиципске конструкције, а потврђена је и у старочешком, старопольском, староруском и старосрпском језику (Потебња 1958: 195; Večerka 1961: 128, 134; Борковски-Кузнецов 1963: 350—355; Грковић-Мејџор 2003). Појаву независних везника уз герундске и партцијске конструкције треба разумети као етапу у развоју реченице од паратактичке ка хипотактичкој структури, у којој партцији чувају предикативни карактер изворне структуре (Грковић-Мејџор 2003: 31). Ова чињеница указује на то да је појава независног везника уз партцијске конструкције аутохтоно словенска црта и да у њеној појави уз АД у редакцијским језицима треба тражити утицај народног говора (Грковић-Мејџор 2003: 27).

У прегледаном корпусу од укупног броја примера конструкција АД са активним партцијипом презента у функцији независне реченице налази се 33,5%. Треба истаћи да је и овде веома тешко дати прецизну статистику, будући да интерпретација АД као кондензатора независне реченице не зависи само од употребе везника (његова самосталност није увек експлицирана везником), већ и од лексичког значења датог глагола (синтаксичка хијерархизација често није рефлекс семантичке хијерархизације),⁴³ од употребе временског локализатора, као и од тога да ли у реченици постоји лични глаголски облик. Постоји велика семантичка разуђеност оваквог типа АД. Сакупљени примери класификовани су према факторима који су указивали на (полу)самостални карактер конструкције АД.

2.1.3.1. Типови независног АД

α) На самосталност конструкције АД, тј. на њен предикативни карактер, указивала је употреба везника *и* између апсолутне конструкције

⁴³ Овај проблем се појављивао само код активног партцијипа презента, будући да се између њега и главног глагола успоставља семантичко-синтаксички однос симултаности. А симултаност двеју радњи може бити интерпретирана као *временска одредба* (подразумева синтаксичку зависност), али и као *праћећа околност* којом се употпуњује представа о догађају (подразумева релативну синтаксичку самосталност).

и финитног глаголског облика. Партиципска конструкција се у овим примерима трансформише у глаголски облик који има приповедачко значење. Овакав тип АД карактеристика је прозних текстова у којима доминира наративни начин изражавања.

и проѣбывающими же въселявьднымия братома въ величѣи любви въ тишинѣ лифно, и въсѣмъ людемъ отъчества ико о въсемъ добрѣ веселениимъ се на многага лѣта, и пакы по лѣтѣхъ тѣхъ мнозин царик въздвигоша брань на отъчества ию. (Ж 4: XVI, 210/20—24) (М. К.: Живела су мирно два свељубљена браћа у великој љубави и шишини, сви људи у његовој држави многој година су се радовали, и йоново, после тих година, многој цареви зарадиши проїшив њих.); въ единъ въбо отъ дыни исходеніи деспотомъ въ еже погадити хлада ради, тако же шбычан вѣ, и въ неиздапъ възѹпи старѣць нѣкы глаголик: (ПМ 2: XV, 118/8—13); сице же проѣбывающель наимъ, мнѣ же єдиначе повелѣнїа ѿческого ѿскочити не хотещо и желаніе къ тѣль пройти имѹщо и поути приѹготовлѧющо се, и вънеудаюч ненадежно и страшно съшаніе огласи очи наши. (ЗиН 2/1: 1428, 81/26—29); Тому же съ поганини настѣпающѣ езыки, семоу же благочестие не попѣщающѣ попрати и светилица божјествнаа и кресть ѿничживше шекврьнити, и съраженю междоу шбонии бывшоу, и въ съражени томъ нечестивы насилиник падаисти ѿ мъча по срѣдѣ разбою... (ЛиР 1: Л. Пећ., 90/23—91/2); вжѣтв'номоу ико юествоу вестрѣти проѣбывающоу. двою бо юествоу сми, вжѣтвия ико, и кже ѿ наѣ въсприиеть чавческое очо юество пострада... (Б 8: XIV, 43а/8—12); И потомъ ѿспоменѣше ми краљевъ више речени властеле и дѣбровьци въвѣтхъ и ѳаконѣхъ и повелажъ које ѡесть ималь градъ дѣбровни съ господомъ ѿрѣбскомъ и ѡашкѡи и испльнающѣ краљевствѣ ми проѣдьниою любшо и шбькинѣ з градомъ дѣбровникомъ и с тго'почтеними властели сътвориխ мићть краљевъ ми и записаихъ и шбновићъ [...] (ПиП 1/1: 1378, 78/12—23).

Следећа реченица добро илуструје како се у једном реченичном комплексу различитим језичким средствима (апсолутном конструкцијом са различитим партиципима, герундом и личним глаголским обликом) исказује исти временски однос — след у времену. Наиме, све се могу интерпретирати као независне реченице са глаголским облицима у приповедачкој употреби. На интерпретацију следа у времену наводи управо и употреба везника *и међу* њима:

и тако шьдышоу ми въ Светою Гороу и покланѧющоу ми се светынь и вѣлыкыи ми црквамъ и благословеніе проиѣмъ шть светынхъ и честныи хъ и аггеломъ подобныи хъ житиемъ штыць, и елико бысть моицо царствоу ми, оукрасици светые и честные храмы шть малыи хъ даже и до великии хъ [...] (ПиП 2: 1347, 125/25—29) (М. К.: И тако дођох ја на Свету Гору и поклоних се светим и великим црквама, и примих благослов од светих, часних ошата анђелима ио живојту сличних и, колико је моје царство било у мођуности, украсих свети и часне храмове.).

β) АД могао је да има функцију главне (а), да се нађе у саставу независносложене (б) или у функцији просте реченице (в). Као трансформ последње, веома често уводио је управни, односно неуправни говор.⁴⁴ При том, његова функција веома често није сигнализована ниједном је-

⁴⁴ На овакву употребу АД у староруском указала је М. Л. Ремњова (Ремнёва 2003: 56), а ова анализа је показала да је и у српскословенском веома фреквентна.

зичком јединицом, већ се до овакве интерпретације долазило на основу ширег контекста.

а) АД на месту *главне реченице*: малимь тогово дѣланіе свѣдоѹши. ноци
бо въсе ѿтоли до правил'наго часа, истьщаша по градоу ходе. и тѣбѣвоѹще изї-
скє. (Ж 5: XV, 72a/6—10) (Л. М.: ... а мало њих су знали за љедово дело, јер
од шада све ноћи до часа правила првођаше ходећи то ћраду и пражећи оне
који пребају.); предначел'ствовиѹшоу вѣш тѣмь въ таковѣни слоѹжбѣ чѣстнѣшиомъ
въ сѣненоникѡ Ѳешваноу, иже бѣше соѹщомоу тогда прѣвостоателю обитѣли сѣње
приснѣший по пљти братъ. (ПМ 3: XV, 130/9—12); и самоѹш б(о)гоу свѣдоѹшоу,
тако съ великимъ троѹдомъ и съ великовѣ печалю [...] добык сићу книгъ, да по
смрти моен, где је положоу, да ми соу оу вѣчною паметъ. (ЗиН 2/I: 1263,
9/19—22); лић же вѣразоѹмлатающус тѣхъ житиемъ. и тыщеющус заповѣди ихъ съ-
блудати ми непрѣложно и непоколѣбимо. да такоже въ вѣлен'нѣми семи земљиѣмъ
циѣтви неразлоѹчнъ быхъ или. (ПиП 9: XIV, 5).

б) АД у саставу *независносложене реченице*: иже и писанига семоу Елькомъ
посылаемата гавалахоу, дарову оѹбо и множашаја даанига ово обѣщающоу, ово же и
стражешиоу прѣчињими. (Ж 6: XV, 291/19—21) (Л. М.: они и за писма послана од
Вука јављаху овоме; (Вук) с једне сїране дарове и многе йоклоне обѣћаваше, а
с друге сїране је сїрашио претињама.); къ своимъ шбрацают се, никомоу же соѹ-
шоу иже ѿ града проважающоу ихъ вѣо, тѣчио малимь нѣцѣмь ѿ ницихъ и ѿ
иночествовиѹшихъ же такоже. (ПМ 3: XV, 131/10—12); и цр(ь)ковиѹш вствориխъ.
въ име с(в)ет(а)го и пр[ѣ]п[о]д[о]б[о]наго поустын'ножитела в(т)ица сави. јсоже и лић
неп(о)добномоу имоѹшоу име. (ЦП 2: XIII, 122/27—123/1—2); не дѣбѣочтию
истинствовиѹшоу ибо противными истину показающоу. такоже да всакъ извѣѣть не-
честивыхъ ѿнишет се. (Б 8: XIV, 156/16—19).

в) АД у функцији *постоје реченице* којом се уводи (не)управни говор:
Двѣдь цѣрвь въ јефѣи. и кротъкъ свѣтател'ствует' се. боу ѿ немъ гліощоу. (Ж 5: XV,
82b/7—9) (М. К.: Цар Давид у Израиљу, и кротак чињаше се, о љему Богъ го-
вораше); Древиелю Явраломъ подобе се отче, оудаливъ себе оужикъ пљтскнхъ повинъ
се, Петре, глаголиѹш Богъ нашељ, тѣмже постивъ се и дашв свѣтлѣишв гавиль јеси
слънчнхъ лвчъ, вогомоу дре, прѣбогате! (Х 3: ?, 17/34—35); и еше дїаволв глаго-
люющв, се скръбенило прѣдѣстатель и въдовицамъ застѣпники [...] моученикъ Лазафъ
прѣдѣстата съ тысоѹшами тысоѹци агтеле... (П 5: XV, 363/29—31—364/1—3); и њ
низложенъ бићи и проклетио и анаѳеме прѣдаст се поваѹши вѣзмаддје прѣть та-
чиеславнаго свогог тѣода, отчѣкомъ тако попѣлевиѹш ѕ. томъ правилв аще кои епї-
сѣпъ, мир'скѣе властеле помоџинки прѣемъ, тѣми съдржжитељ цркви бојдеть, да из-
врѣжет' се и да ђасчит' се и пришешаи се ѡимъ въси. (Е 6: XV, 153/14—18); тако да
испишу ѣаконик сти великон цркви охрид'скон, [...], на срѣб'скыи езыкъ прѣведень
бывши, Ѷане не имѣти, глаголиѹшоу, тые книгы ... (ЗиН 2/I: 1466, 99/39—41);
Ираклийскомоу вѣпрашающоу Мануилоу, аште подобаје пријемати тако вѣбр'на јго-
же несвененъ крѣстиль Ѣесть свештен'њњкъ лвж'нѣ сътворињ се... (З 3: XV, 125/8—
11); пророкоу оѹбо глаголиѹшоу вогоштиѹшоу: сладчашаја словеса твоја паче лида оѹ-
стомъ моимъ, (ПиП 2: 1321—1336, 110/12—14).

γ) Независним реченицама интерпретирани су они АД који су се
налазили унутар *реченичној комилекса* без личној *глаголској облика*. Како
употреба АД у овим примерима није мотивисана ни синтаксичким, ни
комуникативним факторима, можемо је сматрати стилски маркираном
алтернативном формом финитне реченице која упућује на високи стил

изражавања.⁴⁵ Већина примера потиче из текстова Григорија Цамблака, Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, те се таква употреба АД може сматрати стилском особеношћу језика ових писаца. Будући да и остали примери припадају текстовима из ресавског периода старосрпске писмености, закључујемо да се у овој црти крије особеност стила епохе.

не жив'шоу ми въ добродѣтелехъ не ждаоуцивъ съмръть ѿрадиша же и кроткв. не ждаоуцивъ ни по съмръти покон. (Х 6: XV, 116/18—20) (*J. G. M.: не живим у добромъ-
льма, не чекам смрти сношьиве и кроике, не чекам ни ио смрти икою.*) ;
иномоу инако повѣдаюши ми. и которомоу же сиихъ своя оутврьдити хотїщоу. (Ж
5: XV, 31b/14—17); лѣтвъ оубо не малыми прѣшадьшили и сѹѣдьческомоу тако
блѣди ствѣль чиодесъ богатеющу се градоу, штъчествоу стѣго, андроникуу тогда гѹ-
ческаа правающу скунгтра, оугар'екомоу кралоу ѡстѣръскою съ вон своми и прѣшадьши-
щоу и грибалійские соѹщес под гѹкы, еже къ Европпин, злѣ плѣноуцивъ страны. (Ж
7: XV, 34/11—15); и рѣтко єдва аще вѣрејет се тамо црквь или сиенникъ. и се
Отаи и въ земли съкрытоу соѹщоу стѣнилоу. (ПМ 1: XV, 93/8—10); тамо, томоу
бл҃юшоу, потрѣбъ ради иѣкѣи съ свониимъ митрополиташъ штъ'ствіе имѣвшоу и сиен-
нныимъ моцемъ прѣпобнаго и съ иже о немъ не малими поклонникв оуже бывшоу и
честь иѣкоу ѿ иихъ въ блѣвишъ се въ тамо соѹщихъ клирикъ испросити тавлатиоуцивъ.
(ПМ 3: XV, 128/20—25); въ сиихъ и сиевыихъ соѹщоу иѣкоу и тѣзицив се въсако ѿ
тѣла ѿлути се и съ Х(рист)омъ быти. (П 3: XV, 85/25—26); светѣшишомоу же
патріархоу ѿ прѣстола ашильшиоу и богоносныи моужелии иночеси соѹщемъ къ иесиоу
събравшемъ се къ странамъ доѹнавскимъ, тамо и самому соѹщоу благочестивому и
господствса земли ѿрпескии съпредимникоу новому, деспоту Георгию съ съборомъ
христоименитыихъ людїи. (ЗиН 2/I: око 1428, 81/40—82/3); И оубо сиевыимъ тоу
миѡжествоу, и зреце сѧнце въ тълиоу прѣложешисе, и земли тресоуцисе, каменю распа-
даюшице, гршебо ѿврьдаюшисе, завѣсѣ црквиши раздираюшисе, за еже иже въ иени
славимои вѣраждѹшиоу, два источника текоуциа двинилю людимъ крїене и напоене...
(Н 1: XV, 424/7—10); сїа вѣса не съдрѣжешъ ми прѣжде въ вѣласти моен. нъ
прѣбывающъ ми въ люб'ви велицѣ родитеља моего... (ПиП 10: XVII, 426/7—8).

б) Појава прилога тогда или неког другог временског локализатора уз АД такође указује на независни карактер ове конструкције. Форма АД, пак, у тексту служи као стилски украс. Употребом те форме скреће се пажња на реченични садржај њом исказан, те она тако постаје обележје стила одређених писаца. И овај тип АД забележен је у прозним текстовима нарративне природе.

правающу же тогда прѣстоль. тои митрополије прѣшвѣщенномоу митрополитв кур
И.Фанасио, моужкоу чисткоу и светољбиноу и всакыни добродѣлми православїа ѿкра-
шенв. (ПМ 2: XV, 122/18—21)⁴⁶ (*M. K.: Тада же на чelu тѣе митрополије био*

⁴⁵ Постоје мишљења и да је АД представљао високу стилистичку варијанту реченице коју су писци употребљавали кад су описивали најважније историјске догађаје, политичке и религиозне планове. Карактеристике његове употребе зависиле су од индивидуалних склоности аутора; док су неки аутори били склони да ту конструкцију употребе 'безброж' пута, други су предност давали реченицама стилистички неутралне структуре (Ремнёва 2003: 54, 55).

⁴⁶ У примерима попут овог испуштање прилошке одредбе тогда ишло би на штету информативности исказа (Грковић-Мејџор 1997а: 23).

ћреосвештени митрополит кир Атанасије, ...); поуст џоуџен тои и нежитељић тогда, такоже прѣдсказано быт, врѣменем множашимь оустроивши се оуже. (ПМ 3: XV, 127/10—11); И светы Сава поставляет се архіепископом въ Константии⁴⁷ градоу роукоу патриарха Манвилла, цаствиющоу тогда благочестивому царю Колини. (Лир 1: Р. Пајс., 25/1—6); — въ пето тысоѹшно же лѣто сего стоянїа. ци/с/твючи великаго рима таркинију цдру. | начелъствиющи же йильскыи м/ людем/ъ/ еврекском/ г/с/поств8. и Одан архіерю крелїи прѣшку. | г/с/поствючи же въсточныи м/ странамъ дарїо цињ кургов8. | объдръжеци же ип/дю тог/д/а порѣ великоми цѣ8. | Египтѣни/м/ же великии/м/ обла/д/(а)ючи нехтѣнавъ вльхв8 | и циѣ соуџи тогда юїдисињи же странамъ и македонијскон земли. | и Еладьскии/м/ Ото ки/м/ обла/д/(а)ючи Филип8. | гръкъ соуџи Еллін8. роди же се тог/д/а ем8 сиъ. (Б 1а: XV, 1r/6—16 — 1v/1—9);⁴⁷ егоже божествынии и чловѣческии красотами⁴⁸ вкрашень и сели и влах(ы) швластин прѣдавъ лииѣ съ богомъ господствоющому тогда кralю и паки съ богомъ самодръжца всен ѡрбескии земли и поморскии Стефан ѹроши блаженаго свою доѹшоу въ роуџи любимиому Христоу прѣдаа. (ПиП 2: 1275—1321, 72/25—28).

Овај тип АД показује се као изразита карактеристика *зайса и наїтиса*, на местима где се у њима говори о времену настанка (превођења/преписивања) књиге. Овај садржај могао се исказати и конструкцијом АД која има значење временске реченице,⁴⁹ мада је у овом типу текста овако употребљен АД много чешћи.

и при бл(а)женѣм' и пр(ѣ)п(о)д(о)бнѣм' ѿ(тъ)ци нашем' с(вѣ)тогорѣцѣм' прорѣк' киръ Арсении, и тъгда же прѣдрѣжеци крѣмило хъланъ дарськие лаври пр(ѣ)п(о)д(о)бношмоу ѿ(тъ)циу нашему игоумену куръ Јевстадио и въ д(а)ни тѣхъ с(вѣ)тыхъ написаше се сије книги [...] (ЗиН 2/І: 1263, 9/5—10)⁴⁹ (М. П.: ... ири прѣосвештеном архијискойу нашем Арсенију и ири блаженом и прѣподобном оцу нашем свећодорском прѣшу кир Арсенију, а док је кримило хиландарске лавре држасо прѣподобни ошац наш идуман кир Јесијасије и у дане тих свећих наїтиаше се ове књиге...); написаше се сије божествиње книги въ дьни благовѣра нааго и христолюбивааго кнеза Даџара и господина Елька, тъгда дръжеци прѣстоль светиљства ѡрбескии зем'ије прѣсвештеномоу патриарху Спиридону... (ЗиН 2/І: 1388, 53/9—12).

ε) Однос симултаности између радње главног глагола и апсолутне конструкције не интерпретира се увек субординираном временском реченицом, већ и реченицом са значењем *трапеше околности* која има одређену синтаксичку самосталност. Радња исказана АД, посматрана са комуниктивног становишта, секундарна је у односу на главну и представља околност која употпуњује представу о догађају (Ивић, М. 1995: 156—159). При том, ту не треба тражити одлику стила епохе, јер је оваква синтаксичко-семантичка интерпретација инхерентно својство активног партиципа презента. Сви АД могу се трансформисати у глаголски

⁴⁷ В. Јерковић каже да се овакво нагомилавање АД налази на почетку рукописа, а да се прилог тог/д/а убацује, јер се због дужине реченице губи повезаност (Јерковић 1983: 211).

⁴⁸ В. поглавље 2.1.1.1.6.

⁴⁹ Интерпретацију конструкција АД као независних реченица подржавају саставни везници међу њима, којима се наглашава њихов предикативни карактер.

прилог садашњи или у реченице које почињу изразом *и при том*. Оваква интерпретација није назначена ниједном формалном јединицом, већ је од пресудног значаја семантика управног глагола. Треба приметити да су овако интерпретирани најчешће они АД који су следили за глаголом кретања.

побѣдител' же стефанъ свѣтлымъ краес се побѣдами въ своихъ вѣзвати се. свѣтлающими того народомъ и побѣдими пѣнми вѣнчавающими. вѣхвалиющими. чудѣшими' се. благодаренными ба. тако такова цѣра стежахѹ. прѣвый въ сѣмь изроучишиша. (Ж 5: XV, 68b/12—69a/2) (Л. М.: *А побѣдителъ Стѣфанъ украшајући се све-щимъ побѣдама, врати се својој кући, а народ га је [при том] срећао и венчавао побѣднимъ ћесмама, хвалио и чудио се, благодарећи Бога, што су стекли шакова цара, нарочито међу свима йрвима.); потомъ(ъ) јелико оубо реци, б(ож)е ѿцѣсти ме губишнаго И пом(и)луци ме. г(лаго)лати къ себѣ, прости' љутѣ имѹщи рѹчи. покланяющими колѣна и главою до земље. и г(лаго)лати. съгрѣшихъ ти г(осподи) и прости ме Ј.щ(и) (ЦП 2: XIII, 30/8—11) (М. К.: *Појтомъ ћреба изговориши у себи раширених руку: „Боже, очисти ме дрецино и помилуј ме!”, и при том савијати колена и главу до земље и говориши: „Садрежихъ ти, Господе, ојросиши ми!”). лиже же спаноу соѹциоу пришедъши въ С(в)етојоу Гороу, и једино лѣто створ'ши ли, шврѣте ме сини христолюбиви атъци мои, и разоумѣ јо мене тако с(в)етык книги разоумео прописовати... (ЗиН 2/I: 1263, 10/12—15); трети же синъ его Рас'ко ћправашает се јо родитељ своихъ, [...], и јо всѣх оутаик' се Светијо Горој достидаёт, линихъ иѣкоемъ ћесниоу водеџоу его, и въ рѹшкы монастиръ вывъ [...] (ЛиР 1: Р. Карл., 22/11—20); иже си дѣвоју отроковицу смѣшашен се си пронизволеніемъ оубо онуј, не вѣдешти же родитељемъ, дѣланію оубѣдѣнъ ћоу вијв'шоу, аште оубо хоштеть појести тоју въ женоу и съпоставију и родитеље, да бывајет ћракъ. (З 3: XV, 211/10—13).**

ζ) У Хиландарском типику, који се приписује светом Сави, запажена је и употреба АД у функцији независне реченице са семантичким обележјем *прескриптивност*. У том значењу уобичајенија је употреба инфинитива или инфинитивне конструкције.⁵⁰

и та съблудающоу илюг имѹщиоу и подъ(ъ)екл(и)сиафха мыншаго сеbe. и блудно и съмогрѣло съгледающа... (ЦП 2: XIII, 74/8—9) (Т. Ј.: *То ћреба] да чува и да има подеклисијарха нижећ од себе...); вам' же штѣ]вѣщающими. б(ог)ъ да сп(а)-сет' те ч(ъ)стии ѡ(тъ)че. и пакы вамъ шиомоу съ ваникениемъ вѣщающими [...] пакы игоуменоу молеџоу се и г(лаго)моу [...] (ЦП 2: XIII, 32/17—22) (Т. Ј.: *А ви ћреба дај одговараиш: „Бог нека тије сїасе, часни оче!” А заштим ви њему са умиљењем ћреба дај кажеше: „...” Зајтим се иђуман моли и говори: „...”*).*

Да је АД прескриптивно употребљен доказује наизменично смењивање ове конструкције са конструкцијом датив + инфинитив у том значењу:

бывать же оубо и шврѣчнымъ чтенијамъ на ћебѣдѣхъ по шврѣчнио, не љуп'шоу имѹшиоу ни-комоуже, ни моутеџоу се. ни смѣшати шиоу пол'зоу съ миѳскими бесѣдами ... (ЦП

⁵⁰ Прескриптивна употреба инфинитива није била необична у старосрпској писмености, уп. радове Грковић-Мејџор 1998, као и Петровски 1999—2001.

2: XIII, 50/25—27) (Т. Ј.: Треба да бива и уобичајено љитиање на обедима, ио обичају, нико да не роће и меше се, нити да омета ону кориси свештовним разговорима...).

Слична употреба АД и инфинитива је и у следећим примерима, где наилазимо на конструкцију АД на месту где би се пре очекивао инфинитив, а није реч о прескриптивном значењу:

что бо моу исть пол'за здѣшъ прѣбывающоу. что ли же юмоу ис(ть) пол'за не исповѣдающоу се. (ЦП 2: XIII, 46/11—13) (Т. Ј.: Јер какава му је кориси од пребивања овде? А какава му је кориси од неисповедања?);⁵¹ молимъ по сиխъ твоє благоменствїе, [...], прощенїа помилованїю сподобити ме, ничтоже къснѣнию моемоу понашающоу ти, ... (Е 7: XV, 107/5—10) (М. К.: Зато молим твоје благоменство, ... даруј ме ојросним помиловањем и закашњење моје не кори, ...).

2.1.4. АД у функцији адноминалне детерминације

У прегледаној грађи наишло се и на појаву на коју се у литератури ретко скретала пажња,⁵² а то је да АД може имати и функцију адноминалног детерминатора.

α) У малом броју примера партицип у дативу стоји иза појма који детерминише, те се може интерпретирати као *зависна релативна реченица*. Номинална компонента се испушта јер се поклапа са појмом у претходној реченици, који је антецедент трансформисане релативне реченице.

си же с<ве>ты сава из'млада в<ог>а възлоуши. всѣмъ ср<ь>дцемъ и всио д<оу>шево свою. икв<аг>г<е>льскаго гла<a>са послоуашавъ. сици гл<аголю>щоу. (Х 2: XIII, 79/2—4) (М. К.: Овај свећи Сава одмалена Бога узљуби свим срцем и свом душом, чувиши јеванђеоски глас који овако говораше:); нъ наставника въгѣмъ(ъ) и мѣти икалии сиафра, или д(ъ)невнаго имѣти ёфра. близъ с(ве)ценъихъ(ъ) стоици дв'фи, и чинъ оуказающоу юмоу. (ЦП 2: XIII, 30/15—17); прѣдахъ га въ роуци ѡгсподиноу ми и ѿцоу попоу ѡеѡдоулоу, живоующоу тъгда сѹщоу въ келин сеи, тако и въ роуци ѡалимоу ѡгсподиноу и ѿцоу моемоу ѡветомоу Савѣ. (ЗиН 2/IV: 1316, 5—6/15—17); глаголет бо се тако въ некоемъ блатиї, близ ѡѣкы сѹщоу, три прѣбивахоу ѿзи, ... (Б 5: XIII, 275—8—9).

⁵¹ Напомињемо да су могућа и другачија тумачења ових примера. Уз конструкцију ис(ть) пол'за + (и)моу + прѣбывающоу / не исповѣдающоу се партиципи у дативу се могу схватити и: а) као да су атрибуутски употребљени (М. К.: *Каква је кориси њему који овде пребива / који се не исповеда*) или б) као да имају адвербијалну функцију (М. К.: *Каква је кориси њему док овде пребива / док се не исповеда*). У тим случајевима се не би радило о синонимичној употреби са инфинитивом.

⁵² На примере адноминалног АД наишли смо код М. Л. Ремњове која се бавила проучавањем односа црквенословенског и староруског језика у циљу описа особености граматичке норме оба језика. У том циљу она анализира велики број жанровских разноврсних споменика XI—XII века. Овакву употребу АД налази у Синајском патерику, споменику руске редакције старословенског језика XI века (Ремнёва 2003: 57). Ову функцију АД спомиње и Ј. Грковић-Мејџор (Грковић-Мејџор 2005).

У једном примеру се АД чак налази на позицији правог атрибута у односу на појам који детерминише (а), а у другом је партицип у дативу уведен релативном заменицом иже (б):

а) Еъ Содомех же прѣдѣ ї ицивш єв правеаникъ не швѣтоше се. (Е 6: XV, 150/24—25) (М. К.: У Содоми раније ни десети праведника које је искао Бог не нађоше се.).

б) оубогыи въ добродѣтѣли и богатыи въ грѣхъ, непотрѣбныи богоу и чловѣкѡмъ и послѣдныи въ дѣацѣхъ нариченыи таҳа дѣакъ Владиславъ иже въ благо-дѣти прѣсветаго доуха живоущомоу и съ више ѿ вышнаго тругѹстванаго вожьства окрѣмлѧемомоу въ Христу бoga благочестивишомоу господиноу моемоу Димитроу Катаюзину о господи радовати се. (Е 7: XV, 103/10—16) (Ј. Г. М.: Убои у добродѣтели и богати у гресима, некористан Богу и људима и йоследни међу дијацима назван сада дијак Владислав, који у благодети свѣтла Духа живи и свише од вишињега присасѣванога божастива вођен — у Христу Бога благоча-стивоме доспидину Димитрију Каншакузину с Госпидом радовање.).

АД који се трансформише у релативну реченицу могао је да заузима и позицију субјекта у реченици која има свој предикат у другом делу реченице.

въистинуо бо въѣмъ живоушиль шкрѣстныи странамъ. и дивешиль се емоу. здеје на немъ неизр(е)чена б(о)жїа съхожденїа, и приходжаахоу къ немоу на б(лаго)сл(о)-венїе. (Ж 1: XVII, 170/18—21) (Т. Ј.: Јер, ваисину, сви који су живели у околним крајевима и дивили му се, гледајући на њему неисказана Божја сила жења, и долажаху њему на благослов.); и т(р)б(в)е томоу быв'шоу и томоу ставешоу моу се. подобно и смѣрену да створити ї метанија... (ЦП 2: XIII, 98/1—3) (Т. Ј.: И юштијо буде Трисвето, онај ко се ѹоставља нека долично и смерно учини ѹри метанија.).

β) За разлику од претходних примера у којима апсолутна конструкција има функцију зависне релативне реченице, у наредним АД има функцију *независне релативне реченице*.⁵³ То су примери кад се вршилац радње АД, исказан прономиналном компонентом, налази у сфери истог лица као и појам из претходне реченице (директни/индиректни објекат или субјекат), што отвара могућност да се та два појма доведу у кореферентан однос, те да се први схвати као антецедент, а други као катафора. Овај семантички тип АД, мада забележен и у *хађиоѣрафској, исѣориоѣрафској* или *црквенойравној литератури*, карактеристичан је за текстове који припадају жанру *зайиса* и *найтиса* (у делу када се уместо године преписивања спомињу имена у то време актуелних владара, патријарха итд.) или *їисама* и *їовеља* (у оквиру аренге).

а г(оспод)ъ нашъ Ис Х(ристос)ъ по неизъмѣримыи юго милости и по изволению прѣ-
(св)тыи г(оспо)же б(огороди)це прѣдастъ Х(ристо)сь чистыны вѣньцы великии жѧпа-
нѹ Елькѹ, владычествиою имъ своюю срѣбъскошвь землю и зетъскошвь странашвь и
поморьскими градъ [...] (ЗиН 2/I: 1202, 5/8—12) (М. К.: *А господ наш Иисус*

⁵³ О оваквом типу независних релативних клауза у савременом језику писао је М. Ковачевић (1996).

Христос ... предаде ... часни венац вељему жућану Вуку, он (= који) је владао својом српском земљом и зетском сјеверном и југоморским градовима); [...] въ ц(а)ρ(ь)ство в(ла)говѣрнааго ц(е)с(а)ρѣ гръчкааго кнїф Михаила Палеолога ц(а)ρ(ь)-сткѹючиou икою въсточными землѣми и западными, [...] (Зин 2/I: 1263, 8/1—6—9/1—10); съдржечи ми сина вѣа · бѣговѣрномъ и бѣомъ поставленіи стѣфанъ брони цроу всегда веселечи ми се въ бѣзѣ и држечи ми скрифтъ црѣвата [...] изволи же и црѣвами [...] дајовати и записати сици христосовѣдъ (Пип 1/I: 1357, 93/10—17); по неизреѣнъ номоу мѣрдию влаки мојего та рабъ х҃оу єоу мојему гѣнъ гръгъръ и гѣнъ гю-ръгъ: и съ гѣпогшъ и маикшъ ни гѣпогшъ мафориъ· и с прѣвѣзлюбленіемъ најо братомъ лазаромъ обладающими наль землию гѣна и родитеља нашега пишемо въ свѣдѣтельство всакому... (Пип 1/I: 1405, 151/1—5).

2.2. Активни йартицији йрећерија у оквиру конструкције АД

У прегледаном корпусу од укупног броја примера АППт се налазио у оквиру конструкције АД у 49% случајева. Забележен је у функцији адвербијалног и адноминалног детерминатора, у позицији глаголске допуне, као и у функцији независне реченице. При том је најчешће био употребљен у функцији *адвербијално^г дейтерминатора*, у 63,74% примера. У 33,32% примера интерпретира се *независном реченицом*. У позицији *ѣлаголске дојуне* налазио се у 2,2% случајева, док је у функцији *адноминално^г дейтерминатора* био употребљен свега у 1,73% примера.

2.2.1. АД у функцији адвербијално^г дейтерминатора

На основу синтаксичко-семантичке анализе утврђено је да конструкција АД са АППт може имати следећа адвербијална значења: временско, узрочно, начинско/поредбено, допусно и условно. Овај структурни тип АД није забележен у последичном значењу.

2.2.1.1. АД као кондензатор временске реченице

Конструкција АД са АППт забележена је у функцији временске реченице чак у 78,23% случајева.

2.2.1.1.1. Типови значења

α) Ако се знају следеће чињенице: да АППт означава радњу која се вршила или извршила пре радње предиката односно финитног глаголског облика (Ђорђић 1975: 170), као и да је АППт у конструкцији АД у прегледаној грађи најчешће био изведен од глагола свршеног вида, јасно је да се таквим типом АД сажимала зависна временска реченица са значењем *антиериорности* у односу на управну предикацију. Стога се у нај-

већем броју случајева он интерпретира реченицом уведеном везником *кад/иошто*.

бывшоу же врѣмени оутѣрнє и ڇачыншоу прѣт҃ю црквовыномоу, абије просвѣти се лице... (Ж 1: XVII, 12/5—6) (*Башић: Кад би јућро / [М. К.: Пощто насташа јућро] и зайоче црквено појање, намах се просветили лице...); и пришађшимъ имъ въ прѣдѣли срѣб'скіе земли прѣвѣсїе срѣб'тајет' светаго апостола вѣсесветѣши патріархъ срѣб'скіи и помор'скіи, кур Пикодимъ, (ПМ 2: XV, 121/14—16); тебе во 8празнив-шъ се въ н(е)б(е)снаја веселіа вѣчна многы скрѣби и болѣзни шебѣше възлюбленнаја ти чеда. (П 1: XV, 85/13—14); и екон'чавши се м(о)л(и)твѣ, толи же къ своимъ ке-лијамъ поити: (ЦП 2: XIII, 56/9—11); малоу же приеншоу ли мѣста дестиже-нијемъ присно желајшихъ) шт<ъ>ци вѣдѣнијем<ъ> штрафд. пакы твоја словеса болѣзни поновљенијемъ више. (Е 2: XIV, 199/19—21); итъ нѣкотоји крамолѣ меж-дојусовићи подвиг'ши се тој прираженіје къ икмоу сътвор'шиль нѣкылија прѣдвижет се въ Константињев града царемъ Мехмедом и съ лишажлијими ћ боларъ шхрид'-скынхъ и причтъници црквовињихъ такожде (ЗиН 2/1: 1466, 99/6—9); къ съраженіју времени приспѣв'шоу глаголѣће благочестиви Лазаръ къ своимъ: (ЛиР 1: Л. Цет., 91/28—33); ста же верверићъ къ нехтенавѣ рекишъ. посматрав се црвь верверићъ ре/чу/(е). (Б 1а: XVI, 5v/9—10); и събрашилсе вѣсѣмъ въ Гефсиманъ и прочьтшили се закони, шећаше црвь хранити ихъ. (Н 1: XV, 484/31—32); Аште кто ноујдео въсхватить движимије вешти, вињутъ оубо лѣта, въ четворојноу всплашајте, аште свѣдѣтел'-ствојте се количство и видъ вешти, миноув'шоу лѣтоу въ истовиноу. (З 3: XV, 103/17—19); миноувшоу же врѣмени многоу, владика мон прѣмилостији не прѣ-зърѣ моленић съпѣтсканић својо, ... (ПиП 5: XII, 2/5—6).*

Посматрано са комуникативног становишта, њиме се исказује садр-жина која је представљала позадину вршења радње исказане у њој над-ређеној реченици. Та семантика највише долази од изражaja у конструкцијама са глаголом быти.

велю же метејкоу бывшоу, оузвѣдѣноу же бывшоу штъ соудѣ метејкоу томоу, прїде къ лић посланіје... (Ж 1: XVII, 13/12—13) (*Башић: И кад је велики мешеж био, и кад се о том мешежу сазнalo одасвуд, дође ми посланица...); иже и сраженіју* бывшоу лотѣшиоу на мѣсту, чијемѣмъ Косову, пасти пријлючи се абије по срѣдѣ рати лотојоу наслиникоу... (ПМ 3: XV, 126/1—3); и бывши рати, жива Дикинија въ струнах Европејскых оућватише и къ самодрѣжкоу проведоше. (ЛиР 1: Р. Пеј., 45/24—26); зиме же бивши, пьшеница пакы најадривши се, разогре гољубъ тако по-дроуга својо оубиљ јећть неправѣдне. (Б 5: XVII, 304/27—29).

β) Поред значења антериорности, резултативну семантичку нијансу имала је конструкција АД сачињена по следећем структурном моделу: пасивни партицип претерита (ПППТ) / ређе презента (ПППЗ) + АППТ од глагола быти + номинална компонента. Конструкција се интерпретира пасивном временском реченицом уведеном везником *кад/иошто*, при чему пасивни партиципи представљају лексички део предиката, АППТ од глагола быти копулу, а номинална компонента субјекат пасивне пар-тиципске конструкције.

силже съврѣшеномъ бывшишъ, штвъцъ нашъ гостодинъ прїде въ нашъ монастырь (Ж 1: XVII, 6/28—29) (*Башић: Кад је све ово било свршено, отац и досидин наш дође у наш манастир.); Адамоу же оубо прѣо(тъ)цоу нашемоу заповѣдь б(о)жју*

престоупльшоу і изъ рата ирганоу бывшоу. и въ тъ штокъ въселившоу се. и быв оу што-
коу ѿ лѣ. проваждаюше и на ран погледаюше преце плакаш красныё доброди ранскїе
полини[ ]е. (Б 1б: XVI, 104а/16—104б/4); аравону же дан'оу быв'шоу, и раздѣ-
шаюштихъ се коупли, аште оубо коупыць есть раздѣшаин, погоубаєтъ аравонъ; аште
ли продавьць, соугѹбъ иже приель есть аравонъ подати поноуждаєтъ се. (З 3: XV,
79/28—80/4);⁵⁴ по томъжде благомѣ и неизглаголанномѣ изволенію и чловѣколюбію
Божію, ѿнелиже Слѣдѣнію ми възведенію бивши на си свѣтіи прѣстоль Свѣтаго Гави.
Ендѣ Слѣдѣніе ми записаніе... (ПиП 4: 1388, 210/4—6).

γ) Однос *симултаности* између радњи АД и управног глагола може се успоставити ако се у оквиру апсолутне конструкције нађе двовидски глагол. Такви су глаголи пробѣщати⁵⁵ и крећити⁵⁶ у следећим примерима:

Гаврилъ пробѣщавшъ ти, дѣво, радѹчи се, съ гласом въпливаши се въсѣхъ владика
къ тебѣ. (Х 3: ?, 13/31—32) На симултани однос упућује и главни глагол, који је у облику имперфекта: *Док ши је Гаврило ѣгласно ѣоворио „Дево, радуј се”, примиаше на себе шело Владика свих људи.*

коупышоу се юмоу, гдѣ се приде съ нбѣ ѿ ба, ... (Б 8: XIV, 42а/15—16). У овом примеру главни глагол је у облику аориста, те је могућа двострука интерпретација АД: а) у временску реченицу са значењем симултаности или б) у реченицу са значењем антериорности: а) *Док се он крстио / б) Кад се он крстио, дође ѣлас са неба од Бога...*

δ) Поред ових основних, између АД и управног глагола могу се успоставити и други семантички типови временског односа, нпр. значење *йостиериорности* или *индресивности*. На такву семантичку интерпретацију упућује неки од језичких фактора: негација (а), везник (б) или комуникативна функција реченице (в).

а) не дошъ/д/шоу же юмоу до гра/д/а. виде дафи на поути лежеџа. (Б 1б: XVI, 89а/1—2) (М. К.: *И ћре него што је дошао до ѣрада, виде Дарија како лежи на ћушу.*)

б) и многи^е о/т/ воини/к/ оубише. доњдѣже⁵⁷ войском присѣвиши/м/ (Б 1б: XVI, 95б/3—4) (М. К.: *и мноде војнике њубише, док војска није присѣла...*)

в) тебѣ же оубо оумрьшоу, мы како живемъ? (П 4: XV, 310/16—17) (М. К.: *Ойкад си ши умро, како ми живимо?*)

У последњој реченици АД се интерпретира временском реченицом са значењем *индресивности*.

⁵⁴ Тип 'правног' текста, којим се регулишу међуљудски односи, намеће могућност да се ова конструкција интерпретира и условном реченицом: *Кад или ако је аравон (кайара) дати(а) и раскине се куйовина, ако је кућац тај који је раскинуо ћуби новац, а ако је продајац тај, треба да ћонуди двоструко више од оноћ што је примио.*

⁵⁵ (Словарј 1999: 518.)

⁵⁶ (Словарј 1999: 296, 297.)

⁵⁷ Споредна временска реченица уведена везником доњдѣже означава границу у вршењу радње главне реченице (Кульбакин 1930: 156).

ε) У одређеном броју примера тешко је било одредити да ли је у питању низање независних исказа или је АД употребљен у темпоралној функцији. Те примере смо назвали 'границним случајевима'.

У нарацији низање подразумева темпорални след, а зависни темпорални однос се може спецификовати само реченицом. Зато је апсолутна конструкција, чинећи део низа којим се препрезентује след догађаја, често двосмислена, те је у таквим примерима могућа њена двострука интерпретација, зависном временском и независном реченицом. На такву интерпретацију утиче и појава везника *и* између партиципских конструкција и управног глагола, чија функција може бити емфатичка (да укаже да је мисао која следи у вези са претходно реченом), а може и да укаже на след у времену.

и тому отъ юдоу отъшьдьшоу, и въси граждане о чоудесехъ оудивыше се, иже сътвояри господь съ прѣосвѣщеніиъ, и большемоу гласоу протекъшоу по въсемоу градоу, благовѣрныиъ людеи сътвеченіе велико бысть, и больныиъ многыиъ принесение бысть, и слѣпьниъ многыиъ приведенѣль бывшииъ, и салии чловѣци когождо срѣдь боле отъ гроба светааго прѣстъ въземлюще, и слѣпааго по очиу помадаахоу, и томъ часѣ господь просвѣщааше и молитвою прѣосвѣщенаго, и свѣтло възираша такоже и прѣжде, икда вѣ здравъ. (Ж 4: XVI, 339/24—340/3) (М. К.: И (кад) је тај оишда оишшао, а сви ѣрађани се задивише чудесим које учини Господ са преосвѣщеним, и (кад) се добар ѣлас раширио ио целом ѣраду, окути се много благоверних људи, и доведоше болесне и слѣпѣ, и љихови рођаци ђрах са ѣроба светођа узимаху и слѣпог ио очима мазаху, у том часу ѣсийод их обасјаваше молитвом преосвѣћеног и тај светило видеше као и йре, кад је био здрав.); и семѣ оубо сице бывшоу и посланному о въсемъ испытнѣе по заповѣданномоу изъобрѣт'шоу и къ тѣмъ скорѣвѣ възвратившоу се и симъ истину въсоу извѣстившоу, спѣхашъ мнозѣмъ и тѣщаніемъ благочестивѣ авѣ цѣци Кера Марии о тѡмъ оповѣдајући, ... (ПМ 3: XV, 129/18—22); и ѹстремив'шоу се царѣ Кинистан'тїнъ съ вон своними на въсточнаго сего љуѓитета, илѣ съ собою и зета своега Ликинїа, и бывшоу съраженію въ странах витинискых врани, побѣжденъ бываєть љуѓитетъ съ вон своними. (ЛиР 1: Р. Карл., 8/5—12); дроѹго [семе] иже паде на камени идѣже не имѣше земли многы, и авине проѕеће. поникже не имѣаше гльбини земли. слѣдѹ же въснав'шоу при полѣ и зане не имѣаше корене оусыше. (Б 8: XIV, 316/6—11).

2.2.1.1.2. Везници

Као што је већ истакнуто у поглављу 2.1.1.1.2., појаву субординираних везника којима се апсолутна партиципска конструкција уводи у реченичну структуру треба схватити као својеврсну редунданцу, будући да се самом употребом партиципске конструкције упућује на њен субординирани однос у односу на финитну реченицу (Corin 1995: 267), али и као потребу да се њима спецификује тип зависног односа (Stanislav 1933—34: 22).

У прегледаној грађи пронађено је најмање примера АД са временским везником, што је и разумљиво, ако се зна да је темпоралност примарно значење ове конструкције. Забележен је по један пример конструкција АД са везницима *и*кда и *вънкогда*, као и један, већ помињани,

пример са везником **доњдеже**, којим се спецификује значење постериорности:

ијгда же приближили се⁵⁸ пакы сыхъ вешт'ша гавлаемаго обрѣтаемъ, сльнца бо ник-
тоже ближъ, и никтоже даље, нъ равнѣ обетованіемъ по въсемъ соѹчилиъ земли чести
ославаетъ, ... (Н 4: XV, 49/21—24) (М. К.: Када се приближисмо, нализимо да је
ono што се појављује веће од овога, јер нико није близу нити даље од сунца,
већ оно осијава истиим распојањем што целој земљи.); веђъ тьштети же раздрѣ-
шајетъ се бракъ виңегда трель лѣтомъ прѣшьдшиль могућъ не бојдеть мошт'ња съ-
вькоупити се съ женю... (З 3: XV, 186/3—5) (М. К.: Без штеше се разрешава
брак, када се и после три године муж не може помириши са женом.).

2.2.1.1.3. Вршиоци радњи

У највећем броју примера (76,72%) правило о идентичности вршилаца радњи АД и управне предикације је поштовано, што је у складу са нормом. У 15,06% примера дошло је до кршења норме по питању овог правила. У тим примерима, међутим, чува се комуникативна функција АД — њим се и даље кондензује реченични садржај секундаран у односу на садржај исказан финитним глаголом. Употреба АД у конструкцијама са идентичним вршиоцима радње оправдана је и са прагматичне тачке гледишта. У већини примера потврђена је теза Д.Е.Колинса (2004) да је таква његова употреба условљена дисконтинуитетом субјеката.

очиовшимъ же въсѣль, приходеци дивљахоу се... глаголице: ... (Ж 1: XVII, 12/15)
(Башић: А кад чуше сви, долазећи дивљаху се ... говорећи: ...); **Стеноаноу вѣш са-
модрѣжцоу** јш жигтїа сего прѣшьдшиоу, въ себѣ мѣсто сїа своєго оставляетъ... (Ж 7:
XV, 37/25—28); нѣкако вѣблени исмоу не оуетѣшоу създати си храмъ. вѣзди на
прѣнебесна села къ любимомоу љего христоу. (Пип 8/II: XIV, 3/10—12).

Вршилац радње није био исказан уз партиципску компоненту у 8,22% случајева, али се могао разоткрити из ширег контекста. Није био исказан када:

а) се поклапао са вршиоцем радње управног глагола:

постигышоу же до странь тѣхъ, слышавъ царъ ачаминскыи възложи на се иночъскии
образъ и изъшъдъ иѣшь стрѣтајетъ царя въ подобињѣ лѣстѣ. (Ж 6: XV, 260/1—3)
(Л. М.: Када је он дошао до тих страна, цар ачамајски, чувши то, стави на
себе иночки образ, и изашавши иешице срећине цара на извесном месецу.); и
отрешишоу сънъ нечлов'ствїа јш себѣ коснути се траудѣ дѣланіа доуходнаго по сиљ
въ еже съставити ли писаниемъ срѣб'скаго езыка въсѣх винъ и правиль... (ЗиН 2/I:
1466, 98/10—12); алеѢандрѣ же въ мъчтаніон парастаси поклонившъ се и семъ еписто-
лию въроучившъ и ковчеги и макъ и страглав прѣ/д/ алеѢандрѡ/м/ постављшъ алеѢ-
андрѹ же епистолију прѣмѣтъ прочть. главою же поматавъ рече. (Б 1а: XVI, 41г/
7—16); ијгда же **приближили се** пакы сыхъ вешт'ша гавлаемаго обрѣтаемъ, сльнца

⁵⁸ У оквиру конструкције АД испуштена је номинална компонента, али се из контекста да разумети да су вршилац радње апсолутне конструкције и главног глагола исти.

бо никтоже близъ, и никтоже далее, нъ равнѣ обетоаніемъ по въсени соѹщимъ земли чести оставаеть, ... (Н 4: XV, 49/21—24).

У претходним примерима употреба партиципа у дативу подсећа на употребу герунда. Пораст употребе АД у конструкцијама са идентичним вршиоцима радњи сведочи о тесној семантичкој и функционалној вези АД и герундских конструкција, што је довело до њиховог међусобног замењивања па и до појаве унутар истог реченичног комплекса (Večerka 1961: 109). У овој појави могуће је видети утицај народног говора.

β) је уопштен:

и пакы кончавше п(а)л(ь)мъ. и ре^кышю ал(и)ло^{ут}а по ·р· метан(ига). (ЦП 1: XIII, 8/15—16) (Т. Ј.: И заштим, кад се оконча ѹсалам и кад се каже „Алилуја” по штири мешанија).

2.2.1.1.4. Вид и време главног глагола

Конструкција АД са АППт унутар ње, као и она са АППз, може се комбиновати са глаголима оба вида. Међутим, АППт се далеко чешће везује са глаголом свршеног вида у облику аориста, за разлику од АППз. Веза АППт и аориста је логична, будући да се оба глаголска облика граде од глагола свршеног вида. Употребом управног глагола у облику аориста, поред следа у времену, постиже се и динамичност у казивању.

полоуноци же быв'шоу⁵⁹ (вътиша бл(а)жены стафцы) (Ж 2: XVII, 170/4) (М. К. Кад насташа йоноћ, утища блажени стпрац.); на ихъже ѿблъ моужъствынѣ опъчи се, ислико тога ѹздрѣвъшиими тѣмъ, дроугъ къ дроугу въскликнуше въздорите, въздри те Лазарева сына. (Ж 6: XV, 281/23—26); тебе бо ѹпраздинвш се въ и(е)б(е)сната вѣселия въчна многи скрѣби и болѣдни швѣше възлюбленнага ти чеда. (П 1: XV, 85/13—14); и въ подзаемыխ малъ прѣ поконивше се, шиѣмъ ошьдшиимъ, пакы въ своя възвратиխмы се, ... (ЗиН 2/I: око 1428, 82/35—36).

Веза АД са АППт и управног глагола у облику имперфекта или презента далеко је ређа. Управни глагол у тим случајевима има или приповедачко значење (а) или је употребљен квалификативно (б):

а) Христова же любы растѣаше въ ниемъ, и разъгарааше срѣдце его... иѣкото-
римъ приложеніемъ въ овмь его приложившоу христоу и наставльшомоу и (Ж 1: XVII,
3/13—16) (М. К.: А Христово љубав расѣаше у ънему и разѣарааше срѣдце ънѣгово
... кад му је некако у разум дошао Христос и йоучио ѡа је). и съраженію бъвшоу.
сих ѿбш до конца. побѣждаеть. (ПМ 1: XV, 91/31—32) (Б. Т.: И кад бишка
настаде, ове до краја побеђује.)

б) Пынта же въставшоу сльцоу, къ западоу ѿкланяютъ се сѣни; заходециоу же
къ вѣстокомъ. (Н 4: XV, 43/4—6) (М. К.: Сада, йак, кад је сунце засијало,
сенке се уклањају ка зайдаду, а док залази ка исйоку.).

⁵⁹ У овом примеру присутна је формална грешка: партицип је у мушким, а требало би да је у женском роду.

2.2.1.1.5. Позиција АД у реченици

Најчешће се појављивао у препозицији, међутим забележени су и примери када се налазио у постпозицији у односу на управну реченицу (а) или, што се дешавало веома ретко, уметнут у управну реченицу (б).

а) множество же пакы неизреченое воинство царъ посылаисть, проѣшьдьши мъ двоими лѣтами, на Босньоу сынили своимъ, съ нимиже и христолюбивыи съ кнѧземъ Стефане вѣзиде. (Ж 6: XV, 270/4—7) (Л. М.: После две године [М. К. Кад је прошло две године] йосла цар оїеї неизречену множину војске на Босну са својим синовима, а са њима иође и овај христолюбиви кнез Стефан.); и видѣвъ влькъ что бысть вепрю и како огмрѣ погестившоу се котоу на нь, рече: (Б 7²: XVI, 74/30—31); Еторыи же събрасе въ Инкүрѣ гоненіоу бывшѣ великоу, въ ноужаніи ѿ планини оумирающи хрестіаномъ, ижеци ѿпадоше. (Н 1: XV, 449/27—28).

б) таже отшьдьшоу, рече, можкоу, и безъ вѣсти соѹщоу, не дождавши възвраштие [...] аште истиню огмрѣть, и посагши за инога, проѣлюбодѣиства повинна кесть соѹдоу. (З 3: XV, 169/6—10) (М. К.: Она која, кад јој је муж оишаша и кад од њега нема ёласа, није дочекала йовратику, [...] да ли је исѣтински умро, удавши се за другој, крива је за йрељубу йред судом.); нь си оубо иѣкыни мъ дазвративши се поисправише, а не тако при Птоломеи съврѹшен'но не издаћсе. (Н 1: XV, 393/8—10).

2.2.1.1.6. Жанровска условљеност

Примери овог семантичког типа конструкције АД са АППт забележени су у свим жанровима српске средњовековне писмености, са изузетком *апокрифа*.⁶⁰ Показало се да се ова конструкција најучесталије појављивала у *хадиографској литератури*, затим у „белетристици”, као и у *йреносу моцишију*. Ово су жанрови које одликује наративни начин казивања и висок стил језичког изражавања.⁶¹ По учсталости ове конструкције у временском значењу следе примери из *зайиса* и *найтиса* и *йовеља* и *йисама*. При том, треба додати да употреба овог типа АД у *зайисима* и *найтисима*, текстовима кратке форме и често високе литературне лепоте, није условљена тематиком као што је био случај са конструкцијом АД у чијем саставу се налази АППз. Када је, пак, о *йовељама* и *йисима* реч, АД са АППт био је језичка црта која је карактерисала пре свега језик аренги манастирских даровница, док се по изузетку могао појавити и у *йисима* којима се регулишу међурдјавни односи, и то онима које потичу из канцеларије краља Твртка: и тамо шљацк ми вѣнчанъ выхъ бѣомъ дарованимъ ми вѣнцемъ (ПиП 1: 1378, 76/22—24). За овима следе и примери из законодавних текстова (*црквенойравне литературе* и *законника*), потом из историографије (*лейтойиса* и *родослова*), и на крају из *научне и филозофске литературе*. Заједничка карактеристика свих ових текстова јесте да се АД у њима употребљава у наративним пасажима кад год је пи-

⁶⁰ Њихово небележење у апокрифима може се објаснити ограниченошћу текстова овог жанра који су ушли у корпус за наше истраживање.

⁶¹ Примере не наводимо, јер је велики број њих већ наведен у ранијем тексту.

сцу било потребно да исказујући сложену мисао једну радњу стави у фокус пажње, а другом искаже позадину збивања (општу атмосферу, радњу која је непосредно претходила радњи управне предикације сл.). Са по неколико примера АД у временском значењу забележен је и у химнографској, йанегиричкој и ейсистоларној литејатури.

2.2.1.1.7. Понародњавање

Издвајамо примере АД у којима је партиципска компонента у номинативу. Ово формално нарушавање конструкције, међутим, није оставило трага на његову праву функцију у реченици.⁶² Највише примера овакве употребе АД потиче из романа *Александриде*, текста који припада жанру белетристике.

се пръвое чоѹдѡ сътвори о нємъ богъ пришьдьши ѹмоу въ Светоѹю Гороѹ. (Ж 4: XVI) (*M. K.*: Ово чудо Бог ѻрво на љему учини кад је он (*свети Сава*) доѹао на Свету гору.); минвши же господствашъ благочестивъ тѣхъ господъ христіанскихъ цаѹ Стефана и сына его цаѹ Ѡроша прѣк господство сиек землии благовѣтии краљ Елькашинъ и сынъ юго краљ Марко.⁶³ (ЗИН 2/I: 1400, 63/7—10); здривши же се имъ алеꙗндър калістенша оѹбїи. (Б 1а: XVI, 24v/12—13); семъ же алеꙗндър ѹгодно јавль се, шни же къ нємъ рекоше. (Б 1а: XVI, 34r/5—6); пришь/д/(ъ)ши же нектенавъ. и рѣ/ч/(ε) Ѡлїмпїада къ нємъ (Б 1а: XVI, 10v/8—10); и ставши се двема воинскама. сльњице полирачи се w/t/ праха и страдаха. (Б 1б: XVI, 87a/15—17).

2.2.1.1.8. Формалне грешке

Иако веома ретко, нашли смо и на формалне грешке унутар конструкције АД. У питању су примери са грешком у конгруенцији (а), они у којима је номинална компонента употребљена у номинативу уместо у дативу (б), или они у којима је пак испуштена партиципска компонента (в).

- а) полоѹночи же быв'шоу (вътиша бл(а)жены стаѹць) (Ж 1: XVII, 12/4—5); (Ж 2: XVII, 170/4); и достигъшоу ѹмоу врѣмлене посыла ѹмоу богъ милостъ свою и истину ѿ свою и просвѣщеникъ свој. (Ж 4: XVI, 191/20—21),
- б) пришьдьшиоу же того лиѹсеца и· дънь, рече к мнѣ... (Ж 1: XVII, 10/33—34); нектенавъ же долѣ спадшъ нѣждано некако гла/с/ испѣтившъ рѣ/ч/(ε) (Б 1б: XVI, 15a/12—15),
- в) сими ѿбо сици, посылають се ћодатаи оть смысла великааго и тъ бо рече... (Ж 6: XV, 263/7—8).

У једном примеру уместо конструкције АД употребљена је предложко-падежна форма у акузативу въ вечерю бывшоу.⁶⁴ Могуће је да се овде

⁶² О овој појави в. више у поглављу бр. 2.1.1.1.7.

⁶³ Ово је натпис на цркви код Прилепа.

⁶⁴ Именница вечера је женског рода и налази се у акузативу, на шта упућује и предлог въ, а партицип конгруира са њом (Јерковић 1977: 120).

крије колебање у избору форме којом се исказује неко прилошко значење: и сътвореноу бывшоу повѣленію, въ вечерю бывшоу глагола... (Ж 1: XVII, 11/23—24). Правилан облик АД гласио би вечери бывши.

Како су ови примери мањом из текстова који припадају делима сакралног карактера, у којима је забележена висока фреквенција правилно употребљених примера, што свакако сведочи о образованости писца, у њима треба видети случајне омашке до којих је дошло непажњом било писца, било преписивача рукописа.

2.2.1.2. АД као кондензатор узрочне реченице

АД са АППт интерпретиран је узрочном реченицом у 16,6% примера.

2.2.1.2.1. Типови значења

α) Узрочном реченицом, уведеном везником *јер* или *иоштио*, у великом проценту интерпретира се конструкција АД која на месту номиналне компоненте има лексему Богъ, Христось или Богородица. Пада у очи тематска условљеност употребе овог типа АД. Сви примери су из дела сакралног карактера или из текстова који у неким својим деловима теже да достигну високи стил изражавања, у чему се види једна од основних одлика средњег века, а то је да је Бог узрок свих ствари. Како се види из примера, позиција АД није строго одређена.

и тоу авїе Богѹ изволившоу прїётъ владычество ... (Ж 1: XVII, 14/20—21) (Башић: И шу, иоштио је, дакле, Богъ хїео, узе власї...); благословивъ лиѹи свои, остави владичество емоу шть бога падное и въса множаниша его изредна и различна, Христоу Богѹ извольшоу тако и професвѣтии владичици гospожди Богородици настытии его желанїя неисповѣдимаго и светаго. (Ж 1: XVII) (Башић: ..., јер је Христос Богъ шако хїео и пресвета владичица Богородица...); ... въса авїе, боу поспѣшствовавшоу имь, ѿ осннованїа пакы въздвигоше. (ПМ 3: XV, 127/28—29); Еи, рече, мъчно и не вештаю тавленїиша праведномоу соуди и Богѹ моемоу сїе повелѣвшоу, за еже земльним и тлѣнныим обложень есмь тѣломъ... (П 4: XV, 309/9—11); Съврьши же се и дописа се сине светое и божествене гелуңеу въ епископии ѡрбескаго Дъбра, [...] Богѹ тако изволившоу и ... (ЗиН 2/І: 1329, 25/34—40); тѣ же и сами ѿ нихъ падаеть, Богъ тако попвѣтившъ, тако да великии съ мѧченїа вѣнциемъ ѹвезет се и иже съ ними. (ЛиР 1: Л. Цет., 95/20—23); остави вл(а)д(ы)ччество свое ѿ ба ѹмоу подаюис. и въса множаниша его изредна и различна. Х(ри)с(т)оу Богѹ извольшоу тако и професвѣтии вл(а)д(ы)чици г(о)спожди бїци. (ПиП 6: XIII, 9/21—24).

β) Примери у којима се АД трансформише у узрочну реченицу, а да при том виша сила није узрок вршења радње главног предиката карактеристика су, пре свега, текстова и делова текстова који су по својој садржини световног карактера.

Дроуголюбию же бывшоу Г҃рькомъ и Фроугомъ къ въсточномоу, проѣвеюще того въ царствоуцини Градъ, въ помоющъ же и кораблие близъ пристроише. (Ж 6: XV, 294/

22—25) (Л. М.: *Пошто су Грци и Фрузи били у йријатељсїту са источним царем, превозоше ѡа у Царићрад, а йостироше близу у љомоћ и лађе.*); въ врѣмени же и въ дњи [...] стефана деспота, господина Србљемъ, и лић въ инокихъ мъншемоу же и послѣднијемоу въ шни дњи бывшоу въ странахъ Светыи Горы Ядона, и того по-вѣлѣнијио бывшоу и възъсканијо въ еже прити наимъ въ страны сїе, вини ради прѣписованија книжнаго, ... (ЗиН 2/I: око 1428, 78/1—79/4); Съ же Стѣфанъ вънегда доспѣти въ съвѣшени вѣдрѣсть [...] приходить въ господа нашега Ісуса Христа, светые троици всечѣстные, юца и сына и светаго доуха въ единомъ божествѣ, [...] не ѿцоу прѣкьшьшъ въ рожденїе, ны синъ прѣложиши се въ исхожденїе, ни доухъ светы исхожденїе имат, троица въ едини и единица въ троици. тон лица единъ Богъ, тако исповѣдати и покланати се и славити. (ЛиР 1: Р. Карл., 16/11—16); никомоуже ѹбо възмогъшоу Ихната осоудити, пакы затворень бысть въ тьминици дњи ·3· (Б 5: XVII, 288/3—5); благопрѣтије же наимъ семь въспоменѣтио бившъ и любовио къ светымъ и божественнымъ црквамъ раждигаели и съ съвѣтомъ отъца игвѣмена и братије въспоменити испльисмо.... (Пип 2: 1389—1405, 263/6—9).

γ) Понекад се конструкцијом АД сажима реченица која нема значење директног узрока за вршење радње главног предиката, већ је употребљена у функцији објашњења или додатног коментара:

и тоу въшъдъ въ великоу съборноу црквь гospодыню, идеже прѣчистии божни нозѣ бесчисльно имѣаста хожденик, тоу живишиоу гospодоу Богоу нашемоу до въспитания юго, и тоу съ любовию поклонивъ се мѣстоу светолоу божкиа прохождениа, и жалостными сльзами желае, доњдеже дастъ се юмоу сила и поспѣхъ того самого постигноути, и чловѣколюбивои и прѣсвѣтлое лице юго възгрѣти безъ осоужденија, и того пакы самого достигъше, насытити се юго ненасыштајмы красоты. (Ж 4: XVI, 274/29—275/7) (М. К.: и ћу ушавши у велику Саборну цркву Господњу, куда су пречисте Божје ноге безрешино ходали, ћу је живео Господ Бог наш до свої васийшања, ...).

δ) Како узрочне реченице, слично временским, исказују радњу која је антериорна у односу на време вршења радње у управној реченици, а у недостатку неког другог језичког средства које би прецизирало значење, веома често је конструкцијом АД са АППт била сажета реченица са значењем на граници време-узрок.

Сиа же съвѣшиви въ прѣдѣлы срѣбъскыи и възеть Болванъ, прѣстравиши се соуштини и давиши и юго. (Ж 6: XV, 307/6—7) (Л. М.: *Ово свршивши, дође у пределе срѣске и заузе Болван, пошто/кад су се престрашили они који су у њему (били) и који су ѡа предали.*); и видѣвшоу ми шкоудѣни светымъ тетроенгеломъ того всесветаго мѣста, ... прѣложи на еклисијарху попоу Герасимоу, [...] да поставе сио книгу въ храми светаго Николи на светимъ жртвеници. (ЗиН 2/III: 1436, 144/4—12) (М. К.: и пошто/када сам видео да ово свејто месијо оскудева у светимъ шеирајеванђелима,... претадох еклисијарху, поју Герасиму,... да поставе ову књиџу у храм свејтој Николе, на светиј жртвеник).

2.2.1.2.2. Везници

У одређеном броју примера (у 12,24% примера) узрочно значење било је спецификовано употребом везника јако или партикуле бо:

и поспѣшениемъ божіемъ миѳ и тишиноу въспоїешоу владычествоу его ѿть въсѹдѹ, въстинуо бо съи дивињ и страшнъ бысть въсѣмъ живоѹшимъ окресть сеbe, владычествоу бо его бывшоу ·лѣ· лѣтъ съхраниеноу... (Ж 1: XVII, 1/22—26) (В. Ј.: И ѿшто је божјомъ йомоћу држава љеѓова стекла мир и шишину са свих страна и јер је била 37 година сачувана у целости и нейовређена, јер, заиста, он би диван и страшан свима који живе око љеѓа.); тако ѿбо линигоу съпротиворѣчју и несъставномоу щесѹдѹ гат'канију по лежду обонју даје до траехъ днен о ташљи ѿже бывшоу и крамолѣ же на величство доволио съвѣдѣлиоци се ѿ людем прочее, тако даје и до соудецихъ тако о веци произыти симъ. (ПМ 3: XV, 130/26—30); [...] и вѣмъ дивно вѣше зриное, тако въ малѣ врѣмени толики траѹди показавшоу и въса потрѣбнаа на зданіе оуготовъшиоу въ обицемъ прѣбывањи жити изволајшиимъ. (ЗиН 2/I: око 1428, 81/1—11).

2.2.1.2.3. Вршиоци радњи

У 85,71% случајева правило о неидентичности вршилаца радњи било је поштовано. У 10,2% примера вршиоци радњи АД и управног глагола нису исти. Свега у 4,08% примера дошло је од испуштања номиналне компоненте уз партицип у дативу, јер се поклапао са вршиоцем радње надређене му конструкције (а) или се информација о вршиоцу радње исказане АД да разоткрити из ширег контекста (б):

а) тако и свештен'њику тако въ нелѣпот'на сеbe съприложив'шоу достоиније казни истедајмоу по црквенихъ правилъ заповѣданїј. (З 3: XV, 161/17—21) (М. К.: И свештеник, зато ѿшто је учестовоао у ономе ѿшто је нейристојно, да се како вала казни ѿ зайдовестима црквенихъ правила.),

б) И въ иже тамо странахъ поустынкъ прошадь и горы многы обышадь, [...] оуздрѣвъ [...] и лѣсто подобно, обаче чловѣци ѿбо проходно, прѣжде же никыимъ ненаселено ни гавлено обрѣтъ въ подкрайни горы Кысокая глаголемаа и словомъ и веџио на рѣцѣ Даља глаголемон, на извору, повседньевнїили траѹди сїе обнавляје обгавлате въсѣмъ приходецийинъ похвално и вѣмъ дивно вѣше зриное, тако въ малѣ врѣмени толики траѹди показавшоу и въса потрѣбнаа на зданіе оуготовъшиоу въ обицемъ прѣбывањи жити изволајшиимъ. (ЗиН 2/I: око 1428, 81/1—11).⁶⁵

2.2.1.2.4. Жанровска условљеност

Коментар у вези са жанровском условљеношћу делимично је већ дат у делу у коме је било речи о типовима значења овог АД. Дакле, узрочни АД са АППт често се појављивао у делима сакралног карактера (у *хагиографској литератури*, *реносу моштију*, *затисима и настисима*) у шаблонизованим реченичним структурама. У њима писац одређене потезе политичке и духовне природе (зиданje манастира, наслеђивање престола и сл.) најчешће приписује вољи Бога и Богородице. О тематској условљености овог АД говоре сличне реченичне структуре забележене и у *историографској литератури*, као и у аренгама *манасијирских даровница*.

⁶⁵ Вршилац радње је деспот Стефан, који је поменут у претходном контексту.

онъ же блаженныи старыць профмоудрыими словеси огвещаю ихъ яко штыць да профстаноути шть рыданїа и сльзъ, божио же изволенїю бывшоу, избра благороднаго сына... (Ж 1: XVII, 4/13—15) (*Башић: И он, блажен старап, йошио их како ошац посаветова премудрим речима да престану с јецајем и сузама, јер је шако божја вола била, избра шлеменишог и драгој сина...*).

Међу конструкцијама овог типа АД нису нађени примери понародњавања, нити оних са формалном грешком.

2.2.1.3. АД као кондензатор начинске и поредбене реченице

У 3% примера АД са АППт потврђен је у значењу начинске и поредбене реченице. У старословенском канону није потврђен оваква синтаксичко-семантичка употреба АД. У следећим примерима⁶⁶ на поредбену семантику недвосмилено указује употреба везника *яко* или *якоже* уз АД.

не погрибати же тако да би било. ни яко слѹчишишоу се.⁶⁷ ны пръво шпѣваємыъ погрибаєми вами. (ЦП 2: XIII, 112/21—23) (Т. Ј.: а не шреба сахрањивати шек како было и као случајно [М. К.: као да се случајно десило], нећо прво и ви, ошпїевавши иогребне йесме...); тако и финикоу процивѣтшоу по лицоу въсѧк въселеные, яко и кедроу въ Ливанѣ оуліножьшоу чеда своя, и пакы и подъ землию неоуведајмо цвѣтоуциоу, и проѣвобошоу радость извѣстноу собою показати хоте своему отъчествоу... (Ж 4: XVI, 334/15—16); а нешемоу господиноу въноукоу светаго Симеона, а пръвовѣчнанаго крала кн҃ија Стефана младѣшишоу сынуо юго въ всем братии юго, якоже дѣдоу юго Немани бывшоу младѣшишоу⁶⁸ въ братии своим, [...] проѣвобольшемоу и проѣвобокомоу кралю Стефаноу Угрюшоу [...] проѣдржешоу юмоу проѣстолъ дѣдинъ и отъчинъ... (ЗИН 2/III: 1264, 37/5—11).

У осталим примерима до поредбене или начинске интерпретације АД долази се на основу ширег контекста.

И таковыими обогати се добрыи⁶⁹ блаженни զваніемъ, благти испльнъ соѹще бжѣтвные таѹѣ, [...] сладкаго сего начелници զваніа великии бывъ прѣдна, Гаврійоу тако благовѣстивоу архагѓлоу. (Ж 7: XV, 29/5—9) (Ј. Г. М.: О, каквим се добрим именом ободгати блажени, пуним божансѣтвене благодатиши јасне, [...] начелник дивноа овог имена велики би Прѣшеча, као што архангел Гаврило донесе радосну весії.); въсїааетъ благорасльна вѣтъвъ ѿ корѣнѣ благочестивая велми, прослав'шоу въ вѣрѣ благочестивоу првомоу и великомоу въ Христіанехъ цароу Константиноу. (ЛиР 1: Загр. Л., 4/1—6) (М. К.: Сија благорасла границица од побожног корена веома, као што је засијао у вери благочасітвој ирви и велики међу хришћанима цар Константин.).; тако бо людни ѿни, авраамии въноуци нареќоше се. по соѹхѹ скроји чръвник мориј проведе, раздѣл'шем' се водамъ. и стѣна ѿ десноу. и стѣна ѿ шоуюю бывшии. (Б 8: XIV, 406/11—19) (М. К.: И шако оне људе, јер

⁶⁶ Будући да је примера мало, овом приликом наводимо их све.

⁶⁷ Ради се о безличном глаголу, те је разумљиво што изостаје номинална компонента.

⁶⁸ АД који сажима поредбену реченицу налази се унутар друге конструкције АД којим се кондензује независна реченица.

се Аврамовим унуцима назваше, ћо сувом кроз Црно море проповеде, шако што су се воде разделиле, а сићене осијале са леве и десне стране, ...); прорек'шомоу светомоу работанте гби сь страхомъ и радојите се икою сь трепетомъ. (ПиП 11: XIV) (М. К.: И као што је прорекао свеши радише...).

У наредном примеру могућа је двострука интерпретација АД: а) независном или б) поредбеном реченицом:

Царъ царств(в)ојуцимъ и господъ господъствојуцимъ, свѣтъ живыи и непристоуцини, и бысть владыи и землю царствуючи и прѣисподынини господъствојучи, животомъ и смиритио швладаи, и вшедъшоу икою на гороу, на гороу дадворъскою, тако оуказати хоте оученикомъ си свѣтлость божествынныя славы своеи: потьцимъ... и та вѣнь срѣдьцемъ и оумомъ на высотѣ божествынааго въсхождениаго, некли оуздими славоу бога нашего... (ПиП 2: 1322, 562/1–12) (М. К.: а) и оде он на гору, ..., желећи ученицима йоказаћи..., б) као што је он ошишао на гору, ..., желећи ученицима йоказаћи..., шако йохийам и ја... не бих ли видeo славу Бога нашеџа).

Ни у једном примеру није забележено одступање од правила о неидентичности вршилаца радњи. На основу малог броја примера не може се уочити нека жанровска условљеност овог типа АД.

2.2.1.4. АД као кондензатор допусне реченице

У малом броју примера (1,36%) конструцкију АД са АППт интерпретирали смо допусном реченицом. Ово значење потврђено је како у старословенском канону, тако и у текстовима српске редакције.⁶⁹

Овај тип АД уведен је једанпут везничким спојем *аще* и, а други пут везником и⁷⁰ и у оба примера се налази у препозицији у односу на управну реченицу.

аще и оумножиши се съ ними иноплеменнымиль плькомъ, силы божије никако не бысть с ними. (Ж 2: XVII, 19/16–17) (М. К.: Иако су се умножили с њим други народи, сице Божје не беху с њима.); и тѣмъ салиблъ до нась не достигъшель, нъ словеса ихъ по истинѣ слышаваше отъци наши вѣроваше. (Ж 4: XVI, 234/30–235/1) (Г. Ш.: И мада они сами не дођоше, што очи наши, чувши уистину речи њихове, вероваще.).

Допусна интерпретација била је могућа и кад се АД налазио у постпозицији у односу на управну реченицу.

и разгнѣвав'ше се заклаше к ножи.ничесоже зла створышемъ.ти тако сконъчаше се. (Х 2: XIII, 78/11–12) (М. К.: И заклаше их ножевима, иако они никава зла нису

⁶⁹ (Stanislav 1933–34: 10; Večerka 1961: 47; Борковский-Кузнецов 1963: 445; Грковић-Мејџор 1997а: 28; Штрбац 2002: 8).

⁷⁰ Једно од значења овог везника/партикуле је и да указује на супротан семантички однос (Словарь 1999: 242–245).

учинили.); иврѣтъю чьстно^е тѣло его цѣло и нѣврѣдимо, сог҃шоу емоу бывшоу⁷¹ тоу въ гробѣ ·и· лѣть (Ж 1: XVII, 13/24—25) (М. К.: *И нађох часно љегово тѣло цѣло и нейовређено, мада је било шу у гробу осам година.*).

У свим примерима поштовано је правило о неидентичности вршилаца радњи. Мали број забележених примера не дозвољава нам да доносимо закључке о жанровској условљености употребе овог типа АД.

2.2.1.5. АД као кондензатор условне реченице

Овај структурни тип АД веома ретко је био употребљен са значењем условне реченице. Слично стање забележено је и у старословенским текстовима (Stanislav 1933—34: 10). Иако малобројни, примери из законодавних, научних и филозофских текстова потврђују да је његова употреба жанровски условљена.

тык'мо слѹчив'ших се въ годь напасти. шт[ы] զапаленита монастыроу, слѹч(и)вшоу се пожеци. или шт[ы] троуса пасти се. (ЦП 2: XIII, 86/13—15) (М. К.: ... осим, ако се дододи нека неволѧ, од зайлєнѧ манастира, ако се дододи йожар, или йадне од земљошреса...); аще ли же ни, то повеланію бывшъ, и кромѣ съписанїа исправетсѧ вченіемъ емъжъ върѹчетсѧ. (Н 1: XV, 386/24—25) (Г. Ј.: *А ако не буде та-ко, онда ће — буде ли зайлестии — и без књиге бишти исправљено, йушем уче-ња онога коме се йовери.*).

2.2.2. АД као глаголска допуна

АД са АППт у позицији глаголске допуне забележен је у 2,1% примера. То представља новину у односу на старословенски канон. Најчешће се налазио као допуна глагола говорења. При том је само у једном примеру уведен везником *тако*:

... тако и томоу такожде, гліощоу, по нѣкоемъ прылачаяю къ Трїншвѣѣ бывшоу и стѣо чудотворию ракоу своимъ очима видѣвшоу и таже о нѣмъ извѣстно извѣдѣвшоу все. (ПМ 3: XV, 128/37—39) (Ј. Г. М.: *И говораше да је он неком приликом у Трнову био и својим очима видошврну светишиљеву раку и све што је о њему знано сазнао.); вѣше ћа стѣхъ ѿць на Дишкосора патріар'ха алеѢадаръскаго, и Свтиху архимандриту бжѣству страдвшиоу глюших. (Н 1: XV, 451/15—17); И тако воднии Христомъ водитељемъ своимъ, и прииде въ своје отчѣство о всемъ добрѣ, и любовноюмоу си братоу кири Стефаноу краљу повѣда вѣса бывшиша тало съ краљемъ оугарѣскимъ, вѣса богоу добрѣ поспѣшавшиоу о нѣмъ. (Ж 4: XVI, 257/14—18).*

АД са АППт могао се наћи употребљен и у позицији објекатске допуне глагола других семантичких класа:

⁷¹ Ј. Грковић-Мејџор сматра да се у појави два партиципа унутар једне конструкције АД (сог҃шоу емоу бывшоу) ради о трансформу перфекта оно било ќе је којим се наглашава трајање радње (Грковић-Мејџор 1997а: 33).

такоже оуслыша лијо, такоже и прѣжаны швомъ реч'ш, аиже шврѣцъ ти праведникъ... (Е6: XV, 150/28–29) (Ј. Г. М.: *Исаїо тако услиша...* како је овај рекао: *ако наћем 10 праведника.*); ... не штоу прѣшиш въ појденије, ны сынъ прѣложи⁷² се въ исхожденије, ны доућь светы исхожденије имат, [...] таќо исповѣдати и покланати се и славити. (ЛиР 1: Карл. Р., 16/11–18) (М. К.: *Не да се ошац родио, нити да је син умро, већ да све произилази из Духа светоћи... таќо треба исповедати, поклањати се и славити.*).

Једанпут је, овако употребљен, попуњавао позицију субјекта:

и тъ самъ нечестиво и оукоръвныне падаеть таќоже здѣ съвигти се пророческомъ словъ глаголици: (ЛиР 1: Коп. Л., 80/2–5).

2.2.3. Независни АД

У прегледаној грађи забележено је 32,32% примера у којима АД сажима независну реченицу. То представља велико одступање у употреби АД у односу на стање забележено у старословенским споменицима.⁷³ На (полу)самостални карактер АД упућивало је више фактора: присуство везника *и* између АД и личног глаголског облика, одсуство личног глаголског облика у реченичном комплексу или је, пак, таква интерпретација била једино могућа. Треба истаћи да је и овде било веома тешко дати прецизну статистику, како због тога што интерпретација АД као кондензатора независне реченице често не зависи само од језичких факто-ра, тако и због могућих двозначности.

2.2.3.1. Типови независног АД

а) У великим броју примера препоновани АД везан је за реченицу са личним глаголским обликом везником *и*. Везник *и*, који доводи апсолутну партиципску конструкцију и финитну реченицу у напоредан, равноправан однос на семантикој равни, упућује на њен самосталан, тј. предикативан карактер. При том се истиче сукцесивност глаголских радњи, а време сеставља у други план. Такве примере АД интерпретирали смо независним реченицама са глаголским облицима у приповедачкој употреби.

пришльдшоу же въ ловитвоу господину нашему и самодржыцу, царствуююю въссе сръбескые земле, Стефаноу Немани, ловешоу емоу зде, и изволи се емоу въ поустѣмъ здѣ мѣсте оустворити монастыръ съи.⁷⁴ (Ж 1: XVII, 1/7–11) (М. К.: *Дође, йак, у лов нац господин и самодржац, владар све срѣске земље Стеван Немања, и*

⁷² Две конструкције АД треба схватити као допуне прескриптивним инфинитивима с краја реченичног комплекса.

⁷³ О томе је више било речи у поглављу 2.1.3.

⁷⁴ У независном односу стоје прва апсолутна конструкција и финитна реченица, док се друга конструкција АД трансформише у временску која је уметнута у главну.

*ӣрох̄ше м̄у се, док је овде ловио, да у юс̄тоту мес̄ту са̄гради овај мана-
стир.); въ тъти же д(ы)ни гонению въставъши на спаные ю прота и ю с(в)етогорьцъ, и
изгнаша лингты ю G(в)еятъкъ Горы, и мене коупно с ними. (ЗиН 2/I: 1263, 10/17—
19);⁷⁵ и миневшиши лѣтъмъ владичества его, и роди съ спрѣжнищю своюю Ян-
ною ·г· сина: Ельканы, великаго кнеза, и Стефана и Растка. (ЛиР 1: Р. Пајс., 21/
1—5); и тако нашъдшиши на нис и милостю божијој поражиходи в'сех. побѣдою вели-
кою въ югдин'леније въсемъ шкъстнимъ царемъ и господамъ. (ПиП 10: XVII,
428/2—4).*

У независном односу стоје и финитна реченица и апсолутна конструкција која се налази у постпозицији у односу на њу:

*сіимъ тако имоушиши по юбич'номоу црви, приз'вана творить стефана къ себѣ. и мно-
зъмъ юго словесъ. речишиль бывшель, елікъ ю епсаний дѣе и ю црквъ правлен'ныи.
(Ж 5: XV, 42a/6—12) (Ч. С.: Пошто је ово юако било, цар юо своме обичају
призыва к себи Стѣфана, и много су говорили о сласену душе и о царском управ-
љању.); рожђество њега бисте въ Зете ю Рибница и кръщену бывшоу емоу въ єреси.
(ЛиР 1: Р. Ђор., 52/17—18).*

Неретко се између независног АД и реченице са финитним глаголом налази герунд, а утврђено је да герунд, нарочито пред везником *и*, има предикативни карактер (Грковић-Мејџор 2003). АД у овим приме-рима интерпретирали смо такође назависним реченицима са глаголским облицима у приповедачкој употреби, а на интерпретацију следа у времену наводи управо и употреба везника *и* међу њима:

*съвъкоупившема се има, и съ въсѣми соѹциими властели и болгари, и пакы вътворое благо-
словенїе имъ давъ, и штиде ють соѹда. (Ж 1: XVII, 7/34—35) (М. К.: Сасѣадоше
се юих двојица, и сва юрава властела и болвари, даде им други благослов и юо-
штом оде одавде.); и славословию же вечерниемоу въсемоу съврешеноу бывшоу, и
въвѣдъ прота въ црквъ, и въдъмъ ключе светые црквъ и прѣдасть ихъ протоу и
гробъ светаго Гимеона, рекъ: (Ж 4: XV, 187/1—4).*

Запажена је и сличност у употреби АД и партиципа, односно ге-рунда. Тако у наредном примеру партиципи у дативу стоје на месту на којем је уобичајена појава партиципа у акузативу којима се сажима реченица у значењу ситуационог детерминатора. Испуштена је номинална компонента, али се из контекста може закључити да је вршилац радње апсолутне конструкције једнак објекту главног глагола:

*сіа юго помышлати, видѣхъ страданьяного оного мниха тако раздѣли злато, и свою честь
ва нѣкоемъ вълагалищоу въложившоу, и се подъ главоу свою въложившоу, и съкри-
вшоу и въехотѣхъ таи штьвлѣни злато. (Б 5: XVII, 292/3—6) (М. К.: Ово юо
мишљајући, видех сѣраноѣ оног монаха како раздели злато, свој део уложи у*

⁷⁵ Пример је узет из записа Теодора Граматика у поговору Шестоднева у којем обијују реченичне конструкције оваквог типа. Честа употреба везника *и* између АД и личног глаголског облика у релативно кратком тексту упућује на стилску особеност језика овог писца.

неку улаћаоциу, ово њод главу своју стави и сакри, те йожелех тајно одвући злата.)

У употреби партиципа у дативу без номиналне компоненте у условима идентичности вршилаца радњи АД и личног глаголског облика огледа се сличност у употреби апсолутне конструкције и герунда:⁷⁶

възьмишоу на рамо и принесеть къ штыцоу си...⁷⁷ (Ж 1: XVII, 7/25) (М. К.: Узе га на раме и донесе оцу...); и шбновив'шоу (тъ)чиноу дѣдиноу и болше оутвръдивш ... (и въздвиже погъвашою свою дѣдиноу) (Ж 2: XVII, 151/18—19); и приш/д/шоу же канъдаркоу/с/8 на цѣвъ двоѳ и вѣде алеѣ(а)н/д/ра се/д/еца на проѣ/с/толѣ вісоче. (Б 1б: XVI, 25б/16—19).

У понеком примеру нашли смо на формалну грешку у конгруенцији:

пришьдышоу же къ ніемоу, миѳ и благословенїе проїемише дроѹгъ шть дроѹга, и не дастъ имъ штити шть себе (Ж 1: XVII, 11/1—3) (Башић: И [када] дођоше къ ъему, примише један од другога мир и благослов и не даде им ошићи од себе.); не-правдѣ же многе. оубиствоу и клѣвопрѣстоупленію. и кръвом/е/ствоу наставшоу. и сиे ираклие ц(а)рь видевъ. и южикъ нашъстие видевъ. и оу поустинна/х/ изволе жи/т/и. (Б 1б: XVI, 102а/11/16) (М. К.: Наспадоше многе нейравде и убисѣства, крвни злочини и инцесѣти, па видевши то џар Ираклије и долазак народа у йустињи изабра живети.).

β) Употреба конструкције АД у функцији главне унутар зависносложене реченице (а) као део низа независносложенih реченица (б), или, пак, у функцији просте реченице (в) потврђена је у нашој грађи, а позната је и у староруској писмености (Ремнёва 2003: 54—55). На овакву интерпретацију упућивали су шири контекст, а ретко и језички фактори (употреба везника и партикула).

а) АД у функцији *главне реченице*: и боў сиє сътворошоу промыслынѣ. тако да и западнаа тоє пришъствіемъ оствет се, и на лоѹч'шаа најдаюћ. (ПМ 1: XV, 93/29—31) (Б. Т.: И боž је ово учинио с промислом да се зајадна (земља) ъеним доласком освейти и боље ућерди.); емоу же благочестивомоу царю прославш въ благочести јплемене и господства и съродства йтугоуста кесара, при исклиже роди се господъ нашъ I. Хр. (ЛиР 1: Р. Пајс., 5/7—12); изъ тин же въсен вонецѣ изъшль-дыше. еже възтели вѣхъ то въсе злато вѣше. (Б 1а: XVI, 169г/7—10); сил'же в'семъ бив'ши не моним изволеніемъ ни некою силою. и по божију изволенію... (ПиП 10: XVII, 428/43—44).

Веома су ретки примери са формалном грешком. У следећем примеру уз партицип у дативу употребљена је именица у номинативу:

⁷⁶ О сличности употребе АД и герундских конструкција у условима идентичних вршилаца радњи писао је Р. Вечерка (Večerka 1961: 109).

⁷⁷ В. Јерковић сматра да је у овом случају партицип грешком употребљен у дативу уместо у номинативу или је конструкција АД дефектна, јер јој недостаје допуна: възьмишоу емоу овъче на рамо и принесеть је къ штыцоу си. (Јерковић 1977: 119).

паче са'ница твоје лице *в^{тъ}че* шблиставьшоу вънегда придоше лица *с^{вс}е* тыхъ. (Х 2: XIII, 68/4—5) (М. К.: Твоје лице, оче, заблистаја јаче од сунца кад дођоше лица свештих.).

б) АД у функцији независносложене реченице: не бо прѣжде иждадѣ ѩшоу по єстество даљоу таже тѣлоу своиств'юлю појлѣжати таћнију. ны тѣлоу сыгнив'шоу прѣвѣће гроžњѣ же и не ѿбичнѣ. въноутрь даша дръжима вѣс ноуџајею. къ накаџанију прочинхъ. (Ж 5: XV, 91а/5—12) (Л. М.: Јер не иситуши ѹрво душу то реду природе, а затим да је ћело подлежало својственој расиадльвости, но је ћело ѹрво гроžно и необично сагнило, а душа је унутра била насиљно држана, за тојку друѓима.); по сиխ же земли нашии съмѹтиши се, и цароу нечестивому пришьдышш, и къ градомъ приближьши се воинскиимъ съставленіемъ, живоући же въ нихъ стражомъ съдржими недобиљенихъ сиխ ѿвѣглааху, дроуѓи же и съ ними тѣхъ ѿразити не могоуци въ руку сиխ прѣдавааху се, надежде спасенїа къ томоу не по-мышатающе. (ЗиН 2/І: око 1428, 81/34—38); Окатаны же царь Максентије вѣг'-ствоу се въдасть, къ своему граду огстремиша се при исклже, мостоу испроворыг'шоу се и томоу въ томи је погреј'шоу. (ЛиР 1: Р. Загр., 8/1—6).

АД могао се наћи и у саставу зависносложене релативне реченице означавајући антериорност:

тѣмје и азъ въ Христа Бога благовѣрни кнез Лазар. ѡевнѣк иже прѣждѣ лене бывшим благочестивимъ царемъ. на их же прѣстоле богъ ле възнесиш. и царствиша санам ѹкарасивш. (и славою ѿ многочијих его дарованій иже на инѣ.) (ПиП 4: XVIII, 52/4—6) (А. М.: Стогда и ја, у Христу Богу ѹравославни кнез Лазар — следујући пре мене бившим богоугодним царевима на чији ме је пресибо Бог по-ставио и царским ме досијојанством украсио, (као и славом многих дарова који су на мени) — убрзо појжелех пренети дар колико је у мојој моћи.).

в) АД у функцији ѹросите реченице: И тако множашен славѣ въсѹдуоу протекши. (Ж 7: XV, 35/1) (Ј. Г. М.: Тако највећа слава ѹосуда појшече.); тврђа ѿ въздроуџившоу се основанију кореню глю вѣры, многовѣтвно ѿкрећи и листвем обогащенно ѿчинињу. (П 3: XV, 83/31—33) (Ј. Г. М.: И снажно се усади корен у основу, да кажем веру, многохрано около и лишићем учења обогаћено.); Цароу Константиноу шьствие сътвр'шоу на вѣсточному страноу съ своју матерјио И лена ю въ граду Биџан'тию. (ЛиР 1: Р. Загр., 10/11—14) (М. К.: Цар Константин оде на исток са својом мајком Јеленом, у ћрад Византију.) и пришьдышши наль по-моштио христовою и молитвамих светињих ѿтъци наших, лићеца ивлїа кї дњи въ ѻвботи въ чась ѕ. (ПиП 10: XVII, 426/30—428/1) (М. К.: И дођосмо уз ѹомоћ Христову и молитвама светих отаца наших, месеца јула 27. дан у суботу, у 6. час.).

Тако употребљен бивао је често у функцији навођења (не)управног говора:

инѣ же въсемъ томъ рекышоу: аминъ. (Ж 1: XVII, 11/20—21) (Башић: А ја на све тој рекох: Амин.); Прѣви же рекишоу, и кто сочтъ враги ти, ихже ѿ јефуди ѿгнati повелѣваши. (Б 8: XIV, 9а/8—10); рекишоу бо прѣвѣће Павлоу самосатскомъ тако месаца Хс не сочвѣства вѣја ёс, ны чакъ высокъ, па ѿ вѣсѣхъ прѣкъ. (Н 1: XV, 449/22—23).

Оваквим типом АД такође се повезују две целине текста. Он се употребљава као формула којом се означава да почиње нови део текста:

оубо сице бывшиими, а јже о цару Моусин, вѣжитъ съ прѣдь братомъ своимъ, обнажајећь же се и воинства. (Ж 6: XV, 297/1—3) (М. К.: То је било тајко. А ово (што следи) је о цару Муси: овај је бежао пред својим братом и осѣаде без војске.); сими же сице бывшиемъ шъствоющими им' съ великомъ Лоукою светићи же еваггелистъ многа чудеса поутемъ шъствоющи твораше, (ПМ 2: XV, 121/12—14); и сице сътвориши тѣмъ, такоже и где пророческое ино реци къ сими, аще волею сїе сътворише, еже: ... (ЛиР 1: Л. Студ., 95/13—15); семъ же сице тако бывши: о рати александровѣ. и о немоци филиповѣ. Ег/д/а 8бы агламиша цѣ: въ немоци великоу въпаде цѣ филипъ. (Б 1а: XVI, 27г/1—7).

γ) У реченичним комплиексима без личної глаголскої облика конструкције АД интерпретирали смо независним реченицама са глаголским обликом у приповедачкој употреби. Ова појава, стилски маркирана, мада се појављује и у текстовима ранијег периода, карактеристична је за 15. век. Сматрамо да је на њену фреквенцију утицао стил епохе, тзв. плетењије словес. На основу учсталости таквих примера у делима Григорија Цамблака, Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, закључујемо да је ово црта која је одликовала стил ових средњовековних писаца. Поред ових, забележена је и у другим делима датог периода.

лѣтѡм оубо не малыни прѣшашими | и срѣдьческомоу тако бѣдѣиствијемъ чудесъ богатецову се градоу, шъствоу стѣго, | андронику тогда грејческаа правешоу скуптара, | оугарскому кралоу історѣскою съ вон свонии и прѣшашдшв рѣкоу и троваљскые соѹщес под гроўкы, | јже къ Европи, даљ пѣноуциу страны. (Ж 7: XV, 34/11—15) (Ј. Г. М.: Тако су мноде године прошли, и Средачки се град, љедово ошачаштво, богатио благотворним чудесима. Тада је Андроник ћрким скийштима управљао. А ћарски краљ с војницима својим Истарску прѣђе реку и шешко илењаше тирабалске земље у Европи, које беху под Грцима.); еъкоу же шпашшоу и зубом расцѣпишишь се ѿ зѣл'нааго зломутства. (Ж 5: XV, 44а/19—44б/4); въ то врѣме бысть тако поиты деспотомъ на врань къ странамъ далматинскимъ и оустрѣнившимъ се иль съ вон свонии къ градоу глаголескомоу Тельчакы, въ єдинъ вѣо оть дыни исходецишь деспотомъ въ еже поиздити хлада ради, тако же шбычан вѣ, и въ нездалпѣ възупи стаф'ць нѣкы глаголис. (ПМ 2: XV, 118/8—13); боу и се въсако странинѣ нѣкако и съдѣлавшоу и благоприизволившоу сїе тако быти... (ПМ 3: XV, 136/4—6); светѣишомоу же патріархоу ѿ прѣстола шъдшоу и богоносныи моужемъ иноки сѹщемъ къ илемоу събравшемъ се къ странамъ доунавскымъ, тамо и самомоу соѹщоу благочестивомоу и господствова земли срѣпскые сѹпраелникоу новомоу, деспотогу Гиероглию съборомъ христоменитыхъ людии. (ЗиН 2/І: око 1428, 81/40—82/3); въ єдинъ оубо шть дыни штышьдшоу Фитакоу, и пѣтѣнциоу его на птициоу дроугоу сына царева вѣскочившоу и остроупившоу ю, и илемъже отрочици прогниевавъ се оубо его. (Б 5: XVII, 305/9—12); и сими вѣсѣм пришьдышимъ въ зем'лю нашу, рекомое место вел'боуждь тако до й тисечи. и многа зла сътворишишь краине тои. (ПиП 10: XVII, 426/24—25).

δ) У понеком примеру уз конструкцију АД у функцији независне реченице употребљена је временска одредба којом се радња исказана апсолутном конструкцијом смештала у одређени временски оквир. Они

показују синтаксичку немотивисаност употребе конструкције АД, те њу можемо оправдати једино стилским разлозима.

поустѣѣ соѹчиен тон и нежителиѣ тогда, такоже прѣдсказано бы^г, врѣменемъ множа-
ишиль ѹстровишион се оуже (ПМ 3: XV, 127/10—11) (J. G. M.: *Она беше пуста
и ненасташа, као што вѣћ речено би, шоком дуго времена начини се ша-
квом.*); създа се прѣчесни храмъ сї светихъ апостоль тогда бившиши иғвименѣ єеромана-
хъ кїр Давидѣ и вьсели братїамї. (ЗиН 2/1: 1491, 115/6—3); и тог/д/а тоу
езыкѡ/м/ размѣшению бывши и твѣ дарїе воницѣ съзырати се повелѣ. (Б 1а: XVI,
82г/7—10); вь вѣме то слѹчивашиоу се стаѹциоу иже шть светыхъ мѣстъ, стаѹци
Ишањ икономъ ходъческии, и да моу краљество ми црквь тоу светаго Николи да
си шблада икономъ Ишањ црквомъ томъ и сь сельми вьсѣми, ... (ПиП 2: 1342,
116/1—4).

2.2.3.2. Жанровска условљеност

Појава независног АД, са везником *и* и без њега, забележена је и у старословенским текстовима (Večerka 1961: 50), те њу као такву наслеђују и редакцијски језици. Иако се ради о појави која је и синатаксички и комуникативно немотивисана, највећи број примера независног АД забележен је управо у *хагиографској литератури*. Тај податак говори о томе да је његова употреба у српкословенској писмености постала одлика језика високог стила. Поред житија висока фреквентност овог типа АД забележена је и у *записима и наїзисима*, што не изненађује будући да међу њима има много текстова писаних функционалним стилом сличним стилу хагиографске литературе. По учесталости следе примери из дела световног карактера: *лєтойиса и родослова*, „белейтристике”, у којима је нарација основна форма приповедања. Међу примерима из *Повеља и йи-
сама*, само један је из текста који потиче из канцеларије краља Твртка: и дошишш ми землије поморњске и твѣ пришишш ми прѣдь славни и добронароочити
градъ дѣбропник. и твѣ изидоше прѣдь краљевство ми всепочтени властеле дѣброп-
њи сь всакоу славоу и чтио (ПиП 1: 1378, 77/5—11), а остали су из ма-
настирских даровница. Међу повељама и писмима издваја се *Повеља ца-
ра Душана о законодавном раду* (П 10) у којој је независни АД једно од основних средстава нарације.

2.2.3.2. Понародњавање и формалне грешке

Појава формалног упрошћавања конструкције АД, у којој се партицип уместо у дативу појављује у номинативу, а да при том номинална компонента остаје у дативу, међу примерима који се интерпретирају независним реченицама, забележена је у једном случају: иžъ тли же вѣсен
воницѣ иžьшьдьшේ. еже вѣзели вѣхъ то вѣсе злато вѣшේ. (Б 1а: XVI, 169г/7—
10).

Забележен један пример овог семантичког типа АД код којег је нарушена конгруенција — партицип је уместо у множини употребљен у једнини: неправдѣ же многе. ѹбиствоу и клѣвопрѣстоупленію. и крьвом/е/ствоу

наставшоу. и сиε ираклиε ц(а)ρъ видεвъ. и јεдикъ нашъствиε видεвъ. и оу поустиня/χ/ изволе жи/т/и. (Б 1б: XVI, 102а/11/16) (М. К.: *Наспадоше многе не-правде и убиства, крвни злочини и инцести, па видевши шо цар Ираклије и долазак народа у йустини изабра живети.*).)

2.2.4. АД у функцији адноминалне дешерминације

АД је у 1,73% примера забележен у адноминалној позицији. О та-коју појави се врло ретко говорило у литератури.⁷⁸ Контактна позиција АД и именског појама отвара могућност његове интерпретације као *зavisne relativne rеченице*. Уколико се вршилац радње исказане АД поклапа са именским појмом у претходној реченици номинална компонента се испушта (а), а уколико се вршиоци радњи АД и управног глагола разликују, она је исказана (б).

а) *Изволеніемъ штыца и поспѣшеніемъ сына и съвршеніемъ свѣтаго дѹх查 написа сѧ сна книга, глаголема свѣтыи Ефремъ, въ земли златовъскон, [...] и при всеосвѣщенномъ архиєреи тыж земля кур Яр'сени, повелѣвшомоу ми писати сихъ книгъ моемъ хоудостиж таха те чрьныць.* (ЗиН 2/І: 1353, 38/1—9) (М. К.: ... за време преосвещеног архијереја ше земље кир Арсенија, који ми је заповедио да пишем ове књиге...); И веєгда въ молитвахъ вашихъ полинантъ твоу дившаго се монаха Дишнисата, изволившомъ сицеваа, тако да сподобитъ ны Христосъ стати... (ЗиН 1: 1356, 10/24— 27).

б) *и въмалѣ и въкратцѣ быс(ть) намъ видѣніе, такоже би кто рѣкъль въ зѣвѣцѣлѣ шврзъ ог҃рѣхомъ, или въ нѣккии сънь тънькъ сънесеноу ли бывшоу.* (Е 3: XV, 113/7—9) (М. К.: ... неки шанак сан који сам сањала.).

Двосмислени су примери АД у којима се прономиналном компонентом упућује на именски антецедент из претходног контекста, на који се наслања. Они се могу интерпретирати: а) као релативна реченица или б) као независна реченица:

Изъ рабъ божиї смѣрени въ иноцѣхъ єеромонахъ Романъ, бывшоу ли тогда игоуленоу въ храмѣ свѣтаго Николи, ... (ЗиН 2/ІІ: 1436, 144/4—12) (М. К.: Ja, ..., јеромонахъ Роман, а) који сам шада био/ б) шада сам ја био иđуман у храму свейшођ Николе, ...); Тогда же господь гospоцтвоѹцихъ и царъ царствѹцихъ веадржи'трл'ю сконю десницекъ въроѹчаетъ скун'тру царствїа великомоу цароу Константиноу, семоу же прославшоу благочестывѣи лоžбѣ ѩ корене и племене рашскаго гospодства и срьдствиа *Явгогуста кесара...* (ЛиР 1: Р. Загр., 4/10—19). (М. К.: уручује царски престо великому цару Константину, а) који је пошекао од / б) а шај је пошекао од...).

Као и конструкција АД са АППЗ, и овај тип АД могао је да се трансформише у реченицу која има форму релативне реченице и налази се у позицији субјекта у реченици:

⁷⁸ В. напомену 52 овога рада.

и тако всѣмъ въ пох'валѣ бывшиимъ, и въ веселии д(оу)ховнѣмъ(ь) и къ с'ноу шбратите се. (ЦП 2: XIII, 40/7—8) (Т. Ј.: И таако сви са похвалом и у весељу духовном сну ћредајће се...); пачеже лију и ефесе^м бывшиимъ прѣжде ћо сих прозењаше. (Н 1: XV, 395/30—31) (М. К.: Штавише мислим да никоше они који су били јерес ћре.).

2.3. Пасивни ѡартицији у оквиру конструкције АД

Забележени су ретки примери са пасивним партиципима унутар конструкције АД (2,8% од укупног броја примера). За разлику од активних партиципа који својом употребом показују глаголску природу, пасивни партиципи чувају придевски карактер.⁷⁹ У већини случајева они у површинској структури препрезентују лексички део предиката, који је при том изостављен, док активни партиципи имају способност да се развију у финитни глаголски облик. И сама њихова изузетно слаба фреквенција у АД управо показује њихов пре свега придевски карактер.

2.3.1. Пасивни ѡартицији ћрезенћа у оквиру конструкције АД

„Пасивни партицип презента се, по правилу, гради од несвршених прелазних глагола и као такав означава радњу која се врши на неком објекту истовремено са тренутком када се говори, односно са финитним глаголом у реченици.” (Ђорђић 1975: 168)

2.3.1.1. Типови значења

α) Временско значење забележено је у 22,2% примера. Овај АД интерпретира се реченицом са значењем *симултаниоситет*:

братїам' же на правило събираемѡмъ, тъ прѣвѣи шбрѣтгааше^т. стое до съврьшенїа пѣнїю непоавиж'но. (Ж 5: XV, 39а/3—7) (Ч. С.: А кад се братїја скуїльала на (молитвено) ћравило, он се ћрви налажаше, сѣојећи нейомично до свршетка ћенија (богослужења).); г҃ръклѡм' же непрѣмѣнно ратоуемѡмъ ћо балъгаръ и лотѣ стражѧоущемъ, крѣпчашићъ потрѣбовавше, прѣводећь на шмѣциенїе немоцивишићъ и ... (Ж 7: XV, 37/5—8) (Ј. Г. М.: И док су Грци нейрестано бивали најадани од Бугара и жестоко спрадали, ови, ћоштио су најјаче исѣребили, спроведу одмазду над немоћнима, ...); семоу же конъчавшиѹ се о мынѣ, ѹстстрою семоу бываемоу, шетавићъ на прѣстолѣ моемъ... (ПиП 5: XII, 2/19—20) (М. К.: Кад је ћо о мени било завршено, док се ред усѣостављао, оставих на ћрестолу свом...). Могао је, међутим, имати и значење *антиериорност*: семоу же свршаемоу нѣкоторыимъ приложениемъ въ оуљи єго въложишиѹ х(и)с(т)оу и наставишиѹ и тако чистьнаго ми блажијго стафца стаго симеона, шетави мене [...] на прѣстолѣ єго. (ПиП 6: XIII, 9/26—28) (Љ. Ј. Г.: Када је ово било свршено, ћоштио је неким ћриложењем

⁷⁹ Они су по пореклу индоевропски глаголски придеви резултативног значења.

Христос ћо у ум његов поставио и поучио ћа тако, часног ми и блаженог старца светог Симеона, остави мене [...] на престолу своме.).

β) У анализираној грађи овај структурни тип АД у највећем броју примера (66,6%) био је употребљен у значењу *независне реченице*. И међу њима је заступљена велика семантичка разноврсност:

а) АД у функцији независносложене реченице:

и лютѣ је болѣзни страдал'шоу провадајемоу, и изнемог'шоу послид'није и лежејмоу не без'мала мртвог. ноци скон'чавајуци се, съномъ тѣх'комъ швьетъ биваєтъ. (Ж 5: XV, 376/6—12) (М. К.: Страдалац је љуто бивао савлађиван болешћу, те изнеможе до краја и лежећи скоро мртав, пред зору (= док се ноћ завршавала), једва мало засића.); скончавајуци се оубо чл(овѣ)коу въ тѣтеты д(ь)њи измѣниаетъ се и ог҃наніе лица своега измѣниаетъ(ь) и погубљаватъ(ь) да-же д(ь)њи растлѣвајетъ се възма, съхрањајеши тѣчию ср(ь)да. (Н 2: XV, 58/1466) (М. К.: Човеку који умире трећеј да-на мења се изглед лица његовој, чејвртог дана квари се взма (утроба), а чува се само срце.); никтоже таи да вѣн'чајетъ се и прѣдъ множанишили; а иже се држноуки, томиленемъ да ог҃бломоу драјетъ се, гавѣ тако и свештен'њикоу тако въ нејшпот'на себе съприложив'шоу достоиније казни истезајемоу⁸⁰ по црквињију правиль заповѣданїј. (З 3: XV, 161/17—21) (М. К.: И нико да се не венчава тајно, вѣћ пред многима. Онај ко се дрзне да ћо уради, мучењем да се уразуми. И свештеник, зато ћито је учествовао у ономе ћито је нейристијоно, треба да се како вала казни по заповестима црквених правила.).

б) АД и у позицији *постављене реченице*:

симиј тако сътварајемоу. тој сълоуци се быти на видѣније црвено пришъаши, благочистињиои кнегињи срѣб'ске земли, ... (ПМ 1: XV, 91/39—40) (М. К.: Тако се ћито дешавало. Дододи се да је ћу на царево виђење дошла благочаснива кнегиња срѣске земље, ...); .и симиј оубо сици бывајемоу и таже онѣхъ зломоу по вѣсугај и погоубномоу распостирајуци је се и оудрѣжавајуци, лихоги страны и вѣсы, ... кончномоу је соудоу прѣдахоу се запогстѣнију. (ПМ 3: XV, 126/17—21) (Ј. Г. М.: Ово је тако бивало. Њихово зло и погуба свуда су се распостирили и владали, и многоји прредели и села, ... коначно затушише.). Конструкцијом АД сажима се проста реченица којом се на текстолошком нивоу повезују две целине; претходно речено и оно што следи. Ово је веома слично употреби конструкције АД са АППт, с тим што се у овом случају акценат ставља на трајање радње.

в) АД је, такође, могао бити употребљен и у *реченичном комплексу без личног глаголског облика* чинећи заједно са осталим неличним глаголским облицима део низа независносложених реченица:

ибо⁸¹ изъ давна гръцкомоу скриптору съмѣряјемоу и Изманилитомъ оуможајуцини се и испроливајуцини се даже и въ западната постигијути, којпно и Перъсы съ собою имоуци. (Ж 6: XV, 259/15—18) (Л. М.: Јер, одавно је вѣћ ѡрчка моћ ојадала, а

⁸⁰ ПППз сажима независну реченицу са прескриптивним значењем, слично као и у Хиландарском штицику. (В. одељак 2.1.3.).

⁸¹ Везник ибо уноси узрочну семантику на текстолошком нивоу: цео реченични комплекс представља узрок вршења радње поменуте у претходном делу текста.

Исмаиљани су се умножавали и разлили тако да су дојрли чак и у зајадне крајеве, а имали су са собом и Персе.); И събраномъ пакы наль ѿ западныхъ множествомъ опльчившоу се и градъ шиъ воинскомуъ съставленію облещшоу съ самѣмъ начелникомъ и краљемъ синааго езыка того, въ еже ѿ руки изманаскыхъ ѿети того... (ЗиН 2/1: око 1428, 82/21—25) (М. К.: И оиѣш се сабрасмо, на заїаду се велико множество Римљана окупило и град тај је велика војска најала са самим начелником и краљем синог народа шох да би ѡа од Измаиљана отела.)

γ) Спорадично, у научним текстовима, забележени су примери овог АД који имају условно значење:

ѹгмалакмоу же сѣленѣ слабо бываєт(ь) источнѣ и жен'ско бываєт(ь) младѣньць. (Н 2: XV, 59/1466) (М. К.: Ако се семе умањи, слабо долази до истакања и настају женска деца.).

δ) Интересантан је пример у којем су два партиципа (АППз и ПППз) у дативу, без номиналне компоненте, употребљена у адноминалној позицији и интерпретирају се односним реченицама. На то упућује иже употребљено у функцији односног везника:

и посаѣдни въ дїацѣхъ наречемъ таҳа дїакъ Владиславъ иже въ благодѣти прѣсвѣтаго дѹха живоущомоу и съ выше ѿ вышнаго тѣсъставнаго божьства окрьмлѧемо-моу-въ Христу Бога благочестивишиомоу Господиоу именомъ Дмитриоу Катакоѹдиномъ о Господи радовати се. (Е 7: XV, 103/11—16) (Ј. Г. М.: ... и последни међу дијакцима назван сада дијак Владислав, који у благодети пресветлѣдо духа живи и с више од вишњега присаставнога божаства вођен — у Христу Бога благоча-стивоме гостодину мојему Димирију Канакузину с гостодом радовање.).

2.3.2. Пасивни партиципи претерити у оквиру конструкије АД

Иако неки аутори сматрају да „пасивни партиципи претерита начињени било од имперфективних или перфективних глагола могу имати само прилевско значење“ (Ђорђић 1975: 173), његова употреба у скоро свим позицијама карактеристичним и за остале партиципе донекле оповргава ту тврђњу.⁸²

2.3.2.1. Типови значења

α) У преко 88% примера конструкција АД са ПППт имала је временско значење:

кончавши же се оутрѣни, и събраномъ бес числа чѹнцемъ, таже и начеше ѿбычные пѣсни пѣти. (Ж 1: XVII, 12/23—24) Исто и код (Ж 3: XIV, 170/27—28) (М. К.: Поцишо се сврши јушрење, и йоцишо се сабраше без броја чрнци, йочеше ѹо-

⁸² Уп. нпр. радове Грковић-Мејџор 1993: 199—200, Грковић-Мејџор 1997а: 35—36.

јати уобичајене їесме.); коими чистили очима сунце огњима сладчаншемоу на-шемоу въ незапоу штъ срѣди нась оугасшоу болѣзниѣ, и болѣзнине покрывеноу? (П 4: XV, 310/4—6) (М. К.: Којим ћемо чистили очима сунце узледаши, кад је најсла-ђе наше сунце наједанаш одсред нас угасло жалосно и жалосно йокривено?); тон чистион дѣвици и добровољни мочителства изведенени изъ стъла трапезарне. и штыцоу еи цароу Ликинию ноудецуоу посагнути къ бракоу, шна не въсхотиѣ тога сатворити... (ЛиР 1: Р. Загр., 10/33—39) (М. К.: Када је та девојка часна и прослављена ѹбодама мучења изведена из стуба трапезарије, и мада ју је ошац присильавао на брак, она не ѹожеле то учинити...).

У следећем примеру лепо се види да ПППт има функцију лексичког дела предиката, док је копула испуштена да се не би понављала из претходног дела реченичног комплекса:

и принесенѣ във'ши прѣс(ве)тѣи и в'сѣмь събралии ڇванимъ (...простъръ рогозину ѿвою... и лежаше) (Ж 2: XIV, 52/9—10).

У једном примеру временско значење антериорности сигнализовано је везником:

и^{когда же} въсакомуоу истаѣнина жесточествою побѣжденоу, о вѣчномъ столѣ прославить се, тогда къ радостемъ господа своеко съвѣщено. въведеть се. (Ж 4: XVI, 289/29—290/2).

β) У малом проценту случајева (11,2%) АД са ПППт интерпретирали смо узрочном реченицом, а то значење је често било спецификовано везником:

и^{тъ} ни же похвалоу оного житїю и блажен'ства наслѣдїю, и се паче иного хотецоу ли и ноудецоу се, елма и помоужденноу къ семоу же и къ въсечѣстныи моши ѿца въвѣра-шеню. (Ж 7: XV, 28/14—16) (Ј. Г. М.: Но, ни похвалу његовом живоју и бла-женстїва наслеђу, већ нешто друго желим и намеравам, јер сам и ѹозван (да ишишем) о ѹоворатку моштију свечасноѓа оца.).

3. ЗАКЉУЧАК

Резимирајући истраживање представићемо и статистички резултате до којих се у анализи дошло. Као што је на самом почетку анализе већ речено, фреквенцију одређених семантичких типова по жанровима треба схватити условно како због тога што у корпус за истраживање нису ушла сва дела из датог периода, тако и због могућих двоструких интерпретација исказа. Статистички представљени резултати омогућавају бољу прегледност међуодноса семантичких типова АД у оквиру одређеног жанра, као и увид у односе осталих релевантних фактора обухваћених овом анализом. Осврнућемо се најпре на значењску страну конструкције, потом на одлике њене употребе на стилском нивоу анализе и на крају ћемо прокоментарисати и формалну страну конструкције.

У наредном делу у табеларном приказу представљена учесталост употребе конструкције АД по типу партиципа, а у оквиру тога по функцијама и значењима. Потом је дата њихова синтаксичко-семантичка реализација по жанровима.⁸³

Табела 1: Реализација конструкција АД по типу партиципа и по функцијама и значењима

	АД _(АПП_з) 48,14%	АД _(АПП_т) 49%	АД _(ППП_з) 1,91%	АД _(ППП_т) 0,95%
функција адвербијалног детерминатора	58,3%	63,74%	33,3%	100%
временско значење	61%	78,23%	66,6%	88,8%
узрочно значење	21,9%	16,6%		11,1%
допусно значење	6%	1,36%		
условно значење	5,8%	< 1%	33,3%	
начинско и поредбено значење	3,8%	3%		
последично значење	1,5%			
функција допуне глагола	1,54%	3%		
функција независне реченице	33,5%	32,32%	61,1%	
а) уместо л. гл. облика	75%	97,3%		
б) са временским локализатором	25%	2,7%		
функција адноминалног детерминатора	6,6%	1,73%	5,5%	

Легенда:

- бројеви у затамњеним пољима представљају проценте у односу на укупан број примера забележених са истим типом партиципа;
- бројеви у незатамњеним пољима представљају проценте у односу на укупан број примера са истом функцијом.

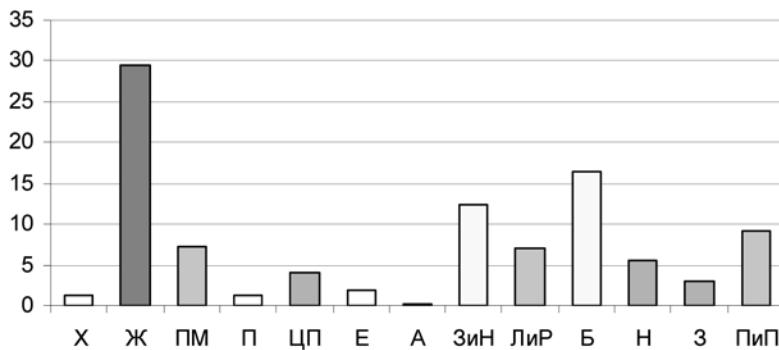
Из процентуалног прегледа података датих у *табели 1* могу се извести следећи закључци: 1) у оквиру конструкције АД много је већа учесталост активних него пасивних партиципа, 2) број примера конструкције АД са АПП_з и АПП_т приближно је једнак, 3) конструкција АД са АПП_з могла је да искаже највећи број значења, 4) АД најзаступљенији је у функцији адвербијалног детерминатора и независне реченице (при том је већа учесталост адвербијалне функције у односу на функцију независне реченице забележена код свих типова партиципа, осим код ППП_з код којег је обрнута ситуација) и 5) у функцији адвербијалног детерминатора највећи број примера интерпретиран је временском реченицом, затим по фреквенцији следе примери са узрочним значењем, док примера у осталим значењима (условном, допусном, начинском/поредбеном и последичном) има у мање од 10% случајева.

У поређењу са стањем забележеним у старословенским споменицима, у споменицима старосрпске писмености запажа се шире поље употребе ове апсолутне конструкције: поред адвербијалне функције, инова-

⁸³ Пошто су малобројни примери са пасивним партиципима у конструкцији АД, овде ће бити представљени само резултати њихове употребе по функцијама и значењима, а они о њиховој семантичкој реализацији по жанровима неће.

цију представљају примери АД забележени у адноминалној функцији и позицији допуне глагола, док највеће одступање у односу на старословенски канон, представљају примери веома честе појаве независног АД.⁸⁴ Употреба независног АД је синтаксички и комуникативно немотивисана и представља високу стилску варијанту реченице.

Табела 2: Реализација конструкције АД по жанровима

Легенда:

- бројеви на у оси представљају процентуално изражену учесталост употребе АД у односу на укупан број забележених примера;
- слова на x оси симболизују одговарајући жанр.

Из процентуалног прегледа података датих у табели 2 може се закључити следеће: 1) конструкција АД најчешће је употребљавана у *житијима*, најтипичнијем жанру српске средњовековне књижевности, а по учесталости следе примери из текстова који припадају жанровима „белетристике“ и *зайса и нашийса*, а потом из *йовеља и йисама, преноса мотијију и историографске литературе*,⁸⁵ 2) као заједничка карактеристика свих ових текстова показује се њихов наративни карактер, 3) немали број примера забележен је у текстовима *црквеногравне, научне и филозофске литературе*, као и у *законицима* и на крају 4) упадљиво мали број примера забележен је у текстовима који припадају *химнографској и йанегиричној литератури* (жанр *айокрифа* овде не убрајамо будући да се мали број експеријираних примера може објаснити малим бројем прегледаних текстова овог жанра), а нешто већи у *ејистоларној и йушойисној литератури*.

АД, дакле, представља језичко средство радо употребљавано у наративним текстовима било сакралне било профане садржине. АД се, тако-

⁸⁴ До сличних резултата дошли су и други аутори. Ј. Грковић-Мејџор испитујући употребу партиципа, па и АД, у оригиналним делима на српскословенском језику закључује да се АД са АППз у функцији независне реченице налази у 40%, а АД са АППт у 19% случајева (Грковић-Мејџор 1997а: 29,33). Такође, Н. Драгин испитујући језик Теодосијевог *Житија светог Саве* констатује да се АД са АППз у тој функцији налази у 36%, а АД са АППт у 30% случајева (Драгин 2005: 204, 211).

⁸⁵ Овде су поменути само они жанрови у којима је забележено више од 6% примера у односу на укупан број случајева реализације конструкције АД.

ће, подједнако често употребљава у преводним и у оригиналним делима. Његова нарочито честа употреба у *жистијима* и „белетристици”, а потом и у *затисима*, *нататисима*, *историографској литератури*, *новељама* и *тистима* (у деловима писаним српкословенским језиком) говори о томе да то није била само језичка одлика високог стила српкословенског језика, већ да карактеристике његове употребе зависе и од индивидуалних склоности аутора.

Табела 3: Синтаксично-семантичка реализација конструкције АД са АППз по жанровима

Функција:	адвербијалне детерминације						допуне глагола	независне реченице		адноминалне детерминације
	Значење:	врем.	узвр.	допус.	усл.	нач./поредб.		а)	б)	
Х	28,6%						14,3%		57,1%	
Ж	37,9%	14,6%	6%	0,8%	2,5%	0,8%	2,5%	32,7%		1,7%
ПМ	37,5%	4,2%					4,2%	4,2%	33,3%	16,6%
П									100%	
ЦП	20%	20%			4%	12%		32%		12%
Е	33,3%	33,3%						16,7%		16,7%
А	100%									
ЗиН	19,4%	3%					1,5%	3%	22,4%	37,3%
ЛиР	33,3%			4,2%					45,8%	4,2%
Б	56,3%	12,7%	4,2%	2,8%	2,8%	1,4%	1,4%	8,4%		9,8%
Н	33,3%	36,1%	8,3%	8,3%	2,8%				11,1%	
З	23,5%	5,9%	11,8%	47%					11,8%	
ПиП	38,6%	13,6%						20,4%	2,3%	25%

Табела 4: Синтаксично-семантичка реализација конструкције АД са АППт по жанровима

Функција:	адвербијалне детерминације						допуне глагола	независне реченице		адноминалне детерминације
	Значење:	врем.	узвр.	допус.	усл.	нач./поредб.		а)	б)	
Х	50%		25%					25%		
Ж	47,6%	11,6%	2%		2%		0,7%	36%		
ПМ	58,1%	9,3%					6,9%	23,2%	2,3%	
П	50%	25%						25%		
ЦП	78,6%			7,1%	7,1%					7,1%
Е	50%						16,6%	16,6%		16,6%
А										
ЗиН	26,5%	20,4%			2%			40,8%	2%	6,1%
ЛиР	26,1%	9,5%			2,4%		7,1%	52,4%		2,4%
Б	70,7%	6%			2,4%			22%	1,2%	
Н	60%	13,3%		6,6%			6,6%	6,6%		6,6%
З	91%	9%								
ПиП	39%	12,2%			2,4%		2,4%	44%	2,4%	2,4%

Легенда:

- процентуално је исказан број у односу на укупан број примера забележених у оквиру датог жанра;
- тамније затамњено поље означава најзаступљеније значење у оквиру датог жанра;
- светлије затамњено поље означава следеће значење по учесталости у оквиру датог жанра.

На основу прегледа процентуално изражених резултата у *табелама 3 и 4* може се закључити да, иако је, генерално посматрано, потврђено да конструкција АД у старосрпској писмености најчешће има значења зависне временске и независне реченице, њена конкретна синтаксичко-семантичка реализација зависи како од типа текста, тј. жанра у којем се употребљава, тако и од типа партиципа. Као илустрација реченог могу послужити примери АД експлицирани из текстова који припадају жанровима *зайса* и *найзиса* и *законика*. Из табела се види да су конструкције АД са АППз у функцији независне реченице употребљене са временским локализатором изразита карактеристика *зайса* и *найзиса*, док оних са АППт у тој функцији готово да нема. Слично је и са примерима преузетим из *законика*. АД са АППз био је употребљен најчешће у условном значењу, док конструкција АД са АППт у том значењу нема. Наравно, употреба конструкције АД, зависила је и од других фактора који као параметри нису могли бити унети у табелу, а то су: степен образованости писара, тј. степен његовог познавања норме књижевног језика (тиме се објашњава релативно честа употреба ове конструкције у појединим текстовима *зайса* и *найзиса* и *писама* и *повеља* пословне природе⁸⁶⁾) и стил писца у којем се огледа и утицај стила епохе (нагомилавање конструкција АД унутар истог реченичног комплекса у делима Григорија Цамблака, Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, као и у другим текстовима из XV века, представља једну од језичких особености стила ових писаца до које је дошло под утицајем тада владајућег стила епохе, тзв. плетенија словес).

У чему је разлика између српскословенског језика вишег и нижег стила када је у питању употреба ове конструкције? Употреба АД свакако указује на књижевни, српскословенски језик. Почетна теза је била да ће његово присуство уз велику функционалну и семантичку разуђеност указивати на српскословенски језик вишег стила, а његово функционално сужавање на српскословенски језик нижег стила. Међутим, подаци из *табела 3 и 4* не дају повод за такав закључак. Како употреба конкурентних средстава није ушла у оквире овог истраживања, а на том плану би се разлике између вишег и нижег стила српскословенског сигурно испољиле, једином одликом српскословенског језика нижег стила може се сматрати појава партиципа у номинативу уз номиналну компоненту у дативу. Та појава, коју смо тумачили као својеврсно формално поједностављивање конструкције АД до којег је дошло услед интерференције са конструкцијом АН, аутохтоно словенском цртом, карактерисала је текстове са средине хијерархизоване лествице жанрова, писане српскосло-

⁸⁶ Овде се мисли на трговачке уговоре и дипломатска писма, а не на манастирске даровнице.

венским језиком ослабљене норме. Проналазили смо их у *аīокрифима* и појединим делима која припадају жанру „белетристике“ (у Александриди), а спорадично и у *зайсисма* и *наишисма* и научним и филозофским делима. Ово је један од сегмената језичког система у којем се огледа утицај народног језика.

Анализом је потврђено да формална ограничења, која се тичу неједнакости субјеката и употребе везника уз АД, у српкословенском нису више тако строга.

Правило о неидентичности вршилаца радњи. Употреба АД у условима идентичних вршилаца радњи у нашој грађи забележена је у 22,2% случајева (у 28,27% код АППз и 17,12% код АППт),⁸⁷ што је четири пута више од ситуације забележене у старословенском. Појава идентичних вршилаца радњи сведочи о томе да се у српкословенском, вероватно под утицајем народног језика, губи синтаксичка мотивисаност за разликовање апсолутних од неапсолутних партиципских конструкција, док је употреба АД на комуникативном плану и даље оправдана: то је средство за исказивање секундарног реченичног садржаја у односу на истакнутост радње исказане финитним глаголом, бар кад је у питању употреба АД у адвербијалној функцији. Мотиви за употребу кореферентног АД могу бити и прагматичне природе — када је апсолутна конструкција удаљена од своје управне предикације неким другим реченичним елементима или када вршиоци радње ове две предикације имају различите семантичке улоге.

Правило о одсуству везника уз АД. Анализом нашег корпуса примећен је пораст употребе АД са субординираним везником у српкословенском језику у односу на стање засведочено у старословенском. У прегледаној грађи уз АД појављивали су се следећи везници: *и*гда, *външнегда* и *дондеже* (у временском значењу), *тако*, *такоже*, *понеже*, *за юже*, *ибо* и *ко* (у узрочном значењу), *и*,⁸⁸ *аще* и *и* *тако* (у допусном значењу), *тако* (у условном значењу), *тако*, *такоже* и *акы* (уводе начинске/поредбене реченице), *да*, *тако*, *юже* (уводе последичне реченице) и *тако* (уводи и допунске реченице). Процентуални преглед појаве субординираних везника уз АД којима се сигнализује одређено значење дат је у следећој табели.

Табела 5: Употреба субординираних везника уз АД

	АППз	АППт
временско значење	0,62%	1,3%
узрочно значење	23,12%	12,24%
допусно значење	62,5%	50%
условно значење	6,7%	—
начинско/поредбено значење	90%	40%

⁸⁷ До сличних резултата дошли су и други аутори у својим истраживањима. Ј. Грковић-Мејџор (1997а: 29,33) у наведеном раду за АД каже да се у 13,7% (код АППт), односно у 13,6% (код АППз) примера он употребљава у условима идентичности вршилаца радњи. Такође, Н. Драгин (2005: 204, 211) наводи да проценат таквих случајева у Теодосијевом делу износи 21,2% (код АППз), односно 14% (код АППт).

⁸⁸ Примећено је да је везник *и*, употребљен непосредно испред АД, могао да буде сигнал и супротног садржаја сажимајући тако реченицу са допунским значењем.

последично значење	100%	—
значење допунске реченице	28,6%	10%

Легенда:

- Процентуално је исказан број у односу на укупан број примера забележених у оквиру датог значења/функције.

На основу табеле се закључује да су се уз АД у временском значењу најређе појављивали субординирани везници, док су друга значења АД чешће сигнализована употребом одговарајућег везника уз њих. Такво стање је и очекивано, будући да је темпоралност основно значење ове апсолутне конструкције.

У великом броју примера потврђена је и појава координираног везника *и* уз АД. При том, његова функција је, поред везничке, могла да буде и емфатичка. *И* у функцији везника, употребљен између апсолутне конструкције и управног глагола, сигнализује извесну самосталност ове партиципске конструкције, тј. указује на њен предикативни карактер. Њиме се указује на временску сукцесивност међу глаголским облицима. Међутим, *и* је могло да се тумачи и као емфатичко средство. Те примере одредили смо као граничне случајеве, јер их је било могуће двоструко интерпретирати, као временске и као независне реченице.

Док је употреба субординираних везника синтаксички немотивисана, те представља својеврсну редунданцу (већ сама употреба партиципске конструкције упућује на зависност реченице њом кондензоване од главне реченице исказане финитним глаголом), употреба координираних везника уз АД је и комуникативно и синтаксички немотивисана (реченица кондензована АД стоји у напоредном односу са главном и није средство за исказивање субординације). Прво се тумачи као последица унутарјезичке потребе да се појасни значење АД у датом контексту, а друго је последица утицаја народног говора. Појава везника *и* уз АД, као и уз остale партиципске конструкције, показује се као изразита црта наративних текстова, како оних сакралног тако и оних профаног карактера. У њој не треба тражити прости утицај народног говора на књижевни, већ особину преузету из народног говора, у којем су преовладавале паратактичке конструкције, и потом стилизовану у књижевном језику. У том процесу велику улогу играо је и развој писмености (Грковић-Мејџор 2004б: 137). Слободне партиципске конструкције (предикативни герунд и независни АД), повезане везником *и* и међусобно и са главним глаголом, представљају међуфазу у развоју хипотаксе из паратаксе и иду у прилог тези да је у ранијим фазама развоја словенских језика постојала већа слобода реченичне структуре.⁸⁹

И на самом крају треба истаћи да поменуте иновације (структуралне и функционалне) нису одлика само српске редакције старословенског језика. Будући да су потврђене и у староруском,⁹⁰ на њих треба гледати

⁸⁹ Од раније аутономије реченичних елемената полако се прелазило на структуру централизоване реченице чији се елементи доводе у однос међусобне зависности (Грковић-Мејџор 2003: 31).

⁹⁰ Уп. Ремњева 2003: 55, као и Грковић-Мејџор 2005.

као на заједничке редакцијске иновације, односно на црте које чине норму црквенословенског језика на синтаксичком плану.

Нови Сад

К О Р П У С

1. ХИМНОГРАФСКА ЛИТЕРАТУРА (Х)

1. Свети Сава, *Служба светом Симеону* (Свети Сава 1998: 193—221)
2. *Служба светом Сави* (Богдановић 1980: 57—90)
3. Теодосије, *Служба Петру Коришком* (Новаковић 1884: 12—27)
4. Теодосије, *Заједнички канон Спасу Христу, светом Симеону и светом Сави* (Трифуновић 1975: 50—55)
5. Димитрије Кантакузин, *Канон њоврађку моштију Јована Рилској* (Кантакузин 1989: 58—77)
6. Димитрије Кантакузин, *Молитва Бодородици* (Кантакузин 1989: 112—122)

2. ХАГИОГРАФСКА ЛИТЕРАТУРА, ЖИТИЈА (Ж)

1. Свети Сава, *Житије светог Симеона* (према: Јерковић 1997)
2. Стефан Првовенчани, *Житије светог Симеона* (према: Рајнхарт 2000)
3. Доментијан, *Житије светог Симеона* (према: Рајнхарт 2000)
4. Доментијан, *Житије светог Саве* (према: Штрбац 2002)
5. Григорије Цамблак, *Житије Стефана Дечанској* (према: Стојменовић 1997)
6. Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића* (Јагић 1875: 244—328)
7. Димитрије Кантакузин, *Житије Јована Рилској* (Кантакузин 1989: 26—43)

3. ОПИС ПРЕНОСА МОШТИЈУ (ПМ)

1. Григорије Цамблак, *Слово о преносу моштију светог Петке из Трнова у Видин и Србију* (Трифуновић 1975: 90—93)
2. *Опис преноса моштију светога Луке из Родоса у Смедерево* (Трифуновић 1975: 118—123)
3. Владислав Граматик, *Рилска јовесија или О обнови Рилског манастира и о преносу моштију светог Јована Рилској* (Трифуновић 1975: 125—136)

4. ПАНЕГИРИЧКА ЛИТЕРАТУРА (П)

1. Јефимија, *Похвала кнезу Лазару* (Трифуновић 1975: 85)
2. Димитрије Кантакузин, *Похвала светом Николи* (Кантакузин 1989: 91—92)
3. Димитрије Кантакузин, *Похвално слово Димитрију Солунском* (Кантакузин 1989: 82—90)
4. *Тужбалица над Ђурђем Бранковићем* (Новаковић 1904: 309—313)
5. Непознати Равничанин, *Слово о светом кнезу Лазару* (Трифуновић 1975: 74—84)
6. *Похвала кнезу Лазару* (Даничић 1861: 358—368)
7. Стефан Лазаревић: *Натпис на мраморном споменику на Косову* (Јерковић 1976: 137—145)

5. ЦРКВЕНОПРАВНА ДЕЛА (ЦП)

1. Свети Сава, *Карејски штампак* (Свети Сава 1998: 3—10)
2. Свети Сава, *Хиландарски штампак* (Свети Сава 1998: 13—126)
3. Свети Сава, *Указ за државље исалаша* (Свети Сава 1998: 231—238)

6. ЕПИСТОЛАРНА И ПУТОПИСНА ЛИТЕРАТУРА (Е)

Писма

1. Свети Сава, *Писмо игуману Сирилону* (Свети Сава 1998: 231—238)

Књижевне ћосланице

2. Силуан, *Ейситолије* (Богдановић 1979: 195—201)
3. Јелена Балшић, *Писмо духовнику Никону Јерусалиму* (Трифуновић 1975: 113—114)
4. Никон Јерусалимац, *Повесӣ о јерусалимским црквама и џустинском манастирима* (Трифуновић 1975: 115—117)
5. Деспот Стефан Лазаревић, *Слово љубве* (Трифуновић 1975: 87—89)
6. Кантакузин, *Посланица кир Исаију* (Кантакузин 1989: 141—169)
7. Владислав Граматик, *Посланица Димитрију* (Стојановић 1902: 103—107)

7. АПОКРИФНА ЛИТЕРАТУРА (А)

1. Слово како Давид најиса ћаслијир (*Тиквешки и Никољски ћрејис*) (Јовановић 1999: 307—309)
2. Варухово ошкровење (у ћрејисима манастира Савине и Никољца) (Јовановић 1996: 563—574)

8. ЗАПИСИ И НАТПИСИ (ЗиН)

1. Записи са старијих рукописа манастира Хиландара (Богдановић 1978)
2. Записи и најзаписи (Стојановић 1902—1923)

9. ИСТОРИОГРАФИЈА (родослови и летописи) (ЛиР)

1. Родослови и летописи (Стојановић 1927: 1—40, 61—104)

10. БЕЛЕТРИСТИКА (Б)

1. Александрида а) (према: Јерковић 1983); б) (према: Ребић 1995)
2. Слово о Александру Тројанском (Моћулjskij 1893: 377—380)
3. Роман о Троји (Ringheim 1951: 36—75)
4. Муке блаженога Гроздија (Даничић 1870: 311—312)
5. Стјепанаш и Ихнлат (Даничић 1870: 261—310)
6. Дванаест снови цара Шахиншаха (Поливка 1889: 188—194)
7. Усуд; Медвед, свиња и лисица; Прича о цару Јовинијану (Даничић 1872: 63—80)
8. Варлаам и Јоасаф (Хиландарски словененски рукопис бр. 422. — HM.SMS.422)

11. НАУЧНА И ФИЛОЗОФСКА ЛИТЕРАТУРА (Н)

1. Константин Филозоф, *Сказаније о ћисменех* (Ягич 1885—1895: 366—517)
2. Медицински списи Ходошког зборника (Катић 1990: 57—85)
3. Медицински списи (Катић 1958: 60—62)
4. Одломци средњовековне космографије и географије (Новаковић 1884: 41—56)
5. Димитрије Кантакузин, *Спис о дакиским земљама* (Кантакузин 1989: 141—169)
6. Физиолог (Новаковић 1879: 181—203)

12. ЗАКОНИЦИ (З)

1. Закон о рудницима (Радојчић 1962: 37—57)
2. Законик цара Душана (Законик 1975—1997)
3. *Маште Власијара Синђајема* (Синтагмат 1907)

13. ПОВЕЉЕ И ПИСМА (ПиП)

1. Старе српске ћовеље и ћисма (Стојановић 1929/1934)
2. *Monumenta serbica* (Miklosich 1964)
3. Стари српски хрисовуљи,... (Стојановића 1890: 6—13)
4. Повеље кнеза Лазара (Младеновић 2003)
5. Хиландарска ћовеља Симеона Немање (Ђоровић 1928: 1—4)
6. Хиландарска ћовеља Стјепана Првовенчаног (Стјепан Првовенчани 1999: 2—12)
7. Повеља краља Уроша I Богојевића цркви у Стону (Новаковић 1912: 600—602)
8. Дечанске хрисовуље (Ивић/Грковић 1975)
9. Свештенички хрисовуље краља Стјепана Уроша II Милутина (Јагић 1890)
10. Повеља цара Душана о законодавном раду (Законик цара Душана. III, 1997: 426—430)
11. Призренска ћовеља (Шафарик 1862: 264—310)

ЦИТИРАНИ ПРЕВОДИ

- Свети Сава, *Сабрана дела* (приредио и превео Томислав Јовановић). Београд, 1998.
- Стиси Димитрија Канчакузина и Владислава Граматика* (приредила др Јасмина Грковић-Мејџор). Београд, 1993.
- Стара српска књижевност, I* (предговор, избор и редакција Драгољуб Павловић). Нови Сад/Београд, 1966. (Превод М. Башића: 29—47).
- Константин Филозоф, *Повести о словима; Житије десетошта Стефана Лазаревића*. Београд, 1989. (Превод *Повести* Г. Јовановић: 41—70, а превод *Житија* Л. Мирковића: 71—130).
- Григорије Цамблак, Слово о преносу моштију свете Петке из Трнова у Видин и Србију. *Браничево*, 1972. XVIII/4: 464—466. (Превод Ђ. Трифуновића).
- Димитрије Богдановић, „Епистолије кир-Силуанове”. *Зборник Филозофског факултета*, 1979. XIV/1: 201—208.
- Стари српски зайиси и најтиси* (приредио проф. др Милорад Павић). Београд, 1986.
- Из наше књижевности феудалног доба (приредили др Драгољуб Павловић, др Радмила Маринковић). Београд, 1975. (Превод Р. Маринковић: 168—176).
- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела* (превод др Љиљана Јухас-Георгиевска). Београд, 1999.
- А. Младеновић. *Повеље кнеза Лазара*. Београд, 2003.
- Старе српске биоографије XV и XVII века, III. Цамблак, Константин, Пајсије* (превео Лазар Мирковић). Београд, 1936.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА (СКРАЋЕНИЦЕ)

- Богдановић 1978:** Димитрије Богдановић, *Кашалог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Београд.
- Богдановић 1979:** Димитрије Богдановић, Епистолије кир-Силуананове. *Зборник Филозофског факултета*: XIV-1: 195—201.
- Богдановић 1991:** Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*. Београд.
- Борковский/Кузнецов 1963:** В. Н. Борковский/П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*. Москва.
- Грицкат 1975:** Ирина Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд.
- Грковић 1988:** Јасмина Грковић, Едно сведочанство о узајамним везама међу редакционским писменостима. *Бирилске рукописне књиže Библиотеке Матице српске*, I: 83—94.
- Грковић-Мејџор 1993:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*. Подгорица.
- Грковић-Мејџор 1997а:** Јасмина Грковић-Мејџор, Партиципи у српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XL/1: 21—39.
- Грковић-Мејџор 1997б:** Јасмина Грковић-Мејџор, Инфинитив у Хиландарском типику Светога Саве. *Сталнивање моштију Светога Саве, 1549—1994* (Зборник радова): 55—64.
- Грковић-Мејџор 2001:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Питњања из старословенске синтаксе и лексике*. (Лингвистичке свеске 1). Нови Сад.
- Грковић-Мејџор 2002а:** Јасмина Грковић-Мејџор, О методологији проучавања црквено-словенског језика и редакционих писмености. *Прва македонско-српска научна конференција из области језика и књижевности*. Охрид, август 2002. (у штампи)
- Грковић-Мејџор 2002б:** Јасмина Грковић-Мејџор, Језик и стил старосрпске писмености. *Пећка међународна хиландарска конференција*. Рашика, септембар 2002. (у штампи).
- Грковић-Мејџор 2003:** Јасмина Грковић-Мејџор, Предикативни герунд у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLVI/1: 23—34.
- Грковић-Мејџор 2004а:** Јасмина Грковић-Мејџор, Диглосија у старосрпској писмености. *Живот и дело академика Павла Ивића* (Зборник радова са Трећег међународног научног скупа): 391—401.
- Грковић-Мејџор 2004б:** Јасмина Грковић-Мејџор, Увод у историјску синтаксу. *Предавања из историје језика* (Лингвистичке свеске 4). Нови Сад.
- Грковић-Мејџор 2005:** Јасмина Грковић-Мејџор, Апсолутни датив у српскословенском преводу Романа „Варлаам и Јоасаф“ (у поређењу са рускословенским текстом). *Ме-*

ђународна конференција „Многократните преводи в южнославянското средновековие”, Софија, 2005 (у штампи).

Даничић 1861: Ђура Даничић, Похвала кнезу Лазару. *Гласник Друштва србске словесности*. XIII: 358—368.

Даничић 1870: Ђура Даничић, Индијске приче прозване Стефанит и Ихилат. *Старине ЈАЗУ*. II: 261—310.

Даничић 1872: Ђура Даничић, Три старе приче. *Старине ЈАЗУ*. IV: 63—80.

Драгин 2005: Наташа Драгин, *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у претиску монаха Марка из XIV века*. Докторска дисертација. Нови Сад.

Ђорђић 1975: Петар Ђорђић, *Старословенски језик*. Нови Сад.

Законик 1975—1997: Законик цара Душана. I—III. 1975—1997. Београд.

Ивић, П. 1979: Павле Ивић, О језику у списима светога Саве. *Сава Немањић — свети Сава (историја и предање)*. Београд: 167—175.

Ивић, П. 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*. Целокупна дела. VIII. Сремски Карловци/Нови Сад.

Јагић 1885—1895: Ватрослав Јагић, Книга Константина Философа и грамматика о писменехъ. *Разсуждения южнославянской и русской старины о церковно-словянскомъ языке*. Издѣдованія по русскому языку. Издание ОРЯС ИАН. Том I: 366—517.

Јагић 1890: Ватрослав Јагић, Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутине (из старог Сараја). Беч.

Јерковић 1976: Вера Јерковић, Натпис на мраморном стубу на Косову. *Зборник историје књижевности*: 10:137—145.

Јерковић 1977: Вера Јерковић, Апсолутни датив у „Житију светога Симеона” од светога Саве. *Зборник Владимира Мошића*: 117—124.

Јерковић 1983: Вера Јерковић, *Српска Александрида/Академијин рукопис (бр. 352) Палеографска, ортоографска и језичка истраживања*. Београд: САНУ.

Јерковић 1991: Вера Јерковић, Апсолутни датив у Погодиновој Александриди. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XXXIV/2: 47—62.

Јовановић 1999: Томислав Јовановић, Српски преписи апокрифа „Како Давид написа псалтир”. *Археографски прилози*. 21: 307—309.

Јовановић 1996: Томислав Јовановић, Варухово откривење у преписима манастира Савине и Никольца. *Српски језик*. 1—2: 563—574.

Кантакузин 1989: Димитр Кантакузин, *Събрани съчинения*, София.

Катић 1958: Реља Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*. Београд: 60—62.

Катић 1990: Реља Катић, *Медицински сабиси Ходошког зборника (Избор)*. Београд: 57—85.

Ковачевић 1996: Милош Ковачевић, Сложена реченица с независном релативном клаузом. *Српски језик*. 1—2:78—89.

Кречмер 1996: Ана Кречмер, О феномену тзв. *Rax Slavia Orthodoxa* у контексту историје словенских стандардних језика. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 25/2: 31—41.

Кречмер 2000: Ана Кречмер, О књижевној-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији). *Јужнословенски филолог*. LXI/1—2: 543—558.

Кульбакин 1930: Ст. М. Кульбакин, *Старословенска граматика*. Београд.

Марјановић-Душанић/Поповић 2004: Марјановић-Душанић/Смиља и Поповић, Дањица, Приредиле *Приватни живот у српским земљама средњег века*. Београд.

Младеновић 2003: Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*. Београд.

Новаковић 1879: Стојан Новаковић, *Physiologus. Слово о веџтењу ходефтињу и летецињу*. *Старине ЈАЗУ*. XI: 181—203.

Новаковић 1884: Стојан Новаковић, Одломци средњовековне космографије и географије. *Старине ЈАЗУ*. XVI: 41—56.

Новаковић 1904: Стојан Новаковић, Тужбалица над Ђурђем Бранковићем, *Примери књижевности и језика ствара српскога и српско-словенскаго*. Београд: 309—313.

Новаковић 1912: Стојан Новаковић, Црква Св. богородице у Стону. *Законски симоници српских држава средњег века*. Београд: 600—602.

Пиккио 2003: Риккардо Пиккио, *Slavia Orthodoxa. Литература и језик*. Москва.

Петковић 1935: Сава Петковић, *Речник црквенословенскога језика*. Сремски Карловци.

Петровски 1999—2001: Марина Петровски, Инфинитиви и инфинитивне конструкције у Теодосијевом делу „Живот светога Саве”. *Прилози прouчавању језика*. 30—32: 47—69.

- Поливка 1889:** Ђ. Поливка, Дванајест снова цара Шахиншаха. *Старине ЈАЗУ*. XXI: 188—194.
- Потебня 1958:** А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике (Том I—II)*. Москва.
- Радојчић 1962:** Н. Радојчић, *Закон о рудницима десијаша Стефана Лазаревића*. Београд: 37—57.
- Рајнхарт 2000:** Јоханес Рајнхарт, Синтакса *Житија Симеона Немање* од светога Саве, Стефана Првовенчанога и Доментијана. *Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*. ХСIV. 26: 137—152.
- Ребић 1995:** Гордана Ребић, *Апсолутни датив у Софијској илустрованој Александриди*. Дипломски рад. Нови Сад.
- Ремнёва 2003:** М. Л. Ремнёва, *Пути развития русского литературного языка XI—XVII вв.*, Москва.
- Свети Сава 1998:** Свети Сава, *Сабрана дела* (приредио и превео Томислав Јовановић). Београд.
- Синтагмат 1907:** Матије Властара Синтагмат. *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*. Књига IV.
- Скупский 1971:** Б. И. Скупский, Причастие в именительном на месте предиката дательного самостоятельного в славянских евангельских текстах. *Studia palaeoslavenica*: 313—328.
- Словарь 1999:** *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)* [под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой]. Москва.
- Стефан Првовенчани 1999:** Стефан Првовенчани, *Сабрана дела* Београд: 2—12.
- Стојановић 1890:** Љубомир Стојановић, Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др. *Сломеник*. III/2: 6—13.
- Стојановић 1902—1923:** Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и написи*: I (1902). II (1903). III (1905). IV (1923). Београд.
- Стојановић 1929/1934:** Љубомир Стојановић. *Старе српске йовеље и писма*. Књига I. Први део: (1929) / Књига I. Други део: (1934). Београд/ Ср. Карловци.
- Стојменовић 1997:** Чедомир Стојменовић, *Служба и Житије Стефана Дечанској (дечански прейис)*. Докторска дисертација. Нови Сад.
- Суботић 2004:** Љиљана Суботић, Из историје књижевног језика: „питање језика”. *Предавања из историје језика*. (Лингвистичке свеске 4). Нови Сад: 142—191.
- Толстой 1988:** Н. И. Толстой, *История и структура славянских литературных языков*. Москва.
- Толстой 1997:** Н. И. Толстой, Slavia Orthodoxa и Slavia Latina — общее и различное в литературно-языковой ситуации. *Вопросы языкоznания*. 2:16—23.
- Трифуновић 1975:** Ђорђе Трифуновић, *Примери из старе српске књижевности*, Београд.
- Трифуновић 1990:** Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд.
- Ђоровић 1928:** Владимира Ђоровић, *Дела стварих српских писаца*. Књига I. *Списи св. Саве*. Београд/Ср. Карловци: 1—4.
- Хабургаев 1974:** Г. А. Хабургаев, *Старославянский язык*. Москва.
- Шафарик 1862:** Јанко Шафарик, *Христовла цара Стефана Душана којомъ оснива монастиръ Св. Архангела Михаила и Гавријла у Призрену године 1348?*, Гласникъ Друштва србске словесности XV, 264—310.
- Штрабац 2002:** Гордана Штрабац, Апсолутни датив у Доментијановом Животу светога Саве. *Прилози проучавању језика*. 33: 5—18.
- Corin 1995:** Andrew R. Corin, The dative absolute in Old Church Slavonic and Old East Slavonic. *Die Welt der Slaven*. XL/2: 251—284.
- Collins 2004:** Daniel E. Collins, Distance, Subjecthood, and the Early Slavic Dative Absolute. *Scando-Slavica*. 50: 165—181.
- Ivić, M. 1995:** Milka Ivić, О srpskohrvatskim gerundima. *Lingvistički ogledi*. Beograd: 153—176.
- Leszczyński 1987:** Zenon Leszczyński, Dativus absolutus w tekście polskim z połowy XVI wieku. *Slawistyczne studia językoznawcze*: 175—179.
- Miklosich 1964:** Fr. Miklosich, *Monumenta serbica*. Graz.

Močuljskij 1893: W. Močuljskij, Zur mittelalterlichen Erzählungsliteratur bei den Südsslaven. *Archiv für slavische Philologie*. XV: 377—380.

Picchio 1984: Riccardo Picchio, Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs. *Aspects of the Slavic Language Question. Volume I: Church Slavonic — South Slavic — West Slavic*: 1—42.

Stanislav 1933—34: Ján Stanislav, Dativ absolutný v starej cirkevnej slovančine. *Byzantoslavica*. V: 1—112.

Večerka 1961: Radoslav Večerka, *Syntax aktivních participí v staroslovenštine*. Praha.

Večerka 1996: Radoslav Večerka, *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg.

Марина Курешевић

ДАТЕЛЬНЫЙ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ В СЕРБСКОЙ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Резюме

В данной работе анализируется одна из типичных особенностей книжного языка в свете функционального расслоения языка. Материал для анализа составили тексты разных жанров, созданные в период XII—XV веков, включая произведения на сербскославянском языке (в оригинале и в переводе) и произведения на народном языке.

Конечная цель данного исследования состоит в том, чтобы определить статус этой конструкции в сербскославянском языке на основании характеристик употребления дательного самостоятельного в различных жанрах и сравнить его со языковой ситуацией, отмеченной в старославянском языке и других редакциях этого языка, чтобы, с одной стороны, определить общие славянские инновации, являющиеся нормой церковнославянского языка, а с другой стороны, инновации, характерные для определенной редакции. Одна из целей данной работы заключается в том, чтобы определить, отражается ли в употреблении данной конструкции в текстах различных жанров разница между сербскославянским языком высокого и низкого стилей.

На синтаксико-семантическом уровне определено, что в сербскославянском языке расширяется поле употребления данной самостоятельной конструкции: наряду с адвербальной функцией, инновацию представляют и примеры дательного самостоятельного в адноминальной функции и в функции глагольного дополнения, а как самое большое отклонение от старославянского канона представляют примеры весьма частого употребления независимого дательного самостоятельного. Отмечены и структурные инновации конструкции дательный самостоятельный по отношению к ситуации, засвидетельствованной в памятниках старославянской письменности. Значительно больше примеров ее употребления при одинаковых субъектах, а также в комбинации с союзами. Исследование жанровой обусловленности показало что дательный самостоятельный отражает языковой оборот, являющийся характеристикой не только сербского литературного языка высокого стиля. Его употребления зависят от индивидуальных склонностей автора. Подтверждено и существование конструкции, которая, наряду с номинальной частью в дательном падеже, имеет причастие в именительном падеже. Данная особенность характерна для ослабленной языковой нормы, свойственной текстам, находящимся на среднем уровне существующей иерархии жанров. Мы считаем, что в этом проявлении своеобразного формального упрощения отражается влияние народного языка, т. е. речь идет о интерференции со конструкцией именительный самостоятельный, имеющей славянское происхождение. Упомянутые инновации (структурные и функциональные) подтверждены и в древнерусском языке, и их надо считать общими инновациями всех редакций которые составляют норму церковнославянского языка на синтаксическом уровне.

ФИЛОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ УЗ ПОСЛАНИЦУ О ЈЕЗИКУ ЂАКОНА ГРИГОРИЈА*

Наташа Драгин

UDC 811.163.1'35

Кратак садржај. Посланица о језику ђакона Григорија, забележена у зборнику српске редакције бр. 308 Софијске народне библиотеке, представља драгоцену сведочанство о погледима на језик и правопис послересавске епохе у развоју српскословенске писмености. У раду се анализирају њене правописне и језичке одлике са циљем да се установи у колико мери се српскословенска норма поштова у једном тексту овако специфичне садржине. Правопис посланице у знатној мери одражава ортографска начела Константина Филозофа изложена у његовом познатом трактату, али једним делом у сагласности је и са правописним иновацијама потврђеним у сачуваном препису *Сказанија о йисменех*. На фонолошком плану у тексту се реализује чист српскословенски језик, док је у сferи морфологије уочен знатан продор црта из народног говора. Сагледана у контексту других састава овог типа, посланица ђакона Григорија још једном потврђује особеност епистоларног жанра који је у основи био отворен за оба функционална стила, и књижевни и народни језик, а све у зависности од врсте епистоларног општења, односно карактера, садржаја и намене текста.

Кључне речи: посланица, ђакон Григорије, српскословенски језик, правопис, фонетика, морфологија.

Посланица ђакона Григорија налази се у зборнику бр. 308 српске редакције који се чува у Софијској народној библиотеци.¹ Ову књигу разноврсне садржине преписала су два писара из два различита извора, а према палеографским карактеристикама датира се у XVI век.² Посланица се налази непосредно иза текста *Слова о йисменима*, скраћене и поједностављене верзије чувеног филолошког трактата Константина Филозофа *Сказаније о йисменех* (л. 25—33). У опширој редакцији, иначе, ово дело познато је само у једном препису из Библиотеке Српске патријаршије датираном, према новијим испитивањима, у 40-те године XVII века.³ Кратка редакција за коју се претпоставља да је настала неколико де-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* који финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

¹ Беньо Цонев, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, I, София 1910, 252.

² Бонио Ст. Ангелов, *Из старата българска, руска и сръбска литература*, книга II, София 1967, 204.

³ Олга Недељковић, *Правопис „ресавске школе“ и Константин Философ*, Стара књижевност. Приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1965, 474.

цијија после *Сказанија* сачувана је у знатно већем броју преписа.⁴ Начинили су је непознати аутори прерадом основног текста, који је тако сажет на лакши и једноставнији начин могао наћи примену у уређивању постојеће правописне праксе у српској средини. О утицају поменутог списка сведочи и ово писмо које је „многогрешни дијакон Григорије” (овако се потписао тајнописом на крају текста) упутио неком, по свему судећи, старијем и искуснијем духовнику са истим именом. Иако у свој састав укључује и део грађе из Константина Филозофа, ова његова компилација је у основи самостално дело. Аутор не само да показује интересовање за конкретна граматичка питања указујући на разлике у бугарском, руском, грчком према српском језику, него испољава и јасну свест и залагање за спровођење нове правописне реформе која би сачувала богослужбене књиге од недоследности и неуједначености а самим тим и јеретичког утицаја. Будући да текст својим садржајем одсликава живе односе „између тек насталих *Слова о йисменима* и ресавског писања које се још није растало са старијом традицијом”,⁵ претпоставља се да је настао у другој половини XV века.

Посланицу Ђакона Григорија издао је још В. Јагић,⁶ а у новије време и Б. Ангелов.⁷ На савремени српски језик превео ју је Ђ. Трифуновић.⁸

У овом раду анализираће се њене правописне и језичке карактеристике са циљем да се установи у колико мери се српскословенска норма поштovала у једном оригиналном саставу овако специфичне садржине. Посебна пажња посветиће се и појединим исказима у тексту, који пружају драгоцено сведочанство о односу самог аутора према узусу књижевног језика у одређеном времену. Напослетку, језичке прилике у посланици сагледаће се и у контексту других текстова до данас недовољно описаног и проученог епистоларног жанра.

Правојисне црће. Анализом се желело установити у колико мери је текст у сагласности са правописним начелима Константина Филозофа, као и са стањем у сачуваном препису *Сказанија*.⁹ У случајевима када је присутна подударност решења, то се неће посебно наглашавати. Коментарисаће се једино одступања и посебно занимљиви детаљи.

⁴ В. Боню Ст. Ангелов, *ис्�то*, 200—204.

⁵ Ђорђе Трифуновић, *О посланици ђакона Григорија и о звуку словенских језика*. — Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXVIII/1, Нови Сад 1980, 18.

⁶ V. Jagić, *Codex Slovenicus Rerum Grammaticarum* (*Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языке*, Собрал и объяснил И. В. Ягич), Slavische Propyläen, 25, München 1968, 732—733.

⁷ Боню Ст. Ангелов, *ис्�то*, 223—226. Овим издањем смо се служили приликом изrade рада.

⁸ Ђорђе Трифуновић, *ис्�то*, 23—25.

⁹ Поређење је вршено на основу студије Гордане Јовановић, која је дала преглед најбитнијих одлика Константиновог правописног система, узимајући у обзир како правописна начела аутора тако и решења примењена у спису (в. Константин Филозоф, *Повеши о словима. Житије десетоја Стефане Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књига једанаеста. Приредила Гордана Јовановић, Београд 1989, 20—25).

Група *ja-* на почетку речи редовно се означава лигатуром, док се иза вокала увек јавља а: а) *јакоже* 224/2, *јако* 225/5, *јадите* 225/15; б) *ја* 223/9, *јарчитaa* 223/10, *која* 224/13 итд.

Група *je* се независно од позиције бележи графемом ε: а) *јси* 223/7, *јдма* 223/9, *јже* 223/10; б) *нашε* 223/4, *моεг[о]* 224/1, *оврфтаεт* 224/4 итд. Изузетак је само једна реч која се увек среће са лигатуром: *јзыкъ* 224/12, 13, 226/13, 14, *јзыкъ* 224/23, *јзыка* 224/24. Уочено одступање није случајно и у потпуности је у складу са препоруком Константина Филозофа да се у циљу разликовања хомонима „пише јзыкъ у значењу 'народ', а у анатомском и лингвистичком значењу јзыкъ”.¹⁰

Групе *ља*, *ња* и *ље*, *ње* доследно се пишу као *ља*, *ња* и *ље*, *ње*: а) *ниждитела* 223/6, *оупрфждана* 226/23; б) *гљет* 225/28, *понјеже* 223/12 итд.

Вокал *и* испред ј најчешће се означава словом ī: *тьчио* 223/9, *сia* 224/3, *о различи* 224/24 итд. Одступају следећи примери: *многиε* 224/15, *тыε* 224/27, *ефыε* 224/27, *острфомыε* 226/21.

Графема ɔ само у једном случају пише се према очекивању: 2. л. јд. императива *помози* 225/23. У осталим примерима употреба није у складу с етимолошким правописом: *ниждителa* 223/6 (ɔ уместо ɔ), *вѣлѣзи* 224/8 (z уместо ɔ), што јасно показује да је ɔ имало гласовну вредност z. О гласовној вредности овог слова које се, као што је познато, тек у ресавској епоси почиње користити ван бројне вредности, на индиректан начин сведочи и исказ самог аутора: *а идѣже гљетъ філософъ ѿиждитель се по рѣшки гљетъ по нашемѹ же юзыкъ ниждитель или виждитель* 226/12—13. У сачуваном препису *Сказанија* такође је уочена појава секундарног ɔ типа *ыиждемъ*, иако сам аутор инсистира на разликовању ɔ и z.

У тексту се срећу *шанко јер*, *дебело јер* и *шајрак*. Код Константина Филозофа нема посебних упутстава о диференцираној употреби *јерова*. У самом спису, међутим, присутна је разлика у распореду два *јера*, тако што се ње везује углавном за књишке категорије, што је случај и са текстом посланице (в. одговарајући део у одељку о фонетским цртама).

Потврда о писању консонаната ĥ и ġ нема.

У страним речима у обележавању групе *кс* и *ш* (< φ) доследно се срећу грчка слова χ и φ: *օぢa* 224/17, 225/5, 23, 226/11, 24, *օぢε* 224/24; *акатφистo* 223/7 (уз хиперкорекцију), *саваχφани* 226/7, *гаваφa* 226/8, *голгφa* 226/8. *Ижица* се јавља са двоструком гласовном вредношћу: а) у вредности φ — *εv/ѓ/лiа* 223/11; б) у вредности j — *լѡnci* 226/4.

Фонетiske цртe. Познато је да је „јери” још у раном периоду српскословенске писмености дало рефлекс *i*. У овом тексту замена ы са и среће се само једном: *затрило се* 226/15. Нешто чешће на месту и налази се ы: *възымаю* 225/4, *острфомыε* 226/21 итд.

Jaū се пише на етимолошком месту, а поузданах потврда о његовом рефлексу у *e* нема. Не јављају се ни примери са словом Ѹ на месту етимолошког ε. Лексеме које су имале дублетне форме на Ѹ или ε срећу се са ε: а) прилози *идѣже* 224/19, 30, 225, 7, 10, 26, 226/1, 4, 12, 13, 15, 23,

¹⁰ Истo, 22.

24, зде 224/8, 13, 29, 226/3; б) стране речи закхен 226/7, ієреи 226/8, архі-
єреи 226/8, югдени 226/9, євреи 226/9, фарисеи 226/9, садоукеи 226/9. Основа
помѣн-/поман- оба пута посведочена је као помѣни 225/22, 23. На -ѣ се
завршавају прилози вѣнѣ 224/21x2, 225/31, 226/1, поздѣ 226/3.

У посланици потврда о преласку йолуѓасника у а нема. Категорија секундарног полуѓасника се не означава: добър 223/8, земљаны 223/10.

У књицким категоријама полугласнички знак се пише у већини случајева, а употреба јерова у сагласности је са стањем потврђеним у поменутом препису *Сказанија*.¹¹ Предлози въ, съ, къ, углавном су са *дебелим јером*: въ с'нѣ 226/2, съ мною 224/14, къ сеѣѣ 226/2 итд. Танко јер се среће ретко: въ писаних 224/21, въ сънѣ 226/1, въ срѣдицѣ 226/26, къ сеѣѣ 224/14. Знак изостаје два пута, код предлога съ: с тобою 224/14, 226/2.

У префиксима въ-, въз-, съ- такође се најчешће јавља *дебело јер*: въводит¹¹ 224/17, възмогъх 224/2, сътврф⁸ 224/32 итд. Танко јер је неупоредиво ређе, увек у префиксу въ-: въниди 225/20, въмѣстиши 226/23 итд. Известан број основа са съ-, као и у другим српскословенским текстовима,¹² посведочен је без полугласничког знака: смѣре/н/ 223/3, ска/s/ 224/3, сповѣ/с/но 225/7, сповѣ/с/не 225/10, свезшм 226/6.

У корену въс- употреба *jera* је доследна: въсъ 224/1, въсъ 224/16, въсъ 226/3, въсъ 226/24.

У групама -ъск- и -ъств-, у случајевима када се гласовна вредност је-
ра неспорно чуvalа (у позицији иза ч и ж), примењено је скраћено пи-
сање: гръ/ч/с^квю 224/7, гръ/ч/с^кви 224/23, бжѣтвнаа 226/19. Када је у пита-
њу позиција иза сонанта или неког другог консонанта, доследно се ја-
вља ѡајерак: фазын^гстви€ 224/5, българф^гскаа 224/7, сръб^гском^г 226/1 итд. Од-
ступа једино разынъстви€ 225/17.

Дублетне форме са Ѹ/о срећу се с о: *ѹповах* 224/16, нѣкогда 224/26, 30. Других лексикализованих македонизама нема.

Вокално и доследно се чува: българы 224/5, българ'ски 224/23—24, напълните 225/15 итд.

Л на крају слова среће се у свим потврдама: писаљ 223/7, извeљ 224/1, бывиљ 224/21, 28 итд.

Редовно се јављају и групе *штит* и жд: речи 224/20, хопчи 224/26, пољежде 224/12, такожде 226/25 итд.

Примера метатезе *въс- > св-* у рукопису нема, а доследно се чувају и предлог въ и иницијално въ- (в. раније изнете примере). Одступа само глагол *зум/т/* 223/7.

Посвежења је и група *чр-*, оба пута у складу са нормом: почевши
223/3, почевши 225/15.

Утицај народног језика није потврђен ни у групи *чъш*-: читати 224/2, читате 224/14, 226/2, 18, чте 226/2.

Епентетско *л* среће се у јавном посведочењима примерима: *възлюблен-*
иши 223/1—2, *земљани* 223/10, *събъди* 224/5.

11 Y_{II}, ucm₀, 21-22

¹² Петар Ђорђић, *Историја српске кирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1987. 208.

Резултати палатализације се чувају, док се закон прегласа крши у два примера датива једнине мушких рода активних партнера сложене придевске промене: *зреѡмъ* 223/2, *ѹзреѡвшиъ* 223/2. Судећи према стању у другим српскословенским споменицима, ова појава је имала статус норме.¹³

Једначење по звучности доследно се означава у прилогу *съде:* *зде* 224/8, 13, 29, 226/3.

У канонским прилозима *дъкашъди и напрѣжъди*¹⁴ дошло је до упрощавања сугласничких група: *дваш* 224/31, *напрѣдъ* 224/20.

Морфолошке цртце. Редакцијска особина једначења акузатива са генитивом једнине именица *o промене које означавају бића среће се у оба забележена примера: *ба* 223/2, *разбоиника* 224/19. У тексту је потврђен и наставак -*ѧхъ* у локативу множине *ѣ промене: по *ѹћеѧхъ* 224/8. Проста промена придева у одговарајућим падежима множине изостаје: *Г ѿ тѣновъскыѣ* 224/31, *Л въ ѹе/с/въскыѣ* 224/2. Асигматски аорист и супин се не јављају, што је такође у складу са српскословенском нормом тога времена.¹⁵

Већина иновација присутних у овом рукопису налази се већ у старословенским споменицима. У одговарајућој лексеми наставак *-ови* у дативу једнине *o промене не реализује се: по *попъ* 223/11. Код именица средњег рода на *-ије* сажимање се јавља у локативу множине: *въ писаниѣ* 224/21, али и: *о различии* (лок. једн.) 224/24. О утицају продуктивних на непродуктивне именичке врсте сведоче именице *връѧхъ* и *господъ* које се јављају само по *o промени: *Л ѡд. на връѧхъ* 223/2, *А ѡд. ба* 225/9. Једина лексема по *ї основи има наставак по норми: *Г ѡд. люб'ве* 226/6. Именице средњег рода с основом на *s у једнини добијају две врсте наставака: а) по консонантској промени: *Г ѡд. съ нѣссе* 225/29, *Д ѡд. по томъ словеси* 224/32; б) по *o промени: *Д ѡд. по словъ* 225/3, *И ѡд. тѣламъ* 223/3. У множини нема иновација: *Г словесъ* 225/30, *И словесы* 225/30. Генитив множине именица мушких рода *o промене среће се једанпут у форми *ѡ гѹѣхъ* 223/3, а са проширењем *-ов-* чак шест пута: *даѡвъ* 225/26, *градѡвъ* 225/26, *врагѡвъ* 225/26, *вѹгѡвъ* 225/27, *тѹдѡвъ* 225/27, *тѹоѹпѡвъ* 225/29. И док се први пример реализује у одређеном реченичном контексту, остале потврде аутор наводи илуструјући облике у којима акценатски знак „*посрѣ/д/ речи стоит*”. Судећи према наведеном, проширење *-ов-* у поменутом падежу аутор није сматрао огрешењем о норми. У питању је, даље, дублетна форма која се среће спорадично већ у појединим канонским споменицима.¹⁶ Једини облик двојине јесте акузатив *твои ѹмићи очи* 223/5.

¹³ Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*, Подгорица 1993, 84.

¹⁴ *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва 1999, 201, 351.

¹⁵ Вера Јерковић, *Српскословенска норма у ёгласовном и морфолошком систему*. — Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33—34, Zadar 1984, 62.

¹⁶ Ст. М. Кульбакин, *Старословенска ѡраматика*, Београд 1930, 73.

У деклинацији заменице съ, ѿ, си уочавају се аналошке иновације посведочене већ у споменицима канона,¹⁷ као и у другим редакцијским текстовима:¹⁸ Н јд. м. р. съ 225/5, ж. р. сиа 223/9, 224/17, 225/2, 5x2, 27, 28, 226/11, ср. р. сиј 226/22, А јд. ср. р. сиј 226/15, Д јд. м. р. по сијем 226/14, Л јд. ср. р. посијем 224/15 (!), Н мн. ср. р. сиа 224/13, са 224/29, А мн. ср. р. сиа 224/3, 24, 226/17, 23. У једном примеру уместо двојине употребљен је номинатив множине женског рода: сиј двѣ 225/27. Под утицајем народног језика у промени заменице кыи, кои, ката у одговарајућим формама долази до уопштавања основе ко-: Н јд. ж. р. нѣкоа 225/13, Н мн. ср. р. коа 224/13, 226/20. Ова особина иначе спорадично се јављала већ у старословенским споменицима.¹⁹ Утицај дијалекатске базе видљив је и у примеру акузатива једнине мушких рода заменице тъ, који је настао додавањем партикуле и (> j):²⁰ тъи 225/20.

У промени компаратива одређеног вида у номинативу множине мушких рода јавља се аналошка иновација у виду наставка -и, што је црта посведочена још у канону:²¹ нѣждиѣшии 225/5, потрѣбниѣшии 225/6. Код партиципа, међутим, чува се -е: о сиѣ мало нѣкое нѣдоѣмѣни раздѣлишии се 225/6—7.

У релативно кратком тексту посланице реализују се сва глаголска времена и начини. Презент се образује правилно а до сажимања долази у следећим примерима треће (-je-) презентске врсте: зна/ш/ 224/3, прими/т/ 224/7.

Код глагола који су имали могућност двоструке творбе доследна је употреба млађег сигматског аориста: 1. л. јд. јекох 223/8, 224/12, 24, възмогох 224а/2, обрѣтох 224/11, 26, 30.

Посведочени су и следећи облици перфекта: 2. л. јд. писаль еси 223/7, 3. л. јд. є/ѓ/ быль 224/19—20, полагаль є/ѓ/ 224/25, быль є/ѓ/ 224/28.

Јављају се и два примера плусквамперфекта: 1. л. јд. вѣх ... извель 224/1, 3. л. јд. затрило се вѣшේ 226/15. Због могућег сажимања у првом примеру не може се знати да ли је у питању краћа или дужа форма имперфекта. У осталим случајевима имперфекта иначе нема поузданних потврда сажимања: 3. л. мн. глахъ 224/16. У примеру првог лица једнине огновах 224/16 може се радити и о аористу.

Сложенi футур образован је уз помоћ глагола имѣти и хотѣти: 2. л. јд. обрѣсти имаш 223/8, 1. л. јд. хоти... въобрѣзти 224/26, 1. л. мн. хотицем јечи 224/20 (*pluralis auctoris*).

Случајеви императива углавном су у складу са нормом: славите, не славите, творите, не творите, ѓдави се, затвори се, придѣте, вънидѣте, почрпѣте, пріимѣте, їадите, пийте, хвалите, напильните, просите, ищете, тљцѣте, Ѹвръзѣте, любите, дадите, сѣци, би, спи, јечжи 225/13—16. Наведене речи иначе аутор

¹⁷ Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, Нови Сад 1975, 110.

¹⁸ Јасмина Грковић-Мејџор, *испто*, 82—83.

¹⁹ Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис. Главен редактор Иван Дуриданов, София 1993, 245.

²⁰ Александар Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, четврти том, Београд 1999, 227.

²¹ Петар Ђорђић, *испто*, 124.

исписује у једном низу као илустрацију облика са заповедним значењем, том приликом посебно наглашавајући: аще ли и съпротивна мнит се нѣкоа нь обач[е] повелителна 225/13. Овакве околности показују да се и форма ищете очигледно доживљавала као регуларни облик императива глагола искати, а не као императивни презент. Примери императива треће (-je-) презентске врсте образовани по моделу прве (-e-) врсте јављају се иначе већ у споменицима канона, а старословенске граматике их различито објашњавају. По Кульбакину,²² на пример, реч је о старим конјунктивима, док Ван Вејк²³ и Вайан²⁴ у овоме виде утицај тврдих основа. Овај облик могао је настати и угледањем на презент, будући да су се код глагола прве презентске врсте после екавског рефлекса *јати* у књижевном језику форме другог лица множине императива и презента изједначиле. У осталим примерима императива, као што се види, доследно се поштује етимолошки правопис, чиме се јасно истиче графијска разлика између ових глаголских облика. И друга скупина императивних форми која се јавља у тексту (225/19—22), а коју овде нећемо наводити у целини, образована је по норми. Једино у примерима би 224/15, пи 224/15, не ѿби 225/21 примењен је фонетски принцип и забележено сажимање.

У пуном облику потенцијал се не јавља. Среће се, међутим, помоћни глагол быти у оквиру конструкције са инфинитивом, што је црта уочена још у канону:²⁵ *такоже* би *реши* 225/1—2, 224/6.

Када је реч о особинама ван статуса књижевне норме, у релативно кратком тексту посланице јавља се значајан број црта из народног језика. Оне углавном имају општештокавски карактер: наставак -ѹ у Л јд. *о промене — надвор 225/31 (!); наставак -омъ у Д јд. придева мушких рода — по *срѣтѣ* 224/13; наставак -е у Н мн. женског рода придева с тврдом основом — въсе бѡ сповѣ/с/не соут 225/10, бѣгоповелителне и оучителне соут сіе 225/12; наставак -мо у 1. л. мн. презента мѣимо 223/4; наставак -шъ у 2. л. јд. презента — зна/ш/ 224/3, можеш[и] 225/9—10, једном у оквиру сложеног футура обѣћсти има/ш/ 223/8 (највероватније условљено скраћеним писањем); основа аориста са -а- уместо са -ѣ- код глагола имѣти — имаҳ 223/7.

Регионално порекло могло би се приписати једино пomenутој форми императива ищете 225/15. Овакав вид образовања данас одликује призренско-тимочку дијалекатску зону.²⁶ Среће се и у рукопису Српске Александриде из XVI века,²⁷ чији писар је припадао призренско-тимочком дијалекту оног времена, као и у Роману о Троји,²⁸ за који Рингхайм сматра да је настало у источној Рашкој. Под утицајем исте дијалекатске базе

²² Ст. М. Кульбакин, *исѣо*, 135.

²³ Н. Ван-Вејк, *История старославянского языка*, Москва 1957, 306.

²⁴ А. Вайан, *Руководство по старославянскому языку*, Москва 1952, 252.

²⁵ *Исѣо*, 282.

²⁶ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и ѿштокавско наречје*, Сремски Карловци, Нови Сад 2001, 153.

²⁷ Вера Јерковић, *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, Београд 1983, 193.

²⁸ Allan Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*, Prague—Upsal 1951, 229.

могао се јавити и облик генитива једнине женског рода показне заменице та у форми тије 224/27.²⁹

*

Анализом је утврђено да су правописне карактеристике текста у знатној мери у складу са проглашеним ортографским начелима Константина Филозофа, али и да једним делом одговарају иновацијама потврђеним у сачуваном препису *Сказанија*. Описано стање, дакле, покажује да је овај филолошки трактат нашао на пријем код учених људи тога доба и нашавши, по свему судећи, и практичну примену оставио у извесној мери трага у даљем развоју правописа у српској средини.

На фонолошком плану, уз минимална одступања, језик посланице је чист српкословенски. У рукопису, међутим, нема потврда екавског изговора *јаша*, а нису уочени ни примери који би сведочили о преласку *йолуѓласника* у *a*, што је највероватније одраз стања у говору самог аутора или преписивача.

У сфери морфологије у релативно кратком тексту посланице запажа се знатан продор црта из народног језика. Оне углавном имају општештокавски карактер, док мали број особина регионалног порекла упућује на призренско-тимочку дијалекатску зону.

Посланица Ђакона Григорија, дакле, вредно је сведочанство о погледима на језик и правопис у послересавској епоси развоја српкословенске писмености. Због малог броја проучених епистоларних састава у старој српској књижевности, она има посебан значај и за осветљавање језичких прилика унутар наведеног жанра. Наиме, још је писмо св. Саве игуману Спиридону, као најранији пример диглосије у старосрпском оригиналном стваралаштву, показало да је епистоларни жанр отворен за смењивање вишег и нижег функционалног стила у зависности од теме излагања. Уколико спис има облик књижевне посланице, а оне су углавном биле посвећене темама духовне природе, језик у њему је чист српкословенски (нпр. *Слово љубве* деспота Стефана Лазаревића, преписка Јелене Балшић са духовником Никоном Јерусалимцем, *Посланица свештенику и доместику кир Исаји* Димитрија Кантакузина). Као што је већ констатовано, на народном језику нема књижевних посланица.³⁰ Народним језиком пишу се писма чији повод је био искључиво практичне природе, мада и ови састави не морају бити у потпуности лишени књижевне ноте.³¹

Особена по садржају у односу на наведена дела из ове скупине посланица Ђакона Григорија на сасвим јасан начин одсликава најбитније стилске карактеристике свога жанра, као што су сажетост (нерасплинутост) и јасноћа (тежња ка свакодневном говору).³² Иако писана у основи српкословенским језиком, она се показала пријемчивом и за црте жи-

²⁹ Вера Јерковић, *испо*, 225—226.

³⁰ Ђорђе Трифуновић, *Азбућник српских средњовековних књижевних јојмова*, Београд 1990, 270.

³¹ *Испо*, 268.

³² *Испо*, 264.

вог народног говора, што би се у извесној мери могло објаснити њеним практичним карактером или и непосредношћу комуникације између аутора и адресата (уп., на пример, исказ: *не възмогох ѿбыкн/т/ чьтати понеже въ ѿ/с/въскых нѣ/с/ тако ѧкоже и самъ вѣси нь сіа ска/s/ да зна/sh/ а ѧкоже вѣси твори 224/2—3; или: можеши бо аще ҳошиши 226/24*). Све у свему, још једном се потврдила сва специфичност епистоларног жанра, који намеће потребу да се, поред садржаја, карактера и намене текста, у разматрање узме и сама врста епистоларног општења, које може бити званично или лично, са већим или мањим степеном близкости између пошиљаоца и примаоца, а све у зависности од њихове старосне доби, социјалне и духовне релације.

Нови Сад

Наташа Драгин

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИМЕЧЕНИЯ К ПОСЛАНИЮ О ЯЗЫКЕ ДЬЯКОНА ГРИГОРИЯ

Р е з ю м е

Послание дьякона Григория о языке, обнаруженное в сборнике сербской редакции № 308 Софийской народной библиотеки, представляет драгоценное свидетельство о взглядах на язык и правописание постгрекавской эпохи в развитии сербскославянской письменности. В работе анализируются его орфографические и языковые особенности с целью установить, в какой мере сербскославянская норма соблюдалась в тексте такого специфического содержания. Правописание послания в значительной мере отражает орфографические правила Константина Философа, изложенные в его известном трактате. Оно также отчасти совпадает и с орфографическими инновациями, подтвержденными в сохранившемся списке *Сказания о йисменех*. На фонологическом плане в тексте чистый сербскославянский язык, в то время как в сфере морфологии наблюдается значительное проникновение особенностей народной речи. Рассмотренное в контексте других сочинений данного типа послание дьякона Григория еще раз подтверждает своеобразие эпистолярного жанра, который, в своей основе, был открыт для обоих функциональных стилей — и литературного, и народного языка, и все это в зависимости от разновидности эпистолярного общения, т.е. от характера, содержания и назначения текста.

ДОПУНСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (I)

ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ

UDC 811.163.41'367.33

Кратак садржај: Студија је састављена из два дела (I и II): први је посвећен углавном питањима везаним за систем и структурирање зависних реченица у српском језику, посебно за одређивање места допунске реченице у томе систему с обзиром на различите критерије које је могуће применити при разврставању клауза са субординарним синтаксичким односом, док се у другом делу пажња поклапања само зависној реченици као допуни (комплементу) управних глаголских, именичних и придевских речи и предикатских израза, односно реченичних и нереченичних предикација, која може бити номинализована или кондензована одговарајућим синтаксичким средствима. На крају, резултати истраживања уобличени су у Закључним разматрањима.

Прво поглавље се састоји из две главе — I. *Увода* и II. *Прилога штапологији зависних реченица*. У уводном делу, сем описа предмета, корпуса и метода истраживања, даје се кратак осврт на обраду зависних реченица у уџбеничкој литератури, при чему се акценат ставља на различите аспекте зависности односно независности реченица, говори се и о комплементацији као синтаксично-семантичкој појави, а с њом у вези објашњавају се појмови *ексилакације* и *корелације* на плану сложене реченице. Следи друга глава у којој су постављени принципи за класификацију свих зависних реченица, посебно допунских, а затим се обрађују клаузе у позицији семантичког језгра предиката, тзв. *реченични предикативи*, који стоје уз копулативне и некопулативне глаголе и заједно са зависним конјункцијама и, евентуално, корелативима или просентенцијалним изразима чине део аналитичког односно сложеног предиката. Један одељак је посвећен и зависним клаузама у позицији субјекатског аргумента којима се експлицира пропозитивни садржај.

У другом делу студије о допунској реченици налази се трећа, средишња глава насловљена *Основна обележја и штапови*, која садржи више одељака. У првом одељку истакнута су обележја допунске клаузе, могућности њене граматикализације и дати модели. У другом, најобимнијем делу подробно се описују зависне клаузе као допуне различитих врста речи, пре свега, глагола, чему се даје највише простора, а ту је један тип двострано зависних клауз са глаголима перцепције и експлицираним објектом у управном делу тих структура. Следе одељци посвећени допунским клаузама уз именице, као и оним клаузама које стоје уз придеве као експликације њиховог садржаја. Један мањи одељак односи се и на имлициране комплементне реченичне предикације.

Кључне речи: савремени српски језик, синтакса сложене реченице, зависне или субординарне реченице, допуна (комплемент), допунска клауза.

И З В О Р И

- (И.А. Др.) Иво Андрић, *На Дрини ћујица*, Просвета — Београд, Младост — Загреб, Свјетлост — Сарајево, Државна заложба Словеније — Јубљана, Београд 1965.
- (И.А. ПА) Иво Андрић, *Проклеја авлија*, Просвета, Београд 1988.
- (И.А. Г) Иво Андрић, *Госпођица*, Свјетлост, Сарајево 1976.
- (А.Б. ВД) Александар Белић, *Вук и Даничић*, Чланци и огледи, Просвета, Београд 1947.
- (М.Б. К) Милан Богдановић, *Криптике*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад — Београд 1972.
- (М.Г. ИД) Милован Глишић, *Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1961.²
- (И.Г. Ст.) Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека СРС, Београд 1975.
- (В.Г. В) Велибор Глигорић, *У вихору*, Нолит, Београд 1975.
- (Ђ.Д. К) Ђура Даничић, *Књида Ђуре Даничића* (приредио В. Ђурић), СКЗ, коло LXIX, књ. 460, Београд 1976, 68—103; 194—221.
- (В.Д. ЕКП) Владан Десница, *Есеји. Криптике. Погледи*, Просвјета, Загреб 1975.
- (Ј.Д. ИСК) Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд 1983.
- (М.Е. СР) Мирослав Егерич, *Срећна рука. Огледи о српским јесницима и криптичарима*, СКЗ, Београд 1979.
- (Р.Ж. НК) Радомир Животић, *Новинска криптика — студија с прилогима*, Научна књига, Београд 1988.
- (Ј.И. ИД) Јаков Игњатовић, *Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1962.
- (Ј.И. СН) Ј. Игњатовић, *Стари и нови мајстори*, Народно дело, Београд 1935.
- (П.И. О јез.) Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, БИГЗ — Београд, Јединство — Приштина 1990, 7—30.
- (Д.Ј. ЈС) Душан Јовић, *Језички систем и јојетска драматика*, БИГЗ — Београд, Јединство — Приштина 1985.
- (Д.К. Гр) Данило Киш, *Гробница за Бориса Давидовича* БИГЗ, Београд 1985.⁶
- (Д.К. РЈ) Данило Киш, *Рани јади*, Нолит, Београд 1989.
- (Д.К. ЕМ) Данило Киш, *Енциклопедија мртвих*, Просвета, Београд 1992.
- (Л.Л. П) Лаза К. Лазаревић, *Пријовејтке*, „Бранко Ђоновић”, Београд 1963, 75—120.
- (М.Ђ.М. КС) Ђ. М. Миличевић, *Кнежевина Србија (геодрафија-орографија-хидрографија-штампарија-аркеологија-историја-етнографија-стапистика-просвета-култура-управа)*. Београд 1876, 5—42; 180—230.
- (Н.М. МЈ) Ненад Мишчевић, *Од мисли до језика*, Издавачки центар Ријека 1987.
- (С.М.Љ. ИД) Стјепан Митров Љубиша, *Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1962, 15—123.
- (Љ.Н. КС) Љубомир Недић, *Криптике студије д-ра Љубомира Недића* (прва књ.), СКЗ, Београд 1910.
- (Д.Н. Д) Добрило Ненадић, *Дорођеј*, Рад, Народна књига, БИГЗ, Београд 1980.
- (Љ.Н. П) Љубомир Ненадовић, *Писма из Италије*, Полет, Сарајево 1950.
- (С.Н. СК) Стојан Новаковић, *Српска књижевна криптика* (књ. 4), Матица српска — Нови Сад, Институт за књижевност и уметност — Београд 1975, 190—217.
- (Б.Н. А) Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, „Бранко Ђоновић”, Београд 1962, 56.
- (М.П. ХР) Милорад Павић, *Хазарски речник*, Просвета, Београд 1984.²
- (Б.П. ВЧ) Борислав Пекић, *Време чуда*, Просвета, Савремена проза, Београд 1983.
- (Б.П. Б) Борислав Пекић, *Беснило*, БИГЗ, Београд 1987.
- (Б.П. ДКЛ) Божко Петровић, *Долазак на крај лејта*, Нолит, Београд 1983.
- (В.П. АП) Васиљ Поповић, *Адаријан тештање у Босни и Шурски нереди за време реформног режима Абдул-Мецида (1839—1861)*, САН пос. изд., књ. CL. Научна књига, Београд 1949, 148.
- (М.П. ЛИ) Милорад Пуповац, *Лингвистика и идеолоџија*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1980.
- (М.Р. Соц.) Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1986, 13—51.
- (С.Р. СУ) Светолик Ранковић, *Сеоска учитељица*, Просвета, Београд 1947.
- (С.Р. ГЦ) Светолик Ранковић, *Горски цар*, Нолит, Београд 1968.

- (РСАНУ) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I—XVI.* — Београд (Српска академија наука и уметности), 1959—1984.
- (PMC) *Речник српскохрватскога књижевног језика.* — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска I—III), 1967—1969; Нови Сад (Матица српска, IV—VI), 1971, 1973, 1976.
- (Р.С. НС) Радован Самарџић, Наука код Срба у XIX и XX веку, *Историја српског народа* 6. књ., 2. том, Београд 1983, 442—506.
- (М.С. ДС) Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Слобода, Београд 1981.
- (М.С. ММ) Меша Селимовић, *Мајла и мјесечина*, БИГЗ, Београд 1983.
- (Ј.С. ИД) Јован Скерлић, *Изабрана дела*, Народна књига, Београд 1962.
- (С.С. ИС) Станоје Станојевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца* II. Напредак, Београд 1920, 5—74.
- (В.С. Т) Видосав Стевановић, *Тесаменит*. Роман у 52 бдења, СКЗ коло LXXIX, књ. 526, Београд 1986.
- (Љ.С. СК) Љубомир Стојановић, *Литерарна и историјска реалност родослова и лепотица; Вук Караџић; Српска књижевна критика: Стојан Новаковић и „филолошка критика”*, Матица српска — Нови Сад, Институт за књижевност и уметност — Београд 1975.
- (А.Т. УЧ) Александар Тишма, *Употреба човека*, Нолит, Београд 1977.
- (В.Ћ. ИЈ) Владислав Ђоровић, *Историја Југославије* (обнародовало 1933. Народно дело у Београду), Просвета, Београд 1989.
- (Д.Ћ. К) Добрица Ђосић, *Корени*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997.
- (П.У. ОС) Павле Угринов, *Ошац и син*, Нолит, Београд 1986.
- (М.Ц. П) Милош Црњански, *Проза*, Просвета — Београд, Матица српска — Нови Сад, Младост — Загреб, Свјетлост — Сарајево 1966.
- (М.Ц. ДЧ) Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*, Нолит, Београд 1987.
- (И.Ч. ВЗ) Иван Чоловић, *Време знакова: 1968—1987*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1988.
- (Б.Ш. ОЛ) Богдан Шешић, *Основи логике*, Научна књига, Београд 1974.⁴

СКРАЋЕНИЦЕ, СИМБОЛИ, ОЗНАКЕ

в.	види	P	предикат
дескр.	дескрипција	Cl _{1, 2}	клауза: главна, зависна
експл.	експликација	Com	комплмент
imp.	императивност	ComN	номинална допуна
impers.	имперсонално	ComCl	комплментна клауза
int.	интенционалност	ComP	комплметни Р
intranz.	интранзитивни	ComPd	комплментни предикатив
l.	лице	Conj	везник
лит.	литература	Cor	корелатив
neg.	негација	Cop	копула
nesvrš.	несвршени глаголски вид	SemicopV	семикопулативни гл.
pl.	плурал	CopAdv	копултивно-прилошки
prop.	пропозитивни	Lex	лексичко језгро предиката
rel.	релативизатор	Pd	предикатив
sg.	сингулар	Subj	субјекат
s.r.	средњи род	Obj	објекат
sub.	субординирани	Ad	адвербијал
svrš.	свршени глаголски вид	Adv	адверб (прилог)
temp.	темпорални	At	атрибут
tranz.	транзитивни	Mod	модификатор
caus.	каузалност	Prosent	просентенцијализатор
quant.	квантifikативност	V	глагол
quest.	упитност	N	именица
Arg _{1, 2}	аргумент	Ndev	девербативна именица
S	реченица	Pron	прономен
		Adj	адјектив

Prep	препозиција	L	локатив
Pr	презент	I	инструментал
Pf	перфект		
F	футур	↔	еквивалентно
F ₂	футур други	≠	различито
A	аорист	< >	имплицира се
Imf	имперфекат	//	алтернира
Ppf	плусквамперфекат	+	придружује се
Pt	потенцијал	→	зависи од ...
Im	императив	←	укључује се у ...
Inf	инфinitив	⇒	прелази у ...
Part.pass	партицип пасива	↔	корелативно (саодносно)
Nom	номинатив	/ /	испустиво
G	генитив	[➡]	синтаксичка функција
D	датив	(„ „)	семантички опис
Acc	акузатив	*	неприхватљиво

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

Граматике и речници

Алексић, Станић

- Алексић Р., Станић М., *Граматика српскохрватског језика за ученике гимназија*. — Београд (Завод за издавање уџбеника СР Србије), 1967.³
- Бабайцева, Максимов
Бабайцева, Б. Б., Максимов, Л. Ю., *Современный русский язык II. Синтаксис пунктуация*. — Москва (Просвещение), 1981.
- Белић
Белић, Александар, *Граматика српскохрватског језика за шрећи разред средњих и стручних школа*. — Београд (Издавачка књижарница Геце Кона), 1933.
- Белошапкова
Белошапкова, В. А., *Современный русский язык. Синтаксис*. — Москва (Висшая школа), 1977.
- Бондарко
Бондарко А. В., *Функциональная грамматика*. — Ленинград (Наука), 1984.
- Брабец, Храсте, Живковић
Brabec, I., Hraste, M., Živković, S., *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. — Zagreb (Školska knjiga), 1961.
- Виноградов
Виноградов, В. В., *Русский язык*. — Москва (Висшая школа), 1986.³
- Гвоздев
Гвоздев, А., *Современный русский литературный язык II. Синтаксис*. — Москва, 1958.
- Grochowski, Karolak, Topolińska
Grochowski M., Karolak, S., Topolińska, Z., *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. — Warszawa, 1984.
- Золотова
Золотова, Г. А., *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. — Москва (Наука), 1988.
- Јерковић, Кашић
Јерковић, Ј., Кашић, Ј., *Српскохрватски — хрватскосрпски језик за II разред*. — Нови Сад (Завод за издавање уџбеника), 1980.
- Karolak
Karolak, S., i dr., *Semantyczno-syntaktyczny słownik słowiańskich czasowników odręcznych* — Katowice (Uniwersytet Śląski), 1980.

Ковачевић, Ребић и др.

Ковачевић, М., Ребић, Ч., Баотић, Ј., Окука, М., *Наши језик. Уџбеник хрватско-српскохрватској језици за 3. разред средње школе*. — Сарајево (Сјеверна Словенија), 1991.

Kristal

Kristal, D., *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. — Beograd (Nolit), 1988.

Крючков, Максимов

Крючков, С. Е., Максимов, Л. Ю., *Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения*. — Москва, 1969.

La Linguistique (D'A. Martinet), Paris (Editions Denoel), 1969.

Лалевић

Лалевић, М., *Синтакса српскохрватског књижевног језика*. — Београд (Завод за издавање уџбеника НР Србије), 1962.

Маретић

Maretić, Tomo, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. — Zagreb (Matica hrvatska), 1963.³

Миновић

Миновић, М., *Синтакса српскохрватско-хрватско-српској језика за више школе*. — Сарајево (Сјеверна Словенија), 1987.

Мразовић, Вукадиновић

Мразовић, П., Вукадиновић, З., *Граматика српскохрватског језика за старање*. — Сремски Карловци — Нови Сад (Изд. књижарница З. Стојановића, Добра вест), 1990.

Новаковић

Новаковић, Стојан, *Српска граматика*. — Издање и штампа државне штампарије у Београду, 1902.

Петровић, Дудић

Петровић, В., Дудић, К., *Речник ѡладола са додунама*. — Београд — Нови Сад — Сарајево (Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника, Сјеверна Словенија), 1989.

Пипер и др.

Пипер П., Антонић, И., Ружић В., Танасић С., Поповић, Љ., Тошовић, Б., *Синтакса савременога српског језика. Проспекта реченица* (ред. академик Милка Ивић). — Београд (Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска), 2005.

Розенталь

Розенталь, Д. Э., *Управление в русском языке*. — Москва (Книга), 1986.

Русская грамматика, 2 (ред. Barnetova, V., Beličova-Križkova i dr.). — ČAV, Akademie Praha, 1979.

Русская грамматика II. Синтаксис (ред. Шведова). — Москва, 1980.

Симеон

Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I, II. — Zagreb (Matica hrvatska), 1969.

Симић

Симић, Радоје, *Наши језик и ми II. Савремени српскохрватски језик за IV разред усмреној образовања као уჯесетиручни предмет*. — Београд, 1981.

Симић, Јовановић

Симић, Радоје и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I, II*. — Београд (Филозофски факултет у Београду, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филозофски факултет у Никшићу, Црногорски универзитет Подгорица), 2002.

Современный русский язык (ред. Попов, Р. Н.), Москва (Просвещение), 1986.

Станојчић, Поповић

Станојчић, Ж., Поповић, Љ., *Граматика српскоја језика*. — Београд — Нови Сад (Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника), 1992.²

Стевановић

Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевно-језичка норма II. Синтакса*. — Београд (Научна књига), 1974.²

Стевовић

Стевовић, И., *Функционална граматика српскохрватског језика*. — Сарајево (Свјетлост), 1958.

Стојановић

Стојановић, Љ., *Српска граматика за IV разред гимназије*. — Београд (Изд. књижара Гене Коне), 1922.

Тошовић

Тошовић, Б., *Руска граматика у поређењу са српскохрватском*. — Сарајево (Свјетлост), 1988.

Quirk, Greenbaum, Leech

Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik G., *A University Grammar of English*. — London, 1982.

Синтаксичке, семантичке и опште лингвистичке студије

Авилова

Авилова Н. С., *Вид глагола и семантика глагольного слова*. — Москва (Наука), 1976.

Антонић

Антонић, Ивана, *Временска реченица*. — Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књижарница З. Стојановића), 2001.

Апресян

Апресян, Ю. Д., *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. — Москва (Наука), 1967.

Апресян, Ю. Д., *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. — Москва (Наука), 1974.

Арутюнова

Арутюнова Н. Д., *Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы*. — Москва (Наука), 1976.

Батистић

Батистић Т., *Локашив у савременом српскохрватском књижевном језику*. — Београд (САНУ пос. изд.), 1972.

Bauer

Bauer J., *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. — Brno (Universita J. E. Purkyné), 1972.

Белић

Белић, Александар, *Речи с конјугацијом II*. — Београд (Научна књига), 1951.

Белић, Александар, *О језичкој природи и језичком развијику. Лингвистичка истраживања I*. — Београд 1958.

Белић, Александар, *Очила лингвистика. О језичкој природи и језичком развијику*, књ. I. и II. Изабрана дела А. Белића. — Београд (Завод за уџбенике и наставна средства), 1998.

Běličová, Sedláček

Běličová, H., Sedláček, J., *Slovanské souvětí*. — Praha (ČAV), 1990.

Бенвенист

Бенвенист, Е., *Общая лингвистика*. — Москва (Прогресс), 1974.

Bobrowski

Bobrowski, I., *Cechy subkategoryzacyjne polskich czasowników przechodnych*. — Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź (PAN), 1985.

Bolinger

Bolinger, D., *Meaning and form*. — London 1977.

Бондарко

Бондарко, А. В., *Грамматическая категория и контекст*. — Ленинград (Наука), 1971.

Бондарко, А. В., *Принципы функциональной грамматики и вопросы*. — Ленинград (Наука), 1983.

Бугарски

Bugarski, Ranko, *Jezik i lingvistika*. — Beograd (Nolit), 1972.

Валгина

Валгина, Н. С., *Синтаксис современного русского языка*. — Москва (Высшая школа), 1978.²

Восточные славяне. Языки. История. Культура. (Ред. Ю. Н. Караполов). — Москва (Наука), 1985.

Green

Green, J., *Mišljenje i jezik*. — Beograd (Nolit), 1978.

Greń

Greń, Z., *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowi w języku polskim i czeskim*. — Warszawa (PAN, Instytut slawistyki), 1994.

Грицкат

Грицкат, И., *Студије из историје српскохрватског језика*. — Београд (Народна библиотека СР Србије), 1975.

Grzesiak

Grzesiak, R., *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*. — Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź (PAN), 1983.

Guirand

Guirand, P., *La Semantique*. — Paris (Presses Universitaires de France), 1959.

Деянова

Деянова, М., *Подчинени изречения със съюз да в съвременния словенски книжовен език в сравнение с български*. — София (Българска академия на науките), 1985.

Дмитриев

Дмитриев, П. А., *Очерки по синтаксису сербохорватского языка*. — Ленинград (Изд. Ленинградского университета), 1966.

Дорофеева

Дорофеева, Т. М., *Синтаксическая сочетаемость русского глагола*. — Москва (Русский язык), 1986.

Zaron

Zaron, Z., *Ze studiów nad składnią i semantyką czasownika*. — Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk (PAN), 1980.

Звегинцев

Звегинцев, В. А., *Предложение и его соотношение к языку и речи*. — Москва (Изд. Московского университета), 1976.

Зника

Znika, Marija, *Odnos atribucije i predikacije*. — Zagreb (HFD), 1988.

Золотова

Золотова, Г. А., *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. — Москва (Наука), 1973.

Ивић

Ivić, Milka, *Lingvistički ogledi*. — Beograd (Prosveta), 1983.

Ivić, Milka, *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. — Beograd (Slovograf), 1995.

Ivić, Milka, *Red reči. Lingvistički ogledi, četiri*. — Beograd (Biblioteka XX vek) 2002.

Ivić, Milka, *O rečima. Kognitivni, gramatički i kulturološki aspekti srpske leksike*. — Beograd (Biblioteka XX vek), 2005.

Изменения в строении сложноподчиненного предложения в русском литературном языке XIX века (ред. Виноградов, Шведова). — Москва (Наука), 1964.

Јерковић

Јерковић, Јован, *Језик Јакова Иђошевића*. — Нови Сад (Матица српска), 1972.

Јерковић, Јован, *Језик Љубомира Ненадовића*. — Нови Сад (Матица српска), 1981.

Катичић

Katičić, R. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. — Zagreb (JAZU, Globus), 1986.

Каčala

Kačala, J. *Sloveso a semantická štruktúra vety*. Slovenská akadémia vied. Bratislava 1989.

Katz

Katz, J., *Semantic Theory*. — New York (Harper and Row), 1972.

Клајн

Клајн, Иван., *О функцији и ј природи заменица*. — Београд (Институт за српскохрватски језик. Бил. ЈФ н.с., књ.7), 1985.

Ковачевић

Ковачевић, Милош, *Синтакса сложене реченице*. — Београд (Рашка школа), 1998.

Колшанский

Колшанский, Г.В., *Контекстная семантика*. — Москва (Наука), 1980.

Кордић

Kordić, S., *Relativna rečenica*. — Zagreb (HFL, Matica hrvatska), 1995.

Kordić, S., *Riječi na granici punoznačnosti*. — Zagreb (Hrvatska sveučilišna naklada), 2002.

Котелова

Котелова, Н. З. *Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкоznании)*. — Ленинград (Наука), 1975.

Курилович

Курилович, Е., *Очерки по лингвистике*. — Москва, 1962.

Ляпон

Ляпон, М.Б., *Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений*. — Москва (Наука), 1986.

Ломтев

Ломтев, Т. П., *Предложение и его грамматические категории*. Москва 1972.

Lyons

Lyons, J., *Introduction to Theoretical Linguistics*. — Cambridge at The University Press, 1969.

Martinet

Martinet, A., *Osnove opšte lingvistike*. — Zagreb (GZH), 1982.

Мартинов

Мартынов, Б. Б., *Категории языка*. — Москва (Наука), 1982.

Menzel

Menzel, P., *Semantics and Syntax in Complementation*. — The Hague — Paris (Mouton), 1975.

Мещанинов

Мещанинов, И. И., *Глагол*. — Ленинград (Наука), 1982.

Михаљевић

Mihaljević, Milan, *Generativna sintaksa i semantika*. — Zagreb (HFD), 1998.

Мухин

Мухин, А. М., *Структура предложени и их модели*. — Ленинград (Наука), 1968.

Мухин, А. М., *Системные отношения переходных глагольных лексем (на материале английского и русского языков)*. — Ленинград (Наука), 1986.

Orešnik

Orešnik, Janez, *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. — Ljubljana (Slovenska akademija znanosti in umetnosti), 1994.

Palmer

Palmer, F. R., *The English Verb*. — London (Longman), 1974.

Перовић

Perović, Slavica, *Engleski i srpskohrvatski jezik. Indirektna pitanja u kontrastu*. — Podgorica (UNIREKS), 1996.

Пешковский

Пешковский, А. М., *Русский синтаксис в научном освещении*. — Москва (ГУП), 1956.

Пипер

Пипер, Предраг, *Заменички ћрилози (ћраматички стилашус и семантички ћијо-ви)*. — Нови Сад (Универзитет у Новом Саду — Филозофски факултет — Институт за стране језике и књижевности), 1983.

Пипер, Предраг, *Језик и ћроситор*. — Београд (Библиотека ХХ век), 2001.²

Platt

Platt, J., *Grammatical Form and grammatical Meaning*. — Amsterdam—London (North-Holland Publishing Company), 1971.

Поповић

Поповић, Љубомир, *Ред речи у реченици*, Београд (Друштво за српски језик и књижевност Србије), 1997.

Потебня

Потебня, А. А., *Из записок по русской грамматике I—II*. Москва, 1958.

Прањковић

Pranjković, Ivo, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. — Zagreb (Sveučilišna naklada Liber), 1984.

Pranjković, Ivo, *Hrvatska skladnja*. — Zagreb (HSN), 2002.

Премк-Гортан

Премк-Гортан, Даринка, *Акузативне синтагме без ћредлога у српскохрватском језику*. — Београд (Институт за српскохрватски језик, Библ. Јужнословенски филолог, 2), 1971.

Премк-Гортан, Даринка, *Полисемија и орѓанизација лексичкој системији у српском језику*. — Београд (Институт за српски језик САНУ), 1997.

Радовановић

Radovanović, Milorad, *Imenica u funkciji kondenzatora*. — Novi Sad (Matica srpska), 1978.

Radovanović, Milorad, *Spisi iz sintakse i semantike*. — Sremski Karlovci — Novi Sad (Izd. knjižarnica Z. Stojanovića — Dobra vest), 1990.

Риђановић

Риђановић, Мидхат, *Језик и његова структура*. — Сарајево (Свјетлост), 1985.

Ристић

Ристић, Стана, *Начински трилогији у савременом српскохрватском књижевном језику*. — Београд (Институт за српскохрватски језик), 1990.

Rosenbaum

Rosenbaum, P. S., *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*. — Cambridge — Mass. (M. I. T.), 1967.

Ruwet

Ruwet, N., *Theorie syntaxique et syntaxe du français*. — Paris (Ed. du Seuill), 1972.

Силић

Silić, Josip, *Od rečenice do teksta (teorijsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*. — Zagreb (SNL), 1984.

Скобликова

Скобликова, Е. С., *Согласование и управление в русском языке*. — Москва 1971.

Солецка

Solecka, K. M., *Semantika czasowników ruchu w języku macedońskim*. — Katowice (Uniwersytet Śląski), 1983.

Станковић

Станковић, Богољуб, *Интарференција у предикатским синтагмама руског и српскохрватског језика*. — Београд (Монографије књ. XLIX, Филолошки факултет Београдског универзитета), 1979.

Станојчић

Станојчић, Живојин, *Језик и синтакса Иве Андрића (функција синонимских односа)*. — Београд (Филозофски факултет Београдског универзитета), 1962.

Станојчић, Живојин, *Синтаксичке студије*. — Никшић (Универзитетска ријеч), 1990.

Стевановић

Стевановић, М., *Функције и значење глаголских времена*. — Београд (САНУ), 1967.

Стевановић, М., *Од Вука до Белића и даље*. — Београд (Завод за уџбенике и наставна средства), 1988.

Стевановић, М., *Студије и расправе о језику*. — Никшић (Универзитетска ријеч), 1988а.

Танасић

Танасић, Срето, *Презенција у савременом српском језику*. — Београд (Институт за српски језик САНУ), 1996.

Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. — Санкт-Петербург (Наука), 1991.

Ullman

Ullman, S., *Precis de semantique française*. — Bern 1965.

Hjelmslev

Hjelmslev, L., *Prolegomena teoriji jezika*. — Zagreb (Biblioteka Teku, GZH), 1980.

Chafe

Chafe, W., *Значение и структура языка* (прев.). — Москва (Прогресс), 1975.

Chomsky

Chomsky, Noam, *Синтаксичке структуре*. — Нови Сад (Дневник — Књижевна заједница Новог Сада), 1984.

Чумаков

Чумаков, Г. М., *Синтаксис конструкций с чужой речи*. — Киев (Высшая школа), 1975.

Wright

Wright, G. H., *Objašnjenje i razumevanje*. — Beograd (Nolit), 1975.

Шутова

Шутова, Е. И., *Вопросы теории синтаксиса*. — Москва (Наука), 1984.

Шелякин

Шелякин, М. А., *Функциональная грамматика русского языка*. — Москва (Русский язык), 2001.

ДОПУНСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (I)¹

I. УВОД

1. *O теми и циљевима истраживања*

1.1. У граматикама и разним језичким приручницима српскога (српскохрватског или хрватскосрпског) језика, као и у студијама из области синтаксе публикованим у другој половини XX века код нас, очигледно је нејединство у приступу сложеним реченицама уопште, посебно зависним, и то како при њиховом разврставању тако и тумачењу, што у наставној пракси изазива извесна колебања и недоумице у вези с типологијом тих структура.² То ипак, по моме мишљењу, највише важи за одређивање статуса и типова тзв. *дојунских* (или изричних, декларативних) реченица у систему зависних реченица.³ Али, такво појмовно-терминолошко несагласје при обради зависних реченица разумљиво је с обзиром на комплексност тог питања, на шири избор могућности за примену различитих метода (дескриптивне, структуралне, депеденцијалне, генеративно-трансформационе итд.), како у оквирима српског језика тако и у његовом контрастирању с другим језицима.

¹ Напомињем да је студија *Дојунске реченице у савременом српском језику* део истраживања у оквиру петогодишњег пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прајематичка истраживања* (2006—2010), који је финансиран од Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије. Истина, ова студија (иначе, због обима подељена у два дела) настала је пре десетак година, у времену када је било веома тешко обезбедити средства за штампање и приређивање књига уопште, посебно кад је реч о онима из области науке о језику. У међувремену сам објавила десетак радова везаних за синтаксу зависносложених реченица, где сам нешто детаљније и унеколико другачије образложила неке своје ставове изнесене у самој студији, на шта ћу увек у фуснотама упућивати.

² Будући да је студија под насловом *Дојунске реченице у савременом српском језику* настала, како напоменух, раније, а сада углавном у техничком смислу дотерана и прилагођена за штампу, разумљиво је да су се у међувремену појавили нови радови и књиге чији су делови у одређеној корелацији с проблемима којима сам се у овој студији бавила. Тако је недавно објављено обимно дело у 4 тома од преко 3.000 страница проф. др Радоја Симића у коауторству с проф. др Јеленом Јовановић: *Српска синтакса I, II, III, IV*, — Београд (Јасен), 2002. Консултујући ту литературу, заузела сам становиште да она, с једне стране, не би мењала у већој мери моја полазишта нити утицала на ток и резултате анализа какве сам овде извршила, а ни на саме закључке, док би с друге стране, позивање на све те нове студије изискивало велике интервенције у рукопису, за које, чини ми се, нема разлога. Мишљења сам да ће заинтересовани наћи одређена решења за неке своје евентуалне недоумице и у овој студији, као и да ће она бити подстицајна за многе друге, нове истраживачке подухвате.

³ Упоредимо терминолошку разноликост у неким старијим и новијим школским или универзитетским граматикама и уџбеницима наведеним у лит.: Стојановић, Белић, Алексић и Станић, Стевановић, Брабец и др., Миновић, Јерковић и Кашић, Симић, Станојчић и Поповић, Мразовић и Вукадиновић. Што те тиче термина *дојунска реченица*, ја га употребљавам доста широко, тако да њиме покривам разне видове допуњавања управних речи и израза, а при томе следим учења Милке Ивић о допунским конструкцијама, као и терминолошка и нека методолошка решења депеденцијалиста, каква је применила Павица Мразовић у својој граматици. (В. даље 1.3.1; II).

Сем евидентне појмовно-терминолошке шароликости и неодређености, семантичка разуђеност лексема које условљавају нпр. појаву *дойунских клауза* таква је да готово свака реч тражи посебну семантичку обраду, а то подразумева и адекватну апаратуру и методологију каква још није примењена у постојећим речницима и студијама српскога језика.⁴ Показало се, наиме, да за типологију зависних реченица у српском језику ниједан критеријум сам по себи није довољан, већ је нужна до-следна и адекватна примена више одређених принципа. Истина је да семантички критериј омогућава најразуђенију типологију, разврставање унутар појединих већ издвојених врста, али није га могуће у потпуности спровести, између остalog, и због интерференције значења. Семантичка типологија зависних клауза, међутим, спроведена је у готово свим граматикама и приручницима српскога језика, а заправо се, у суштини, примењује само на *адвербијалне* реченице, док *дойунске* (према терминологији већине наших синтаксичара то су *изричне*) и *односне* (релативне) клаузе углавном остају ван таквога разврставања по значењу; а и сами њихови називи су општи и непрецизни, тако да не казују ништа о њиховом садржају или функцији. Запажа се такође да се при издавању појединих типова зависних реченица, што важи рецимо за *објекатске* клаузе, укрштају функционално-синтаксички и семантички критериј, који се тиче управне глаголске речи и њеног односа са зависном клаузом. Све су то у области синтаксе сложене реченице српског језика веома сложена и теоријска и методолошка питања, па самим тим вишеструке су и могућности за њихово решавање.⁵

1.2. У нашој новијој литератури проблематика допуњавања реченичног садржаја осветљена је из једног сасвим новог угла тек у студијама Милке Ивић и Милорада Радовановића.⁶ У средиште овог истраживања постављено је управо поменуто питање допуњавања различитих врста речи (превасходно глагола, с којима остale речи формирају исте творбе-

⁴ Што се тиче семантичких и лексиколошких студија, граматичких и других речника, српски језик у великој мери заостаје за другим словенским језицима. В. лит.: Апресян; Авилова; Каčала; Karošak; Zaron; Grzesiak; Greń. Објављене су и многе друге семантичке студије и синтаксично-семантички речници, нпр.: Васильев, *Семантика русского глагола*, Москва 1971; Новиков, *Семантика русского языка*, Москва, 1982; Solecka, *Semantyka szasowników ruchu w języku macedońskim*, Katowice 1983. А последњих година почеле су и код нас да се појављују и студије из области лексикологије српског језика, семантичко-деривациони речници. Наши лингвисти Даринка Гортан-Премк, Рајна Драгичевић, Данило Шипка и Душка Кликовић дали су значајан допринос проучавању лексикологије и семантике српскога језика. Посебно драгоцен прилог изучавању семантичких категорија у српској синтакси дао је Предраг Пипер у књизи: *Синтакса српскога језика. Проспека реченица*. — Београд 2005, 575—975.

⁵ Стога је сасвим разумљиво што се у нашим уџбеницима и студијама посвећеним зависним реченицама нуде различити приступи и критерији за њихову типологију и анализу.

⁶ У својим студијама о зависној реченици с презентом уз везник *да* и, посебно, о инфинитиву, као и у неким другим радовима, Милка Ивић скреће пажњу на питање допуња које сагледава и на нивоу синтагме, и на плану сложене реченице (в. нап. 9, 10). Говорећи о десвербативној именици као кондензатору реченичног садржаја, Радовановић издаваја и њену улогу „семантичке допуне”, чemu посвећује један одељак у својој студији (1978, 109—130).

не парадигме или су на неки начин семантички повезане) и предикатских израза, што подразумева и сагледавање самог процеса *комилемен-тације* као синтаксичко-семантичког феномена, а у вези с њим и осталих појава везаних за сложену реченицу, као што су нпр. *екслукација*, *релација* и *корелација*. У систему зависних реченица допунске или комплементне клаузе издвајају се од осталих по многим обележјима, пре свега по природи везе коју успостављају с главном (или управном) предикацијом, тако да их је нужно посебно класификовати и тумачити, но то је прилично тешко учинити због њихове вишезначности и полифункционалности. Овде је заправо фокусирана специфична група, све у свему, разнородних зависних реченица којима се *дойуњују*, прецизирају, тачније, употребују, оформљују и структурно, и значењски различити типови реченичних или нереченичних предикација.⁷

1.3. *Дойунама* или *комилемен-тима* на морфосинтаксичком плану сматрају се пре свега именске (номиналне) речи у одређеним облицима чија је појава условљена првенствено значењем управних глаголских речи и израза у датој синтаксичкој вези.⁸ У функцији допуна поједињих лексичко-семантичких група речи у савременом српском језику може бити, уз одређене синтаксичке услове, и инфинитив.⁹ И номинална, и инфинитивска (у алтернацији с конструкцијом *да + йрезен-т*),¹⁰ као и реченична (сентенцијална) допуна на врло специфичан начин употребују садржај оних речи уз које стоје и могу бити конкурентна синтаксичка средства (уп.: *Волим йливање/йливати/да йливам*), али се, наравно, не може говорити о потпуно синонимичним синтаксичким јединицама које би се могле сасвим слободно замењивати, јер „комутабилност ... јесте обавезно својство граматичке синонимије, али није при том и њен доказ, пошто постоји могућност међусобног замењивања и тамо где синонимије уопште нема.“¹¹

За комплемент који има структуру реченице (с обавезном зависном конјункцијом) употребљава се и термин *комилемен-тизашор*, но овде се чешће служим двочланим термином — допунска или комплементна кла-

⁷ Термини реченична и нереченична предикација преузети су од Радовановића (1978).

⁸ Појам допуне (комплемента) у енглеску граматику увео је Rosenbaum. У својој књизи *The Grammar of English Predicate Complement Constructions. Research Monograph*, N° 47, The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts 1968, он примењује генеративно-трансформациони метод на допунске именничке и глаголске конструкције (33—98). Класификација комплемената с обзиром на њихову реализацију уз одређени тип глагола детаљно је извршена у савременој енглеској граматици *A Grammar of contemporary* (1972, 801—852), чији су аутори R. Quirk, S. Greenbaum, J. Svartvik.

⁹ И на такав (Б) тип инфинитива указује Милка Ивић у својој студији: *Проблематика српскохрватског инфинитива*. — Зборник за филологију и лингвистику, 1972, XV/2, 115—138.

¹⁰ М. Ивић је подробно објаснила под којим се условима употребљава конструкција с тзв. немобилним презентом и које су јој конкурентне форме у својој студији: *О убошреби глаголских времена у зависној реченици: йрезен-т у реченици с везником да*. — Зборник за филологију и лингвистику, 1970, XIII, 43—54.

¹¹ Ивић, Милка: *О објекатској дойуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи*. — Зборник за језик и књижевност, I, Титоград 1972, 31.

уза.¹² Мишљења сам да управо тај други термин треба да замени традиционалне термине, као што су рецимо *објекатска, изрична, исказна, декларативна* реченица,¹³ који се налазе у нашим граматикама и уџбеницима. (В. детаљније о томе у одељку 3. главе II.) Прво стога што се њиме шире и потпуније обухватају све реченичне структуре у функцији *доцуне (комплеменате)*¹⁴ и што му се као таквом могу појмовно-термино-лошки супротставити адвербијалне зависне клаузе којима се на посебне начине детерминишу главне предикације. Друго, што је такође битно, а тиче се мога поимања *допунске* односно *комплеменатне* клаузе,¹⁵ то је да се термином допунска клауза, и у функционалном, и у структурном смислу, препрезентује знатно шири појам него терминима *изрична* и *објекатска*, или нпр. термином *односно-изрична*. У складу с тим ширим тумачењем, сам појам комплементна клауза односи се не само на њен јединствен статус међу осталим зависним реченицама него и на њену специфичну условљеност, што значи да допунским клаузама можемо сматрати све оне чије предикације допуњују садржаје и прелазних и не-прелазних глаголских предиката и предикатских израза (пунозначних и непунозначних), како оних који траже експлицирање пропозитивног, непредметног објекатског аргумента тако и оних који траже именовање објекта номиналном речју с конкретним предметним значењем (нпр. *Чишао је да ојварају нови комијушерски ценшар; Мора се сложиши са штим да сви ми ћрешимо; Договорили су се како ће што решишти; Дойада јој се што им она ћева; Куйио је оно што си му йоручио; Узима све што стоји на ђолици; Обукао је што је нашао у ормару*), али и оне клаузе које допуњују апстрактне именице и именске изразе (нпр. *Није мogaо да савлада стпрах да је неће више видети; Њен ћлан да се сви окујимо, није усјео; Био је што знак да се с тим мора окончати*), затим придевске речи и изразе (*Свештан је да је йоћрешио; Сувише је ћлуб да што схваћи*).¹⁶ Уз велику групу прилошких предикатских израза такође се појављује клауза често са ве-

¹² Термин *комплеменатизатор* (complementizer) има у генеративној синтакси одређену употребу. То су синтаксичке структуре маркиране везником *that*, који уводи комплементну реченицу као и инфинитив. Код нас би то били везници *да* и *како*. Драга Зец у свом раду: *On Obligatory Control in Clausal Complements* (Working Papers in Grammatical Theory and Discourse Structure, Interactions and Morphology, Syntax and Discourse), Center for the Study of Language and Information, Leland Stanford Junior University, 1987, 139–168) с разлогом тврди да је неопходно показати како везник *да* (који, иначе, различито нумерише) уводи разне структурне типове допунских клауза у српском језику.

¹³ У речнику лингвистичких термина Р. Симеона (1969), поред термина изричне реченице (declarative sentences) наводе се и термини *изјавне, исказне, декларативне*, а то су „реченице којима се нешто једноставно исказује, изриче и које долазе иза изричних глагола.” Сем тога, „међу изричне реченице могу се бројити и објасните (експликативне), којима се објашњава именница или која друга ријеч главне реченице.”

¹⁴ Допуна је овде врло широко схваћена, што ће бити објашњено даље, у одељку 4.

¹⁵ Према Речнику Р. Симеона, допунска клауза (completive clause) је она „која је потребна допуна главној реченици и без које би главна реченица била недовршена”.

¹⁶ У свим случајевима допуњавања, проширивања или надокнађивања садржаја речи и израза није битан функционални статус те зависне клаузе нити њено значење, већ само улога коју она има на ширем семантичком, а и прагматичком плану: да допринесе значењско-синтаксичкој целовитости, потпуности тих спојева глаголских и именских израза као реченичних чланова.

зником да (*Нехумано је да шако њосиши*), да би се њоме исказало оно што је у широком смислу те речи предмет какве оцене, суда и сл.¹⁷

1.4. Будући да је допуњавање (комплементијацију) језичких јединица у лингвистици могуће веома широко тумачити, настојала сам да тај процес и његове резултате сагледам првенствено са синтаксичко-семантичког аспекта, и то на нивоу зависносложене реченице. Сложену реченицу у формалном погледу, иначе, чине најмање две финитне предикације, тако да и онда када је то заправо семантички и функционално једна јединствена целина, она има формално сложену структуру (нпр. *To je како не вала*), али у другом делу (III. глави) ове студије пажњу ћу поклонити само зависним реченицама које стоје уз пунозначну предикацију. Испитујући синтаксичке односе између управног и формално зависног дела такве целине, утврдила сам да је та зависност условљена и значењском аморфношћу или непунозначношћу глаголског израза, као и структурном незавршеностима самог предикатског израза (нпр. *Ручак је да прсце љилижеш; Остани какав јеси; Прави се да да не зна; То зависи од што шта ће бити с тим; Добро је да то знаш*), па сам закључила да је у складу с тим нужно засебно разматрати такве сложене синтаксичке целине.¹⁸

1.5. Ово истраживање има за циљ да комплементну реченицу најпре сагледа у систему зависних реченица, да је класификује и опише нека њена структурна и категоријална обележја, као што су интерогативност, волунтативну, футурску и императивну модалност, квантификативност, (не)фактивност итд., у складу с обележјима њених управних делова. Представљајући комплементну реченицу у српском језику из *синхроне Јерсективе* хтела сам да укажем првенствено на међусобну условљеност њених релевантних структурних, семантичких и других обележја и унеколико другачије осветлим устројавање ове сложене синтаксичке јединице и њено уклапање у систем зависних реченица. Будући да синтакса сложене реченице код нас готово и није била предмет изучавања из *дијахроне Јерсективе*, сем у студији Ирене Грицкат (1975), где је, на основу ширих истраживања, пре свега у другим словенским језицима, исцрпно описан развој хипотаксичких реченица од најранијег периода стварања српског језика до данас, ослонила сам се на резултате наведеног истраживања, а сматрам да би вальо у оквирима једне друге, засебне студије пажњу поклонити синтакси субординираних реченица и из те историјске перспективе.¹⁹

Напомињем и то да, иако се у овој студији бавим углавном комплементним реченицама с експлицираним средствима везе, у оквиру једног

¹⁷ Под термином прилошки предикатски израз подразумевам предикат конституисан од адверба (или одређене апстрактне именице) и копулативног глагола који уводи допунску клаузу као у примерима: *Боље је да то знаш; Истини је да човек може погрешити; Чињеница је да су материјално пройали.*

¹⁸ Овде ћу тим питањима посветити мање пажње, и то у оквиру краћих одељака 4. и 5. у глави II.

¹⁹ У новије време такав приступ синтаксичким проблемима уопште, па и синтакси сложене реченице у српском језику, заступа Јасмина Грковић-Мејџор: *Развој хипотактичког да у српском језику*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2004, XLII/1–2, 185–205.

краћег одељка скренућу пажњу и на проблем асиндентских (безвездничких)²⁰ допунских клауза, као и на неке видове имплицираних комплементних предикација. Иначе, имплицитна субординација карактеристична је за ове реченице управо због природе управних речи.²¹ Томе би било, међутим, неопходно посветити више пажње и применити другачији поступак у анализи, тј. методологију примерену лингвистици текста, што излази из оквира ове анализе.

2. *Методологија и коријус*

2.1. Грађа за ово истраживање покрива углавном савремена књижевна и научна дела писана на српском језику, као и књижевно-историјске текстове из периода када се наш стандардни језички израз већ формирао и стабилизовао (последња деценија XIX века), како би се вршила извесна упоређивања и могли изводити валидни, релевантни закључци.²² Циљ ми је био да опишем и систематизујем комплементне реченице у стандардном српском језику, пошавши при том од категоријалних, структурних и других обележја главне предикације која условљавају појаву, као и многе особености *комилементизатора*.²³ Уз уважавање опште прихваћених критерија за класификацију зависних реченица, покушала сам да применим и неке друге, које сам преузела из новијих синтаксичких истраживања руског језика, прилагодивши их српском језичком корпусу. Тиме дајем свој прилог типологији зависних реченица српскога језика, што не значи да се томе није могло прићи и с других аспекта и извршити и другачија класификација. Намера ми је била првенствено да подстакнем будуће истраживаче на преиспитивање терминологије и принципа који се тичу типологије зависних реченица у српском језику, као и на могућа сагледавања из разних углова питања допуна и допуњавања уопште на синтагматском и реченичном плану.

Прилично обимну грађу (сачињену од преко 3.000 примера) представила сам селективно репрезентативним узорком, а уједно сам на од-

²⁰ А. Белић је утврдио да „синтаксичке особине могу бити обележене посебним морфолошким знаком, али не морају“ и предложио да се термини асиндентизам и синдентизам вежку за „морфолошки облик реченица“, а паратакса и хипотакса за „њихове синтаксичке односе“ (1958, 257—258).

²¹ То је врло успешно показао Иво Прањковић у студији: *Implicitna subordinacija*. — Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 1988, 23, 1—35.

²² Избор корпуса извршен док је још важио термин — *српскохрватски* (тј. хрватско-српски, српски или хрватски, српски и хрватски) за једннички језик Срба и Хрвата, који се развијао као јединствен језик више од једног столећа. Њиме су се служили као матерњим језиком припадници различитих нација и конфесија чији су историја и културни развој били толико испрелепетени да је то несумњиво остављало трага и у језику. Неспорно је, међутим, да су у том језику постојале извесне разлике између поједињих региона, као и да је највећа поларизација уочена између два најјача, најзначајнија културна средишта — Београда и Загреба. Истина, те су се језичке разлике испољавале углавном на лексичком и функционално-стилском плану, па се у том смислу говорило о источној и западној варијанти једног јединственог језика.

²³ Термин *комилементизатор*, премда он може имати ширу употребу, овде примењујем углавном на зависну клаузу, као синоним термину комплемент.

ређеним mestима сумирала и важније резултате до којих сам дошла анализирајући односе унутар сложене реченице. Када је то било неопходно, указивала сам и на неке друге, функционалностилске аспекте употребе допунских (комплементних) реченичних структура. С обзиром на шири, нејезички контекст, у анализу одређене групе реченица нужно је било укључити и прагматички аспект њихове употребе. При анализи примера служила сам се дескриптивним и структуралним методом, семантичком интерпретацијом и супституционим тестовима, како бих што јасније описала неке језичке појединости и довела их у везу с другим, сличним.

2.2. При избору корпуса (који обухвата 60-ак наслова, као и речничку грађу — в. *Извори*), определила сам се, из напред наведених разлога, превасходно за текстове из савременог српског језика, премда сам корпусом хронолошки обухватила и старији период (последње деценије XIX века). То су, мање-више, жанровски разноврсни текстови чији су аутори наши значајни књижевни ствараоци, критичари и естетичари, есејисти и публицисти, филозофи, лингвисти, историчари. Дакле, корпус је формиран од ауторских дела и речника који улазе у оквире српске језичке културе схваћене у традиционалном језикословном смислу. Овакав приступ у први план ставља Београд као најзначајнији српски културни центар у последњих стотинак година, али осигурава и присуство аутора с врло широке територије, што је један од услова да се проблем сагледа у потребној ширини.²⁴ Корпусом су обухваћена књижевна, научна, публицистичка и историјска дела оних аутора који су својим језичким изразом припадали и дан-данас припадају том донедавно јединственом стандардном језику, а као што је познато, у сваком „природном људском језику“ изражено је раслојавање условљено различитим нејезичким чиниоцима.²⁵ У складу са реченим, у анализи грађе служим се термином *српски језик*.

3. Осврт на обраду зависних реченица у литератури

3.1. Нека питања у вези с типологијом зависних реченица у српском језику до данас су остала недовољно расветљена, како сам већ истакла напред. То је свакако условљено сложеношћу њихове структуре,

²⁴ Као што се зна, у српској књижевности с краја XIX века и почетком XX века зачињао се, стварао и неговао својеврсни интелектуални израз који је био назван „богградски стил“. Познати српски књижевни критичар Скерлић означио је Богдана Поповића као оснивача тог стила, али се та улога касније приписивала Љубомиру Недићу. Језичко изражавање књижевних стваралаца који су у то време живели и припадали интелектуалним круговима Београда и шире околине, одликовало се, како су то својевремено тврдили поборници тзв. београдског или „српског“ стила, јасношћу, сажетошћу, једноставношћу, убедљивошћу, богатством лексике и фразеологије, што је заправо било својствено и близко духу српског народа, а највише његовој тадашњој књижевној елити. О томе постоји обимнија и врло занимљива литература, а то излази из оквира овога истраживања.

²⁵ О различитим видовима раслојавања језика, а посебно о територијалном принципу, о стварању варијаната у оквирима једног стандардног језика, в. код Радовановића: *Социолингвистика*. — Нови Сад (Књижевна заједница Новог Сада — Дневник), 1986, 181—185.

типолошком разноврсношћу, као и применом различитих критерија при њивом класификовању. Сваки од приступа, међутим, може бити у основи прихватљив, уз одређене предности, али и недостатан. Од зависних реченица, допунске и релативне²⁶ клаузе су, може се рећи, посебне врсте, *sui generis*. Будући да су предметом овог испитивања допунске реченице, позабавићемо се детаљније њима, настојећи да што краће и једноставније, колико је то могуће, упоредимо и прокоментаришемо њихову обраду по нашим граматикама.

Сложене реченице (сложное предложение, the composite sentence) дели се на основу типа синтаксичке везе између две реченичне предикације на: *независносложене* (сложносочинённые предложения, compound sentences) и *зависносложене* реченице (сложноподчинённые предложения, complex sentences). Први тип везе именује се као спајање, сједињавање (coordinatio, соединение, conjoining), а други као уврштавање, укључивање (subordinatio, включение, embedding). По правилу, међутим, не прецизира се о каквој је независности односно зависности реч. Не одговара се ни на питање да ли се могу (и како) „осамосталити” и зависне реченице, премда се помиње и њихова могућа аутономност.²⁷

3.2. О зависности зависних клауз. Шта се заправо подразумева под зависношћу синтаксичких структура и како се зависне реченице осамостаљују у позицији између две јунктуре?²⁸ Својевремено је Белић као одговор на Ајановићеву расправу о односу простих реченица у сложеној реченици указао на два могућа плана сагледавања тог односа: *синтаксички и семантички*.²⁹ Тај однос зависности, како синтаксички тако и семантички, Стевовић представља као линеаран за зависне реченице унутар сложене реченичне структуре, и то у смеру од споредне реченице ($S_1 \leftarrow S_2$), што важи такође и за независне закључне и искључне реченице, при чему је та линеарност обрнутог смера ($S_1 \rightarrow S_2$).³⁰ Када је реч о синтаксичком односу међу поменутим независним реченицама, према тумачењу истог аутора, ту је успостављен напоредан, независан однос. Та веза може бити и формално обележена везницима и тада се говори о

²⁶ Испрнијији опис релативне реченице у хрватском језику дала је С. Кордић у студији о тој клаузи (в. лит.). У новије време изашла је и студија посвећена једној врсти адвербијалних реченица у српском језику ауторке И. Антонић (в. лит.).

²⁷ У Академијиној руској граматици II (1980, 634–657) у поглављу *Бессоюзные соединения предложений* опширно се описују могућности структурирања таквих реченица у којима су успостављени различити, али у односу на реченице са везницима, тврде аутори, мање диференцирани значењски односи.

²⁸ На могућност парцелисања реченичних делова, као и саме зависне реченице, што има реперкусија на синтаксичко-стилистичком плану текста, указао је своједобно М. Радовановић у једном свом раду који је штампан у књизи: 1990, 117–167.

²⁹ Белићевој расправи *O сложеним реченицама и сродним њојавама* претходили су Ајановићеви чланци, објављени под насловом *Независно-сложене реченице и однос простих у њима* у Нашем језику (књ. V, н.с., св 3–4, 1953, 134–147; св. 5–6, 7–8, 1954, 206–221, 278–298). Белић је тим поводом истакао да је заслуга Ајановића у томе што је показао како су и независне реченице значењски несамосталне, али и то да је исти аутор отишао у другу крајност тврдећи да се између независних реченица успостављају потпуно исти типови зависних односа какви су карактеристични за зависне реченице (233 и даље).

³⁰ Овде стрелице у загради имају другачију вредност од one назначене у студији. Игрутин Стевовић, *Независне реченице (тарајакса)*. — Књижевност и језик у школи, 1955, 2/3, 116–137, 188–211.

синдентизму, а о асиндентизму онда кад изостану формални индикатори везе међу реченицама у комплексу. У традиционалним граматикама асиндентизам се везује по правилу само за независносложене реченице, док се у новијим истраживањима говори о и имлишитној субординацији, испитују се могућности исказивања различитих видова зависности међу асиндентским структурима.³¹

Несумњиво је да су *зависне*, односно подређене, уклоњене, уврштене, хипотаксичке, субординаране, детерминативне реченице *интегрисане* у синтаксички сложену целину, састављену од главне, надређене, управне, доминирајуће реченице, и друге, семантички и структурно несамосталне клаузе, граматички зависне од главне, с којом граде тзв. унутрашњи реченични потенцијал (Белић, 1958, 254). Споран је, међутим, њихов статус са синтаксично-функционалног становишта, пошто се зависне реченице укључују у главну реченицу као њени конституенти који су носиоци одређених зависних синтаксичких функција. Дакле, по мишљењу неких лингвиста, то и не могу бити посебне реченице, без обзира на финитност њихових предиката, већ су то заправо елементи једне реченичне структуре с функцијом нуклеарног или неког периферног реченичног члана просте реченице.³² Отуд проистичу и сумње у оправданост уврштавања субјекатских реченица у зависне реченице будући да је субјекат самостални реченични члан који равноправно с предикатом конституише просту персоналну реченицу. У граматици зависности, међутим, субјекат није у истом рангу с предикатом, него је изједначен са глаголским допунама, тако да се и субјекатске реченице разматрају као допунске, тј. као супститути допуне у номинативу.³³

3.2.1. Полазећи од тога да је дистинкција између паратаксе и хипотаксе а priori дата, поједини лингвисти су применом одређених критерија указивали на могуће разлике међу тим структурима, и то на структуралном и синтаксично-семантичком, али и на комуникативном плану.³⁴ Оне, између осталог, произлазе из различитих видова настајања сложе-

³¹ Узмимо нпр. рад Боголјуба Станковића: *Асиндентизам у Вуковим пословицама*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1988, 17/2, 391—397.

³² Мюльнер (*Квалентности переходных глаголов*. — Памяти В. В. Виноградова, Изд. Московского университета, 1971, 142—148) каже да конфигурацију реченице чине елементи чије је присуство неопходно за смисаону и структурну целовитост предиката, па су то везани чланови конфигурације (а постоје и слободни). Тако је минимална реченична структура условљена валентношћу предиката.

³³ Немачки синтаксичар Енгел у својој граматици зависности (коју је изложио у: *Syntax der deutshen Gegenwartssprache*, Berlin 1977) разликује 10 класа допуна са индексима од 0 до 9, па тако именска допуна у номинативу носи индекс 0. Енгелово учење о допунама детаљно је представљено у Зборнику радова Института за стране језике и књижевности: *Граматичка теорија, концептивне студије и настава старих језика*, Нови Сад 1979 (в. посебно од 7 до 107). У истом зборнику Мразовић је објавила *Библиографију радова о теорији граматичке зависности и валентности* (167—203).

³⁴ У *Руској граматици 2* (1979, 905—908) говори се о тзв. комуникативнодинамичном аспекту сложене реченице. Микелсен објашњава како настаје комуникативна зависност између два исказа, наводећи при том: (а) спајање, (б) уврштавање једног као члана другог или (в) једне структуре као члана друге. В. Mikkelsen, H. K., *Синтаксичка зависност (хипотакса) у односу према семантичкој зависности*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1986, 15/1, 53/54.

них реченица: као први помиње се *сјајање (координација)* помоћу везника најмање две предикације, односно асиндетско низање, затим *узвишавање (субординација)* једне предикације у другу, а као трећи *прикључивање*, додавање (адиција, према лат. *addition*) једне реченице (функционално аутономне, али информативно незавршене, обавезно контекстуално укључене) другој. Резултати тих истраживања значајни су и стога што откривају каква је зависност међу реченицама које структурирају „реченични комплекс без интеграције” или „комплекс са интеграцијом”.³⁵ Да су зависне реченице заиста синтаксички подређене у том комплексу, можда најбоље показује, по мишљењу Микелсена, критериј комутабилности на основу којег се лако уочава како субординирани везници, интегрисани у споредну реченицу, заједно са њом, при инверзији, мењају место, док независни везници увек остају између те две реченице, што значи да структурно не припадају споредној реченици.³⁶ Они се такође употребљавају и за повезивање две функционалне синтагме, што није случај са зависним конјункцијама. У паратаксичком комплексу главна реченица је обавезно испред споредне. Комплекс с неинтегрисаним (напоредним) саставним реченицама по правилу је отворен за укључивање нових реченица,³⁷ док се у комплексу с интеграцијом (са зависним односом) увек удружују две по две реченице, што значи да је у питању затворен двопредикатски скуп.

У сваком случају, разлике међу паратаксичким и хипотаксичким структурама постоје, али нису увек јасно препознатљиве и не важе подједнако за сваки тип, па их је неопходно релативизовати, поготово што се у зависности од нивоа анализе може говорити о различитим видовима (и степенима) зависности, као и о логичкосемантичкој зависности (повезаности), иначе синтаксички независних реченица.³⁸

Премда се, за разлику од координираних, субординирани везници искључиво појављују као граматичка средства којима се повезују реченице унутар реченичног комплекса са зависном клаузом, ипак то нису са свим поуздани и једини показатељи зависног односа међу њима.³⁹ Зависност је зависних реченица у односу на управну реченицу у двопредикатској синтаксичкој структури огледа се првенствено на семантичком плану, али такво повезивање важи и за било која два исказа у свакој језичкој или говорној ситуацији.⁴⁰ Ту семантичку зависност по правилу најављују

³⁵ Ово су термини преузети из рада М. Ивић: *Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице*. — Књижевност и језик, 1963, 1, 19.

³⁶ О томе говори Микелсен у раду наведеном у нап. 34.

³⁷ Координацији као синтаксичко-семантичком феномену, пре свега, Прањковић посвећује књигу (1984).

³⁸ Какви све семантички односи могу бити развијени међу реченицама као јединицама текста, показује Лјапон (1986).

³⁹ О структуирању сложене реченице у српском језику пише Љ. Поповић у једном свом раду, где посебно, и табеларно представља систем зависних реченица: *Из проблематике конституисања и структуирања сложене реченице: независне и зависне реченице*. — Књижевни језик, 1982, 1, 2—15.

⁴⁰ О различitim видовима зависности у језичком систему и паралелно на плану текста (у процесу) говори Хјемљев (1980, 30), па тако разликује међув зависност (комплементарност и солидарност), једностраницу зависност (спецификацију и селекцију) и консталацију (или слободну зависност).

одређена синтаксичка средства, тј. својеврсни сигнали структурне укло-
пљености, интегрисаности простих реченица у синтаксичке јединице
вишег реда или текстуалних јединица у сам текст.

3.2.2. Субординацијом клаузе се уврштавају у главну реченицу као
основни или споредни реченични конституенти, односно по новијим
тумачењима пољских синтаксичара, као аргументи или идентификатори
аргумената главног предиката, који представља, условно речено, експли-
кацију садржаја одређене предикације (тзв. допунске реченице), односно
околности, оквира у којима се тај садржај испољава (тзв. адвербијалне
реченице) или су то дескрипције неког предикатског аргумента, као што
су атрибутске реченице (Grochowski, 1984, 681). Њима су граматикали-
зована значења објекта, узрока, услова, последице, начина, циља, свој-
ства, квалитета итд. Другачији је, међутим, начин уклапања тзв. одно-
сно-проширујућих реченица (Мразовић, 1990: 548); оне се приододају као
нова, накнадна информација претходној, проширујући садржај главне
реченице (нпр. *Распали су се, што је било изненађење за све*) или га по-
нављајући.⁴¹ У новијим синтаксичким студијама, то су реченице које за
антецедент имају целу претходну реченицу (Кордић, 1995, 148—153). Та-
ко се према „центру” зависности разликују најмање два вида тог односа:
приречна (присловная) зависност која је грађена на лексичко-морфоло-
шкој основи и *реченична* (тзв. *предложженческого типа*) условљена пози-
цијом предиката.⁴²

3.2.3. О зависностима реченица могуће је говорити и с комуникативног
аспекти, што је доскора било запостављено, бар кад је реч о сложеној
реченици са субординацијом. Несумњиво је да од комуникатора и њего-
вих интенција, али и других пратећих, нелингвистичких момената, зависи
какви ће односи бити успостављени између два пропозитивна садр-
жаја, који ће део бити тематизован односно рематизован и др. Микелсен
скреће пажњу (у виду хипотезе) на то како би ваљало с поменутог
аспекта разумети и настајање атрибуитних реченица. Он сматра да оне
настају актуализацијом одређеног дела пресупозиције комуникативне си-
туације.⁴³ Могло би се говорити о ексилитичној и имилитичној зависно-
сти, о парентези, о независности формално зависних реченица, о одно-
су између индиректног и директног говора итд.

3.2.4. Суштину реченичне зависности Белић (1958, 253/4) објашњава
тзв. унутрашњом зависношћу која, наравно, не мора бити и морфолошки
обележена, што је иначе чест случај у енглеском језику (нпр. *I be-*

⁴¹ На реченице овог типа први је код нас скренуо пажњу П. Дмитриев (*Из заметок по синтаксису сербохрватского языка*. — Зборник за филологију и лингвистику VIII, 1965, 125—131), утврдивши да су оне углавном карактеристичне за публицистички и научни стил.

⁴² Золотова (1973: 323—326) говори о зависним реченицама у тзв. приречној позицији (када се односе на једну реч у главној реченици), а затим и о реченицама које „распространяют добавочными смыслами главное предложение в целом” (326). У *Руској граматики* (редакција: Шведова) све зависне реченице се деле према врсти везе са главном реченицом на: нерашчлањене и рашчлањене структуре. Валгина (1978, 312—316, 323) рецимо одваја структурну од позиционе зависности.

⁴³ В. нап. 34: 1986, 54/55.

lieve you come). У питању је, као што се види, привидна осамостаљеност реченице, тачније, контекстуална зависност. Питањем тзв. псевдозависних (и то псевдофиналних) реченица позабавио се Љубомир Поповић, утврдивши да формалној, структуралној зависности понекад одговара на семантичком и функционалном плану независност, напоредност.⁴⁴

Како се и међу независним реченицама може успоставити зависни однос, тј. „стварна, унутрашња“ зависност, показао је Белић (1958, 234). Као један од доказа да су се паратаксичке структуре развиле у хипотаксичке, Белић наводи прелаз првобитно независних везника у зависне: *иже ⇒ јер* (238). Истичући да се време зависне реченице у оквиру сложене управља према времену главне, доминирајуће предикације, Белић хоће да покаже како се управо у том и таквом слагању времена глаголске радње у главној и споредној реченици огледа зависност ове друге у односу на прву (262).

Несумњиво да је пут развоја ових реченица, како су показала досадашња истраживања у области историјске синтаксе, уколико се посматра однос између зависних и независних реченица из дијахроне перспективе, био двосмеран: од независних ка зависним реченицама и од зависних ка независним реченичним структурима.

3.3. Различити приступи у класификацији зависних клауза. У најстаријим граматикама и студијама нашега језика (Маретић, Мусић) при класификацији сложене реченице примењен је као полазни критериј — присутност, тј. експлицираност одређених везника (дакле, формални критериј) у споредној реченици са финитним глаголским обликом. Указујући на тип семантичке везе која се неким конјункцијама сигнализира, наши старији граматичари су настојали да открију како су те речи почеле да се употребљавају као синтаксичка средства и каква је њихова природа била раније. Уз поменути критеријум, Мусић узима у обзир и морфосемантичка обележја предиката у датим структурима, а затим реченице с појединим везницима класификује по значењима управног глагола.⁴⁵ Као је више пута истицано, овај формални критериј може послужити при разvrставању сложене реченице, али је непоуздан: мали је број типизираних везника који уводе одређене врсте реченица, има и асиндентских структура, па и вишеструке или двостране зависности итд.

3.3.1. Говорећи о функцији, значењу и облику речи, Белић истиче како „у извесним случајевима функција иде испред значења“ (1958, 265). Вероватно је функционални приступ у разматрању сложене реченице код већине представника традиционалне граматике имао упориште у најведеном Белићевом тумачењу. Принцип пресликања односа међу речима у простој реченици на односе реченица у реченичном комплексу био је шире заступљен и доследно спроведен и у другим граматикама словенских језика (нпр.: Гвоздев, Попов). Као први изразити представник функционалне граматике код нас, Стевовић следи Белићево тумаче-

⁴⁴ Поповић, Љубомир: *Намерне реченице у функцији напоредних*. — Књижевност и језик, 1977, 1, 154—174.

⁴⁵ А. Мусић: *Реченице с конјункцијом да у хрватском језику*. — РАД ЈАЗУ, 1900, 142, 1—125.

ње синтаксичких односа (независних и зависних) и при том утврђује да ти односи „чине синтаксичку вредност”, да су то заправо „логичко-синтаксичке норме („функције”) које су „регулатори семантичког аспекта речи и облика, група речи и читавих реченица (посебних у сложеној) приводећи их увек једном појединачном значењу њиховом, које је условљено ... синтаксичким положајем ..., функцијом у реченици.”⁴⁶ Инсистирајући на функционалној страни везе међу реченицама сложеног синтаксичког устројства (тј. „највеће целине”, по Стевовићевим речима, „у којој владају синтаксички односи”), овај граматичар сложену реченицу схвата као једну реченицу у синтаксичком смислу с аналогним односом какви постоје у простој реченици, с тим што се у сложеној реченици ипак издвајају, и „по облику” и „по значењу”, посебне реченице. Што се тиче облика, реченица може имати потврдну, одричну и упитну форму у којој се појављује њен предикат. Стевовић је јасно разграничио, наравно под утицајем Белића, што уосталом и сам на једном месту истиче, семантички план разматрања сложене реченице од синтаксичког, функционалног. А то је учинио првенствено стога да би истакао разлике између паратаксе и хипотаксе.⁴⁷

3.3.2. У већини граматика класификација зависних реченица заснива се пре свега на синтаксичкој функцији (тј. служби), коју реченица има као један од конституената главне реченице (Брабец и др.; Алексић; Новаковић). Тако се издвајају *субјекатске, објекатске, атрибуитске, адвербијалне* и, понегде, *предикатне* (Брабец, Миновић). Уједно се свуда примењује и значењски критериј, те се реченице разврставају и по томе шта се њима казује, премда не увек доследно, нити уз уважавање истог принципа (узмимо нпр. односне, изричне, жељне, зависноупитне и друге). Па ипак општа семантичка класификација је најраспрострањенија и најразрађенија не само у синтаксама српског или хрватског језика него и у граматикама других словенских језика.

Функционални приступ у тумачењу и типологији сложене реченице имао је доста присталица међу нашим синтаксичарима. Потребно је, међутим, истаћи да међу њима постоје разлике у поимању функције. Настојећи да успоставе паралелизам између чланова просте и сложене реченице, неки аутори функцију разматрају као однос између главног и њему подређеног члана (у простој или сложеној реченици) на једној страни, и као однос између два независна члана које повезује иста функција у датим структурама на другој страни. Тако, када је у питању синтаксички статус равноправних чланова, говори се о *независној*, односно *найоредној* функцији (уп. тзв. функционалне синтагме и независно-сложене реченице), док се зависна функција везује за детерминативе (детерминаторе) у зависним синтагмама обједињеним значењем, као и за споредну реченицу у оквиру зависносложене.

По другом, ужем схватању, функција се одређује као однос искључиво међу зависним члановима синтагме, односно реченице, па се уоча-

⁴⁶ В. нап. 29 (Стевовић, 1955, 120).

⁴⁷ В. претходну нап. (Стевовић, 1955, 210).

вају два основна типа тог односа: *дојунски* и *одредбени*. Ту поделу синтагми на допунске и одредбене увео је код нас Белић, који је те односе међу речима расветлио и са дијахроног и са синхроног аспекта (Белић, 1958). На исти начин Стевановић дели зависне реченице на оне које имају функцију допуне у односу на главну реченицу и на оне с одредбеном функцијом (1974, 819 и даље).

Будући да је у простој реченици сваки конституент носилац одређене функције условљене обликом, значењем и позицијом, уколико се уместо њега употреби зависна реченица, на њу се преноси иста функција, што значи да се може говорити о *субјекатској*, *објекатској* и др. функцијама зависне реченице. Што се тиче тзв. *предикатних* реченица, тим термином се заправо покрива реченична структура уз глаголску копулу која се појављује уместо именског дела предиката. Дакле, о *предикатној* функцији зависне реченице не би требало ни говорити, будући да је финитни глагол (у овом случају, копула) носилац те функције, тј. предикативности, а реченица је само лексички део, тј. семантичко језгро копулативног предиката.⁴⁸ (В. више о томе проблему у одељку 4, II. главе.)

Другачији приступ синтаксичким функцијама имају аутори *Граматике српскога језика* (Станојчић, Поповић, 1992, 194—198, 344—350). Могло би се рећи да се ту најдаље отишло у примени Белићевог тумачења јединства функције, значења и облика на просту и сложену реченицу. Посматрајући синтаксичке јединице у систему у којем оне врше одређене синтаксичке функције, захваљујући својим „типизираним употребним вредностима”, они разликују два најопштија вида тих функција: *комуникативну* и *консистијуентску*. Први важи за независне реченице којима се најчешће или пружају обавештења, или постављају питања, или издају заповести, док конституентску функцију имају речи, синтагме и зависне реченице које представљају конституенте виших јединица и као такве врше функцију неког од главних или зависних конституената у дајој синтаксичкој вези. Термином *предикатска реченица* (или реченица у ужем смислу) аутори покривају синтаксичку јединицу у којој функцију предиката врши глагол у личном (финитном) облику и која гради тзв. комуникативну реченицу. Сем синтаксичких јединица које су повезане синтаксичким функцијама, према њиховом тумачењу, постоје јединице у напоредном, координативном односу које су повезане напоредном, паралелном функцијом (то су саставне и др. независне реченице).

3.3.3. У функционалној граматици, чији су истакнути представници Бондарко, Золотова, Сљусарева, Гак и др., функционисање граматичких односно синтаксичких јединица сагледава се са комуникативног аспекта, и то тако што се анализа врши од значења ка форми и обрнуто. Одређена, типска значења реализују се помоћу за то предодређених језичких форми, а на другој страни, постоје форме којима се могу изразити та значења. Кад објашњава функцију језичких јединица, Бондарко указује

⁴⁸ Тако К. Милошевић закључује да тзв. предикатна реченица „долази само у оквиру предикатске вриједности типа *Sop + Lex* (тзв. ‘именског предиката’)” у своме раду: *Такозвана предикатска зависна реченица (функционалне и формалне карактеристике)*. — Књижевни језик, 1974, III, св. 3—4, 37—45.

на њена два аспекта: *йошеницијални и циљни* (1984, 26/27). Први се огледа у способности језичке јединице да послужи одређеном циљу, тј. да изрази одређену функцију, док се у другом случају подразумева реализација одређеног циља, односно функције у ширем смислу, датог исказа у процесу комуникације. Различита језичка средства се употребљавају са циљем да се пренесу одређени садржаји, али и да буду примљена тако да функција повеже значење и нејезички циљ комуникације (Бондарко, 1984, 32).

Истакавши да у класификационим системима зависних реченица функционални аспект није доволно узиман у обзир, а при том мислећи на улогу зависног дела у организацији реченичног комплекса, Золотова издваја основне функционалне типове зависних реченица (1973, 323—329). Сваком типу одговара одређена позиција речи које се јављају у слободној, условљеној и везаној форми. Тако ова ауторка говори о зависној реченици у приречној (прилексемној) позицији: тада она проширује главну као супституент неке зависне именске речи (*заместительные придаточные*), затим компензује значење прономиналних речи (*возметительные*) или се појављује као *атрибуція* (*определительные*) уз именску реч, при чему то могу бити обавезне односно необавезне компоненте, што одговара везаној односно слободној (и условљеној) форми речи. Као посебан тип зависних реченица Золотова наводи оне које представљају неопходни минимум главне реченице (то су најчешће субјекатске и предикатне реченице (Золотова 1973, 325/26). У посебну групу издваја зависне реченице које проширују главну реченицу тако што јој дају одређени ситуативни оквир (то су адвербијалне реченице). Золотова говори и о зависним реченицама које су аналогне са синтаксичком позицијом апозитива и којима се усложњава основни реченички модел (1973, 328). Дакле, основни функционални критериј за разврставање зависних реченица, према мишљењу поменуте ауторке, јесте начин на који зависна реченица структурира сложену реченицу повезујући се са другим елементима реченице.

3.3.4 У многим класификационим системима чешких и руских синтаксичара зависносложене реченица представља посебну, двокомпонентну, затворену синтаксичку јединицу и управо се њена структурно-семантичка својства стављају у први план да би се целовитије сагледали односи унутар те реченице. Тако се у односу на степен везаности зависне реченице за главну реченицу разликују *рашчлањене* и *нерашчлањене* структуре. Та нерашчлањеност условљена је граматичком и семантичком неизвршеностју главне реченице, односно природом управних речи, па постоји и мишљење да су то *quasi-сложене* реченице.⁴⁹ Интересантно је запажање Белошапкове о различитој улози везника који уводе нерашчлањене и рашчлањене структуре: док први служе искључиво као синтаксичко-граматичка средства, други имају и конкретна (прилошка) значења, аналогно падежним облицима именница (1977, 182). У вези са тим

⁴⁹ Постполов, Н. С., *Сложноподчинённое предложение и его структурные типы*. — Вопросы языкоznания 1959, VIII/2, 19—28.

Кубик примећује да одређени везници без обзира на то што повезују нерашчлањене реченице могу унети извесне допунске семантичке примесе начина, узрока, места итд.⁵⁰ Стога је боље истаћи, сматра исти аутор, да је формирање та два вида зависних реченица различито мотивисано: смисаоним односом са главном реченицом код рашчлањених структура или тзв. валентношћу речи у главној реченици од које формално зависи нерашчлањена структура. Истина, могло би се говорити о унеколико различитој структурираности и рашчлањених реченица, што је условљено, како сматра Поспелов, њиховом дистрибуцијом.⁵¹ Уколико је рецимо зависна реченица испред главне, онда она, као неаутономна, доприноси тешњем, непосреднијем повезивању оба дела у јединствену синтаксичку целину. Насупрот томе, зависна реченица у постпозицији има извесну комуникативну самосталност и укључује се post hoc у структуру сложене реченице, што значи да је у том случају оштрије изражена управо двочланост (и рашчлањеност) реченичног устројства.⁵²

3.3.5. Иако је много спорних питања у погледу структурне нерашчлањености сложених реченица, ипак овакав приступ у тумачењу и разврставању зависносложене реченице има предност над осталим.⁵³ Један од његових значајних присталица, Бауер (1962, 107) налази потврде у историјској синтакси за то да су функције чланова сложене реченице другостепеног значаја (што показује на изричним и релативним субјекатским реченицама) и да се међу зависним реченицама уочавају три основна типа, што важи и за синхрони план.

Тако је у основи структурно-семантичког приступа зависносложеној реченици код већине његових поборника парцијална или тотална везаност зависне структуре за главну (зависна се односи или на једну реч из главне реченице или на целу пропозицију), па отуд и подела на рашчлањене и нерашчлањене сложене реченице. Несумњиво је, међутим, да се у зависностима од одређених чинилаца уочавају различити стапајени типе рашчлањености, као и што да је йонекад нерашчлањеност само привидна, а код, наoko рашчлањених структура може се говорити и о њиховој нерашчлањености.

3.3.6. И поред покушаја да се успостави апсолутни паралелизам и еквивалентност између просте и зависне реченице на функционалном плану, а то значи, између остalog, да се друга посматра искључиво као резултат трансформације прве, односно резултат рашчлањивања на по-

⁵⁰ Износећи своје погледе у вези са структуирањем сложених реченица, М. Кубик се укључује у расправу поводом заснивања пројекта дескриптивне граматике рускога књижевног језика. Своје ставове саопштава у раду: *Построение раздела „синтаксис сложного предложения.“* — Československa rusistika XII, Praha 1967, 85—88.

⁵¹ В. нап. 49.

⁵² В. нап. 49: Поспелов, 1959, 25—27.

⁵³ На паралелу међу зависним падежним и реченичним члановима у приречној и неприречној позицији указује Шведова: *Дихотомия „присловные — неприсловные падежи“ и её отношения к категориям семантической структуры предложения.* — Славянское языкоизнание (VIII международный съезд славистов, Загреб — Љубљана 1978). Доклады советской делегации. — Москва (Наука), 1978, 450—467.

једине елементе с одређеним функцијама, то ипак није могло бити до следно спроведено будући да неке зависне реченице немају корелате на нивоу просте реченице и да самим тим за њих важе неки други принципи устројавања. На основу изофункционалности зависне реченице и конституената просте реченице могуће је наравно зависну реченицу класификовати на пет основних функционалних типова, који одговарају синтаксичким позицијама субјекта, објекта, адвербијала, атрибута и тзв. лексичког језгра предиката. Тај функционално-синтаксички критериј ипак је од секундарног значаја за препознавање и типологију зависних клауз.

Да има доста недоумица и спорних питања у класификовању зависних реченица, јасно се види и на основу летимичног приказа различитих гледишта која заступају поједини аутори. Свакако да треба имати у виду све релевантне моменте који омогућавају издвајање посебних структурних, функционалних и семантичких типова, с тим што је нужно дати приоритет структурно-семантичком принципу и водити рачуна о доследнијој његовој примени.

3.3.7. У типологији зависних реченица коју је изложио Љ. Стојановић у *Српској граматици* (за IV разред гимназије из 1922) има елемената савременог структурно-семантичког приступа. Овај аутор подређену реченицу посматра пре свега у односу на главну и њене делове које она може супституисати или може бити „додата”, како једној речи из главне реченице тако и целој реченици. Ако узмемо прву (а) групу реченица, издвојену код поменутог аутора, када, како Стојановић каже, „споредна реченица стоји уместо именице”, уочићемо да је у питању тзв. заменичко-саодносна реченица, која заузима позицију именице као субјекта, објекта или именског дела предиката (1922, 50). У другу (б) групу исти аутор ставља реченицу која служи „као додатак именици” главне реченице, а у функцији везника могу бити „придевне заменице”, затим „прилошке заменице”, као и заменице за „каквоћу или количину” (1922, 52). У трећу (в) групу Стојановић издваја споредне реченице „као додатке прироку” са значењем „предмета, места, начина, времена”. У последњу (г) групу убраја споредне реченице које су додаци целој главној реченици: последичне, узрочне, намерне, допусне и погодбене. Његово објашњење да су ове последње реченице „у главном додатак прироку”, или да се заправо „њима објашњава цела главна реченица” (1922, 57) открива да се овде ради о рашиљеним структурама и тзв. експликативној детерминацији.

3.4. Допунске реченице у граматикама. Као што је речено, у нашим традиционалним, углавном дескриптивним граматикама и уџбеницима при класификацији зависних реченица примењују се упоредо функционалносинтаксички и семантички критериј. Полази се од тога да сложене реченице са субординацијом настају трансформацијом просте реченице, тако да се синтаксичке функције реченичних конституената који заузимају одређене позиције у простој реченици преносе на зависну реченицу у коју „се развио” одговарајући део те независне реченице (обје-

кат, атрибут, адвербијал, субјекат).⁵⁴ Исто тако се одређена значења елемената у поменутим функцијама приписују интегрисаној реченици, док се, рецимо, значење *спецификације* изражава искључиво зависном реченицом.⁵⁵

3.4.1. За класификацију зависних реченица у старијим средњошколским уџбеницима послужио је као принцип разликовање реченица на основу употребе глаголских облика у њима, па су тако разврставане у односу на категорију индикатива — релатива — модуса.⁵⁶ Поборници теорије о индикативној, релативној (и модалној) употреби глаголских времена у српском језику настојали су да направе, вероватно под утицајем грчких и латинских граматика, дистинкцију између реченица у којима се глаголски предикати употребљавају у *правом* или *нейравом* временском значењу.⁵⁷ Тако Белић у својој граматици из 1932. разликује *индикативне* реченице у „којима се износи како се нешто збива“ и *модалне*, начинске којима се казује „како се нама чини, како хоћемо да се збива“; за ове друге констатује да „начинско значење долази обично од значења глагола главне реченице“ или као код условних, због „употребе глаголског начина“ (Белић, 1932, 85/86). Стевановић (1974) овај критериј при мењује пре свега на изричне реченице, а анализирајући сваку зависну реченицу истиче и који се глаголски облици јављају у њима. Према наведеном критеријуму, Симић све зависне реченице разврстава у три групе и утврђује да „у зависним реченицама налазимо једну врсту релативних значења више него у самосталним“, али и да „при одређивању природе глаголских времена треба полазити од истог критеријума као и у ... самосталним.“⁵⁸

3.4.2. У свим граматикама, где се класификација зависних реченица заснива на „смислу,“ издавају се и *изричне* (декларативне, исказне, експликативне) реченице, и при том се указује на природу главних речи, док се такође ништа не казује о самом садржају ових клауза. Тако се, рецимо, оне врло уопштено одређују као реченице којима се „казује шта се изриче глаголом главне реченице“ (Лалевић, 1962, 221) или се каже

⁵⁴ Ф. Данеш сматра да је нужно сваки члан реченице размотрити с више страна, а то значи да исти члан може рецимо попуњавати и по три позиције у реченици, односно вршити три функције: *Многомерная классификация грамматических членов предложения*. — Язык: система и функционирование. Москва (Наука), 1988, 78—98.

⁵⁵ Тако констатује М. Ковачевић испитујући такве реченице у раду: *Зависне реченице са спецификативним значењем*. — Наш језик, 1989, XXVIII/3, 123—136.

⁵⁶ Српски лингвисти Белић, Стојановић, Сладојевић, Стевановић и др. посветили су многе студије питањима употребе глаголских облика у реченицама с обзиром на поменуту категорију (библиографију о томе дала је К. Милошевић у Зборнику за филологију и лингвистику, 1978, XXI/2, 118—120). Критички се осврћују на учења о индикативу и релативу, Милошевић, између остalog, каже да је „једна непрецизно формулисана и више пута модификована теоријска концепција ... деценцијама примјењивана на једну недовољно описану језичку ситуацију.“

⁵⁷ В. нпр.: Дукат, *Граматика ѡрчкоћ језика*. — Загреб (Школска књига), 1983, 361—391; Гортан, Горски, Пауш, *Лайшинска граматика*. — Загреб (Школска књига), 1987, 278—316.

⁵⁸ Цитат је са стр. 154 из рада Р. Симића: *Глаголска времена у зависним реченицама*. — Наш језик, 1966, XV, св. 3—4, 121—157.

да се „њима изриче предмет радње предиката основне реченице” (Миновић, 1987, 92). Истина, Стевановић даје нешто прецизније тумачење: „Изричне реченице објашњавају шта се у сваком конкретном случају износи глаголима говорења, осећања и мишљења у реченицама од којих оне зависе” (1974, 825). Говори се и о изричним реченицама у „ширем и ужем смислу” (Станојчић, 1992, 295—297).

3.4.3. Према поменутом функционалном критеријуму, који заступа и Стевановић, зависне реченице се деле као и синтагме, на *дойунске* и *одредбене*. У ове прве поменути аутор сврстава *изричне* и *намерне*, а у одредбене све остале. Међутим, за реченице које се појављују уз именске и прилевске речи тврди да су истовремено и допуне и одредбе, што по његовом мишљењу, зависи од „тачке посматрања.” (1974, 843/845). Сем наведених зависних клауза, у допунске се убрајају и *последичне* клаузе, што се образлаже тиме што оне „експлицирају садржај једне компоненте ситуације” (Станојчић, 1992, 319/320). Исти аутори допунама сматрају такође и *поредбене* реченице „за неједнакост” уз прилевску или прилопшку реч у компаративу, чије „значење имплицира неједнакост”. Ове реченице се уврштавају у посебан тип нерашчлањених структура, како је то учињено нпр. у руској синтакси (Белошапкова, 1977, 319).

Код аутора граматика с подручја Хрватске главним критеријумом за поделу реченица сматра се одређена синтаксичка функција, па се помиње и тзв. *предикатна* реченица.⁵⁹ При том само за тзв. *адвербне* важи принцип изофункционализма, док се остале сврставају и у субјекатске, и у објекатске, и у атрибутске. Ту линију разврставања зависних реченица следе и Миновић (1987, 88—109), као и група аутора из Сарајева (Ковачевић и др., 1991, 94/95), с тим што се слажу у томе да постоје и оне реченице које немају адекват у простој реченици.

3.4.4. Потпунији увид у шароликост при класификовању зависних изричних реченица које су разврстане на основу поменутих критеријума, даће следећи приказ тих реченица (према номенклатури самих аутора), сачињен на основу различитих уџбеника и граматика српског (односно хрватског) књижевног језика, при чему је поштован хронолошки редослед издавања.⁶⁰

⁵⁹ Тако се и у најновијој *Граматици хрватског језика* од аутора Силића и Прањковића (2006) те реченице називају предикатним.

⁶⁰ Као што ћемо видети, овде приказујемо само неке граматике које су биле у широј употреби у одређеном временском периоду, а и граматику српског језика која је данас актуелна.

ПРЕГЛЕД ДОПУНСКИХ КЛАУЗА ПО ГРАМАТИКАМА ⁶¹		
Брабец и др. (1)	Лалевић (2)	Стевановић (3)
<p><i>Субјектне:</i> 1) односне 2) зависно-упитне 3) експликативне <i>Објектне:</i> 1) зависно-упитне 2) изричне <i>Атрибутивне:</i> 1) односне 2) с односним прилозима 3) с везником да 4) зависно-упитне <i>Предикатне</i></p>	<p>Декларативне (експликативне) /објекатске/ /субјекатске/ индијектна питања (зависноупитне)</p>	<p>Изричне 1. индикативне 2. волне: а) императивне б) жељне зависно-упитне посредни говор непосредни говор</p>
Миновић (4)	Станојчић, Поповић (5)	Ковачевић и др. (6)
<p><i>Објекатске</i> 1) изричне 2) зависноупитне</p>	<p>Изричне: 1) декларативне 2) зависноупитне 3) волне Допунске изричне: 1) <i>прави објекат</i> 2) <i>неправи објекат</i> 3) <i>допунски атрибути</i> 4) <i>допунски члан приједовске</i> <i>синтагме</i> 5) <i>субјекат</i></p>	<p><i>Објекатске</i> 1) изричне 2) зависноупитне 3) изрично-атрибутивне 4) изрично-узрокне <i>Субјекатске</i> 1) односне 2) изричне атрибутске (с објекатским значењем)</p>

Од новијих граматика у Граматици српскохрватског за странце (Мразовић, Вукадиновић) извршена је другачија типологија реченица, у складу с основним принципима које заступају немачки синтаксичари, изразити представници депеденцијалне граматике. Тако се ту доследно примењује подела зависних реченица на *дойнуе* и *додаћке*, а реченица која „допуњује” глаголску реч детаљно се класификује према томе коју падежну или препозиционалну допуну супституише (или је пак несупститутивна), па се рецимо субјекатском реченицом сматра реченица која се појављује као супститут допуне у номинативу (1990, 503).

Прегледом овде приказаних класификације пада у очи да одређени термини резервисани за тзв. допунске реченице фигуришу као основни или алтернативни у готово свим класификационим схемама, али и да су неједнако хијерархизовани. У свим класификацијама издвајају се *изричне* или *декларативне* реченице иако, како кажу аутори граматике (1): „... немају, по називу, везе ни са значењем ни с начином везања” (1961, 204). Оне, у ствари, „носе име по глаголу од којега зависе, тј. по глаголима изрицања или говорења”. Можда баш због тога што нису значењски спецификоване примењују се различити критерији за њихово разликова-

⁶¹ Црним словима дате су реченице које се могу у најширем смислу сматрати допунским. Подтипови су обележени редним бројем или малим словима, а у облиим заградама су други називи истих реченица, док су косим словима и у косим заградама назначене функције истих реченица.

ње. Тако Стевановић одваја, према општем значењу управног глагола и употреби глаголских облика у зависној реченици, *изричне индикативне* (у ужем смислу изричне) од *вољних* (модалних), па затим ове друге дели на *имтерактивне* и *ојтиактивне*. Изричним сматра и *зависно-утишне*, које по његовом мишљењу „иду и у другу једну врсту реченица, у тзв. односне, али се код њих не види на шта се односе” (1974, 842). Аутори граматике под бр. 5 дају прегледнију и јасније образложену типологију истих реченица (1992, 296—298). У граматици под бр. 6 појављују се као подтипови изричних и *изрично-узрочне* реченице „уз ријечи емоционалних стања и расположења” (1991, 68), а по сасвим другом критеријуму издвојене су као подтип *изрично-атрибуитске* (нпр. *Видим Ирену да /како /гђе сједи, са стр. 67).*

Што се тиче тзв. *експликативних* реченица,⁶² постоје различита тумачења у складу с другачијим схватањем појма експликације (в. о томе даље: 4.4). Стевановић истиче, рецимо, да „изричне реченице, широко узете, укључују у себе и све експликације” (1974, 825). Међутим, за друге граматичаре (1, 2), то су реченице којима се објашњава пре свега имењица, приdev или прилог (нпр. *Истина је да чудеса нема; Тешко је да се ово прегледи*).

Синтаксичка функција је примаран критеријум за ауторе граматика (1, 4, 6) и свуда се *изричне* првенствено сматрају *објектским* реченицима, али се такође уврштавају и у *субјектске* (1, 6), поред *односних*. Чињеница је да се у субјектске реченице, свуда где се оне помињу, одвајају оне изричне реченице у чијем је управном делу имперсонализован или пасивизиран предикат без обзира на његов састав. Дакле, из тога произлази да је функција субјекта условљена структурним типом управног предиката, или да та зависна реченица, како је то установљено у граматици под бр. 5, има именичку конституентску вредност; појављује се у позицији основног реченичног конституента, граматичког субјекта, тако да може бити кондензована прономиналном речју *што* у номинативу (188/189, 298). О томе биће више речи у глави II у одељку 5.

У *атрибуитске* реченице, сем односних, убрајају се односно-*изричне* или реченице „са објектским значењем” (6) које се појављују уз апстрактне именице (глаголске или неке друге), што значи да ту важи критериј према морфолошкој категорији управне речи. Стевановић покушава да то, западајући у контрадикције, оправда тиме што се том реченицом „не само допуњује именска реч већ и одређује као правим атрибутом” (1974, 844). Мало даље исти аутор тврди да се о таквој двофункционалности „реченица зависних од придева не може говорити” (845). За ауторе граматике под б реченице с везником *да* уз именице типа *мишљење* по функцији су атрибутске, а по значењу објектске („јер су настале од објектских реченица номинализацијом надређеног глагола,” 102).

По моме мишљењу, најдетаљнију типологију *дојунских* реченица по функционалном критерију понудили су аутори граматике (5), али можда

⁶² Р. Симеон бележи да се експлативна реченица сматра и врстом изричних реченица која „објашњава какову именицу, приdev, прилог или глагол”.

терминолошки недовољно издиференцирану. Тако се рецимо *објекаћска* појављује два пута (као *трави* и *нейтрави* објекат, што је заправо условљено реквијским типом управног глагола), а ту је и реченица као *дойунски зависни члан у приједевској синтагми* (нпр. *Жељан да се што пре врати кући*, 1992, 298), где се ради о структурном принципу и позицији зависне клаузе.

3.4.5. Све то што је речено показује да се углавном примењују различити принципи за утврђивање типа допунске реченице (нпр. категоријална припадност и реквијски тип управних речи и израза, структурни лик главне реченице). Као што се види из оваквог сумарног прегледа типологије зависних реченица које се првенствено сврставају у допунске реченице (што се не каже у свим наведеним класификацијама, јер појам *дойуне* није сасвим јасно дефинисан у науци о реченици), у много чему су блиска тумачења и приступи поједињих аутора. Већина употребљава термин *изрична* или *декларативна* реченица за сваку зависну реченицу којом се објашњава садржај глагола и предикатских израза главне реченице. У допунске реченице неки аутори уврштавају, сем изричних, намерне реченице, па и последичне и поредбене за неједнакост. Стога је потребно најпре одредити шта се покрива појмом *комилеменћа* на нивоу синтагме и реченице, као и покушати објаснити остале појмове који су с њим у вези.

4. Дойуњавање (комилеменћација) као синтаксички и семантички феномен

4.1. Питање допуњавања или комплементације у синтаксичкој теорији недовољно је проучено, што потврђује Дејвид Кристал (1988) речима да је то „и даље нејасно подручје лингвистичке анализе”. Термин потиче од латинског глагола *complere* (тј. испунити, напунити), па би његова примена на језичке јединице значила да постоје оне јединице које треба испунити смислом, као и оне које имају ту улогу допуњавача. На синтаксичком плану, о комплементацији се може говорити као о једном виду зависне, апстрактне релације, пројектоване на линеарном плану језика, која подразумева успостављање структурно и функционално зависног односа између два елемента дате конструкције: граматички главног и зависног, подређеног, допунског, распоређеног десно од првог (Menzel, 1975). Каже се да елеменат који изискује појаву одређеног допуњавача управља њиме, мада и тај други елеменат у датој вези може да утиче на избор првог елемента, дакле у питању је углавном међуусловљеност њихових семантичких и граматичких обележја.⁶³

⁶³ Питањима комплементације у синтакси посветили су своје студије 70-их година прошлога века познати западноевропски лингвисти: Lakoff (1968), Perlmutter (y: Studies in Syntax and Semantics, ed. by Kifer, Dordrecht-Holland 1969, 168—186), Hudson (1971), Esau Helmut (*Nominalization and Complementation in Modern German*. — Amsterdam — London, 1973).

Допуњавању глаголских речи може се прићи с више аспеката: лексичкосемантичког, морфосинтаксичког, функционалносинтаксичког, прагматичког. Заправо, свако удрживање лексичких јединица могло би се сматрати допуњавањем уколико је значење једне речи недовољно оформљено, непотпуно, па друга реч служи за употпуњавање или конкретизацију садржаја дате синтаксичке везе, за њено семантичко и граматичко конституисање. У односу на степен семантичке оформљености, глаголе делимо на пунозначне, непунозначне и значењски празне лексеме.⁶⁴ То значи да у синтагматским спојевима с глаголима непотпуног значења или десемантизованим друга реч постаје семантичко језгро дате везе (нпр. *престаши говориш* ⇔ ућутати; *вршиши ушицај* ⇔ утицати).⁶⁵

4.2. О допуни као реченичном члану. Complementum (complement, complément, Ergänzungen, дополнение), уопште узев, био би онај члан, односно конституент у допунској конструкцији или сложеној реченици (енгл.: Clausal Complement) којим се употпуњује или проширује садржај управне речи, захваљујући коме се, у ствари, формира дата синтаксичка веза. Тако рецимо, неки глаголи било да су пунозначни или семантички непотпуни или чак без лексичке садржине, „отварају“ место другој речи, тачније, условљавају појаву одређене категорије или форме речи с којом се удржују у значењски и структурно комплексну синтаксичку јединицу. На синтаксичком плану то може бити функционално јединствена целина, тј. глагол заједно с допуном може вршити функцију једног конституента — предиката (нпр. *Намерава јуловати*; *Постао је блед*; *Прави се да је чуо*; *То је да не верујеш*; *Остаже им да се прилаže*) или су то пак два посебна синтаксичка конституента — предикат и објекатски аргумент (*Носи шорбу*; *Добио је што је тражио*; *Тражи да ћа јусте*; *Предвиђа како ће се што завршиши*).

У граматици зависности, где је глагол постављен у средиште реченице и као самостална реч има способност да веже остale реченичне елементе, *дойуна* се дефинише као „валентно зависан синтаксички члан“ (Мразовић, 1990, 35). Енгел у својој тзв. верб граматици полази од тога да су глаголу при структурном повезивању (конексији) елемената у рече-

⁶⁴ У односу на степен „семантичности“ речи се обично деле на аутосемантичне (Золотова каже да су то речи „с самодостаточным смыслом“; 1973, 61) и синсемантичне. (Види тумачење оба термина: Гулига, *Автосемантия и синсемантия как признаки смысловой структуры слова*. — Филологические науки, 1967, 2, 63). Та подела није баш тако строга с обзиром на семантичку разуђеност речи, могућност њихове реализације у разним синтаксичким позицијама, као и (не)обавезног повезивања с другим речима.

⁶⁵ О таквим и сличним спојевима глагола „ослабљеног“ значења и његове глаголске допунеписано је доста код нас. Томе су знатну пажњу посветили А. Белић, М. Стевановић, М. Ивић, П. Мразовић и др. О конструкцији са „фазним“ или „модалним“ глаголом в. код Мирић (*Конструкције са фазним глаголима у руском и српскохрватском језику*. — Контрастирива језичка истраживања, 36. радова 2, Нови Сад 1980, 81—86), Миндак (*Фазне предикатске конструкције са лексичким експоненом инхоативности у српскохрватском и ћијевском језику*. — Књижевни језик, 1983, 12, бр. 2, 55—60), Ракића (*Глагол хтети и структура йомоћних и модалних глагола у српскохрватском језику*. — Linguistica XXIV, Ljubljana 1984, 335—355), Тополиньске (*Из проблематике словенских инхоатива — однос глаголског вида и фазе радње*. — Јужнословенски филолог, 1985, XLI, 1—12), Самарџије (*Modalni глаголи*. — Jezik, 1986, god. 34, br. 1, 17—23).

ници подређени сви остали конституенти, па чак и субјекат, тако да је глагол у врху тзв. депеденцијалног стабла, помоћу којег се иначе могу приказати односи зависности. Немачки синтаксичар показује како је глагол спона између вертикалног и хоризонталног, синтагматског плана реченице.⁶⁶ Да је глагол, тј. лични глаголски облик као носилац предикативности основни реченични конституент, и то „с тачке гледишта граматичког структурирања реченице”, констатовала је Ивић у својим радовима о словенеској простију реченици (Ивић, 1983, 84). Будући да је у овом раду такво становиште прихваћено, најпре ћемо се позабавити питањем валентности и рекције глагола.

4.2.1. Када се мисли на општу способност речи да се спајају, тј. удружују у синтагматске или парадигматске скупове, већина се слаже да се то комбиновање речи (*word combinations*) или валенција (*Valenz, сочетаемость*) испољава на најмање два плана: синтаксичком и семантичком. У складу са тим, посебно се разматра граматичка спојивост речи (*grammatical collocation, синтаксическая сочетаемость*), а посебно лексичкосемантичка (*colligation, семантическая сочетаемость*).⁶⁷ У питању су сложени односи између речи одређених значења и форми, које заузимају различите синтаксичке позиције и појављују се у разном лексичко-семантичком окружењу.

У *теорији валенцијости*, чијим се зачетником сматра француски структуралист Лусјен Тенијер (*Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1959),⁶⁸ који, међутим, не употребљава термин валентност, глаголу је дат примат у структурирању реченице, он је заправо носилац реченичности, док његови актанти и тзв. циркумстанти имају конкретне, сасвим одређене улоге условљене самим глаголом. Такво учење је, за разлику од дотадашњег дуализма, названоmonoцентризам, тачније, вербоцентризам, јер је структурално средиште реченице, њен центар, управо и само глагол. Следбеници тога учења који припадају двема познатим лингвистичким школама (лајпцишкој и манхајмској)⁶⁹ развијају своју теорију зависности, познатију под именом *депеденцијална граматика*.

⁶⁶ Поменута теорија је примењена у: *Contrastive Grammatik deutsch — serbocroatisch* (Novi Sad 1986, 939—973) аутора У. Енгела и П. Мразовић. Жилетић је ову теорију детаљно приказао у раду: *Граматика зависности Улриха Ендела. — Граматичка теорија, контрастивне студије и настава страних језика*, Нови Сад 1979 св. 1, 67—107.

⁶⁷ Наведени термини су објављени у Уводу *Комбинаторног речника енглеског језика* (1990) од аутора Бенсона и др. Котелова разликује лексичку и синтаксичку спојивост (1975, 47—80, 81—104). Овој другој спојивости речи Дорофејева посвећује посебну студију (1986).

⁶⁸ Та књига је доживела више издања, а преведена је и на руски језик: *Основы структурного синтаксиса* — Москва (Прогресс), 1988.

⁶⁹ Валентност глагола у немачком језику представљена је први пут у посебном речнику, чији су аутори Helbig и Schenkel: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. VEB, Bibliographisches Institut Leipzig 1975, I. Aufl, 1959. Engel и Schumacher аутори су другог речника: *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben* (Tübingen 1976). Спојивост речи у руском језику приказана је у велику речнику: *Словарь сочетаемости русского языка* (Москва 1983). Штампан је речник глагола у пољском језику: *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich I, II* (Polański), Wroclaw — Warszawa — Krakow — Gdańsk 1980. Апресјан даје велики допринос у области рекције и семантике глагола руског језика, а он је и коаутор с Ерна Палом великог двотомног речника: *Русский глагол — венгерский глагол, управление и сочетаемость 1—2.* — Budapest (Studij slavica Akademiae scientiarum hungaricae, XXIX), 1983.

Премда су многи аспекти удруживања глагола с именским речима и зависним клаузама разматрани у нашој литератури, ипак је питање валентности глагола у целини узев најпотпуније сагледано у *Граматици српскохрватског језика за стручнике* (1990).⁷⁰ По схватању аутора те граматике, валентност је као посебан вид рекције у ствари обележје „супласе речи“ (1990, 34/35). Иначе, постоје различити приступи валентности, па тако неки руски лингвисти праве разлику између појма валентности и појма спојивости, везујући први за ниво реченице, а други за ниво синтагме.⁷¹ О валентности се говори и у изванјезичким релацијама када се у први план истиче однос означенога и ознаке према предметној стварности.

Шире је распрострањено тумачење валентности као способности глагола да управљају речима које се за њих везују у реченици, а глаголска рекција, према схватању Даринке Премк, била би „валентност непосредног типа односно шире схваћеног објекатског типа.“⁷² Рикард Симеон (1969) дефинише рекцију као „синтаксички однос у којем синтаксички надређена реч регира (захтева) одређени падеж“. Аутори *Граматике српског језика* сваку везу глагола и његове десне, објекатске допуне називају рекцијском конструкцијом (Станојчић, 1992, 218).

4.2.2. У нашим традиционалним граматикама зависни конституенти реченице деле се обично на две групе: *дојуне* и *одредбе*.⁷³ Такво разликовање зависних (детерминативних) синтагми према типу везе успостављене између управног и зависног члана потиче од Белића, који је својим учењем о синтагми „био претеча генеративне семантике.“⁷⁴ Док за допунске синтагме важи, како тврди већина лингвиста, однос *управљања* (управление, *de rectio, complementum*), за односе унутар одредбених синтагми не постоји појмовно-терминолошко сагласје.⁷⁵ Код нас се углавном примењују термини *рекција*, *управљање* на једној страни, а *дешерминација*, одређивање предикатског или именског израза на другој страни.

⁷⁰ На тешкоће с којима се сусрећу творци речника валентности у настојању да дају што потпунији опис глаголске јединице, с обзиром на семантосинтаксичке и морфосинтаксичке рестрикције контекста у којем се она реализује, указује Ентел: *Способност везивања језичких елемената и поређење језика — семантички проширен појам валентности и њедова примењивост у контрастивној лингвистици*. — Зб. радова Института за стране језике и књижевности, Нови Сад 1980, св. 2, 35—65.

⁷¹ О могућем разграничењу та два појма види код Мухина: *Валентность и сочетаемость глагола*. — Вопросы языкоznания, Москва 1987, 6, 62. Попова у уводном делу свог речника износи различита поимања валентности и спојивости речи у савременој лингвистици: *Кратък валентен речник на глаголите във временнния български език*. — София (Българската академия на науките), 1987, 9—13.

⁷² В. у раду Д. Гортан-Премк: *О неким типовима двојаке глаголске рекције*. — Јужнословенски филолог, 1977, XXX, св. 1—2, 281—295.

⁷³ Белић је у својем учењу о синтагми дефинисао *дојуну* и *одредбу* према типу семантичко-функционалне везе између главног и управног члана: *О значају синтагма за развијак језичких појава*. — Јужнословенски филолог, 1953, XX, 1—27.

⁷⁴ Такав суд о Белићевој синтагматици дао је Катичић у свом раду: *Забиљешке уз синтагматику Александра Белића*. — Зборник радова о Александру Белићу, Београд (САНУ), 1976, књ. CDXCIII, 179.

⁷⁵ На знатније разлике у употреби термина *примыкание, управление, согласование* у руском језику указује Скобликова (1971), именујући ауторе који заступају различите приступе у тумачењу поменутих синтаксичких веза међу речима (10—23).

4.2.3. Полазећи од напред истакнутог одређења рекције, *дойунама* глаголских речи сматрамо оне синтаксичко-семантичке категорије (именичке и реченичне) чија је појава предвидљива због значења или семантичке аморфности управне речи у датој вези.⁷⁶ Када одређени глаголи, пре свега транзитивни, траже да се именска реч којом се њихов садржај допуњује, појави у одређеном падежу, тј. рекцијском облику, тада говоримо о *номиналним* допунама глаголских речи.⁷⁷ Постоје глаголи „неконкретизоване“ семантике (Станојчић, Поповић, 1992, 225) који се обавезно удружују са прилошком речју или именичком, падежном допуном с општим адвербијалним значењем, па су то *прилошке* допуне глагола.⁷⁸ Њима се означава место, време, начин или мера (нпр. *наћи се на обали, шрајаћи дуго, йонашаћи се уљудно, вредећи много*).⁷⁹ Предикативним допунама се сматрају оне које заједно са копулативним (или семикопулативним) глаголом конституишу предикат (нпр. *Мира је ћравник; Марко се ћрави важан*). Без обзира на специфичност односа који се успоставља између две речи у датој синтаксичкој вези, у сва три случаја је у питању *комилеменћијација*, с тим што међу њима постоје разлике на функционално-синтаксичком плану.⁸⁰ У првом случају допуна мора да буде и одређене форме која је условљена рекцијом управне речи, док у осталим случајевима мора да носи одређено категоријално обележје, тј. да има вредност прилошке или именичке, односно придевске речи.

4.2.3.1. *Номиналне дойуне* су рекцијски, падежни облици именица обично у функцији објекта (директног/индијектног, типичног/нетипичног) у реченици. *Објекат* је синтаксичко-семантичка категорија: изражава се слободном падежном формом (беспредложним акузативом или генитивом) уз одређене глаголе у српском језику, а референт му је предмет означене активности схваћен у најширем смислу. Стога се у објекат уврштавају и номиналне допуне у зависним падежима с предлогима који

⁷⁶ Сем критерија *предвидљивости*, односно *предсказивости*, неког члана у датој синтаксичкој вези, руски синтаксичари примењују још два обележја: *обавезнost / факултативност* и *природа синтаксичког односа*. Белошапкова табеларно приказује како се укрштањем сва три критерија може добити пет различитих видова зависног синтаксичког односа у руском језику (1977, 51—53).

⁷⁷ Према тумачењу Золотове, речи отворене семантике „требуют восполнения в определенной форме (осуществить что; осуществление чего)“. Овакву везу управне речи „релятивног“ значења и одређене форме друге, зависне речи она зове *управление* (1973, 55—63). Појава одређеног облика зависне речи у тзв. везаној форми обавезна је због тога што је нужно „исполнить“ значење управне речи.

⁷⁸ Золотова тврди да се другачији тип везе од оне наведене у претходној нап. — тзв. *сложение* — остварује између речи отворене (релятивне) семантике и оних речи тзв. слободне форме чија је општа семантика „задата“ првом речју (69—93).

⁷⁹ Батистић (1972, 18—25) одваја локативне конструкције месног значења у функцији глаголских допуна од локатива у својству испустивих детерминатора, преузевши од француских синтаксичара критерије као што су: примарна функција и могућност реченичне трансформације (25—27). Што се тиче других прилошких допуна, не постоји потпуни, нити сасвим усаглашен попис типова нити критерија при њиховом разврставању. В. нпр.: Самарџија, М., Допуне у савременом хрватском књижевном језику, *Радови Завода за славенску филологију*, 21, 1986, 22; Мразовић, 1990, 466—468; Станојчић, 1989, 225.

⁸⁰ Говорећи о основном граматичком моделу просте реченице, Данеш издваја као базични члан реченице и *комилеменћиј*, који опет дели на објектни, прилошки, предикативни. В. нап. 54.

успостављају специфичан тип семантичке везе с управном глаголском речју, не као *тичићи* (прави) објекат.⁸¹ На семантичком плану та веза је унеколико другачија, тако да се може говорити о различитим типовима објекта.

Ако се у разграничењу реченичних конституената пође од тога како структурирају реченицу као синтаксичку јединицу, дакле, као информационо потпуну, смислену и граматички коректну структуру, онда ћемо утврдити да је учешће неких обавезно, а других факултативно. И номинална (именичка), и прилошка допуна реализују семантички обавезан тип везе с глаголом просте рекције било транзитивним, било интранзитивним.⁸² Међутим, исти глагол може да изискује обавезну реализацију две различите допуне: именичке и прилошке (нпр. *окачиши слику на зид*). Будући да се овом другом допуном реферише о конкретним просторним односима, то се лексикализује и конструкцијама с прилошком конституентском вредношћу.

Изузмемо ли субјекат,⁸³ говорићемо о допунама и одредбама. Првима се допуњује садржај глаголских речи за које се везују, па говоримо о допунским конструкцијама, а други се укључују у реченицу као синтаксички факултативни елементи којима се одређује реченична предикација у темпоралном, просторном, каузалном или неком другом смислу, што значи да су они додати предикату.⁸⁴ Стога се у реченичне додатке увр-

⁸¹ У традиционалним граматикама *правим објектом* се сматра именица у акузативу без предлога (а синтаксичким варијантама тога објекта — генитив, словенски и партитивни, уз одређене глаголе), док се у тзв. неправи објекат уврштавају остали зависни падежи уз разне семантичке групе глагола. Дакле, *тичићан* (прави) објекат је морфосинтаксичка категорија, док би се *нейтични* објекат могао схватити шире, као посебна семантичка улога именских речи (у различитим облицима) уз глаголе чији семантички потенцијал укључује представу о појму, непосредно или посредно обухваћеном одређеном активношћу.

⁸² О обавезности, односно факултативности употребе зависних речи у глаголској конструкцији пише Дорофејева (1971, 66—75). Издавши две групе глагола са обавезното допуном (названом обязательный распространитель), која може бити именица, заменица, прилог, инфинитив или зависна реченица, ауторка уочава да постоје глаголи чије допуне служе као средства за диференцијацију значења дате лексеме (70/71). Што се тиче мотивисаности појаве допуна уз одређене глаголе, ауторка указује на глаголе који траже допуну (објекатску) одређене форме (нпр. *претвориш нешто у нешто*), затим оне који траже реализацију допуне (прилошке) у одређеној адвербијалној позицији (нпр. *нализиш се нешде, уђушиши се некуд*), као и на оне који се истовремено удржују са две различите допуне (нпр. *преселиши некога нешде*), дакле, с објекатском и прилошком (72/73).

⁸³ Што се тиче односа субјекта према предикату у реченици, у питању је специфичан вид синтаксичке везе, јер, како каже Мартине, субјекат је у француском језику, за разлику од осталих реченичних елемената, обавезан у исказу, његова функција је одређена његовим положајем у односу на предикат (1982, 81—83). Аутори Руске граматике (1979) запажају да је у питању „двостврука веза”, будући да субјекат истовремено допуњује предикат и утиче на избор форме предиката са којим конгруира (681).

⁸⁴ Сваки елемент у исказу који „представља експанзију почетнога предиката” Мартине (1982, 83) назива *expansion* (проширак). Термин *додаћак* употребљавају представници депеденцијалне граматике, мислећи при том на оне елементе исказа који се односе на исказ у целини (Енгел), с тим што, како примећује Мразовић, „постоје извесна семантичка ограничења” и за употребу неких додатака (1990, 488). На то да је понекад тешко одвојити додатке од прилошких допуна скрећу пажњу и аутори Граматике (Станојчић, 1992, 232—33), када говоре о тзв. општим и посебним одредбама, утврдивши да су ове друге сродне са допунама због условљености значењем глагола.

штавају тзв. прилошке, придевске или тзв. апозитивне *одредбе*, јер се њима реферише о ономе што прати реализацију глаголске радње, а може и да се карактеризује носилац дате радње у тренутку док је обавља. Судећи по мишљењу већине аутора, *додаци* би били они реченични елементи који се релативно слободно комбинују грађећи информацију у складу с интенцијама говорног акта и законитостима структурирања реченице који важе за одређени језик.

4.3. Типови допуна. С обзиром на ниво посматрања комплеменције, значењску оформљеност управне речи, могућност лексикализације и структурно-функционалну особеност дате синтаксичке везе, могуће је разликовати *лексичке*, *йадежсне (реквијске)* и *реченичке* допуне. Посебним типом комплемената могу се сматрати тзв. *предикативи*.⁸⁵

Када говорим о *лексичким дойунама*, имам на уму пре свега глаголско-именске перифразе и остale лексикализоване спојеве речи (нпр., глаголски комплекс с разним глаголима непотпуног значења) у којима је носилац семантичког језгра једна реч, а друга има улогу дистинктивне семантичке јединице на основу које ови скупови речи формирају лексичке парадигме.⁸⁶

Основно категоријално значење наведених комплемената и њихова функционална нерашчлањеност одвајају их од *јрамајичких* допуна. Њима се, у ствари, денотира активност, догађај, ситуација, а глаголима непотпуног значења реферише се о некој фази у реализацији назначеног акта, сигнификује одређена врста догађајности, егзистенцијалности, каузативности, трансформативности итд. (нпр., *настапавши радиши*, *настапаје мрак*, *влада шишина*, *догодио се судар*, *ћретвориши се у лед*, *произвешти ушисак*, *изазваши ћнев*, *ласиши у десресију*). Реч је о описном, аналитичком представљању ситуације која не мора имати носиоца (нпр., *јресијала је ѡрмљавина* ⇔ више не грми), он може бити анониман (нпр., *настапавља се изградња* ⇔ гради се даље), али се може и именовати (нпр., *екија је завршила снимање терена* ⇔ екипа је снимила терен). Да је такве скупове речи могуће супституисати једном семантички адекватном лексемом, показују примери: *настапаје мрак* ⇔ смркава се; *ћретвориши се у лед* ⇔ следити се; *изазваши ћнев* код кога ⇔ разгневити кога).⁸⁷ Тако удруже-

⁸⁵ О томе сам нешто више писала у раду: *Прилог класификацији дойунских конструкција у српскохрватском језику*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1992, 35/2, 115—131 и у оквиру одељка *Проспека реченица као синтаксичка целина (477—575) у књизи: Синтакса савременога српског језика* (Пипер, П. и др. 2005).

⁸⁶ Овде је у питању лексичко-семантичка спојивост речи, што је предмет проучавања лексикологије и семантike. Размотривши релевантна структурна и семантичка обележја перифрастичних предикатских израза у словенским језицима, Тополиньска закључује да ове конструкције представљају „посебну врсту речничких јединица“ (*Перифрастични ћретикативни изрази на међусловенским релацијама*. — Јужнословенски филолог, 1982, XXXVIII, 35—49). Опис структуре, лексичког састава и функције тзв. декомпонованих предиката даје Радовановић: *Декомпоновање ћретиката (на примерима из српскохрватског језика*. — Јужнословенски филолог, 1977, XXXIII, 53—80). Регистре непунозначних глагола, с описом значења свакога понаособ, који граде тзв. глаголски комплекс или перифразу даје Мразовић (1990, 139—179).

⁸⁷ На овакво удруживање лексикализованих скупова речи указујем у раду: Петровић В., *Глаголска фраза као лексикографски и јрамајички проблем*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1990, XXXIII, 357—362.

не речи представљају формално и семантички сложену синтаксичку јединицу, а у функционалном погледу јединствену, нерашчлањиву.

О *граматичком* типу допуне говоримо пре свега онда када глагол, именица или приdev условљавају појаву именске речи (одређене форме и рекцијског облика, предлошке конструкције).⁸⁸ Глагол је пунозначна, аутосемантичка реч (премда је понекад тешко идентификовати га као значењски потпуно аутономну лексему), а номиналном допуном уз тај главни члан реферише се о предмету у ширем смислу, ван ситуације означене реченичном предикацијом и независно од њеног носиоца.⁸⁹

4.3.1. Ако узмемо да глаголски израз (и друге именске речи које се могу довести у семантичку везу с глаголом) управља датом везом, онда бисмо ту конструкцију према врсти управне речи могли називати *йри-глаголском*, *йриименичком*, *йриадјективском* (нпр. *найсати йисмо*, *йлаши-ти се мрака, нада у йовраћак, сјреман за венчање*).

Појава номиналних, затим прилошких и предикативних комплемената условљена је значењем и структуром предикатских израза с којима се удружују. Сваки од њих, међутим, заузима одређену синтаксичку позицију у реченици и врши функцију неког реченичног конституента у складу са својом категоријалном или употребном вредношћу: *номинални* — објекатску или субјекатску, *йрилошки* — адвербијалну функцију — и, коначно, *йредикативни*, који представља семантичко језgro предиката. Уз глагол у инфинитивној форми могу стајати анафорске речи — заменичке, прилошке и приdevске. Комплементе репрезентују зависни падежи, изузев тзв. предикативног номинатива (евентуално инструментала или акузатива с предлогом *за*), чија је, иначе, то секундарна, позиционо условљена функција.

Будући да српски језик има развијену флексију, при класификацији комплемената често се полази од њихових формалнограматичких обележја. Такав приступ укључује: одређивање облика у којима се појављују именске допуне, као и њихових варијаната, сагледавање могућности алтернирања, обавезности односно факултативности њихове синтаксичке реализације и сл. Ако се пође од значења, тада се најпре посматрају чланови допунских конструкција као репрезентанти појединих семантичких група, при чему ваља водити рачуна о општим и посебним значењским обележјима датог падежа; затим о томе како се развијају и граматикализују одређени смишаои односи у датим синтаксичким везама.

4.3.2. Падежним допунама бавим се овде првенствено због паралелизма који постоји у употреби тих и реченичних комплемената, али је несумњиво да се неки видови комплементације манифестију само на плану сложене реченице. Номинализована падежна допуна има, као што се зна, улогу кондензатора реченичног садржаја, па се говори и о

⁸⁸ Преглед ових граматичких или рекцијских допуна уз одређени број пре свега транзитивних глагола понуђен је у првом таквом код нас рекцијском речнику (Петровић, Дудић, 1989).

⁸⁹ Тако Арутјунова (1976, 126) прави разлику између *йрипозитивних дојуна* глагола интелектуално-комуникативних, перцептивних и сл. радњи, на једној страни, и тзв. *йред-мейних дојуна* којима се реферише о објектима глагола физичких активности.

могућностима њене супституције зависном реченичном предикацијом.⁹⁰ Међутим, неке реченичне структуре као комплементи глаголских, именничких или придевских речи не могу бити кондензоване именичком допуном због тога што управна реч тражи експликацију искључиво пропозитивним садржајем.⁹¹ Док уз одређене предикатске изразе морају бити експлицирани облици именских допуна на нивоу сложене реченице одговарајућим заменичким катафорама испред везника комплементне реченице коју уводе, за друге то не важи. У таквим случајевима, без морфологизације реченичног значења, индикаторима одређеног смисла постају друга синтаксичка средства и тип функционалносемантичког односа.

4.3.3. Када имам на уму допуњавање садржаја пунозначних речи и предикатских израза (глаголских, именничких и придевских речи и израза који припадају истим или сродним семантичким класама), тада мислим на *комилементацију* у ужем смислу речи, која се испољава на синтаксичком плану, а то је првенствено извлачење онога што је садржано у семантичком потенцијалу тих речи и израза. Томе је иначе посвећен други део ове студије, њена средишња, трећа глава. О *комилементацији у ширем смислу* говорим онда када реченица као комплемент учествује у структурирању предиката као семантичко језгро ($P: \text{Cop/Semicop}V + Cl_{\text{sub}} [\rightarrow \text{Lex}]$, нпр. *Ta девојка је као да је сицла са прве сјајнице модног часописа; To је све било како нико није слушао; Прави се да не чује*) или ако чини с предикатом обавезни структурни минимум ($\text{Adv}/N + \text{Cop} + \text{ComCl}$): *Забавно је да се слаже мозаик; Срамотна је да се лаже.*⁹²

4.4. КОМПЛЕМЕНТАЦИЈА – ЕКСПЛИКАЦИЈА. Под *комилементацијом* подразумевам, да поновим, повезивање две речи у комплексну језичку јединицу на лексичкосемантичком или синтаксичком плану, тако да у првом случају настаје једна функционалносемантичка јединствена целина, а у другом свака реч задржава своју вредност и значењску аутономност. Другим речима, *комилементи*, допунски однос између две лексичке или синтаксичке јединице успоставља се онда када је неопходно лексичким односно шире, пропозитивним садржајем⁹³ једне јединице надокнадити семантичку непотпуност или празнину друге јединице, као и онда када треба употребити, проширити садржај прве, тако што ће се именовати,

⁹⁰ Појављивање номинализованих структура или нереченичних предикација уместо вербалних, реченичних предикација детаљно је описао Радовановић у својој студији (1978). У 13. поглављу ове књиге аутор се бави питањем кондензовања садржаја допунске клаузе помоћу девербативне именице у одређеним падежима (107–128). Он утврђује да су падежне конструкције са значењем *семантичке дојуне* врло фреквентне у савременом језику и да спадају у најстандарднија средства за исказивање реченичног значења.

⁹¹ На *пройозију* гледам као на синтаксично-семантички појам који подразумева да реченица (језичка јединица синтаксичког нивоа) има своју граматичку и семантичку структуру. Шведова не разdvaja граматичку од семантичке структуре реченице, већ ову другу изводи из општих граматичких значења задатих структурних схема: *О соотношении грамматических и семантических характеристики предложения. — Otázky slovanské syntaxe*, Brno 1973, III, 73–81.

⁹² Овоме проблему треба посветити више пажње у оквиру посебне студије.

⁹³ Према поимању Кацнелсоне (1965, 19), лексичко значење речи има две стране: *формалну и садржајну*.

тј. денотирати оно што је на неки начин укључено у њен семантички потенцијал. У ту сврху служе речи са својим општим и посебним категоријалним обележјем и употребном вредношћу, као и реченице са својом пропозитивном структуром.

Укратко, комплементима се допуњују значења пре свега глаголских речи, али и других врста речи (именичких и придевских) истог семантичког типа, које по правилу траже номиналну допуну одређеног облика. Будући да се допунским клаузама објашњава садржај објекатских и шире, реквијских допуна, могу се условно звати и *експликативним*, премда сам термин *експликација* (објашњавање, тумачење) у науци о језику, али и у другим областима, има широку примену. Ирена Грицкат (1975, 79) суштину експликације види у „ближем откривању, садржинском разјашњавању речи,” а њеним изразом сматра зависну реченицу. Тај појам *експликације*, како га ми схватамо, не односи се на посебну врсту зависних реченица, већ заправо на један специфичан структурно-семантички тип везе који се успоставља између две предикације, доминирајуће и субординативне, преко именског појма, чији се садржај открива том другом предикацијом.⁹⁴

Дакле, комплементне и експликативне реченице нису сасвим подударни појмови: нису све комплементне реченице експликативне, нити су све експликативне реченице комплементне. У експликативне спадају, рецимо, последичне клаузе.

4.4.1. *Експликативним дойунским* реченичним предикацијама сматрам оне којима се, сходно тумачењу И. Грицкат, експлицирају садржаји именских допуна (речи непредметног, апстрактног значења), тј. објекатски садржаји одређених глагола.⁹⁵

Изузев објекта, зависном клаузом могу да се експлицирају и други елементи ситуације означене главном предикацијом (то је рецимо степен њеног интензитета), тако да се експликативним сматрају и последичне реченице. (Оне, међутим, нису предмет ове анализе пошто су то додатне, рашичлањене структуре, а сем тога нису ни комплементне реченице, с обзиром на то да појава консекутивне предикације није условљена значењем управне речи.)⁹⁶

⁹⁴ То је у складу са тумачењем феномена експликације које је изнела Ирена Грицкат (1975, 78—83). За разлику од ње, Мусић (1900, 33 и даље) експликативне реченице одваја од декларативних и од других врста реченица. Његова је, међутим, заслуга, како истиче Грицкат, у томе што је „први обрађивао ово осетљиво синтаксичко питање.” Голомб се такође критички осврће на Мусићеву недоследност у разграничавању експликативних и декларативних, запазивши да Мусић једанпут говори о експликативним, а други пут о декларативним клаузама иза глагола, семантички врло близких или чак лексички истоветних (*The Problem of Verbal Moods in Slavic Languages*. — International Journal of Slavic Linguistics and Poetics VIII, The Hague, 1964, 1—37).

⁹⁵ „Свака изрична реченица (овамо спадају и зависноупитне и реченице индиректног говора) своди се на схему „прелазни глагол + *то* (као објекат глагола, чешће само помишљен, ређе исказан) + садржај експликације”: *кажем да ћеш доћи = кажем *то* да ћеш доћи*” (Грицкат, 1975, 80/81).

⁹⁶ Овакво мишљење у супротности је са тумачењем датим у *Граматици српскога језика* (Станојчић, Поповић: 319/320), где се последичне реченице уврштавају у допуне, будући да су, како каже аутор, „својеврсна експликација садржаја окаректерисане компоненте.”

У експликативне реченице И. Грицкат (1975, 144) уврштава и тзв. изричне субјекатске реченице типа: *Исћина је што да ...*, *Срећа је што ...*, будући да је субјекат као носилац ситуације њен основни елемент. Чињеница је да је то други тип субјекта него што је у тзв. релативним реченицама. (Доказ за то: експликативни субјекат не може бити изражен именицом типа *nomina agentis* или *nomina qualitatis*.) Таквим реченичним структурама уз одређени семантичко-структурни тип предиката експлицирају се, у ствари, садржаји као предмети, тј. објекти оцена, односно субјективних виђења нејезичке стварности, које говорно лице изражава предикатским изразом (нпр. *Добро је што шако поступио*, односно *To што шако поступио, добро је*. тј. „твој поступак добар је с моје тачке гледишта”).

Несумњиво је да могу бити експлицирани и други елементи опште ситуације који се посредством глагола — споне — доводе у везу с другим елементима (нпр.: *Твој усјех на посулу зависи од шога како ћеш се показаји*).

Ако о комплементацији говоримо шире, с прагматичког аспекта, онда можемо констатовати да комплементне предикације представљају како *експликације* непредметног садржаја различитих интелектуално-комуникативних, перцептивних и других активности, тако и *експликације* оне нејезичке предметности која подлеже субјективном виђењу и представљању стварности, што се исказује, односно имплицира главним делом ових структура.

Појам експликације било је неопходно укључити у ово разматрање како би се боље сагледали односи између управног и зависног дела у појединим типовима комплементних реченица, али и зато да бисмо комплементну предикацију диференцирали од другачијег типа зависне предикације која се успоставља у тзв. релативним реченицама, о чему ће даље бити речи.

4.5. (КО)РЕЛАЦИЈА⁹⁷ И КОМПЛЕМЕНТАЦИЈА. Термин комплементна реченица могао би се применити и на један другачији вид допуњавања садржаја управних речи и предикатских израза. Мислим на појаву зависних синдетских структура уз пунозначне глаголске лексеме који изискују именовање конкретног предметног објекта радње (тј. номиналну допуну), али и уз друге глаголске изразе чији је значењски потенцијал такав да је нужно конкретизовати место, начин, средство, време радње итд. (дакле, допунити га одговарајућим синтаксичким изразом). Те реченице обично

По мome схватању, експликација и комплементација два су разнородна појма. Исти аутор показује на једном примеру да је последична реченица допуна када није одвојена запетом и када се употреби корелатив, а у другом случају је псевдозависна реченица, нпр.: *Зоран шако вешишо вози ауто да се сви диве* и *Зоран врло вешишо вози ауто, шако да му се сви диве* (320). Међутим, појава тих клаузи није условљена управном предикацијом. У првом случају прилошки корелат *шако* чини главну реченицу структурно незавршеном, али и његовим испуштањем она остаје смисаона целина.

⁹⁷ Термин *correlatio* пре свега значи „узјамну увјетованост, семиолошку зависност двију или више језичних јединица,” а исто тако и „врсту синтаксне свезе, средње или пријелазне између успоредне (независне) и зависне” (Р. Симеон).

се уврштавају у *корелативне (саодносне)*,⁹⁸ односно у њихове подтипове: *релативно-изричне*, *релативно-месне*, *релативно-временске*. (Узмимо нпр.: *Добио је оно што је желео; Сео је шамо где је било месба; Понаша се онако како му не доликује; Саспали су се онда када су сви били слободни.*)

У чему се огледају различитости односно сличности у структуирању наведених (ко)релативних и комплементних реченица? С разлогом И. Грицката истиче да се код релативних, временских, начинских, месних реченица ради о другачијем типу хипотаксичког придруживања у односу на формирање изричних реченица (1975, 79).⁹⁹

Када се у функцији предиката нађе прелазни глагол чије лексичко значење предсказује појаву објекатске допуне, то је према функционално-семантичком критерију објекатска реченица, нпр.: *Дао му је оно што је донео*. Упоредимо ли тај пример с примером *Тражи да му донесеш то*, уочићемо разлику, јер је у овом случају реч о *експликацији* апстрактног објекатског садржаја (чин *тражиши* подразумева „радњу експективног типа коју ће извршити неко”, тј. неко тражи <да буде> да неко чини нешто ...), а у првом случају зависном предикацијом *дeterminише* се имплицирани предметни објекат глагола *дати*, који је кореференцијалан с предметним објектом глагола *донети* (*дати нешто₁ ↔ донети нешто₁*).

Другим речима, када је то релативна реченица, предикације као и референти њихових објеката стоје у релацији, а при том се другом предикацијом описује први објекат и уједно поистовећује с објектом корелативне предикације посредством прономиналне речи. Нпр.: *Дао му је нешто*, а то може бити *оно што је кујио* ($\Rightarrow$ *ону сївар коју је кујио \leftrightarrow кујијену сївар*).¹⁰⁰ Ове реченице су атрибутске одредбе неексплицираних именичких речи уопштеног, апстрактног значења, каква је нпр. именица *сївар*. Њихов предикат може да се трансформише, наравно у складу с одређеним семантичко-творбеним принципима српскога језика, у пријед (као атрибут имплицираног референта). У овакве структуре увек је могуће увести прономиналну реч тзв. антецедент, који упућује на уопштени и неодређени именски појам (предмет уопште, било какав предмет), а том другом саодносном (корелативном) предикацијом он се одређује: *Узео је /оно/ што су му дали* $\Rightarrow$ *ону сївар коју су му дали; Добио је*

⁹⁸ Неке реченице се структуирају помоћу корелатива (заменичких, придевских или прилошких речи) које стоје у садносу са везницима, тако да заједно с њима најављују тип реченице коју уводе. О томе в. и моме раду: *Два вида сложено-синтаксичког односа: експликација и дескрипција*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1999, XLII/1—2, 141—148.

⁹⁹ Према Ирени Грицката (1975, 79), за разлику од „експлативних“ и „релативних“ реченица, које се „не наслањају на глаголску реч“, већ на „корелат“, остale зависне реченице (у које убраја вољне, намерне, погодбене, допусне и неке узрокне) „семантички се настављају на предикат, на предикацију независног реченичног дела (79/80).

¹⁰⁰ Релативне и корелативне структуре представљају посебан синтаксички проблем, јер уколико се атрибут не сматра реченичним конституентом, већ зависним чланом именичке конструкције, онда ни релативне атрибутске реченице не треба сврставати у истом рангу с осталим зависним реченицама. Атрибут се, иначе, како тумачи Зника, уврштава у реченицу увек посредно, преко именичке речи која му отвара место (Зника, 1988, 39—48).

/оно/ што је заслужио ($\Leftrightarrow$ „заслужено“).¹⁰¹ Дакле, за разлику од експликативних, напред назначених предикација, ове управо наведене су *дескриптивне*, будући да служе за описивање, конкретизацију објекатског аргумента. У пољској синтакси појам дескриптивне предикације односи се пре свега на релативне реченице.

Уколико је неопходна експликација објекатског аргумента, онда између референата објекта двеју предикација не може бити подударања, јер је друга инклузивна у односу на прву, укључује се у њен садржај, уједно га проширујући.

4.5.1. Одређене клаузе с месним значењем, према неким граматичарима, представљају посебан тип адвербијалних реченица онда када се појављују у позицији прилошке одредбе најчешће уз глаголе типа кретања.¹⁰² За разлику од осталих значења, просторни однос мора бити конкретизован, што значи да је неопходно детерминисати место радње, место као полазну или крајњу тачку у простору и др. Тако Радовановић (1978, 35/36) сасвим оправдано изоставља локациона значења из списка базичних реченичних значења.

Комплментним се сматрају оне реченице које имају улогу да конкретизују значење глагола у чијем је семантичком потенцијалу садржан врло уопштен појам места, времена или начина и мере, значи онда када је нужно саопштити податак о месту захваћеном радњом или пак о времену вршења радње итд.¹⁰³ Уколико таква допуна са прилошким значењем није експлицирана, онда се исказ с таквим глаголом сматра неграматичним (нпр., **Налази се ...;* **Уђушио се;* **Сасітанак йтраје;* **Овај йакеј шежи;* **Девојчица йосићуа*). Сви ти односи могу бити на посебан начин исказани и синдетском зависном клаузом, и то тзв. дескриптивном предикацијом, никад експликативном (нпр. *To се налази /на месију, шамо/ где се укрштају два йућа*).

4.5.2. Разматрани синтаксичко-семантички феномени везани за план сложене реченице, као што су *комилеменција* и *дештерминација*, могу бити супротстављени појмови и надређени осталима као што су *екслиција*.

¹⁰¹ Све ове реченице које се не наслањају на именнички антецедент у главној реченици, имају корелатив, експлицирани или имлицирани, који попуњава позицију објекта главне предикације.

¹⁰² Код Стевановића (1974, 882—885) налазимо примере за *месне реченице*, као посебну врсту зависних реченица, на основу којих се може закључити да су структурни, семантички и функционални критерији потпуно изједначенчи (Уп.: *Судија йресуђује онде где има стпора;* *Дирнуо сам где мало где боли;* *Не зна ни где живи ни зашто живи,* 882; *Каје се приближава маџазину одакле је изишао Иво,* 885). Сам аутор тврди за први пример да је то „односна реченица за одредбу места“, а следећа два сврстава у „праве зависне за одредбу места“, с тим што трећи може бити и „допунска-изрична, колико и месна“ (883). У *Граматици српскога језика* (Станојчић: 307/308) *месне реченице* су увек одредбе, а посебно се разматрају, као подтип релативних (303), оне које се прилошким везником везују за именницу у главној реченици, што је сасвим оправдано.

¹⁰³ Т. Батистић (1972, 15—24) наводи критерије на основу којих се може разликовати допуна месног типа као обавезни, неиспуштави реченични члан од факултативне адвербијалне одредбе с истим значењем. Ја сам се бавила обавезним начинским детерминаторима који се појављују уз одређене групе глагола. В. Петровић: *О глаголима са екслицијним начинским дештерминаторима.* — SOL, Загреб 1986, 1, 25—33.

кација, релација, дескрипција. На једној страни реч је о допуњавању садржаја главне предикације, а на другој страни о њеном смештању у одређене ситуационе оквире, тачније, о одређивању узрока, услова и др. за вршење активности њоме означене или пак о детерминацији придевског типа. Појава *комилемената* условљена је значењем глаголског или апстрактног именског израза, док то није случај с адвербијалима који се по правилу могу везати за било коју глаголску лексему или атрибутима као детерминаторима сваког именског аргумента.

Зависном комплементном предикацијом, међутим, може да се експлицира или опише објекатски аргумент, па сходно томе разликујемо комплементне предикације *експликативног* и *дескриптивног* типа. Код експликативних предикација објекатски непредметни (пропозитивни) садржај улази у садржај управног глаголског израза, а код дескриптивних објекат прелазног предиката описује се помоћу зависне предикације тако што се или истиче неко његово својство, вредност (*Кујио је оно што је било најскуље*) или се реферише о корелативној радњи с кореференцијалним семантичким објектом који се на тај начин детерминише (*Кујио је /оно/ што је наручено*, тј. нешто што је наручено $\Leftrightarrow$ неку наручену ствар), а при том се успоставља посредна веза с главним прелазним предикатом — преко експлицираног или имплицираног објекатског аргумента. Дакле, инклузија важи за експликацију: $P_1 \leftarrow P_2 [\rightarrow \text{Obj}]$, а код дескрипције имамо корелацију и атрибуцију објекатског аргумента управне предикације: $P_1 /+ \text{Cor}/[\rightarrow \text{Obj}_1] \leftrightarrow P_{2\text{sub}}[\rightarrow \text{Atr}]$.

II. ПРИЛОГ ТИПОЛОГИЈИ ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА

1. *Дистинкције и разверсташавање*

1.1. Сложене реченице са субординацијом представљају синтаксичке јединице вишег реда него што су просте, премда не постоје слагања у погледу тога да ли су све зависносложене заиста сложене реченице и да ли их треба посматрати и на надреченичном плану, односно као јединице текста. Несумњиво да постоје сличности и различитости које се уочавају при њиховом структурирању, односно функционално-семантичком повезивању двеју предикација од којих је друга бар формалнограматички зависна, тако да је питање типологије ових структуре, како је већ напред истакнуто, веома комплексно.¹⁰⁴ Наравно да има и прелазних случајева, па се у зависности од приступа може говорити о простој или сложеној реченици, посебно када су рецимо у питању тзв. предикатске реченице уз копулативне глаголе (о њима ће бити речи у одељку 4), али и неке

¹⁰⁴ У зборнику радова с *Научно-састанака слависта у Вукове дане* (Београд 1986, књ. 15/1) на различите приступе у класификацији пре свега зависних реченица указују следећи аутори: Прањковић, Иво, *Зависне реченице у хрватском или српском језику — класификацијске недоумице*, 57—67; Mikkelsen, H. K., *Синтаксичка зависносј (хипотакса) у односу према семантичкој зависносји*, 47—55; Müller, B., *Међусобни односи међу логичко-семантичким релацијама у зависним односно независним синтаксичким структурима*, 95—102.

друге, попут релативних рестриктивног типа или експликативних субјекатских клауза које се интегришу у надређену реченицу везујући се непосредно за њен предикат.

Обично се помињу два основна начина уврштавања или интегрисања зависних реченица у сложену структуру: *комилементиација* и *дештерминација*. Код овог другог вида структурирања разликује се *дештерминација* прилошког (адвербијалног) и прилевског (атрибутског) типа већ према томе да ли се одређује глаголска предикација или неки именски референт. Реченице су допунске¹⁰⁵ када се њима употребљује садржај управних глаголских (или других, нереченичних, апстрактних) предикација, а прилошкоодредбене (адвербијалне) су онда када се њима детерминише предикат главне реченице.¹⁰⁶

Ако, међутим, шире посматрамо какав се однос може успоставити између двеју предикација, доминирајуће и субординаране, установићемо да постоји бар још један начин њиховог повезивања, а то је *прикључивање* (адиција и сл.) једног реченичног садржаја другом посредством процентенцијалног везничког елемента. На тај начин настаје сложена реченица чији је други део уведен зависном конјункцијом уз анафорску реч, а њиме се заправо објашњава, коментарише или пак проширује неком новом информацијом садржај главне реченице.¹⁰⁷ Овде је реч опет о релацији, али другачијој него што је код атрибутских релативних реченица, где се зависна синдеска клауза односи на именски израз у главној клаузи, док је код наведених реченичних структура у питању специфичан, апозитивни однос између два реченична садржаја, такав да је прва реченица антецедент другој, додатој.¹⁰⁸

1.2. С обзиром на нужност диференцијације међу детерминативним реченицама, као и на неадекватност самога термина, требало би одвојити зависну атрибутску реченицу од адвербијалне. Прва се везује, као што смо већ рекли, за појам који се њоме описује, конкретизује, идентифи-

¹⁰⁵ О допунским и одредбеним синтагмама и њиховом настанку и развоју говорио је још Белић. Он је допуну дефинисао као зависну реч у синтагми којом се „открива или реализацију скривени, али стални пратилачки момент управне речи” (1998, 145). Термин *допунска реченица* употребљавам овде као пандан допунској синтагми, али много шире, јер обухватају њиме све зависне клаузе чија је појава условљена значењем управних речи и предикатских израза.

¹⁰⁶ У новије време објављена је студија посвећена управној релативној реченици ауторке Сњежане Кордић, где она подробно објашњава на многобројним примерима када је та клауза уз именицу рестриктивног, а када нерестриктивног типа (1995, 60–107).

¹⁰⁷ Различитим терминима се покрива овај тип односа у сложеној реченици (нпр.: *Уложио је сву уштећевину у банку, што га је угрођастило*). Овде је као основни критериј за њихово издавање узета структурна рашчлањеност и потенцијална независност. У функцији везника ових реченица употребљава се непредметна релативна заменица *што* као процентенцијализатор (в. објашњење термина: Клајн, 1985: 78/79). Овом типу припадају и тзв. неправе начинске или поредбене, попут ове: *Нико не воли да му други, како се вели, соли йамеш — Љ. Н. КС, 35*. То је преузето из мога рада: Петровић, *Нештићичне поредбене и начинске реченице с везником* као што. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 15/2, 1986, 115–123.

¹⁰⁸ За такве реченице ауторке Мразовић и Вукадиновић употребљавају термин односно-проширујуће или еволутивне, а њиме покривају заправо посебну врсту додатних реченица (1990, 548).

кује, а адвербијалним реченицама се радња означена главном предикацијом ставља у одређени ситуациони оквир и реферише о неком моменту битном за њену реализацију (реч је о околносној и експликативној детерминацији).¹⁰⁹ Атрибуција је специфичан синтаксички однос будући да се атрибут посредством именице, с којом чини ендоцентричну конструкцију,¹¹⁰ укључује у реченичну структуру. Допунске реченице се везују, као и атрибутске (приименичке, тј. адноминалне), за једну реч у главној реченици, пре свега глаголску, али и апстрактну именичку лексему с којом, међутим, успостављају, другачији тип везе него атрибутске. Адвербијални однос се успоставља пак између две предикације онда када се актуализира нека компонента ситуације означене главном предикацијом.¹¹¹ За разлику од адвербијалних, појава допунских реченица није условљена информацијско-комуникативним циљевима, већ лексичком семантиком глаголског или именског израза, односно њиховом семантичком валентношћу.

У сложеној реченици, као уосталом и у простој, можемо разликовати две врсте чланова с обзиром на њихову улогу на информативно-комуникативном и семантичком плану; то су *дойуне* и *додаци* (*одредбе*). Као што и само име казује, допунама се у информативном смислу употребљује садржај управних речи и израза, док су додаци они делови датих реченица чија је појава у поменутом смислу необавезна, тематски и шире контекстуално условљена. *Са семантичког аспекта дойунске реченице су увек обавезне* будући да је њихова појава мотивисана значењем или одсуством садржаја управних речи или израза, док су реченице које се додају факултативне. Реченицом као допуном употребљује се садржај управних реченичних или нереченичних предикација, а реченицом као адвербијалном одредбом реферише се о различитим моментима везаним за реализацију радње означене главном предикацијом.¹¹²

Адвербијалне реченице успостављају с главном предикацијом различите, одавно релативно тачно утврђене семантичке везе, чији су индикатори, по правилу, типизиране везничке речи и изрази, док улога везника који уводе допунске клаузе углавном није семантички диференцијална, тако да би се тешко могло говорити о посебним, јасно издвојеним типовима. И у погледу могућности кондензовања, затим дистрибуције, као и на стилистичко-комуникативном плану, могу се уочити разлике међу њима. Адвербијални реченични додаци често су инвертовани, употребљавају се испред главне реченице, тако да, по мишљењу Бауера (1972), чине тешњу зависну везу с главном, док се оне у постпозицији могу сматрати приододатим реченицама. То важи и за клаузе које имају улогу

¹⁰⁹ Антонић употребљава ове термине покривајући њима адвербијалне падежне синтагме (в. поглавље *Синтакса и семантика љадежа* у књизи П. Пипера и др.: *Синтакса савременога српског језика*).

¹¹⁰ На разлику између егзентричних и ендоцентричних конструкција указује Риђановић (1985, 227/8).

¹¹¹ О адвербијалним реченицама као факултативним додацима говоре ауторке *Граматике српскохрватског језика* Мразовић и Вукадиновић (1990, 520—547).

¹¹² У другом тому своје граматике, где анализира поједине зависне реченице, Стевановић (1974) утврђује које се реченице могу сматрати допунама а које одредбама.

коментара садржаја суперординаране предикатске структуре на коју се односе, а обавезно су интерпункцијски издвојене.

2. *Тијологија*

2.1. Ако се има у виду да на устројавање реченица са субординацијом утичу различити фактори — и језички, као што су валентност предиката, лексичкосемантичка и општа категоријална обележја речи које се допуњују или детерминишу, структурна обележја главне реченице, употреба одређених синтаксичких средстава итд., али и прагматички, тек тада се може сагледати питање њихове типологије у свој сложености. Пошто се структурни, функционални и семантички критерији преплићу, врло је тешко учинити јасно разграничење међу зависним реченицама уопште, а посебно међу онима са нерашчлањеном структуром. Неспорне су сличности, али и велике разлике међу њима; могуће је извршити трансформацију појединих клауза у други тип, испуштањем једног елемента, пермутовањем предикација, односно њиховом другачијом хијерархизацијом,¹¹³ али могу се извршити и другачије преоблике, такве да се зависносложене трансформишу у сложене координирани реченице или да се тзв. индиректни говор преобликује у директни итд.

Уколико би се, као прво, разматрао вид структурне повезаности две реченице, односно начин на који је зависна реченица уврштена у суперординарану предикатско-аргументску структуру, онда бисмо могли говорити о њиховој *рашчлањености* или *нерашчлањености*. У првом случају зависна клауза везана је за главну, односно за њен предикат у целини узев (то је тзв. *неприсловная связь*), а у другом случају субординарана клауза појављује се у тзв. приречној (прилексемној) позицији (то је *присловная связь*), па се тако везује за једну лексичко-граматичку јединицу из главне реченице.¹¹⁴ Дакле, у том другом случају говоримо о нерашчлањеној структури пошто се други, граматички подређени део наслења на неки, њему надређени конституент из првог дела, тако да оба чине, условно речено, структурно недељиву целину. А рашчлањену реченицу чине два сасвим структурно одвојена дела између којих је успостављена семантичка и формална зависност.

Подела сложене реченице на наведена два структурна типа подразумева и сагледавање другачијег, динамичког односа између двеју предикација (главне и зависне). Тако би се могло условно рећи да се на једној страни ради о укључивању (инкорпорирању) једног садржаја у други,

¹¹³ В. Васић говори о различитој хијерархизацији предиката: *Хијерархизација предиката и тијологија субординарних клауза*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 2003, 31/1, 29—35.

¹¹⁴ За први тип зависне везе у сложеној реченици Белошапкова употребљава и термин *непредсказујућа связь* будући да се на основу лексичко-граматичког састава главне реченице не може предвидети каква ће се веза реализовати у датој ситуацији, а за други тип зависне везе уводи термин *предсказујућа связь*, јер је на основу природе управне речи могуће предвидети појаву одређеног типа зависне рашчлањене структуре (1978, 179—180).

једне предикатско-аргументске структуре у другу, надређену, затим о линеарном повезивању именичког антецедента с реченичном предикацијом којом се истиче неко обележје именског аргумента, а на другој страни о својеврсној прикључивању једне предикатско-аргументске структуре другој. На први поменути начин настају пре свега зависне реченице којима се објашњава, допуњује садржај неке глаголске, именске или придевске речи, као и атрибутске реченице чије предикације указују на неко потенцијално обележје именског аргумента (антецедента) у главној реченици, у циљу његове идентификације и конкретизације; првима се проширује или оформљује садржај управних речи, а другима обично сужава њихово значење. На другачији начин се структурирају зависне реченице чији се садржај везује за главну предикацију тако да се она детерминише у темпоралном, каузалном и другом смислу, да се експлицирају одређене околности и сл., или пак тако да се њен садржај надопуни, прошири неком новом информацијом итд.

2.2. О КРИТЕРИЈИМА ЗА ТИПОЛОГИЈУ. Као први критериј за типологију сложених реченица са субординацијом наведен је тип структурне везе између зависне и главне предикације. У складу с тим, *нерашчлањеним* (А тип) се сматрају клаузе везане непосредно или посредно за одређене речи или изразе у главној реченици, а *рашчлањеним* (Б тип) структурама сматрају се, пре свега, оне које се односе на предикат главне реченице у целини узев, као његови додаци, с тим што се могу уочити различити степени зависности, рашчлањености и семантичке повезаности.

Друго, у погледу начина структуирања, тј. функционалног повезивања зависне са главним делом, једне настају *комилеменцијом* (а) будући да зависна предикација служи за откривање, попуњавање или проширивање унутрашњег садржаја, тј. семантичког потенцијала задатих речи и израза. Тако и клаузе са значењем времена, намере, начина итд. можемо сматрати допунским само уколико им место отвара лексичка семантика и семантичка валентност управних предикатских израза. Друго, када зависна предикација служи за потпунији опис именског аргумента или његову идентификацију, конкретизацију, карактеризацију и сл., тада говоримо о *дештерминацији йридевског* типа (б), тј. атрибуцији. Треће, *дештерминацијом йрилошког* типа настају зависне клаузе (в) чије предикације служе за својеврсну темпоралну локализацију управне радње, за откривање узрока, сметње, циља, погодбе, начина или последице њеног вршења, а да то није условљено значењем управног предикатског израза. А када се зависном реченицом саопштава нека нова информација која се у извесном смислу наслана на претходну, тада је реч о додатим, *йрикљученим* предикацијама (г), увек интерпункцијски обележеним.

Што се тиче условљености појаве зависне клаузе, она је посве различита, како смо већ истицали. Треба рећи да је сасвим специфична појава зависне синдетске клаузе уз копултивни или какав други некопултивни глагол која формално попуњава позицију именског дела предиката. Исто тако релативне клаузе с имплицираним корелативима могу да заузму позиције субјекатског, објекатског аргумента или адвербијала.

Како је истакнуто, конституентска вредност зависних клауза може бити именичка, придевска или прилошка, али и посебна, само сентенцијална (можда је боље рећи пропозитивна).¹¹⁵ То је у сваком случају условљено структурно-функционалним односом с предикатским и аргументским изразима у главној, суперординарној клаузи.

Тако ћемо, дакле, издвојити четири релевантна критерија на основу којих би се могла вршити класификација зависних клауза у српском језику и издвојити посебни типови, као и подтипови.

1. Тип структурне везе $C_{1_{\text{sub}}}$ с главном реченицом или њеним члановима:
  - А) НЕРАШЧЛАЊЕНЕ
  - Б) РАШЧЛАЊЕНЕ.
2. Начин уврштавања $C_{2_{\text{sub}}}$:
  - а) комплементација (C_2 као ДОПУНА)
  - б) атрибуција (C_2 као АТРИБУТ/АПОЗИТИВ)
  - в) детерминација P_1 (C_2 као ОДРЕДБА предикатског израза)
  - г) додавање (C_2 као ДОДАТАК главној клаузи).
3. Условљеност појаве $C_{2_{\text{sub}}}$:
  - а) лексички садржај управних израза
  - б) категоријално обележје и форма управне речи
  - в) позициона везаност
  - г) структурни тип P_1
  - д) информативно-комуникативна.
4. Конституентска вредност $C_{2_{\text{sub}}}$:
  - а) именичка
  - б) придевска
  - в) прилошка
  - г) сентенцијална.

Критериј *рашчлањеносћ-нерашчлањеносћ* подразумева, дакле, везаност зависне реченице за једну реч, глаголски или именски израз у главној реченици или за њен предикатски садржај у целини. Комплémentна клауза семантички допуњује управни израз, док је веза атрибутске реченице с именичким аргументом пре свега заснована на његовој припадности датој морфолошкој категорији (попут оне реализоване у адноминалној атрибутској синтагми). Управне глаголске, именичке, придевске речи и изрази првих припадају одређеним лексичкосемантичким класама, а атрибутских клауза — одређеним категоријама и формама речи.

¹¹⁵ Ако су зависне клаузе конституенти више синтаксичке јединице, онда се говори о тим њиховим вредностима и могућностима да се евентуално супституишу или номинализују одговарајућим синтаксичким изразима, али постоје клаузе које се таквима не могу сматрати. Стога се овде наводи и таква група клауза, тзв. сентенцијални додаци или нпр. вербативне допуне (в. Мразовић, 1990, 508). О њима ће још бити речи.

Стога је веза тих речи с реченицама — допунама и атрибутима — предвидива, док је веза између главне реченице и зависне клаузе као одредбе или додатка непредвидива. Адвербијалне клаuze с главном предикацијом успостављају различите семантичке везе (индикаторима тих веза сматрају се одређени везници), а њихова појава није мотивисана природом управних речи, већ одређеним комуникативним циљевима.

Што се тиче позиционе везаности зависне клаузе у односу на главну реченицу и њене чланове, она може да буде део копултивног предикатског израза (*To je било да не ћоверијеш*), али може и да се уврсти директно или индиректно у предикатску структуру као *субјекатски* аргумент (нпр. *Истинија је да га то врећа; Не ћогаја је то што су јој рекли; Ко зна нека устане; Дошао је онај која смо чекали*) или пак као именски аргумент у позицији *адвербијала* (нпр. *Сео је где су му рекли; Нашао се шамо где је извирала вода; Поступио је како налажу правила*). Структурни тип предиката одређује формални статус зависне клаузе, односно њену функцију. (В. о томе у 5. одељку.)

Ако говоримо о могућностима кондензовања зависне предикације, уочавамо да за разлику од допунских реченица, кондензатори клауза у функцији детерминатора прилошког типа могу бити и глаголски приложи, а ређе и глаголски придеви.

2.3. РЕЧЕНИЦЕ НЕРАШЧЛАЊЕНЕ СТРУКТУРЕ. С обзиром на то како се и с којим деловима главне реченице повезују зависне предикације, могуће је унутар нерашчлањених реченица разликовати следеће структурно-функционалне типове:

- 1) Клаузе уз глаголске, именичке, придевске и прилошке изразе као *додуне*,
- 2) Клаузе уз именичке антецеденте као *атрибуитске одредбе*,
- 3) Клаузе уз компаративе као *одредбе за неједнакост*,¹¹⁶
- 4) Корелативне (заменичко-саодносне) клаузе.

Код нерашчлањених реченица, као што смо видели, могу се уочити различити структурни и функционални типови, што није случај с рашчлањеним клаузама. Позиција сваке је *приречна*, а то значи да се појављују уз одређену врсту речи (према томе их зову адвербалне, адноминалне, адпрономиналне), али је њихова појава различито мотивисана. Употреба допунских реченица је условљена, пре свега, лексичком семантиком управних речи и израза, док се атрибутске и заменичко-саодносне везују за одређену морфолошку категорију (именице, заменице, заменичке прилоге), а у реченице нерашчлањене структуре уврштавају се и тзв. поредбене реченице за неједнакост које се искључиво појављују уз компаративе придева или прилога. Пошто је улога допуна да употребуни значење одређених, првенствено глаголских речи, оне се појављују уз разне предикатске изразе (као нпр. копултивне, некопултивне, пунозначне, непунозначне, прелазне, непрелазне) и, попут корелативних,

¹¹⁶ Белошапкова у приречне реченице нерашчлањене структуре убраја и прикомпаративне „в которых придаточная часть распространяет компаратив, давая описательное обозначение одному из объектов сравнения, например: Не будем изображать себя мудре, чем мы были в действительности“ (1977, 227).

могу заузети различите синтаксичке позиције, па и позицију тзв. предикатива.¹¹⁷ Стога се говори о *дойунским објекатским*, али и о *дойунским субјекатским*, као и о допунским с прилошком вредношћу, а коначно и о допунским предикативним реченицама.

2.3.1. Зависним корелативним реченицама уз формалне антецеденте који заједно с конјункцијама улазе у структуру главне реченице, компензује се значењска аморфност тих упућивачких речи, при чему ове клаузе постају репрезентанти одговарајућих синтаксичких функција, тј. позиција које заузимају поменути корелативи. Тако су *заменичко-саодносне* реченице смисаони конкретизатори заменичко-прилошких речи — корелатива за које су везани. Специфичност ових реченица управо је у томе што се на главну предикатско-аргументску структуру насланају анафорске речи с којима стоје у корелацији субординирани везнички елементи.¹¹⁸ Ти корелативи имају своју конституентску вредност и посебну улогу у организовању сложене реченичне структуре у којој попуњавају одређене позиције уз пунозначне, непунозначне или копулативне предикате. Да се они појављују у различитим позицијама као објекатски или субјектски аргументски изрази, као лексичка језгра предиката или адвербидали показују следећи примери:

- (1) (Cor → Obj): Мора да ... дочара оно *што* се исказује *ногама* (Р.Ж. НК, 45).
- (2) (Cor → Subj): *Ко* чи^{та} *школску* икону ... *тај* ће морати да буде изненађен... (М.Б. К, 61).
- (3) (Cor → Ad): Ишли су онуда куда је *ишла* извидница.
- (4) (Cor → Lex): Будеш онакав какав ниси (В.С. Т, 24).

Очигледно је да су заменице односно заменички прилози испред везника у датим структурама испустиви, али не увек, као у последњем примеру. Бележимо доста примера без формалног антецедента у језику писаца с краја XIX века и почетком XX: *Без друге награде осим унущарњег задовољства да је урадио што је могао урадити најбоље* (Љ.Н. КС, 64); ... чинио је *што* је могао за цркву (С.Н. СК, 202); *Цензура ... и у њему је избацила што јој није то било* (Ђ.Д. К, 99); *Нека исплатише шта су дужни* (Ј.И. ИД, 180); *Која буде најбоља добиће с то дукатом* (Ђ.Д. К, 68); *Тек треба да се нађе ко ће цвеће наћи* (Ј.И. ИД, 314); *Што се ту исплатило, у Машици се морало извршавати* (Исто, 314); *Укайати га где се и нашло* (М.Г. ИД, 156); *Узми колико ше је воља* (С.М.Љ. ИД, 26); *Хватију где ког стигну* (М.Ђ.М. КС, 202).¹¹⁹

На семантичком плану ових управо наведених реченица имплицира се анафорска реч *оно* пред везником зависне клаузе, која заузима разли-

¹¹⁷ Ове реченице су структурно незавршене и самим тим и нерашчлањене због одсуства једног од главних чланова или присуства у главној реченици корелатива који траже да им значење буде конкретизовано (*Грамматика русского литературного языка*, Москва 1970, 205/206).

¹¹⁸ В. о улози корелата у сложеним реченицама у раду И. Прањковића: *Саодносна везна средstva u hrvatskom jeziku*. — Die grammatischen Korrelationen. Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. Graz 1999, 331—336.

¹¹⁹ Овде се имплицира неодређени месни појам: на било којем месту. У претходном примеру имплициран је предметни објекат с одредбом квантификативног типа.

чите позиције: предметног или непредметног објекатског аргумента, субјекатског аргумента као носиоца радње, затим именског аргумента са значењем места, што се конкретизује зависном предикацијом. Како показују примери, за ове клаузе карактеристична је могућност лексичке супституције. При том, лексичким супституентом може се сматрати она придевска реч или именица која је семантички повезана с предикатом те зависне клаузе, иако се не може увек из њега непосредно деривирати (нпр.: *Дошли су они који су се пријавили* ⇔ ... пријављени; *Нека подиће руку онај које је шайнуо*. ⇔ ... шаптач). У овим структурама заменички корелатив може да упути и на коагенса (нпр. *Дружио се с онима који су иđали кариће*), затим на адресата именоване акције (нпр. *Пошаљи тисмо ономе које га познаје*) итд.¹²⁰ Тако прономиналне речи могу бити удружене с предлогом, што је условљено рекцијом управног глаголског израза за који су везане као неиспustиви чланови, као нпр.:

Није судио о ономе што је читao (Љ.Н. КС, 76); Говорили су о ономе што смо се ми навикили да волимо у уметности (Ј.С. ИД, 41); Не би било нужно инсистирати на ономе што је о Лази Лазаревићу признато и утврђено (М.Б. К, 59); Никако нисам могао пристати на оно што јесте (Б.П. ДКЛ, 38); Ако се ослонимо на оно што знамо о вредновању покојника (И.Ч. ВЗ, 124); Недић се својом анализом упутио ка ономе што је управо најспорније у критичком раду (М.Е. СР 42).

Сем најчешће анафоре *оно*, као антецеденти појављују се и друге прономиналне речи (нпр. *ово, то, нешто, ништа, све*)¹²¹ као нпр.: *Тада још нису знали ово што виде сада* (И.А. Др., 28); *Представа о женином лику изазива у дечијој свести нешто што им је сувише близко* (Исто, 13); *Није се могло чути ништа што се дођајало унућра* (М.П. ХР, 37); ... *згледао сам ћред собом исто ово што и сад* (Б.П. ДКЛ, 17); *Карађорђе му сад сам каза све рашта*¹²² *је шако наређено* (М.Ђ.М. КС, 203); *Читаш је све*¹²³ *што је на српском језику писано* (Љ.Н. КС, 65). При свему томе уочавамо идентичност субјекатских и(ли) објекатских референата; кореференцијалност објекатског аргумента главног прелазног предиката и субјекатског аргумента другог, зависног предиката очигледна је у примерима: *Разуме се да смо најрадије иđали оно што се око нас дешавало* (Б.Н. А, 48); *Крипичар нема да тражи оно што је айстрактно леђо и добро, но ...* (Ј.С. ИД, 23). Пада у очи и честа лексичка истоветност (нпр. *Оно што ... није могао учинити Крушевски учинио је у Петрограду сам Бодуен де Куртене —* М.П. ЛИ, 22) или семантичка сродност два предиката, као и из-

¹²⁰ У овим примерима обавезнот заменичких корелатива условљена је тиме што су у питању специфични предметни аргументи (с обележјем човек +) који се удружују с датим предикатским изразом.

¹²¹ То би била тзв. синтаксичка номинализација, будући да зависне клаузе уводе прономиналне речи.

¹²² Употребљени везнички израз *рашта*, данас већ архаичан, има вредност односно-упитне заменице збоћ чеда.

¹²³ Овде заменица *све* има и улогу универзалног квантifikатора којим се истиче „тотална, потпуна обухваћеност“ објекатског референта на који упућује имплицирана показна заменица *оно*.

вестан паралелизам у њиховој употреби (нпр. *Ућлашио је оно што је зарадио; Избрисао је оно што је најисао; Узео је оно што су му дали*).

Ове реченице, као што видимо, представљају посебан структурни тип, а њихова функција се поистовећује са функцијом формалног антecedента, чију семантику надокнађују, тако да оне могу попунити разлиčите позиције у реченици. Овако структуриране немају паралелу на плану просте реченице, па њихова конституентска вредност потиче од корелатива, а уколико тај корелатив није експлициран, онда се оне директно везују за главни предикат на основу којег им се одређује функционални и семантички тип.¹²⁴ (О томе ће бити још речи.)

2.3.2. Као што зnamо, неки прелазни предикатски изрази у српском језику у свом примарном семантичком лицу изискују експлицирање конкретног објекта (нпр., *куйши, добиши, оствориши, носиши, бациши, избрисиши, узеши, бираши*), па они, када су у функцији главног предиката сложене реченице, отварају место или именичким или прономиналним изразима на које се односе зависне релативне, односно корелативне клаузе. (Уп.: *Избрисао је реч коју је најисао. и Избрисао је оно што је најисао.*) А уз глаголе који реферишу о разним интелектуално-комуникативним активностима, међутим, могу да се реализацију и корелативне и тзв. изричне, што не важи за оне прве (Уп.: *Мислио је оно што је рекао. и Мислио је да каже нешто о јоме*). По моме мишљењу, у односу на управну предикацију и једне и друге су комплементне, и то објекатске клаузе, с тим што су прве посредног, а друге непосредног, инклузивног типа. Оне се разликују и по томе што се првом, корелативном зависном предикацијом парафразира имплицирани кореференцијални објекатски аргумент, док се у другом случају комплементном експликативном предикацијом открива унутрашњи садржај непредметног аргумента.

Дакле, зависне клаузе уз транзитивне предикате, било које значењске групе, увек су *догуне објекатског штија*, премда њихове предикације могу да успоставе различите видове функционално-структурног односа с главним предикатом.

2.3.3. С обзиром на то да комплементне реченице допуњују и садрже глагола неконкретизоване семантике, тачније глаголских лексема који траже да се експлицира место, време радње, затим начин њене реализације, али и друго, оне могу имати и прилошку вредност, тако да се уврштавају у тзв. релативне атрибутске (с одређеним прилошким значењем) или корелативне с формалним антecedентима.

У следећим примерима: *Сео је где су му рекли; Кренуо је куда је кривудао йућ; Трајало је колико су се договорили; Понашао се како му не доликује; То вреди колико се процени*, зависним клаузама се реферише о обавезним семантичким компонентама (спацијалној, темпоралној, квалификативној и квантификативној) управних глаголских предикација, па оне имају прилошку семантичку вредност. То су заправо, због недовољно конкретизованог значења глаголских лексема, трансформи обавезних

¹²⁴ Наведене реченичне структуре неки аутори сматрају прелазним у односу на комплементне и атрибутске. В. Мразовић: 1990, 508—510.

детерминатора прилошког типа.¹²⁵ Другим речима, оне имају вредност прилошке допуне различитог значења. Уколико се употреби заменички антецедент испред везника датих структура, мења се тип структурне везе (семантички тип остаје исти), пошто друга предикација успоставља посредан однос с првом.

Комплémentним клаузама се сматрају само оне које се појављују уз глаголе чији семантички потенцијал мора бити употребљен и неком од поменутих компоненти, а уколико то није случај, тада је реч о додатним адвербијалним реченицама с могућим корелативима који имају другачију, структуралну улогу — да тешње повежу две информације. Уп.: *Иерали су онако како су научили; Он је йуштовао онда када се тамо йуцало; Гледала га је нейремише шако да га је што зачудило.*

2.3.4. У табели која следи извршена је детаљнија типологија зависних реченица нерашиљане структуре у српском језику која је заснована на напред истакнутим принципима.¹²⁶ Њихова структура је приказана одређеним формулама са симболима, а затим је то илустровано примерима.

ТИПОЛОГИЈА ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА НЕРАШЧЛАЊЕНЕ СТРУКТУРЕ	
1. допунске (комплémentне) P ₁ + Conj + P _{2sub} I. Cl ₂ sub (→ Obj — експл.) ¹²⁷	2. атрибутске односне (релативне) P ₁ + N + Conj _{rel.} + P _{2sub} a) Cl ₂ (→ Atr рестриктивног типа) ¹²⁸ б) Cl ₂ (→ Atr нерестриктивног типа)
II. Cl ₂ sub (→ Subj — експл.) III. Cl ₂ sub (→ Com као експликације именичким и придевских израза) IV. Cl ₂ sub (→ ComPd — експл.)	
	1.2. комплементно (објекатско)-атрибутске: ¹²⁹ P _{1tranз..} + Arg ₂ [→ Obj] + Conj _{sub} (да, како, где) + P _{2sub}
3. корелативне (саодносне) P ₁ + Cor + Conj _{rel.} + P _{2sub} 3.а) P _{1tranз.} + Cor (објекатске — дескр.) 3.б) P _{1intranз.} + Cor (субјекатске — дескр.) 3.в) предикативне Cl (дескр.) Arg ₁ [→ Subj] + Cop _{fin} + Cl ₂ [→ Lex] Lex = Cor + Conj _{rel.} + P _{2sub} 3.г) адвербијалне (дескр.)	3.1. слободне релативне Cl ₁ + Cl ₂ (Conj _{rel.} + P _{2sub}) Cl ₂ [→ Obj] Cl ₂ [→ Subj] Arg ₁ + Cop _{fin} + Cl ₂ [→ Lex] Lex = Conj _{rel.} + P _{2sub} Cl ₂ [→ Ad]

¹²⁵ На обавезне допуне с месним значењем указала је Батистић (1972, 15—25). О обавезним начинским детерминаторима в. у раду В. Петровић: *О глаголима са експлицијитним начинским детерминаторима*. — SOL, 1, Zagreb 1986, 25—33.

¹²⁶ Напомињем да је овде понуђена једна од могућих упрошћених типологија.

¹²⁷ О појединим експликативним објекатским, субјекатским и другим биће речи ка- сније.

¹²⁸ На различитост тзв. рестриктивног и апозитивног атрибуата указује З. Тополињска: *Рестириција насытноти апозиције: две врсте именичке синтаксе*. — Јужнословенски филолог, 1981, 37, 1—11.

¹²⁹ То су клаузе уз прелазни перцептивни глагол и експлицирани објекат перцепције: *Чује их да/како/где се смеју*. О њима је писала И. Грицкат (1958, 177—182). В. мој рад у коауторству с Љ. Суботић: *Атрибуција објекта уз глаголе Јерцетије (дијахроно-синхрони план)*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 30/1, 164—170.

Примери за реченице нерашчлањене структуре:

- (I) *Мислио је да га не воли; Нада се да ће све бити добро; Сећа се како су га дочекали; Додоворили су се да посао заврше за месец дана; Чека да га позову.*
- (II) *Дојада му се да имитира глумце; Плаши да да нећеш стићи на време; Боле је да дођеште; Истинा је да сви људи греше; Јасно је да има проблема.*
- (III) *Мисао да ће га затворити онесијокојавала ће је; Био је сизуран да ће га затворити; Свестан је да је подгрешио.*
- (IV) *То проистиче из што није усостављен контакт.*
- (2а) *Позвао је девојку која ради на централни или (2б) Позвао је девојку Марију, која ради на централни.*
- (3.а) *Видео је оно што други нису.*
- (3.б) *На лутрији добије онај ко има среће.*
- (3.в) *Буди онакав какав си увек.*
- (3.г) *Прошао је онуда куда води стаза.*

Зависна клауза у тзв. нерашчлањеној структури може да буде: или ДОПУНА глаголских, именичних, придевских речи и израза — у ужем смислу, као и аналитичких, копулативно-прилошких и глаголских предиката — у ширем смислу, или ОДРЕДБА именског аргумента. Допунским предикацијама експлицирају се садржаји непредметних именских аргумента који могу да врше функцију поједињих самосталних реченичних конституената, док се одредбеним клаузама детерминише експлицирани именски аргумент (уместо којег може да стоји анафора као корелатив) који врши функцију несамосталног реченичног члана — атрибута. Дакле, на једној страни имамо клаузе као формално зависне делове глаголских, именичних или придевских синтагми, а на другој страни, клаузе као атрибутске одредбе именских речи, с тим што су корелативне зависне клаузе то на семантичком плану, а на синтаксичком оне се заједно с корелативима уврштавају у главну реченицу вршећи неку од функција именског аргумента.

Улоге зависних предикација на семантичком плану датих сложених структура, по свему судећи, различите су: назвала сам то *експликацијом* и *дескрипцијом* (в. одељак 4.4. у глави I). Тако се допунске клаузе или непосредно укључују у садржај управних предикатских израза проширујући га, или посредно, преко формалног именског аргумента, конкретизујући му значење (уп. *Мислила је да га воли.* и *Узео је оно што је његово.*). А да је прономинална допуна у акузативу једном просентенцијална, а други пут није, показује и пример: *Чишао је нешто* (: да је отворен сајам књига или новине).¹³⁰ То наравно зависи од тога да ли се прелазни предикат удржује с тзв. пропозитивним, непредметним или предметним објектом, што је условљено његовим значењем и типом информације, па тако номинална допуна може да се развије и у дескриптивну

¹³⁰ Те различите улоге прономиналних речи објашњава М. Ивић у раду: *О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи.* — Зборник за језик и књижевност, Титоград 1972, I, 27—32.

предикацију уз (не)изражен заменички антецедент, као нпр.: *Чићао је /оно/ што је написано на табли* ⇔ нешто написано, напис).

Као што сам напред истакла, комплементне клаузе су пре свега *објекатске*, али формално могу бити и *субјекатске*. Обједињена општа категоријална, семантичка и граматичка обележја управних предикатских делова у овим структурама чине их различитим и условљавају структурно-функционални тип клаузе. За објекатске (I) комплементне реченице важи *структурна и функционална зависнос* и издвојеност у односу на главну реченицу, као и за тип (III). За друге, субјекатске (II) клаузе важи *структурна зависнос*, а *функционална независнос* и посебност у односу на главни предикатски део, а клаузе у позицији реченичних предикатива уз одређене некопулативне глаголске предикате (IV) *структурно-функционално* су обједињене у једну целину с управним, некопулативним глаголским изразом. О томе ће бити још речи у одељку 4.

А ако се њима компензује значење објекатског или адвербијалног анафорског корелатива, тада је у питању другачији тип везивања двеју предикација, а допунска реченица преузима функцију неизраженог антецедента — објекта, адвербијала, па и лексичког језгра копулативног предиката. (В. о њима у одељку 4. ове главе.) Релативне реченице су оне које имају антецедент изражен именницом и увек су у односу на ту именницу њене атрибутске, односно апозитивне одредбе. *Корелација* подразумева саоднос између заменичког антецедента и релативизатора, а функција зависне клаузе идентична је функцији заменичког или прилошког корелатива, посредством којег се повезује с главним предикатом. Уколико зависна клауза служи за детерминацију предикатског израза, онда она има семантичку функцију адвербијала.

2.4. РЕЧЕНИЦЕ РАШЧЛАЊЕНЕ СТРУКТУРЕ. Појава клауза у овим сложеним реченицама са субординираним односом није предодређена ни значењем управних предикатских израза нити њиховим категоријалним обележјима, будући да се ове клаузе по правилу могу приодати сваком глаголском предикату, односно било којој реченичној предикацији.¹³¹

2.4.1. Употреба тзв. *адвербијалних* клауз (као предикатских додатака с прилошким значењем) у складу је с интенцијама комуникативног чина; тако рецимо, оне настају када говорно лице настоји да информацију саопштешу реченицом *Пријрчала ми је раздрагано*, смести у одређене временске релације (нпр. *Пријрчала ми је раздрагано када ме је примила*); да искаже разлоге за предузимање назначене активности (*Пријрчала ми је раздрагано јер је очекивала поклон*); да ту информацију упореди с начином на који је остварује исти субјекат (као у пр.: *Пријрчала ми је раздрагано како је она што умела*); да је обележи интенционалношћу

¹³¹ О појединим типовима адвербијалних реченица у српском језику објављено је више значајних студија. В. нпр. М. Ивић, *О њогодбеним реченицама*, у књ. *Лингвистички ослеђи* 1983, 145—155; Љ. Поповић, *О начинским реченицама са везником а да*. — Наш језик, 1972, XIX, књ. 2/3; Љ. Поповић, *Сложене реченица за неđирање реализованости неке узроčно-последичне везе*. — Књижевност и језик, 1977, 4, 379—392; К. Милошевић, *Језички и ванјезички сигнали каузалне зависности између простих реченица у сложеној*. — Књижевни језик, 1986, год. 15, св. 3/4, 280—296; Ковачевић (1998), Антонић (2001).

(*Пријрчала ми је раздрагано да ми нешто каже*); да је доведе у каузалну везу са неком другом појавом као могућом последицом активности означене главним предикатом (*Пријрчала ми је раздрагано да сам се зачудио*); да истакне евентуалну сметњу у реализацији исте активности (*Пријрчала ми је раздрагано, мада сам се љутила на њу*). Свакако да при избору садржаја који се повезују у сложене синтаксичке целине постоје извесна ограничења, што их задаје ситуациони, али и језички контекст. (Као што се види, у поменутом примеру рецимо није могуће успоставити однос погодбе с већ реализованом, одређеном акцијом кретања, а једино би се то могло учинити употребом футура у функцији предиката суперординиране клаузе: *Пријрчаће ми радосно ако ме примеши*).

Нема сумње да се слични логичко-семантички односи уочавају између два исказа, интерпункцијски и позиционо издвојена на нивоу текста.¹³² То само иде у прилог томе да се наведене зависне реченице морaju одвојити у посебан структурни тип наспрот комплементним и атрибуцким клаузама. А и на семантичком плану адвербијалним реченицама су понекад ближе координирани, чак могу бити и у семантичкој конверзији с неким типом независне реченице (нпр. сложене реченице са субординираном *дојусном* клаузом и напоредне са *суројином* клаузом могу остварити ту конверзију). Да је код њих могуће и формалносинтаксичко осамостаљивање, на то указује могућност презентовања рецимо, узично-последичног односа реченичним комплексом без интеграције или употребом последичне реченице иза јунктуре. (Узмимо нпр. *Веома се узбудио да му је глас подрхтавао и Веома се узбудио, па му је глас подрхтавао или Веома се узбудио, глас му је подрхтавао*).

2.4.2. У сложене реченице рашичлањене структуре спадају и реченице којима се један пропозитивни садржај прикључује другом с којим је на одређен начин у вези (нпр. *Њих двоје су се посвађали, што нико није очекивао*). Премда су везничка средства показатељи субординираног односа, ове реченице се могу сегментирати у посебне структурне целине постављене између две паузе (нпр.: *Посвађали су се. То нико није очекивао*), с тим што другу реченицу обавезно уводи просентенцијализатор. То може бити заменичка реч у одређеном облику, као нпр.: *Посебно ће треба најгасити најгор Друштва српске словесности да се забележе осећања йреживелих ратника, у чему је најзаслужнији остао Милан Ђ. Милићевић* (Р.С. ИС, 478). Дакле, тај други део би могао бити осамостаљен овако: *У ћоме најзаслужнији је остао ...*

Тако се повезују две пропозиције на надреченичном плану: друга представља надоградњу, у информативном смислу, претходне. За ове реченице, иначе обавезно интерпункцијски издвојене, постоје у нашој уџбеничкој литератури различита терминолошка решења: односно-проширујуће (Мразовић), неправе односне (Прањковић), неправе начинске (Силић). На њих указује и Стевановић (1969, 791, 795, 861), тумачећи их као „одредбе већ одређене реченице“ које „стоје у апозитивном, дакле

¹³² То је показао Прањковић на стр. 153/4 у раду: *О проблему разграничења координације и субординације у хрватском књижевном језику*. — Филологија, 1980—81, 10, 151—163.

— до извесног степена аутономном односу према реченици којој се дођају”. То су реченични додаци, што их у неку руку, како тврди Стевановић, приближава реченицама са координацијом у које се и могу трансформисати помоћу везника *a* уз који обавезно стоји прономен *што* (*Посвађали су се, а што нико није очекивао*). Рашиљеноност ових структура обележена је и интерпункцијом. Евентуалном инверзијом ових клауза промениће се њихова структура и функционално-семантички однос између двеју предикација. Додатна реченица, која, иначе, има улогу коментара садржаја претходне реченице на коју се надовезује, постпозиционо је блокирана.

За разлику од управо поменутих сентенцијалних додатака, адвербијални реченични додаци (или одредбе) често се употребљавају у инвертованој позицији, испред главне реченице, премда ту има изузетака и извесних ограничења.

3. Дојунска клауза у систему зависних реченица

3.1. *Поновимо:* Свака допунска зависна клауза с управном клаузом представља сложену нерашчиљену структуру која настаје комплементацијом управних глаголских и именских израза условљеном првенствено њиховим лексичким значењем. Нерашчиљене су и допунске адвербијалног типа уз одређене лексичкосемантичке групе глагола, као и предиктивне клаузе уз некопулативне синсемантичне предикатске изразе.¹³³ Допунске клаузе уз именске изразе с апстрактним значењем чији садржај експлицирају, уједно су и њихове специфичне атрибутске одредбе (нпр. *Био је што штав да се дође до резултата // на који се долази до резултата // на који може да се дође до резултата*).¹³⁴ Посебном типу припадају комплементно-детерминативне клаузе које одређују истовремено именски објекатски аргумент и репрезентују комплемент прелазног глаголског предиката који спада у семантичку групу глагола визуелне и чулне перцепције.

На основу тога какав општи семантичко-структурни однос успоставља зависна предикација с управном корелативном предикацијом могуће је говорити о *експликацији* и *дескрипцији*: на једној страни њоме се експлицира, објашњава садржај аргумента који улази у семантички потенцијал управног дела, а на другој страни, том предикацијом се описује оно што је својствено експлицираном или имплицираном именском референту. (Уп. *Поручио му је да донесе књигу*. и *Добио је књигу коју наручио*; *Добио оно што је наручио*.)

3.2. ЗАВИСНА КЛАУЗА КАО ЦИЉНА ДОПУНА. На једној страни зависном клаузом као допуном употребљава се садржај управних речи и предикатских израза, а на другој страни клаузом као одредбом адвербијалног типа рефирише се о различитим околностима који прате, узрокују, усло-

¹³³ Таквим типовима посвећен је одељак 4.

¹³⁴ О томе ће још бити говора у другом делу ове студије.

вљавају реализацију главне предикације или репрезентују њен циљ, последицу и др. Са семантичког аспекта допунске клаузе су обавезне, а појава адвербијалних је шире контекстуално условљена.

Допунским клаузама, међутим, сматрају се и неке клаузе са значењем *циља* уз основне глаголе кретања који им, иначе, својом семантичком валентношћу отварају место.¹³⁵ Таквом комплементном предикацијом означена је радња као такрећи већ извршени циљ неког кретања, с којим чини једну догађајну целину.¹³⁶ Овакву интерпретацију примера с допуном типа циља условљава и семантика свршеног глаголског вида. До реализације циља кретања означеног глаголом *ићи* такође неминовно долази самим тим што агенс (с обележјем: човек +) свесно предузима ту акцију која доводи до постављеног циља. При томе агенси управне и зависне клаузе су кореференцијални, а у главној клаузи нема експлициране адвербијалне одредбе (не само месног типа). У оваквим намерним клаузама уведеним обавезно везником *да*, не употребљава се потенцијал, а могуће је извршити кондензацију инфинитивом, односно номинализацију одговарајућом падежном конструкцијом, и то када се самом зависном предикацијом реферише о циљној радњи (нпр. *Пошао је да сијава* ⇔ спавати //на спавање), или на тај циљ може да упути каква именица с конкретним значењем (нпр. *Отишао је да куји хлеб* ⇒ по хлеб; *Дошао је да йоције кафу* ⇒ на кафу), што може бити имплицирано, као у примеру с глаголом *сести*, нпр. *Сео је да руча <за сино, штитеуз>*. Битно је да се зависном финалном предикацијом обавезно означи или подразумева оно што може бити схваћено као освајање неке тачке у простору.

У претходним примерима, чини се, нису потребни, ни могући лексички верификатори циља пред везником *да*.¹³⁷ И у примерима с управним глаголом *ићи* већ само то што је кретање подстакнуто унутрашњом побудом самог актера или га је иницирало друго лице, подразумева се и оствареност циља (*Иду да се сунчају*; *Иди да узмеш документа*; *Иде да снима*).¹³⁸

Обе радње с истим носиоцем, дакле, представљају нерашчлањену целину, што не важи за одредбене намерне реченице (уп. са: *Стаде уз бајрем да је сачека, вада ће се йојавиши од некуд*, Д.Ђ. К, 129; *Девојке ваде ствари да их испресу*, Ј.И. СН, 88), које могу бити уведене и везником како с обавезним потенцијалом или евентуално негираним формом

¹³⁵ М. Ивић говори о финалним, циљним допунама с немобилним презентом уз глаголе кретања у раду: *О употреби глаголских времена у зависној реченици: презенит у реченици с везником да*. — Зборник за филологију и лингвистику, 1970, XIII, 43—54.

¹³⁶ Давно је постављено питање да ли *намерне* реченице сматрати допунама или одредбама, посебно оне намерне клаузе које се јављају уз глаголе кретања када се „постојање намере ... подразумева“ (Станојчић, 1992, 316/318). Исти аутори сматрају да „није лако повући границу између њих“, пошто се уз глагол типа *ићи* појављују и „посебне одредбе за правац“ које су „сродне са допунама“ (233). У сваком случају, овакве клаузе представљају прелазни тип, између допунских и одредбених, али нису експликативне (према ту-мачењу И. Грицката).

¹³⁷ В. више о томе у раду Ј. Мелвингер: *Инфинитивна кондензација финалне зависне клаузе*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1989, 123—131.

¹³⁸ У свим примерима битна је семантичка интерпретација зависне предикације, односно тип те радње, која подразумева и какво место на којем ће бити реализован циљ.

не би ли. Уз то, овде се имплицира узрочна клауза с глаголом типа намере, жеље, а није извесно да ће циљ који се очекује бити и реализован (*<јер жељи>* „да буде“ ...).

Ако упоредимо горе наведене примере с допунским клаузама уз прелазне манипулативне предикате типа *звати*, *слати* и др. (нпр. *Позвали су га да дође код њих*; *Донео је филм да му развију*), видимо како објектски аргумент тих глагола постаје носилац активности инкорпориране у главну, а такође и то да се обе радње, премда имају различите агенсе, могу сматрати јединственом целином, будући да је планирани „циљ“ интегрисан у активност, циљно усмерену на назначеног извршиоца.

3.3. Зависна клауза као допуна са значењем узрока. Допунским предикацијама може се реферисати и о ситуацији као потенцијалном узрочнику какве каузативне активности (нпр. *Оиштујили су га да је крао*), где је објекат оптужбе идентичан агенсу оне радње за коју се претпоставља да је извршена и да је стога довела до предузимања активности назначене главним предикатом. Овако структурираном клаузом са конјункцијом *да* имплицирана је непотврђеност оптужбе, док би типична адвербијална узрочна предикација реферисала о реалној радњи која је довела до оптужбе (уп. *Оиштујили су га јер је крао*). Овакве зависне клаузе уз назначену семантичку групу прелазних глаголских предиката блокиране су номиналном допуном у беспредлошком акузативу која се везује за управни глагол, а означава истовремено и носиоца каузалне радње.¹³⁹

И допунске клаузе са значењем циља и ове, управо наведене са значењем разлога или мотива, маркиране су инклузивношћу, будући да су те активности њима означене, део семантичког садржаја главне предикације.

3.4. Допунске атрибутске клаузе. Комплементне клаузе по правилу експлицирају какав непредметни садржај и имају конституентску вредност одговарајућег аргументског израза, а релативне клаузе се односе на именски аргумент који детерминишу и имају обично придевску вредност. Појава комплементне клаузе условљена је лексичким садржајем управне речи, док је веза атрибутске с именичким антецедентом пре свега заснована на припадности те речи одређеној морфолошкој категорији, тако да управне речи и изрази допунских клауза припадају одређеним лексичкосемантичким класама, а атрибутских — одређеним врстама, категоријама речи.

Зависна клауза може бити и двоструко везана за главну, истовремено за њен глаголски и именски израз, онда када је експлициран објекат неког глагола перцепције у управној клаузи: *Чују децу како //да //зде се смеју*, а може и *децу која се смеју*.¹⁴⁰ У оваквим случајевима реч је о својеврсној детерминацији објекта глагола перцепције и уједно о експлицирању онога што је предмет аудитивне перцепције.¹⁴¹ Клаузе с везницима

¹³⁹ О таквим и другим случајевима биће речи у другом делу ове студије.

¹⁴⁰ На дијахрони аспект те синтаксичке везе с различитим везницима указује И. Гришкат (1975, 177–182).

¹⁴¹ Објекат перцепције је стављен у својеврсни ситуациони оквир, према запажању М. Ивић (1983, 157).

како, да и где могу се уврстити у подтип допунских са специфичном структурном и комуникативном организацијом, а уколико их уводи релативизатор који, то би биле релативне клаузе као атрибутске одредбе именичког антецедента.

Могућност појављивања комплементног везника да и релативизатора који уз, рецимо, исте апстрактне речи попут именице *начин*, *средсїво*, *шут* и сл. какве иначе захтевају обавезну семантичку одредбу (нпр. *био је што начин да докажу исїравносї шога* или *био је што начин на који доказују исїравносї шога // на који могу да докажу ...*), говори о томе како се појам обавезне допуне и квалификативне одредбе подударају тако да се говори о тзв. допунском атрибути.¹⁴² Обе клаузе могу бити кондензоране истим семантичким типом падежа тзв. експликативним генитивом (*начин доказивања ...*). Реч је о комплементизацији, и то обавезној, с имплицираним модалним глаголом *моћи* (... *начин на који могу да докажу // да доказују ...*), посредством које је детерминисан апстрактни појам; другим речима, у питању је имплицирана атрибуција.

3.5. ЕКСПЛИКАТИВНЕ И ДЕСКРИПТИВНЕ ПРЕДИКАЦИЈЕ. Структурно-семантичко повезивање двеју зависних предикација уз истоветну управну глаголску лексему може бити ипак, како смо истакли у претходном одељку, различито. Једном је то допунска објекатска клауза експликативног типа, а други пут објекатска саодносно-заменичка, као у примерима: *Чишто је да оїварају нову школу.* и *Чишто је оно // што њише.* Тако је на једној страни експлициран пропозитивни садржај глагола *чишташи*, а на другој страни, посредством зависне предикације која стоји у релацији с управном, описан је неспецификован, подразумевани објекат (нешто написано, тј. написане речи). Реч је о тзв. *експликативним и дескриптивним* зависним предикацијама: прве су инклузивне (инкорпориране у предикатско-аргументску структуру) у односу на управну прелазну предикацију, а друге су само у (ко)релацији са њом преко кореференцијалних аргумента, у овом случају објеката ($P_{1\text{tranz}} + \text{Cor} [\rightarrow \text{Obj}] \leftrightarrow \text{Conj}_{\text{rel.}} [\rightarrow \text{Obj}] + P_{2\text{tranz}}$).

Иста прелазна глаголска предикација може истовремено да се веже за две различито структуриране клаузе, као у пр.: *Друга књига Петра Кочића доказује оно што се љоказало у ђирвој књизи његовој: да је он један од оних ређих наших писаца који дају личан уписак живоћа ...* (Ј.С. ИД, 268). Посредством прве зависне корелативне предикације описује се семантички објекат глагола *доказати* који је кореференцијалан с истим објектом глагола *љоказати*, док се другом открива његов пропозитивни садржај.

Допунске клаузе су пре свега експликације пропозитивног објекатског садржаја који улази у семантички потенцијал управних речи и предикатских израза, али *објекат* може бити детерминисан посредством де-

¹⁴² Е. Кирилович (1962, 64) у именице које немају пропозитивну семантику, будући да се она базира на функцији предиката, убраја и следеће: *функција, услов, узрок, обележје, количина, квалиитет ...*

скриптивне предикације, и тада укључен у значење одређених глагола који му отварају место. Обавезно прелазни глаголи као што су *носити*, *брисати*, *правити* и др. у свом примарном значењском лицу изискују експлицирање конкретног предметног објекта, па се они, када су у функцији главног корелативног предиката, удружују с дескриптивном предикацијом, јер се том зависном предикацијом објекатски аргумент парофразира: *Носио је оно што има*.¹⁴³ Глаголи који реферишу о разним интелектуално-комуникативним активностима, међутим, могу да се вежу и за дескриптивну и за експликативну предикацију (уп.: *Мислио је /оно/ што је рекао* и *Мислио је да ће све добро проћи*), тако да се у овом другом случају њима открива стварни садржај мисаоне активности а не поставља се у релацију с оним што је „изговорено”.

Допунским објекатским клаузама сматрају се и оне са заменичким корелативима уз прелазни глаголски предикат и оне без тога корелатива, с тим што се једне непосредно везују за њега, а друге посредно, преко анафорског антецедента. (Уп. *Кујио је што је желео* и *Кујио је оно што је желео*.) У оба случаја, међутим, на семантичком плану реч је о имплицираној атрибуцији апстрактне именске речи, а овде је то именица *сивар*, тј. *предмет* (*Кујио је ону сивар коју је желео*, односно *жельену сивар*). У свим примерима (ко)релативно-објекатских клауза анафорска реч заједно са конјункцијом уводи зависну клаузу, а њен садржај надокнађује зависна предикација која служи као својеврсни детерминатор атрибутског типа и њен смисаони конкретизатор.

3.6. Дакле, термином допунска клауза обухватам све зависне синдеске клаузе које с различитим глаголским или именским изразима у управној клаузи успостављају комплементни зависни однос будући да њихове предикације доприносе употребујавању и проширивању садржаја тих израза. Тачније, таквој клаузи место отвара пре свега глагол (али и именица, приев и други изрази уопштеног, апстрактног или недовољно конкретизованог значења) својим општим и посебним категоријалним обележјима, док се адвербијалне клаузе факултативно повезују с било којом предикацијом у зависности од информације коју преносе.

Класификација зависних клауз са синтаксичко-функционалног аспекта подразумева пре свега утврђивање њиховог функционалног статуса, што је условљено и позицијом зависне, као и структурним типом главне клаузе итд. Комплементне клаузе су по функцији пре свега *објекатске*. Ако само компензују *објекатску*, *месну*, *темпорално-квантифицијативну* или неку другу значењску компоненту, уградену у општи семантички потенцијал датог управног глаголског израза, тада је у питању посебан тип семантичког повезивања двеју предикација, а допунска клауза преузима функцију неизраженог или израженог формалног антецедента — објекта, адвербијала, предикатива.

¹⁴³ О употреби показних заменица у функцији корелатива у сложеној реченици в.: Бакалейникова, Г.Я., *Роль указательных местоимений в структуре сложноподчинённого предложения*. — Вопросы синтаксиса русского языка, Калуга 1971, 204—211.

4. Зависна клауза у њозицији семантичког језгра уз коју улативне и некоју улативне глаголске изразе

4.1. Овде ће бити речи о зависним синдесским клаузама¹⁴⁴ уз копултивне и некопултивне, углавном непунозначне или синтаксички не-потпуне глаголске изразе које у саставу аналитичког (копултивног, се-микопултивног) или сложеног глаголског предиката могу имати различита значења условљена типом везе успостављене између њих и осталих реченичних чланова. У основним моделима тих формално сложених синтаксичких структура глаголски изрази се појављују превасходно као *стоне* између конкретног или пропозитивног субјекатског аргумента и зависне синдеске клаузе у функцији семантичког језгра или тзв. допунског предикатива.¹⁴⁵ У појединим случајевима непунозначни предикатски изрази уводе пропозитивни садржај дајући му посебан оквир.¹⁴⁶

Ове сложене реченице са структурно несамосталним компонентама¹⁴⁷ конституишу одређени копултивни и некопултивни глаголски изрази (обично у безличној форми), често удржани с корелативима или неиспустивим просентенцијалним изразима, а то су нпр.: *бити* или *јесте*,¹⁴⁸ *остати*, *остати*¹⁴⁹ и *(на)правити се*,¹⁵⁰ *лежати*,¹⁵¹ *нализати се* (ретко), *сadrжати се*, *састојати се*, *огледати се* (у чему), *сводити се*, *ограничити се* (на шта), *следити*, *(по)излазити*, *видети се* (из чега), *потицати*, *доћи* (од чега), *доћи /долазити* (до чега), *довести /доводити* (до чега); *зависити*, *бити зависно* (од чега);¹⁵² затим и глаголски изрази као што су *(пре)остати* (коме), *причинити се* (коме), *бити начисто* (с чим), *бити далеко од шоћа*, *стапити* коме (до чега), *стасити* (на што), *исидати*,

¹⁴⁴ Све ове клаузе могу се сматрати комплементним у ширем смислу стога што до-приносе својеврсном семантичком оформљењу и копултивног (без лексичког садржаја), а, пре свега, некопултивног, углавном синсемантичног предиката.

¹⁴⁵ При том мислим на *предикатив* који има формално реченичну структуру и семантичку улогу допуне (комплемента), а најчешће вредност пропозитивног аргумента. У складу с тим зовем га *реченичним предикативом* или предикативном клаузом.

¹⁴⁶ Све су то нерашчлањене структуре, в. код Белошапкове (1977, 220).

¹⁴⁷ Таквима их третира Шељакин у оквиру своје функционалне граматике (2001, 248).

¹⁴⁸ Глагол *јесте* може имати и вредност чисте копуле, али и другачије вредности, попут глагола типа *састојати се*, *лежати* (у чему), глагола типа *пригадати*, као нпр. *Једино је његово што је јракијској царићи Ликинија јомешао с римским царем* (Љ.С. СК, 323) и др. У примеру: */.../ код њега /је/ сваđda једно лице главно; остало су ... више за што да се истакне оно главно* (Љ.Н. КС, 45) копултивни предикатски израз *бити за што* може бити синонимичан глаголском изразу *служити* за шта, *имати какву сврху*.

¹⁴⁹ Глаголи *остати* и *остатати* конституишу и овакве реченице с реченичним предикативом који има прилевску семантичку вредност: *Остахао је какав је био*.

¹⁵⁰ Овај глагол се појављује и у споју с именничком или прилевском допуном у номинативу и инструменталу (нпр. *Найправио се лудим*; *Прави се свезналица*), али и с реченичним предикативом: *Прави се да све зна*.

¹⁵¹ У реченицима РМС и САНУ убележена су таква значења тих глагола у оквиру поједињих лексикографских одредница. Тако нпр. глагол *лежати* има значење које могу презентовати и лексички синоними: *сadrжати се*, *састојати се* (у нечему).

¹⁵² Употреба датих глагола пропраћена је одговарајућим прономиналним облицима условљеним његовом рекцијом. На такву могућност „морфологизована“ реченичне структуре указује М. Ивић (1983, 127/8).

*стоји, важи, значи, вреди.*¹⁵³ Овакви глаголски, глаголско-прилошки и др. слични изрази у датим синтаксичким позицијама где се спајају са субординираним конјункцијама и корелативима или каквим просентенцијалним изразом, имају посебне употребне вредности и улогу *конективива*, будући да су то специјална синтаксичка средства везе и да се њихова улога може сагледати и шире, с прагматичког аспекта.¹⁵⁴

Основна конституентска вредност и функција уведене зависне клаузе условљена је њеном позицијом, структурним ликом конективног глагола, као и односом са субјекатским аргументом (уколико је присутан), коме се, посредством глаголске *сјоне* приписује њен садржај и при томе поставља у одређени временско-модални оквир.¹⁵⁵ На тај начин успостављају се односи категоризације, изједначавања, садржавања, условљававања и др., какви иначе могу бити успостављени између две апстрактне предметности, односно два непредметна садржаја у интелектуално-спознајној сфери, а и између неког конкретног субјекатског аргумента и онога што му се приписује посредством копуле.

У складу с истакнутим, могуће је разликовати бар три различита типа: А, Б и В. За први је карактеристичан однос: субјекатски аргумент — копула — зависна клауза с именском вредношћу. То су углавном дескриптивне предикације: у позицији зависне клаузе налази се (ко)релативна клауза. У другом типу зависне клаузе експликативног типа везују се за конективе типа садржавања, условљавања итд., док у трећем типу имамо неекспликативне субординиране клаузе које се везују за модалне глаголске изразе недовољно формираног значења.

4.2. (Семи)копулативни глагол и реченични ПРЕДИКАТИВ (А). Уз копулативне предикатске изразе ЈЕСАМ, БИТИ, као и непунозначне глаголе типа ОСТАТИ, ПОСТАТИ¹⁵⁶ и сл., уведена је синдетска клауза тзв. *реченични предикатив*, субординираним везницима *да, како, што, као што, какав*, непосредно или преко анафорског корелатива.¹⁵⁷ Њоме се субјекатском аргументу с конкретним или, ретко кад, апстрактним значењем приписује какво обележје, у циљу његове квалификације (уз ин-

¹⁵³ Глаголе наводим у облику који је карактеристичан за ову употребу, а то је 3. лице, једнина, и обично презент; неки глаголски изрази удруженi су с логичким субјектом (псеудоагенсом) у дативу.

¹⁵⁴ Под термин *конективни глаголски израз* може да се подведе сваки онај који повезује два аргумента између којих су успостављене одређене релације или онај који уводи какав пропозитивни садржај обележен својеврсном модалношћу.

¹⁵⁵ О томе како неки безлични глаголи, глаголско-именски или прилошки изрази могу имати улогу модификатора реченичног садржаја у српском језику писала сам у радовима: *Евентички глаголи као темпорални модификатори реченичног садржаја*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1997, XL/2, 201—207; *Парадигматичка предикативских израза штица време је*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1999, 28/2, 167—173; *Граматички стапајус и употребне вредносости лексеме* изгледа. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 2004, 33/1, 135—145.

¹⁵⁶ Стевановић бележи и овакав пример: *Те шако он ћосћа што ни у сну није могао сањати* (1974, 862).

¹⁵⁷ Питање структуирања оваквих сложених реченица с горе назначеним предикатским изразима није довољно расветљено у србистици. Изузетак је рад К. Милошевић из 1974, где је ауторка указала на карактеристична обележја тзв. предикатских реченица уз копулативне предикате. В. нап. 48.

тензификовање тог приписаног својства), карактеризације, упоређивања с другим истим таквим итд.

Ово би био комплементизатор типа A: C_{sub} [➡ Lex]. Улога ове синдеске зависне клаузе у позицији тзв. лексичког језгра предиката, уопштено узев, састоји се у томе да опише, оквалификује субјекатски аргумент. Њен синтаксичко-семантички еквивалент углавном је прилевска реч.

Основни структурни модел оваквих реченица може бити приказан на следећи начин: $\text{Arg}_1 + \text{P}(\text{Cop}_1 + / \text{Cor} = \text{Pron} / + \text{Conj}_{\text{sub}} + \text{V}_{\text{fin}})$. Предикатски израз ових структурно сложених реченица чини копула, а у његовом саставу је зависни везник и корелативна заменица који заједно уводе клаузу као његовим семантичким језгром.

4.2.1. Реченични предикативи (с везником *да*) уз копулативни глагол ЈЕСАМ могу имати устаљену граматичку структуру, лексички састав и фразеолошки везано значење,¹⁵⁸ као нпр.: *Такав је да му ребра можетеш пребројати; Одећа му је да човеку срце йукне; То је да јукнеш од муке.* Као видимо, реченичним предикативом квалификује се конкретни предмет с обележјем живо (+, -) или пак ситуација, какво догађање. Есплицирана прилевска заменица пред везником упућује на одређену семантичку интерпретацију предикатива, нпр.: *Вишеградска вода и ваздух су шакви да се већ његова деца рађају отворене руке* (И.А. Др., 18). У овом примеру неиспуштива корелативна прилевска реч *шакав* упућује на семантичку нијансу последичности, што може бити, наравно, и имплицирано, као у горњем примеру: *Одећа му је шаква да ...*

4.2.2. Бележим и понеки пример предикативне клаузе уведене прилошком речју *како* с модалним глаголом типа *шреба* или *ваља*, са семантичком вредношћу *добро, ваљано / лоше*, што се зависно од субјекатског аргумента интерпретира прилевским или прилошким еквивалентом: *Та му је баш како шреба; Ово је како не ваља; Све би било како не шреба* (М.С. ММ, 94).¹⁵⁹

4.2.3. Ако се у реченицама овог типа употребе два копулативна глагола, обично се имплицира једнакост обележја приписаног истом аргументу или пак различитим субјекатским аргументима, тако да се оне уврштавају у (ко)релативне или поредбене реченице. Нпр.: *Али је љиташње осијало на чему је и било* (Љ.Н. КС, 69); *Све је то учинило да његов рад не буде какав је некад био* (Љ.Н. КС, 73); *Ти си онакав какав је био и швој отац; То је као што је било.* Значењском еквивалентом овакве предикативне клаузе јавља се прилев *иси*.

4.2.4. Реченице с копулативним глаголом могу бити устројене по моделу *TO je TO*, тако да лексички део предиката отелотворује синдеску клаузу која се непосредно или преко парапрономена укључује у дату

¹⁵⁸ Како тврди В. Васић, „у копулативном типу сложеног предиката може бити и клауза која је функционално једнака било ком предикативу детерминативног типа“ (В. нап. бр. 113, 29).

¹⁵⁹ Прилошки или прилевски карактер овог предиката „везан /је/ за значење субјекта *то* и *ово*,“ прецизније, условљен је тиме да ли се односи на глаголску или именничку садржину (Стевановић, 1974, 40/41).

структуре: */.../ све што она зна то је да не завиди никоме и да гледа своја посла* (М.С. ММ, 48); *Оно што је он њима хтео, било је да то узеду на неке романе Турђењева оиши нове људе и нове идеје* (Љ.Н. КС, 54); *Једино на шта се тоуздано може указати јесте неколико месних легенди* (Ј.Д. ИС, 31). Када је реч о стављању једнакости између две појаве, сигурно да од комуникативне хијерархизованости датих исказа зависи која ће од те две појаве бити тема саопштења.¹⁶⁰

4.2.5. За разлику од непунозначног глагола *правити се*, глагол *претварати се* удружује се само са зависном клаузом, уведеном везником *да* (или *као да*), чији је садржај обележен као контрафактиван.¹⁶¹ Њоме се субјекатском аргументу обично приписује какво стање или особина (нпр. *Прави се да је ћлув*), што је означено зависном предикацијом: *Правећи се да не схваташ шта се збива, кажем дечацима да старици преведу како личи на једну моју стару рођаку* (И.А. ПА, 368); */.../ та се и он правио да се не тлачи* (М.С. ММ, 74); */.../ или се најправио да да не види* (М.С. ММ, 13); */.../ он би се претварао да му ништа од тоца није Јало на ум* (Д.К. РЈ, 54); *Претварам се да сам још болестан* (Д.Н. Д, 83).

4.3. НЕКОПУЛАТИВНИ ГЛАГОЛИ С ПРОСЕНТЕНЦИЈАЛИЗATORИМА И ДОПУНСКИМ ПРЕДИКАТИВНИМ КЛАУЗАМА (Б). У предикатским изразима састављеним од некопулативних глаголских израза сигнализира се посебна врста укључивања пропозитивног садржаја у реченичну структуру с експлицираним или подразумеваним пропозитивним субјекатским аргументом, тако да се могу уочити различити видови повезивања две појаве, тј. ентитета.¹⁶² Многи ови предикатски изрази могу се свести, у крајњој линији, на копулативни предикат с одређеном семантичком вредношћу.¹⁶³

Ово би био комплементизатор типа Б: $C_{1\text{sub}}(\text{ekspl.}) \rightarrow \text{ComPd}$ и $\rightarrow \text{Subj}$. Њиме се експлицирају различити елементи ситуације које повезују глаголске споне. Основни структурни модел оваквих реченица изгледа овако: $\text{Arg}_1 + P(V_1 + \text{Prosent} + \text{Conj}_{\text{ekspl}} + V_{2\text{sub}})$. Структурни образац садржи, како видимо, и одређене облике заменичких или именичких речи у функцији просентенцијализатора¹⁶⁴ испред зависне конјункције, што је условљено лексичким и граматичким обележјима глаголске споне, везничким средством и значењем именске речи у позицији аргумента основне реченице. Као обавезни структурно зависни делови они заједно с везником не само што уводе синдеску клаузу него и сигнализирају ка-

¹⁶⁰ На могућност инверзије тих реченичних делова (субјекта и лексичког језgra предиката), што зависи „од распореда теме и фокуса односно коментара у датом исказу”, упозорио је Радовановић у својој студији о именици у функцији кондензатора (1978, 133).

¹⁶¹ В. М. Ивић: *Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепцију „фактивности”*. — Јужнословенски филолог, 1977, XXXIV, 1–16.

¹⁶² Структуре које смо овом приликом подвргли анализи, како показује корпус, карактеристичне су углавном за језик интелектуалне прозе, пре свега за књижевне критике, научне полемике и др. сличне текстове који припадају научном или књижевноуметничком дискурсу.

¹⁶³ Вероватно је то условљено њиховом недовољном значењском оформљењу у одређеним синтаксичким позицијама.

¹⁶⁴ У таква средства спада и именица *ствар*, чије понашање као парапрономиналне форме подробно испитује М. Ивић: *O jednom prosentencijalizatoru čije je postojanje zavisno od neispustivog determinatora*. — Wiener Slawistischer Almanach, Wien 1984, 109–113.

кав ће се вид семантичког односа успоставити између те клаузе и пропозитивног субјекатског аргумента.

Реченичним комплементима уз тзв. конективне глаголе реферише се о појавама које се у нашем искуству, у нашој когнитивно-перцептивној сфери на одређени начин поистовећују, тако да се једна огледа, пресликава, садржава у другој,¹⁶⁵ или се пак једна своди, ограничава на другу предметност, или је реч о својеврсном условљавању појава итд. А глаголске споне служе за прецизирање тога логичко-семантичког односа, односно типа успостављене везе међу апстрактним садржајима.¹⁶⁶

4.3.1. Прво, кад је реч о лоцирању или смештању једне апстрактне појаве у оквирима друге, у смислу њиховог поистовећења или својења у какве границе, то може бити изражено у сложеној реченици српског језика глаголским спонама типа ЈЕСТЕ, ЛЕЖИ, САСТОЈИ СЕ, ОГЛЕДА СЕ, обавезно у споју с просентенцијалном речју у локативу у *што*¹⁶⁷ и експликативним везницима *што*, *да* и др. (Ово је тип Б.І.).

(Б.І.1) Допринос који се у оквирима овог поглавља може пружити ЛЕЖИ у томе да се понеки скуп питања рашичлани и да се укаже на садржај даљих испитивања (И.Г. Ст., 84);¹⁶⁸ Сва им ЈЕ заслуга у том што су надживели покојнике (И.А. Др., 6); Највећа опасност за Србе БИЛА ЈЕ у томе, што се са разлогом могло претпоставити да ће Мађари ... убрзо почети надирати и у Загорје и у Моравску долину (С.С. ИС, 35); Но трагедија ЈЕ ... у томе што су ти народи пропали (Б.Н. А, 44);¹⁶⁹ Особеност наше књижевности као и других ЈЕСТЕ у томе што она није настала на властитим изборима (Ј.Д. ИСК, 38); У томе и ЈЕСТЕ значај великих људи једне земље да они у току времена, далеко преко граница свога живота, својим делима привлаче (А.Б. ВД, 163); Вриједност ЈЕ тог чланка у томе што скреће пажњу лингвиста (М.П. ЛИ, 25); Знак да је научна мисао код Срба ипак изишла на пут истинског напретка ... ЈЕ БИО у томе што се она све веродостојније почела прилагођавати (Р.С. ИС, 471).

¹⁶⁵ О појму садржавања у лингвистици и метафоризацији просторних односа уопште в. код Кликовића, 2000.

¹⁶⁶ На те апстрактне просторне односе упућују просентенцијални изрази с локационим и др. месним значењем, и то заједно с везницима уз глаголске споне типа *лежаји* (у томе што ...), *излазиши* (из тога што ...), *долазиши* (до тога да ...).

¹⁶⁷ Да је функционални трансформ номиналне допуне у локативу уз глаголе *бити* и *лежаји* зависна реченица коју најављује демонстративна заменица испред везника, запажа Т. Батистић (1972, 122).

¹⁶⁸ Говорећи о реченици копулативног типа с именицама у функцији субјекта и у позицији лексичког језгра, Т. Батистић истиче да се апстрактне именице као што су *оја-сност*, *преднос*, *недоспјетак*, *смисао*, *сушница*, *шешкоћа*, *вреднос*, *значај*, *заслуга* и др. често појављују у функцији субјекта управо уз глаголе *бити* и *лежаји* за које се везује номинална допуна у локативу (1972, 126). И у овде презентованим примерима, поред наведених именица, бележим и многе друге именице: особеност, појава, доказ, допринос, проблем, заблуда ...

¹⁶⁹ И пунозначни прелазни глаголи типа *видети* и *пражиши* (што у чему) у обавезној синтаксично-лексичкој вези с објектом апстрактног значења и локативском експликативном допуном реализују се са зависном клаузом назначеног типа: *Ја сам наравно у штоме, да у њојшиш личим на штапку, гледао чипаву прагадију* (Б.Н. А, 43); *Слично се, ојеши, све лейотиће ћесме пражиже у штоме да се њоме ђосишће што већи музички ефекат* (Љ.Н. КС, 18). О томе ће још бити речи у другом делу ове студије.

Зависне предикације могуће је номинализовати: *Дојринос лежи у рачулањавању ...; Вредност чланка је у скрећању пажње ...* А другачијом хијерархизацијом делова у наведеним примерима, клаузу с везницима да или *што* можемо тематизовати, с тим што је то пропраћено просентенцијалном заменицом *то*. нпр.: *То што су надживели ..., сва им је заслуга.* ... Неки предикатски изрази могу бити трансформисани у купулу с придевом (*заслужни су, особени су, значајни су* итд.), тако да се јасно види да су њихови комплементи зависне клаузе којима се експлицира то у чему се огледа чији значај, заслуга и др.

Треба истаћи да се апстрактне именице као што су *стивар, суштина, поенета, проблем, улога* и друге, будући да су то лексеме неодређеног и врло широког значења,¹⁷⁰ често управо тако реализују: с купулом и парапрономеном у локативу у *штоме* у управном делу формално сложених структура у чијем је зависном делу комплементизатор којим се експлицира њихов садржај:

(Б.И.1.1) ПОЕНТА ЈЕ У ТОМЕ што се у социологији приписује морбидна склоност да чепка по чубрету (И.Ч. В3, 119); ПРОБЛЕМ ЈЕ У ТОМЕ да се за једно тенденциозно означено нађе једно спонтано означавајуће (И.Ч. В3, 19); СУШТИНА ЈЕ У ТОМЕ што се мисли да је уметничко дело стално стабилно (Р.Ж. НК, 28); СУШТИНА разлике речи „Петар” у исказу „Петар учи” и у исказу „Петар се састоји од пет слова” ЈЕСТЕ У ТОМЕ што је у првом исказу та реч оруђе којим се исказује нешто о Петровој личности ... док у другом ... није (Б.Ш. ОЛ, 36); Превентивна улога новинске критике ЈЕ у томе што она благовремено ... усмерава мишљење и укус публике (Р.Ж. НК); СТВАР ЈЕ У ТОМЕ, што нико ... не мисли да они заиста ... постоје (И.Ч. В3, 115).

Интересантно је да се и реч *моменат* код Љ. Недића појављује у тој, везаној форми, каква је иначе карактеристична за именицу *стивар*, онда кад је удружен с купулом, просентенцијалном заменицом и експликативном предикацијом: *Моменат је у штоме да сваки пратици од песничких дела не само да му се додајну, но и да му дође* (Љ.Н. КС, 13).

Сем глагола *јесам* и *лежати*, бележим и глагол *назирајти* се у оваквим структурама¹⁷¹ (*То се назире у чињеници што се односи између писане моде и књижевности могу кохерентно описати* — И.Ч. В3, 65), где је везан за обавезни просентенцијализатор — апстрактну именицу *чињеница*.¹⁷² Уп. и пример: *За што се разлоги могу наћи и у чињеници што научна критика није увек сајасна у йоједелу вредностима њојединих Фрејзерових легиција* (И.Ч. В3, 38).

¹⁷⁰ М. Зника (1988, 107) каже да има именица апстрактног значења чија се „количина семантичке обавијести коју оне носе приближава нултој вриједности”.

¹⁷¹ Тај глагол се у овом случају употребљава попут глаголских спона *лежати, огледати се*, с тим што уноси у информацију специфичну компоненту „делимичног, недовољно израженог” садржавања.

¹⁷² Ова апстрактна именица, попут именице *стивар*, може имати и улогу просентенцијализатора. О томе како се она употребљава у сложеној реченици в. више у мом раду: Петровић, *Синтаксичке улоге именице чињеница у сложеној реченици*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1994, XXXVII/1—2, 443—449.

4.3.2. И у примерима са глаголском споном *САСТОЈИ СЕ* и просентенцијалним изразом у *што* пред везницима *да / што* такође се реферише о садржавању апстрактног субјекатског аргумента у другом, пропозиционалном аргументу и могућности замене наведеног глагола копулативним глаголом *јесће*, што их доводи у везу с претходном групом:

(Б.И.2) Појава заједничка за многе индоевропске језике САСТОЈИ СЕ у тому да се при упитној (и зависноупитној) употреби ових заменица јавља и узрочни моменат (И.Г. Ст., 124); Задатак критике као операције САСТОЈИ СЕ, пре свега, у тому да открије и именује историјску интенцију која лежи у основи „природног“ и уметничког језика књижевности (И.Ч. В3, 72); Једна од специфичности српскохрватског језика САСТОЈИ СЕ у тому да се у одређеним случајевима ... могу употребити везници *да и што* (И.Г. Ст., 117); Почетак уметности ... САСТОЈИ СЕ у томе што треба народ начинити лепим (Ј.С. ИД, 54); Погрешност наведених схватања САСТОЈИ СЕ: 1. у томе што су та схватања једнострана ... и 2. што метафизички и идеалистички схватају односе ... (Б.Ш. ОЛ, 54); Субјективно-логичка заблуда /.../ која СЕ САСТОЈИ у томе што се сматра да субјекат исказа означава неку ствар (Б.Ш. ОЛ, 49); Проблем СЕ САСТОЈИ у томе да ли је све оно о чему говоримо релативно (Б.Ш. ОЛ, 41).

У првом горњем примеру конективни израз можемо свести на копулативно-именски предикат ако испустимо апстрактну именицу *појава*: *Многим индоевропским језицима заједничко је што што /да ...* Таква трансформација показује да су то синонимичне структуре и да се финалном предикацијом именује сама појава, а именским предикатом то што јој се приписује. Ако у другом примеру извршимо номинализацију зависне предикације, онда такође видимо да је носилац предикативности први део, а да је другим, номинализованим делом именована појава која је предмет „критике“: *Задатак критике ... је ОТКРИВАЊЕ ...* Исто може бити хијерархизовано и овако: *ТО оtkrивање ... је задатак критике*. Овде, у алтернацији с тим копулативно-именским предикатом може да стоји и парафраза с глаголом *имати*: „критика има задатак да ...“, што је обележено деонтичком модалношћу типа *морати* („критика мора да ...“).

У примеру *Смисао живоїа сасћио се у што — наћи ћраву меру* (Мразовић 105) функцију комплемента има инфинитив, који се нашао у финалној, интерпункцијски маркираној позицији, иза просентенцијалног именског израза у *што*. То би се, номинализацијом тога другога дела, могло структурирати и овако: *Налажење ћраве мере јесће смисао живоїа*, где опет имамо свођење на копулативну предикацију и другачију хијерархизацију истога садржаја.

4.3.3. Друго, слично претходном, али ипак специфично *лоцирање* у смислу *сужавања, уклайања, свођења* једног садржаја у какве апстрактне границе, уже оквире, изражава се у српском језику и глаголом типа СВОДИТИ СЕ¹⁷³ (то је I.2. тип) и обавезнот рекцијском допуном у акуза-

¹⁷³ У РМС значење прелазног глагола *свести што на што* описано је овако под 2.а. „довести на мању или много мању меру, ограничити“.

тиву с предлогом *на* (која у овим случајевима има улогу да уведе реченични садржај):

(Б.I.3) Све СЕ СВОДИЛО на то да је поп Николај тај који треба да га поздрави (И.А. Др., 135); Сав његов државнички напор СВЕО СЕ, углавном, на једно: да се то свима најзад очигледно сурвавање задржи бар на једној линији (В.Ђ. ИЈ, 224); Зато СЕ дискусије СВОДЕ, у ствари на то да се укаже на онај центар у којем је први пут примењена ова и у другом језику радо прихваћена иновација (И.Г. Ст. 97); На крају, читав тај грађански подухват СВЕО СЕ само на једно: да се кућа што пре стави под кров (П.У. ОС, 289),¹⁷⁴

или рецимо глаголом *ограничиши се*¹⁷⁵ с предикативном клаузом: *Ja ћу се овде ограничиши на то да ѹокажем како су се у нас писале критике* (Љ.Н. КС, 14—15). Ту се првим, ауторским лицем имплицира радња писања (дакле, „ја ћу своје писање, тј. излагање ограничити на то да ...”, односно „свести на то ...”).

За разлику од претходног својења појаве на мању меру, тј. њеног ограничења, глаголом *прошириши се* може да се изрази супротна семантичка веза: *Садржина балканологије се, дакле, не исцрпује лексиком, нећо се проширује на то да се прихвата и то могућтву обогаћује* (И.Г. Ст., 10).

4.3.4. Ваља још једном истаћи да се семантички *однос садржавања*, и то првенствено у интелектуално-спознајној области (значи, кад нешто ЛЕЖИ, НАЛАЗИ СЕ, ОГЛЕДА СЕ, САДРЖИ СЕ у чему, тј. на одређени начин је укључено у неки садржај или кад се нешто СВОДИ, ОГРАНИЧАВА на то што је дато, а у крајњој линији, поистовећује с тим или излази ван граница тога, ПРОШИРУЈЕ СЕ) изражава на плану формално сложене реченице одређеним синтаксичким средствима међу којима су и наведени глаголи који повезују два непредметна аргумента.¹⁷⁶ При томе везник *да* уводи реченицу с презентом као обавезним обликом предиката, док такво ограничење не важи за везник *што*.

4.3.5. Специфично повезивање две појаве, тј. *оћиште условљавање* једног непредметног садржаја другим, може бити представљено глаголским изразима типа ЗАВИСИТИ и БИТИ ЗАВИСНО с обавезном допуном у генитиву с предлогом *од*¹⁷⁷ (Ово је тип Б.П). Клауза у позицији те допуне реферише о томе шта то евентуално може условити појаву која је

¹⁷⁴ Да је у свим примерима овакве употребе глагола *сводиши се* имплицирана компонента рестриктивности, управо показује експлицирана лексема *само* рестриктивног типа у наведеном примеру (дакле: *Све то се своди на то*, односно, *Све то је само то*).

¹⁷⁵ У РСАНУ значење глагола *ограничиши се*, дато под „2.а. свести своје излагање на одређени садржај,” илустровано је и примером без просентенцијалне катафоре *на то*: *Лесковац се ограничио да нам изложи и да нас упозна са једним временом.*

¹⁷⁶ У Синтаксичком речнику (1988, 147) Золотове издвојене су групе глагола у синтаксички условљеној позицији којима се успостављају, пре свега, локациони, посесивни, партитивни или компаративни односи између ентитета.

¹⁷⁷ Према РМС, глагол *зависиши* значи: „бити у последичној вези, бити условљен, уветован.” Тако би структуре *To₁ зависи од то₂a₂* (или *To₁ је условљено шиме₂*) и *To₂ условљава то₁* биле у конверзији, а увек је у питању повезивање два нежива ентитета. Золотова истиче у свом синтаксичком речнику (1988, 354) комплетивно значење оваквих глаголских синтаксесма којима се успостављају логички односи између две пропозиције.

означена субјекатским (именским или пропозитивним) аргументом, при чему редослед узрока и последице може бити обрнут.

(Б.П.1) Од тога који ће ветар дунути ЗАВИСИ каква ће карта пасти на Бранковића сто (М.П. ХР, 32); ЗАВИСНО од тога да ли је реч о анализи постојећих односа или о изградњи теоријског обрасца будућих веза, интелектуално излагање одговара двема врстама моралног захтева (И.Ч. В3, 62); .../ Дакле, ЗАВИСНО од тога колика је мотивисаност речи зависна од значења појма ... (Д.Ј. ЈС, 19); Разлике ЗАВИСЕ од начина како је у тој алтернацији употребљен многозначни везник да (И.Г. Ст., 117).

Овакви изрази везују за себе клаузу упитне форме којом се указује на то да је оно што условљава појаву неодређено у погледу нпр. врсте, квантитета, квалитета итд., или је пак у алтернацији с могућим узрочником (в. други пример), тако да су ти садржаји необележени у погледу фактивности,¹⁷⁸ нпр.: *Од тога који ће ветар дунути ЗАВИСИ каква ће карта пасти ...* Конективни глагол *зависиши*, дакле, може логички повезати два пропозитивна садржаја која су међусловљена. Ове сложене реченице често конституишу и по три финитна глаголска облика, од којих је једна глаголска спона, будући да се и у позицији субјекатског аргумента појављује зависна синдеска клауза.

Понеки пример са *зависиши* у обавезнном споју с предлошким генитивом показује како је могућа реализација зависне субјекатске клаузе упитне форме у иницијалној позицији: *Који ће облик у йойуларизацији научног дела бити застапљен зависи од бројних околности и чињеница* (Р.Ж. НК, 36). И први пример би се могао преструктурити тако да прву позицију заузме субјекатска клауза која реферише о условљеном садржају, а у финалној позицији би се нашла уведена клауза са садржајем који условљава означену појаву.

4.3.6. Логичко повезивање двеју појава претпоставља постојање *извора, основа, разлога*, што значи да нешто ПРОИЗЛАЗИ, СЛЕДИ,¹⁷⁹ ПРОИСТИЧЕ, ВИДИ СЕ из *тога што* //да или ДОЛАЗИ, ПОТИЧЕ од *тога //што* //да, а просентенцијалне именске речи и изрази уз њих упућују на то што условљава или доводи до појаве о којој је реч, односно на оно што служи као основ, критериј за вредновање означене појаве (то је Б.П.1). Овде су наведени примери с експликативним предикацијама које углавном реферишу о пореклу, изворишту, основи каквог догађања или расуђивања:

(Б.П.2) Да такве разлике нема СЛЕДИ већ из чињенице да постоје не само ствари по себи већ и појава по себи (Б.Ш. ОЛ, 57/8); Све те особине прозодијског феномена ПРОИЗЛАЗЕ из темељне чињенице да интензитет звука, тонска висина и трајање представљају димензије звучног сигнала (П.И. О јез., 7); Из чињенице да критичар својом критиком никада не обу-

¹⁷⁸ За упитну верзију допунске клаузе с везником *да ли* Милка Ивић каже да је у погледу фактивности необележена (1983, 139–145).

¹⁷⁹ За овакву употребу глагола *следиши* везано је значење истакнуто под 2.б. „излазити из чега, јављати се, настајати као последица чега” у РМС.

хвата све елементе дела ... — ПРОИЗЛАЗИ могућност да се о једном делу напише много критика (Р.Ж. НК, 19); То ДОЛАЗИ од тога што није имао праве методе (Љ.Н. КС, 78); Што се то могло назвати критиком ДОЛАЗИ једино отуда што се овај израз у нас, готово, идентификовао са погрдним писањем у штампи (Љ.Н. КС, 61); Колико су односи често не нешто спољашње и небитно већ и унутрашње и битно за саму ствар, ВИДИ СЕ¹⁸⁰ отуда што је свака ствар ... оно што је тек кроз свој однос према другим стварима (Б.Ш. ОЛ, 55); Како је турски режим био застарео и назадан, ВИДИ СЕ из тога факта да је хришћанима ускраћивао чак и право молбе и жалбе код централне власти (В.П. АП, 189).

У неким примерима пред везницима се појављују апстрактне именице (нпр. *факт*, *чињеница*) у улози просентенцијализатора катафорског типа којима се заправо спецификује природа тога изворишта, а те именице су удружене са субординираном конјункцијом *да*, а не *што*.

4.3.6.1. Указивање на полазну основу у мисаоној операцији која се углавном имплицира изражава се на сличан начин глаголским изразом типа ПОЋИ // ПОЛАЗИТИ с именским изразом у ablativном генитиву. Лексичка семантика апстрактних именица као што су *предпоставка*, *став*, *принциј*, *став*, *идеја*, *поступак*, *теорија* (које означавају основне мисаono-логичке категорије) у улози обавезних просентенцијализатора испред клаузе са везником *да* открива о каквом је полазишту реч. Будући да се у складу са принципима логичког просуђивања о појавама врши одабир апстрактне лексике, као полазна основа, критериј или разлог, узима се обично оно што је очигледно, доказано или пак оно што подлеже провери:

(Б.П.2.1) ПОШАО ЈЕ у своме раду од теорије Миклошићеве да су Хрвати и Срби два народа, да говоре на два различна, засебна језика (А.Б. ВД, 170—1); Онда СЕ МОРА ПОЋИ од принципа да је легитиман сваки напор да се што непосредније и свежије изрази (М.Б., К, 174); Женет је изнео и нешто другачије гледиште, ПОЛАЗЕЋИ од става да је циљ реторике фигура да утврди „код књижевних конотација” (И.Ч. ВЗ, 50/1); Група истраживача ... ПОЛАЗИ од тога да су песнички феномени резултат правилног трансформисања претпостављеног нормалног стања семиолошког система (И.Ч. ВЗ, 52).

4.3.7. У одређеним мисаоним операцијама промишљања стварности и уочавања узрочно-последичних веза међу појавама обично се, како смо видели, полази од неког извора, основа и, природно, стиже до логичног исхода, резултата, закључка (ово је тип Б.IV). За то долажење до каквог логичног крајњег исхода ствари у нејезичкој или спознајној сфере служе и следећи семикопултивни глаголски изрази ИЋИ, ДОЋИ,¹⁸¹ СТИЋИ, ДОВЕСТИ, ДОВОДИТИ, ДОТЕРАТИ, НАВОДИТИ и др., а они су

¹⁸⁰ Значење глаголског израза *види се* проистиче из датог контекста, семантичке позиције и синтаксичке функције. (В. о тим појмовима код Гортан-Премк, 1992).

¹⁸¹ Глагол *доћи* с предлогом *на* и акузативом појављује се, како каже РСАНУ, „у устаљеним обртима” са значењем „закључити, смислити, сетити се”.

увек удруженi с адлативним, циљним изразима типа *до шоћа, дошле, на што, за шим* и експликативним везником *да* који уводи клаузу:

(Б.П.3) С чиме ЈЕ нарочито ИШАО на то: да војси српској дринскога кора и њеном команданту убије онај кредит код народа (Ј.С. ИД, 86); И то ИДЕ дотле да се угушују најјачи природни осећаји (Љ.Н. КС); ИШЛИ систематски за тим да српске повластице сузе и окрње (С.С. ИС, 62); Временом СЕ ДОТЕРАЛО дотле да се становништво распознавало само по већем или мањем благостању (С.Н. СК, 198); ДОЋЕРАШЕ дотле да ће зависити од нотароша (Ј.И. ИД, 178); Свест о отуђеној књижевности и класном друштву и њеној имплицитној идеолошкој функцији ДОВОДИ до тога да се код писаца ствара унутрашњи отпор (И.Ч. В3, 74); То што се заставе свих осамнаест клубова могу поделити на црвене, плаве и беле ДОВОДИ до тога да тачно половина тих клубова и нема у строгом смислу своје клупске боје (И.Ч. В3, 26); /.../ разлоге који СУ ДОВЕЛИ до тога да реторика /.../ изгуби углед у XIX веку (И.Ч. В3, 48); Сачувана грађа НАВОДИ на то да се у оквирима свих ових питања морају поредити факта (И.Г. Ст., 59); Изнете чињенице НАВОДЕ на јасан закључак да већ од средине Х в. питање полугласника не може бити релевантно (И.Г. Ст., 33).

Тако ови непунозначни глаголски изрази удруженi с просентенцијализаторима адлативног типа упућују на оно што је логички исход, временски след каквог догађања у нејезичкој датости или на оно што је настало као резултат какве мисаоне операције закључивања, о чему, иначе, реферише зависна предикација у позицији предикатива.

4.3.8. Слично претходном, предикатским спонама типа СЛЕДИТИ, ИЗЛАЗИТИ¹⁸² (у 3. л. сг.), већ наведеним (4.3.4), повезани су садржаји који настају као последица (или закључак) с оним што им претходи у когнитивној сferи (на такво антиципирање често указују темпорални, каузални, аблативни и др. синтаксички изрази):

(Б.П.3.1) СЛЕДИ да је преуско схватање да информација постоји само у релацији човек (Б.Ш. ОЛ, 43); Из једноставне скице ПРОИЗЛАЗИЛО ЈЕ да се станица простире у подземљу испод прилазне путне мреже ... и да је аутоматским стазама ... повезана с три путничка терминал (Б.П. Б, 27); Из досадашње расправе ПРОИЗЛАЗИ да полазишта могу бити различита (Д.Ј. ЈП, 19); Из тога ПРОИЗЛАЗИ да тумачења порука које се ... размењују ... није нимало једноставан задатак (И.Ч. В3, 124); Из тога разлога ДОШЛО ЈЕ и да је немачка књижевност новијега доба ... напослетку пошла за Енглезима (Љ.Н. КС, 10); Након свега dakle ИЗЛАЗИ да сваки ко хоће да има или да дође до добrog стила, ваља прво да се постара о доброј садржини ... (С.Н. СК, 199); По самој природи ових асоцијација ИЗЛАЗИ да су оне, обично и најчешће, нејасне и неопредељене (Љ.Н. КС 22/23); Кад суму дуга разделимо бројем читатеља, онда ИЗЛАЗИ да је свака душа задужена код управе фондова за 12,15 динара (М.Б.М. КС, 211); Пошто је сваки човек разапет на својој жени као на крсту, ИЗЛАЗИ да је теже носити свој него туђи крст (М.П. Х3, 57).

¹⁸² У РСАНУ забележена је и безл. употреба овог глагола, чији су синоними „испадати, произлизити као закључак”, што је илустровано примером: „Из свега тога излази да је он добар.”

У финалној позицији овде је, како видимо, клауза с обавезним везником *да*, којом се реферише о ономе што проистиче из неког експлицираног или имплицираног изворишта, дакле, реч је о последици, резултату, закључку, што значи да исти глаголи повезују реченичне предикативе с експликативним везницима *што* и *да*, уз просентенцијалне изразе из *шоћа*, *оћуда* ... Свака та клауза резултат је прономинализације, а ова, овде наведена, по формалном синтаксичком критерију, заузима позицију субјекатског аргумента: Из тога што ... ИЗЛАЗИ ТО да ... // ТО да ... ИЗЛАЗИ из тога што ... Међутим, уобичајена финална позиција ове клаузе указује и на њену особеност. По моме мишљењу, ове клаузе су допуне експликативног типа, с обзиром на лексички тип глаголске споне за коју су непосредно везане. (В. о њима и у 5. одељку.)

4.4. МОДАЛНЕ ГЛАГОЛСКЕ СПОНЕ И ЗАВИСНА КЛАУЗА (В). Постоји разнородна група глаголских и других непунозначних израза, који се, по правилу, везују за синдеску, формално зависну клаузу тако да она употпуњује њихов садржај и означава какву шире схваћену предметност. Овај модел може бити приказан на следећи начин: $\text{Semicop} V_{\text{impers}} \rightarrow \text{Mod} + /N_p/ + (\text{Conj}_{\text{sub}} + P_{\text{sub}})$. Ту се појављују, рецимо, семикопулативни глаголи типа ОСТАЈЕ, ИСПАДА, ВАЖИ, СТАТИ (коге до тога да ...) и др., који дају својеврсни модални оквир уведеном реченичном садржају. То би био комплементизатор типа В: $C_{\text{sub}} \rightarrow \text{ComPd}$.

4.4.1. Безлични глаголски израз ОСТАЈЕ (коге),¹⁸³ као и његов префиксирани парњак ПРЕОСТАЈЕ, обично заузима иницијалну позицију у реченици и, попут просентенцијалних израза, упућујући на нешто што је раније предочено или имплицирано, укључује дати садржај у шири контекст: *Преостаје једино да се йосејајаја усеви* (Д.Н. Д, 86); *Остажаје да се докаже колико је драматика дајшоћа језика само његова* (Д.Ј. СГ, 13); */.../ остажаје да размислимо о учешћу онога што је у целом штом давнашињем штруду било ђиховошко и естетско* (И.Г. Ст., 25); *Нама остажаје да се уде-немо нећде између* (В.С. Т, 26).

У овим примерима понекад је експлициран носилац ситуације (семантички субјекат) именском речју у дативу, а понекад је тај податак дат личном формом глагола у зависној клаузи или је у питању неодређени, уопштени агенс. Том допунском конструкцијом с немобилним презентом, која је обавезна уз овакав управни модални израз, реферише се о ономе што је још једино могуће учинити, о ономе што тек треба да буде остварено. Такво модално значење преноси се и изразом *шреба* уз речце *још и само* (*Треба још само ТО ...*).

4.4.2. Модални безлични израз СТАТИ коге с генитивском рекцијом до чега добија као допуну клаузу која може бити номинализована одговарајућим именничким изразом у генитиву. Уп.: *Веома ми је стало да ме шти ђодржиши.* $\Rightarrow$ *Веома ми је стало до што ђодришке.* Међутим, то није могуће увек: *Мени је много стало да што види што ђрије и југославенска академија* (Ђ.Д. К, 206).

¹⁸³ Овај глагол има значење обрађено у речнику под 2.б. „остати као једино решење” (PMC).

Бележим више примера с наведеним изразом и заменичким процентенцијализатором у генитиву с предлогом *до* или у предлошком инструменталу, данас неактуелном облику (в. доле пример): *Пайској је Куррији стоћа морало особито стапи до тоћа, да задобије за себе државу* (С.С. ИС, 30); *Ипак ми је стало било до тоћа да код младе ћосје разбијем тоћијуно евенијуалну заблуду* (Б.Н. А, 33); *Њему је ... главно да су она поређења тачна; хоће ли она, у исто време, бити и леја, до тоћа му је мало стало* (Љ.Н. КС, 38); /.../ *њему је само за тим стало да то каже* (Љ.Н. КС 38/39). При инверзији предикативна клауза се наслања на просентенцијални генитивски израз који је тада обавезан уз дати глаголски израз *бити стапи коме*, као што показује претпоследњи пример.

4.4.3. Глаголима типа ИСПАДА и ПРИЧИЊАВА СЕ (коме) у безличној форми и везником *да* или *како* који уводе формално зависну предикативну клаузу, преноси се и модално значење типа *изгледа, чини се*¹⁸⁴ као у примерима: *По ономе што ми је тричао, исидада да је он то урадио због тоћа више није могао да подноси злостављање тоћа кећеца* (Д.Н. Д, 61); *Све му је више исидадало како су то и он и његова кућа овде сувишни* (РСАНУ); *Сада му се, ипак, тричинило да види себе и Александру доле, у том чамцу* (П.У. ОС, 34).

4.4.4. Уз глаголски израз типа *счасти* (на шта), у пренесеном значењу „пропasti, срозати се материјално или морално” (РМС) обавезном комплементном клаузом реферише се о активности или положају кореференцијалног субјекатског аргумента узрокованом догађајима који су му претходили: *Уметник који је сијао¹⁸⁵ да мала сеоске иконе* (Ј.С. ИД, 88); *И ешто нашта су стали, да су им примери врлина равни свакој бескорисној ствари* (Р.Д. ИД, 182); *Уброястшио сам своју каријеру и сијао на то да будем учитељ* (Л.Л. П, 108). Модалност ових израза огледа се у следећем: „неко мора чинити, бити, или постати што” или „нешто мора такво бити.”

4.4.5. Предикатски израз *бити далеко од тоћа* употребљава се, како стоји у РСАНУ, „при категоричном негирању чега; никако, нипошто.” То показују и примери из муга корпуса, где је на семантичком плану комплементне клаузе уз овај израз присутна негација ако је њен предикат дат у афирмативној форми: *Ми смо далеко од тоћа да овоме одричемо сваку вредност* (Љ.Н. КС, 18); ... *писање помоћу црта и реза, које је било далеко од тоћа да се њиме могу трансформисати сложеније торуке* (Ј.Д. ИС, 44); ... *други примишивни тојомови ... ипак су далеко од тоћа да представљају чисте симболе лишене значења* (Б.Ш. ОЛ, 38); *Далеко од тоћа да ми се то чини као недостатак ..., ја у томе гледам једну животину исхину* (М.Б. К, 188/189); ... *далеко од тоћа да буду снажна политичка група* (Р.С. ИС, 483/4).

¹⁸⁴ У РСАНУ оваква безл. употреба глагола *исидати* описана је под 4.а. одговарајућим синонимима: ... „чинити се, тумачити се, изгледати (некоме) односно постапати, процесити, излизати у крајњем исходу (онако, онаквим и сл. као што се казује дойуном).”

¹⁸⁵ Овде је вероватно омашком аутора изостао, по моме мишљењу, обавезни израз *на то*.

4.4.6. Лексеме типа *стоји*, *важи*, *вреди* или рецимо *ваља* (увек у неутралној, безличној форми) заједно с везником *да* (изузетно и везником *што*, који се појављује уз глагол *вредеши*) имају такође улогу да уведу и обележе својеврсном модалношћу какав пропозитивни садржај.¹⁸⁶ Нпр.: *Ако доисћа стоји да све лежи и у томе* како су речи сложене, онда *што*, изгледа, иде *ћре на сурош* онаме *што* бисмо ми хтели доказати (Љ.Н. КС, 25); *Не вреди што сме оименути*. *Оне ћеће ви све да заборавиће* (В.С. Т, 22); /.../ *сваки ко хоће да има или да дође до доброј ствари, ваља прво да се йостара о доброј садржини* (С.Н. СК, 199). Комплементизаторима безличних глагола *вреди* и *ваља* појављује се често и инфинитив: *И кадију је било јасно да не вреди више говорити са овим валијом* (И.А. ПА, 55).

4.4.7. Значењска вредност глагола ЗНАЧИ (обавезно у 3. л. сг.) може бити приближна копулативном изразу за једначење (*јесће*, *једнако је*), посебно када се и у позицији субјекатског аргументског израза и у лексичком делу предиката појави инфинитив. Слично је и у примеру са зависном синдесском клаузом: *Уобичајено је схватање да ћојам „редакција” ... значи да се првобитни старословенски (књижевни) језик редиђује* (И.Г. Ст., 27/8).

У следећим примерима глаголом *значиши* повезана је синдесска клауза којом се субјекатском аргументу приписује известан смисао: *То „шикава” ... што је значило да је на свеју све нишћавно, окружло, країшко и пролазно* (М.С. П, 13); *То што би кључни моменат уздробљавања мogaо и другачије да се прошумачи ... значило би да књижевност ... подразумева и, не што другачија морална значења* (И.Ч. ВЗ, 70); *То је већ значило да ће се ћутање прекинути* (С.Р. СУ, 22); *А ако се не пробудим, а не будем мogaо да идем — што значи да сам зачаран* (Д.К. РЈ, 58); *То штоје неконтиrolисано ионашање значи да си неурачуњив.*

У одређеној синтаксичкој позицији, у датом лексичкосемантичком окружењу израз значи добија вредност конклузивног конектора: *Значи да ти ниси у праву; Мој први закључак гласи да су ови текстови производи својих врста. То значи да су они то правилу организовани у складу са извесним иманентним, генеричким начелима* (И.Ч. ВЗ, 120). Да је тако, потврђује могућност супституције лексичког споја независним конектором *да-ке*, којим би започела реченица: *Дакле, ти ниси у праву.*

4.5. Као што смо видели, поменути копулативни и некопулативни глаголски изрази одређене форме и значењског лика у датим синтаксичко-семантичким позицијама структурирају формално сложене реченице с уведеном зависном предикацијом, којом се субјекатски аргумент квалификује или се пак експлицира какав непредметни, пропозитивни садржај. Експликативном везнику уз некопулативне глаголске споне обично претходе просентенцијални изрази катафорског типа који најављују реченични садржај (то су прилошко-заменичке речи, као и именице ши-

¹⁸⁶ Под одређеним синтаксичким условима, преузевши улогу прилошких корелатива типа *онда*, неки од ових глагола се десемантизују: *Ако шако буде, исидада да се све што узалуд радило.*

роког, неодређеног значења у одговарајућем облику условљеном рекцијом и значењским потенцијалом основних глаголских израза).

Комплементизатором у саставу копултивног предиката приписује се субјекатском аргументу какво обележје, стање или активност (уз евентуално интензификовање), што може бити у корелацији с обележјем другог или истог субјекта. При томе уведена зависна предикација има придевску, именичку или прилошку семантичку вредност, но без обзира на то, њена улога је равна допуни предиктивног типа, тачније, она представља семантичко језгро копултивног предиката. Комплементном клаузом експликативног типа уз некопултивни глаголски израз реферише се о каквом пропозитивном садржају који се доводи у одређену логичко-семантичку везу с другим каквим апстрактним садржајем. Комплементном клаузом уз модални предикатски израз реферише се о оном садржају који је стављен у одређени модално-темпорални оквир граматички надређеним делом дате структуре.

5. Зависна експликативна клауза у йозицији субјекатској аргумента¹⁸⁷

5.1. Појам субјекта (или подмета)¹⁸⁸ у синтаксичкој литератури српскога језика обично се везује за формалнограматички, тј. синтаксички план, али се посебно помињу и семантичке улоге овог нуклеарног реченичног конституента, пре свега улога вршиоца радње, тј. агенса или улога носиоца особине, стања.¹⁸⁹ Сем о агентивном субјекту, односно агенсу и коагенсу, у студијама на другим језицима говори се о ергативном, каузативном, доживљајном субјекту итд. (в. нпр. код Кристала), што значи да позицији субјекатског аргументског израза могу одговарати различите улоге на семантичком плану.¹⁹⁰

Именски израз у позицији субјекатског аргумента може да се развије у реченичну предикацију која ће га на неки начин описати уколико није конкретизован и експлициран посебном именичком лексемом или именским изразом. Тако, рецимо, употреба трећег граматичког лица често налаже именовање одређеног носиоца особине или акције о којој реферише зависна предикација (нпр. *Нека се јави <онај> ко је најстарији; ... ко јохаћа овај курс; ... ко је храбар; ... ко јише ћесме*). Такав аргу-

¹⁸⁷ Овде је реч о пропозитивном, непредметном субјекатском аргументу који се отелотворује зависном синдетском клаузом. И. Грицкат (1975, 166/7) истиче да је субјекатска реченица „чисто граматичка категорија“.

¹⁸⁸ Термине *подмет*, *предикат* и *дойуна* понеко употребљава кад мисли на синтаксичке чланове, а за семантичке категорије везује термине *субјекат*, *радња* и *објекат*.

¹⁸⁹ В. о томе: М. Алановић, *Прилог шијилогији агенса*. — Прилози проучавању језика, 2004, 35, 193—205.

¹⁹⁰ Како се субјекат може изразити у различитим језицима и шта све под категоријом субјекта подразумевају различити аутори, в. нпр. у књизи: *Категория субъекта в языках различных типов*. — Ленинград (Наука), 1982; В. о субјекту и: Кацнельсон, С. Д., *О категории субъекта предложения*. — Универсалы и типологические исследования. — Москва (Наука), 1974, 104—125.

мент у улози носиоца радње може се, како се види, изразити релативном клаузом с конституентском именичком вредношћу, у овом случају, субјекатском, чија предикација служи за квалификацију имплицираног неодређеног именског аргумента с општим семантичким обележјем *човек*.¹⁹¹

За исказивање пропозитивног субјекатског садржаја употребљавају се експликативне предикације, а на исти упућују и просентенцијалне речи, попут заменице *што*, која се, иначе, може појавити испред зависних конјункција *да*, *што* и др., како ћемо видети. Субјекатска клауза *експлицитивног шта* која рефирише о таквим садржајима, интегрише се у суперординирану предикатску структуру, као њен формално зависни део.

5.1.1. Зависна синдетска клауза добија статус *субјекатске* онда када може бити номинализована проформом *што* у номинативу, што је услољено категоријалним, граматичко-значењским обележјима предикатског израза, његовим структурним ликом, типом информације итд. Субјекатска клауза заузима позицију (по тумачењу пољских синтаксичара, левог аргумента глаголског предикатског израза) основног реченичног члана и при неутралном реду речи требало би да буде испред предиката, што, иначе, није у складу с уобичајеном постпозицијом зависне реченице.¹⁹² У (ко)релативним субјекатским клаузама (с формалним антецедентом или тзв. слободним релативним клаузама) често је субјекатска клауза инвертована.¹⁹³ Обрнут је случај када су у питању клаузе као комплементи имперсоналних, партиципских и неких других предикатских израза, што се може објаснити, поред осталог, другачијом улогом такве зависне предикације у односу на управни део дате структуре. Управо примери с таквим пропозитивним субјекатским аргументом указују на оправданост одвајања граматичког плана посматрања од семантичког, али и на неми новну њихову међусловљеност.

Будући да је субјекат обавезни део персоналне реченице у којој граматички и(ли) смисаоно конгруира с предикатом, не улазећи у његов лексички састав (Ивић 1983, 61), онда је јасно да се апсолутним елиминацијем тога дела крећи њена структура. Стога су клаузе у које се развио субјекатски конституент интегрисане у реченице нерашиљане структуре, чији се тај, пре свега, субјекатски део може анафоризовати помоћу просентенцијалног ТО. Чврста функционална и семантичка повезаност главног, предикатског и структурно зависног (субјекатског) дела, уведеног субординарним везником, огледа се у томе што су тим другим делом именовани носиоци активности о којима се рефирише у првом делу

¹⁹¹ Кордић о релативним субјекатским реченицама без антецедента говори као о слободним, уврштеним директно уз глагол (1995, 211—224).

¹⁹² Говорећи о различитим позицијама инфинитива у српском језику, М. Ивић (*Проблематика српскохрватског инфинитива*, Зборник за филологију и лингвистику, 1972, XV/2, 115—138), између осталог, каже да „зависна реченица конвергира ка финалној позицији, док се иницијални положај чува као решење приликом инверзије (33).”

¹⁹³ У својим табеларним приказима С. Кордић (1995, 218/219) утврђује да је субјекатска клауза без антецедента често препонирана.

или је експлициран какав садржај коме се нешто припушује суперординарним предикатом.

5.2. Овде разматрам експликативне клаузе које имају формални статус субјекта у односу на управни део датих структура, тј. предикат. Уколико се узму у обзир различити структурни и опште семантички типови предиката, видимо да се зависне синдеске клаuze везују за имперсоналне и партиципске, али и за персоналне, пунозначне просте и сложене глаголске предикате. Но без обзира на то запажа се да је главно граматичко обележје тога предиката 3. лице, а просентенцијална реч која се, по правилу, налази испред зависне конјункције (ако је то прономен, средњег је рода) има облик номинатива.

Основни структурни модел ових сложених реченица и његову варијанту с другачијом линеаризацијом клауза представљам овако:

$$\text{Cl}_{2\text{sub}} \xrightarrow{\quad} \text{Subj}] + P_1 // P_1 + \text{Cl}_{2\text{sub}} \xrightarrow{\quad} \text{Subj}] \text{ или:} \\ / \text{Prosent/} + \text{Conj}_{\text{eksp}} + P_{2\text{sub}} + P_1 // P_1 + / \text{Prosent/} + \text{Conj}_{\text{eksp}} + P_{2\text{sub}}.^{194}$$

5.2.1. СУБЈЕКАТСКА КЛАУЗА УЗ КОНКЕТИВНЕ ГЛАГОЛСКЕ ИЗРАЗЕ (I). Понекад конкективним предикатским изразима претходи субјекатска експликативна клауза уведена различитим везницима, која заузима иницијалну позицију у датој сложеној реченици, премда се њоме реферише о ономе што проистиче као последица каквога дешавања означеног суперординарном предикацијом (в. више о томе: 4.3): $\text{Cl}_{2\text{sub}} + V_{3.1.\text{sg}} + \text{ComPd}(N, \text{Cl}_{\text{sub}})$. То може бити пропраћено просентенцијалним именским изразима, као у последња три доле наведена примера:

(I.) *Што се то могло назвати крипником долази отуда* што се овај израз у нас, готово, идентификовао са погрдним писањем у штампи (Љ.Н. КС, 61); *Како је шурски режим био заспаreo и назадан, види се* из тога факта да је хришћанима ускраћивао чак и право молбе и жалбе (В.П. АП, 198); *Који ће облик у йоууларизацији научног дела бити заспашуљен у новинама зависи* од бројних околности и чињеница (Р.Ж. НК, 36); *ТО што се заспаве свих клубова могу једелићи на црвене, ћлаве и беле доводи до тога* да тачно половина тих клубова и нема у строгом смислу своје клупске боје (И.Ч. ВЗ, 26); *ЧИЊЕНИЦА да чиста гласовна ћромена може само да смањи, а не да јовећа број ДМ у језицима значи* да се гласовни системи сами уништавају (П.И. О јез., 27); АРГУМЕНТ да су превод, препис екавски облици, још не значи да су самим тим апсолутно искључени из ијекавског говора (В.Д. ЕКП, 259).

У неким примерима прономиналном експликативном речју *то* у позицији првог аргумента друге клаuze понавља се садржај субјекатске клаuze која јој претходи (нпр.: *Што наиошљећку В. Лазић говори да „весма разумно ћоспашају Срби ... TO је све лијећо и красно — Ђ.Д. К,* 82; ...

¹⁹⁴ Мали је број примера у којима није употребљен просентенцијални израз (*то* или рецимо, парапрономиналне речи *чињеница, ствар, околност* и др.) на почетку сложене реченице, испред зависне експликативне конјункције, када се ова нађе у иницијалној позицији.

јер кад је зову у йолицију,¹⁹⁵ ТО значи или да сам ја нађен мршав или да сам учинио неки велики пресићућ — Д.К. РЈ, 55). Субјекатску пропозицију, на чији садржај упућује, у овом случају, обавезни просентенцијализатор *што*, може да повеже копултивни глагол с другом пропозицијом, која, иначе, чини семантичко језгро предиката (нпр.: *Што се даље у њој йрича, што је како закрвљене стварају мир* — Љ.Н. КС, 30). Ова друга реченична предикација у саставу је основног реченичног конституента — предиката; то је реченични предикатив (в. 4.3.). Дакле, посредством одређених предикатских израза, могу да се повежу и две формално зависне реченичне предикације, од којих једна чини функционално јединство с ко-нективним глаголом.

У следећем примеру уз предикатски израз типа уврштавања СПАДАТИ с обавезном акузативском допуном (у *што*) експлициран је субјекатски садржај зависном клаузом којој претходи прономинално *што* и речца *и* за истицање тога садржаја што се додаје у садржатељ: *У моје невине забаве сіадало је и што, на љимер, да се увлачим у кухињу* (Б.Н. А, 47). Могуће је извршити номинализацију зависне предикације: $P_{\text{sub}} \Rightarrow \text{ComN}$ (нпр. *У моје невине забаве сіадало је и увлачење у кухињу*), с тим што тада изостаје прономен ТО. Иначе, уколико бисмо у иницијалну позицију поставили тај номинализовани субјекатски аргументски израз, тада бисмо највероватније то пропратили истурањем просентенцијалног *што*, а глагол *сіадаши* бисмо могли заменити адекватним копултивним предикатом: *Увлачење у кухињу, што је била једна од мојих невиних забава*.

Ако је у реченице структуриране од копултивно-именског предиката уврштена зависна клауза, и то у иницијалној позицији, тада би је требало интерпретирати као субјекат: *ТО што сама није имала довољно снађе да од де Сосира одлучније крене љрема социолингвистици између оссталог је и њосљедица стања језичке љраксе* (М.П. ЛИ, 39). Уз исти тип предиката, међутим, синдетска клауза може заузети финалну позицију својственуimenском делу предиката: *Сасвим љиродна њосљедица оваквог схваћања је да се на све стваре исловеда толеранција у стварима укуса* (Љ.Н. КС, 4). Но без обзира на функционални статус и позицију те клаузе, њена семантичка улога је увек иста: експлицирање садржаја апстрактне именице као што је *њосљедица*. Уп. и: ... *заједничко је ... шаманским обредима* ТО *што се до мутираје онтарошког стајуса ... долази љеко чулноћ* (И.Ч. ВЗ, 46), где постнованој клаузи претходи просентенцијално *што*, а може бити и другачија дистрибуција.

Номинализовањем зависне предикације уз израз *биши у чијој љирорди* у примеру: *У љирорди је човјека да „шешки к економији”* (М.П. ЛИ, 30), добијамо синтагму с девербативном именицом *шешња к економији*, која препрезентује оно што је део човекове природе (ТО је у природи човека). Инвертовањем зависна клауза и формално заузима позицију субјекта, а у функцији предиката може бити еквивалентан израз: *Тешња к економији својствена је човековој љирорди*.

¹⁹⁵ Антонић је објаснила овај тип субјекатских клауз с везнником КАД у раду: *О још једном шићу клаузе с везнником када*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2000, XLIII, 27—33.

5.2.2. Субјекатска клауза уз пунозначне предикатске изразе (II). У највећем броју примера везник који уводи субјекатску експликативну клаузу блокиран је прономеном *што* или каквом апстрактном именицом у функцији просентенцијализатора. Да је у питању сложена нерашчлањена реченица с препонованим субјекатским аргументским изразом, можда најбоље показују примери с прелазним предикатима који истовремено отварају место и објекатској допуни. То би могло бити приказано формулом: $\text{Prosent}_{\text{Nom}} + \text{Conj}_{\text{ekspl}} + \text{P}_{2\text{sub}} + \text{P}_{1\text{tranz}} + \text{Arg}_2$. Нпр.:

(II.a) ТО што се ови епитафи данас могу прочитати у социолошком и идеолошком кључу не умањује значај проучавања њиховог обредног порекла (И.Ч. В3, 131); ТО што је као прву врсту предмета навео ствар представља напредак (Б.Ш. ОЛ, 51); ТО што не може постати предметом знаности зорно показује иманентну јој идеолошку природу (М.П. ЛИ, 5); Чак ни чињеница да је Партизан остао клуб под јаким утицајем војске не даје његовом имениу неку посебну „армијску” тежину (И.Ч. В3, 28); Чињеница да се одао професији која се није могла угасити ... чињаше његову будућност осигурану (В.П. ВЧ, 39); Али сама чињеница да су већ на почетку свог рада превели главне богослужбене текстове ... претпостављала је могућност стварања посебне организације (Ј.Д. ИСК, 48); А околност што су многи и велики умјетници до краја живота управ тако радили, не мијења ништа на ствари (В.Д. ЕКП, 59); Но сама чињеница да је и знак и идеологију сагледао у јединству отвара далекосежну перспективу истраживања (М.П. ЛИ, 92).

Субјекатска клауза може бити постпонована у односу на главну клаузу, што, иначе, није уобичајена дистрибуција за субјекатски аргумент у реченици, па се у оваквим случајевима често поставља питање, нарочито при једначењу два пропозитивна садржаја, који је део те сложене реченице тема, а који носилац семантичког језгра предиката. То се посебно односи на примере у којима су та два дела и формално изједначена: *Сами факаš щито је једна хисторијска епоха без умјетносћи пружа нам поуздан и несумњив индициј* да је *што* била епоха без слободе (В.Д. ЕКП, 58).

Субјекатској, постпонованој клаузи обично претходи просентенцијални израз у номинативу, а у иницијалној позицији те сложене реченице такође може бити синдеска зависна клауза, али у функцији објекта, што одговара оваквој формули: $\text{Cl}_{\text{sub}} \xrightarrow{} \text{Obj} \rightarrow \text{P}_{1\text{tranz, intranz.}} + \text{Cl}_{2\text{sub}} \xrightarrow{} \text{Subj}$ ($\text{Prosent}_{\text{Nom}} + \text{Conj}_{\text{ekspl}} + \text{P}_{2\text{sub}}$). Исто илуструју прва два примера, где имамо две субординиране клаузе које повезује прелазни предикат:

(II.b) Колико су ова питања актуелна у савременој, нашој епоси, сигурно потврђује чињеница ко се све текстом бави (Д.Ј. ЈС, 45); Да је све тако а не друкчије, јасно показује чињеница што код писаца код којих су јаче развије те квалитете, можемо да их уочимо ... (В.Д. ЕКП, 56); Да њега усвоји одредило га је прво ТО што га је као свој матерњи најбоље знао (Љ.С. СКК, 336); Томе је ... много допринело и ТО што је постављен за суплемента у Београдској Гимназији (Љ.Н. КС, 67); Овом истерирању божанске супстанце из пути на другој страни помаже ТО што се режија побринула да им прибави „жртве” (И.Ч. В3, 47); За њега не представља сметњу ТО што му

за размишљање о транзисторској књижевности стоје на располагању само њени отуђени облици (И.Ч. В3, 47); За такво решење говорила је и чињеница да није успела Кјамил-пашина мисија (В.П. АП, 179); О Пазарчеву богатству сведочио је и факат да је купио од Нуредине Шемс-аге хата за 200 дуката (В.П. АП, 166).

Пошто је субјекат синтаксичка категорија која има независну функцију у реченици и као таква самостално учествује у структуирању реченице заједно с предикатом, ове реченице нису комплементне, јер, иако се њима експлицира садржај субјекатског аргумента, њихова појава је мотивисана структурном недовршеностју основне реченице, граматичким обележјима, а не лексичким значењем глаголских речи.

5.2.3. СУБЈЕКАТСКЕ КЛАУЗЕ У ФУНКЦИИ СЕМАНТИЧКИХ ДОПУНА (III). Субординиране синдетске клаузе иако су, формалносинтаксички гледано, такође субјекти, на семантичком плану репрезентују објекат или посебне семантичке типове субјекатског аргумента. Оне се реализују уз одређене семантичке групе пунозначних предикатских израза чији садржај употребљавају. Дакле, то би биле реченице нерашчлањене структуре, као и претходно описане субјекатске, с предикацијом експликативног типа, а у односу на доминирајућу предикацију, то су комплементи. Њихову појаву, као што је више пута истицано, условљава лексичка семантика управних глаголских речи. Међутим, њихов субјекатски статус задат је структурним типом управне клаузе, тј. првенствено имперсоналношћу њеног предиката.

Уз глаголе *verba dicendi, sentiendi, cognitandi* и др. појављују се реченични комплементи с пропозитивним објекатским значењем, а према синтаксичкој функцији, то су субјекатске клаузе: $C_{1\text{sub}}$ [$\rightarrow$ Subj = „Obj”]. Предикати у њима могу бити структурирани по следећим обрасцима:

- (1) $V_{1\text{impers.}} + se + \text{ComCl} (\text{Conj}_{\text{sub}} + V_{2\text{sub}});$
- (2) $\text{Cop} + \text{Part.pass} + \text{ComCl} (\text{Conj}_{\text{sub}} + V_{2\text{sub}}).$

У примерима унутар једне сложене реченице налазимо и по две зависне комплементне клаузе у позицији субјекта које су инкорпориране у различите управне предикатске структуре:

(III.1) Сматра се да је то површна критика (Р.Ж. НК, 40); Као омаловажавање фермана сматрало се и ТО што је ферман стигао 1 марта, а прочитан је тек 13 дана доцније (В.П. АП, 148); У складу с тим захтева се да критика буде добронамерна (Исто, 42); Не треба превеликог напора да се утврди колико је овај Недићев суд био доцније прихваћен (М.Е. СР, 41); Довољно се ... обећавало да ће се на пролеће покајати „кости праћедовске” (Ј.С. ИД, 104); Не зна се ко је први започео град београдски ... али се може извесно казати, да је мало на земљи места, око којих би се проливало толико људске крви (М.Ђ.М. КС, 7); Када се открије да нечега има у већем броју језика ... или када се запази да се неки балканализам просто „родио” ... (И.Г. Ст., 41); Даље се тражило да се забрани државним чиновницима да буду закупници десетине (В.П. АП, 173); И ако би се, на супрот томе, при-

метило да су и други сликали тај исти свет ... не треба заборавити да га нико није сликао тако потпуно као он (Љ.Н. КС, 44); Не може се спорити ни ТО да га је у литератури претежно занимало њено морално занчеље и на-мера (М.Е. СР, 88).

И у примерима с имперсоналним партиципским предикатом као управним делом датих структура функцију семантичке допуне има клауза с везником *да*:

(III.2) У критици је истакнуто и *што* да Фројд греши кад тврди да је сва симболика несвесна (Р.Ж. НК, 29);¹⁹⁶ ... било је проглашено да се уводе полицијски судови (В.П. АП, 149); ... наређено је било да Турци не чине никакве освете над Србима (М.Ђ.М. КС, 10); ... на којем је примљено да Срби и Хрвати имају заједнички књижевни језик и исти правопис (А.Б. ВД, 186).

Ту у првом примеру просентенцијално ТО (које је иначе у номинативу због структурног типа предиката), има улогу да истакне пропозитивни објекатски садржај који је обухваћен назначеном активношћу, а да је тако, показује и то што је та пасивна структура преобликована од активне, где је прелазни глагол *истакаћи* везан за акузатив прономена *што*: „Критика је истакла и то да” ... или „Писац критике је истакао и то да” ...

5.2.3.1. И реченице интегрисане у предикатске структуре с глаголима из групе *verba affectum* уз које стоји тзв. дубински субјекат (чији је структурни образац: $P_{\text{intranz}} + N_{\text{Dat. Akuz}} + Cl_{\text{sub}}$ [$\rightarrow \text{Subj} = \text{"Caus"}$]) идентификују се као субјекатске на основу функционалног критеријума. У питању су глаголи који се обавезно удружују с номинативском допуном типа узроковача и дативском, односно акузативском формом именске речи која означава носиоца, тачније доживљавача датог стања (тзв. *experiens*), нпр., *свиђаћи се* коме шта, *сметаћи* коме шта, *пријати* коме шта, *жалосћи* кога шта. Номиналним или реченичним комплементом уз ове глаголе реферише се заправо о томе шта је предмет и уједно проузроковач одређених позитивних, односно негативних расположења, тј. психофизиолошких стања. Узмимо нпр.:

(III.3) Занима их ко приповеда у делу (Р.Ж. НК, 34); Пекло га је да се може наћи неко ... (И.А. Др., 35); Брига ме чиме ће орати (М.С. ММ, 15).

Као што се види, комплементну клаузу са формалним статусом субјекта, интегрисану у различито структурирану просту реченицу, уводе, у зависности од семантичког типа глаголског предиката, као и садржаја који се њоме саопштава, везници *да*, *што*, *како* и други, упитни везнички изрази. Тако се рецимо глаголи типа интересовања увек удружују с упитном везничком речју. (О томе ће још бити речи.) За интерпретацију пропозитивног садржаја као фактивног служи везник *што*, а нефактивни би били садржаји које уводи везник *да*. (Уп. *Одговора ми што се бу-*

¹⁹⁶ У овој пасивној реченици имамо заправо анонимизацију агенса посредством локативске конструкције.

ниш. и Одговара ми да се буниш).¹⁹⁷ Сем тога, каузалност је потенцирана везником што (*Смешта му што да гледаш*), а специфичност зависне клаузе уведене везником како (нпр., *Смешта му како да гледаш*) јесте у томе што је узрочник „сметње” у ствари начин реализације дате перцептивне активности, а не она сама. Везник kad исту активност везује за имплицитни временски детерминатор (*Смешта му /што/ кад да гледаш*), а искључује могућност остварености датог психолошког стања у правој садашњости, дакле, референцијалност, као што је случај и с везником да.

5.3. Клаузе уз копулативно-прилошке и сличне предикатске изразе (IV). Клаузе уз предикатске изразе којима се на известан начин модификује њихов садржај структурно су субординариране, а по правилу имају функцију субјекатског аргумента, тако да их може кондензовати просентенцијална реч што у номинативу.¹⁹⁸ Ако се, међутим, посматра однос њиховог садржаја и садржаја управног, граматички доминантног дела са ширег, комуникативног аспекта, јасно је да је информативно тежиште на другој предикацији, а да јој управни предикатски израз само даје својеврсни модални оквир (нпр. *Несумњиво је да има људи са извесним лицемерним особинама Таршифа* — М.Б. К., 176).¹⁹⁹

С обзиром на начин структуирања и функционално-семантичку везу успостављену међу њиховим деловима, то су нерашчлањене сложене реченичне структуре са формално зависном клаузом експликативног типа којом се реферише о каквој појави, ситуацији, очекиваним или узоркованим догађају итд., што се управним делом тих структура квалификује, проценује с разних аспеката (нпр. *Истина је /ТО/ да не знам ништа о ђоме; Добро је /ТО/ што си нас дочекао*). То може бити представљено, чини се, у основи овако: Adv/N [→ Mod] Cl_{sub} [→ Subj].

5.3.1. Различити су структурни типови, као и форма предикатских израза у овим реченицама са субјекатском клаузом у зависном делу.²⁰⁰ Њихов основни структурни образац био би следећи: Adv/N + Cop/Semi-kop + /N_D/ + /Prosent/ + Conj_{eksp} + P_{2sub}. То се може илустровати овако: **ЈАЧНО је да ...;** **ПОСТАЈЕ ЈАЧНО да ...;** **ЈАЧНО му ЈЕ да ...;** **Све ЈАЧНИЈЕ БИВА да**²⁰¹ ...; **ЧИЊЕНИЦА ЈЕ да ...;** **НАЈВАЖНИЈЕ ЈЕ да ...;** **ПИТАЊЕ ЈЕ**

¹⁹⁷ Риђановић у раду: *Употреба зависних везника што и да освијетљена Јојном пресупозиције* (Књижевни језик, X, 4, 1981, 7–13) показује на примерима паралелне употребе зависних реченица с везницима да и што када су обележени *фактивношћу* садржаји које уводе ове зависне конјункције.

¹⁹⁸ „Изричне реченице које објашњавају садржину безличних реченица и израза” као нпр. *Није јправо да моји кукурузи пройадну* јесу субјекатске, а оне „од којих зависе њихови су предикати”, по тврђењу М. Стевановића (1974, 831/2).

¹⁹⁹ Ове сложене синтаксичке структуре могу се, истина, посматрати као јединствене целине, тј. једнопредикатске (нпр. *Несумњиво има људи ...*) уколико постоји могућност да се њихов управни део инкорпорира у дату, формално зависну клаузу (уп. и: *Очиједно је да он што не зна. ⇒ Он што очиједно не зна*).

²⁰⁰ Указујући на структурна и друга обележја реченица типа „Нечувено је да Ана пева,” Л. Којен сматра да такви изрази са да представљају „атипичан субјекат будући да немају властитих морфосинтаксичких обележја ... а поседују категоријалне особине субјекта” (*Нова формулатија катехоријалне ѡраматике*. — Зборник за филологију и лингвистику, XXIV, 1981, 62).

²⁰¹ Неки прилози у саставу ових израза могу имати форму компаратива и суперлатива, чиме је заправо потенцирана оцена њима изнесена, а за истицање поступности и интензификацију означеног служи реч *све*.

да ли ...; МИЛО му је што ...; СМЕШНО му ЈЕ БИЛО како ...). У саставу управних делова ових структура могу бити не само прилози уз копулу него и апстрактне именице у номинативу, као и устаљени фразеологизирани скупови речи (попут ових ПАДА У ОЧИ да ..., НЕМА СУМЊЕ да ..., с прилошком вредношћу: *Ућадљиво је да ...* или *Уочљиво је да ...*, *Несумњиво је да ...*).²⁰² Ове изразе може изузетно чинити сам копултивни глагол ЈЕСТЕ (нпр. ЈЕСТЕ да он *шако мисли* ⇒ „Тачно је” ...) онда када се њиме у споју с клаузом уведеном везником *да* указује на веродостојност саопштеног.

На структурнофункционалну особеност неких предикатских израза указује и то што се употребљавају као прави реченични прилози (*modal adverbs*).²⁰³ Тако се пример *Очиједно је да фонолошки развој може утицаји на број ДМ* (П.И. О јез., 21) може трансформисати у: *Фонолошки развој очиједно може утицаји на број ДМ*. Применом теста елиминације копуле, прилог може доћи и у непосредни контакт с конјункцијом *да* и постати интродуктивна партикула, као у следећем примеру: *Очевидно да је то себи даш одговор на штање о мерилу литеарног укуса* (Љ.Н. КС, 617).²⁰⁴ Али исто тако може и да се веже за копулу: *Очевидно је да Глишић ... није имао бољна какав култ власни* (Ј.С. ИД, 112).²⁰⁵

Управним делом ових сложених структура често се износи став говорног лица, односно даје коментар, оцена изреченог, па би стога то могле бити јединице са функцијом коментара. Термин *прилози у функцији додаћног коменијара* примењује М Ивић на оне изразе којима се уноси у исказ нова, накнадна информација.²⁰⁶ Да је реч о таквој улози овог типа предикатског израза, открива и то што се дате, иначе нерашчлањене структуре, могу парафразирати као рашчлањене, како је то већ учинио сам аутор уметањем клаузе, тзв. парентезом у следећем примеру: *Поређење може йомоћи да се не само покажу разлике, што је иначе јасно, већ да се одреди суштини* (Д.Ј. ЈС, 10). Копултивно-прилошки предикати, дакле, могу да се појаве у нерестриктивној релативној клаузи чији је антецедент претходна клауза. Веза између датог садржаја и интерпункционски издвојене оцене о њему заснива се на општим критеријумима ко-

²⁰² Овом приликом не може бити дат преглед типова тих израза у овим структурама, јер би томе ваљало посветити далеко више пажње, што може бити предмет посебне студије.

²⁰³ Израз *разуме се* такође је модални реченични прилог, а само је облички везан за глагол, док семантички и функционално има вредност адверба *наравно*.

²⁰⁴ Интересантно је да се и прилог *свакако*, за који је примеренија функција интродуктивне партикуле, нашао уз копулу у једном примеру: *Свакако је да их лично познајеше* (М.Б. К, 177). То се може објаснити аналогијом због семантичке близости са наведеном групом прилога, а такве примере не региструјемо у данашњем језику, већ само овакве: *Свакако да си у праву; Ти си свакако у праву*.

²⁰⁵ Белић (1958, 74) тврди да неке модалне речи као што су *ваљда, можда, несигурно* и др. представљају „скраћену реченицу или скраћен и сажет њен део”.

²⁰⁶ М. Ивић објашњава оправдану употребу овога термина у раду: *О реченичним адвербима са функцијом „додаћног коменијара”*. — Заседание на Комисијата за анализ на граматичките структури на славянските езици при МКС (предварителни материјали), Софија 1977, 11–20.

ји припадају сфери мишљења, субјективног вредновања појава и реаговања на њих под утицајем одређених нејезичких чинилаца датог контекста.

Изражавање става, оцене, коментара одређеним језичким средствима својствено је пре свега научном и публицистичком функционалном стилу. То је, заправо, обележје апстрактнијег, објективнијег нивоа писаног и говорног изражавања. Потпуном анонимизацијом носилаца поменутих менталних активности постиже се и већи степен објективности и апстракције него што је то могуће учинити рецимо обезличеним глаголским предикатима с морфемом *се*, којом се упућује на делимично анонимног, уопштеног вршиоца најчешће какве интелектуално-комуникативне активности.²⁰⁷ За разлику од тих обезличених предиката, партиципским предикатом реферише се о томе да је стечено знање трајније присутно у свести његовог носиоца. (Уп. *Зна се да ... са Познато /ми/ је да ...*). Несумњиво је да постоји семантичка веза међу појединим прилошким предикатима и глаголима перцептивно-сазнајних активности као што су *знашти*, *учишти*, *чудишти се* и др.²⁰⁸ Очигледна је и обличка или семантичка повезаност квалификативних придева и прилога, као што су *лeйко*, *смешишно*, *добро*, *чудно* и др., али их одваја дистрибуција и функција.²⁰⁹ Оваквим предикатским изразима квалификује се ситуација о којој реферише синдетска клауза и на коју може да упути просентенцијални израз ТО (нпр. *Било је смешно како је говорио милостивиа — М.С. ММ, 72; Нује му згодно ни да је слуша ни да је брани — Исто, 15*).

5.3.2. Да бих на примерима назначених структура показала све то што сам горе рекла, истаћи ћу само неке групе предикатских израза извођене на основу њихових општих значењских обележја и прагматичке улоге у односу на садржај и намену поруке која се њима преноси.²¹⁰

Тако једни предикатски изрази садрже компоненту оцене о присуствености појаве у перцептивно-спознајној сфери говорног лица, други оцену о степену уверености говорног лица у истинитост каквог садржаја, извесност догађања, трећима се указује на уобичајеност и логичну заоснованост какве појаве, затим некима се истиче важност и значај какве активности, а некима даје оцена о ваљаности или каквим другим аспектима појаве, њеној целисходности, степену заступљености итд., а некима може да се изрази емоционални однос према појави у зависности од осећања које изазива (*Било му је мило да што чује*).²¹¹

²⁰⁷ М. Радовановић (1990, 209—219) је испитивао проблем анонимизације и уопштавања агенса у језику нашег књижевног критичара Љ. Недића.

²⁰⁸ Мартынов је упоредивши примере с прилошким и глаголским типом предиката (*Ему было известно, что комиссия собиралась и Он знал, что ...*), које се традиционално сврставају у изричне субјекатске и објекатске клаузе, утврдио да се први заправо своди на други јер се ради о истом типу, тзв. информативним реченицама (1982, 61/62).

²⁰⁹ И. Клајн утврђује, између остalog, и то каква обележја спајају описне прилоге и придеve: „То није обично лексичко сродство ... него систематски, граматикализован однос“ (*Придевске заменице или прилози*. — Јужнословенски филолог, 1978, XXXIV, 17—35).

²¹⁰ Исцрпну типологију начинских прилога, пре свега са лексичкосемантичког аспекта, извршила је С. Ристић (1990). Ауторка је, између осталих, издвојила и групу модалних прилога (122—131), које повезује сема модалности и који представљају заправо „јединице прагматичког плана“.

²¹¹ То би рецимо били прилози са значењем осећања и стања (*мило*, *жасо*, *угодно*, *мучно*, *свеједно*, *досадно* и др.), који се такође могу појавити уз копулу и обавезну именску

5.3.2.1. Предикатским изразима као што су ОЧИГЛЕДНО ЈЕ, ОЧЕВИДНО ЈЕ, ЕВИДЕНТНО ЈЕ, БЛЕОДАНО ЈЕ,²¹² ВИДЉИВО ЈЕ, УОЧЉИВО ЈЕ, УПАДЉИВО ЈЕ или пак ЈАСНО ЈЕ, РАЗУМЉИВО ЈЕ, ПОЗНАТО ЈЕ исказује се, уопште узев, став уверености у оно што се тврди зависном предикацијом: у јасност, разумљивост или познатост садржаја који се на овај начин модификује. Стављањем датог садржаја у фокус спознајно-перцептивног поља скреће се пажња на његову актуелност, релевантност, прозирност. Сваки такав израз могуће је постпновати у односу на клаузу која улази у његов модални оквир или га је могуће уметнути у ту, сада осамостаљену, независну клаузу (нпр: ..., ШТО ЈЕ ОЧИТО; ..., ШТО ЈЕ ЈАСНО; КАО ШТО ЈЕ ПОЗНАТО).²¹³

Карakterистично је да се прва четири прилошка израза не могу неиграти, што је углавном условљено њиховом лексичком семантиком, али и прагматички, јер говорно лице настоји само да презентује оно што је већ ту, да укаже заправо на присуство, постојање какве недовољно запажене или истакнуте појаве. Неки изрази садрже у свом потенцијалу и компоненту о степену интензитета утиска о тој присутности. Нпр.:

(IV.1) Очигледно је, дакле, да развој речничког фонда и развој морфолошког система могу створити нове фонеме (П.И. О јез., 30); Евидентно је да се у лингвистици треба ослободити младограматичарског позитивизма (М.П. ЛИ, 28); Упадљиво је да се говор употребљава уrudиментарном облику (И.Ч. ВЗ, 24); Белодано је да се оно што се зове „изражай” не може имати одрођења у цепу (В.Д. ЕК, 63); Јасно је, отпрема видљиво да су то судови које је изнело једно снажно схватање уметности (М.Е. СР, 85).²¹⁴

У зависности од садржаја информације и комуникативног циља неки прилошки предикатски изрази који су иначе повезани с истом семантичком групом глагола могу бити реализовани и с падежом дубинског субјекта. Овим изразима придржује се и фразеологизам *пући пред очима* у значењу „постати јасно”. Нпр.:

(IV.1.1) Јасно је да филологија проучава језик с једне стране (А.Б. ВД, 173); Није јасно чему би таква дефиниција заправо могла послужити (Н.М. МЈ, 30); Нејасно је шта се с чим пореди (Д.Ј. ЈС, 9); Кад му је први пут пукло пред очима шта се ради у књижевности од српског језика, он се прихватио говора свога родног места (Љ.С. СК, 336).

реч у дативу као управни делови структура у чијем је зависном делу синдеска клаузу. То, међутим, овде неће бити предмет разматрања. Да је у предикатском изразима типа *Жао му је ...* можда реч о једној посебној „категорији стања” у српском језику, која је несумњиво у вези са синтаксичком категоријом предикатива, показује на систематизованим примерима Р. Симић у раду: *Граматичке корелације и проблем 'кашећорије стања' у српском језику*. — Die grammatischen Korrelationen (Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität), Graz 1999, 145—149.

²¹² Овај израз бележим у језику Владана Деснице.

²¹³ Многи од ових израза употребљавају се у функцији тзв. конектора (екстраконтекстуалних) којима се делови текста где се појављују укључују у шири, ситуациони контекст (нпр. *као што је познато, као што се зна*).

²¹⁴ Овде два израза *јасно* и *видљиво*, у односу делимичне синонимије, уводе зависну клаузу.

Клауза уз модални израз *разумљиво је* („може се разумети“) може бити уведена везницима *да* и *што*; упитне везничке речи појављују се уз израз *неразумљиво је*: *Да у тајкој ситуацији нису могли бити Јомирљиви врема незадовољним сељацима ... разумљиво је* (В.П. АПВ, 155; *Зато је разумљиво што да привлачи* (И.Ч. В3, 76); *Да и таکве реченице које доносе нужна чињенична обавијештења треба да су то својој суштини умјетничке, морало би бити и само то себи разумљиво* (В.Д. ЕКП, 68); *Неразумљиво ми је како може да ћодноси тај мирис* (Б.П. ДКЛ, 13).

5.3.2.2. А употребом предикатских израза типа ЧИЊЕНИЦА ЈЕ, ТАЧНО ЈЕ, ИСТИНА ЈЕ, НЕОСПОРНО ЈЕ, НЕСУМЊИВО ЈЕ, НЕМА СУМЊЕ и др. пресупонирано је колективно и индивидуално искуство на основу којег говорно лице суди о истинитости каквог садржаја, прихватљивости каквог догађања у различитим областима људског стваралаштва. Предикатским изразима потврђује се или негира тачност садржаја пропозиције коју уводе, уз евентуално потенцирање те оцене квантifikативним прилозима типа *сасвим*, *итошћуно*.

(IV.2) Сасвим је тачно да материја илуструје разлаз између говорног и писаног нивоа (И.Г. Ст., 65); Чињеница је, међутим, да њено присуство на хазарском двору није забележио оновремени хришћански извор (М.П. ХР, 26); Није тачно да свакој именици одговара ствар (Б.Ш. ОЛ, 49); Истина је да се, бар у фонологији речи, прозодијске одлике могу приписати одређеном слогу (П.И. О јез., 10); Али је, у суштини, нетачно ... што се то — генералисано ... схватило (М.Б. К, 69).

Да се изразом *нешто* модификује пропозитивни садржај и онда када се као придев удружи с именичким изразом, показује пример: *Нешто је ошићи уписак да су књижевна критика и историја биле искључиво у истраживачком домену филолога* (Р.С. ИС, 473), који би се могао парапразирати овако: *Ошићи је уписак да ..., што је нешто*.

Употребом негације, међутим, може да се сигнализира извесна несигурност, неопределеношт у погледу избора могућих одговора на тотална или парцијална питања (нпр., НИЈЕ СИГУРНО да ли ...; НЕИЗВЕСНО је у чему је ...). Истоветну модалност уноси и израз ПИТАЊЕ ЈЕ (нпр. *Питање је да ли је и философија тајко нишћава* — С.Н. СК, 197), као и њему слични: КО ЗНА *шта* да чека; СТВАР ЈЕ БУДУЋНОСТИ $\Leftrightarrow$ НЕИЗВЕСНО ЈЕ да ли ће устанти. У истом смислу је употребљен и израз РАСПРАЈЕ у пр.: *Распраја је, да ли је истинитије: Србљин, Сербин или Срб* (Ј.И. ИД, 293). Њима се, у ствари, проблематизује садржај саопштен зависном пропозитивном структуром, а не негира се као у примеру: *НИЈЕ ИСТИНА да је Вук тајао ову књигу* (Ђ.Д. К, 80).

Насупрот томе, изразима типа *несумњиво*, *неспорно* или *нема сумње* управо се износи став сигурности да је то што се тврди тачно, непобитно: *Несумњиво је да то писање ни до данас не би решено* (Љ.С. СК, 335); *И неспорно је да се тај језик не може идентификовати са језиком обичне комуникације* (Д.Ј. ЈС, 33); *Сумње нема да су људи одувек Јомишљали како да се на овом месту створи Јрелаз* (И.А. Др., 19). Да именица чињеница у оваквој употреби има улогу парапрономена, показује то што ју је могуће

испустити када се удржи са семантички близком речју *несумњив*, а да се при том не промени смисао као нпр.: *Чињеница је несумњива да се савремена уметност ... налази на оштром преокрећу* (М.Б. К, 91).

Модална значења прилошких израза СИГУРНО, ИЗВЕСНО, ВЕРОВАТНО, МОГУЋЕ/МОГУЋНО²¹⁵ разликују се према степену уверености у оно што се износи зависном пропозицијом, тачније према томе у којој је мери поуздано, извесно то што је саопштено. Као опонент првоме можемо узети израз НЕМОГУЋЕ ЈЕ (нпр. *Немогуће је да усвоимене шолико варају* — Д.К. РЈ, 11), а он може бити замењен изразом *сигурно* у истом примеру, с тим што би онда било нужно увести негацију уз предикат зависне клаузе: *Сигурно је да усвоимене шолико не варају*. Узмимо и примере:

(IV.2.1) Сигурно је да је сукцесивно уништавано оно што су марљиви посленици покушавали увек наново да створе (И.Г. Ст., 36); Али је исто тако сигурно да никад неће ни погрешити (И.А. Г, 137); После угарског пораза на Варни било је извесно, да га ни Угарска не може — спасити од пораза (С.С. ИС, 50); Али је вероватно да такав стил Борисава Станковића има и својих дубљих разлога (М.Б. К, 89); Највероватније је да се од почетка успоставио континуитет долажења и насељавања (И.Г. Ст., 42); Могуће је, наравно, да натуралист буде оријентисан биологистички (Н.М. МЈ, 24); Могућно је да су у праву они који тврде да се у таквим околностима развија малографађански менталитет (И.Ч. ВЗ, 121); Немогуће је да се било која па и новинска критика одрекне права да открива историјске реалитете (Р.Ж. НК, 45).

5.3.2.3. Предикатским изразима може и да се на једној страни укаже на природан, уобичајени ток ствари, појава, спознавања стварности, тј. на логичност и законитост тих процеса, а на другој страни, да се евентуално истакне оно што одступа од нормалног, обичног, логичног, оно што је необично, а такве оцене могу бити и градуиране, нпр.: ПРИРОДНО ЈЕ, НОРМАЛНО ЈЕ, ОБИЧНО ЈЕ, УОБИЧАЈЕНО ЈЕ, НИЈЕ СЛУЧАЈНО, ЛОГИЧНО ЈЕ или ПАРАДОКСАЛНО ЈЕ, НЕОБИЧНО ЈЕ, ЧУДНО ЈЕ, ЧУДО ЈЕ, НЕВЕРОВАТНО ЈЕ и др.

Оцене о логичној заснованости или уобичајености какве појаве говорно лице даје на основу свога искуства и предзнања о чињеницима и законитостима развоја догађаја у објективној или субјективној датости. Отуд и употреба различитих глаголских времена у чијим је оквирима смештено догађање о којем реферише реченична допуна. Конјункцијом *што*, која често уводи те садржаје уз поменути тип предиката, наглашава се фактивност тога што је саопштено зависном предикацијом. Изразом НИЈЕ СЛУЧАЈНО указује се на постојање разлога и извесне правилности, законитости у поретку ствари које су спознате и процењене као та-кве.

²¹⁵ Модалне партикуле типа *сигурно*, *несумњиво*, према П. Мразовић (1990, 407), чине надређену или замишљену надређену реченицу „која изражава лични став говорника и модификује садржај целог исказа”.

(IV.3) Стога је било природно што је Србија у то доба обратила сву пажњу на Турску (С.С. ИС, 70); Природно је што се те две врсте знакова понашају неједнако (П.И. О јез., 30); С обзиром на карактер овог рада ... логично је да ће он оставити у заградама интимни свет личности (М.Е. СР, 61); За снаху и за сина сасвим је обично и нормално што је она надмоћна (М.С. О, 31);²¹⁶ Чудно је колико мириш ... има удела у овој епопеји (М.Б. К, 86); Чудо је како се све то држи заједно (М.С. ММ, 26); Чудна је ствар да Милован Глишић код шире књижевне публике не ужива онај глас на који има потпуно право (Ј.С. ИД, 119); Отуд не би било необично да источни црквени центри у политички погодно прилици форсирају нешто што би представљало противдејство споменутим западним асоцијацијама (И.Г. Ст., 34/5).

Уколико се даје оцена о потенцијалној активности чија се логичност подразумева у случају њене реализације, тада реченични садржај на који се односи оцена добија модални оквир кондиционалности, а у управном делу структуре обавезна је употреба потенцијала (нпр. *Чудно би било да се тако десило*). Став уверености у природност, нормалност и др. појава о којима је реч, може да се унеколико промени уношењем елемента несигурности помоћу модалних глаголских израза (нпр.: *Изгледало је природно да се одговарајући зборник Јрилога и дискусија са ће конференције јављајући под насловом Социолингвистика* — М.Р. Соц., 29; *Може да се чини чудно како је овај ... залућао у Лашинско Јадран* — В.Д. ЕКП, 25).

У експерименталном корпусу има много више примера с прилошким предикатима позитивне конотације, док је оних других с компонентама супротним назначеним (нпр. *јарадоксално је*) или пак с контрастним (нпр. *необично је*) много мање. Разлоге за то ваља тражити у томе да оно што је логично, нормално, обично, природно, чини се, пролази незапажено, па отуд говорно лице, онај који суди и оцењује, настоји да баш на то скрене пажњу, дајући му тако примарни значај у свом размишљању, просуђивању, преиспитивању појава и догађаја.

5.3.2.4. Предикатским изразима као што су ОСНОВНО ЈЕ, ГЛАВНО ЈЕ, БИТНО ЈЕ, ВАЖНО ЈЕ, ЗНАЧАЈНО ЈЕ, ПРЕСУДНО ЈЕ или, рецимо, изразом супротног значења СПОРЕДНА ЈЕ СТВАР истиче се оно што има примат, важност за именованог или неименованог адресата, односно оно чему се тај значај одриче, негира или се пак то маргинализује. Употребом ових израза могуће је рангирати појаве према степену важности. Такво градуирање при оцењивању различитих садржаја постиже се граматичким средствима (облицима компаратива и суперлатива датих прилошким лексема) или лексички (прилошким или пак придевским детерминаторима у саставу тих израза). Узмимо нпр.:

(IV.4) Главно је да се опет може мислити на послове (И.А. Г, 94); Онда је основно да се спозна и негује раније изложена дистинктивност тежишта разматрања у истраживањима ове врсте (М.Р. Соц., 34); Битно је за њега то што је успео да конституише згодан теоријски модел (И.Ч. ВЗ, 97);

²¹⁶ Овде је предикатски израз сачињен од копуле и лексема *обично* и *нормално*.

Важно је само да прође ова ноћ (М.С. ММ, 18); Важније је да се ти одмориш (П.У. ОС, 14); За комуникацију је најважније да она буде успешна (Б.Ш. ОЛ, 44); Било је пресудно то што се она јављала као истинска сметња продору нових и свежих снага у литератури (М.Е. СР, 65).

Понекад се уз облике компаратива прилога експлицирају рече (тзв. градуативне партикуле)²¹⁷ за постепено појачавање значења: *Било је све јасније, да се слобода и независност српскога народа све више утврђују* (С.С. ИС, 37). Уколико је у питању истицање значаја, важности или целиснодности неког садржаја, односно негирања истог, а да се то односи само на одређени предмет, тада се појављује падежна конструкција са значењем намене: *За слику је важно да је правилно нацртана* (Љ.Н. КС, 18). За интензификацију дате оцене служе, како је већ наглашено, придевски детерминатори уз именски израз, који су понекад неиспустиви, као у примеру *Веома је круйна ствар, међутим, што се учење није ујасило прекидом рада Прашкога серкла* (Д.Ј. ЈС, 37), где израз *крујан* има значење „важан, значајан.“

Уколико се комплементним предикатом обележава активност чија реализација предстоји (нпр. *Важно је да ћутиш*) или је реч о уопштавању, нерефенцијалности означеног (нпр. *Важно је да се ћути кад је то нужно*), тада није могућа супституција експлативног везника *да* везником *што*, док је њихова алтернативна употреба могућа кад су у питању реални догађаји и употреба перфекта у зависној клаузи (уп. *Важно је што // да си то то рекао*).

Употребом негације пориче се важност, односно значај поседовања информација, тј. одговора на конкретна питања у вези с неким чињеницама (нпр.: *Више није важно шта је причао* (М.С. ММ, 18); *За приказ научног дела није било да ли је истин аутор ... и званични рецензент књиџе ... већ је било да приказају објективну оцену* (Р.Ж. НК, 35)).

5.3.2.5. Предикатским изразом ДОБРО ЈЕ и његовим суплтивним формама, као и семантичким синонимом УМЕСНО ЈЕ, може да се у позитивном или негативном смислу квалификује каква појава, догађање. Такво процењивање појава о којима реферише зависна предикација врши се посредством аналитичких предикатских израза чијом се употребом изражава став уверености говорног лица да је нешто позитивно (добро, корисно и итд.) или да има негативну конотацију.

(IV.5) Добро је што си дошао (Б.П. ДКЛ, 44); Добро је што си ти са мном (Д.К. РЈ, 57); Добро је да остане такав (В.Д. ЕКП, 135); Добро ће бити још да кажем укратко правило (Б.Д. К, 207); Не би било згорега да је Лазић поименце казао она „оба родолюбива и веролюбива писмописца“ (Б.Д. К, 90); То ће бити најбоље да се отарасимо белаја од наше куће (М.Г. ИД, 156); А било би још горе да проговори (М.С. ММ, 25).

²¹⁷ Детаљну класификацију партикула уопште, у које спадају и градуативне, извршила је П. Мразовић: *Класификација партикула у српскохрватском језику*. — Зборник МС за филологију и лингвистику, 1990, XXXIII, 301—309.

Само ситуација денотирана зависном клаузом уведеном везником *што* може бити заправо предмет (типа узрочника) оцене, па се те структуре могу интерпретирати и као рашчлањене на: независну реченичну предикацију која реферише о датој појави као о факту или потенцијалној реалности и предикатски израз којим се истиче одређени став. (Уп. пр.: Добро је што си дошао ⇒ Ти си дошао, што је <с нашег становишта> добро.) У осталим примерима с везником *да*, будући да је у питању нереализовани садржај који се процењује као пожељан или непожељан под условом да се управо тако реализује како је назначено зависном предикацијом, развија се однос погодбе; тада везник *да* може бити супституиран везником *ако* (нпр., *Добро је да // ако остапаे шакав*). Такву интерпретацију намеће и потенцијал у функцији предиката управних делова датих структура (нпр. *Не би било лоше да то учиниш // кад би то учинио*).

5.3.3. Када се, dakле, посматра са ширег, надреченичног плана однос граматички главног предикатског дела и зависне синдеске клаузе, онда је уочљива њихова јединствена повезаност и међуусловљеност: уведеном клаузом се денотира ситуација која улази у модални оквир управног дела и уједно допуњује, опредмећује његов садржај. Значи, клаузом као комплементизатором у ширем смислу реферише се о појавама које постају предмети, тј. референти коментара, аutorsких, субјективних оцена и виђења ствари и појава. А у тексту те реченице могу да се евентуално осамостале, да се појаве у иницијалној позицији, испред предикатског израза типа коментара, па да опет њихов садржај буде предмет додатног коментара, који се даје предикатом нерестриктивне релативне клаузе. Отуда вероватно потиче посебан функционални статус ових клаузе: *субординирани у односу на йрейонованы најчешће койулайтивно-йриловски йредикаї (који им је структурно надређен) и координирани у односу на йредикаї друге, нересструктивне клаузе (који им је структурно йодређен)*.

Према томе, клаузе које реферишу о ономе што утиче на заузимање става говорног лица, на формирање одређеног суда и оцене о стварима и појавама у различитим областима човековог деловања или у његовој искртвено-спознајној сferи репрезентују комплементе у ширем смислу те речи. То су заправо експликације онога садржаја о којем се изричу разне оцене, који се на известан начин коментарише или квалификује. Тада став или однос према предметној стварности која је у фокусу интересовања у великој мери објективизиран, будући да су његови носиоци углавном потиснути у други план, заправо садржани су у пресупозицији, тако да их је могуће реконструисати увођењем глаголских израза којима се означава мишљење, уверење и сл., једном речју, став: <Сматра се, по опште важећем /нашем /мом ... мишљењу, процени и сл.> *Веома JE ВАЖНО да се то сазна.*

5.4. Детаљнија анализа разноврсних структура о којима је било речи у 4. и 5. одељку ове главе тек предстоји у будућим истраживањима. Једно је несумњиво: зависне синдеске клаузе у њима јесу то формално, а заједно с предикатским делом који је носилац реченичности чине те структуре завршеним, целовитим. Уколико је значењски празан или не-

потпун онај део који се сматра граматички управним, онда је улога зависне клаузе да то надокнади као његово семантичко језгро или комплементни предикатив. Пунозначна транзитивна предикација отвара место семантичкој допуни, тј. овде допунској клаузи без обзира на њен предикатски израз, док интранзитивна предикација може да се интегрише са субјекатском експликативном клаузом.

Да један управни предикатски израз може повезати две синдеске субординиране клаузе у различитим синтаксичким позицијама показује и пример: *Да сви сїварни ћрдмети морају бити ћросйторно временi JA-CHO JE оштуд што су ... ћросйтор и време не само ћросите формe нeđo су они и сушигински услови бића* (Б.Ш. ОЛ, 51). Првом зависном клаузом експлициран је субјекатски аргумент, а другом с везником *што* елеменат који служи као основ за спознају означене ситуације.

Нови Сад

СТРУКТУРА, ФУНКЦИЈА И ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА ПЕРИФРАСТИЧНИХ ПРЕДИКАТА

НА ПРИМЕРИМА ИЗ ДНЕВНЕ ШТАМПЕ¹

ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК

UDC 811.163.41'367.332.7

Крајак садржај. На примерима из дневне штампе посматран је перифрастични предикат са структурног, функционалног и лексикографског аспекта, чemu је, нужно, претходила семантичка анализа, да би се утврдило који се модели перифразе предиката јављају, каква им је функција у датом медијском дискурсу, односно у одређеним новинским жанровима, какав статус имају у лексичком систему и како се у складу с добијеним подацима могу лексикографски обрадити.

Кључне речи: српски језик, синтакса, предикат, перифрастични предикат, декомпоновани предикат, новински функционални стил, новински жанрови.

I. ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

1. Предмет и циљ рада

1.1. Предмет рада су предикатске конструкције сачињене од минимално две компоненте: глаголске (синсемантични глагол у личном глаголском облику)² и именичке (лексема именичког типа близска појмовима *nomen actionis* и *nomen deverbativum*).³ Ове предикатске конструкције ће се у даљем тексту називати перифрастичне предикатске конструкције или чешће перифрастични предикати (ПП).

1.2. Да бисмо проверили ставове о функционално-стилској услољеноности употребе ПП, на шта указује М. Радовановић који каже да су

¹ Рад представља скраћену и прилагођену верзију магистарског рада *Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката (на примерима из дневне штампе)*, одбрањеног 4. новембра 2005. год. на Филозофском факултету у Новом Саду пред комисијом проф. др Вера Васић (ментор), проф. др Даринка Гортан-Премк и проф. др Владислава Петровић.

² Под појмом синсемантични глагол подразумева се непунозначни глагол, тј. глагол опште, неодређене или непотпуне семантике, као што су *вршићи*, *чинити*, *поставити* и др. (уп. Гортан-Премк 1997: 24).

³ Различити аутори, наиме, уводе различите термине или постојеће термине редефинишу да би указали на специфичан карактер именице која је саставни део перифрастичног предиката; у делу рада посвећеном дефинисању перифрастичног предиката прецизно ће бити одређена и његова именска компонента.

„номинациони процеси, као и процеси декомпоновања предиката, у српскохрватском језику барем, посебно фреквентно заступљени примерима у тзв. специјалним функционалним стиловима језичког стандарда, тј. оним његовим улогама када овај функционише као инструмент интелектуализованих, а, по тематици, релативно уопштених и апстрактних домена језичке употребе, као што су нпр. право, наука, новинарство, политика, администрација итд.” (Радовановић 1977: 58), критерију функционално-стилске припадности, као хијерархијски вишем, прикључили смо критериј жанровске припадности, као нижи. Наиме, текстови новинског функционалног стила остварују се у неколико различитих жанрова, више или мање типичних за функционални стил. Да би се добили што тачнији подаци о зависности између употребе ПП и типа текста, истраживање је ограничено на типичне новинске жанрове: вест, извештај, коментар, интервју, чланак, репортажу, хронику — што је, дакако, налагало да се они на одговарајући начин представе у раду.

1.3. Циљ рада је следећи: да се на основу структурног, лексичког (према групама глагола) и морфосинтаксичког (према морфосинтаксичким обележјима именице) критерија успостави типологија ПП; да се утврди функција ПП у језичком систему, а посебно у новинарском/публицистичком стилу (и уже новинском стилу), водећи, при том, рачуна о учсталости поједињих модела ПП у појединачним новинским жанровима, на основу чега се могу добити подаци о односу обележја ПП и текста, али и о продуктивности поједињих модела; такође, циљ је и да се предложи модел за лексикографску обраду ПП у зависности од тога да ли се ради о дескриптивним или специјалним речницима; и коначно, да се сачини специјални граматички речник ПП и сродних синтаксичких конструкција, који ће овде бити представљен на мањем узорку.

2. Корпус

2.1. Корпус је синхроно формиран ексцерпирањем примера из актуелних дневних новина: Блиц, Данас, Дневник, Курир, Политика и Вечерње новости. Овакав избор (опредељивање за дневне, а не недељне, месечне, илустроване или неке друге новине) мотивисан је чињеницом да су управо у дневним новинама најзаступљенији типични новински жанрови, те су отуда дневне новине најбољи репрезентант новинског стила.

2.2. Избор дневних новина вршен је према следећим параметрима: место издавања (Београд: Политика, Вечерње новости, Блиц, Данас, Курир; Нови Сад: Дневник), дужина издавања (уврштене су новине које излазе више деценија: Политика, као најстарији дневни лист у Србији који излази још од 25. јануара 1904. године, Дневник, који постоји већ шест деценија,⁴ Вечерње новости, које су почеле да излазе 16. октобра 1953., и новине које излазе последњих десет година: Блиц, Данас, Ку-

⁴ Од 1. 1. 1953. излази под садашњим називом, као директан наставак дневног листа *Слободна Војводина* (Бурић 2003: Дневник).

рир), читаност тј. тираж (заступљене су новине чија је читаност већа: Вечерње новости, Политика, Дневник, Блиц, и оне чији је тираж мањи: Данас, Курир)⁵ и врста новина (према врсти, дневне новине су условно подељене на две групе: озбиљне или неутралне — оне које претежно информишу о актуелним дневно-политичким и економским темама: Политика, Дневник и Данас, и „жуте“ или сензационалистичке — чија се концепција заснива на текстовима сензационалистичко-забавног карактера и тзв. трач рубрикама: Курир и у мањој мери Вечерње новости и Блиц, с напоменом да се ниједне дневне новине не јављају као апсолутно неутралне или жуте).⁶ Прегледано је укупно 12 бројева (по два броја од сваких новина) што укупно износи преко 300 страница.

2.3. С обзиром на то да су у дневним новинама заступљене рубрике из различитих области (политика, економија, култура, спорт и др.) и на то да је новински стил специфичан управо по томе што у себи, због разноврсности тематике која се у новинама обрађује, обједињује стилске карактеристике и других функционалних стилова, ексцерпирани су примери само из оних текстова који се могу подвести под категорију типичних новинских жанрова и у том смислу најбоље репрезентују новински стил. Тако су у предмет истраживања ушли следећи новински жанрови: вест, извештај, коментар, чланак, интервју, репортажа⁷ и хроника. Изостављени су они текстови који су по својим стилским карактеристикама ближи неком другом функционалном стилу и његовим жанровима (нпр. књижевно-уметничком стилу: фелтон, колумна, роман у наставцима и сл.; научном стилу: есејистички текстови, развијене позоришне, филмске или књижевне критике, преузети делови књига било које врсте и сл.); затим огласи, рекламе, конкурси, читуље, телевизијски програм и др. који се по својој форми, језику, начину обраћања, интенцији, жанровској припадности и стилу не могу у потпуности уврстити у новинарски стил иако су новине један од медија у којем се ове форме појављују. Текстови из спортске рубрике искључени су стога што су у већој мери усмерени на одређену циљну групу него други текстови у дневним но-

⁵ Мада у новинама не постоји податак о тиражу, на основу објављених резултата истраживања које спроводе агенције за истраживање тржишта и јавног мњења може се утврдити колика је читаност појединих дневних новина. У периоду непосредно после Другог светског рата најчитанији дневни лист у Србији била је *Политика*. Са појавом вечерњих листова *Политика* је прво место препустила *Вечерњим новостима*. У последњих десетак година *Вечерње новости* су и даље најчитаније дневне новине у Србији, с тим што је данас велику популарност и читаност стекао *Блиц*, а све више их стиче и *Курир*.

⁶ За ове две врсте новина у употреби су још и називи јутарња и вечерња штампа. О карактеристикама и разликама детаљније в. у Ђурић (2003: вечерња штампа).

⁷ Дефиниције репортаже у литератури се веома разликују. Како добро примећује Д. Ђурић, по једнима је репортажа новинарски, по другима литерарни жанр. Склоност неких новинара ка сувишном вербализму и литерарном укращавању с једне стране, и висок дomet репортажа неких писаца који су радили и као новинари, с друге стране, наводила је критичаре на грешку да репортажу сврстају у књижевни жанр. Ипак, основна одлика репортаже јесте истинито извештавање о стварном догађају, верно, живо, с много појединости, са именима и презименима актера, са тачним називима насеља (в. Ђурић 2003: репортажа), тако да репортажу свакако треба уврстити у новинарске жанрове.

винама, те, што се у њима, услед тога, јавља већи број тематски обележених израза, међу којима и ПП, од којих су многи фразеологизирани.⁸

2.4. Приликом навођења примери су скраћивани (због превелике дужине изостављани су ирелевантни делови) што је означено трима тачкама. Уз сваки пример је у загради, у виду скраћенице, наведен извор из којег је преузет, нпр. (Днев. 1).⁹

Будући да су приликом оформљавања корпуса коришћене (исте) дневне новине и у штампаном и у електронском издању (у електронском издању због лакше и брже техничке обраде текстова и примера) и да се у штампаном и електронском издању странице не подударају (а у електронском издању пагинација и не постоји), број странице са које је пример експертиран неће бити наведен у скраћеници. Такође, штампана издања и електронска издања нису идентична, тако да је за основу узето штампано издање; текстови који не постоје у штампаном издању (а постоје у електронском) нису експертирани.

3. Основне методолошке постапаке

3.1 Истраживање ће бити спроведено на материјалу који репрезентује савремени стандардни српски језик.¹⁰ Експертириани предикати анализираће се методом, трансформационе анализе и интерпретативном, семантичком методом, која омогућава да се утврди значење посматраног предиката у датом контексту.

Модел трансформационе анализе следи суштину модела који користи М. Радовановић (1977), мада не у потпуности и терминологију. Интерпретативна метода одговара методи З. Тополињске (1982):

вршићи анализу

Он врши анализу → анализира

/Subj./ + Pred.[V_{operator} + N_{lex}] → V_{punoznačan} односно: V_{punoznačan} → V_{operator} + N_{lex}

изгубићи наду

Он је изгубио наду → престао је да се нада

/Subj./ + Pred.[V_{operator} + N_{lex}] → модификатор + V_{punoznačan}

Бес у њему распе → /Он/ почиње да бесни

Subj. + Lok. + Pred. → /Agens/ + Pred.[V_{faze} + compl.(V_{punoznačan})]

⁸ Огласи, рекламе, конкурси, читуље и сл. припадају рекламном стилу који Тошовић одређује као међустил, као језички израз који стоји на граничном подручју функционалних стилова (Тошовић 2002: 97). В. Васић, проучавајући новински реклами оглас са становишта контекстуалне лингвистике, указује на то да „огласни текст увек има само нека типолошка жанровска обележја, али се никад функционално не укључује у дати жанр“ (1995: 99). О језику и стилу текстова из спортске рубрике в. Половина (1998).

⁹ Списак са разрешењима свих скраћеница налази се на крају рада.

¹⁰ Језик новина (и других средстава масовне комуникације), с обзиром на изузетно велики број читалаца (слушалаца, гледалаца), те високе тираже, високофрејментну употребу језика и велику моћ утицања на (читалачу) публику, најприкладније илуструје просечност језичке свакидашњице, те чини саставни део језичког стандарда (уп. Луковић 1996: 144; Јоцић 1986).

3.2. Термин *ојерајор*, *ојерајорски глагол*, *глагол-ојерајор* ($V_{operator}$) употребљаваће се у нешто измењеном значењу у односу на оно које му приписује Л. Којен, — то је глагол који и синтаксички и логички представља део предиката, али употребљен самостално нема статус предиката (предикатског израза), као што га имају нпр. глаголи *шрчати*, *блакати*, *смејати* се.¹¹

II. ПЕРИФРАСТИЧНИ ПРЕДИКАТ: ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ

1. Појам и дефинисање предиката

1.1. Термин (и појам) *предикат* припада терминолошком систему науке о језику; настао је као израз потребе да се „номинира и дефинише специјална реалија” (Гортан-Премк 1997: 118) у оквиру тог научног система. С обзиром на то да се ради о темељном граматичком појму, очекивано је што је број дефиниција предиката и разноврсност приступа велика: од филозофских разматрања, почевши од Аристотелове дефиниције да је предикат све оно чиме се нешто саопштава о предмету (Ивић 1996: 19), до структуралистичке дефиниције да је то глагол у личном глаголском облику, како је и дефинисан у *Савременом српскохрватском језику и култури изражавања* (граматика за средњу школу): „један од два главна реченична конституента; то је глагол у конгруентном потврдном или одричном, личном облику којим се именује, конкретизује и приписује ситуација означена реченицом” (С—П—М 1989: 209).

Предикат је, дакле, уз субјекат, главни реченични конституент. За формализацију предиката неопходан је глагол у личном глаголском облику. Предикатом се носиоцу говорне ситуације (субјекту) приписује нека радња, стање, особина или обележје стављено у одређени временско-модални оквир, који укључује категорије времена, начина, лица и броја.

1.2. У постојећим граматикама и синтаксама српског (српскохрватског, хрватског) језика¹² редовно се — у већој или мањој мери — пажња посвећује и типологији предиката. Иако, неретко, аутори користе различите називе, могуће је, као заједничку, извести следећу типологију предиката: на прост (једнолексемски) и сложен или комплексан (вишелексемски). Оваква подела предиката изводи се на основу семантичких обележја глагола (подела на пунозначне и глаголе непотпуног значења: ко-пуплативне и семикопултивне), при чему се истовремено (посебно терминима прост, сложен) имплицирају и структурне особине предиката.

Прост предикат конституишу пунозначни глаголи (сви лични глаголски облици); сложени (аналитички, перифрастични) глаголски облици у домену синтаксе функционишу као једна лексема.

¹¹ Уп. Којен (1981).

¹² Прегледане су следеће граматике: Стевановић (1979), Приручна граматика (1979), Катичић (1986), С—П—М (1989), Мразовић—Вукадиновић (1990), Хрватска граматика (1997).

Сложен предикат конституишу најмање две лексеме, од којих је једна обавезно глаголска у личном глаголском облику (копулативни или семикопулативни глагол) која као свој обавезни конститутивни део има лексички део (предикатив); уколико се у саставу сложеног предиката појави пунозначан глагол, тада он мења значење и функционише као семикопулативан. Сложени предикат могуће је према врсти глагола који улази у његов састав разврстati на копулативни, с једне стране, и семикопулативни, с друге стране. У традиционалним граматикама копулативни предикат се обично назива именски предикат (уколико је предикатив нека именска реч или израз) или прилошки предикат (уколико је предикатив прилошка реч или израз).¹³

1.3. Појам (и термин) *periifraza* означава 'казивање битне особине неког предмета или радње слободним описивањем' (PMC).¹⁴ У теорији књижевности перифраза је стилска фигура описног казивања „када се један појам, стање, особина или радња описано казује са више речи” (Живковић 1963: 98); у лингвистици *парапраза* је „назив за резултат или процес стварања алтернативних верзија неке реченице или текста без промена значења” (Кристал 1999: парапраза), а „при перифрастичном изражавању један појам се замењује његовим вишечланим описом” (Мршевић-Радовић 1987: 44). Придев *perifrastičan* деривиран је из именице и има значење 'који описивањем објашњава, описан' (PMC) односно 'који са више речи сликовито објашњава, описује'.

1.4. Перифрастични предикат би, следствено дефиницијама појмова *предикат* и *перифраза*, био предикат који описано, са више функционално обележених лексема исте или различите врсте, приписује субјекту неки садржај, онда када постоји довољан број истих семантичко-сintактичких обележја између њега и његовог функционалног еквивалента — простог предиката одговарајућег пунозначног глагола.

2. Појам и дефинисање перифрастичној предикати

2.1. Већ је уочено да се у лингвистичким истраживањима неким језичким појавама посвећује више, а неким мање простора, независно од њиховог структурног или функционалног значаја (Пипер 1999: 37). До појаве рада *Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)* М. Радовановића, у сербокроатистичкој литератури овом проблему углавном није посвећивана посебна пажња. У граматикама и уџбеницима није указивано на постојање ове синтаксичке појаве, односно „нормативни приручници појаву декомпоновања предиката по правилу не региструју” (Радовановић 1977: 55).

2.1.2. Стевановић (1979) у склопу типологије предиката помиње предикатске конструкције овога типа: *доћи до убеђења, смећи уписак, из-*

¹³ Уп. Стевановић (1979), Катичић (1986), С—П—М (1989).

¹⁴ Лексема *перифраза* (гр. περίφρασις) значи *описивање*. Преузета је из терминолошког система античке реторике у којем је служила за именовање особине или предмета посебним начином уместо његовим правим именом (РКТ 2001: перифраза).

ићи из српљења, узећи учешће, извести закључак и сл. називајући их „вишечлани изрази”. По њему они не личе на просте предикате, али се не могу убројати ни у сложене.¹⁵ Стевановић, такође, помиње и конструкције типа *бисти у жалости* (Стевановићев пример: *Она је у жалости*) и *настри у штуци* (Стевановићев пример: *Девојка је после штога нала у шешку штуци*), које третира као именске предикате.

2.1.3. У граматици Ж. Стanoјчића, Љ. Поповића и С. Мицића (С—П—М 1989) не издвајају се (нити помињу) перифрастичне предикатске конструкције као посебан тип предиката.

2.1.4. Ни у *Приручној граматици хрватскога књижевног језика* из 1979., као ни у *Хрватској граматици* из 1997. године, не говори се (посебно) о перифрастичном предикату. Заправо тип перифрастичног предиката конструисаног по моделу копула + предлог + именица у одговарајућем падежу, подводи се под категорију копулативног именског предиката без икаквих напомена, док се остали типови ПП не помињу.

2.1.5. Исто је и код Р. Катичића (1986) у његовој *Синтакси*.

2.1.6. Изузетак представља *Граматика српскохрватског језика за странце* (Мразовић—Вукадиновић 1990), у којој се на двадесетак страница детаљно описује појава перифразе предиката (названа *глаголска перифраза*). Подразумевајући под глаголском перифразом „чврст спој функционалног глагола и именице (најчешће) изведене од глагола или придева са предлогом или без њега” (166), ауторке указују на постојање различитих модела и типова, а затим набрајају и објашњавају функције које глаголске перифразе остварују у комуникацији уз констатацију да се глаголске перифразе најчешће јављају у језику научне и стручне прозе, у језику правних, политичких и административних текстова и у језику новина (170).

2.1.7. У *Синтакси савременога српског језика*, објављеној крајем 2005. године, у више поглавља (Именски израз, Синтакса и семантика падежа, Предикат, Проста реченица као синтаксичка целина, Семантичке категорије у простој реченици), износе се она знања која су у литератури о овом проблему саопштена. Користи се термин декомпоновани предикат с назнаком да је у употреби и алтернативни термин перифрастични предикат.

2.2. Ситуација у радовима у којима се разматра ова проблематика је другачија. С обзиром на то да нам простор предвиђен за овај рад не дозвољава детаљно представљање сваког рада, задржаћемо се само на главнијим.¹⁶

¹⁵ В. Стевановић (1979: 39). За Стевановића „сложени предикат је, у сваком случају, састављен од најмање два глаголска облика” (40). У сложене предикате Стевановић убраја само предикате са фазним и модалним глаголима, допуњене инфинитивом или презентом с везником *да*.

¹⁶ В. и следеће радове у којима се описује појава перифразе предиката: Стanoјчић (1960), Гортан-Премек (1971: 30—32), Тежак (1976), Савицка (1981), Просвирина (1983), Миндак (1983), Жибрег (1987), Танасић (1995), Керкез (1997а, 1997б, 1998а, 1998б, 1999), Пипер (1999), Зељић (2005).

2.2.1. Рад који је означио почетак детаљнијег испитивања појаве разлагања предиката на два конституента (девербативну именицу и копултивни или семикопултивни глагол) и у исто време утемељио даља проучавања у том правцу је, свакако, поменути рад М. Радовановића (1977). За описану синтаксичку појаву Радовановић уводи назив декомпоновани предикат и дефинише га као „сваки двочлани предикат конструисан по моделу *Verbum* (= глаголска копула или семикопултивни глагол) + *Nomen deverbativum*, а синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пуно-значном глаголском лексемом из које је изведена девербативна именица двочланог предиката” (54). Процес декомпозиције Радовановић одређује као „облик испољавања општег процеса номинализовања исказа” (56). Он, даље, спецификује функционалне стилове у којима је она могућа или погодна и даје типолошки преглед конструкција са декомпонованим предикатом.¹⁷

2.2.2. Пољска ауторка З. Тополињска (1982), представница пољске лингвистичке школе, уводи у србијску литературу термин перифрастични предикатски израз (скраћено ППИ) и дефинише га као формализацију „предиката у облику конструкције са две компоненте: синсемантички глагол + номинализовани израз”, и даље: „ППИ је вербална формализација предиката чије је право језгро формализовано у одговарајућој именици” (36). Тополињска примећује да су овакве конструкције заједничке за све словенске и несловенске језике, а да је инвентар синсемантичких глагола који улазе у њихов састав непредвидљив феномен. У односу на Радовановићев приступ, Тополињска шире приступа проблему разлагања предиката; она узима у обзир конструкције са инхоативним и терминативним глаголима којих код Радовановића нема, нпр. *ћада у срђбу и ћуби наду*, затим перифрастичне предикате чија се функција састоји у изражавању ескалације у интензитету релације, нпр. *ћнев расице*, као и каузативне базиране на парофрази ’проузрокује да’, нпр. *ћобудиши ћоштовање*.¹⁸

2.2.3. М. Ивић (1988) даје читав низ нових података о околностима које погодују предикатској декомпозицији. Она побраја различите случајеве употребе аналитичке конструкције и закључује да „декомпоновани предикат није по себи ни боље, ни горе граматичко решење од недекомпонованог, већ просто — средство које на примерен начин служи задовољавању људске потребе за разноликом презентацијом предикатске садржине” (5).

2.2.4. В. Петровић (1988) пише о перифрастичном предикату са глаголом *чиниши* у Његошевом језику. По узору на Тополињску, она прави разлику између термина и појма перифрастични предикат и декомпоновани предикат: „у овом другом случају по правилу је могуће „генериса-

¹⁷ О проблему декомпозиције Радовановић пише и у каснијим радовима (1990, 1996, 2002, 2004, 2006).

¹⁸ Уп. Радовановић (1977) и Тополињска (1983).

ти” једну пунозначну лексичку јединицу — глагол (вршити анализу — анализирати), док у првом случају то углавном није могуће а да се не изгубе иначе присутне модификације у предикатско-аргументској структури (изгубити наду — „престати се” надати)“ (Петровић 1988: 511, напомена [1]).¹⁹ Посебно је значајно што је ауторка посматрала старији језички корпус, јер то потврђује да је декомпозиција заједничка многим језицима, односно да се и у српском језику она може сматрати аутентичном, иако је учсталост употребе декомпонованих предиката у новије време сигурно подстакнута и увећана и позајмљеницама из енглеског језика, што неки аутори сматрају основним узроком употребе овог типа предиката.

2.3. Дакле, појава разлагања предиката одраније је уочена; у постојећој литератури она је мање или више иссрпно описана и дефинисана; размимоилажења се, углавном, јављају у вези са терминолошким одређењем појаве. Усвајајући оно што је у поменутој литератури речено о ПП, прецизирајмо да ће се под појмом перифрастичног предиката у овом раду подразумевати следеће:

2.3.1. *Перифрастични предикат* је предикат састављен од минимално две компоненте: глаголске и номинализоване; минимално — зато што у састав перифрастичног предиката може, често и улази, (обавезни) детерминатор.

2.3.1.1. *Глаголску компоненту* конституишу непунозначни глаголи (синсемантични глаголи) тј. глаголи опште, неодређене или непотпуне семантике (копултивни и семикопултивни глаголи) или пунозначни глаголи који када постану део перифрастичног предиката функционишу као синсемантични, у финитном глаголском облику. Глаголе који конституишу глаголску компоненту ПП зваћемо глаголи-оператори.²⁰

Глаголи који се појављају у ПП, у зависности од контекста, односно рекције, могу да конституишу и друге типове предиката. Тако глагол *изјубити* када остварује значење пунозначног глагола образује прост предикат са објекатском допуном, нпр. *изјубити кофер*. У ПП, међутим, долази до мењања типа значења, конкретно бива замењено апстрактним, а глагол губи значење пунозначног глагола и постаје функционалан, нпр. *изјубити наду*.²¹

У неким случајевима контекст утиче на то да ли ће се дати ПП интерпретирати као перифрастичан или као прост глаголски са објекат-

¹⁹ Уп. и у књизи *Новинска фразеологија* (Петровић 1989а: 47).

²⁰ В. Мразовић—Вукадиновић (1990: 167). Уколико глагол није у финитном глаголском облику, не ради се о ПП, већ о кондензатору ПП: нпр. *вршећи анализу, постизавши договор* и сл.; о декомпоновању безличних глаголских облика в. Танасић (1995) и Пипер (1999).

²¹ Морамо приметити да пунозначни глагол у простом предикату има референцијално значење, док исти глагол као функционални добија генеричко значење. Морамо приметити и то да се нешто од конкретног значења пунозначног глагола, без обзира на десемантизацију која је нужна онда када глагол постане функционалан, преноси и у његово апстрактно значење. То нешто, што постоји и на апстрактном нивоу, можемо означити као универзални семантички ниво, захваљујући којем смо у могућности да правилно идентификујемо и разумемо значење одговарајућег ПП.

ском допуном, нпр. Животни сапутници, Ањес Жоуи и Жан-Пјер Бакри, добили су најраду за најбољи сценарио (← награђени су) (Блиц 1) и *Иако је одавно проглашен за йобедника, још увек није добио најраду.*

2.3.1.2. *Номинализовану компоненту* конституише именска реч — именница или прилев,²² уз одређена ограничења. Не може свака именница да конституише номинализовану компоненту ПП; ту способност имају само именице којима се именују и означавају радње, процеси, стања, збивања, односно оно што је у надлежности глагола, а то су најчешће именице деривиране од глагола не само у генетичком — дијахроном, већ и у генеративном — синхроном смислу (уп. Радовановић 1977: 53); зато се у радовима о овој проблематици као саставни део перифрастичног (декомпонованог) предиката помињу апстрактна именница, пomen *deverbativum* и пomen *actionis*: „под номинализованим изразом треба овде разумети именицу као назив релације са примарно неименичком формализацијом, значи, једном речју, нешто што је релативно блиско појму пomen *actionis*, без икаквих дубљих импликација” (Тополињска 1982: 36); „категорија пomen *deverbativum* овде обухвата девербативне именице преклопом (дакле, деривиране) од глагола, при чему термин *йорекло* треба схватити у његовом генеративном (тј. синхроном), а не у генетичком (тј. дијахроном) смислу, односно у значењу које му придаје генеративна граматика: *йореклом од = деривиран из дубинске структуре од*” (Радовановић 1977: 53). Д. Мирић указује на то да „глаголска именница (пomen *deverbativum*, NVD) не чува досљедно значење процесуалности. Употребом у одређеном контексту добија додатне компоненте у значењу — нпр. значење једнократности радње, резултативности и др. Те додатне, осложњавајуће компоненте отварају пут семантикој дивергенцији, па једна именница у зависности од контекста, може означити и процес и предмет” (Мирић 1979: 3). До „опредмећивања“ именице деривиране из глагола посебно долази у случају када се именницом, поред самог процеса, означава и резултат тога процеса који је опредмећен, односно када именница постане терминологизирана нпр. *ујутиши љисмо* (захтев, молбу, предлог и сл.), *донети одлуку* (закључак, преусуду и сл.). На специфичне случајеве перифразе предиката указује и Милка Ивић (2002) — „глаголска лексичка јединица није у погледу свог обличког лика самостална, већ је изведена од именичког назива оне предметне појаве која се асоцира као одговарајућа допуна некој датој, додуше неексплицираној, али подразумеваној радњи — уп. каменовати = ’бацити камен/камење (на некога)’, бомбардовати = ’гађати бомбама (неки циљ)’ и сл.” (26). Да-ке, то је именница за коју се може реконструисати глагол.

Пошто је прецизирено које именице конституишу номинализовану компоненту ПП, у даљем раду ће се, у вези са ПП, користити термин именница (N[omen]) без сталног наглашавања о каквим именицама је реч.

²² Примери ПП са прилевима неће бити разматрани. Д. Керкез (1998б) наводи да номинализовану компоненту могу да конституишу и прилог и глагол, што није у складу са схватањем и одређењем ПП у овом раду.

Такође, предмет испитивања биће само они ПП који су структурирани по моделу: $PP = V[ERBUM]_{(COP, SEMCOP)} + N[OMEN]_{(DEV[ERBATIVUM], ACT[IONIS])}$.

2.3.2. ПП је „синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пунозначном глаголском лексемом из које је изведена девербативна именица двочланог предиката)" (Радовановић 1977: 54), односно, ПП се лексикализује у облику глагола који је из истог деривационог гнезда као и именица, уколико таква пунозначна глаголска лексема постоји и уколико у перифрастичну предикатску структуру нису укључени (семантички) модификатори који онемогућују ову комутабилност без последица по значење, нпр. *вршиши контролу* → контролисати, или *извршиши увиђај* → Ø или *изгубишти наду* → 'престати се надати'. Дакле, у овом раду појам ПП и схватање ПП блиско је појму декомпонованог предиката и теоријским поставкама М. Радовановића; оно га обухвата али и проширује на начин како је то учинила З. Тополињска. Отуда перифраза предиката укључује појаву декомпоновања предиката — декомпоновани предикат је подскуп ПП, који је подскуп сложеног предиката, што ће, након типолошког разврставања ПП, бити очигледније:

ДЕКОМПОНОВАНИ ПРЕДИКАТ ⊂ ПП ⊂ СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТ ⊂ ПРЕДИКАТ

2.4. Однос конституената (глагола и именице) у ПП предмет је разматрања већине (главнијих) поменутих радова. Наиме, већ Радовановић указује на то да је именица у ПП носилац његовог лексичког значења, док глагол има функцију вербализатора (Радовановић 1977: 61). Тополињска проширује ово запажање примедбом да глагол осим граматикализиране категоријалне информације (време, начин, вид и др.) уноси и разноврсне модификације у предикатско-аргументску структуру (Тополињска 1982: 36). Керкез закључује да је перифрастични предикат „такав језички феномен чији се конституенти спрежу у оквиру њега у једно недељиво јединство како на граматичком (као носиоци информације о одређеним граматичким категоријама), тако и на лексичко-семантичком нивоу. (...) Сема процесуалности је именици иманентна, а вербални конституент ППК носећи са собом значење процесуалности као примарно имплицира актуализацију исте семе код именице. У случају када таква актуализација није могућа ради се о слободним синтагмама, а не о ППК" (Керкез 1998б: 96). На то да глагол у ПП нема самостално лексичко значење, већ је првенствено носилац граматичких категорија времена, начина, вида, лица и сл., које именица не садржи, указује и терминологија: „Служебная функция таких глаголов подчеркивается и терминологией; ср. „функциональные глаголы”, „полувспомогательные глаголы”, „глаголы-операторы”, „глаголы поддержки”, „глаголы широкой семантики”, „глаголы широкого семантического объема”, „расширители” (Streckformen)" (Апресјан 2004: 3, ф.), синсемантични глаголи, глаголи вербализатори и сл.

2.4.1. Степен лексичке оформљености (тј. степен десемантизованости) глагола-оператора није у сваком поједином случају исти. Он није

исти ни када се ради о глаголу *бити*. Наиме, овај глагол у ПП може функционисати као претежно копулативан — тада је његово лексичко значење сведено на категоријално — нпр. *бити мишљења, бити од значаја, бити на штету* и сл., али може имати и одређено лексичко значење (функционише као семикопулативан): *бити* = апстрактно егзистенцијално значење 'налазити се, постојати', — нпр. *бити у продаји, бити у штрајку, бити на издржавању, бити на камповању* и сл.²³

2.5. Што се тиче терминолошког размилоилажења које постоји у литератури, из предоченог прегледа јасно је да су се два термина оправдано издвојила као најубичајенија: *декомпоновни предикат* (термин који предлаже и у сербокроатистичку литературу уводи М. Радовановић) и *перифрастични предикат* (термин који заступа З. Тополињска, представница польске лингвистичке школе).²⁴ Уз образложение да је концепт појаве о којој је реч у овом раду ближи концепту који заступа З. Тополињска, и да термин декомпоновани предикат имплицира (нужно) постојање недекомпонованог, једнолексемског предиката из којег се деривира декомпоновани, као његова функционална варијанта без разлике у значењу, што није увек случај, определили смо се за термин перифрастични предикат. Термином перифрастични предикат, како је претходно показано, имплицира се значење двоелементне, глаголско-именске конструкције дескриптивног карактера са одређеном функцијом на нивоу језичког исказа (уп. Керкез 1998а: 184), и он се у овом раду поставља као надређен термину декомпоновани предикат.

2.6. У структурном и лексичко-семантичком смислу ПП представљају везане скупове речи које одликује висок степен лексикализације. По томе се они и разликују од самосталних глагола са њиховим адвербијалним аргументима, нпр. *доћи на саслушак : доћи на идеју* или *бити у соби : бити у мислима*. Захваљујући овој особини може се применити тест питања као тест граматичке структуре. За именицу у ПП најчешће се не може поставити питање, што је код допуна уз самосталне глаголе увек могуће (Мразовић—Вукадиновић 1990: 168—169). То је посебно изражено код оних ПП у којима је именница употребљена са предлогом:

Пере је у мислима. ≠ Где / у чему је Пере?
То је на његову корисност. ≠ Где / на чему је то?
Дошађај је брзо у заборав. ≠ Где / у чега је йао дошађај?
Радник је отишао у пензију. ≠ Где / куда је радник отишао?
Зашвореник се налази у бекству. ≠ Где / у чему се налази зашвореник?

Али и код оних код којих је именница без предлога:

Извукли су закључак из његове приче. ≠ Шта су извукли из његове приче?
То је политичка оцијена која ужива подршку јавности? ≠ У чему ужива?

²³ О копулативној и пунозначној употреби глагола *бити* в. у раду Ковачевић (2005).

²⁴ У употреби су и разни други називи о чему исцрпно обавештавају М. Радовановић (1977) и Д. Керкез (1998а).

Урадили су измене у шроцесним законима. ≠ Шта су урадили у јроцесним законима?

Уложили су најор како би најлашили своја йоштраживања. ≠ Шта су уложили како би најлашили своја йоштраживања?

П. Мразовић и З. Вукадиновић примећују да „што је (...) именица у глаголској перифрази конкретнија, постављање питања је све могућније” (1990: 169) и то илуструју следећим примерима:

Majka joj je давала сву своју подршку. — Шта је мајка давала? — Подршку.

Тада се врши прерасподела радног времена. — Шта се врши? — Прерасподела.

Банка врши ислашту износа акредитива. — Шта врши банка? — Ислашту.

3. Перифрастични предикати према другим типовима композиције

3.1. Речено је да је ПП сложен предикат и да је настао слагањем тј. композицијом. Композиција је „хијерархијски модел језичке структуре у коме се сматра да су веће јединице „компоноване” (сложене) од мањих јединица које под другим околностима функционишу независно” (Кристал 1999). Како је ПП компонован од копулативног или семикопулативног глагола и именице, то је он по свом облику врло сличан осталим типовима сложених предиката: копулативном (именском) предикату, сложеном семикопулативном предикату (са фазним, модалним или модалитетним глаголима у функцији оператора) и идиоматизованом предикату. У граматикама није доволно истицана разлика између копулативног, традиционално названог именског предиката и ПП структурираног по моделу *sop + N* (Савицка 1981, Керкез 1997а, 1997б). Што се тиче односа семикопулативних и перифрастичних предиката, неки семикопулативни предикати су по структури и значењу врло блиски ПП; отуда неки аутори предикате са фазним глаголима убрајају у ПП (Керкез 1998а), док други то не чине (Радовановић 1977). Близост идиоматизованог предиката и ПП очитује се у тенденцији ка фразеологизирању коју испољавају ПП (Радовановић 1977). Због евидентне, пре свега формалне, сличности између ПП и осталих типова сложеног предиката, потребно је упоредити ПП са осталим типовима сложеног предиката и разграничити га од њих.

3.2. ПП према копулативном именском предикату

3.2.1. Како се именски предикат²⁵ конструисан по моделу *sop + Nomen*, нпр. *филм је у боји* или *сукња је на фалшe*, формално и струк-

²⁵ Именски предикат је копулативни предикат конструисан по моделу *sop+Lex*, њиме се субјекту „приписује нека квалификација или се он идентификује” (С—П—М 1989: 212).

турно готово не разликује од ПП конструисаног по истом моделу *sop + N*, нпр. Петар је на *губитку* или Радници су у *штрајку*, а како копула ни у именском, најчешће ни у ПП, нема лексичко значење него категоријално, то се разлика између ова два типа предиката пре свега очituје у њиховим именским конституентима и лексично-семантичке је природе. Својство по којем се разликују именице које конституишу именски предикат од именица које конституишу ПП јесте могућност њихове ревербализације.²⁶ На то указује и Д. Керкез „сматрамо да је потребно различити предикате у којима поред копуле (...) фигурира именица са могућношћу ревербализације, од предиката где то није могуће и који чине систем, према класичној терминологији, именских предиката” (Керкез 1997а: 60). Дакле, уколико је именица у служби именског предиката употребљена приједвски, да се њоме одреди (квалификује или идентификује) субјекат односно уколико она не садржи семе својствене глаголским речима, семе процесуалности, догађања, радње или стања²⁷ и не може се вербализовати, реч је о именском предикату; именице које улазе у састав ПП обавезно садрже неку од поменутих сема и имају могућност (ре)вербализације, оне нису употребљене детерминативно, већ се уз њихову помоћ актуализује одређена глаголаска радња или стање (релација субјекат—предикат (С—П) приказује се као динамична тј. има значење процесуалне радње): Петар је на губитку → Петар губи; Радници су у штрајку → радници штрајкују.

КОПУЛАТИВНИ ИМЕНСКИ ПРЕД.	SOP + Nomen	СУКЊА ЈЕ НА ФАЛТЕ	→ —
КОПУЛАТИВНИ ПП	SOP + N	РАДНИЦИ СУ У ШТРАЈКУ	→ РАДНИЦИ ШТРАЈКУЈУ

Из предоченог следи да се именице из класе *nomina deverbativum* и *nomina actionis*, стога што у себи чувају особине глаголских речи с могућношћу ревербализације, не појављују у функцији именског предикатива двочлано организованог копулативног именског предиката; оне конституишу (копулативни) ПП:

У функцији лексичког дела именског предиката (предикатива) јављају се именске речи (именице, приједви, именничке и приједвске заменице, именничке и приједвске синтагме) у номинативу са квалификативним или идентификационим значењем као и именске речи (именице, приједви, именничке и приједвске заменице, именничке и приједвске синтагме) у неком косом падежу (с предлогом или без њега) са квалификативним значењем.

²⁶ Ревербализацију као методу помоћу које је могуће „тачно разграничити апсолутну номинализацију од случајева када именица још увек чува особине глаголске речи” (Керкез 1998б: 95) предлаже и дефинише З. Скоумалова: „Чтобы доказать, что какое-нибудь Sv-слово живо, надо его контекст заменить контекстом с таким V, в глагольном характере которого нельзя сомневаться, т.е. контекстом с Vf, Inf или Dv. Такую замену называем *одлаголиванием* (...). Следовательно, специфическое свойство Sv, в отличие от N или Nv, заключается в том, что любое Sv можно оглаголить, применив некоторую из заданных процедур: если это невозможно, то перед нами Nv” (наведено по Керкез (1998б: 95) цитат из З. Скоумалова (1968) *Синтаксические конструкции с глагольным существительным*. Československa rusistika, Ročník XIII, Číslo 4, Praha, стр. 220–229).

²⁷ Уп. „Интуициона појам стања ближи је појму обележја, а ипак се као стање третира таква семантичка садржина која се површински изражава исто као и радња” (Савицка 1981: 289).

КОПУЛАТИВНИ ИМЕНСКИ ПРЕД.	=	COP + LEX($\neq N_{DEV,ACT}$)
КОПУЛАТИВНИ ПП	=	COP + LEX($= N_{DEV,ACT}$)

3.2.2. У функцији именског предикатива, под одређеним условима, могу се наћи именице из лексичко-семантичке групе речи са општим значењем *nomina agentis* (именице којима се именује и означава или проузроковац или вршилац процеса/радње), нпр. *Пера је ћредеседник* или *Он је власник*. Како ове именице у свом семантичком садржају носе податак и о радњи коју субјекат врши, могуће је, мада не увек, наспрам именског предиката конструисаног по моделу COP + Lex($= N_{agentis}$) успоставити одговарајући прост предикат пунозначног глагола, нпр. *Пера је ћредеседник* → Пера председава, *Он је власник* → он поседује [нешто], или ... који је био *инвеститор* и *извођач* радова ← који је инвестирао и изводио радове (Блиц 1), где глаголско време није употребљено у начелном већ референцијалном значењу да се означи тренутна активност, а не стална (професија). По томе су ове предикатске конструкције сличне ПП. Међутим, оне се могу искључити из категорије ПП с обзиром на то да у језику на предикацију указују тек секундарно (Керкез 1998б: 93), њима се чешће исказује занимање, нпр. *Пера је ковач* ≠ 'Пера (сада, тренутно) кује' и посредно припадност некој групи (Subj. је Lex = 'Subj. је члан / део / један од оних који су Lex'), нпр. *Пера је ковач* = 'Пера је члан / део / један од оних који су ковачи', при чему се укида и сема динамичности и присуство објекта, а глаголско време се не употребљава у референцијалном већ начелном значењу и не може да их супституише прост предикат глагола одговарајућег значења.

3.2.3. У копулативни именски предикат (или именски предикат у ширем смислу)²⁸ могу се уврстити и конструкције са тзв. неправим копулативним глаголима (остати, постати, постајати, звати се, сматрати и сл.);²⁹ неправи — зато што имају одређено значење али је оно непотпуно (неопходно га је допунити именничким или прилевским изразом); копулативни — зато што глагол функционише као копула (приписује субјекту или објекту садржај означен именничким или прилевским изразом дајући му временско-modalни оквир), нпр. *Пера је ћосћао одличан кошаркаш*; *Остали су ћријаћељи*. И код ових предиката, као и код именског, предикатив се употребљава у служби придева, да се ближе одреди (квалификује или идентификује) субјекат или објекат,³⁰ стога се они не могу уврстити у ПП и неће бити разматрани.

3.3. ПП према семикопулативном предикату

3.3.1. Сложени семикопулативни предикат конституишу три врсте семикопулативних глагола: фазни (*ћочећи/ћочињаћи, ћресћати/ћресћати*,

²⁸ Уп. С—П—М (1989: 222).

²⁹ Који се све глаголи сматрају неправим копулативним глаголима в. у С—П—М (1989: 223).

³⁰ Предикатив који се јавља у овом типу предиката зове се допунски (именски) предикатив; о овоме в. С—П—М (1989: 223).

јаши, наставиши/настављаши и сл.), модални (моћи, мораши, смешти, требаши и хтешти) и модалитетни глаголи (досијети/досијевати, имати, мислиши, намеравати, љокушати/љокушавати, усудити се / усуђивати се и сл.) који најчешће као комплементизатор добијају конструкцију да + презент или инфинитив, нпр. Јочео је да ради / радиши; мора да ради / радиши; намерава да ради / радиши. Уз фазне глаголе као комплементизатори могу се појавити и N_{dev} , N_{act} , што утиче на то да ове конструкције формално личе на ПП: Јочеле су Јријреме : вршене су Јријреме; наставили су Јрећоворе : воде Јрећоворе.

3.3.2. Различити аутори се различито односе према семикопулативним предикатима са фазним глаголима.³¹ Радовановић искључује предикате са фазним глаголима из категорије декомпонованог предиката, јер сматра да се у случају постојања девербативне именице уз фазни глагол не ради о декомпозицији предиката, већ о кондензацији реченичног значења уз помоћ номинализоване падежне конструкције: „појаву декомпоновања предиката у језику не треба, међутим, идентификовати са појавом девербативне именице у функцији кондензатора реченичног значења уз тзв. фазне глаголе (односно глаголе фазне модификације) типа Јочети, наставиши, завршиши и сл., када, у ствари, у исказу постоје две примарне корелативне предикације, а не једна — декомпонована, при чему доминирајућа (реченична) реферише о фазној модификацији, тј. о фази реализација зависне (нереченичне) предикације (заступљене девербативном именицом) која функционише као њена семантичка допуна” (Радовановић 1977: 63). Радовановић у напомени указује да се његов приступ појави разлагања предиката осетно разликује од типичног славистичког приступа и као пример наводи ставове П. Адамеца који разликује чак три семантичка типа овог конструкционог модела: 1. конструкције без фазне односно модалне модификације; 2. конструкције са фазном и 3. конструкције са модалном модификацијом (Радовановић 1977: 64, ф.). На страну Адамеца, по питању убрајања конструкција са фазним глаголима у ПП, стала је Д. Керкез образложуји свој став чињеницом да перифрастична предикатска конструкција са одговарајућим семикопулативним глаголом и именицом имплицитно садржи значења предикатских конструкција са фазним глаголима уз ту именицу.³² Чињеница која може да поткрепи уверење да конструкције са фазном моди-

³¹ Фазни глаголи су глаголи који прецизирају одређене фазе у реализацији онога о чему рефирише дата синтаксично-семантичка допуна (Ивић 1970: 44).

³² Керкез даје пример *водиши разговор, започети разговор и завршиши разговор*. Ако се прва од наведених конструкција може парофразирати као 'Х врши процес вербалне комуникације са Y-ом' а друге две као 'Х је почео/прекинуо да врши процес вербалне комуникације са Y-ом', онда „у односу на прву ове друге две конструкције иступају као временски маркиране (...) Значи, уколико се Х налази у стању вербалне комуникације са Y-ом неспорно је да тачка *a* [започети разговор] представља сам почетак датог процеса, а тачка *b* [завршити разговор] његов завршетак, тако да можемо да кажемо да конструкција [водиши разговор] имплицитно садржи значења обеју конструкција, тј. иступа као конструкција са општијим, на временској оси немаркираним значењем” (Керкез 1998а: 186—187, текст у угластим заградама је додат ради појашњења).

фикацијом треба убројати у ПП јесте та да се модификација фазе може извести и префиксацијом тј. да се наспрам неких конструкција са фазном модификацијом може успоставити као синонимичан префиксирани пунозначни глагол нпр. *йочећи ћевати* → *зайевати*, *йочећи говорити* → *трговорити*, односно да се „лексема под одређеним условима анализује (...) синтаксички (упор. *йочећи ћивати* према *зайливати*)” (Пипер 1999: 42). И поред тога предикате са фазним глаголима и глаголским лексичким делом (или глаголским комплементизатором) формализованим помоћу да + презент/инфинитив треба сматрати засебним типом сложеног предиката, а не ПП, из разлога који наводи М. Радовановић. Отуда су у овом раду конструкције са фазним глаголима искључене из корпуса и неће бити анализиране.

3.3.3. Семикопултивне предикате са фазним глаголима не треба поистоветити са предикатским конструкцијама *inchoativa* и *terminativa* (Тополињска 1982). Инхоатива су перифрастични предикати који сигнализују почетну фазу релације са парофразом базираном на предикацији ’почиње да ...’; терминатива сигнализују завршну фазу релације са парофразом базираном на предикацији ’ближи се крају’, ’завршава’ (Тополињска 1982: 37). Дакле, то су ПП који имају фазну парофразу, али не садрже фазни глагол.

3.3.4. Семикопултивни предикати са модалним глаголима у србијској литератури се сматрају засебним предикатским типом, те се, зато што уз њих као допуна не може стајати именица и зато што се „код модалних глагола може говорити о две напоредне предикације” (Керкез 1997а: 61), искључују из ПП. Тако ће бити учињено и у овом раду.

3.3.5. Уз модалне и модалитетне глаголе (ређе уз фазне), у позицији инфинитивне и презентске допуне могу да стоје аналитички глаголско-именички изрази, нпр. Још увек *не можемо изводити закључке* на бази неких полуинформација (← не можемо закључивати) (Днев. 2); Садашња политичка ситуација у земљи *може да нанесе штету* (← може да штети) (Данас); *Преговори са Шпанцима треба да буду одржани у септембру* (← са Шпанцима треба да се преговара у септембру) (Данас). Овде се заправо ради о појави декомпоновања глагола (уколико се ради о инфинитивној допуни), односно његовог одређеног облика (уколико се ради о презентској допуни) у оквиру сложеног семикопултивног предиката.³³ Декомпоновани глагол може бити супституисан „обичним” глаголом, као што је показано. С обзиром на то да овакви предикати имају одлике ПП и да је њихова употреба мотивисана на исти начин као и употреба ПП (употребљавају се у истим ситуацијама), биће укључени у корпус. Ипак, у класификацији неће бити посебно издвојени, иако постоји свест о томе да би се то могло учинити.³⁴

³³ Уп. Танасић (1999).

³⁴ Они ће у класификацији бити сврстани у декомпоноване предикате.

3.4. ПП према идиоматизованом предикату

3.4.1. Идиоматизација неке језичке структуре (неког лексичког споја) јесте поступак попримања извесних својстава непредвидљивих датим (творбеним) правилом, чиме се рашилањивост и прозирност (формална и/или семантичка) тог лексичког споја умањују, при чему настају компактни лексички спојеви — идиоми.³⁵ Идиом као лексичка јединица стоји у основи идиоматизованог предиката,³⁶ на синтаксичком плану може да се реализује као идиоматизовани предикат, нпр. *сјојишти крај с крајем; затворишти вратиा → једва је сјојио крај с крајем; затворио је вратиа будућим преговорима.*

3.4.2. Дакле, идиоматизовани предикат може се одредити као сложени, вишечлани предикат који конституишу глаголске фразне лексеме (идиоми) у финитном глаголском облику, које у погледу форме „показују немогућу или минималну заменљивост, те променљиву постојаност, с могућношћу за извесне трансформације и понеку модификацију; у погледу садржине, углавном нагињу ка непрозирности” (Прћић 1997: 127). То значи да у фразеологизму, односно идиому, који конституише идиоматизовани предикат, речи у споју имају пренесено значење или њихов спој има пренесено значење, због чега је фразеологизам експресивно маркиран,³⁷ нпр. *учиништи/найравишти одлучујући корак ≠ коракнушти*. „Да би се једна перифрастична синтагма могла сматрати фразеолошком, она мора имати или у целини измењено значење (семантичком транспозицијом), или у њеном саставу бар један конституент мора бити носилац фразеологизације (лексичко-семантичке, семантичке сликовите транспозиције и сл.)” (Мршевић-Радовић 1987: 46); у ПП, међутим, ни једна од лексема које га конституишу нема пренесено значење, нити њихов спој има пренесено значење, а ПП је експресивно необележен: *учиништи/найравишти корак = коракнушти*.

3.4.3. ПП показују особине идиоматизованог предиката: „Все такие словосочетания обладают свойствами устойчивости и лексической связаннысти („фразеологичности”, „идиоматичности”), ср. *произносить речь и делать доклад*, но не наоборот; *оказывать влияние и производить впечатление*, но не наоборот; *испытывать гордость и питать надежду*, но не наоборот; и т.п.” (Апресјан 2004: 6), али се не могу сматрати идиоматизованим, већ у структурном и лексичко-семантичком смислу, као везани скупови речи, представљају основу за настајање фразеологизама (Луковић 1996: 150).³⁸ Глаголске перифразе типа *узети учешће, вршишти*

³⁵ Идиом је компактан лексички спој код којег се уочава немогућа или минимална заменљивост, релативно висока постојаност, те непрозирност (Прћић 1997: 115). О проблему идиоматизације в. и Прћић (1997: 71).

³⁶ Овде се под идиомом подразумевају само тзв. фразне лексеме (*иза затворених вратиа; сјојишти крај с крајем*), а као конституенти идиоматизованог предиката једино глаголске фразне лексеме (о типологији идиома в. Прћић 1997: 125—131).

³⁷ Д. Мршевић-Радовић одређује експресивност као категоријалну фразеолошку особину тј. експресивну функцију као основну функцију својствену фразеологизмима (в. Мршевић-Радовић 1987).

³⁸ Ако се, у складу са Прћићевим разматрањима (Прћић 1997), идиоматизованост као главно својство идиома остварује кроз садржинску и формалну идиоматизацију, могу-

анализу и сл. на структурном плану показују одлике других глаголско-именичкx фразеологизама, закључује Д. Мршевић-Радовић, док на лексичко-семантичком плану „нема услова да се овакве перифразе сматрају фразеолошким јединицама” (Мршевић-Радовић 1987: 48), те их, стога, она, по критеријуму одсуства експресивности, искључује из фразеологизама. Већи степен идиоматизованости ПП нарочито се испољава услед редовне употребе ПП у тематски обележеном тексту, при чему долази до устаљивања њихове структуре и лексичког састава: „синтаксички модели с декомпонованим предикатом, у функционалним стиловима у којима се фреквентније појављују, показују и тенденцију фразеологизирања, тачније, образују се релативно сталне везе одређених девербативних именица са одговарајућим копулативним односно семикопулативним глаголима” (Радовановић 1977: 65); услед терминологизације именице долази такође и до терминологизације ПП са том именицом, нпр. *изразићи саучешће, датићи предлог, подићи оштуксницу, водити разговоре, ступити у преговоре, разменити мишљење, тружићи (јрву) йомоћ* и др. Посматрани корпус је показао да је употреба терминологизираних ПП у новинским текстовима честа. Висок степен терминологизације именице помаже де-композицију, нпр. Надам се да ће сада међународна заједница *имати* другачију *йолитику* према Северном Кипру” (< да ће другачије *политизирати / да ће се другачије политички понашати / да ће се другачије понашати у погледу политике према Северном Кипру) (Днев. 1).

III. КЛАСИФИКАЦИЈА ПЕРИФРАСТИЧНИХ ПРЕДИКАТА³⁹

1. *Осврт на досадашња разматрања*

1.1. Иако је појава перифразе предиката у српском језику од раније уочена и до сада у великој мери описана, детаљнија њихова класификација изостаје. Мада Радовановић (1977) врло детаљно (п)описује карактеристичне случајеве појаве декомпоновања предиката, он ипак даје само „смернице” за неку будућу класификацију, истичући да би „изложени материјал требало да послужи за селективни опис, а не и као коначни попис конструкционих решења и лексичких веза које се појављују” (Радовановић 1977: 66—67). У *Граматици српскохрватског језика за стран-*

ће је, и у погледу садржине и у погледу форме, уочити различит степен поседовања овог својства. Тако у погледу садржаја идиоми поседују виши или нижи степен непрозирности, понекад близак пуној непрозирности али и пуној прозирности, а у погледу форме виши или нижи степен постојаности. Све идиоме бисмо, сходно томе, могли распоредити дуж континуума на чијем би се једном крају налазили идиоми који су у погледу садржине блиски пуној прозирности, а у погледу форме поседују нижи степен постојаности, а на другом идиоми потпуно непрозирног садржаја и са вишом степеном постојаности. ПП код којих је услед тематски или терминолошки везане употребе изражена тенденција ка фразеологизирању тј. идиоматизацији, приближавају се оном крају континуума на којем се налазе идиоми који поседују мањи степен идиоматизованости.

³⁹ Ово поглавље представља проширену, допуњену и делимично изменјену верзију рада *Прилог класификацији и лексикографској обради перифрастичних предиката* (Коњник 2005). Класификација ПП је у овом раду допуњена још једним критеријем.

це истиче се да има много типова глаголских перифраза јер је и разноврсност могућних предлога и разноврсност падежних облика у којима може бити именица велика; издвају се два основна морфосинтаксичка модела глаголских перифраза: функционални глагол + именица 1) са предлогом или 2) без предлога, и у оквиру сваког модела набрајају се подтипови који се своде на разликовање падежног облика именице. Д. Керкез предлаже класификацију типова перифрастичних предикатских конструкција према њиховим конститутивним елементима.⁴⁰

1.2. Приликом разлагања (декомпоновања, перифразе) предиката дешава се двоструки синтаксички деривациони процес чији су основни елементи 1) номинализовање предикације и 2) екстракција вербалног елемента из номинализоване предикације у виду глаголске копуле или семикопулативног глагола, при чему именица остаје носилац његовог лексичког значења (Радовановић 1977: 61). Иако се не може говорити о апсолутној подељености лексичких и граматичких функција и значења између именице и глагола у ПП (Керкез 1997а, 1998б), неспорно је да именица претежније носи лексичко значење, док је глагол, уз могућност да унесе семантике модификације, примарно носилац формалних граматичких показатеља. Глагол у ПП не чува (и не реализује) своје основно значење, посебно ако је пунозначан; битно је присуство значења процесуалности, које му је иманентно и које „имплицира актуализацију исте семе код именице“ (Керкез 1998б: 94). Уколико, међутим, глагол чува своје значење, или је експресивно обележен тако да уноси додатну, нову предикацију корелативну постојећој (означеној глаголском именицом), такве предикате не треба сматрати перифрастичним: „о декомпоновању предиката не ради се ни у случају када девербативна именица и доминирајући предикат функционишу као експоненти двеју корелативних предикација, при чему је доминирајућа семантички пунозначна, па би њено одсуство за дати исказ значило и једну информацију мање. Ово посебно важи за оне случајеве када у лексикону језика не постоји глаголска лексема која би семантички била у стању да обједини значења обеју корелативних предикација, нпр.: У последње нас вријеме новине све више засићају информацијама о неправилној подјели станова у неким срединама ... [← Информишу шако да засићају]“ (Радовановић 1977: 63—64).⁴¹

⁴⁰ Према припадности глаголског конституента одређеном лексичко-семантичком пољу све ППК Керкез дели на: 1. конструкције без фазне и квалификативно-квантитативне модификације а) са напоредном истокоренском глаголском лексемом и б) без напоредне истокоренске глаголске лексеме; 2. конструкције са фазном модификацијом и 3. конструкције са квалификативно-квантитативном модификацијом (Керкез 1997б). У нашем раду конструкције са фазним глаголима су искључене из регистра ПП, па самим тим класификација коју предлаже Д. Керкез није у потпуности прихватљива.

⁴¹ Чини се да примери: Хрватски премијер Иво Санадер одмах је реаговао изјавом да хрватска влада за свој рад, укључујући и политику повратка Срба, добија добре оцене од међународне заједнице (← је реаговао тако што је изјавио) (Пол. 1) и Места на којима су животиње доносиле младе на свет никако не чисте метлом већ ... остатке правилно уништавају — спаљивањем, уз дезинфекцију (← уништавају тако што спаљују) (Блиц 2) боље илуструју описану ситуацију. Потврда да се Радовановићев пример може третирати као ПП налази се у томе што експресивно употребљен глагол засићаши као семантичко-комуникативни еквивалент има прилоге *мнogo* и *чесито*: У последње нас вријеме новине све више засићају информацијама о неправилној подјели станова у неким срединама ... [← Информишу шако да засићају]

1.3. Код једног броја ПП, постоји могућност да се „одговарајућом заменом глаголског дела аналитичке конструкције”, о чему пише М. Ивић (1988), постигне „концизно исказивање нових информација о ономе што означава њен именички део” (3), нпр. *дати обећање* → обећати, антонимијски лексички пар *одржати обећање / йоғазити обећање*; *дати обавештење — ڀренети обавештење — йослати обавештење — добити обавештење* и сл. Заменом глаголске лексеме близкозначним или антонимним глаголом (антонимним глаголским паром) не дешавају се промене у структури предиката (он и даље остаје перифрастичан), промене се испољавају на семантичком плану: предикација означена именицом семантички се модификује, нијансира, тако што се 1) уз њу појављује подразумевана секундарна предикација, садржана у доминантној (када се употреби близкозначни глагол) нпр. *дати обавештење → обавесити : ڀренети обавештење → обавесити + 'добити обавештење од некога да би га дао некоме'*; или 2) тако што постаје антонимна (када се употреби антонимни глагол) нпр. *дати обавештење → обавесити : добити обавештење → бити обавештен; дати обећање → обећати : одржати/иситуити обећање → 'дати обећање' + 'учинити оно ћито је обећано' : йоғазити обећање → 'дати обећање' + 'не учинити оно ћито је обећано'*. Не мора се увек радити о глаголу који ће са „основним” глаголом ступити у однос (праве) антонимије чија је супротстављеност заснована на принципу присуство/одсуство или знатна заступљеност / незнатна заступљеност, већ је могуће да „нови” глагол успостави са „основним” однос тзв. pragматичне антонимије — повезивање двеју радњи у нашој свести по било каквој супротности (Премек 1997: 146—149). Могућност нијансирања предикатског израза на овај начин веома је погодна и коришћена (то потврђује број забележених примера у корпусу); број глагола који може да супституише „основну” глаголску компоненту у ПП није ограничен и практично зависи једино од лексичке спојивости са именицом.

1.4. Прелазећи сада на класификацију, овде ће бити предложена два главна критерија на основу којих је могуће извршити класификацију ПП. Први, по узору на М. Радовановића, објединио би структурни, лексички (према семантичким обележјима глагола у ПП) и морфосинтаксички критериј (према морфосинтаксичким обележјима именице), према којем бисмо издвојили две основне категорије ПП: копулативни и семикопулативни, и даље, у оквиру њих, посебне моделе, типове и подтипове. Други критериј би се тицаш реченичне, предикатско-аргументске, структуре, која приликом трансформације ПП у одговарајући прост глаголски, мора или не мора да се мења.

2. Први критериј: структурно-семантички

Применом првог критерија — према структури, семантичким обележјима глагола и морфосинтаксичким обележјима именице — могуће је

формацијама о неправилној подјели станова у неким срединама ... (← информишу чесито и много).

издвојити две основне категорије ПП: (1) копулативни ПП и (2) семикопулативни ПП.

(1) Копулативни ПП

У позицији глаголске компоненте јавља се копулативни глагол *јесам/бийши*, а као комплементизатори именице $N_{(dev,act)}$ са семом процесуалност /+/.⁴² Могу се издвојити следећи структурни модели:⁴³

[1] Модел: /Subj./ + Pred. [cop + Ø/Prep. + C{ $N_{(dev,act)}$ }]

Експликација субјекта није обавезна; уз копулу се појављује именица у одређеном падежном облику *са йредлогодом или без йредлога*. Регистроване су именице у следећим падежним облицима:

1. cop + Ø/od + G{ $N_{(dev,act)}$ }

*бийши мишљења, бийши кршења, бийши злоупотреба*⁴⁴

Радници Неготинске штампарије су *мисљења* да у овај спор треба да се укључи Агенција за приватизацију (← мисле) (Данас); Перница Здравковић тврди да *је* код приватизације „Неметала“ *било кршења* закона (← је кршен) (Блиц 1); Према његовим речима, спреман је да помогне суду да се утврди да ли *је* уопште *било злоупотреба* посланичких картица (← су злоупотребљаване) (Днев. 2)

*бийши од значаја*⁴⁵

Ти телефони *би били од великог значаја* за истрагу (← би много значили) (Пол. 2)

2. cop/semcop [biti] + u/na + L{ $N_{(dev,act)}$ }

бийши у штрафјку, бийши у снору, бийши у рашу

Редакција ... је већ девет дана у *штрафјку* (← штрафју) (Блиц 2); Милојевићи *су у снору* са Томиславом (← се споре) (Блиц 2); Пошто *је* земља *била у рашу* и казне за крађу су биле увећане (← је ратовала) (ВН 2)

⁴² Значење глагола *бийши* у највећем броју примера своди се на чисто категоријално значење, те се ПП са глаголом *бийши* могу сматрати копулативним ПП. Ипак, постоје и такви примери у којима глагол *бийши*, поред категоријалног, уноси у дату предикатску структуру у извесној мери оформљено значење (функционише као семикопулативни глагол), те би се такви примери могли сматрати семикопулативним декомпонованим ПП. Реч је, углавном, о примерима типа cop + u/na + L{ $N_{(dev, act)}$ }, у којима глагол *бийши* реализује апстрактно егзистенцијално значење 'налазити се, постојати', што ће у класификацији бити истакнуто додавањем алтернативног cop/semcop [biti] (пр.: У ѕрдаџи /су/ карте за „Егзит“ (Блиц 1, наслов) > Карте за „Егзит“ се налазе/ће/ствоје у ѕрдаџи; Редакција ... је већ девет дана у *штрафјку* (Блиц 2) > Редакција ... се већ девет дана *налази* у *штрафјку*; Како се наводи, број лица која су *на издржавању* малолетничког затвора не може се поистоветити са... (Днев. 1) > Како се наводи, број лица која *се налази* на *издржавању* малолетничког затвора не може се поистоветити са...; *Нује он ту на привременом раду* нити је то место по његовој жељи (Блиц 1) > *Не налази се он ту на привременом раду* нити је то место по његовој жељи...).

⁴³ Због ограниченог простора неће бити наведени сви регистровани примери за дати модел или тип, већ ће се из мноштва забележених изабрати до три примера.

⁴⁴ Напомена о агенсу: *бийши мишљења* — има пуну персоналну парадигму јер је његов једнолексемски еквивалент активан глагол; *бийши кршења* — обавезно анонимизација агенса.

⁴⁵ 1. бити од значаја — са лексички формираним или анафорским субјектом (то је за мене од значаја) и 2. бити значајан (утицајан), он је човек од значаја (за науку).

бийти на ѡубићку, бийти на камйовању, бийти на издржавању

Мештани кажу да су покушавали да јунад и јагањце извозе регуларним путем, али да су били на ѡубићку (← да су губили) (Днев. 1); Прошлог лета је била на камйовању петнаест дана (← је камповала) (Пол. 1); Како се наводи, број лица која су на издржавању малолетничког затвора не може се поистоветити са... (← која издржавају) (Днев. 1)

3. [cop + pod + I{N_(dev,act)}]

бийти ћод зашићишом, бийти ћод сћечејем, бийти ћод присмотром

Засавица је природни резерват прве категорије и, наравно, ћод зашићишом је државе (← штити је држава) (Данас); „Милан Видак” је ћод сћечејем од фебруара (← Ø) (Блиц 2); Кућа је све време била ћод присмотром и те информације се дају лако проверити (← је била посматрана) (Днев. 2)

4. cop + na/za + A{N_(dev,act)}

бийти на штешу

Ја се бојим да то по ко зна који пут не буде на штешу Срба (← не штети) (ВН 1)

бийти за похвалу

Кеса за ђубре било је заиста доволно и излетници су их користили што је за сваку похвалу (← треба похвалити) (Днев. 2)

5. cop + pri + L{N}

Овај тип специфичан је по томе што се у позицији номинализоване компоненте јавља, не девербативна, већ именица у функцији партикулативатора, која се може довести у везу са глаголом.

бийти ћри крају

При крају је постављање електричне расвете (← завршава се) (Днев. 2)

[2] Модел: Subj.[N{N_(dev,act)}] + Pred.[cop + Lex]

Овај модел је специфичан по својој структури и одступа од формуле PP = cop/semcop + N_{dev,act}. Девербативна именица се налази у позицији граматичког субјекта и отуда је она увек у номинативу; копула је у финитном глаголском облику и функционише као оператор копулативног предиката са придевом као лексичким делом (предикативом). Трансформацијом се именица ревербализује творећи једнолексемски предикат, а копула са лексичким делом (придевом) се трансформише у прилошку лексему која детерминише новонастали (прост) предикат: Subj[N{N_(dev,act)}] + Pred.[cop + Lex_{adj}] → Adv + V_{punoznačan}, нпр. *зарађа није била лоша ← није лоше зарађено*. У позицији лексичког дела предиката поред придева могу се јавити још и прилог или упитно-односна заменица. Такође, девербативна именица може (са именицом у генитиву) образовати тзв. субјекатски генитив.⁴⁶ Тада имамо: Subj.[N{N_(dev,act)} + G] + Pred.[cop + Adj/Adv/Pronom].

⁴⁶ „Генитив који детерминише (глаголску) именицу а алтернира са номинативом који улази у конгруентну везу са одговарајућим глаголом познат је као субјекатски генитив” (Фелешко 1995: 25).

Одзив младих снага је заиста *одличан* ... (← младе снаге се одлично одазивају) (Днев. 1); *Употреба хемијских средстава* ... *апсолутно је забрањена* (← забрањено је употребљавати хемијска средства) (ВН 1); *Цена карте је од 900 до 1.300 канадских долара* (← карта кошта...) (ВН 2)

[3] Модел: /TO/ + Pred.[cop + N{N_(dev.act)}] + N_{G/D}/Adj_{poses}

И овај модел је специфичан по својој структури и одступа од формуле $PP = cop/semcop + N_{dev.act}$. Редослед конституената није обавезан, нити присуство сваког од њих. Просентенцијализатор ТО може и не мора бити експлициран. Копулативни глагол функционише као оператор копулативног предиката са девербативном именицом у номинативу; вршилац радње исказује се субјекатским генитивом, логичким субјектом у дативу или присвојним пријевом. Трансформацијом, именица у генитиву/дативу (односно присвојни пријев) добија облик номинатива (односно упитно-односна заменица се трансформише у номинативни облик одговарајуће личне заменице) и постаје граматички субјекат, а копулативни глагол који је функционисао као оператор копулативног предиката са девербативном именицом трансформише се у једнолексемски прост предикат.

Резултати председничких избора неће донети ништа посебно ново што ће одредити будућност Србије, *оцене је аналитичара* (← оценили су аналитичари) (Курир 1); *Намера нам је да током јуна прикупимо што више добрих понуда* (← намеравамо да) (ВН 1); Бејкон је рекао да *што неће бити његова одлука* (← он о томе неће одлучивати) (ВН 1)

[4] Модел: Subj.[N{N_(dev.act)}] + cop

Такође специфичан модел, не само по структури, већ и по томе што се њиме увек анонимизира агенс, обезличава, уопштава и/или пасивизира реченична структура.

У почетку, *лешови ће бити* једном недељно (← летеће се једном недељно) (ВН 2); Шеф локалне полиције Огњан Стефанов је рекао да *ће „ако затреба бити и званичне информације”* (← да ће ако затреба и званично информисати) (Днев. 1); *Додовор је био* да свака странка министарство које јој припадне опскрби сопственим кадровима (← договорено је да ...) (Блиц 1)

(2) Семикопулативни ПП

У позицији глаголске компоненте јављају се семикопулативни глаголи или пунозначни који су делимично или у потпуности десемантизовани те функционишу као семикопулативни, а као комплементизатори именице N_{dev.act} у одређеном падежном облику са предлогом или без њега (у зависности од рекције глагола). Број глагола који могу да се нађу у функцији глагола оператора није коначан, али се одређени глаголи ипак чешће јављају од других.

У оквиру семикопулативног ПП могу се издвојити два семантичка модела: [1] декомпоновани предикат, онако како га је дефинисао М. Радовановић, с напоменом да се под декомпонованим предикатом подразумевају они ПП према којима је могуће генерисати један (обично истокоренски) пунозначни глагол, који је синонимичан и комутабилан са да-

тим ПП, без обзира на то да ли у српском језику постоји или га је потребно реконструисати (нпр. *вршићи анализу* → *анализираћи*; *имати интенцију* → **интенцираћи, намераваћи*); и [2] ПП са семантичким модификацијама, обухватао би оне предикате код којих, углавном, није могуће генерисати један пунозначан глагол, а да се не изгубе иначе присутне модификације у предикатско-аргументској структури, нпр. *издубити наду* ≠ *надаћи се* (→ 'престапи се' *надаћи*); *уђустити се у кришку* ≠ *кришити-ковати* (→ 'ћочећи' *кришковати*).

[1] Декомпоновани предикат: /Subj./ + Pred.[semcop + C{N_(dev,act)}] → V_{punoznačan}
Могу се издвојити два структурна типа:

1. /Subj./ + Pred.[semcop + A{N_(dev,act)}] → V_{punoznačan}

Девербативна именица је у облику акузатива и остварује синтаксичку позицију објекта, те у пасивној конструкцији аутоматски прелази у позицију субјекта и добија облик номинатива. Такође, именица ће имати облик номинатива и субјекатску функцију и у случају употребе тзв. рефлексивног пасива, односно синтаксичке структуре у којој се уз глагол (у личном глаголском облику) појављује морфема *се* која није у његовом лексичком саставу, већ се јавља као морфосинтаксичко средство аномилизације агенса, нпр. *он врши анализу* > *анализа се врши*. Номинативни облик именице је, у том случају, заправо, формална последица измене синтаксичких улога објекта и субјекта, условљене другачијом хијерархијацијом пасивног исказа у односу на актив.

2. /Subj./ + Pred.[semcop + /Prep./ + C{N_(dev,act)} \ A{N_(dev,act)}] → V_{punoznačan}

Овај тип обухвата све остале случајеве употребе именице тј. појављивање именице у различитим (предлошко-)падежним конструкцијама, ван категорије слободног акузатива.

У функцији глагола-оператора оба типа декомпонованог предиката, јављају се различити семикопултивни глаголи, чији број није коначан. Најчешће су то глаголи *вршићи* и *обавићи*,⁴⁷ а затим и глаголи *имати*, *дати*, *добити*, *водити*, *чинити*, *пружити/пружати* и др. Списак глагола који конституишу глаголску компоненту декомпонованог предиката утврђује М. Радовановић, а потом га допуњују и други аутори.⁴⁸ У нашем корпусу регистровано је преко 200 глагола. Због тако великог броја неће сви моћи бити наведени. Ради илустрације, биће наведено само неколико.⁴⁹

⁴⁷ Уп. Луковић (1996: 147).

⁴⁸ В. Жибрег (1987), Ивић (1988), Мразовић—Вукадиновић (1990).

⁴⁹ При избору глагола којима ће бити илустрована употреба декомпонованог предиката руководили смо се следећим критеријима: (1) велик број именица са којима образују ПП и (2) нерегистровање глагола у раду М. Радовановића (1977). Уз глагол се под бројем 1) наводи један пример (из мноштва забележених) за тип декомпонованог предиката када

БАВИТИ СЕ

1) —

2) [semcop + I{N_(dev,act)}] Ради [се] о успешној компанији која *се бави израдом* металних конструкција (← израђује металне конструкције) (Блиц 2)

ДЕСИТИ СЕ

1) Чудна је коинциденција да *се хайшење* директора и *найад* на „МК Комерц” па и самог Костића *десио* убрзо након смене неколико кључних људи новосадске и покрајинске полиције (← да је директор ухапшен и „МК Комерц” па и сам Костић нападнут) (Данас)

2) —

ДОЋИ (ДОЛАЗИТИ)

1) —

2) [semcop + do + G{N_(dev,act)}] *До сукоба је* дошло када су Талибани покушали да заузму главни град (← сукобили су се) (Блиц 2)

[semcop + u/na + A{N_(dev,act)}] Док су се извлачили из преврнутог „аудија” ... неповређена четворка *дошла је* у сукоб са радницима на градилишту (← сукобила се) (ВН 2); Гласаћу, можда, једино кад моји *дођу на власт* (← завладају) (Блиц 1)

[semcop + N{N_(dev,act)}] Министри су позвали владу у Сарајеву да настави реформски курс ... како *подстицаји* за напредак и реформе *не би долазили* само од међународне заједнице (← како не би само међународна заједница подстицала напредак) (Пол. 2)

ДРЖАТИ

1) О томе ће вероватно проговорити и члни људи из ДСС, пошто *држе састанке „на врху”* (← састанче) (ВН 2)

2) [semcop + u + L{N_(dev,act)}] Тај младић, чији идентитет полиција још *држи у шајносћи* тренутно је првоосумњичени за покушај убиства (← тај) (Пол. 2)

ИМАТИ

1) *Имамо* одличну *сарађњу* с Извршним већем Војводине (← одлично сарађујемо) (Днев. 1)

2) [semcop + G{N_(dev,act)}] *Има најава* да ће сада покушати да пресеку комуникације (← најављује се) (ВН 1)⁵⁰

[semcop + na/u + L{N_(dev,act)}] *Имајте на уму* да лиснато поврће (рецимо зелена салата) претходно треба да се потопи у врелу воду и остави да се прохлади (← ’знајте’, ’пазите’, ’не заборавите’) (Блиц 1); За финансирање форсирања домаће робе Влада и надлежно министарство *имају у виду* и помоћ банкара (← ’рачунају’ на) (Днев. 2)

је N_{dev,act} у слободном акузативу и под бројем 2) по један пример за остале предлошко-падежне реализације именице. Уколико у корпусу не постоји потврда било за први, било за други тип, то је обележено цртом (—).

⁵⁰ Радовановић напомиње да: „У „егзистенцијалним” конструкцијама с глаголом *имати*, поготово у њиховим негираним реализацијама, акузативна форма девербативне именице може слободно алтернирати са одговарајућим генитивним облицима” (Радовановић 1977: 73, ф.). О алтернирању акузатива и генитива уз глагол *имати* односно *немати* писао је Јован Кашић, *Један случај утицаја синтаксичко-семантичких фактора на избор форме објекта*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XVI/2, Нови Сад, 1973, 133—138.

КАЗАТИ

1) —

2) [semcor + u + L{N_(dev,act)}] Ове године биће исплаћено 530 евра ...
каже се у саопштењу Народне банке (← саопштава Народна банка) (Данас)

НАНЕТИ (НАНОСИТИ)

1) Садашња политичка ситуација у земљи може да нанесе штету (←
да штети) (Данас)

2) —

НАПРАВИТИ

1) То је оно што су чекали, да виде да ли ће ова влада најправићи договор
са Фондом (← да ли ће се ова влада договорити са Фондом) (Днев. 1)

2) —

ОДВИЈАТИ (СЕ)

1) Трговина стратешким производима ... одвија се уз дозволе које издаје
Министарство за трговину (← стратешким производима се трагује уз дозво-
ле ...) (Днев. 1)

2) —

ПАСТИ (ПАДАТИ)

1) —

2) [semcor + N{N_(dev,act)}] Реакција медија и политичара била је жесто-
ка, јале су тешке претило се) (ВН 1)

ПОДНЕТИ (ПОДНОСИТИ)

1) Када изађемо из болнице и скупимо доказе вероватно ћемо поднети
штуксбу (← вероватно ћемо их тужити) (Блиц 2)

2) —

ПОКРЕНУТИ (ПОКРЕТАТИ)

1) Иницијатива за „настављање” рада ВАНУ покрећана је више пута
(← више пута је иницирано настављање рада ВАНУ) (ВН 2)

2) —

СНОСИТИ

1) Упитан да ли ће Република Српска сносити одговорност ако БИХ
због несарађења са трибуналом не буде примљена у Партнерство за мир ...
Бонд је одговорио да не жели да одговара на хипотетичка питања (← да ли
ће Република Српска одговарати) (Данас)

2) —

СТУПИТИ (СТУПАТИ)

1) —

2) [semcor + u/na + A{N_(dev,act)}] „Блиц” није успео да ступи у контакт са извођачем радова (← да контактира са извођачима радова) (Блиц 1),
Споразумом о сукцесији ... је ступио на снагу 3. јуна (← је постао правоснажан / почeo да важи) (ВН 2)

УПУТИТИ (УПУЋИВАТИ)

1) Израелски премијер Аријел Шарон упутио је претило Јасеру Арафату (← запретио је) (Днев. 2)

2) —

ЗАДОБИТИ

- 1) У Расову код Бијелог Поља, нападнут је имам Ирфан Асановић, који *је и задобио лакше ђовреде* (← који је и лакше повређен) (ВН 1)
 2) —

С обзиром на то да није било могућно представити све семикопултивне глаголе који су регистровани у корпузу као конституенти декомпонованог предиката, нису наведени ни сви облици формализације именице у декомпонованом предикату ван категорије слободног акузатива. Стога ће овде, независно од глагола уз које се именица у таквој употреби појављује, бити набројани сви регистровани падежи такве употребе:

semcop + N{N_(dev,act)}: Министри су позвали владу ... да настави реформски курс ... како *идештијаји* за напредак и реформе *не би долазили* само од међународне заједнице (← како не би само међународна заједница подстицала напредак) (Пол. 2);

semcop + G{N_(dev,act)}: *Има најава* да ће сада покушати да пресеку комуникације (← најављује се) (ВН 1);

semcop + do + G{N_(dev,act)}: Као што је Колин Пауел јасно *давао до знања* да није опчињен идејама свеколиког демократског преображаја Близког истока (← обзнањивао) (Пол. 1);

semcop + iz + G{N_(dev,act)}: *Из ћиштамаје ће изаћи* у јуну 2006. (← одштампаће се) (Днев. 1);

semcop + van + G{N_(dev,act)}: У складу са одлуком Уставног суда да *ван снађе стави* општинску одлуку (← да обеснажи) (Блиц 2);

semcop + s + G{N_(dev,act)}: Као повереник синдиката „Независност“ послодавац га није могао *удаљиши с њосла* (← отпустити) (Днев. 1);

semcop + D{N_(dev,act)}: Добили смо поверљив извештај ... према коме *је* ирачки председник ... *био изложен* физичкој и психичкој *тартиру* (← је био физички и психички мучен) (ВН 2);

semcop + u + A{N_(dev,act)}: Док су се извлачили из преврнутог „аудија“ ... неповређена четворка *дошла је у сукоб* са радницима на градилишту. (← сукобила се) (ВН 2);

semcop + na + A{N_(dev,act)}: Оживљавањем овог плана *дало би се на знање* колико нам је битна Фрушка гора (← обзнанило би се) (Днев. 2);

semcop + za + A{N_(dev,act)}: Вода из ових бунара [се] *може ући* *таребљавашти* за *тиће* (← се може пити) (Днев. 1);

semcop + pod + A{N_(dev,act)}: Нова централа [је] модеран управљачки центар који целокупну радио мрежу источне и јужне Србије *довођи* *под контролу* (← контролише) (Данас);

semcop + I{N_(dev,act)}: Ради [се] о успешној компанији која *се бави израдом* металних конструкција (← израђује) (Блиц 2);

semcop + pod + I{N_(dev,act)}: *Под заштитом* државе *нашли* су [се] и готово све суботичке шуме (← држава је заштитила готово све суботичке шуме) (ВН 1);

semcop + sa + I{N_(dev,act)}: Чињеница [је] ... да су веома ретки они који су у стању да све што је у књизи дато *прихваташте* *са разумевањем* (← разумеју) (Днев. 1);

semcop + u + L{N_(dev,act)}: Делегација амбасадора ... *боравила је* јуче у целодневној *посети* Кикинди (← посетила је) (Днев. 2);

$\text{semcop} + \text{na} + L\{\text{N}_{(\text{dev}, \text{act})}\}$: Од првих тактова мелодиозне уводне теме ... интерпретација је логично нарастала, бујала и добијала на интензитету ... ($\leftarrow$ и интензивирала се) (Днев. 1);

Постоје и такви примери у којима је дошло до двоструке или више-струке перифразе предиката: Паралелно са тим радовима *шетиће и пријатељема пројекта* за други мост преко Дунава ($\leftarrow$ припремаће се пројекат $>$ пројектоваће се) (Пол. 2); Како најављују у Штрајкачком одбору, у *шоку је подношење* кривичне пријаве против Драгана Живковића ($\leftarrow$ тече / одвија се подношење $>$ подноси се) (Данас); До краја месеца биће завршен мост у Остружници а у *шоку су радови и на изградњи* тунела на овој саобраћајници ($\leftarrow$ теку / одвијају се радови на изградњи $>$ ради се на изградњи $>$ гради се) (Пол. 2).

[2] ПП са семантичким модификацијама: /Subj./ + Pred.[$\text{semcop} + C\{\text{N}_{(\text{dev}, \text{act})}\}$] $\rightarrow$ /Agens/ + $V_{\text{faze}} + \text{compl.}[V_{\text{punoznačan}}]$ ⁵¹

Овај тип ПП обухвата оне предикате код којих није могуће генери-сати један пунозначан глагол, а да се не изгубе присутне модификације у предикатско-аргументској структури: *изгубити наду* $\neq$ *надати се* ($\rightarrow$ 'престати се' надати).

3. Тополињска је издвојила неколико типова оваквих ПП-израза. Следећи њен приступ могуће је издвојити следеће семантичке типове:

1) Инхоативни ПП

Семикопулативни глагол уноси у предикатско-аргументску структуру значење почетне фазе; могуће га је парапразирати изразом базираним на предикацији 'почиње да ...', односно сложеним предикатом са фазним глаголом који сигнализира почетну фазу.

Довоје је у непријатну ситуацију многе из света филма када *се ... уђу-стио* у жестоку *критику* рата у Ираку ($\leftarrow$ кад је почeo да жестоко критикујe рат у Ираку) (Блиц 1); *Кренула [је]* у *шошараџ* за новим песмама ($\leftarrow$ почела је да тражи нове песме) (Блиц 2); Стотине талибанских бораца *скупило је у штрафј* глађу ($\leftarrow$ почело је да штрафјује глађу) (Днев. 2)

2) Терминативни ПП

Семикопулативни глагол уноси у предикатско-аргументску структуру значење завршне фазе; могуће га је парапразирати изразом базираним на предикацији 'завршава се', 'ближи се крају', 'престаје да ...', односно сложеним предикатом са фазним глаголом који сигнализира завршну фазу.

Више од 250 радника Југоремедије јуче *је обуставило рад* ($\leftarrow$ јуче је престало да ради) (Данас); Није реално очекивати да *се нейоверење ... брзо*

⁵¹ Поред ове могућа је и структура: Subj. + Lok. + Pred.[$V_{\text{evolucioni}}$] $\rightarrow$ /Agens/ + Adv + $V_{\text{punoznačan}}$ (или: /Agens/ + Pred.[$V_{\text{faze}} + \text{compl.}(V_{\text{punoznačan}})$]), пр. бес у њему расте $\rightarrow$ он све више бесни (или: он почиње да бесни).

изгуби (← да се престане не веровати)⁵² (Днев. 2); Још *се нису смириле расправе* о најновијем Кустуричином филму (← још се нису приближиле крају / завршиле расправе о ...) (Пол. 1)⁵³

3) Градабилни ПП

Семикопултивни глагол уноси у предикатско-аргументску структуру значење градабилности:

а) градабилност /+/
Изражава се појачавање интензитета радње (значење 'расте', 'повећава се').

Многе афере ... само су *појачале сумњу* да се од прислушкивања ... није одустало (← само су довеле до тога да се још више сумња) (Днев. 1); Туристи би волели да се стаза што пре продужи, јер је она уједно и инструмент *да се постепени репионални развој* и туризам (← да се регија и туризам више развијају) (Днев. 1); Управо *добија на значају* (← више значи) (Блиц 2)

б) градабилност /-/
Изражава се слабљење интензитета радње (значење 'опада', 'смањује се').

Цена акција „Пинкија” из Сремске Митровице је јала за 19,94 (← акције су појефтиниле / мање коштају) (Днев. 1)

4) Модални ПП

Семикопултивни глагол уноси у предикатско-аргументску структуру значење модалности; могуће га је парофразирати сложеним предикатом са модалним глаголом.

Без вере нема ни излечења (← без вере 'се не може ни' излечити) (Днев. 1);⁵⁴ *Нема бербе* кад је време облачно (← не бере се / не може се брати кад је време облачно) (Блиц 2); Та кућа у којој сада живи породица Тадић заправо и није нека резиденција, тамо *нема говора* ни о каквом луксузу (← не може се говорити ни о каквом луксузу) (Курир 1)

5) Каузативни ПП

Семикопултивни глагол уноси у предикатско-аргументску структуру значење каузативности; могуће га је парофразирати изразом базираним на предикацији 'проузрокује да', 'чини да'.

Уколико је све време био у Београду, надохват руке, а да није био ухапшен, то *нарушава уверење* не само у полицију, него и у државу (← то узрокује да се не верује) (Днев. 2); И то у Београду, на сопственом кућном прагу, што у великој мери ... *отвара и сумњу* у доследност намере да се чо-

⁵² Парафраза *престанити не веровати* семантички је подударна са *потечати веровати*, те би се овај пример могао интерпретирати и као инхоативни ПП.

⁵³ Поред информације о терминативности садржана је и информација о квалитету радње.

⁵⁴ Посматрано са семантичког становишта овде би се могли убројати и примери са копултивним ПП типа *што је за сваку похвалу* = што треба похвалити.

век који је Србији скривио много ... заиста смести иза решетака ($\leftarrow$ узрокује да се сумња) (Днев. 2); Реч је, заиста и о поразу самог Коштунице, истиче Мићићева, зато што је у питању концепт за који се он залагао јер је, уз све остало укинуо цензус за избор првог човека државе и тиме нас сада, *ставио у позицију ризика* да добијемо недемократског председника ($\leftarrow$ учинио да ризикујемо) (ВН 2)

Постоје примери који се не могу убројати ни у једну од наведених врста, а које припадају овом типу ПП. Такви су нпр. ПП којима се сигнализира промена у односу на раније стање, понављање радње већи број пута или континуираност процеса односно радње: Основно питање које се намеће јесте шта чинити да брзо *не упаднемо* у тешку дужничку кризу ($\leftarrow$ да не постанемо дужни / да се не задужимо) (Пол. 2); Њени родитељи су испричали новинарима да су се први симптоми почели појављивати у јануару ове године, када је девојка често *шадала* у *депресије* и осећала повремену слабост. ($\leftarrow$ бивала депресивна) (ВН 2). *Поверење се* полако *враћа* и Јубанка има чак и појединачних дознака већих од 100.000 евра ($\leftarrow$ поново се верује) (Днев. 2); Израелске трупе ће се повући из Газе, али ће *задржати* пуну *контролу* над морем ($\leftarrow$ и даље ће контролисати / наставиће да контролишу) (Пол. 2).

3. Други критериј: реченична структура

Други важан критериј за класификацију ПП могао би се формулисати као питање: Да ли, приликом трансформације реченице са ПП у реченицу са одговарајућим простим глаголским предикатом, долази до промене реченичне структуре?

Наиме, приликом трансформисања реченице са ПП у реченицу без ПП не мора доћи ни до какве промене, нпр. Сви мештани *шосеји* су *договор* да се окупе испред дирекције Рударско-топионичарског басена Бор ($\leftarrow$ Сви мештани су се договорили да се окупе испред дирекције Рударско-топионичарског басена Бор) (Курир 1), или поменута трансформација може изазвати промене које не мењају реченичну структуру:

(1) Промену глаголске рекције, нпр. Северна Кореја је 1998. године *изазвала* велику *забринутост* међународне заједнице ($\leftarrow$ Северна Кореја је 1998. године веома забринула међународну заједницу) (Днев. 2).

(2) Промену категоријалне припадности детерминатора који стоји уз именицу тј. његову конверзију у другу врсту речи (најчешћи је случај да се придев мења у прилог). Често се мора употребити и више речи да би се добила адекватна информација: Број умрлих становника Републике Србије знатно је већи од броја рођених, па је природни прираштај у *драстичном* /Adj./ *шаду* ($\leftarrow$ ... па природни прираштај *драстично* /Adv./ пада) (ВН 1); Реакција медија и политичара била је жестока, *шале* су *тешке* /Adj./ *претиње* ($\leftarrow$ Реакција медија и политичара је била жестока, *озбиљно* /Adv./ се претило) (ВН 1).⁵⁵

⁵⁵ У последњем примеру детерминатор придевског типа *шешке*, у ПП *шале* су *тешке* *претиње*, не може се заменити прилогом *шешко* уз еквивалентан прост предикат *шешко се претило*, јер се глагол *претиши* у датом контексту не може ближе одредити прилогом *шешко*. Ипак, могуће је употребом неког другог прилога пренети приближно значење; отуда се *шале* су *тешке* *претиње* може трансформисати у нпр. *озбиљно се претило*.

(3) Промену реда речи, нпр. Ову, најкраћу и најбољу, дефиницију проблема због чега смо још „црна мрља” на мапи Европе *дао је* у разговору за Блиц председник државне заједнице Светозар Маровић (← У разговору за Блиц најкраће и најбоље је дефинисао проблем због чега смо још „црна мрља” на мапи Европе председник државне заједнице Светозар Маровић) (*Блиц I*) и сл.

(4) Замену експлицираног кондензатора реченичног садржаја одговарајућом зависном реченицом чије је постојање присутно у дубинској структури полазне реченице, нпр: У години у којој прослављамо два века од Првог српског устанка и *одајемо дужну почасност* Карађорђу и његовим устаницима ... (← Ø / показујемо да поштујемо Карађорђа, што му и дугујемо) (Пол. 1). Овакви примери нису чести.⁵⁶

Конверзија ПП у прост једнолексемски предикат, међутим, може условити измену реченичне структуре, засновану, у првом реду, на промени дијатезе, односно улоге реченичних чланова, нпр. Израелске снаге безбедности су *примиле 49 упозорења* да палестински екстремисти планирају терористичке нападе (← су упозорене / неко је упозорио израелске снаге безбедности) (Днев. 1); Где год да је пре доласка био *имао је*, верује се, осим непосредних јатака, и *заштити* људи на јаким позицијама (← био је штићен / људи на јаким позицијама су га штитили) (Днев. 2); *Добио је* одговарајући физичку *заштиту* (← заштићен је / неко га је адекватно заштитио) (Днев. 2), Миливојевић је истакао да пре његове предаје *није било никаквих коншака* између Легије и представника власти (← ... да пре његове предаје ни на који начин Легија није контактирао са представницима власти) (Днев. 2), при чему потоња реченична структура често мора бити допуњена одговарајућим информацијама да би била граматична и комуникативна (то значи да, на синтаксичком плану, морају бити експлицирани одговарајући аргументи). Такве прилике, тј. ПП који условљавају измену реченичне структуре при трансформисању ПП у синтетички, треба сматрати засебним типом и издвојити у посебну групу. На тај начин бисмо, на основу критерија ’промена реченичне структуре’, разликовали две врсте ПП: (1) оне који не условљавају промену реченичне структуре и (2) оне који такву промену условљавају.

4. Семантички однос ПП и еквиваленћа

4.1. Између ПП и његовог семантичког еквивалента — предиката одговарајућег пунозначног глагола, могу се успоставити следећи семантички односи:

PP [V_{operator} + N_{dev,act}] = 'V_{punoznačan}^{istokorenski}' Еквивалентност ПП и (истокоренског) простог предиката — исказано значење је исто: *вршити си аљивање* = 'спаљивати'.⁵⁷

PP [V_{operator} + N_{dev,act}^{stranog porekla}] = 'V_{punoznačan}^{neistokorenski}' / Ø Непостојање еквивалентног (истокоренског) простог предиката према ПП (најчешће када је именица страног порекла); могућа је замена једино неистокорен-

⁵⁶ Употреба реченичних кондензатора у ПП је последица језичког економисања.

⁵⁷ Због ограниченог простора примери се наводе само тамо где су неопходни као појашњење.

ским глаголом (глаголом истог или приближног значења од друге основе), или се ПП не може заменити глаголом: *извршити инсекцију* = 'преконтролисати', *извршити увиђај* = Ø.

PP [V_{operator}+ N_{dev,act}]_[form.+, inst., term.+] = / ≈ 'V_{punoznačan}'_[form.+/-, inst.+/-, term.+/-]
 Еквивалентност или делимична еквивалентност ПП и (истокоренског) простог предиката, што зависи од контекста, ситуације, — исказано значење је исто или приближно исто: *донети одлуку* = 'одлучити' (Ако сте донели неку одлуку, трудите се да је спроведете у дело ← Ако сте нешто одлучили, трудите се да то спроведете у дело) (Блиц 2); *донети одлуку*_[form.+, inst., term.+] ≈ 'одлучити'_[form.+/-, inst.-, term.-] (*Одлуку о смени К. је донела Влада* → Влада је одлучила да смени К. (Данас)).⁵⁸

PP [V_{operator}+ N_{dev,act}] ≠ 'V_{punoznačan}' / = 'parafraza sa više reči' Нееквивалентност ПП и (истокоренског) простог предиката, — исказано значење није исто; да би се пренело одговарајуће значење неопходно је ПП заменити парафразом са више речи: *дасти смисао* ≠ осмислити (= 'учинити да нечије постојање постане смислено, оправдано') (Тек је оживљавање берзанске трговине *дало* овим привредним друштвима прави *смисао* → 'Тек је оживљавање берзанске трговине учинило да постојање ових привредних друштава постане смислено, оправдано' (Днев. 1)).

PP [V_{operator}+ N_{dev,act}] → Ø / = 'parafraza sa više reči' Непостојање еквивалентног (истокоренског) простог предиката према ПП, услед постојања семантичких модификација у предикатско-аргументској структури које уноси глагол-оператор; могућа је замена једино парафразом са више речи: *увести контролу* → Ø / = 'почети контролисати'.

4.2. Уз именицу може да стоји и адноминални детерминатор (у деривационом смислу), нпр. Наиме, према нашем истраживању, четири одсто житеља Србије има секуларне односе (= секс) једном дневно (← Наиме, према нашем истраживању, четири одсто житеља Србије *сексуално се односи > *секса се/води љубав* једном дневно) (Блиц 2), који, заправо, настаје као резултат претходне перифразе (декомпоновања) именице: полазна именица се замењује именицом општијег значења и појмом који је уже одређује, услед чега се значење полазне именице распоређује између 'новог' појма и именице.⁵⁹ Тада се ПП замењује простим предикатом пунозначног глагола који је у семантичкој и деривационој вези са полазном именицом: УН *имају* само *саветодавну улогу* (← УН само /могу да/ саветују) (ВН 1). Радници МУП поднели су кривичне пријаве ... про-

⁵⁸ За пример *доноси одлуке* ← одлучује Радовановић наводи да „постоји и могућност другачије интерпретације, уколико девербативна именица означава продукт, конкретизован или чак материјализован резултат одређене дубинске предикације, који уз то може бити и претходно институционализован“ (Радовановић 1977: 77, ф.). Д. Бећар такође наводи да „Изрази као *доносиши одлуке*, *доносиши закључке*, *доносиши решења* и сл. нису просто синоними глагола *одлучивати*, *закључивати*, *решавати*. Њихова семантичка специфичност је у томе што наглашавају вршење неких конкретних послова чији су резултати опипљиви (тј. материјализовани), док се акција означена поменутим глаголима интерпретира, напротив, у апстрактнијем смислу“ (Бећар 1973: 17).

⁵⁹ Ову појаву Д. Кликовац назива *екслузијна категоризација* и дефинише је као појаву када се уз један појам наведе и његов виши појам (Кликовац 2000), а код именица: „из једног именичког појма изводи се њему надређен (виши) појам и именује именицом, а првобитна именица постаје њена одредба“ (Кликовац 1998: 18). О томе в. и Кликовац (1999, 2001), Радовановић (2004).

тив шефа Царинске испоставе Зрењанин Александра Пижурице и три цариника ... због основане сумње да су извршили кривично дело злоупотребе службеног положаја (← да су злоупотребили) (Данас).

4.3. Придев који у ПП детерминише именицу може представљати његов семантички центар, па се тада ПП супституише глаголом деривираним од тог придева,⁶⁰ уколико такав глагол постоји, или одговарајућом парофразом: Предлог измена и допуна и даље *с்஥авља* у неравноправан *йоловај* наставнике с вишом школском спремом (← предлог измена и допуна и даље 'чини неравноправним' наставнике с вишом школском спремом) (Днев. 2).

4.4. На основу реченог могу се сублимисати четири основна модела семантичког односа између ПП и еквивалента:

1) PP [V_{operator}+ N_{dev,act}] → Ø модел [0]
Надлежни полицијски и судски органи су извршили увиђај ← (Ø) (Днев. 2).

2) PP [V_{operator}+ N_{dev,act}] → 'V<sub>punoznačan istokorenski' модел [1]
Русија каже да власти у тим државама *врше дискриминацију* над мањинама (← дискриминишу) (Данас).</sub>

3) PP [V_{operator}+ N_{dev,act}] → 'V_{punoznačan neistokorenski}' модел [2]
Имам ушијак да се мени ... ствари дешавају управо онда кад од њих одустанем (← чини ми се) (Блиц 2).

4) PP [V_{operator}+ N_{dev,act}] → 'parafraza sa više reči/PP₂' модел [3]
Она каже да је тиме руководству фирме остављен простор да без штрајкачког притиска *йокрене производњу* (← почне да производи) (Блиц 2).

И то у Београду, на сопственом кућном прагу, што у великој мери *йодрива веру* у способност полиције (← чини да се не верује) (Днев. 2).

5. Лексичке иновације

5.1. Велики број регистрованих примера као и чињеница да су примери експерирани из различитих дневних новина различитих новинских кућа, што значи да су их писали различити новинари и редиговале различите лекторско-коректорске службе, омогућили су да се уоче и забележе многе иновације које се, понекад, могу охарактерисати и као неспретна спајања. Иновације се углавном своде на калкирање према постојећем моделу. Тако је ПП *донети услове* (Да би се таква опасност избегла, што пре треба донети рестриктивне услове за узимање нових кредита (Пол. 2)) 'неспремно' калкиран према ПП *донети одлуку* (*решење, пресуду, закључак*), што је несумњиво подстакнуто утицајем формалног административно-судског регистра, иако је уобичајено *поставити услов(е)*. Због ограничног простора, даље ће бити само набројани регистровани ПП оваквог типа, без посебног коментарисања и без навођења примера.⁶¹

⁶⁰ И овде деривацију треба схватити у генеративном смислу: деривиран из дубинске структуре од.

⁶¹ Поменуты проблем детаљно је размотрен у реферату Перифраза предиката у новинском тексту: иновације или погрешке, саопштеном на Међународном конгресу Приме-

Неспремним спајањем могу се сматрати и ПП *нанети жртве* који није уобичајен у говору, али је по моделу и контексту у којем се употребљава сличан предикатима *нанети повреде* и *нанети губитке*, затим *наглавити рецидив* и *скренути упозорење*. Нису уобичајени ни следећи ПП, настали калкирањем и антонимијским асоцирањем према постојећим предикатима *изгубити нейоверење* (према *стети поверење*), *подићи ембардо* (према *увести ембардо*), *покренути штужбу* (према *покренути йосиштак*, уобичајено *поднети штужбу*), *правити етничко чишћење* (уобичајено *српвесити/срповодити етничко чишћење*), *радити консултантске послове* (уобичајено *пружити консултантске услуге*), *ставити у позицију* (уобичајено *довести у позицију*), *показати промену* (према *показати сремнос*).

5.2. Семантика именице такође може да утиче на то да се употреба ПП преферира у односу на семантички еквивалентан глагол, поготово онда када се, услед честе и свеопште употребе, какав је случај са именицом *пројекат*, њено значење толико проширило — почела је да значи све: и 'разрађени нацрт какве зграде, грађевине, каквог механизма, уређаја, организације; основни план, нацрт', 'претходни текст каквог документа: ~ закона', 'план, замисао онога што се намерава учинити, остварити', како је дефинисана у РМС, и 'снимање музичког ЦД-а, филма, прављење представе и сл.', и 'сам тај ЦД, филм, представу', и 'планирање било какве акције, манифестације, догађаја и сл.', и 'сам тај догађај, акцију, манифестацију', и др., да је заправо дошло до њеног семантичког пражњења, те је употребом само морфолошких средстава немогуће исказати сва та значења. Такође, употреба ПП са именицом *пројекат* омогућава да се избегне прецизирање шта се под њом подразумева, за разлику од глагола *пројектоваји* који увек тражи допуну у акузативу.⁶² Стога је, понекад, тешко одредити значење ПП са овом именицом, а глагол *пројектоваји* није увек његов прави семантички еквивалент: На основу прикупљених података и информација *сачињен је пројекат* профила изводљивости система италијанске предузетничке зоне (Пол. 1). Неки од њих *сремају* и заједничке *пројекте* (Блиц 1). Интернационална финансијска корпорација („ИФЦ“) веома заинтересована за инвестирање у Србији већ је израдила *пројекте* (Пол. 1). Логистичка раскрсница у средњој Европи стално *прави* нове *пројекте* у смеру према Словачкој (Днев. 1). Тренутно *пријемам пројекат* економског истраживачког центра који би се бавио квалитетним економским истраживањима и подигао ниво овдашње статистике (Блиц 1).

5.3. Предикат са глаголом *организовати* (у појединим случајевима и са глаголом *обезбедити* (*обезбеђивати*)) може и не мора да имплицира постојање два различита агенса, у зависности од контекста, што ће утицати на то да ли ће се поимати као перифрастичан. *НЕКО је организовао НЕШТО* може да значи 1) НЕКО непосредно учествује у НЕЧЕМУ (радњи означеног глаголском именицом) и тада то јесте ПП, а еквивалент му је одговарајући глагол, нпр. Уколико се седница не одржи до 17. маја, органи-

њена лингвистика данас, 28—30. септембар 2006. год., Београд, који треба да буде објављен у часопису *Примењена лингвистика*.

⁶² У РМС глагол *пројектоваји* (*пројектираји*) дефинисан је: 1. израдити, израђивати пројек(а)т, нацрт чега. 2. планирати што, замислити, замишљати какав посао, имати намеру, остварити што 3. мат. пројицирати (2).

зоваћемо протесте (Днев. 2) ($\leftarrow$ протестоваћемо) и 2) НЕКО непосредно не учествује у НЕЧЕМУ (радњи означеног глаголском именицом) — тада то није ПП, нпр. *Директиор је усјесцио организовао производњу, ше је фирма добро њословала* ($\neq$ директор је производио).⁶³

5.4. ПП са глаголом *учествоваши* експлицитно подразумева постојање већег броја актера који реализују радњу означену именицом (*учествоваши у договору, финансирању, градњи, приватизацији* итд. $\rightarrow$ 'бити један од оних који се договарају, финансирају, градите, приватизују' итд.) и истовремено 'договарати се, финансирати, градити, приватизовати'), што није увек случај са његовим семантичким еквивалентом оличеним у пунозначном истокоренском глаголу (глагол *договараши се* подразумева учешће већег броја актера, али не и глагол *финансираши*). Да би се остварило исто значење између ПП и његовог семантичког еквивалента, неопходно је увести допуну *са+И*. Због ове семантичке разлике и због могућности да се употребом ПП експлицира постојање већег броја актера без њиховог именовања, употреба ПП са глаголом *учествоваши* је веома погодна и, може се рећи, уобичајена у новинском стилу (Колико знам, он није учествовао у финансирању Борисове председничке кампање (Курир 1); У неким гранама могли би да нам помогну и странци који су овде учествовали у приватизацији (Днев. 2); Градска влада их ове године није звала да учествују у преговорима са осталим синдикатима (ВН 2)).

6. Учесталосћи семикојулативних ПП

6.1. Корпус је показао да је учсталост употребе ПП, с обзиром на глагол-оператор, различита. За велики број глагола-оператора регистрована је само једна потврда (нпр. глаголи *коваши*, *чиништи*, *зајишти* и др.), док је, на пример, за глагол *имашти* регистровано преко 140 потврда, а за глагол *добиши* (*добијашти*) преко 70 потврда.⁶⁴ Преко 30 потврда имају глаголи *имашти*, *добиши* (*добијашти*), *даши* (*давашти*), *поднесиши* (*подносишти*), *дођи* (*долазишти*), *немашти*, *водишти*, између 15 и 30 потврда: *ђостојашти*, *изразиши* (*изражавашти*), *ућушиши* (*ућућиваши*), *бавишти се*, *обављашти*, *радишти*, *извршиши*, *навесиши* (*наводишти*), *ђоставишти* (*ђостављашти*), *ставишти* (*стављашти*), *изнейши* (*износишти*), између 10 и 15 потврда: *довешти* (*доводишти*), *ђостиши*, *ђоштиши*, *вршиши*, *представљашти*, *предузети* (*предузимашти*), *ђружишти* (*ђружашти*), *одржашти* (*одржавашти*), *изводишти* (*извесишти*), *найравишти*, *налазишти се*, *сировешти* (*сироводишти*), *издаши*, са мање од 10 потврда: *чиништи*, *џуриши*, *десишти се*, *делиши*, *дизашти*, *ѓајишти*, *јавишти* и др.⁶⁵

6.2. У односу на досадашња запажања у литератури о фреквентности употребе поједињих глагола у ПП, у којима се наводи да се најчешће

⁶³ Уп. Локална самоуправа *није обезбедила* никакву *ћомоћ* (Блиц 1): 1) Локална самоуправа није учинила ништа да се помогне; 2) Локална самоуправа није помогла.

⁶⁴ Под *појавом* се подразумева сваки регистровани пример употребе ПП без обзира на то колико се пута понавља.

⁶⁵ Глагол *биши* се не наводи зато што се ПП са глаголом *биши* сматрају копулативним.

јављају глаголи *вршити* (односно *извршити*, *извршавати*) и *обавити* (односно *обављати*), а потом глаголи *имати*, *дати*, *водити*, *добити*, *пружити*, *чинити*, *правити*, *носити*, *издавати*, *показивати*, *износити*, *доносити* и др. (Луковић 1996: 147—148), или *бити*, *дати*, *доћи*, *довести*, *извршити*, *извршавати*, *стапати*, *ставити*, *узети* и *вршити* (Мразовић—Вукадиновић 1990: 167), може се уочити да је у новинском стилу дневних новина у садашњем тренутку ситуација нешто другачија. То се посебно односи на глаголе *вршити* и *чинити*.

6.2.1. Глагол *вршити*, који и Радовановић ставља на прво место илуструјући његову употребу са највише примера, нема онај број потврда који би се могао очекивати.⁶⁶ Специфичност овог глагола јесте у томе што се уз њега може појавити велики број именица различите семантике (у корпусу: *дезинсекција*, *дискриминација*, *конверзија*, *исилашта*, *делатносит* *прислушкивања*, *прислушкивање*, *стапљавање*, *експерименит*, *приписак*, *прорвера*, *кривична дела*, *контрола*, *процена*) што је последица његове семантике — глагол *вршити* је глагол опште семантике и пуно значење добија тек у споју са именицом.

6.2.2. За глагол *чинити*, који се такође наводи као чест глагол у ПП (Луковић 1996: 147—148), регистрована је само једна потврда, *чинити штету*: „Да не бих чинио даљу штету вашем лепом језику“ (Пол. 2).⁶⁷ Оваква ситуација, поткрепљена и истраживањима В. Петровић на старијем језичком корпусу, упућује на закључак да су се перифрастичне предикатске конструкције са глаголом *чинити* у савременом српском језику повукле пред синонимним конструкцијама са глаголом *вршити* или неким другим одговарајућим глаголом, постајући стилски маркиране.⁶⁸

6.3. Глагол *поднети* (*подносити*) није истицан као чест глагол у ПП. Истраживање је, међутим, показало да се у новинском дискурсу ПП са овим глаголом често употребљавају. Ако се погледа њихов именски део (*пријава*, *оставка*, *штубса*, *захтев*, *извештавај*, *жалба*, *представка*, *приговор*, *предлог*, *реферат*, *молба*), показује се да су то претежно именице терминолошког карактера карактеристичне за одређени — администра-

⁶⁶ За глагол *извршити* регистровано је приближно онолико потврда колико и за глагол *вршити*. Уз глагол *извршити* јављају се следеће именице: *прровера*, *(кривична) пријава*, *дело злоупоштреbe*, *преглед*, *стављање*, *увид*, *приписак*, *убиство*, *инспекција*, *увиђај*, *крађа*, *обдукција*, *разбојништво*, *клонирање*, *претрес*, *стрељање*, *еџекуција*, *ликвидација*, *анализа* и *контрола*.

⁶⁷ Са једном потврdom забележен је глагол *начинити*, са три потврде глагол *сачинити* и са шест потврда глагол *учинити*.

⁶⁸ В. Петровић (1988) је поредила ПП-конструкције са глаголом *чинити* у Његошевом језику, који је у великој мери репрезент његове епохе и средине, са корелативним конструкцијама са глаголом *вршити* у данашњем језику (да је глагол *чинити* у споју са различитим именицама био врло фреквентан у Вуковом језику потврђује М. Ивић (1988а)). Она је утврдила да је конструкција са глаголом *чинити* у Његошевом језику била функционално-стилски обележена као разговорна и као таква пренета у песнички језик, и да се разликује од савремене конструкције са глаголом *вршити* јер се „код глагола *чинити* осећа присуство семантичких компоненти лексичког значења (рецимо компоненте почети...)“ и „из тих разлога Његошева перифрастична конструкција није семантички еквивалентна савременој са семикопулативним глаголом *вршити*“ (511). Управо јој је такав статус омогућио да се у савременом језику задржи као стилски маркирана и да не нестане у потпуности.

тивни — стил и за одређену — судску, скупштинску — тематику. То су, такође, именице које, углавном, имају и предметно значење, што помаже декомпозицију. Формална маркираност ових ПП додатно подстиче њихову честу употребу у језику (дневних) новина, која се може објаснити и утицајем административног стила на новински тј. преношењем лексике и синтаксичких конструкција из административног у новински стил, те концепцијом дневних новина у којима се највише простора посвећује управо текстовима о политичким, скупштинским, правним и судским темама. Коначно, семантичке модификације које уноси глагол *йоднєши* у дати лексичко-синтаксички спој, утичу на њихову фреквентну и функционално-стилски условљену употребу, јер се избегава директна квалификација (*йоднєши тужбу* : *тужишти* некога), наговештава почетна фаза и избегава саопштавање о резултату. Слично се може констатовати и за ПП са глаголима *изразиши* (*изражаваши*), *уйушиши* (*уйућиваши*), *изнейши* (*износиши*), *йтшиши* и *издаши*, због чега се они могу посматрати као индикатори новинског стила.

6.4. За глагол *найравиши* може се констатовати да је у садашњем тренутку у некој врсти експанзије. Анализа је показала да је за овај глагол карактеристично широко лексичко-семантичко слагање јер се спаја са великим бројем именица различитог семантичког садржаја (*анализа, договор, грешка, хаос, избор, найор, йробој, рез, спрашиваја, штета, уштеђа*).

7. Закључне набомене

У односу на класификацију М. Радовановића (1977) могу се уочити следеће разлике:

1. Утврђен је критериј, који раније није посебно истискан, промена реченичне структуре, по којем су издвојене две класификационе групе ПП.

2. Према одликама глаголског дела у њима, раздвојени су копулативни и семикопулативни ПП. Указано је на различит степен копулативности тј. лексичке оформљености глагола-оператора и посебно глагола *бишти* који се јавља и у функцији праве копуле и као семикопулативан са егзистенцијалним значењем. Издвојени су раније нерегистровани структурни модели копулативног ПП: *кор + на/за + A{N_(dev.act)}*,⁶⁹ *кор + под + I{N_(dev.act)}*,⁷⁰ *кор + рт + L{N}*, */ТО/ + Pred.[кор + N{N_(dev.act)}]* +

⁶⁹ У корпусу је регистрован само један пример за *кор + на + A{N_(dev.act)}*, што указује на закључак да модел није продуктиван. Поред тог примера, да ... не буде на *штети* Срба ($\leftarrow$ не штети Србима) (ВН 1), може се навести још *бишти на корист* $\leftarrow$ *користиши* који је чест у говорном језику, а представља неку врсту његовог антонимног парса (прагматична антонимија). За *кор + за + A{N_(dev.act)}* такође је регистрован само један пример, *бишти за (сваку) йохвалу*, што је, вероватно, последица његове функционалностилске обележености. У разговорном језику често се чују и *бишти за йокуду, за пример, за осуду, за најраду, за оишпис, за бацање, за остапавање, за играње* итд.

⁷⁰ Број забележених примера потврђује да је овај модел продуктиван посебно у случајевима када је агенс непознат или када га је потребно анонимизовати, нпр. *Кућа је све*

$N_{G/D}/Adj_{poses}$, Subj.[$N\{N_{(dev,act)}\}$] + соп. У оквиру семикопулативног ПП је, поред декомпонованог предиката, издвојен и ПП са семантичким модификацијама.

3. Регистрован је знатно већи број глагола који конституишу декомпоновани предикат.

Наведене разлике јављају се као последица (а) разлике у врсти и обиму корпуса, (б) протоку времена и (в) делимично изменјеном поимању самог ПП које, у овом раду, укључује и ПП са семантичким модификацијама.

На основу предочене класификације ПП и онога што је до сада о ПП речено, може се установити прототипски ПП: двочлани спој начињен по моделу синсемантичан глагол + девербативна именица, који је могуће супституисати одговарајућим једнолексемским предикатом и који има релативно висок степен структурне (лексичке) везаности. Овако дефинисаном прототипу најближи је декомпоновани предикат, а затим остали типови ПП; од овако дефинисаног прототипа удаљавају се они ПП код којих се губи веза између значења ПП и одговарајућег му једнолексемског предиката, као и они код којих се укида сема динамичности.

IV. ПЕРИФРАСТИЧНИ ПРЕДИКАТ У НОВИНСКОМ ТЕКСТУ

1. *Функционални стилови: йојам и врсте*

1.1. Одранице је уочено да језик којим се служимо није хомоген, да различито говоримо у различитим приликама, под различитим околностима, на различитим местима, са различитим саговорницима, у зависности од намере и прагматичког циља. Појава да се језик у конкретним реализацијама различито испољава, у науци је позната под називом раслојавање језика. Сваки природни људски језик „раслојава се зависно од тога какву има улогу односно функцију у друштву и култури, у комуникацијским, интеракцијским и стваралачким процесима, о којој теми саопштава, ко њиме говори или пише, с ким, када, где, и у којој прилици тј. ситуацији га употребљава, с којим циљем, у којој области живота, рада или стваралаштва итд.” (Радовановић 2003: 165—166). Један од облика раслојавања језика јесте функционално раслојавање којим настају различити *функционални стилови*.⁷¹

време била *под присмештром* и те информације се дају лако проверити ($\leftarrow$ кућа је све време била посматрана / кућу су све време посматрали) (Днев. 2) или када је субјекат немоћан, када се налази у одређеном стању на које не може да утиче или којим не може да управља, када се над њим врши радња без његове воље или контроле и сл., нпр. Они су, како каже Крстић, *били под дејством алкохола* ($\leftarrow$ на њих је деловао алкохол) (Днев. 2) или Осим тога, наши људи иду на терен без пратње и свакодневно су *под ризиком* ($\leftarrow$ ризикују) (Пол. 2).

⁷¹ Према Радовановићу постоји неколико основних видова раслојавања: функционално, социјално, индивидуално и територијално.

1.2. *Функционални стилови* су „екстралингвистички условљене системске реализације језика у одређеним областима људске дјелатности, односно у функцији тих дјелатности, са специфичном интраплингвистичком (парадигматском и синтагматском) структурисаношћу, математичко-статистичком закономјерношћу (фреквенцијом и вероватношћом употребе језичких средстава), мањом или већом традиционалношћу и историјском заснованошћу“ (Тошовић 2002: 65), на које утичу домен, ситуација и тематика саопштавања (уп. и Радовановић 2003: 166). Уобичајена је класификација на пет функционалних стилова: књижевноуметнички, публицистички, научни, административни и разговорни функционални стил, који се, даље деле на подстилова и жанрове.⁷²

1.2.1. Сваки од пет функционалних стилова представља „релативно аутономну и комплексну појаву на језичко-говорном нивоу“ (Петровић 1989а: 19) одређену избором језичких средстава и начином њиховог коришћења, као и функцијом коју има, односно циљем који треба да постигне. Осим књижевноуметничког стила, који пре свега има естетску функцију, сви остали функционални стилови у првом реду имају комуникативну функцију; разговорни функционални стил се односи на личну комуникацију, а публицистички, научни и административни на јавну, те се стога још називају и специјалним (посебним) функционалним стиловима. Подстилови (специјалног) публицистичког стила су: новинарски и монографско-публицистички. У досадашњој пракси, оно што Тошовић назива новинарским стилом и везује за средства јавног информисања, обично се поистовећивало са термином публицистички стил.⁷³

1.3. У оквиру новинарског (под)стила,⁷⁴ с обзиром на то да постоје различити медији у којима се он остварује: штампани медији (новине), радио, телевизија, а данас и тзв. интернетско новинарство, потребно је разликовати термин новинарски стил (језички израз новинара тј. оних који се баве новинарством без обзира на врсту медија)⁷⁵ од термина новински стил који се односи само на језик и начин писања у штампаним медијима — новинама и часописима (и њиховим електронским издањима).

⁷² Поред Тошовићеве класификације, у србијској литератури постоје још две (главне) класификације функционалних стилова: класификација Бугарског (1989) и Радовановићева (2003). О функционалним стиловима детаљније в. у радовима поменутих аутора и у Кликовац (2002 и 2002/2003).

⁷³ Термин публицистички стил употребљава се у литератури у ширем и у ужем значењу; у ужем значењу обично се користи као синониман термину новинарски стил, па се тако говори о публицистичком или новинарском стилу, или о публицистичко-новинарском стилу.

⁷⁴ Уобичајено је да се за подстилова неког функционалног стила такође користи реч стил: новинарски стил, дипломатски стил, пословни стил и сл. (Тошовић 2002: 97). У даљем тексту употребљаваће се термин новински стил, с тим што се има у виду да је реч о подстилу новинарског и публицистичког стила.

⁷⁵ Новинарски (под)стил се може разврстати на стил новина и часописа, стил радио-емисија, стил телевизијских емисија и стил документарних филмова (уп. Тошовић 2002: 301).

1.4. Карактеристике новинског стила

1.4.1. Новински стил, као подстил публицистичког стила, везује се искључиво за штампане медије (надаље ће се постојање публицистичког стила као надређеног новинском подразумевати; сходно томе све карактеристике новинског стила јесу и карактеристике публицистичког стила). Да би остварио своју функцију новински стил се служи превасходно писаним кодом; по томе се и разликује од осталих новинарских подстилова (радијског, телевизијског и документарно-филмског). Поред писаног језика новински стил, као и остали новинарски подстилови има и свој сопствени невербални код, графичку опрему текста (место текста у новинама, распоред текстова на страни, прелом, боја, фотографије, изглед назива, врста слова итд.).⁷⁶ Више од других функционалних стилова, новински стил није (стилски) јединствен. То долази отуда што је разноврсност тема које се обрађују у новинским текстовима изузетно велика, од политичко-економских текстова до културно-забавних и спортских, те је немогуће све ове различите садржаје презентовати истим језиком и на исти начин. Зато се о новинском стилу говори као о својеврсној мешавини свих стилова,⁷⁷ а о новинару као о универзалној свезналици која од свега зна по мало.

1.4.2. Ипак, и поред велике стилске и тематске разуђености, за новински стил, као и за сваки други функционални стил, важе одређене законитости функционисања. Постоје одређена језичка (морфолошка, лексичка, фразеолошка, синтаксичка) средства која се уобичајено користе у новинском стилу да би се постигао жељени циљ (да би се на одређени начин деловало на читаоце) и да би се остварила његова основна функција — објективно и правовремено информисање. Као заједничке карактеристике новинског стила (језика) могу се издвојити следеће, с напоменом да су све оне међусобно повезане, да једне условљавају друге и да ће, због ограничености простора, бити само укратко представљене.

Тематска и жанровска разноврсносӣ. Услед намере да информишу о свим важним догађајима и појавама везаним за живот человека, разноврсност тема о којима се саопштава у новинама је изузетно велика: текстови о актуелним политичким и економским темама, текстови о пољопривреди, здравству, школству, градским догађајима, културне и забавне рубрике, спортски догађаји и др. Тако разноврсна тематика тражи различите начине стилизације и обраде и проналази их у информативном, аналитичком и књижевнопублицистичком подстилу, као основним подстиловима,⁷⁸ и у новинским жанровима.

⁷⁶ В. Ташовић (2002) и Јошић (1986).

⁷⁷ В. Петровић (1989а: 25). Новински стил дневних новина остварује својеврсну везу са административним стилом, јер су у дневним новинама превасходно присутни текстови о актуелним дневно-политичким, економским и судским темама, у којима су елементи административног стила, посебно уочљиви на лексичкој и синтаксичкој редоследу, заступљени у великој мери. О све присутнијој бирократизацији језика в. Кликовац (2001).

⁷⁸ Према Б. Ташовићу у публицистичком функционалном стилу поред наведена три подстила постоје још и енigmatski, и стриповни подстилови. Жанрови информативног подстила су чланак, краћа информација, шире информација, хроника, преглед писања

Новински жанрови су врсте сређивања, обликовања информација, писања и говорења, да би садржај и порука били јасни, разумљиви, занимљиви, изражени у пуном значају (Бурић 2003: жанрови, новинарски). Поделе (класификације) новинских жанрова у литератури нису уједначене.⁷⁹ Уобичајена је тзв. трипартитна подела на фактографске (информативне), аналитичке и белетризоване жанрове (Лукач 1998: 8). Као основни, типични новински жанрови издвајају се вест, извештај, интервју, коментар, чланак,⁸⁰ репортажа и хроника. Вест, извештај, интервју и хроника припадају информативним (фактографским) жанровима,⁸¹ коментар и чланак аналитичким, а репортажа се убраја у белетризоване жанрове. Начини новинарског изражавања оличени у тзв. типичним новинским жанровима у пракси се неретко мешају или комбинују творећи тзв. измешане жанрове, каква је нпр. комбинација вест-извештај-чланак-коментар (Ћириловић 1998: 17). Мешање или комбиновање новинских жанрова условљено је, пре свега, предметом тј. темом о којој је потребно известити. Наиме, новинар приликом писања текста не полази од жанра, већ од догађаја односно теме, која, у зависности од актуелности, занимљивости, сензационалности, опширености или значаја с једне стране, и намере, знања и стручности новинара с друге стране, (не)намеће потребу за њиховим комбиновањем.⁸²

Интелектуализованосӣ, уойштеносӣ и айстрактносӣ шематике. Ова карактеристика посебно је изражена у текстовима информативног карактера у којима је потребно у јасном и кратком облику саопштити информацију о неком догађају. Заједничка је свим специјалним стиловима, а у новинском је повезана с настојањем да се постигну економичност, сајетост, формалност, унифицираност и стандардизованост језичког израза, а по потреби и обезличеност и немодалност исказа. Омогућују је употреба номинализација (употреба девербативних и деадјективних именница уместо глагола), чиме се постиже сажимање исказа тј. кондензоравање реченичног значења (Радовановић 1981), коју прати и раширене употреба перифрастичног предиката, као једног од видова номинализације, затим употреба општих појмова (категоризација) уместо низа појединачних за сличне појаве чије разлике нису релевантне, употреба лексичких и граматичких средстава којима се постиже апстрактност (изостављање

штампе, саопштење, интервју, извештај и сл.; жанрови аналитичког подстила су уводник, коментар, критички чланак, осврт, приказ, рецензија итд., а жанрови књижевнопублицистичког подстила су репортажа, фелтон, памфлет и др. (Тошовић 2002: 310).

⁷⁹ О поделама новинских жанрова в. Бурић (2003: жанрови, новинарски).

⁸⁰ Неки новинари оспоравају жанр чланка сматрајући да је то форма коментара као жанра. Такође, често се термин *чланак* (погрешно) користи да се њиме означи сваки новински текст, чак и вест (Бурић 2003: чланак). Ипак, *чланак* се у већини новинарских лексикона и приручника издваја као посебан новинарски жанр, нпр. у Бурић (2003), Тодоровић (1998), С—П—М (1989).

⁸¹ Према Љ. Рајнвајну и М. Младенову интервју може бити и фактографски и аналитички и белетризовани жанр (Кљајић 1998).

⁸² У корпус за овај рад су, и поред настојања да се прецизно утврди жанровска припадност сваког текста понаособ, дакако ушли и примери ПП из текстова који се могу окarakterisati као мешани, нетипични новински жанрови.

онога што није релевантно), употреба еуфемизама и већег броја речи уместо мањег да се искаже исто, употреба страних речи и сл.

Информативност и објективност. Прецизност и концизност. Економичност. Задатак новинара је, пре свега, да, у јасном и кратком облику, објективно и прецизно, информише читаоца о неком (обично актуелном) догађају. Информација мора бити прецизно и јасно саопштена без могућности за двосмислену интерпретацију. Економичност као карактеристика новинског стила огледа се у тежњи да се са што мање речи каже што више. Једно од средстава постизања економичности јесте и ПП: „декомпоновани предикат има то преимућство што је економичан (не мора се давати податак о вршиоцу и трпиоцу радње)” (Кликовац 1998: 18).

Неке информације, најчешће оне везане за политичке и правосудне теме, довољно су интересантне читалачкој публици саме по себи, друге, међутим, нису. Да би текст привукао и задржао пажњу читалаца, потребно је да буде занимљиво испричан или представљен на сензационалистички начин. Отуда би се као карактеристике новинског стила могле издвојити још и *актуелност, интресантност (занимљивост) и сензационалност*.

1.5. Обележја поруке

1.5.1. У процесу (масовног) комуницирања које се одвија између новинара и читалаца, свака новинарска информација (сваки новински текст) се схвата као својеврсна порука коју новинар (пошиљалац) упућује читаоцу (примаоцу) с циљем да је читалац (прималац) прихвати и разуме. Стога успешност комуницирања између новинара и читалаца не зависи само од садржаја поруке, већ умногоме и од начина на који је порука саопштена. Битна обележја поруке у новинарском изражавању су степен комуникативности поруке и клишетираност тј. стереотипност језичког израза поруке.

1.5.1.1. *Степен комуникативности поруке.* У новинама је присутна тежња да се порука саопшти тако да буде разумљива и доступна великим броју различитих читалаца (масовном адресату)⁸³ и да се успостави што непосреднији контакт са њима, како би се остварила основна функција новина (поред информативне) — делоњање. Због тога је неопходно да се шумови у комуникационом каналу (у смеру од пошиљаоца-новинара ка примаоцу-читаоцу), сведу на најмању могућу меру, што се постиже коришћењем различитих средстава, невербалних (визуелни, прелом странице, величина и тип слова, фотографија и др.) и вербалних (коришћење уобичајених, читаоцима добро познатих и препознатљивих форми изражавања). Следећи примери показују на који начин се степен комуникативности поруке (1) подиже, односно (2) смањује: (1) Јединствени европски простор је наш миље рада, а и ви стремите ка Европској унији, па вам скрећем упозорење на те стандарде — казао је вицепрезидент „Лукоила” (← па вас упозоравам) (ВН

⁸³ Различитих према узрасту, полу, образовању, социјално-економском статусу и др.

2); Према његовим речима, на Космету је било *прекорачења* овлашћења полицајца, *уби-
слава и пљачке* цивила (← полицајци су прекорачили своја овлашћења) (ВН 2). У оба
примера употребљени ПП не доприносе подизању комуникативности
поруке. ПП скренути упозорење је, заправо, неуспешно калкиран по узору
на идиоматизовани (перифрастични) предикат скренути *тажњу*, и
њиме се само непотребно ствара вишак речи. Са аспекта комуникатив-
ности, било би боље да је употребљен прост предикат од глагола *упозори-
ти*. ПП било је *прекорачења* погодан је онда када се жели анонимизи-
рати агенс, а у овом примеру агенс је исказан (полиција). Ипак, мотиви-
саност његове употребе сасвим је јасна, иако не доприноси комуника-
тивности поруке: желело се избећи исказивање агенаса друге две поме-
нute радње — убиства и пљачке. Такође, читљивост текста се додатно
смањује гомилањем генитива што је узроковано употребом ПП. (2) Годи-
шње ће моћи да се обави 1.800 кремација (← да се кремира 1800 покојника) (ВН 1). Упо-
треба ПП у овом примеру је оправдана и корисна из више разлога: не
мора се давати подatak о вршиоцу радње, избегава се давање податка о
објекту, што је, у овом случају, и тематски и стилски оправдано (избега-
ва се и избор речи којом би се објекат на одговарајући начин именовао),
пажња читалаца се директно усмерава на поруку — капацитет кремато-
ријума, чиме се уједно и оправдава његова изградња.

1.5.1.2. *Клишејираносӣ и сітереотиіносӣ језичкօյ израза.* Коришће-
њем усталјених језичких (и нејезичких) средстава — клишеа, читалац се
навикава на одређени начин пласирања информација, лакше препознаје
врсту информације, што му скраћује време и смањује напор при декодира-
њу поруке. Коришћење клишеа омогућава новинару да брже и лакше
формулише мисао, да економише новинским простором и самим тим
брже напише текст (што је оправдано с обзиром на карактер новина тј.
кратак временски рок предвиђен за писање текстова).

2. ПП у тексту

2.1. У домаћој лингвистици у више наврата писано је о околности-
ма које погодују предикатској перифрази, као и о разлозима због којих
се перифрастична предикатска конструкција уводи у синтаксичку пози-
цију предиката.⁸⁴ Истицано је да се појава разлагања предиката доводи, с
једне стране, у везу са универзалном тежњом ка аналитизму и општим
процесом номинализовања исказа у језицима (Радовановић 1977: 56), и,
с друге стране, у везу са појавом да се иста реченична садржина може
исказивати у различитим значењским аранжманима у зависности од то-
га који део те садржине говорник жeli да стави у први план, на шта
утичу и неки психолошки мотиви (Ивић 1988: 4).

Овде ће, најпре, с циљем да се у даљем раду утврди зависност изме-
ђу употребе ПП и новинског стила, бити набројани разлози и околности
које мотивишу употребу ПП, о којима је раније писано у литератури,⁸⁵

⁸⁴ В. Радовановић (1977, 2004), Ивић (1988), Тополињска (1982).

⁸⁵ В. Радовановић (1977) и Ивић (1988).

ситуације у којима се обично употребљавају ПП и погодности које употреба ПП може да донесе; да би затим „списак” био допуњен запажњима насталим на темељу овог истраживања.

2.2. Околности које подстичу перифрастично структуирање предиката у српском језику (које су у литератури запажене и објашњене) су следеће:

2.2.1. Непостојање одговарајућег глагола према девербативној именици, тако да је перифрастична предикатска конструкција једини начин да се изрази одређено значење — нпр. *бийти у недоумици, извршииши злочин, дайти оставку, вршиши дезинсекцију, водиши лубав* и сл. Најчешће је реч о предикацијама означеним лексемама апстрактног значења или о девербативним именицама страног порекла.

2.2.2. Несинонимичност ПП и одговарајућег једнолексемског предиката, нпр. *бийти у ћрчу : ћрчиши се, обавиши истираживање : истиражишти, правиши пројекат : пројекташовати, донеши одлуку : одлучишти* и сл.

2.2.3. Немогућност постојања довољног броја морфолошких облика глагола да се искажу све нијансне значења, те се мора прибегти лексикализацији наместо граматикализације, нпр. *дайти обавештење — пренети обавештење — ћослати обавештење — добиши обавештење : обавестити, или изразити мишљење ('мислити и то саопштити') : мислиши, изрећи казни : казнити* и сл.

2.2.4. Тежња да се, из било ког разлога, изостави податак о агенсу и пацијенту (објекту) радње, или да се агенс анонимизује или уопшти, нпр. Постоје, *међутим, индиције да су ћостојали и одређени прислушни цензори, одакле је вршено далеко обимније прислушкивање* (Курир 2) — у овом примеру изостављен је податак о агенсу — ко има индиције и ко прислушкује, и податак о објекту — кога прислушкују; На истом месту наведено је да је „реализовано 480 зајлена и одузето укупно 368 килограма опојнихドラга“ (Курир 2) — у овом примеру изостављен је податак о објекту: заплењено је Ø (шта), други део реченице открива тај податак, што се не би десило да је реченица на том месту завршена, нпр. На истом месту наведено је да је реализовано 480 зајлена; *Присујио је и нейверење* у банкарски систем и због старе штедње (Днев. 2) — агенс је уопштен и анонимизиран. Изостављање податка о агенсу и/или пацијенту је омогућено управо захваљујући аналитичкој (перифрастичној) структури предиката у којој номинализована компонента допушта одсуство или редуковање површински присутних аргумента не нарушајући при том граматичност нити смисао реченице.

2.2.5. Могућност вишеструке тематизације предикатско-аргументске структуре, најчешће постављање номинализоване компоненте у позицију субјекта (теме), нпр. *Тржовање* акцијама предузета обавља се на аукцијама (Блиц 1); у вези са тим измена дијатезе тј. комуникативне хијерархије аргумента, нпр. Где год да је пре доласка био имао је ... и заштитиш људи на јаким позицијама (Днев. 2) (људи на јаким позицијама су му давали заштиту > су га штили).

2.2.6. Могућност исказивања пасивног значења наспрам активног (семантичка „пасивизација“), нпр. *дайти савет : добиши савет* (саветовати : бити саветован), *нанети ћовреду : задобиши ћовреду* (повредити : бити повређен), *вршиши контролу : држашши ћод контролом : налазишши се /*

бити под контролом (контролисати : бити контролисан) и сл. У оваквим примерима, употребом различитих глагола-оператора именује се једна те иста ситуација тј. исто денотативно значење уз могућност измене глаголског стања.

2.2.7. Нејезички условљене ситуације у којима радња о којој се саопштава има институционализован карактер. За исказивање тог, специфичног значења служи ПП, нпр. *донети одлуку / одлучиши*, *водиши преговоре / преговараш*, *водиши истражаду / истраживаши*, *урадиши измене / измениши* и сл. У оваквим употребама степен формализације исказа је велик, а номинализована компонента ПП обично има терминолошки карактер, што доприноси томе да такви ПП постају маркери функционалног стила у којем се појављују (административног и публицистичког): *донети закон / озакониши*, *правиши пројекат / пројектоваши*, *уђушиши предлог, даши изјаву* и отуда: Хоћић је, како се испоставило, дао најбољу писану *по-нуду* за куповину три млаузна авиона (Пол. 2).

2.2.8. Могућност детерминације именице у ПП помоћу придева, што доприноси прецизнијем саопштавању или отклањању двосмислености, нпр. Постоје, међутим, индиције да су постојали и одређени прислушни центри, одакле *је вршено далеко обимније прислушкивање* (← *далеко обимније прислушкивано) (Курир 2); Реакција медија и политичара била је жестока, *шале су тешке претиље*. (← *тешко се претило) (ВН 1); Где су намирнице неисправне обично се сазна тек када *дође до масовног прроверавања* (← Где су намирнице неисправне обично се сазна тек када се масовно отрују) (ВН 1) — употребом ПП избегава се интерпретација да се свесно, својом вољом трују.

2.2.9. Отклањање двовидности и експлицирање жељеног видског значења код оних глагола којима је ускраћено нормално видско парњаштво оличено у наспрамности имперфективног/перфективног образовања, нпр. *доставиши информације / достављаши информације, вршиши утицај / извршиши утицај* и сл.

2.2.10. Могућност исказивања плурализације радње, што доприноси сажетости поруке, нпр. *вршиши њојправке, даваши савете, доносиш одлуке* и сл.

2.2.11. Могућност актуализације имперфективног вида за исказивање референцијалног (конкретног) значења, а не хабитуалног, код оних глагола који именују радњу увек у начелном смислу: *бити у посети / посетићи*, *бити на летовању / летоваш*, *скупштати се у чучању / чучати* и сл., нпр. Делегација амбасадора ... земаља Европске уније, *боравила је јуче у целодневној посети* Кикинди (← Ø) (Днев. 2); Сандра и Аника стоје једна наспрам друге, следи традиционални наклон, а затим *се* Сандра *скупштана у чучању*, руку положених на моћне бутине (← Ø) (Блиц 1).

2.2.12. Могућност изражавања каузативности (проузроковања радње) која се одговарајућим перфективним или имперфективним глаголом не може увек изразити: *доћи до изражажаја, довесити у везу, извршиши избор, подвргнуши операцију, даши предлог, ставиши на распоредање, ставиши до знања* и др.

2.2.13. Могућност да се избегне понављање истог глагола.

2.3. Набројаним околностима могу се придржити следеће, на које у литератури, углавном, није скренута пажња:

2.3.1. Могућност истовременог исказивања резултативности радње и процеса: *сѣавиши ѹод заштишту* ('заштитити и даље штитити'), нпр. Завишица и њено приобаље површине 671 хектар стављено је *ѹод заштишту* државе 1997 (Данас).

2.3.2. Тежња ка еуфемизацији, ублажавању, ради избегавања неугодне, непристојне, опасне или погрешне конотације, нпр. *извршиши крађу* : *украсиши*, *водиши* љубав,⁸⁶ *имаши* секс : *сексаши се, *удаљиши* с *ѹосла* : *оштусиши*, *изнети* неистину : *слагаши* и сл. Такође, употреба ПП је погодна и онда када је потребно направити разлику у друштвеном статусу, нпр. *извршиши аћенеташ* : *убиши* — изражена је разлика у друштвеном статусу убијене особе.

2.3.3. Потреба да се ситуација прикаже сликовитије, упечатљивије, снажније, уверљивије, нпр. *бишши у бризи* / *бринуши*, *бишши у журби* / *журши*, *башиши ѹоглед* / *ѹогледаши*, *користиши израз* / *изразиши* се, *ѹодврѣнущи истишивању* / *истиштавиши*, *набашиши осмех* / *осмехиваши* се, *коваши* *ѝланове* / *ѝланираши* и сл.

2.3.4. Могућност изражавања тренутне активности, наспрам сталне, нпр. *бишши на власниши* / *владаши*, *бишши на ѹушту* / *ѹуштоваши*, *вршиши дужносни* и сл.

2.3.5. Могућност изражавања фазе глаголске радње, често прецизније него одговарајућим перфективним глаголом, нпр. *уследило је ѹовлачење*, *ушли су у кубовину*, почетна фаза: *стушиши у ѹрећоворе*, *увестиши конїролу*, завршна фаза: *ћубиши на значају*, *обуставиши рад* и сл.

2.3.6. Могућност постизања сажетости израза и економичности, тако што се у једном ПП употребе две именице (или више њих), при чему за једну не постоји одговарајући синонимичан/комутабилан пунозначни глагол, нпр. *Имали су више примедби него ѹохвала* (Пол. 1); Србија, ипак, није толико поражена и понижена да не би могла и сама другима да *испоставља захтеве и рачуне* (Пол. 1); Када сам свирала обраде у клубовима бирала сам ауторе чија поезија има *дубину* и *поруку* попут Леонарда Коена (Днев. 2), с напоменом да уколико та именица има искључиво предметно значење (значење артефакта), њена семантика може да утиче на поимање целог предиката и укине перифразу, нпр. Познати мајстор кичице Стева Тодоровић *осликао је живојис и иконосистас* (Пол. 1).

2.3.7. Тежња да се подигне степен формализације, научности и учтивости говора (текста).

2.3.8. Перифрастичне конструкције, у поређењу с еквивалентним глаголским лексемама, пружају читаоцу вишак информација на којима се његова пажња дуже задржава, те се тако сигурније и потпуније усвајају него кад се дају у краткој форми. Неретко се вишком речи маскира нејасна мисао или избегава јасан одговор.

⁸⁶ У тзв. пристојном говору не постоји еквивалентан глагол. Увек се користи перифраза.

2.4. Захваљујући особинама које има и предностима које у одређеним ситуацијама може да пружи, иако често формално истог значења као и прост једнолексемски предикат, ПП не представља вишак у језику који језик тежи да уклони, већ средство које „помаже (...) људима да остваре нешто што им је потребно” да задовоље жељу за разноликом презентацијом предикатске садржине (Ивић 1988: 5). У зависности од прилике и намере говорног лица ПП постаје или не постаје погодно језичко средство изражавања.

2.5. С обзиром на то да су обележја новинарског функционалног стила сажетост, економичност, прецизност, уопштеност, имперсонализованост, анонимизованост, неовремењеност, висок степен формализације, и да се то, поред остalog, може постићи употребом ПП, ПП постаје погодно језичко средство изражавања у новинарском функционалном стилу. Новинар у ПП, заправо, проналази језичко средство за остварење својих (говорних) намера. Отуда је ПП, како је истицано у литератури, постао продуктиван синтаксично-семантички модел и обележје новинарског функционалног стила. То потврђује и следеће анализа. Од укупно прегледаних 12 бројева новина, са око 300 страница, експертирано је преко 2500 примера за употребу ПП.

3. Однос ПП и жанра

3.1. Како је новинарски функционални стил надређен жанру, потребно је установити колика је присутност ПП у типичним новинским жанровима, те на основу добијених података утврдити колико карактеристике жанра утичу на употребу ПП. Као узорак за анализу биће узете једне дневне новине — Днев. 1, а резултати приказани у Табели.⁸⁷

Табела: Употреба ПП по жанровима на примеру једних дневних новина

Жанр	Днев. 1	Жанровска структура	ПП	Копулативни ПП	Семикопулативни ПП
Вест	64		106	15	91
Извештај	26		87	9	78
Коментар	14		55	12	47
Чланак	6		63	4	59
Репортажа	2		2	—	3
Хроника	1		3	1	2
Интервју	— (2)		— (31)	— (3)	— (28)

3.2. Бројчани податак о употреби копулативног и семикопулативног ПП, изражен у табели, може да наведе на погрешан закључак да се ко-

⁸⁷ С обзиром на то да је за прављење интервјуа неопходна добра припрема и доста времена, интервју није чест у дневним новинама као нпр. вест, извештај, коментар. Да бисмо проверили присутност ПП у том жанру, пошто га нема у Днев. 1, посматрали смо интервјуе објављене у Пол. 1: 2 интервјуа, 31ПП (3+28). Ови подаци су у табели приказани у загради.

пулативни ПП мање употребљавају од семикопулативних. Међутим, ако се зна да се у позицији глаголске компоненте код семикопулативног ПП појављује изузетно велик број различитих глагола,⁸⁸ а да је код копулативног ПП то увек глагол *бийи*, јасно је да је употреба копулативних ПП сразмерна употреби семикопулативних ПП.

3.3. С обзиром на то да се новински жанрови разликују по дужини, да је вест обично најкраћи новински жанр, да дужина извештаја и коментара може да варира од кратког до дугачког, а да су чланак и интервју обично дужи, на основу добијених података може се констатовати да је присутност ПП у типичним новинским жанровима подједнака, јер је број забележених употреба ПП сразмеран броју текстова у којима су употребљени и њиховој дужини, што индицира закључак да карактеристике жанра, дужина и структура, не утичу битно на употребу ПП. Тако је у вестима, у Днев. 1, забележено 106 реализација ПП; када се тај број подели са бројем вести, добија се просечна употреба ПП у вестима што износи два ПП у једној вести. По истом принципу, просечна употреба ПП у извештају је 3, коментару 4, чланку 10—11, хроници 3, интервјуу 15 и репортажи 1. Ако се узме у обзир просечна дужина ових жанрова, постаје јасно да је употреба ПП у њима приближно једнака, искључујући репортажу која се убраја у дуже жанрове, а број регистрованих ПП у две репортаже је свега 2.

Следи анализа употребе ПП у сваком жанру појединачно.

3.4. ПП у вестима⁸⁹

3.4.1. Тематика у вестима је разноврсна. Анализа је показала да су вести заступљене у готово свим рубрикама, што значи да се у форми вести информише о најразличитијим дешавањима везаним за све области људског живота. Форма вести користи се и онда када је потребно саопштити неку нову, актуелну, значајну, ексклузивну или сензационалну информацију, када је потребно о нечему обавестити читаоца, али и онда када информација није значајна, али је занимљива, бизарна или духовита, те може да забави и наслеђе читаоца (тзв. „мала“ или „безначајна“ вест).

3.4.2. С обзиром на то да је вест ограничена дужине, начин изражавања у вестима мора бити сажет, концизан, без сувишних речи или стилских средстава. Оно што треба саопштити читаоцу, треба рећи јасно и прецизно, у препознатљивој форми, тако да он лако и брзо усвоји нову информацију. У ту сврху користе се уобичајена језичка (лексичка,

⁸⁸ У овом корпусу регистровано је преко 200 таквих глагола.

⁸⁹ *Весија* је најкраћи новински жанр; обично је састављена од неколико реченица с циљем да кратко, сажето, јасно и тачно пренесе нове, актуелне, значајне и занимљиве информације, односно одговори на пет основних питања: ко, шта, кад, где, зашто (и како), на основу чега је формално и стилски препознатљива. Може имати и нешто дужу форму (тзв. развијена вест) уколико се основни подаци (најважније чињенице) у одређеној мери проширују и објашњавају.

фразеолошка, синтаксичка) и графичка средства. Почетак вести обично сигнализује наслов, нпр. Пао путнички авион (Пол. 1); уместо уводне реченице даје се податак о месту, времену и извору вести у виду номинализоване структуре, нпр. Рио де Женеиро, 15. маја (Танјуг), а у тексту се користе усталјени изрази: *према ћодацима, према најави, према речима, како су нам рекли, како јављају, како наводе, како сазнајемо (од), каже се (наводи се, с्�тоји, прецизира се, износи се и сл.) у саопштењу (изјави, дойису, пишму...)* и др.

3.4.3. Анализа ПП употребљених у вестима показала је да се чешће употребљавају они ПП код којих је изражен висок степен формализације и у којима је именица терминологизирана, тако да цео ПП добија терминолошку вредност, нпр. *донети одлуку (решење, пресуду, услове, закључак, уредбу, мере...), ућишиши молбу (захтев, предлог, писмо, саопштење, сачешће, ајел, жалбу), казашти (навешти/наводишти, стајашти, прецизираши, изнешти/износити) у саопштењу (изјави, дойису, пишму...), добиши пресуду (ћодришку, позив, дозволу, извештај, субвенцију, налог, жалбу...), изразиши мишљење (бојазан, жаљење, наду, очекивање, сумњу, жељу, протест, сачешће и др.).* Ово посебно важи за вести које се објављују на првим странама дневних новина, на којима су углавном заступљене политичке теме. Чести су и ПП: *у јлану је, у шоку је и њима по моделу слични: у власништву је, у њоседу је, те имашти могућност*.

3.4.4. Разлози за честу употребу поменутих ПП у вестима проистичу делимично из (1) жанровско-стилских карактеристика вести, а делимично су у вези са (2) тематиком која се обрађује у вестима:

(1) Иако у вестима намера новинара најчешће није избегавање давања податка о учесницима у догађају (најчешће са семантичком улогом агенса и пацијенса), с обзиром на то да је циљ новинара да саопшти потпуну информацију, понекад се ипак не жели идентификовати агенс (или пацијенс), било зато што је претходно већ идентификован, било зато што је неважан или зато што се манипулише тим податком.⁹⁰ Тада се обично користи ПП: Према његовим речима, на Космету је било прекорачења овлашћења полицијаца, убистава и љачке шивила (ВН 2).⁹¹

Употребом ПП постиже се неутраланизација (десубјективизација), апстракција и формализација језичког израза, што је у складу са новинским начином изражавања у вестима,⁹² нпр. Перишић и службеник амбасаде у

⁹⁰ В. Петровић указује на то да новинари могу свесно или несвесно да замагљују смисао поруке „онда када није унапред сасвим јасно утврђено шта се жели постићи одатлом поруком (...) када постоји бојазан да би се детаљно образложеним мишљењем и директно упућеним апелом могли довести у питање очекивани ефекти; када се тенденцијозно преноси оно што одговара само уским, групним интересима; када се прикривају истине и износе ставови и оцене који (...) треба да утичу на јавно миње ...” (Петровић 1989б: 150).

⁹¹ В. објашњење датог примера у овом поглављу у одељку 1.5. Обележја поруке, 1.5.1.1. Степен комуникативности поруке.

⁹² Стил вести карактерише висок степен формализације, елиминација свих непотребних информација, као и елиминација субјективне оцене: „Тако, на пример, ако је неко изазвао саобраћајни удес а проценат алкохола у крви му је прешао одређен ниво, није важно да ли је он био ћодрејан, накресан, ћркит, ћоднатиш, ћијан као земља или ћрешићен ћијан; стога се употребљавају надређени појмови [биши] ћод дејством алкохола или [биши] у

СЦГ ... ухапшени су 14. марта 2002. године ... због сумње да су се бавили *штијунажом* у ко-
рист САД (вест, Данас); Прексиноћ око 20.30 часова *животом* су издубили возач „југа“ Александар Ерхатовић (43) његова супруга ... (вест, Данас).

Употребом ПП наместо синтетичког може да се, на економичан начин, изрази додатно значење које синтетички предикат експлицитно не садржи, нпр. *саоштиши* (обично усменим путем) : *навести* у *саоштењу* (обичну у писаној форми), *сумњати* : *изразити* *сумњу* (сумњати и то рећи). Од посебног је значаја то што се употребом ПП, у односу на одговарајући прост једнолексемски, може истаћи институционализовани карактер радње (нпр. *донети* *пресуду*, *идићи* *ођушницу* и др.) или да радњу означену именицом врши за то овлашћено (стручно) лице (нпр. *вршиши* *третарес*, *обдукцију*, *дезинсекцију* и др.), што уједно доприноси и функционално-стилској и жанровској кодификацији текста.

Заменом глаголске компоненте у ПП глаголом (приближно) истог значења нарушава се једноличност саопштавања у вестима, а текст се привидно динамизује.

(2) Тема о којој се саопштава и основни циљ — информисати, а не естетски деловати, детерминишу и избор и употребу ПП у вестима. Одређена тематика, политичка, правно-судска, економска, привредна, поред опште лексике, условљава употребу лексике и лексичких спојева који имају терминолошку вредност, што је у вези са њиховим струковним регистрима. У новинама, као преноснику вести из ових струка, наћи ће се отуда поменуте, терминологизиране лексеме и колокације, које укључују и глаголско-именичке спојеве (ПП), клаузе и номинализоване структуре, којима се новинар, као преносник, позива на извор информације да би јој обезбедио веродостојност, нпр. *каже се* у *саоштењу*, *наводи се* у *изјави* и сл., што је карактеристично за све информативне жанрове новинског стила. Како је њихов репертоар ограничен, често се понављају, што бројчано увећава присуство ПП у вестима. У вест се, такође, инкорпорирају елементи или читави текстови административног функционалног стила (званична саопштења, изјаве за јавност, конференције за штампу и сл.) (Тошовић 2002: 311), те језичка средства карактеристична за административни стил постају средства новинског језика и стила.

Да је учсталост употребе ПП у вестима условљена и тематски, показује чињеница да је број ПП у вестима са политичком и правно-судском тематиком већи у односу на број ПП у осталим вестима.

3.5. ПП у извештају⁹³

3.5.1. Као информативни жанр, очишћен од субјективности и ауторског коментара, препознатљиве структуре условљене хронологијом

алкохолисаном *стпању*, који елиминишу непотребне информације (чак иако нису најсреније скованi).” (Кликовац 1998: 17). Напомена: глаголе у угластим заградама смо додали да се покаже да су то изрази који конституишу ПП.

⁹³ *Извештај* је информативни жанр у којем се о новом, актуелном, занимљивом и значајном догађају хронолошки саопштава са пуно појединости, по чemu се и разликује од

догађања, извештај је високо формализован, те се у њему јављају бројни устаљени изрази: *речено је (на), наглашено је, истиче се, очекује се (да), додаје се*, међу којима и ПП: *каже се (стоји, наводи се) у саопштењу (изјави), издаће се саопштење* и сл. Извештавати се може о различитим догађајима, оним унапред најављеним, који дуже трају, који се одвијају према утврђеном распореду (конгреси, скупштине, свечаности, судске расправе, отварање значајног објекта, спортски и културни догађаји и др.) или оним изненадним који се дешавају мимо човекове воље (пожари, поплаве, земљотреси и сл.). У зависности од тога о којој се теми саопштава, зависиће умногоме и избор лексичких и граматичких средстава. Тако ће извештаји са скупштинских расправа, званичних састанака, политичко-страначких дешавања, судских расправа и сл. обиловати лексиком, фразеологијом и синтаксичким конструкцијама карактеристичним за административни стил, извештаји са културно-забавних дешавања биће језички разноврснији, а степен унификације нижи, а извештаји са спортских дешавања услед изразите тематске обележености имаће развијен унеколико засебан лексички и терминолошки регистар.

3.5.2. Као и у вестима, употреба ПП у извештајима условљена је и тематски и жанровски. Анализа је показала да су високо формализовани и терминологизирани ПП чести, што је углавном повезано са тематиком извештаја — у дневним новинама већи је број извештаја са скупштинских, политичко-страначких, судских и сличних дешавања, него осталих. Зато су у великом броју присутни ПП типа: *йостићи (йтписати, закључити, найравити)* *соворазум (договор)*, *бићи у Јлану (у Јлану је)*, *йоднити* *предлог (жалбу, представке)*, *донети одлуку, одржати саслушак (презентацију, изборе, заседање)*, *предузети мере* и др.

3.5.3. Ако се упореде извештаји груписани према тематици (политика-судство-друштво, економија-привреда, култура-забава-образовање, дневна (градска) дешавања) примећује се да су извештаји са тематиком политика-судство-друштво најприсутнији у новинама и да су ПП у тим извештајима најбројнији: укупно 56 реализација ПП у 11 извештаја, при чему се један број ПП, који су обележени као формализовани и терминологизирани, више пута понављају. Ти ПП знатно су ређе заступљени у осталим извештајима. Слично као у вестима, разлог за честу употребу ПП, посебно оних маркираних, лежи у чињеници да се у новинске извештаје инкорпорирају текстови административног стила — пре свега саопштења која новинар као готова добија од организатора скупа да би лакше могао да прати скуп, да не мора да записује званичне информације, да може брже и лакше да напише свој текст и да би пренео управо оне информације које му је организатор (тј. онај који даје информације) доставио и онако како му их је доставио.

вести. Иако дужи од вести, ни извештај не сме садржавати редундантне појединости, нити му је примерено сликовито или експресивно изражавање.

ПП у извештају, на примеру једних дневних новина

Дневник 26. април 2004.

ПОЛИТИКА, СУДСТВО, ДРУШТВО (11)

постићи споразум (3), постићи договор (3), изнети одбрану (3), направити договор (2), донети одлуку (2), поднети оставку (2), закључити споразум, потписати споразум, одржати презентацију, одржати лицитацију, одржати конференцију, дати сигнал, пренети вест, замрзнути помоћ, имати интерес, представљати препреку, добити транше, поднети жалбу, поднети представку, упутити представке, упутити предлог, урадити поправке, извршити инспекцију, укинути изолацију, имати политику, немати потребу /нема потребе/, урадити измене, уливати страх, не искључити могућност /није искључена могућност/, предузети мере, водити поступак, ступити у контакт, запасти у дугове, укључити се у израду, стављати на терет, наводити у саопштењу /наводи се у саопштењу/, учествовати у пропуџавању, учествовати на заседању, настати застој /настало је застој/, наћи се међу потписницима, бити у плану /у плану је/, бити у кризи /у кризи су/, бити у контакту /смо у контактима/, бити у току /у току је/, бити у вези, бити протеста /је било протеста/ (егз.), не бити примедби /није било примедби/ (егз.)

ЕКОНОМИЈА, ПРИВРЕДА (1)

остварити успон (2), остварити раст, нанети штету, имати раст, остварити експанзију, наводити у извештају /наводи се у извештају/, раст је могућ, експанзија биће највећа

КУЛТУРА, ЗАБАВА, ОБРАЗОВАЊЕ (3)

добити награду, делити мишљење, упутити замерке, примити утицаје, доживети уобличење, остварити интерпретацију, имати иступање, однети превагу, имати примат, учествовати у такмичарском делу, добијати на интензитету

ДНЕВНА (ГРАДСКА) ДЕШАВАЊА (5)

узети узорак (2), радити анализу, постојати могућност /постоји могућност/

3.5.4. Бројности ПП у извештајима доприноси и све чешћа пракса новинара да у извештаје дословно преносе изјаве и говоре функционера и политичара. Последица такве праксе јесте присуство обележја политичког дискурса, што подразумева учсталост номинализационих структуре и употребу ПП у језику и стилу новина.

3.5.5. У извештајима са економском и привредном тематиком број ПП такође није мали. Њихово присуство детерминисано је самом темом, па је и њихов инвентар у извесној мери различит од инвентара ПП употребљених у извештајима са политичком и судском тематиком. ПП у овим извештајима обично имају терминолошки карактер, што је усlovљено природом струке из које потичу. Економски и привредни скупови имају у великој мери карактер научних скупова, те се посредством извештаја у језик новина уносе и особености научног језика и стила.

3.5.6. И у осталим извештајима употреба и избор ПП су детерминисани темом. Уколико се извештава о научном скупу, присуство одлика научног стила у извештају је неминовно, а инвентар ПП је делимично

условљен терминолошким системом дате науке, а делимично позивањем на туђи говор или извор информације. Уколико се пише извештај о неком неформалном догађају са неформалног места, нпр. извештај са пијаце, вашара, сајма, концерта, извештај из матичарског здања: рођени, венчани, умрли и др., употреба ПП одговараће уобичајеној употреби ПП у свакодневном говору, при чему употреба ПП није свестан избор ради постизања одређеног циља (ефекта), већ је иманентна језичкој компетенцији новинара и најчешће је узрокована непостојањем другог начина да се искаже жељено значење или се, из стилских разлога, избегава понављање истог глагола.

3.5.7. На употребу ПП у извештајима утиче и природа догађаја о којем се извештава; догађај обично траје неко (дуже) време, а извештај треба да га, на релативно малом простору, представи. У циљу економичности мора се прибегавати селекцији, сажимању и уопштавању, а једно од средстава уопштавања јесте употреба ПП.⁹⁴ Употребом ПП се, као што је више пута поменуто, може сигнализирати и да радња има институционализован карактер, што такође доприноси економичности изражавања. Навођење догађаја хронолошким редом, честа понављања и набрајање посебно траже разноврсност. Отуда се ПП намеће као средство избегавања понављања и уношења разноврсности.

3.6. ПП у интервјуу

3.6.1. *Интервју* је новински жанр писан искључиво у дијалошкој форми; то је разговор с поводом, дијалог новинара са неком личношћу која се сматра доволно значајном, актуелном, занимљивом, познатом или компетентном у датом тренутку да одговара на питања о изабраној теми.

3.6.2. Дужина интервјуа зависи од значаја и актуелности теме и саговорника, као и од простора који му уредник намени у новинама. Интервју не спада у оне жанрове, попут вести и извештаја, који имају чврсто организовану структуру, задату дужину и висок степен формализованости. Од новинара се очекује да наведе допунска објашњења: место и време вођења интервјуа, основне податке о личности која се интервјуише и да интервју потпише, а једини захтев којем интервју мора да удовољи јесте дијалошка форма. „Присуство” новинара у интервјуу је сведено, па језик и стил интервјуа зависе од саговорника и теме. Отуда и употреба ПП у интервјуу углавном зависи од саговорника и теме. На пример, уколико је интервју по садржају политички или привредни (формална тематика: доношење закона, закључивање споразума, добијање помоћи и сл.), а саговорник компетентна личност за област (полити-

⁹⁴ О карактеру општости, тј. способности категоризовања која је иманентна ПП пише Д. Кликовац: „У интелектуалном језику категоризација на вишем нивоу не спроводи се само у појединачним случајевима него и систематски кроз речник. Једна од одлика таквог језика је и тзв. декомпоновање предиката” (Кликовац 1998: 18).

чар, научник, државник), присутност ПП биће већа, а инвентар ПП струковно, терминолошки или формално детерминисан; у интервјуу забавног карактера са популарним личностима, уметницима, глумцима и др., или у интервјуу са обичним људима о свакодневним, интересантним и актуелним темама, учесталост употребе ПП биће мања, а избор ПП ничим условљен.

3.6.3. Новинар који води интервју мора се добро припремити за интервју: мора се обавестити о теми о којој ће разговарати са саговорником, мора се обавестити о саговорнику (личности са којом разговара) и мора (оквирно) припремити питања која ће поставити саговорнику. Да би интервју постигао циљ, био информативан и доволно занимљив да задржи пажњу читалаца, новинар мора водити рачуна и о екстравајгистичким факторима — ситуацији и околностима у којима се разговор води и степену образовања и језичкој компетенцији саговорника. Саговорник не сме да осети да га новинар потцењује постављајући му, за њега, сувише „учена”, „преинтелектуализирана” питања која не може да разуме, па самим тим ни да на њих одговори. Стога је најбоље ако новинар „свој стил сачува за репортаже, коментаре, информације, а да се у интервјуу не плаши аутентичног стила свога саговорника” (Бурић 2000: 243). Зато се не може говорити о уобичајеној или карактеристичној употреби ПП у интервјуу, већ је употреба и избор ПП у интервјуу непредвидљива. ПП може да послужи новинару као погодно језичко средство које ће му помоћи да јасније или сликовитије формулише своје питање или оствари своју намеру.

3.7. ПП у коментару⁹⁵

3.7.1. Коментар спада у тзв. аналитичке жанрове. Тематски може бити врло разноврстан (о политичким, економским, социјалним, културним, научним и другим питањима), а дужина је различита и зависи од концепције листа, способности коментатора, уређивачке политике и др. Аналитички подстил, којим се пише коментар, близак је научном и научно-популарном начину изражавања.⁹⁶ То значи да ће језичка средства и поступци, карактеристични за те начине изражавања, бити, у нешто

⁹⁵ *Коментар* је новински жанр изражавања мишљења, ставова, гледишта, судова, оцена о неком (актуелном) догађају или појави. Циљ коментара је да информише, али, пре свега, да утиче на мишљење и ставове читалаца, због чега се сврстава у ангажоване облике новинског изражавања.

⁹⁶ Прегледањем дневних новина које су ушле у корпус утврдили смо да се жанр коментара, онако како је дефинисан у уџбеницима, приручницима и речницима новинарства, не среће тако често. У пракси, жанр коментара је обично комбинован са другим новинским жанровима творећи тзв. хибридне новинске жанрове који имају карактеристике и коментара и других новинских жанрова. Такође, чест је случај да оцену о неком догађају или појави новинар не изриче сам, већ преноси туђу у виду изјаве (коментаре у том тренутку друштвено-политички значајних личности или институција, релевентних појединача или „нападнуте” стране). Такве текстове смо (свесно) подвели под жанр коментара (у супротном у Днев. 1 готово их не би ни било), те их у Днев. 1 има укупно 14, у којима је регистровано 55 ПП.

измењеном и ублаженом облику, прилагођени медију и масовном читачу, присутни и у језику и стилу коментара.

3.7.2. Заједничке особине научног стила и аналитичког подстила новинарског стила јесу висок степен терминологизације, тежња ка постизању (привидне) објективности, тежња ка уопштавању и апстракцији. Пошто се у коментару (слично као у научном тексту) тежи јасном и прецизном изражавању, а пажња фокусира на један проблем који треба коментарисати (објаснити, оценити) понављање истих речи, термина, а посебно глагола је неминовно. С друге стране, тежи се да се на читаоца и естетски делује, те постигне, колико је могуће, динамика и разноврсност. Отуда се употреба ПП намеће као вишеструко погодна. Такође, бројности ПП доприноси цитирање изјава политичара, административних објава и др.

3.7.3. У ауторском коментару (колумни),⁹⁷ разлози за употребу ПП су и стилске природе. Жеља да се постигне одређени ефекат и да се изазове реакција код читалаца (смех, одобравање, симпатија, иронија, неслагање и др.), као и да се створи особен и препознатљив начин писања, проналази у ПП погодно средство, поготово онда када је потребно нијансирати исказ, направити неочекивану језичку конструкцију, унети ново значење помоћу придева и сл., нпр.: *размењивати нежносћи* (Будућа Карићева снаја *размењује нежносћи* са својим вереником заклоњена мишицама бројних телохраниtelja (← 'мази се' + иронично) (Блиц 1)); *ронити сузе* (А они, неспремни за растанак, *ронили су мушке сузе*, које су много крупније и сјајније од наших женских (← плакали су + подругљиво; овде се Adj. *мушке* сузе не може заменити Adv. *мушки* су плакали јер није исто значење) (Блиц 1)); *ставити тачку* (С обзиром да то уопште није важно за ову причу ... онда ћу заинат и себи и њима ... да ставим тачку (← да завршим) + идиоматизовано (Блиц 1)).

3.8. ПП у чланку⁹⁸

3.8.1. Као изразити представник тзв. аналитичко-истраживачког новинарства, и као хибридни жанр, чланак поседује карактеристике свих осталих облика новинског изражавања. Тематски може бити разноврстан; стилски највише подсећа на научно-популарну прозу, али може обједињавати и неколико различитих стилова, што је последица документовања изнесених чињеница тј. посезања за различитим изворима — изјавама, саопштењима, туђим оценама, мишљењима и др.

3.8.2. Анализа је показала да је ПП у чланку заступљен релативно често: у шест (дужих) чланака 63 пута употребљен је ПП; као мотиви за употребу ПП у чланку могу се навести и тематика (политика, судство и сл.), и намера новинара, и близост са научно-популарним стилом и

⁹⁷ Коментар се дели на две главне врсте: уводник или редакцијски коментар и колумна или ауторски коментар.

⁹⁸ Чланак је сложени (хибридни) новински жанр који садржи готово све остале облике новинског изражавања, а посебно поседује све карактеристике коментара у односу на који још шире, дубље и студиозније тумачи појаву о којој се пише.

практично сви они разлози који су наведени код осталих жанрова, као и они набројани у уводном делу овог одељка.

Примери за употребу ПП у чланку:

ЧЛАНАК: *Нови рачуни или кеш — јиштање је сад* (Днев. 1)

ПП: доспети за наплату (10), доспевати за исплату, немати поверење, дати камату, следовање неће моћи да буде мање

ЧЛАНАК: *Сељацима оранице, војницима касарне* (Днев. 1)

ПП: дати у закуп (3), издати у закуп, узети у закуп, донети акт, ускратити право, усвојити захтев, вратити у посед, упутити захтев, остварити принос, организовати блокаду, организовати дежурство, обавити сетву, настати штета /да настане ... штета/

3.9. ПП у репортажи⁹⁹

3.9.1. Репортажа може да саопштава о различитим догађајима, мада обично искључује саопштавање са званичних, формалних догађаја попут скупштине, састанка, конференције, о којима се информише у форми вести или извештаја.

3.9.2. Употреба ПП у репортажи истиче њен литерарни карактер. ПП у репортажама су малобројни и углавном стилски обојени: у 2 репортаже у Днев. 1, регистровано је свега 2 ПП: потом је уследило ђаљење свећа и имали смо више од 1.000 догађаја.¹⁰⁰ Уместо пасивних и безличних конструкција или конструкција са уопштеним агенсом карактеристичних за новински стил, за репортажу важи правило што више појединости, конкретно, очигледно, динамично, и што више активних глагола,¹⁰¹ а таквом начину писања не погодује честа употреба ПП. Отуда ће основни разлог за употребу ПП у репортажи бити постизање стилског ефекта — сликовитости, упечатљивости, уверљивости, духовитости, оригиналности.

3.10. ПП у хроници¹⁰²

3.10.1. На употребу ПП у хроници, поред тематике у великој мери утиче управо карактер овог жанра. Потреба да се на релативно малом простору догађаји хронолошки представљају и набрајају, доводи до тога

⁹⁹ *Репортажа* је новински жанр у којем се верно, живо, занимљиво, са много појединости, саопштава о неком стварном догађају при чему се обавезно наводи тачан назив места радње и актера. По стилу нагиње књижевно-уметничком тексту, субјективни доживљај и литерарно-уметничка средства су њен саставни део, али она не смеју да угрозе њену истинитост и документарност. Уп. Ђурић (2000, 2003), Тодоровић, пр. (1998).

¹⁰⁰ У ВН 1, такође у две репортаже, регистровано је 6 ПП: *поделиши меđан, добиши похвале, сврстайши у приоритет, биши промета, не биши удеса, најправиши најор*.

¹⁰¹ В. Ђурић (2000: 309—332).

¹⁰² Хроника је у журнализму више рубрика него жанр која доноси вести и кратке белешке из одређене области (судска хроника, позоришна хроника, књижевна хроника итд.).

да понављање истих речи и израза, а посебно термина и глагола постаје неминовно. Да би се у извесној мери постигла динамичност и разноврсност у изражавању, користе се ПП. То показује следећи пример: у хроници која прати догађаје са суда *Неочекивани обршти* (Пол. 1) (судска хроника) употребљени су следећи ПП, наведеним редом: Значајан *обршт* на овом суђењу *доđodio се...*, Следећи велики *обршт* *настao јe...*, Још једно *изненађење ... доđodilo сe...*, *Суђење јe ... прекинуто...*, ... *дошло јe до нових прекида...*, Наредни *прекид уследио јe...*

4. ПП у насловима¹⁰³

4.1. Добар наслов текста у дневним новинама требало би да буде информативан, економичан и експресиван (Васић 1980: 1).¹⁰⁴ Како ПП може да удовољи овим захтевима, употреба ПП у насловима је очекивана.

4.2. Присутност ПП у насловима анализирана је на корпусу представљеном у Уводу.¹⁰⁵ Из анализе су искључени наднаслови и поднаслови, иако они са насловом чине саставни део насловног текста. Разлог је следећи: показало се да су поднаслови углавном издвојена реченица или реченице (целе или редуковане) из текста изнад којег поднаслов стоји.

4.3. Анализом је утврђено да се ПП у насловима јављају у два облика: пуном, нпр. Агенција Контекст *води кампању* Маршићанину (Данас), Истина увек *изазива узнемирење* (Данас); и редукованом, нпр. *У продаји* карте за „Егзит“ (Блиц 1), *Даша Ђорђшка* независном Косову (Пол. 2).

4.4. Употреба крњих предиката једно је од обележја новинских наслова.¹⁰⁶ Редукованим ПП се могу сматрати они код којих је глаголска компонента редукована или изостављена у потпуности, а њено постојање се може претпоставити на дубинском нивоу.

4.4.1. Код семикопулативних ПП глаголска компонента се најчешће редукује изостављањем помоћног глагола у перфекту: Председник Сезер *уложио већио* (Данас) → Председник Сезер *је уложио већио*; *Стигла реакција* на трик с акцијама (Днев. 2) → *Стигла је реакција* на трик с акцијама; Газда Језда *доживео шлоз*?! (Курир

Када се вести, белешке, коментари или краћи извештаји са неког догађаја или манифестације која траје више дана и обухвата већи број различитих дешавања, не дају појединачно, већ се обједине у виду прегледа дешавања, настаје текст који се жанровски може одредити као хроника.

¹⁰³ Исцрпније о овој теми у раду *Перифрастични предикати у новинским насловима* (Коњик 2006).

¹⁰⁴ Наслов је „својеврстан тип исказа с посебном функцијом у односу према тексту којем претходи, новинама којима се јавља итд.“ (Васић 1980: 1, фуснота). Наслови су обично кратки искази који сигнализују почетак текста, а циљ им је да се привуче пажња читаоца (Мразовић–Вујадиновић 1990). О насловима у дневним новинама в. и Грицкат (1966), Замуровић (1976).

¹⁰⁵ Како циљ није испитивање учесталости употребе ПП у насловима и како обим узорка који је посматран није одговарајући за такво испитивање, неће бити навођени статистички подаци нити доношени коначни закључци о односу ПП и наслова.

¹⁰⁶ Уз појаву крњења предиката у насловима честе су и појаве редукције реченичних делова, измене редоследа речи и употребе номиналних структура. О обележјима наслова в. Грицкат (1966), Замуровић (1976), Васић (1980).

- 1) → Газда Језда је доживео *шлог*?! или пасиву: *Даша њодршка* независном Косову (Пол.
2) → *Даша је њодршка* независном Косову.

4.4.1.1. Изостављањем глаголске компоненте у потпуности, наслов губи обележје реченичности и постаје номинализована структура: *Сукоб око Киншасе* (ВН 2) → *води се сукоб око Киншасе; Обнова од темеља (ВН 2) → *припрема се, врши се обнова од темеља. На дубинском нивоу некад се могу претпоставити реченице са ПП, како је показано, иако је веза веома ослаблјена. Када је веза у потпуности изгубљена, наслов се не може развити у реченицу и тада представља апсолутну номинализацију: Пушњи у слободу медија (Данас).¹⁰⁷

4.4.2. Код редукованих копулативних ПП глаголска компонента изостаје у потпуности: *Ућродаји* карте за „Егзит“ (Блиц 1) → *Ућродаји су* карте за „Егзит“; Каменоресци у *штрафјку* (Курир 1) → Каменоресци *су у штрафјку*. Изостављањем копуле у ПП нарушава се граматичка информативност наслова (обично се редукује редундантан граматички податак), али не и лексичка информативност, која је за наслов битнија.

4.5. На основу претходне, сумарне анализе, може се констатовати да су ПП присутни у насловима. Како је изостављање помоћног глагола у предикату, посебно употреба кријег перфекта, једно од обележја стила наслова, то се и ПП у насловима чешће употребљава у редукованом него у пуном облику. Поједини модели ПП, посебно редукованог копулативног (/соп/ + и + Л), услед честе употребе постали су уобичајени за наслове: Трст у *офанзиви* (Пол. 2), Почетак сезоне у *пуном сјају* (Днев. 2), Бугарски специјалици и цариници у *акцији* (Днев. 1), *Ућродаји* карте за „Егзит“ (Блиц 1).

5. Закључне најомене

5.1. Анализа је потврдила да постоји зависност између употребе ПП и новинског стила, те да се, услед учесталости употребе овог синтаксично-семантичког модела у типичним новинским жанровима он може сматрати обележјем новинарског функционалног стила.

5.2. На употребу ПП у типичним новинским жанровима утицај имају и карактеристике жанра и, још више, тема о којој се саопштава. Појединачне карактеристике жанра, дужина и структура, у мањој мери утичу на избор и фреквентност употребе ПП. У већој мери утичу „над-жанровске“ карактеристике — оне карактеристике које омогућују груписање и поделу жанрова на информативне (фактографске), аналитичке и белетристичке. То су: начин обраде и презентовања информација, формалан начин изражавања, тематика и намера говорног лица. Тематика условљава и честу употребу терминологизираних ПП.

5.3. ПП *наводи се* (*каже се, сстоји, износи се*) у *сајштењу* (*изјави, дојису*) због редовне употребе посебно у информативним и аналитичким жанровима и стога што оцртава карактер дневних новина као преносни-

¹⁰⁷ О номинализацији в. Радовановић (1981).

ка вести и изјава, може се сматрати типичним за новински стил дневних новина.

V. ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА ПЕРИФРАСТИЧНИХ ПРЕДИКАТА

1. *Досадашња здравља*

1.1. Да су ПП лексикализоване конструкције, по форми синтаксичке, а по семантици лексемске, истакла је још Д. Гортан-Премк (1971). Она је указала на то да степен лексикализације у њима може бити различит: „у једнима од њих, као нпр. у синтагмама *идићи буну*, *задати веру*, чланови задржавају своја основна значења; у другима чланови добијају нова значења везана само за те конструкције, нпр. у синтагми *делићи међдан* управни члан *делићи* ово значење има само у конструкцији с речју *међдан*, која је на известан начин и указатељ тога значења; у трећима, пак, синтагматско значење развило се до лексемског — *склопићи поћодбу = љубодићи се* — чиме оне престају бити предмет интересовања синтаксе и улазе у област лексикологије” (32).

1.2. Да ПП представљају посебну врсту речничких јединица и поред тога што имају облик синтаксичке конструкције, те да их је стога потребно појединачно изучавати и представљати у речницима, указала је З. Тополињска (1982). Аутономност њиховог статуса као засебних јединица у лексикону српског језика појачава чињеница да не постоји увек глаголска лексема која им је семантички еквивалентна (Пипер 1999), као и чињеница да се глаголска лексема не разлаже само у позицији предиката, већ и онда када се јави у безличним глаголским облицима или у позицији инфинитивне или презентске допуне глагола непотпуног значења, те се, осим о перифрази предиката, може говорити и о перифрази (декомпоновању) глагола (Танасић 1995).

1.3. На то да је у нашој досадашњој лексикографској пракси по правилу занемаривана улога пунозначних глагола у конституисању ПП, указала је Н. Арсенијевић (1994) на примеру глагола *идати/ћастити*. Пипер (1999) је истакао да се глаголско именички изрази који конституишу декомпоноване предикате у општим речницима описују успутно и несистематски. На такав закључак упућују и дефиниције многих пунозначних глагола у Речнику МС и у Речнику САНУ, у којима се не указује на то да ови глаголи када се нађу у споју са именицом глаголског порекла делнично или у потпуности губе своју значењску самосталност, именица постаје семантички центар, а цела конструкција се, у највећем броју случајева, може заменити пунозначним глаголом.

1.4. На потребу да се у речницима упозорава на то који се све глаголи, у датом језику, повезују са именицом у јединствену лексичку целину творећи ПП, указала је и М. Ивић (2002). З. Тополињска (2002) је истакла да у речницима треба да постоји и информација о перифрастичним предикатима, али да то у пракси није случај: „у речницима у најбо-

љем случају налазим такве конструкције стављене међу фразеологизме, што оне нису” (34). Новија истраживања и лексикографска пракса, чини се, кренула је у том правцу.¹⁰⁸

1.5. Поред представљања ПП у дескриптивним речницима, било би корисно израдити и специјалне речнике ПП, граматички и струковни. Као специјални граматички речник то би могао да буде модеран граматички речник који би садржавао информације о морфосинтаксичким карактеристикама ПП и о семантичком односу који се успоставља између ПП и одговарајућег му супституента. Као специјални струковни речник то би био речник одређених струковних регистара, усмерен и на структуру и на корисника.

2. ПП у дескриптивним речницима

2.1. Претходно је истакнуто да се ПП (односно глаголско именички изрази који их конституишу) у дескриптивним речницима српског језика обрађују успутно и несистематски и да је обрада глагола који се на синтаксично-семантичком плану могу реализовати и као непотпуни (нпр. пунозначни глагол *водити* у ПП *водити преговоре* или *водити бриџу*) неуједначена и често неадекватна.¹⁰⁹ На који начин су, и да ли су ПП представљени у РСАНУ и РМС, показаћемо је на примерима *водити бриџу = бринути се и дати дойринос = дойринети*.

2.1.1. *Водити бриџу = бринути се:* У РСАНУ код именице *бриџа* не наводи се ПП *водити бриџу*. Код глагола *водити* под тачком (8. а) даје се дефиниција ’вршити, обављати, упражњавати неку радњу’, а значење се потврђује искључиво примерима са ПП (са именицама *контрола, преговори, ойсструкција, надзор и разговор*);¹¹⁰ ни код израза се не наводи ПП *водити бриџу*. Код глагола *бринути се* као део дефиниције под тачком (2. а) даје се значење ’(за некога или за нешто, (с) неким, нечим, о некоме, о нечему, о нешто) водити бригу, старати се (о благостању, одржавању

¹⁰⁸ Нпр. у монографији *Устаљене конструкције у новинском језику* (2005) разматра се однос досадашње лексикографске праксе према УТК (устаљене транскриптивне конструкције) на примеру РМС и РСАНУ и њихово место у нормативним речницима. Аутор констатује неуједначеност и недоследност у лексикографској обради и да би их у будуће требало лексикографски регистровати уз примедбу да алтернативна употреба УТК и пунозначног глагола доприноси проширивању семантике пунозначног глагола „оним специфичним значењем које поседује устаљена транзитивна конструкција” (Зељић 2005: 73). Такође истиче потребу да се изради један потпуни речник устаљених глаголско-именских конструкција. У огледној свесци *Речника савременог српског књижевног језика* (2004), Ђ. Оташевић предлаже се да се у оквиру одреднице, на њеном крају, дају „врло различите напомене — о изговору, случајевима декомпоновања предиката, стандардоловашке напомене итд.” (Оташевић 2004: 9).

¹⁰⁹ В. и Петровић (1990).

¹¹⁰ Пример са именицом *бриџа* се не наводи, а не би га ни било могуће навести као потврду за значење ’вршити, обављати, упражњавати неку радњу’ јер у ПП *водити бриџу = бринути се* глагол *водити* нема своје значење, већ „наглашава трајање и активност радње исказане именицом” (Мразовић—Вукадиновић 1990, 185).

и сл.)'.¹¹¹ У РМС код именице *бриѓа* наводе се као изрази *водићи шуђу бриѓу* у значењу 'мешати се у туђ посао', *даши се у бриѓу* у значењу 'забринути се', али се не наводи ПП *водићи бриѓу*. Глагол *водићи* под тачком (6) дефинише се 'вршити, обављати, упражњавати неку радњу', а значење се потврђује примерима са ПП са именицама *надзор и разговор*. ПП *водићи бриѓу* забележен је као израз са значењем 'бринути се (о чemu)'. Код глагола *бринући (се)* као део дефиниције наводи се значење (2) 'водити бригу, старати се, трудити се око кога или чега'.

2.1.2. *Даши дойринос = дойринети*: У РСАНУ код именице *дойринос* се не наводи ПП *даши дойринос*, али се значење под (1) 'удео, помоћ, доприношење' илуструје примерима са ПП. Код глагола *даши* под више тачака се дефинише значење (заправо функција) овог глагола које он има у споју са именицом која означава радњу или процес (тачке 6, 7, 8, 10. в, 12, 13, 15) и као примери се наводе реченице са ПП, али се никде не указује на то да овај глагол образује перифрастичне предикатске конструкције са многим глаголским именицама у којима нема сопствено лексичко значење, већ цела ПП-конструкција добија значење радње означене именицом. Под изразима се обраћују само неки ПП, нпр. *даши (за) право, даши на знање (до знања), даши одушка, даши йозор*, заправо они који нагињу ка идиомима. Глагол *дойринети* се ни у једној од својих семантичких реализација не дефинише помоћу ПП *даши дойринос*. У РМС код именице *дойринос* не бележи се да ова именица са глаголом *даши* образује ПП са значењем *дойринети*, иако се њено значење (1) 'оно што ко допринесе својим радом или својим новцем у каквом заједничком послу, прилог, принос у новцу или драгоцености у какву сврху' потврђује управо примером са ПП. Код глагола *даши* ситуација је другачија него у РСАНУ јер се као посебно значење издваја (17) 'с именицом као допуном може се заменити глаголом изведеним од такве именице: ~ амнестију *амнестираши*; ~ благослов *благословиши*; ~ изјаву *изјавиши*; ~ налог *наложиши*; ~ одговор *одговориши*; ~ пристанак *присташши*; ~ слободу *ослободиши* и сл.'. Ни у РМС глагол *дойринети* се не дефинише помоћу ПП *даши дойринос*.

Постојање квалификатора којима би се идентификовала функционално-стилска маркираност ПП-конструкције и у РСАНУ и у РМС углавном изостаје.

2.2. Приликом представљања ПП у дескриптивним речницима најпре је потребно утврдити основну одредницу у саставу које ће значење ПП бити дефинисано. То може бити учињено и код глагола и код именице, јер у састав ПП улазе и глаголска и именичка лексема, а значење им је јединствено. Дефинисање ПП код именице може бити неекономично, јер је код глагола свакако потребно указати на то да се, када се глагол нађе у споју са именицом образујући ПП, његова значењска самосталност губи или слаби, а именица постаје носилац значења. Ипак,

¹¹¹ Да се ПП у РСАНУ обрађују недоследно и несистематски потврђује ПП *водићи блуд* који је, за разлику од ПП *водићи бриѓу*, регистрован код именице *блуд* као израз и дефинисан 'развратно живети'.

без обзира на неекономичност, ПП треба дефинисати код именице и то уколико је степен лексикализације висок и ПП има свој семантички еквивалент у пунозначном глаголу, најбоље га је тако и дефинисати, нпр. *водити преговоре* = *преговарати*; ако датог пунозначног глагола нема, треба га описно дефинисати, нпр. *ући у преговоре* = *доћети преговарати* или *извршити увиђај* = терминологизирано *прегледати месец на којем је дођињен злочин и пре него што се било шта помери или уклони тачно забележити (обично фотографисати и најравити зајис) затечено стање*. Код глагола, у оквиру дефиниције, треба назначити да се дати глагол јавља у споју са именицом која претежно означава радњу (процес), да у том споју глагол нема сопствено лексичко значење или има ослабљено и да је значење датог глаголско-именског споја семантички еквивалентно радњи означеног именицом (или некој другој у зависности од смисла именице). Ваљало би навести и (све) именице које са датим глаголом могу да конституишу ПП. Пример: глагол *водити* као део дефиниције требало би да има и тумачење 'са многим именицама, које претежно означавају радњу или процес (ређе стање), образује спојеве са значењем те или друге радње у зависности од смисла именице: ~ бригу, ~ истрагу, ~ преговоре, ~ разговор ... (в. код тих именица)'. Такође, код глагола који је функционално-семантички еквивалент одређеног ПП ваљало би са десне стране, као део дефиниције, навести ПП, односно издвојити као посебно значење онда када је ПП једна од реализација значења датог глагола. При том, неопходно је у свим случајевима унети квалификаторе који би указали на функционално-стилску маркираност или неку другу врсту обележености употребе.

Пример за обраду ПП у дескриптивном речнику:

брига ж 1. ... 2. ... ... ПП водити ~ = бринути се, старати се (о некоме, нечему).

водити, -им несвр. **1. ... 2. ... 3. ... ... х.** са многим именицама, које претежно означавају радњу или процес (ређе стање), образује спојеве са значењем те или друге радње у зависности од смисла именице: ~ бригу, ~ истрагу, ~ преговоре, ~ разговор ... (в. код тих именица).

бринути, -ем несвр. **I. 1. ... 2. ... ... II. ~ се 1. ... ... х.** водити бригу, старати се (о некоме, нечему).

3. ПП у специјалним речницима

3.1. Свеобухватни речник ПП у досадашњој лексикографској пракси српског језика не постоји. Постоје у оквиру радова (Радовановић 1977, Жибрг 1987, Зељић 2005) и граматичких приручника (Мразовић—Вукадиновић 1990) настојања да се ПП попишу, да се утврди њихов семантички еквивалент или објасни функција и употреба глагола-оператора. Велики број перифрастичних предикатских конструкција пописан је и у *Системском речнику српскохрватског језика*, али се о њима не говори ништа, — нити се истиче њихова функционална и значењска специфич-

ност, нити се семантички дефинишу. Ипак, новија истраживања кренула су у том правцу. Понуђена су и нека идејна решења за лексикографску обраду ПП (в. рад Керкез 1999).¹¹²

3.2. Специјални струковни речник требало би да буде усмерен пре свега на корисника, на струку утолико што обухвата струковни регистар. Стога се приликом конципирања и израде струковног речника мора поћи од потреба будућег корисника (у случају речника ПП у новинарском регистру то је новинар) и водити рачуна о његовој употребној вредности.

3.2.1. Две су могућности за конципирање једног таквог речника. Прва, да се азбучним (абецедним) редом наведу глаголи који конституишу ПП, да се уз сваки глагол попишу именице које са њим образују перифрастичну предикатску структуру, да се наведу еквиваленти (једнолек-семски, уколико постоје, уколико не, перифрастични), да се да податак о обележености (терминолошкој, формалној, идиоматској и др.) и уколико је потребно оцена о погодности (да ли је ПП нужан, да ли даје промену значења или не и др.). Друга, која се чини подеснијом, јер омогућава новинару да лакше и брже пронађе различита конструкцијска решења за исказивање једног глаголског предиката (једног значења) и његових дијететичких варијаната: информације које се дају у оквиру одреднице су исте као и у првом случају, само су на други начин устројене. Лематизована би била глаголска лексема, која је у деривацијој вези са именицом из ПП и која представља семантички еквивалент ПП, а одредница би обухватала све перифрастичне конструкције (са различитим глаголским конституентима) којима се исказује значење лематизованог глагола, тј. један (исти) предикат и његове дијететичке варијанте (како је показано доњим примерима). То би омогућило и да се у оквиру једне одреднице нађу сви синонимни и антонимни ПП. Требало би, та-које, дати податак о обележености као и оцену о погодности.

Пример за обраду ПП у специјалном струковном речнику:

интригирати в. заинтересовати
заинтересовати (интригирати)
побудити интересовање за
побудити пажњу за
предложити
дати предлог Ф, Т
дебити предлог Д
доставити предлог Ф, Т, П

¹¹² У поменутом раду ауторка је представила могуће решење речника интенције ПП са семикопултивним глаголима у руском и српском језику (под интенцијом подразумева могућност удружилања речи у синтагме или удружилања речи или групе речи са другим речима на нивоу реченице, односно оно што се уобичајено тумачи као спојивост, валентност и рекција (Керкез 1999: 1)). Према њеном идејном решењу, за насловну реч узет је глагол-оператор уз који се наводе информације о парадигми. Именски конституенти представљени су сврставањем у лексичко-семантичке групе. Затим су схематски приказане могуће конструкције са датим ПП и уз сваку схему наводи се тумачење које треба да одрази све семантичке валентности, односно и леву и десну интенцију. На крају се даје списак могућих конкретних реализација ПП, при чему се, у загради, наводи значење сваке именице и даје оцена о стилској маркираности конструкције.

поднећи *предлог* Ф, Т, П

примићи *предлог* Д

уђућићи *предлог* Ф, Т

желети

имати *жезљу*

испољити *жезљу* Г

изразити/изражавати *жезљу* Ф, Г

изрећи *жезљу* Г

немати *жезљу*

показати *жезљу* Г

Ф — формално; Т — терминологизација; П — писани медиј; Г — говорни и/или гестовни медиј; Д — промена дијатезе

4. Модел обраде ПП у специјалном граматичком речнику

4.1. У специјалном граматичком речнику врста и број информација се разликују у односу на струковни; различита му је и намена као и циљна група (корисници). Циљ граматичког речника јесте да се са граматичког становишта описе сваки ПП појединачно, да се дају информације морфосинтаксичког типа, да се наведе пример као потврда употребе, да се утврди еквивалент и тип семантичког односа и да се, по потреби, дају додатна (индивидуална) објашњења.

Узимајући у обзир наведене чиниоце, овде ће бити предложен могући начин за обраду ПП у специјалном граматичком речнику и уједно, на малом узорку, представљен један такав речник.¹¹³

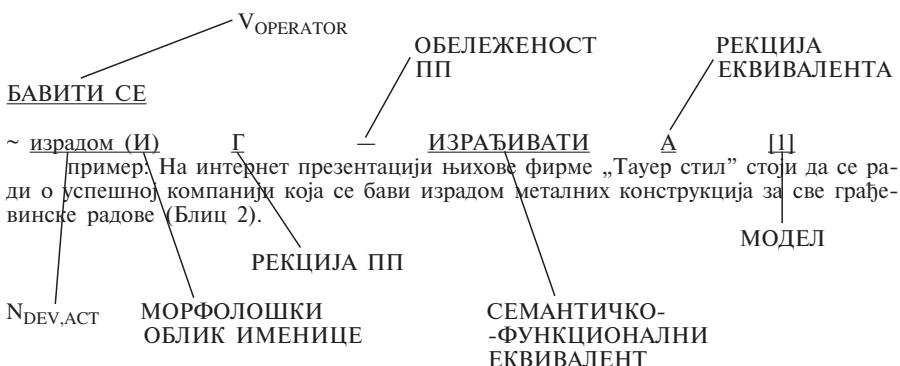
4.2. Начин обраде ПП у специјалном граматичком речнику који се овде предлаже је следећи. При представљању ПП, полази се од глагола-оператора, што значи да су експертирани ПП груписани с обзиром на глаголску компоненту. Сваки глагол представља једну речничку одредницу. Глаголи су наведени у облику инфинитива, абецедним редом, графички и визуелно су издвојени. Глагол се наводи у оном глаголском виду у којем је потврђен у корпусу. Ако је у корпусу регистрована употреба оба глаголска вида, поред перфективног у загради се наводи и имперфективни вид глагола.¹¹⁴ Одредница обухвата све именице из корпуса које се са датим глаголом повезују у перифрастичну предикатску структуру. Сваки ПП је најпре морфосинтаксички индексиран: наведен је (падежни) облик у којем се јавља именица и рекција ПП. Затим је дат податак о његовој обележености: Т (терминологизација), Ф (формализа-

¹¹³ Специјални граматички речник ПП и сродних синтаксичких конструкција, који је сачињен као део поменутог магистарског рада, садржи укупно 193 одреднице. То значи да је у корпусу регистровано, а у Речнику лематизовано, 193 глагола-оператора. У позицији номинализоване компоненте забележено је укупно 500 именица. У Прилогу I наведене су све регистроване именице као и подаци о њиховој обличкој заступљености у ПП. У Прилогу II наведени су сви регистровани глаголи-оператори и подаци о њиховој продуктивности у ПП.

¹¹⁴ Будућа израда једног таквог речника подразумевала би доследно назначавање да ли се дати глагол у ПП може јавити у оба глаголска вида, или само у једном.

ција), И (тежња ка идиоматизацији), П (писани медиј), Г (говорни и/или гестовни медиј), Инх (инхоативност) и Тер (терминативност) и изузетно фигуративност значења (фиг.), еуфемизираност (еуфем.) и ироничност (иронич.). Потом је наведен функционално-семантички еквивалент и његова рекција (уз глагол није бележена допуна у номинативу субјекта). Када је семантички еквивалент глаголска лексема у пасивном облику (нпр. бити заинтересован), поред пасивног облика наводи се у загради и инфинитив (нпр. заинтересовати се), а рекција се даје само за пасивни облик (нпр. за + А/С1). Поред функционално-семантичког еквивалента се симболом {Д} означава да приликом трансформације реченице са ПП у реченицу без ПП долази до промене дијатезе, а симболом (имперс.) да се функционално-семантички еквивалент употребљава само у имперсоналном облику. Бројем у угластој загради, на крају, назначен је модел семантичког односа који се успоставља између ПП и еквивалента: [0] = PP [V_{operator} + N_{dev,act}] → Ø, [1] = PP [V_{operator} + N_{dev,act}] → V_{punoznačan istokorenski}, [2] = PP [V_{operator} + N_{dev,act}] → V_{punoznačan neistokorenski}, [3] = PP [V_{operator} + N_{dev,act}] → 'parafraza sa više reči/PP₂', [3.1] = PP [V_{operator} + N_{dev,act}] → 'biti X'. Уколико је семантички еквивалент стављен под знаке навода то значи да је његова семантичка вредност приближна семантикој вредности ПП односно да се у већој мери удаљава од семантичке вредности ПП него што је то случај када се еквивалент даје без наводника. На крају се даје пример из дневних новина и у загради извор. Уколико у корпусу не постоји потврда за наведену употребу пример је конструисан и предочен у угластој загради.

Моделски пример:

РЕЧНИК ПП И СРОДНИХ СИНТАКСИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА — узорак —

БАВИТИ СЕ

- ~ **анимацијом** (И) Г — АНИМИРАТИ А [1]
 [Цело веће се бавио анимацијом присутних, али му то није полазило за руком.]
 — — ПРАВИТИ ЦРТАНИ ФИЛМ — [2]
 пример: Вук Спасојевић, ученик четвртог разреда Гимназије, ... је почeo да се бави анимацијом [пре] шест година (Блиц 1).
- ~ **демагогијом** (И) — — Ø — А [0]
 — — БИТИ ДЕМАГОГ — [3.1]
 пример: Не можемо главу да забијамо у песак, или бавимо лажном демагогијом (ВН 2).
- ~ **градњом** (И) Г — ГРАДИТИ А [1]
 пример: Фирма се не бави градњом путева нити другим сличним пословима (Блиц 2).
 — Т БИТИ ГРАБ. ПРЕДУЗИМАЧ — [3.1]
 [Шта је X по занимању? — Бави се градњом.]
- ~ **израдом** (И) Г — ИЗРАЂИВАТИ А [1]
 пример: На интернет презентацији њихове фирме „Тауер стил” стоји да се ради о успешној компанији која се бави израдом металних конструкција за све грађевинске радове (Блиц 2).
- ~ **истраживањем** (И) Г — ИСТРАЖИВАТИ А [1]
 пример: Тренутно припремам пројекат ... који би се бавио квалитетним економским истраживањима и подигао ниво овдашње статистике (Блиц 1).
- ~ **ликвидацијом** (И) Г — ЛИКВИДИРАТИ А [1]
 пример: Пуковник руске полиције Ашот Ајрапетјан тврди да се ликвидацијом познатих људи баве и телохранитељи (ВН 1).
- ~ **нагађањем** (И) Cl — НАГАБАТИ Cl [1]
 пример: Предаја Милорада Луковића Легије и јуче је заокупљала пажњу светских медија, који су се, ништа мање од овдашњих, углавном бавили нагађањем (Днев. 2).
- ~ **послом** (И) Г — РАДИТИ А [2]¹¹⁵
 пример: Настојим да заинтересујем овдашње становнике да се баве овим (= гајење лековитог биља) послом (Блиц 2).
 Г — БИТИ Х — [3.1]
 [У нашој новинско-издавачкој кући неколицина њих се бави послом уређивања (= су уредници).]
- ~ **превођењем** (И) Г — ПРЕВОДИТИ А [1]
 пример: Катарина је психолог, бави се превођењем књига (Пол. 1).
 — — БИТИ ПРЕВОДИЛАЦ — [3.1]
 [Он се професионално бави превођењем.]
- ~ **продајом** (И) Г — ПРОДАВАТИ А [1]
 пример: Компанија се бави директном продајом посуђа (Пол. 1).
 — — БИТИ ПРОДАВАЦ — [3.1]
 [Завршио је трговачку школу и бави се продајом намештаја.]
- ~ **производњом** (И) Г — ПРОИЗВОДИТИ А [1]
 пример: Производњом на површинама од једног до три ара баве се претежно вишечлана домаћинства (Блиц 1).

¹¹⁵ У позицији генитивне допуне може да се јави гл. именица, нпр. *бавиши се послом набавке* или *бавиши се послом изградње*. У том случају ради се о експлицитној категоризацији глагола што условљава појаву двоструке перифразе: *бавиши се послом набавке > *радиши набавку > набављаши* или *бавиши се послом изградње > *радиши изградњу > градиши*.

~ **ревизијом** (И) Г — РЕВИДИРАТИ А [1]

пример: Да није тако, у Србији би се догађаји одвијали битно другачије ... не би се власти претежно бавила „ревизијом” дела претходне власти (Пол. 1).

~ **трговином** (И) И — ТРГОВАТИ И [1]

пример: Већина ухапшених и привођених на информативне разговоре [је] одавно позната полицији по оперативним сазнањима да се баве нелегалном трговином наркотицима (ВН 1).

~ **шпијунажом** (И) — ШПИЈУНИРАТИ А [1]

пример: Перишић и службеник америчке амбасаде у СЦГ ... ухапшени су 14. марта 2002. године у мотелу на Ибарској магистрали због сумње да су се бавили шпијунажом у корист САД (Данас).

БАЦТИ (БАЦАТИ)

~ **бомбом** (А) на+A — БОМБАРДОВАТИ А [1]

пример: На кућу лидера опозиције кипарских Грка Никоса Анастасиадеса у Лимасолу јуче је бачена бомба (Днев. 2).

~ **гранатом** (А) на+A — ГРАНАТИРАТИ А [1]

пример: Палестински нападачи су пущали и бацали гранате на спасилачке екипе (Курир 1).

~ **љагом** (А) на+A — (О)СРАМОТИТИ А [2]

пример: Текст у вашем листу ... је бацио љагу на све што смо протеклих година радили (Данас).

~ **сенком** (А) на+A — (О)СЕНЧИТИ А [1]

[Крошња ораха бацаја је сенку на кућу.] на+A И ЧИНИТИ ДА НЕШТО БУДЕ — [3]
НЕЈАСНО, СУМЊИВО

пример: Звучна и јавности добро позната имена боравила [су] у кући у Шилеровој улици, што баца густу сенку на претходну власт (Днев. 2).

БЕЛЕЖИТИ

~ **промену** (А) — Ф МЕЊАТИ СЕ — [1]

пример: Свака акција [је] могла бележити промене у интервалу од 20 одсто (Днев. 1).

~ **развој** (А) Г Ф, Т, И РАЗВИЈАТИ СЕ, ШИРИТИ СЕ — [1]

пример: Најдраматичнији развој болести бележи се у земљама Јужне Сахаре (ВН 2).

~ **раст** (А) Г Ф, Т, И РАСТИ, НАПРЕДОВАТИ¹¹⁶ у+Л [1]

пример: Наше тржиште данас бележи највећи раст (Пол. 2).

~ **успон** (А) —/у+Л Ф, Т, И УСПИЊАТИ СЕ —/у+Л [1]

пример: Борис Тадић бележи успон у односу на почетак кампање (Данас).

БИТИ

~ **мишљења**¹¹⁷ (Г) Cl — МИСЛИТИ Cl [1]

пример: Радници Неготинске штампарије су мишљења да у овај спор треба да се укључи Агенција за приватизацију (Данас).

~ **од значаја** (од+Г) за+A — ЗНАЧИТИ за+A [1]

пример: Ти телефони би били од великог значаја за истрагу, јер би се видело од кога је Багзи добијао инструкције (Пол. 2).

¹¹⁶ Глагол који је наведен уз истокоренски еквивалент (модел [1]) има функцију да прецизира његово значење (нпр. *напредовати* сужава и прецизира значење глагола *растити* када је он еквивалент ПП *бележити расити*).

¹¹⁷ Неће бити наведене све именице из корпуса које се повезују са глаголом *бити* у перифрастичну предикатску структуру пошто је њихов број велик. Биће наведена по једна именница за сваки модел.

- ~ **у штрајку** (у+Л) — — ШТРАЈКОВАТИ — [1]
пример: Редакција ... је већ девет дана у штрајку (Блиц 2).
- ~ **на губитку** (на+Л) — — ГУБИТИ нешто, ШТЕТИТИ — [1,2]
пример: Мештани кажу да су покушавали да јунад и јагањце извозе регуларним путем, али да су били на губитку (Днев. 1).
- ~ **под присмотром** Г — БИТИ ПОСМАТРАН — [1]
(под+И)
пример: Кућа је све време била под присмотром и те информације се дају лако проверити (Днев. 2).
- ~ **на штету** (на+A) Г — ШТЕТИТИ Д [1]
пример: Ја се бојим да то по ко зна који пут не буде на штету Срба (ВН 1).
- ~ **за похвалу** (за+A) — — (треба) ПОХВАЛИТИ А [1]
пример: Кеса за ћубре било је заистаовољно и излетници су их користили што је за сваку похвалу (Днев. 2).
- ~ **при крају** (при+Л) — — ЗАВРШАВАТИ А [2]
пример: При крају је постављање електричне расвете, док ће рефлектори поред плаже за ноћно купање бити монтирани до краја грађевинске сезоне (Днев. 2).

БОРАВИТИ

- ~ **у посети** (у+Л) Д/код+Г — ПОСЕТИТИ А [1]¹¹⁸
ПЕРФЕКАТ [пф.]
пример: Делегација амбасадора и високих представника земаља Европске уније, боравиша је јуче у целодневној посети Кикиди (Днев. 2).
- ~ **у посети** (у+Л) Д/код+Г — Ø — [0]
ПРЕЗЕНТ [импф.]
[Х борави у посети код пријатеља.]

ДАТИ (ДАВАТИ)

- ~ **дефиницију** (A) Г — ДЕФИНИСАТИ А [1]
пример: Најкраћи и најбољи, дефиницију проблема због чега смо још „црна мрља“ на мапи Европе дао је у разговору за Блиц председник државне заједнице Светозар Маровић (Блиц 1).
- ~ **донацију** (A) Д, — Ø — [0]¹¹⁹
за+A/Cl
пример: У библиотеци ФЛУ ... декан ове високошколске установе обнаншила је какву је значајну донацију Факултету дао наш познати сликар и професор на Бозару Владимир Величковић (ВН 2).
- ~ **допринос** (A) Д/у+Л — ДОПРИНЕТИ Д/Cl [1]
(ДОПРИНОСИТИ)
пример: Влада је констатовала да су надлежни органи РС дали значајан допринос у раду Комисије (ВН 1).
- ~ **изјаву** (A) Д Ф, Т ИЗЈАВИТИ (ИЗЈАВЉИВАТИ) А [1]
пример: Не желим да сада пренаглите и дајете изјаве које се касније могу употребити против вас (ВН 2).
- ~ **инструкције** (A) Д, — ИНСТРУИРАТИ А, Cl [2]
за+A/Cl
пример: Дали смо инструкције свим нашим дипломатским представништвима да информишемо владе земаља у којима се налазе о важности притиска на Либију (Блиц 2).

¹¹⁸ Употребљен у облику перфекта овај ПП има обележје пф. и тада му је семантички еквивалент глагол *йосетиши*, као што је показано. Међутим, када се употреби у презенту, добија обележје импф. (*борави у посети*) и тада не постоји одговарајући семантички еквивалент.

¹¹⁹ Све чешће је у употреби глагол *донираши*, иако га речници не бележе.

- ~ **интервју** (A) Д — БИТИ ИНТЕРВЈУИСАН — [1]
 пример: Кустурица од раног јутра даје интервјуе (Пол. 1).
- ~ **исказ** (A) Д Ф, Т Ø — [0]
 пример: На суђењу припадницима криминалне организације „Фирма“ из Новог Сада, јуче је исказ дао оптужени Игор (Данас).
- ~ **камату** (A) — Т Ø — [0]
 пример: Готово ниједна од њих [банака] на евре орочене на 36 месеци не даје камату (Днев. 1).
- ~ **компензацију** (A) Д, за+A — КОМПЕНЗОВАТИ Д, А [1]
 пример: Израел је спреман да унапред да део компензације јеврејским насељеницима (ВН 1).
- ~ **кредит** (A) Д, за+A Т КРЕДИТИРАТИ А [1]
 пример: Да ли ће банке бити заинтересоване да дају кредити с годишњом каматом од само три посто (Днев. 2).
- ~ **лиценцу** (A) Д, за+A — ЛИЦЕНЦИРАТИ А [1]
 пример: Народна банка већ неко време не даје лиценце за оснивање нових банака у Србији (ВН 1).
- ~ **мишљење** (A) о+Л — ОЦЕНИТИ (РЕБИ ОНО А [2]
 пример: Влада Србије тада није дала позитивно мишљење (Блиц 1).
- ~ **могућност** (A) Д, Cl — ОМОГУЋИТИ Д, Cl [1]
 пример: Овом одлуком се ослобађа додатних 30 милиона евра, што ће пословним банкама дати могућност пласмана нових кредита (ВН 1).
- ~ **наду** (A) Д — УЧИНИТИ ДА СЕ НЕКО — НАДА [3]
 пример: То је дало нову наду паровима који имају проблема са стерилитетом (Блиц 2).
- ~ **налог** (A) Д, Cl Т НАЛОЖИТИ Д, Cl [1]
 пример: Мирчић у разговору за Курир тврди да је налог за прислушкивање свих тих особа дао лично Душан Михајловић, бивши министар полиције (Курир 2).
- ~ **обавештење** (A) Д, Cl — ОБАВЕСТИТИ А, Cl [1]
 пример: Стручна расправа о нацртима обавиће се у року од 15 дана ... о чему ће из Секретаријата за урбанизам и стамбене послове бити дато посебно обавештење (Днев. 2).
- ~ **обећање** (A) Д, Cl — ОБЕЋАТИ Д, Cl [1]
 пример: Садашња власт је ... дала и обећање да ће ако победи ... праксу која је у прошлости тешко угрожавала људска права и слободу грађана, укинути за сва времена (Днев. 1).
- ~ **одговор** (A) Д, на+A — ОДГОВОРИТИ Д, на+A [1]
 пример: Уређај ће дати одговор за 16 секунди, његова тачност је засад 97 одсто (Данас).
- ~ **опис** (A) Г — ОПИСАТИ А [1]
 пример: Портир [је] видео групу младића који су моткама разбили врата на дописништву, а међу њима препознао неке и њихова имена и опис дао полицији (Курир 1).
- ~ **опрост** (A) Д, за+A Ф, И ОПРОСТИТИ Д, А [1]
 пример: Немогуће [је] дати опрост некоме ко је починилац најтежих кривичних дела (Днев. 1).
- ~ **оставку** (A) — — Ø — [0]
 пример: Некима, вероватно, није јасно како то да сам био суспендован и дао оставку у JCO (ВН 2).
- ~ **паре** (A) Д, за+A/Cl — ПЛАТИТИ Д, А/Cl [2]
 пример: Больје да сам лежао у затвору, него што сам дао паре да се изгради онај стадион у Обреновцу (ВН 2).

~ **повод(а)** (A/Г) Д, — УЧИНИТИ ДА СЕ НЕШТО — [3]
за+A/Cl ДЕСИ

пример: Писање Курира и других медија о разним глупостима очигледно даје повода полицији да реагује (Курир 2).

~ **податак** (A) Д, — „ГЛ. ГОВОРЕНЯ“ — Д, [2]
о+Л/Cl (РЕЋИ/НАПИСАТИ) о+Л/Cl

пример: Татјана Цвјетићанин в.д. директора Народног музеја, дала је основне податке о изложби (Данас).

~ **подршку** (A) Д — ПОДРЖАТИ (ПОДРЖАВАТИ) А [1]
пример: Руководство и чланови странке дају подршку демократском кандидату (Днев. 1).

~ **подстицај** (A) Д, — ПОДСТАВИ (ПОДСТИЦАТИ) А, Cl [1]
за+A/Cl

пример: То је заиста резултат једне сасвим нове политичке која је опредељена да из године у годину даје све веће подстицаје (Пол. 1).

~ **понуду** (A) Д, за+A — ПОНУДИТИ — Д, A/Cl [1]
пример: Хоџић је ... дао најбољу писану понуду за куповину три млаузна авиона (Пол. 2).

~ **потврду** (A) Д, — ПОТВРДИТИ — Д, A/Cl [1]
за+A/Cl

пример: Он ми је рекао да је месо негативно, али да не може да ми да званичну потврду док још не ураде неке анализе (Блиц 2).

~ **право** (A) Д, Cl — ОМОГУЋИТИ, ДОЗВОЛИТИ Д, A/Cl [2]
пример: Овде се већ дуже време води јавна полемика да ли истополним паровима треба дати право да склапају бракове (ВН 1).

за право (за+A) Д — ОМОГУЋАВАТИ, — [2]
ДОЗВОЉАВАТИ

пример: Насиље милитантних Палестинаца не даје за право Израелу да ракетира избегличке логоре и насеља (Пол. 2).

~ **предлог** (A) Д, Cl — ПРЕДЛОЖИТИ — Д, A/Cl [1]
(ПРЕДЛАГАТИ)

пример: Саветник може да да предлог, међутим, сва одговорност је на министру (Блиц 1).

~ **пример** (A) за+A/Г — ПРИМЕРОВАТИ А, И [1]
[На крају поглавља су дати примери за употребу великог слова.]
— — СЛУЖИТИ КАО ПРИМЕР, Д [3]

пример: Одличан пример даје пензионерка која све престижије (Днев. 1).

~ **оцену** (A) Г/Cl — ПРОЦЕНИТИ А/Cl [1]
пример: Тешко је дати процену колико ће то бити тачно (Блиц 2).

~ **пуномоћ** (A) Д Т ОПУНОМОЋИТИ А [1]
пример: Министарству за привреду смо предлагали ... да дамо пуномоћ консалтинг фирмама која би нас заступала, али је сваки наш предлог одбијен (Днев. 1).

~ **результат** (A) — — РЕЗУЛТИРАТИ И [1]
пример: Прописали [су] да сваки килограм извезене робе мора имати доказ да је пореклом из Србије, траже и банкарске гаранције, а када ништа од тога није дало резултате какве су хтели, на крају су потпуно забранили увоз (Днев. 2).

~ **савет** (A) Д, Cl — (ПО)САВЕТОВАТИ А, Cl [1]
пример: Бушов коментар, уследио је после открића белешке Секретеријата правде упућене Белој кући у којој се даје савет председнику да би могао да суспендује међународне споразуме (ВН 1).

~ **сагласност** (A) на+A/ — САГЛАСИТИ СЕ са+И [1]
за+A

пример: Такође је прецизирањ и начин разрешења директора и ни овде више на одлуку школског одбора министар не би требало да даје сагласност (Днев. 2).

- ~ **сигнал** (A)   Д, за+A   —   СИГНАЛИЗИРАТИ   Д, А   [1]
пример: Постицање споразума са ММФ-ом даје позитиван сигнал потенцијалним инвеститорима (Днев. 1).
- ~ **смисао** (A)   Д   —   УЧИНИТИ ДА НЕШТО   —   [3]
ПОСТАНЕ СМИСЛЕНО,
ОПРАВДАНО
пример: Тек је оживљавање берзанске трговине дало овим привредним друштвима прави смисао (Днев. 1).
- ~ **снагу** (A)   Д   —   (О)СНАЖИТИ   А   [1]
пример: Храброст монаха је и нама давала снагу да дамо свој максимум (Пол. 1).
- ~ **средства** (A)   Д, за+A   Ф, Т   ФИНАНСИРАТИ   А   [2]
пример: Италијанска влада ... последњих година даје велика новчана средства за тај пројекат (Пол. 2).
- ~ **субвенцију** (A)   Д, за+A   Ф, Т   СУБВЕНЦИОНИСАТИ   А   [1]
пример: Брисел је већ дао много субвенција за обнову саобраћајне инфраструктуре (Днев. 1).
- ~ **суд** (A)   о+Л   —   ОЦЕНИТИ   А   [2]
пример: Најбољи суд о филму као и увек даће публика (Пол. 1).
- ~ **траншу** (A)   Г   Т   ДА(ВА)ТИ У ДЕЛОВИМА,   А   [3]
НА РАТЕ
пример: Америчка страна, односно ММФ, је пристао на то да да неке транше до краја јуна (Днев. 1).
- ~ **цену** (A)   Д   —   ПРОЦЕНТИТИ, ВРЕДНОВАТИ   А   [1]
пример: Све што се догодило показује да шећеране није требало продавати пре доношења Закона о шећеру, који би шећеранама дао званичну цену (Данас).
- ~ **у закуп** (у+A)   Д, А   —   ИЗНАЈМИТИ   Д, А   [2]
(ИЗНАЈМЉИВАТИ)
пример: Војска ове оранице даје у закуп трећим лицима (Днев. 1).
- ~ **на знање** (на+A)   Д, С1   И   ОБЗНАНИТИ   С1   [1]
пример: Оживљавањем овог плана дало би се на знање колико нам је битна Фрушка гора (Днев. 2)
- до знања (до+Г)   Д, С1   И   ОБЗНАНИТИ   С1   [1]
(ОБЗНАЊИВАТИ)
пример: Колин Пауел [је] јасно давао до знања да није опчињен идејама свеколиког демократског преобрађаја Близког истока (Пол. 1).

Прилог I: Заступљеност именица у ПП

У позицији номинализоване компоненте забележено је укупно 500 именица. То су следеће именице:¹²⁰

АКВАЦОГИНГ (1)	ДЕШАВАЊЕ (1)	ЗЛОУПОТРЕБА = ДЕЛО
АКЦЕНАТ (1)	ДИАГНОЗА (1)	ЗЛОУПОТРЕБЕ (2)
АКЦИЈА (4)	ДИЈАЛОГ (1)	ЗЛОЧИН (2)
АНАЛИЗА (4)	ДИЛ (1)	ЗНАЊЕ (2)
АНГАЖМАН (1)	ДИЛЕМА (2)	ЗНАЧАЈ (3)
АНИМАЦИЈА (2)	ДИРЕКТИВА (1)	ИГРА (1)
АНКЕТА (2)	ДИСКРИМИНАЦИЈА (1)	ИЗАЗОВ (1)
АПЕЛ (1)	ДОБИТ (1)	ИЗБОР (2)
АСАНАЦИЈА (1)	ДОДИР (1)	ИЗБОРИ (1)
БАРИЈЕРА (2)	ДОГАЂАЈ (1)	ИЗВЕШТАЈ (6)
БЕКСТВО (1)	ДОГОВОР (4)	ИЗВИЊЕЊЕ (1)
БЛУДНЕ РАДЊЕ = БЛУД (1)	ДОЗВОЛА (1)	ИЗВОЗ (1)
БОГАТСТВО (1)	ДОЗНАКА (1)	ИЗДАЊЕ (1)
БОГОСЛУЖЕЊЕ (1)	ДОКАПИТАЛИЗАЦИЈА (1)	ИЗДРЖАВАЊЕ (1)
БОЈАЗАН (1)	ДОНАЦИЈА (2)	ИЗГОВОР (1)
БОМБА (1)	ДОНОШЕЊЕ (1)	ИЗЈАВА (4)
БОРБА (1)	ДОПРИНОС (1)	ИЗЛОЖБА (2)
БРИГА (1)	ДУЖНОСТ (2)	ИЗМЕНЕ (2)
ВАТРА (1)	ЕВИДЕНЦИЈА (1)	ИЗМЕШТАЊЕ (1)
ВЕЖБА (1)	ЕГЗЕКУЦИЈА (1)	ИЗНЕНАЂЕЊЕ (1)
ВЕЗА (2)	ЕКСПЕРИМЕНТ (1)	ИЗНОС (1)
ВЕРА (1)	ЕКСЦЕС (1)	ИЗОЛАЦИЈА (1)
ВЕРОВАЊЕ (1)	ЕМБАРГО (1)	ИЗРАДА (1)
ВЕСТ (1)	ЕПИЛОГ (1)	ИЗРАЖАЈ (1)
ВЕТО (1)	ЕТНИЧКО ЧИШЋЕЊЕ (1)	ИЗРАЗ (1)
ВИД (1)	ЖАЛБА (3)	ИЛУЗИЈА (1)
ВЛАСНИШТВО (1)	ЖЕЉА (1)	ИМЕ (1)
ВЛАСТ (2)	ЖИВОТ (1)	ИНДИЦИЈА (1)
ВОЖЊА (1)	ЖРТВА (1)	ИНИЦИЈАТИВА (2)
ВРЕДНОСТ (1)	ЗАБОРАВ (1)	ИНСПЕКЦИЈА (1)
ГЛАС (1)	ЗАБРАНА (2)	ИНСТРУКЦИЈА (2)
ГЛАСАЊЕ (1)	ЗАВРШЕТАК (1)	ИНТЕНЗИТЕТ (1)
ГОВОР (1)	ЗАДАТАК (1)	ИНТЕРВЕНЦИЈА (1)
ГРАДЊА (2)	ЗАЈАМ (1)	ИНТЕРВЈУ (1)
ГРАНАТА (1)	ЗАКЉУЧАК (4)	ИНТЕРЕС (1)
ГРЕШКА (2)	ЗАКУП (2)	ИНТЕРЕСОВАЊЕ (2)
ГУБИТАК (1)	ЗАМЕРКА (1)	ИНТЕРПРЕТАЦИЈА (2)
ДЕБАКЛ (1)	ЗАОКРЕТ (1)	ИНФОРМАЦИЈА (9)
ДЕЗИНДУСТРИЈАЛИ- ЗАЦИЈА (1)	ЗАПЛЕНА (1)	ИСКАЗ (1)
ДЕЗИНСЕКЦИЈА (1)	ЗАРАЖАВАЊЕ (1)	ИСКОРЕЊИВАЊЕ (1)
ДЕЈСТВО (1)	ЗАРАЗА (1)	ИСПИТ (1)
ДЕЛАТНОСТ (1)	ЗАСАД (1)	ИСПИТИВАЊЕ (1)
ДЕЛО (2)	ЗАСЕДАЊЕ (1)	ИСПЛАТА (3)
ДЕМАГОГИЈА (1)	ЗАСЛУГА (1)	ИСПУШТАЊЕ (1)
ДЕМАНТИ (1)	ЗАСТОЈ (2)	ИСТРАГА (1)
ДЕМОНСТРАЦИЈЕ (1)	ЗАХТЕВ (4)	ИСТРАЖИВАЊЕ (2)
ДЕФИНИЦИЈА (1)	ЗАШТИТА (8)	КАЗНА (4)
		КАМАТА (1)
		КЛОНИРАЊЕ (1)

¹²⁰ Број у загради означава број регистрованих глагола са којима се именица повезује у перифрастичну предикатску структуру.

КОИНЦИДЕНЦИЈА (1)	НЕСУГЛАСИЦЕ (1)	ПОВЛАЧЕЊЕ (1)
КОМЕМОРАЦИЈА (1)	НЕТРПЕЉИВОСТ (1)	ПОВОД (1)
КОМЕНТАР (1)	НОРМА (1)	ПОВРЕДА (3)
КОМПЕНЗАЦИЈА (1)	ОБАВЕШТЕЊЕ (1)	ПОГОРШАЊЕ (1)
КОМПРОМИС (2)	ОБДУКЦИЈА (1)	ПОДАТАК (2)
КОНВЕРЗИЈА (1)	ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ (1)	ПОДОЗРЕЊЕ (1)
КОНКУРЕНЦИЈА (1)	ОБЕЛЕЖЈЕ (1)	ПОДРШКА (4)
КОНСТАТАЦИЈА (1)	ОБЕЋАЊЕ (2)	ПОДСТИЦАЈ (2)
КОНСУЛТАЦИЈЕ =	ОБЕШТЕЂЕЊЕ (1)	ПОЗДРАВ (2)
КОНСУЛТАНТСКИ	ОБЗИР (1)	ПОЗИВ (2)
ПОСАО (2)	ОБЈАШЊЕЊЕ (1)	ПОЗИЦИЈА (2)
КОНТАКТ (2)	ОБРАДА (1)	ПОЈАМ (1)
КОНТРОЛА (9)	ОБРАЗОВАЊЕ (1)	ПОКУШАЈ (1)
КОНФЛИКТ (1)	ОБРТ (2)	ПОЛЕМИКА (1)
КОНФУЗИЈА (1)	ОБУКА (1)	ПОЛИТИЗАЦИЈА (1)
КОНЦЕПЦИЈА (1)	ОБУСТАВА (1)	ПОЛИТИКА (1)
КОЧНИЦА (1)	ОГЛАШАВАЊЕ (1)	ПОЛОЖАЈ (1)
КРАЂА (2)	ОГРАДА (1)	ПОМЕТЊА (1)
КРАЈ (2)	ОДБРАНА (1)	ПОМОЋ (7)
КРЕДИТ (3)	ОДГОВОР (5)	ПОНУДА (3)
КРЕДИТИРАЊЕ (1)	ОДГОВОРНОСТ (1)	ПОРАЗ (1)
КРЕМАЦИЈА (1)	ОДЛАГАЊЕ (1)	ПОРАСТ (1)
КРИВИЦА (1)	ОДЛИКОВАЊЕ (1)	ПОРУКА (4)
КРИЗА (1)	ОДЛУКА (1)	ПОСАО (5)
КРИТИКА (2)	ОДОБРАВАЊЕ (1)	ПОСЕД (1)
КУЛМИНАЦИЈА (1)	ОДШТЕТА (1)	ПОСЕТА (3)
КУПОВИНА (1)	ОКРШАЈ (1)	ПОСЛЕДИЦА (1)
ЛИКВИДАЦИЈА (2)	ОЛАКШИЦА (1)	ПОСТУПАК (1)
ЛИЦЕНЦА (1)	ОПЕРАЦИЈА (4)	ПОТВРДА (1)
ЉАГА (1)	ОПИС (1)	ПОТЕЗ (1)
ЉУБАВ (1)	ОПРОСТ (1)	ПОТПИС (1)
МЕРА (2)	ОПТУЖБА (1)	ПОТРАГА (1)
МИТО (1)	ОПТУЖНИЦА (2)	ПОХВАЛА (3)
МИШЉЕЊЕ (2)	ОСМЕХ (2)	ПОЧАСТ (1)
МОГУЋНОСТ (6)	ОСТАВКА (2)	ПРАВО (2)
МОЛБА (1)	ОСТАТАК (1)	ПРАШИНА (1)
МОНТАЖА (1)	ОТКАЗ (3)	ПРЕБРОЈАВАЊЕ (1)
МОТИВАЦИЈА (1)	ОТКРИВАЊЕ (1)	ПРЕВОЂЕЊЕ (1)
НАГАЂАЊЕ (1)	ОТПИС (1)	ПРЕГЛЕД (4)
НАГОДБА (2)	ОЦЕНА (2)	ПРЕГОВАРАЊЕ (1)
НАГРАДА (4)	ПАЖЊА (6)	ПРЕГОВОРИ (3)
НАДА (1)	ПАЉЕЊЕ (1)	ПРЕДАВАЊЕ (1)
НАДЗОР (1)	ПАНИКА (1)	ПРЕДАЈА (1)
НАЗИВ (2)	ПАРЕ (1)	ПРЕДЛОГ (5)
НАЈАВА (1)	ПАУЗА (2)	ПРЕДНОСТ (1)
НАКАЗА (1)	ПЕНЗИЈА (1)	ПРЕЗЕНТАЦИЈА (2)
НАЛОГ (3)	ПЕСМА (1)	ПРЕКИД (2)
НАПАД (3)	ПИТАЊЕ (5)	ПРЕПАКИВАЊЕ (1)
НАПЕТОСТ (1)	ПИЋЕ (1)	ПРЕПИСКА (1)
НАПЛАТА (1)	ПЛАН (4)	ПРЕПОРУКА (1)
НАПОР (1)	ПЛАТА (2)	ПРЕПРЕКА (1)
НАПРЕДАК (3)	ПЛАЋАЊЕ (1)	ПРЕСУДА (2)
НАСТАВА (2)	ПОБЕДА (2)	ПРЕТЊА (3)
НАСТАВАК (1)	ПОБОЛЬШАЊЕ (1)	ПРЕТРЕС (2)
НАСТУП (2)	ПОВЕЋАЊЕ (1)	ПРИВАТИЗАЦИЈА (3)
НАЦРТ (1)	ПОВЕРЕЊЕ (2)	ПРИВИД (1)
НЕИСТИНА (1)	ПОВИШИЦА (1)	ПРИВИЛЕГИЈА (1)
НЕПОВЕРЕЊЕ (2)		

ПРИВЛАЧЕЊЕ (1)	РЕАЛИЗАЦИЈА (1)	СТЕЧАЈ (2)
ПРИГОВОР (1)	РЕВИЗИЈА (1)	СТИМУЛАЦИЈА (1)
ПРИЗНАЊЕ (2)	РЕД (2)	СТИПЕНДИЈА (1)
ПРИЈАВА (2)	РЕЗ (1)	СТРАТЕГИЈА (2)
ПРИЈАВЉИВАЊЕ (1)	РЕЗУЛТАТ (2)	СТРАХ (1)
ПРИЛИВ (1)	РЕКОНСТРУКЦИЈА (1)	СУБВЕНЦИЈА (2)
ПРИЛИКА (1)	РЕФЕРАТ (1)	СУД (3)
ПРИМЕДБА (3)	РЕХАБИЛИТАЦИЈА (2)	СУЂЕЊЕ (1)
ПРИМЕНА (1)	РЕЧ (1)	СУКОБ (3)
ПРИМЕР (2)	РЕШАВАЊЕ (1)	СУМЊА (4)
ПРИМОПРЕДАЈА (1)	РЕШЕЊЕ (3)	СУСПРЕТ (1)
ПРИНОС (2)	РИЗИК (3)	СУФИЦИТ (1)
ПРИПРЕМА (3)	РУШЕЊЕ (1)	ТАЈНОСТ (1)
ПРИСЛУШКИВАЊЕ (2)	САВЕТ (2)	ТВРДЊА (1)
ПРИСМОТРА (1)	САВЕТОДАВНА УЛОГА (1)	ТЕЛЕФОН (1)
ПРИСТУП (1)	САВРШЕНСТВО (1)	ТЕМЕЉ (1)
ПРИСУСТВО (1)	САГЛАСНОСТ (2)	ТЕРЕТ (1)
ПРИТВОР (1)	САЗНАЊЕ (2)	ТЕШКОЋА (1)
ПРИТИСАК (4)	САМОУПРАВЉАЊЕ (1)	ТОК (1)
ПРОБОЈ (1)	САН (1)	ТОРТУРА (1)
ПРОВЕРА (3)	САНКЦИЈЕ (1)	ТРАНСАКЦИЈА (1)
ПРОГРЕС (1)	САОПШТЕЊЕ (5)	ТРАНША (2)
ПРОДАЈА (1)	САРАДЊА (2)	ТРЕНД (1)
ПРОДУКЦИЈА (1)	САСЛУШАЊЕ (1)	ТРЕТМАН (2)
ПРОЂА (1)	САСТАВЉАЊЕ (1)	ТРГОВАЊЕ (1)
ПРОИЗВОДЊА (4)	САСТАНАК (1)	ТРГОВИНА (2)
ПРОЈЕКАТ (4)	САУЧЕШЋЕ (1)	ТРЖИШТЕ (1)
ПРОМЕНА (4)	СЕКС = СЕКСУАЛНИ ОДНОС (2)	ТРОВАЊЕ (1)
ПРОМЕТ (3)	СЕЛЕКЦИЈА (2)	ТРОШАК (1)
ПРОРАЧУН (1)	СЕНКА (1)	ТУЖБА (2)
ПРОТЕСТ (1)	СЕТВА (1)	ТУМБАЊЕ (1)
ПРОТИВУДАР (1)	СИГНАЛ (1)	ТУЧА (1)
ПРОФИТ (1)	СИСТЕМ (1)	УБИСТВО (3)
ПРОХОДНОСТ (1)	СЈАЈ = ИЗГЛЕД (1)	УБОД (1)
ПРОЦВАТ (1)	СКРИВАЊЕ (1)	УВОЗ (1)
ПРОЦЕДУРА (1)	СЛОБОДА (2)	УВИД (3)
ПРОЦЕНА (5)	СЛУЖЕЊЕ (1)	УВИЂАЈ (2)
ПРОЦЕС (3)	СМЕНА (1)	УГОВОР (3)
ПУНОМОЋ (1)	СМЕШТАЈ (2)	УДАР (1)
ПУТ (1)	СМИСАО (2)	УДАРАЦ (1)
РАВНОТЕЖА (1)	СМРТ (1)	УЗОРАК (1)
РАД (2)	СНАБДЕВАЊЕ (1)	УКОР (1)
РАДОВИ (1)	СНАГА (3)	УЛАГАЊЕ (1)
РАЗБОЈНИШТВО (2)	СНИЖЕЊЕ (2)	УМ (1)
РАЗВОЈ (2)	СНИМАЊЕ (2)	УНИШТЕЊЕ (1)
РАЗГОВОР (2)	СПАЉИВАЊЕ (2)	УОБЛИЧЕЊЕ (1)
РАЗЛИКА (2)	СПЛЕТКА (1)	УПОЗОРЕЊЕ (2)
РАЗМАТРАЊЕ (1)	СПОНА (1)	УРЕЂИВАЊЕ (1)
РАЗМИМОИЛАЖЕЊЕ (1)	СПОР (2)	УСЛОВ (1)
РАЗУМЕВАЊЕ (2)	СПОРАЗУМ (3)	УСЛУГА (1)
РАНА (1)	СРЕДСТВО (1)	УСПЕХ (1)
РАСВЕТЉАВАЊЕ (1)	СРЕЂИВАЊЕ (1)	УСПОН (1)
РАСПОЛАГАЊЕ (1)	СТАВЉАЊЕ (1)	УТЕХА (1)
РАСПРАВА (4)	СТАН (1)	УТИСАК (4)
РАСТ (2)	СТАНДАРД (1)	УТИЦАЈ (2)
РАТ (1)	СТВАРАЊЕ (1)	УЧЕШЋЕ (1)
РАЧУН (2)		УШТЕДА (1)
РЕАКЦИЈА (2)		

ФАКТУРА (1)	ХВАЛА = РЕЧИ ХВАЛЕ (1)	ЦЕНА (3)
ФАЛСИФИКАТ (1)	ХВАТАЊЕ (1)	ЦРТЕЖ (1)
ФИНАНСИРАЊЕ (1)	ХАОС (2)	ШЛОГ (1)
ФОРМУЛА (1)	ХАПШЕЊЕ (3)	ШПИЈУНАЖА (1)
ФОТОГРАФИЈА (1)	ХИПОТЕКА (1)	ШТЕТА (6)
		ШТРАЈК (4)

Најчешћи облик у којем се јавља именица у ПП је слободан акузатив (нпр. *даши предлог*). Процентуално изражено, од укупног броја регистрованих конструкција у речнику 65,17% су конструкције са именицом у слободном акузативу. Затим следе номинатив (8,14%) и слободан генитив (4,50%). Именица у номинативу у ПП јавља се увек са оним глаголима који својом семантиком блокирају појаву агенса, нпр. *настao јe сукоб, десио сe најад, постоји индиција*. Од предлошко-падежних конструкција најзаступљенија је конструкција са предлогом *у* и именицом у акузативу 4,61% (нпр. *узети у разматрање, ступити у штраф*), затим конструкције *до+Г* и *у+Л* са 3,86% и *на+Л* (2,57%). Остале предлошко-падежне конструкције су заступљене у знатно мањој мери.

Следећи попис показује заступљеност облика у којима се јавља именица у ПП изражену у процентима: Н (8,14), Г (4,50), Д (0,96), А (65,17), И (2,14), до+Г (3,86), од+Г (0,11), ван+Г (0,11), с+Г (0,11), из+Г (0,11), на+A (1,29), под+A (0,75), у+A (4,61), за+A (0,64), под+И (0,75), са+И (0,21), на+Л (2,57), при+Л (0,11), у+Л (3,86).

Прилог II: Заступљеност глагола у ПП

У корпусу је регистровано 193 глагола који конституишу ПП. То су следећи глаголи:¹²¹

БАВИТИ СЕ (14)	ДОДЕЛИТИ (4)	ИЗАЗВАТИ (ИЗАЗИВАТИ) (6)
БАЦИТИ (БАЦАТИ) (4)	ДОЖИВЕТИ (9)	ИЗАБИ (ИЗЛАЗИТИ) (1)
БЕЛЕЖИТИ (4)	ДОНЕТИ (ДОНОСИТИ) (7)	ИЗБИТИ (2)
БИТИ	ДОСПЕТИ (ДОСПЕВАТИ) (3)	ИЗВЕСТИ (ИЗВОДИТИ) (8)
БОРАВИТИ (1)	ДОСТАВИТИ (ДОСТАВЉАТИ) (4)	ИЗВОЈЕВАТИ (1)
ВЛАДАТИ (3)	ДОСТИЋИ (ДОСТИЗАТИ) (2)	ИЗВРШИТИ (19)
ВОДИТИ (17)	ДОЂИ (ДОЛАЗИТИ) (32)	ИЗВУБИ (ИЗВЛАЧИТИ) (1)
ВРАТИТИ (1)	ДРЖАТИ (3)	ИЗГУБИТИ (2)
ВРШИТИ (11)	ЗАБЕЛЕЖИТИ (2)	ИЗДАТИ (ИЗДАВАТИ) (7)
ГАЈИТИ (1)	ЗАВРШИТИ (5)	ИЗЛАСНИТИ СЕ (1)
ГОВОРИТИ (1)	ЗАДАТИ (1)	ИЗЛОЖИТИ (3)
ГРАДИТИ (1)	ЗАДОБИТИ (3)	ИЗНЕТИ (ИЗНОСИТИ) (10)
ГУБИТИ (2)	ЗАДРЖАТИ (СЕ) (3)	ИЗРАДИТИ (1)
ДАТИ (ДАВАТИ) (46)	ЗАКЉУЧИТИ (1)	ИЗРАЗИТИ (ИЗРАЖАВАТИ) (13)
ДЕЛИТИ (2)	ЗАМРЗНУТИ (1)	ИЗРЕБИ (4)
ДЕСИТИ СЕ (2)	ЗАОКУПИТИ (ЗАОКУПЉАТИ) (1)	ИМАТИ / НЕМАТИ (94)
ДИЗАТИ (1)	ЗАПАСТИ (1)	
ДОБИТИ (ДОБИЈАТИ) (43)		
ДОВЕСТИ (ДОВОДИТИ) (11)		
ДОГОДИТИ СЕ (5)		

¹²¹ Број у загради означава број регистрованих именица са којима се дати глагол повезује у перифрастичну предикатску структуру.

ИСКАЗАТИ (ИСКАЗИВАТИ) (2)	ПАСТИ (ПАДАТИ) (4)	ПРУЖИТИ (ПРУЖАТИ) (8)
ИСПАЛИТИ (1)	ПИСАТИ (1)	ПУСТИТИ (2)
ИСПОСТАВИТИ (ИСПОСТАВЉАТИ) (1)	ПЛАСИРАТИ (3)	РАДИТИ (20)
ИСПУСТИТИ (1)	ПЛЕСТИ (1)	РАЗМЕНИТИ (4)
ИСТАБИ (ИСТИЦАТИ) (1)	ПОБУДИТИ (ПОБУЂИВАТИ) (1)	РЕАЛИЗОВАТИ (1)
ИЋИ (3)	ПОВЕСТИ (1)	РЕБИ (1)
ЈАВИТИ (1)	ПОГАЂАТИ СЕ (1)	САОПШТИТИ (САОПШТАВАТИ) (1)
КАЗАТИ (2)	ПОДВРГНУТИ (СЕ) (3)	САЧИНИТИ (3)
КОВАТИ (1)	ПОДИЋИ (4)	СКЛОПИТИ (1)
КОРИСТИТИ (2)	ПОДНЕТИ (10)	СКРЕНУТИ (1)
КРЕНУТИ (3)	ПОДРИВАТИ (1)	СЛАТИ (2)
НАБАЦИТИ (1)	ПОЗАБАВИТИ СЕ (1)	СМИРИТИ СЕ (1)
НАВЕСТИ (НАВОДИТИ) (7)	ПОЗВАТИ (1)	СНОСИТИ (3)
НАЙЋИ (1)	ПОКАЗАТИ (ПОКАЗИВАТИ) (3)	СПРЕМАТИ (1)
НАМЕТАТИ СЕ (1)	ПОКРЕНУТИ (ПОКРЕТАТИ) (3)	СПРОВЕСТИ (СПРОВОДИТИ) (8)
НАНЕТИ (НАНОСИТИ) (3)	ПОНЕТИ (2)	СТАВИТИ (СТАВЉАТИ) (11)
НАПРАВИТИ (11)	ПОСВЕТИТИ (ПОСВЕЋИВАТИ) (1)	СТАТИ (2)
НАРУШИТИ (1)	ПОСЕДОВАТИ (1)	СТВОРИТИ (СТВАРАТИ) (4)
НАСТАТИ (7)	ПОСЛАТИ (1)	СТЕЋИ (СТИЦАТИ) (5)
НАСТУПИТИ (1)	ПОСТАВИТИ (ПОСТАВЉАТИ) (5)	СТИЋИ (5)
НАЋИ (СЕ) (НАЛАЗИТИ(СЕ)) (10)	ПОСТИЋИ (5)	СТОЈАТИ (6)
НЕМАТИ (4)	ПОСТОЈАТИ (18)	СТУПИТИ (СТУПАТИ) (4)
НОСИТИ (1)	ПОТПИСАТИ (3)	ТЕЋИ (1)
НУДИТИ (2)	ПОЧИНИТИ (6)	ТРАЈАТИ (5)
ОБАВИТИ (ОБАВЉАТИ) (21)	ПРАВИТИ (6)	УВЕСТИ (4)
ОБЕЗБЕДИТИ (ОБЕЗБЕЂИВАТИ) (2)	ПРЕДВИДЕТИ (1)	УДАЉИТИ (1)
ОБЈАВИТИ (ОБЈАВЉИВАТИ) (3)	ПРЕДСТАВЉАТИ (11)	УЖИВАТИ (2)
ОБРАТИТИ (ОБРАЂАТИ) (1)	ПРЕДУЗЕТИ (ПРЕДУЗИМАТИ) (3)	УЗЕТИ (УЗИМАТИ) (4)
ОБУЗЕТИ (1)	ПРЕКИНУТИ (1)	УЗВРАТИТИ (2)
ОБУСТАВИТИ (2)	ПРЕНЕТИ (1)	УКАЗАТИ (1)
ОДАТИ (3)	ПРЕТВАРАТИ (1)	УКИНУТИ (1)
ОДВИЈАТИ СЕ (7)	ПРЕТРПЕТИ (2)	УКЉУЧИТИ СЕ (2)
ОДНЕТИ (1)	ПРИВЕСТИ (1)	УКОРИТИ (1)
ОДОБРИТИ (ОДОБРАВАТИ) (1)	ПРИДАВАТИ (1)	УЛОЖИТИ (УЛАГАТИ) (3)
ОДРЖАТИ (ОДРЖАВАТИ) (14)	ПРИМЕНИТИ (1)	УНЕТИ (УНОСИТИ) (3)
ОРГАНИЗОВАТИ (5)	ПРИМИТИ (ПРИМАТИ) (4)	УПОТРЕБЉАВАТИ (1)
ОСВОЈИТИ (1)	ПРИПРЕМИТИ (ПРИПРЕМАТИ) (1)	УПРАЖЊАВАТИ (2)
ОСЕЋАТИ (2)	ПРИРЕДИТИ (ПРИРЕЂИВАТИ) (1)	УПУСТИТИ СЕ (1)
ОСТАВИТИ (ОСТАВЉАТИ) (1)	ПРИСТУПИТИ (1)	УПУТИТИ (УПУЂИВАТИ) (16)
ОСТВАРИТИ (ОСТВАРИВАТИ) (9)	ПРИТЕЋИ (1)	УРАДИТИ (9)
ОТВОРИТИ (ОТВАРАТИ) (4)	ПРИХВАТИТИ (1)	УСВОЈИТИ (1)
ОТИСНУТИ СЕ (1)	ПРОВЕСТИ (ПРОВОДИТИ) (2)	УСЛЕДИТИ (11)
ОТИЋИ (ОДЛАЗИТИ) (3)	ПРОМЕНИТИ (1)	УСМЕРИТИ (УСМЕРАВАТИ) (1)
ПАРАФИРАТИ (1)	ПРОНАЋИ (4)	УСПОСТАВИТИ (1)
	ПРОЋИ (ПРОЛАЗИТИ) (4)	УТВРДИТИ (2)
	ПРОУЗРОКОВАТИ (1)	УБИ (5)
		УЧЕСТВОВАТИ (17)
		УЧИНИТИ (4)
		ЧИНИТИ (1)

Предочени списак глагола показује да се глагол *имати* (заједно са својим негираним обликом *немати*) повезује са највећим бројем именица (94) творећи ПП. Затим редом следе глаголи *дати* (*давати*) (46), *добити* (*добијати*) (43), *обавити* (*обављати*) (21), *радити* (20), *извршити* (19), *посијојати* (18), *водити* (17), *учествовати* (17), *ућутити* (*уђућивати*) (16), *одржати* (*одржавати*) (14), *базити се* (14), *изразити* (*изражавати*) (13), *вршити* (11), *уследити* (11), *ставити* (*стављати*) (11), *представљати* (11), *награвити* (11), *довесити* (*доводити*) (11), *поднети* (10), *наћи* (*се*) (*налазити* (*се*)) (10), *изнети* (*износити*) (10) итд.

VI. ЗАКЉУЧАК

1. У раду су испитиване двочлане предикатске конструкције сачињене по моделу $V[\text{erbum}]_{(\text{cop}, \text{semcop})} + N[\text{omen}]_{(\text{dev}[\text{erbativum}], \text{act}[\text{ionis}])}$ назване перифрастичне предикатске конструкције или перифрастични предикати (ПП). Испитивању ПП пришло се са циљем да се досадашња знања о ПП систематизују, да се утврди који се структурни модели перифразе предиката јављају како би се предочила могућа класификација која у досадашњим радовима у детаљнијем виду изостаје, да се провере ставови о функционално-стилској условљености употребе ПП и, коначно, да се утврди какав им је статус у лексичком систему и како се могу лексикографски обрадити. Да би се испитала функционално-стилска условљеност употребе ПП истраживање је ограничено на текстове новинског функционалног стила и то на типично новинске жанрове: вест, извештај, коментар, интервју, чланак, репортажу и хронику.

2. Према лексичко-семантичким и структурним особинама ПП је сложен предикат који конституишу најмање две лексеме од којих је једна обавезно глаголска у личном глаголском облику и то копулативни или семикопулативни глагол (или пунозначни под одређеним условима), а друга именица која је у деривацији и семантичкој вези са глаголом именоване радње. То је посебан тип сложеног предиката и треба га разликовати и од именског, и од сложеног семикопулативног са фазним, модалним и модалитетним глаголима и од идиоматизованог предиката.

2.1. Са семантичког, лексичко-синтаксичког и стилистичког становишта ПП се може описати на следећи начин:

(1) Глагол у ПП нема своје лексичко значење, или има ослабљено; функционално је обележен као носилац граматичких, категоријалних информација; може да унесе семантичке модификације у предикатско-аргументску структуру.

(2) Именица у ПП је носилац лексичког значења.

(3) ПП представљају усталење, везане скупове речи, тј. на структурном плану поседују својство „идиоматизованости“. Већи степен „идиоматизованости“ испољавају услед редовне употребе у тематски обележеном тексту, као и услед терминологизације именице у ПП и формалне употребе. Висок степен терминологизације именице помаже декомпозицију.

(4) Када постоји довољан број истих семантичко-сintаксичких обележја између ПП и простог предиката одговарајућег пунозначног глагола, ПП се може сматрати перифразом простог предиката тј. његовим функционалним еквивалентом.

3. Услед постојања великог броја глагола који конституишу ПП и именица са којима се они повезују у перифрастичну предикатску структуру, као и услед постојања великог броја различитих структурних модела, исцрпан попис као и детаљна класификација ПП у досадашњој литератури изостају. С обзиром на ограниченост корпуса ни овај попис ПП се не може сматрати коначним. Класификација ПП извршена је на основу два главна критерија. Први, удржени структурни, лексички (према семантичким обележјима глагола) и морфосинтаксички критериј (морфосинтаксичка обележја именице), на основу којег су издвојене две основне категорије ПП: (1) копулативни ПП, глаголска компонента је копулативни глагол *јесам/бийи* и (2) семикопулативни ПП, глаголска компонента је семикопулативни глагол или пунозначни који је делимично или у потпуности десемантизован те функционише као семикопулативни. И копулативни и семикопулативни ПП се даље могу разврстати на низ модела, типова и подтипова како је у раду показано. Други, по којем у фокус пажње доспева реченична структура у којој је употребљен ПП и промене које настају приликом његове замене одговарајућим простим предикатом. На основу овог критерија издвојене су две групе ПП: они који условљавају промену реченичне структуре и они који такву промену не условљавају.

3.1. У односу на раније класификације, пре свих Радовановићеву, уочене су извесне новине, које се јављају као последица (а) разлике у врсти и обиму корпуса, (б) протоку времена и (в) делимично модификованом схватању ПП. Оне се огледају у: (1) постојању раније нерегистрованих структурних модела: cop + pod + I{N_(dev.act)}, cop + na/za + A{N_(dev.act)}, cop + pri + L{N}, /TO/ + Pred.[cop + N{N_(dev.act)}] + N_{G/D}/Adj_{poses}, Subj.[N{N_(dev.act)}] + cop, (2) већем броју регистрованих глагола који конституишу декомпоновани предикат и (3) издвајању посебног типа ПП поред декомпонованог — ПП са семантичким модификацијама. Списак регистрованих глаголско-именских израза у функцији предиката није коначан, тако да је очекивана и појава нових.

4. Семантичка (не)еквивалентност ПП и одговарајућег простог предиката пунозначног глагола пружају оправдање за њихово напоредно постојање у језику. Разлике које постоје у значењу између ПП и одговарајућег простог предиката, а које се јављају као последица немогућности да се искључиво морфолошким средствима изразе све семантичке и прагматичке варијантне, утичу на то да перифрастичне предикатске конструкције постану често и ради употребљаване у различитим ситуацијама. Могућност да се на економичан начин саопште допунске информације (нпр. о институционализованом карактеру радње, учешћу већег броја актера у радњи, глаголској фази и др.), да се постигне формалност у изражавању, као и да се формира препознатљив језички израз, утица-

ли су на то да се ПП често користи у тзв. специјалним функционалним стиловима међу којима је и публицистички.

5. Зависност употребе ПП од функционално-стилских и жанровских карактеристика посматрана је на језику и стилу текстова дневних новина остварених у типично новинским жанровима. Показало се да је присутност ПП у типичним новинским жанровима подједнака и доволјно фреквентна да се његова употреба може сматрати обележјем новинског стила. Такође се показало да присутност ПП у новинском тексту може да буде показатељ његовог стилског и жанровског удаљавања у правцу књижевноуметничког стила (нпр. репортажа).

6. Будући да се у раду анализира употреба ПП у сваком жанру појединачно и да су резултати анализа детаљно предочени на одговарајућим местима, овде ће се извести сумаран закључак. Анализа је показала да на употребу ПП у типичним новинским жанровима утицај имају и карактеристике жанра и, још више, тема о којој се саопштава. Дужина и структура у мањој мери утичу на избор и фреквентност употребе ПП (карактеристике жанра у већој мери долазе до изражaja у интервјуу; обавезна дијалошка форма која подразумева већу присутност саговорника у односу на новинара, утиче на то да употреба ПП пресудно зависи од саговорника, и посредно од теме, те се учесталост и инвентар ПП у интервјуу не могу предвидети). У већој мери утичу начин обраде и презентовања информација, начин изражавања, степен формалности, тематика, прагматски циљ и интенција новинара. Тематика условљава и честу употребу терминологизираних ПП. Стога се може рећи да се у информативним и аналитичким жанровима (вест, извештај, коментар, чланак, хроника) када се информише о актуелним друштвено-политичким питањима односно разматра неки друштвено-политички проблем (а то је најчешће), ПП употребљава у већој мери него када се саопштава о другим темама. Такође, инвентар ПП у таквим текстовима је устаљен, специфичан (делимично преузет из административног стила с обзиром на то да су новине, ипак, у највећој мери, само преносник вести, изјава и припремљених саопштења) и може се сматрати карактеристичним за новински стил. Типичним ПП за новински стил може се сматрати ПП *наводи се (каже се, стоји, износи се) у саопштењу (изјави, доказу)*.

7. Да је ПП погодно језичко средство изражавања у дневним новинама показала је спроведена анализа. Разлог томе су, свакако, вишеструке погодности које његова аналитичка структура пружа. Пре свега, могућност детерминације именице у ПП помоћу придева што доприноси прецизнијем и често концизнијем начину изражавања, могућност замене глаголског дела у ПП чиме се постиже нијансирање значења, исказивање нових, додатних информација у односу на једнолексемски предикат као и избегавање монотоности и на лексичком и на синтаксичком нивоу, тежња да се, из било ког разлога, изостави податак о агенсу или пацијенсу, да се искаже пасивно значење без употребе пасивних облика или дијатетичке варијанте једног глаголског предиката помоћу синтаксичких, а не морфолошких конструкција (што је најчешће нејезички условљено: интелектуализованошћу тематике, тежњом ка економично-

сти, фактографичности, формалности, конвенционалности, својењем експресије и сл.), могућност да се истакне институционализовани карактер радње, а понекад и тежња ка еуфемизацији ради избегавања неугодне или непристојне, опасне или погрешне конотације или потреба да се ситуација прикаже сликовитије, упечатљивије, снажније, уверљивије. Употреба ПП, уколико је мотивисана, може да допринесе већој информативности поруке, утиче на то да се пажња читаоца задржи и на тај начин порука боље перципира.

8. Свеобухватни попис конструкцијоних модела ПП, као и глагола и именица које их конституишу, и њихова класификација, доприносе адекватнијој лексикографској обради ПП. Потреба да се ПП доследно и систематски описују у дескриптивним речницима српског језика истицана је у више наврата, са више страна. Док то не постане пракса, израда (мањих) специјалних речника ПП могла би да надомести празнину која у нашој лексикографији постоји. У прилог томе, у овом раду понуђен је модел и узорак једног таквог, специјалног граматичког речника ПП.

Београд

Симболи и скраћенице кориштени у раду:

*	неграматичан / претпо- стављени облик	G / G И / I	генитив инструментал
//	оно што се налази	И.	исто
	између косих црта није обавезно експлицирано	импф. инст.	имперфективни глагол институционализованост
/	алтернативно значење или употреба	Л / L Lex	локатив лексички део сложеног предиката (предикатив)
\	без		локализатор
:	према	Lok.	номинатив и потен
,	објашњење значења	H / N	(именица)
< >	скуп уређен на основу		
	редоследа својих чланова	N _{act}	nomen actionis
=	сионимичност	N _{dev}	nomen deverbativum
≈	приближно	N _{lex}	именица у функцији
≠	несинонимичност		лексичког дела предиката
→	даје	пф.	перфективни (глагол)
←	изводи се од	Pred.	предикат
Ø	непостојање одговарајуће глаголске лексеме	Prep.	предлог
A	акузатив	Subj.	заменица
Adj	придев	терм.	субјекат
Adjposes	присвојни придев		терминологизираност
Adv	прилог	уп.	упореди
C	casus (падеж)	В.	види
D / D	датив	V _{cop} / cop	копулативни глагол
егз.	егзистенцијално	V _{faze}	фазни глагол
ф.	фуснота	V _{operator}	глагол-оператор
форм.	формализованост	V _{punoznačan} V _{semcop} / semcop	пунозначан глагол семикопулативни глагол

ИЗВОРИ

Днев. 1 (Дневник 26. април 2004.), Днев. 2 (Дневник 05. мај 2004.), Блиц 1 (Блиц 24. мај 2004.), Блиц 2 (Блиц 27. мај 2004.), Пол. 1 (Политика 16. мај 2004.), Пол. 2 (Политика 19. мај 2004.), ВН 1 (Вечерње новости 12. јун 2004.), ВН 2 (Вечерње новости 16. јун 2004.), Курир 1 (Курир 29. јун 2004.), Курир 2 (Курир 30. јун 2004.), Данас (Данас 29—30. мај 2004.)

СКРАЋЕНИЦЕ

- [1] **Апресјан 2004:** Апресјан, Ј. Д. (2004). О семантической непустоте и мотивированности глагольных лексических функций. *Вопросы языкоznания* 4. 3—18.
- [2] **Арсенијевић:** Арсенијевић, Н. (1994). О глаголско-именским конструкцијама са глаголом *падати/пасити*. *Зборник Машинце српске за филологију и лингвистику*. 51—57.
- [3] **Бећар 1973:** Бећар, Д. (1973). О употреби зависних падежа у језику Статута Градског саобраћајног предузећа у Новом Саду. *Прилоги пручавању језика* 9. 1—53.
- [4] **Бугарски 1989:** Бугарски, Р. (1989). *Увод у оштару лингвистику*. Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника.
- [5] **Ђириловић 1998:** Ђириловић, М. (1998). Од вести до колумне. У: *Савремено новинарство: вест, извештај, интервју, репортажа, ТВ сценарио, чланак, коментар, критика*. Приређивач Неда Тодоровић. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја штампа.
- [6] **Ђурић 2000:** Ђурић, Д. (2000). *Новинарска радионица*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [7] **Фелешко 1995:** Фелешко, К. (1995). *Значења и синтакса српскохрватског денитива*. Београд: Орфelin, Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска.
- [8] **Гортан-Премк 1971:** Гортан-Премк, Д. (1971). *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Библиотека јужнословенског филолога, нова серија, књ. 2. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- [9] **Гортан-Премк 1997:** Гортан-Премк, Д. (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Библиотека јужнословенског филолога, нова серија, књ. 14. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- [10] **Грицкат 1966:** Грицкат, И. (1966). Наслови — посебна категорија писане речи. *Наш језик* XV/1—2. 77—95.
- [11] **Хрватска граматика 1997:** Барић, Е., Лончарић, М., Малић, Д., Павешић, С., Пети, М., Зечевић, В., Зника, М. (1997). *Хрватска граматика*. Загреб: Школска књига.
- [12] **Ивић 1996:** Ивић, М. (1996). *Правци у лингвистици*. Београд: Библиотека ХХ век, Чигоја штампа.
- [13] **Ивић 1970:** Ивић, М. (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици са везником да. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1. 43—54.
- [14] **Ивић 1988:** Ивић, М. (1988). Још о декомпоновању предиката. *Јужнословенски филолог* XLIV. 1—5.
- [15] **Ивић 1988а:** Ивић, М. (1988). О вуковој лексици и поводом ње. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 17/1.
- [16] **Ивић 2002:** Ивић, М. (2002). Нека размишљања о лексикографско-лексиколошким проблемима. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад: Матица српска; Београд: САНУ, Институт за српски језик. 23—28.
- [17] **Јоцић 1986:** Јоцић, М. (1986). Истраживање језика у масовним медијима. *Књижевни језик* 2. Сарајево. 149—157.
- [18] **Катичић 1986:** Катичић, Р. (1986). *Синтакса хрватскога књижевнога језика (наприје за граматику)*. Загреб: ЈАЗУ, Глобус.
- [19] **Керкез 1997а:** Керкез, Д. (1997). Место перифрастичне предикатске конструкције у систему предиката. *Славистика* I. 56—62.
- [20] **Керкез 1997б:** Керкез, Д. (1997). Глаголски конституент перифрастичних предикатских конструкција (у српском и руском језику). *Српски језик* бр. 1—2. 303—310.
- [21] **Керкез 1998а:** Керкез, Д. (1998). Типови перифрастичних предикатских конструкција према њиховим конститутивним елементима. *Међународни симпозијум изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини*. Београд. 183—190.

- [22] **Керкез 1998 б:** Керкез, Драгана (1998). Номинални конституент перифрастичних предикатских конструкција. *Славистика* II. 93—98.
- [23] **Керкез 1999:** Керкез, Д. (1999). Интенција перифрастичних предикатских конструкција у руском и српском језику (ППК као речничка одредница). www.rastko.org.yu/filologija/zmss/arhiva/56-57/dragana_kerkez.pdf.
- [24] **Кликовац 1998:** Кликовац, Д. (1998). О јавном језику (Експлицитна категоризација именичних појмова). *Језик данас* 8. 17—20.
- [25] **Кликовац 1999:** Кликовац, Д. (1999). Још о експлицитној категоризацији именичних појмова у јавном језику (Одговор на допис „О јавном језику, још једном” г. Рајка Буквића). *Језик данас* 10. www.sezampro.yu/jezikdanas/.
- [26] **Кликовац 2000:** Кликовац, Д. (2000). О језичким и бирократским чистунцима (Одговор на други допис г. Рајка Буквића). *Језик данас* 14. www.sezampro.yu/jezikdanas/.
- [27] **Кликовац 2001:** Кликовац, Д. (2001). О бирократизацији српског језика. *Наш језик* XXXIV/1—2. 85—110.
- [28] **Кликовац 2002/2003:** Кликовац, Д. (2002/2003). О класификацији функционалних стилова у нашој стручној литератури. *Наш језик* XXXIV/3—4. 272—275.
- [29] **Кликовац 2002:** Кликовац, Д. (2002). Из проблематике функционалних стилова у српском језику. *Књижевност и језик* 1—2.
- [30] **Кљајић 1998:** Кљајић, В. (1998). Интервју. У: *Савремено новинарство: весћ, извештај, интвју, рејпортажа, ТВ сценарио, чланак, коментар, критика*. Приређивач Неда Тодоровић. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја штампа.
- [31] **Ковачевић 2005:** Ковачевић, Милош (2005). Пунозначна и копулативна употреба глагола *бити*. *Српски језик* X/1—2. 211—233.
- [32] **Којен 1981:** Којен, Л. (1981): О неким глаголским конструкцијама у српскохрватском. *Јужнословенски филолог* XXXVII. 297—303.
- [33] **Коњик 2005:** Коњик, И. (2005). Прилог класификацији и лексикографској обради перифрастичних предиката. *Српски језик* X/1—2. 555—563.
- [34] **Коњик 2006:** Коњик, И. (2006). Перифрастични предикат у новинским насловима. *Наш језик* XXXVII/1—4. 33—41.
- [35] **Лукач 1998:** Лукач, С. (1998). Објективно и субјективно. У: *Савремено новинарство: весћ, извештај, интвју, рејортажа, ТВ сценарио, чланак, коментар, критика*. Приређивач Неда Тодоровић. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја штампа.
- [36] **Луковић 1996:** Луковић, М. (1996). Специјални стилови. У: *Српски језик на крају века*. Радовановић, М., редактор. Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник.
- [37] **Миндак 1983:** Миндак, Ј. (1983). О потреби истраживања комуникативне функције глагола у опозицији са именским предикатским конструкцијама. *Јужнословенски филолог* XXXIX. 53—58.
- [38] **Мирић 1979:** Мирић, Д. (1979). Превођење номиналних конструкција финитним глаголским облицима са руског на српскохрватски језик. *Прилози проучавању језика* 15. 1—32.
- [39] **Мразовић—Вукадиновић 1990:** Мразовић, П., Вукадиновић, З. (1990). *Граматика српскохрватског језика за српце*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића; Нови Сад: Добра вест.
- [40] **Мршевић-Радовић 1987:** Mrшевић-Радовић, Д. (1987). *Фразеолошка глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Филололшки факултет, монографије LX, Београд.
- [41] **Пети 1979:** Пети, М. (1979). *Предикатни проширак*. Свеучилишна наклада Либер.
- [42] **Петровић 1988:** Петровић, В. (1988). О перифрастичном предикату са глаголом чинити у Његошевом језику. *НССВД* 18/2. 507—513.
- [43] **Петровић 1989а:** Петровић, В. (1989). *Новинска фразеологија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- [44] **Петровић 1989б:** Петровић, В. (1989). Новински коментар у светлу језичких процеса у новинама. *Књижевни језик* 18/3. Сарајево. 149—156.
- [45] **Петровић 1990:** Петровић, В. (1990). Глаголска фраза као лексикографски и граматички проблем. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* XXXIII. 357—363.

- [46] **Пипер 1999:** Пипер, П. (1999). Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикат типа „изразити захвалност”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 42. 37—43.
- [47] **Половина 1998:** Половина, В. (1998). О језику спортских коментара. *Српски језик* 1—2. 397—408.
- [48] **Прћинић 1997:** Прћинић, Т. (1997). *Семантичка и прајематичка речи*. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [49] **Приручна граматика 1979:** Баринић, Е., Лончарић, М., Малић, Д., Павешић, С., Пети, М., Зечевић, В., Зника, М. (1979). *Приручна граматика хрватског књижевног језика*. Загреб: Школска књига.
- [50] **Просвирина 1983:** Просвирина, А. (1983). Глагол чинити и његови синоними у функцији вербализатора. *Јужнословенски филолог* XXXIX. 85—99.
- [51] **Радовановић 1977:** Радовановић, М. (1977). Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог* XXXIII. 53—78.
- [52] **Радовановић 1981:** Радовановић, М. (1981). Номинализације у српскохрватском језику. *Научни саслушак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења* VII/1. 251—260.
- [53] **Радовановић 1990:** Радовановић, М. (1990). *Сисци из синтаксе и семантике*. Нови Сад: Добра вест; Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [54] **Радовановић 2002:** Радовановић, М. (2002). Још о појави декомпоновања језичких јединица. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLV/1—2. 21—28.
- [55] **Радовановић 2003:** Радовановић, М. (2003). *Социолингвистика* (треће издање). Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [56] **Радовановић 2004:** Радовановић, М. (2004). *Планирање језика и други сисци*. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [57] **Радовановић 2006:** Радовановић, М. (2006). О „именичком стилу” у уму и језику. *Коднешњинолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности. 211—229.
- [58] **Савицка 1981:** Савицка, И. (1981). Проблеми именске предикације (нацрт проблематике). *НССВД* 7. 289—296.
- [59] **Синтакса (2005):** *Синтакса савременоја српског језика: простица реченица*. Предраг Пипер и др.; у редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- [60] **С—П—М 1989:** Станојчић, Ж., Поповић, Љ., Мицић, С. (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- [61] **Станојчић 1960:** Станојчић, Ж. (1960). Делити мишљење и слични изрази. *Наш језик* X/3—4. 156—164.
- [62] **Стевановић 1979:** Стевановић, М. (1979). *Савремени српскохрватски језик*, књига II (синтакса). Београд: Научна књига.
- [63] **Танасић 1995:** Танасић, С. (1995). Декомпоновање глагола и структура просте реченице. *Јужнословенски филолог* LI. 157—166.
- [64] **Тежак 1976:** Тежак, С. (1976). О употреби глаголских именица. *Језик* 5 год. XXIII. Загреб. 129—139.
- [65] **Тодоровић, пр. 1998:** *Савремено новинарство: вести, извештај, интервју, репортажа, ТВ сценарио, чланак, коментар, критика*. Приређивач Неда Тодоровић. 1998. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Чигоја штампа.
- [66] **Тополињска 1982:** Тополињска, З. (1982). Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог* XXXVIII. 35—51.
- [67] **Тополињска 2002:** Тополињска, З. (2002). Шта тражим у речнику? *Дескриптивна лексикографија стандарданог језика и њене теоријске основе*. Нови Сад: Матица српска; Београд: САНУ, Институт за српски језик. 33—37.
- [68] **Тошовић 2002:** Тошовић, Б. (2002). *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
- [69] **Васић 1980:** Васић, В., Ђујић, Ч. и др. (1980). Лингвостилистичка обележја назива. *Прилоги проучавању језика* 16. 1—16.
- [70] **Васић 1995:** Васић, В. (1995). *Новински реклами оглас: студија из контекстуалне лингвистике*. Ветерник: ЛДИ.
- [71] **Замуровић 1976:** Замуровић, Н. (1976). О новинским насловима. *Прилоги проучавању језика* 12. 67—85.

[72] **Зељић 2005:** Зељић, Г. (2005). *Уситање конструкије у новинском језику*. Београд: Задужбина Андрејевић.

[73] **Жибрег 1987:** Жибрег, И. (1987). Декомпоновани предикат у језику средстава јавног информисања. *Прилози проучавању језика* 23. 63—72.

КОРИШЋЕНИ РЕЧНИЦИ

PMC: Речник српскохрватскога књижевног језика (1967—1976). Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска I—IV, Нови Сад: Матица српска V—VI.

РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I—XVI (1959—2001). Београд: САНУ.

РКТ: Речник књижевних шермина. Уредник Д. Живковић. Фототипско издање. Бања Лука: Романов.

Ђурић 2003: Ђурић, Д. (2003). Новинарски лексикон. Београд: YU маркетинг прес — Новости.

Кристал 1999: Кристал, Д. (1999). Енциклопедијски речник модерне лингвистике. Београд: Нолит.

Оташевић 2004: Оташевић, Ђ. (2004). Речник савременој српској књижевној језици: огледна свеска. Београд: Алма.

Симеон 1969: Симеон, Р. (1969). Енциклопедијски речник лингвистичких назива, I—II. Загреб: Матица хрватска.

Вујаклија 1974: Вујаклија, М. (1974). Лексикон стручних речи и израза. Београд: Пролетар.

Јовановић, Р., Атанацковић, Л. (1980). Систематски речник српскохрватског језика. Нови Сад: МС.

Ивана Лазич-Коник

СТРУКТУРА, ФУНКЦИЯ И ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ОБРАБОТКА ПЕРИФРАСТИЧЕСКИХ ПРЕДИКАТОВ — на примерах из ежедневной прессы —

Резюме

В работе рассматривается перифрастический предикат (ПП) в структурном, функциональном и лексикографическом аспекте. Чтобы провести исследование функционально-стилистической обусловленности его употребления, исследование ограничено текстами газетного функционального стиля, а именно типичными газетными жанрами. ПП определяется как сложное сказуемое, составленное как минимум из двух лексем: одной — обязательно глагольной в личной глагольной форме (это может быть связочный глагол *јесам/бийи*, полу связочные глаголы типа *вршији*, *чинији* или полнозначные глаголы, функционирующие в данном сказуемом как полу связочные) и другой — именной, как правило, полученной номинализацией глагола, с которым эта лексема семантически и/или деривационно связана. ПП классифицируются по двум основным критериям: 1) структурно-семантическому — на связочные и полу связочные, в рамках которых выделяются отдельные модели, типы и подтипы, и 2) критерию изменения структуры предложения — на те, которые при трансформации ПП в соответствующее простое глагольное сказуемое обуславливают изменение структуры предложения, и на те, которые такого изменения не обуславливают. Дальнейший анализ подтвердил положения о функционально-стилистической и жанровой обусловленности употребления ПП, а также, что по своей частотности ПП можно считать признаком газетного стиля. Оказалось, что длина и структура газетного текста в меньшей мере влияют на выбор и употребление ПП. В большей мере влияют способ обработки и представления информации, способ выражения, степень формальности, тематика, прагматическая цель и интенция журналиста. В конце подчеркивается не-

обходимость в будущем последовательного и систематического описания ПП в дескриптивных словарях сербского языка, в связи с чем предлагается возможное решение. Также указано на необходимость создания специальных грамматических словарей, каких на материале сербского языка немного, и, как приложение, в качестве небольшого образца, представлен один такой специальный грамматический словарь ПП и подобных синтаксических конструкций.

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

UDC 811.163.41'374.(038)
821.163.41-95

ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА, св. 2: БА—БД
(Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности,
Одбор за етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ,
Етимолошки одсек. Београд, 2006, стр. 288)

Друга свеска *Етимолошкој речнику српској језика* (БА—БД) има 288 страна. И другу свеску је урадио исти тим: Марта Ђелетић, Јасна Влајић-Поповић, Марија Вучковић, Маја Ђокић, Александар Лома и Снежана Петровић (с тим што се М. Вучковић и М. Ђокић наводе у овој као равноправни чланови тима, док су у раду на првој само сарађивале) а уредио је Александар Лома, дописни члан САНУ. Није изостала ни назнака да је оснивач пројекта академик Павле Ивић. Одмах на почетку (с. 5—11) дат је допунски списак извора и литературе и нових скраћеница.

Ауторски тим држи се принципа постављених у првој свесци. (У вези с тим видети у приказу који је објављен у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1—2 за 2005. год., стр. 321—324). Документација у другој свесци је још богатија, што се односи и на полазну грађу, с третираном речју, и на ону која се даје у склопу етимолошког коментара. Мање је то условљено допуном извора него чињеницом да су ушли у словенски фонд речи (за разлику од слова *a* с великим уделом несловенске лексике). Наравно, корпус и даље сами сарадници склапају, сегмент по сегмент (по азбучном реду), на основу постојећих непотпуних и неадекватно сачињених речника (неподобних за ову намену) и разних дијалекатских збирки неуједначених вредности (различитих прилога лексици, пре свега дијалекатских, терминолошких збирки речи и сл.). У таквим околностима сарадници су приморани да се у трагањима („напигавањима”) кроз целовити лексички инвентар (наравно неоформљен) ослањају, осим на међусобна упућивања у речницима (укључујући и по правилу добро „скенирање” етимолошких, творбених и мотивационих веза код Скока), и на сопствену интуицију и понеки успутни савет блиских и доступних сарадника. Оваквим поступком се губи време и снага ауторског тима, а подразумевају се и последице на квалиitet дела.

И даље мислим да би требало трагати за економичнијим начином навођења грађе у случајевима када су сасвим сигурни да се ради о без

сумње истоме (и у „лику” речи и у значењу), с тим да се кратко а експлицитно назначи ареал. Скок је у том смислу, чини се, био наизглед спретнији, што му је било неупоредиво лакше будући да је српска грађа у међувремену више него десетоструко богатија. Међутим, када поново пажљиво ишчитам гнезда крцата грађом, попут *бала* (1), с намером да проверим основаност изречених примедби и сугестија — закључим да би нас претерана штедљивост лишила обиља информација преважних управо за комплексну лексичку и семантичку деривацију, што значи и за најбитнију компоненту праве етимологије. Вероватно бих и сам био склонији дописивању нове грађе (из речника или још чешће из својих теренских бележница, углавном из Роваца и Мораче, које док се не публикују не постоје!), него одбацивању цитиране. Навео бих на пример неке појединости:

— У коментару под *баба* (8) добро би дошло прецизирање да наведено с-х *бабуљ* „шљунак” у колашинском крају и у Ровцима и Морачи (у паралелним и равноправним облицима — *бàбùљ/бùбùљ* и *бабùљák/бубùљák*, а од овог и глаголи (*за-*)*бабùљати*/*(за-)**бубùљати* „засути овећим каменицама”), има значење „каменина, округли овећи камен, облутица”, као и словачко *bulica* („округао камен”).

— У гнезду *бала* дописао бих (*за-*)*бàлти* и (*за-*)*балùшати* „бујно пуштати свилу („брадати”), код кукуруза” (поткрепило би то и уверљивост етимолошких решења неких изведеница од исте основе које следе).

— Уз *бамбай* „укочен, мртав” приододао бих *бамбákнути* „распрснути се од надутости; изненада цркнути”, па би био сувишан опрез и квалификација „нејасно”, поготово што и сами имају упућивање на *бамбрек*. (Од ових речи, очигледно ономатопеја, могло се формирати гнездо без штете по прегледност.)

— Уз комплексно (и изванредно) обрађену одредницу *бара* (1) био би пажње вредан податак, микротопоним (с обода ровачког дела Лукавице, план. површи источно од Никшића) *Бàрнй* дб „удолина обрасла травом у безводном крашком крајолику”. Била би појачана заснованост повезивања значења речи *бара* „сено”, с алб. *bar* „трава” (стр. 179), ако се има у виду, на невеликој удаљености, топ. *Језёрина* (безводни каменити потес који се често „магли” — нити је удолина нити има задржавања воде), који се, верујем, најбоље може објаснити преко алб. *errësir/ë* „тама, помрчина; фиг. магла и сл.”

— Уз *барати* (2), са разуђеном (и некохерентном) семантиком, за српски ареал добро би легло *бáром*, прил. „группно” (најближе жаргонском „лењо вукући се, цумле”, али без конотације „насилно”: *Бàнùшë бáром* *трëд нòј*), потврђено код Марулића и Mrнавића у истом значењу (!), што би можда ишло или у прилог пореклу из романског супстрата или пак о дубоком словенском архаизму у периферним зонама.

— Уз *барзаст* вероватно не би било сувишно приставити *брëзаст* („шарен” за говеда, уп. и зоониме *Брèзуља* и *Брëзоња*), где се може претпоставити укрштање домаће и стране (балканске, вероватно румунске) речи.

— Уз *барлаши* приодоао бих значење „истицати у већој количини”, што би нека наведена значења повезало са *бәрїти* „влажити, цуркати”, а у коментару, с јасном оградом (због поуздане венец., односно итал. етимологије), можда и *барило* (реч има засебну одредницу), пошто се исти суд за воду (у овом подручју од дрвета) назива *бүрило* (могуће је народско преосмишљавање према *бүрити*/*бүраши* „цурити и сл.”).

— Уз *бањикаши* се „гласати се при парењу (о кобили)” (из Бачке) наведено је и из Дубице на Уни *бањицкаши* се „скакати тамо-амо и уз-немиравати друге око себе (каже се обично за децу)”. Када би се овде (наравно у склопу коментара) дало и *бәнжик* „јурњава коња с њиском; необуздана игра, обично с циком и поскакивањем” и глагол (*на-*, *за-*, *про-*)*бињицкаши* (*се*) „јурцати и сл.”, *бињицкнути* „узјахати; хитрим скоком попети се и сл.” — с разлогом би се могло рачунати и на укрштање претпостављеног *њикаши* „рзати” с турцизмом *бињекаш* и сл., а не само на експресивно *ба-*.

Овде сам стао знајући да овим путем ризикујем импровизацију и повреду примерно демонстрираног професионализма, и у овој и у претходној свесци.

Обиље документације (с напред наведеним неподобностима) ставило је на пробу компромис између лексемног и гнездовног принципа примењеног у првој свесци. Довољно је видети само *баба* од 1 до 16 и оним *Баба* и десетине изведеница које се, с мање или више вероватноће, могу свести на исти/исте етимон(е). (У Скоковом Етимологијском речнику све је дато концентрисано под једном одредницом.) На овом сегменту се види (уп. и неке претходно успутно давање напомене) да би, можда, имало смисла покушати обједињавање (концентрацију) у оквиру комплекснијих гнезда речи семантички прозирне а блиске мотивационе основе, идентификацијом чворишта у лепези разуђених значења. Таквим поступком би се постигле уштеде — смањење броја одредница и, што је можда важније, концентрација етимолошког коментара, који онда не би требало понављати. Поновљене сличне етимолошке опсервације по правилу су неуједначене исцрпности па се ризикују пукотине и у целини (с погледом на обједињени етимон) и у појединостима. Нпр. паралеле из словенских и других језика — некад грађа, некад етимолошки коментари — понекад као да нису беспрекорно дистрибуирани, али не због несналажења или незнაња, већ зато што би их у ствари у етимолошким опсервацијама сродних речи требало или поновити или још експлицитније уvezивати. Упореди на пример и успостављање засебних одредница узвика *бай* и *байши*. Под првим су дата значења изведена из опонашања звука удара, обично тупим предметом, а под другим она која се односе на наглашено препуњавање, пренатрпавање (храном и сл.) с танком аргументацијом за различите етимологије. Сличног карактера би било потенцијално гнездо *бас* (2), *басаши* (2 и 3) и сл. Можда би се и под истом одредницом могла провући идеја о другој етимологији неких сегмената обједињено датог семантичког поља. У обради нпр. *байши* и *бараши* (2) поступљено је друкчије — обједињене су речи, изгледа, различитих етимологија. Уз то, и даље ми се чини да би неке усамљене (оскудно потврђене) речи, макар биле мање-више поуздане али рецент-

не локалне креације, било боље лишити статуса засебне одреднице, као нпр. *бадрњак* (истини за вољу врло економично) будући да је квалификују као варијанту речи *бедрењак*, с упућивањем на *бедро*.

У односу на претходну свеску, чини ми се да би требало скренути пажњу на још два момента принципијелне природе: јаснији наговештај статуса онима и, имам утисак, нешто приметније пробијање ауторског става обрађивача.

У првој свесци обрађен је двадесет један оним са статусом одреднице: *Авала, Азарјанин, Адам, Адрани, Азања, Азбресница, Азбуковица, Ајвалија, Аламан, Аншин, Арайин, Арбанас, Арбушина, Ардомиље, Ариље, Арнајево, Арнаућин, Ацам, Ашанин, Ашања*, у другој, само у сегменту БА—БД, тридесет и девет — *Ба, Баба, Бабакај, Бабур, Бабушница, Бајдаш, Бајрдан, Бадивук, Бажали, Базјаш, Бајиче, Бајмок, Балашин, Балачко, Балодвин, Балкан, Балша, Баль, Баљевац, Баноштор, Бања Лука, Бањска, Бар, Барајево, Барања, Барбарез, Барич, Бариџа, Баровац, Басш, Бајалае, Бајар, Бајочина, Бајрић, Бајшур, Бач, Бачина, Баш-Челик, Бдинь*. Радује смeliје укључивање ономастике, с обзиром на квалификованост редактора и интерес научне, културне и шире јавности (неретко анахрон и приземно политички усмерен и зато квалификована реч дође као најбољи лек). Обрада је зналачка, обазрива када за то има разлога, пре свега због степена проучености српске топонимије. Уп. на пример тумачење топонима (и назива манастира) у румунском делу Баната *Базјаш*: „У крајњој линији од **баз** „зова” (Скок 1:125), образовање нејасно.” Резерва у вези с образовањем је на месту, упркос коментару који следи из којег проистиче да је основа (вокализмом пре свега) српска а суфикс мађарског порекла, јер ми не знамо географију (семантику и дистрибуцију у ономастичкој творби) суфикса *-аш* на српском језичком и етничком простору. (Присећам се из теренских записа из Роваца из Црне Горе назива потока *Стијојаш* и *Мркаш*.) Удео антропонимије је наглашено мањи и, надам се, да је такав однос промишљен. Наравно, лексемни принцип сужава простор за давање више онима уз апелативну лексику, али нам мора бити јасно да етимолошки речник „општега” профиле не може заменити различите профиле ономастичких речника, укључујући и оне етимолошког карактера.

Када ауторски тим не би био у стању да искаже свој „рукопис” — од концепције корпуса до самосталности у етимолошким просуђивањима, не би имао оправдања цео подухват, који ће дugo трајати и у тој сразмери и коштати. Међутим, тешко ће бити увек наћи меру у таквим настојањима. Аутори најбоље знају шта све недостаје нашој лингвистици да се на тим стазама сигурније крећу. Судија ће бити време и ретки знаци од најразличитијих наука.

Има ли примедби? Наравно, уз напомену да оваква дела и нису на мењена онима који не би имали амбиција да посумњају или у концепцију или у понеко решење и да сами поверију да би неки детаљ друкчије разрешили. Детаљ је на пример изостајање повезивања *башара* (2) „какав стар орону предмет” и *башарисаши* „упропастити; пропасти” (обоје

из Црне Горе), чиме етимологија првог не би била окарактерисана као „нејасна”. Није их потом, зачудо, *баџа*, најчешће „овца уопште” и скоро у истој сразмери „бела овца, овца без белега и сл.” у југоисточном ареалу (од Црне Горе до Срњица), навело да претпоставе словенску основу **bēl-* с романским (влашким) посредовањем, као и код *Балша* и *бала*. (Уп. с екавским фонетизмом име беле краве у Ровцима — *Бёца*, *Бёцуља*.) За *баниши* (2) „стајати; чекати” из говора Каражевака (Румунија) имају добру идеју, која једва да оставља простор за квалификацију „нејасно”. Ипак, можда, упркос географији, не би било пуко домишљање ако бисмо етимологију довели у везу са албанском породицом речи које имају у основи *ban-* „становати, пребивати и сл.”

Закључак: Друга свеска *Етимолошког речника српског језика* има све несумњиве врлине прве: добро решен сложени проблем корпуса (у процепу између само српског и српско/-хрватског), богату документацију, углавном успешно нађену меру између гнездовног и лексемног принципа, по правилу добру композицију етимолошких чланака и завидан квалитет обраде. Приметна су у другој свесци немала побољшања: у обради је ауторски тим смелији и сигурнији, с најчешће добро погођеном мером у испољавању „ауторског рукописа” (овде показаног или с позивом на своје претходне ауторске прилоге, пожељног, али једнако и ризичног, јер је ово област у којој је тешко бити коначни судија); рестриктивнији су (односно селективнији) у ређању могућих етимолошких решења (понекад бих пожелeo да ту особину у наредним свескама још смелије испољe); онамастичка грађа је боље заступљена (оними у овој свесци имају 39 одредница, а Соков Етимологијски рјечник са ширег етнојезичког и географског простора, из истог сегмента /БА—БД/, свега 6). И што је за подухват најважније, и друга свеска *Етимолошког речника српског језика* потврђује завидну способност ауторског тима и сврсисходност подухвата, једнако важног и за лингвистичку науку и за српску културу у најширем смислу те речи.

Нови Сад, децембра 2006. г.

Матија Пижурица

UDC 811.163.41'367.625
821.163.41-95

О ОВРЕМЕЊАВАЊУ И ПАСИВИЗАЦИЈИ ПРЕДИКАТА

Срето Танасић. *Синтаксичке ћеме*. Београд, Београдска књига [Библиотека „Пут у речи”, књига 8], 2005, 5—229.

У 2005. години, у издању „Београдске књиге”, као осма по реду у лингвистичко-филолошкој библиотеци „Пут у речи”, штампана је књига

сарајевско-богорадског лингвисте Срете Танасића под насловом *Синтаксичке теме*.

Приватни издавач „Богорадска књига”, под уредништвом Милоша Јевтића, основао је библиотеку „Пут у речи” са чврстом намером да се у једном сегменту своје издавачке делатности посвети и објављивању књига из области лингвистике и филологије, и то, бар за сада, претежно до мађих аутора. До сада је својом агилношћу више него јасно потврдио да такву своју намеру озбиљно и остварује. У овој библиотеци објавио је девет наслова, од тога три се односе на књиге које су већ раније биле објављене, али су из различитих разлога постале мање-више недоступне, а и даље врло тражене,¹ а шест наслова је први пут објављено управо у овој библиотеци,² неки и у два издања.³ И више од тога, осмишљени приступ и професионалну мудрост показао је прихвативши се и замашног издавачког подухвата штампања (и финансијског улога) прве књиге (дводомно замишљеног пројекта) под насловом *Синтакса савременога српског језика: Проспра реченица*,⁴ обима 1164 стране средњег формата, и уз суздаваштво Института за српски језик САНУ и Матице српске. Да-кле, ово је свакако издавач на кога би домаћи лингвисти, и аутори и читаоци, и убудуће требало озбиљно да рачунају.

Срете Танасић припада средњој генерацији српских лингвиста. Стручно је и научно формиран у сарајевској лингвистичкој школи коју су, у области синтаксе, понажише заступали професори, најпре Јован Вуковић, а затим и Ксенија Милошевић. Танасић је својевремено био асистент професорке Ксеније Милошевић и својим је опредељењем за област синтаксе, а унутар ње посебно и најистрајније за проблематику најпре пасивне дијатезе, а потом и глаголског система, умногоме допринео да њен вредан рад на овим синтаксичким проблемима не буде гурнут на маргину, већ да буде настављен с новим полетом кроз још продубљење анализе и општије систематизације. Своја истраживања пасивне дијатезе у савременом стандардном језику Танасић је започео обимним текстом, публикованим у Сарајеву 1982, *Пасивне конструкције са првим приједо-*

¹ Поново су штампане књиге: *Функционални стилови* (2002) — екавски, Бранка Тошовића (први пут објављена у сарајевској „Свјетlostи” 1988, а потом и у Грацу 2002 — ијекавски), *Српски језички приручник* (2004, друго, допуњено и изменјено издање) Павла Ивића, Ивана Клајна, Митра Пешикана и Бранислава Брборића (први пут објављена под насловом *Језички приручник* као издање Радио-телевизије Београд, Београд, 1991) и, као фототипско издање, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксично-семантичка студија)* Милке Ивић (први пут објављена 1954. у библиотеци Јужнословенског филолога у издању САНУ).

² Први пут се објављују књиге: *Језичке доумице* (2002, Богорадска књига у сарадњи са Апостолом) и *Језичке доумице — новије и старије* (2005) Егона Фекетеа, *Српски између великих и малих језика* (2003) Предрага Пипера, *Називи болесни и поремећаја у енглеском и српском језику* (2004) Софије Мићић, *Речник сленга* (2004) Бориса Хлебеца.

³ До сада су објављена два издања књига Предрага Пипера: *Српски између великих и малих језика* (друго, допуњено издање 2004) и *Српски језички приручник* (треће издање идентично другом 2006).

⁴ Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срете Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проспра реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Богорадска књига, Матица српска, 2005.

вом у српскохрватском језику,⁵ након чега је уследио низ текстова објављених претежно у сарајевским и београдским лингвистичким часописима. Неким особеностима глаголског система најпре се подробније бавио у монографској студији *Презенћ у савременом српском језику* (заправо својој докторској дисертацији коју је урадио и одбранио у Сарајеву, а за штампу приредио и публиковао у Београду),⁶ потом у више краћих текстова, да би синтезу својих досадашњих истраживања глаголског система предочио јавности у поглављу *Синтакса ћлајола у поменутој обимној рецентној књизи Синтакса савременоћа српског језика: Проспека реченица*.

Књига *Синтаксичке теме*, која је сада пред нама, обједињује све најважније Танасићеве текстове (укупно их је 20), који су настали од 1991, а публиковани су махом у београдским (ређе новосадским) лингвистичким часописима. У погледу времена настанка изузетак су два текста објављена 1984. и 1986. у сарајевском часопису *Књижевност и језик*, а у погледу места публиковања уз ова два иде још и један текст објављен у Сарајеву 1991. и два текста објављена у Пољској. Један текст се овом приликом први пут објављује.⁷ Важно је при том напоменути да су наслови свих раније објављених текстова остали неизмењени, а да је њихова садржина у највећем броју случајева такође остала иста, у мањем броју текстова је незнатно мењана, у једном тексту је знатније допуњена грађа, а један текст је битније промењен. Сви неопходни библиографски подаци уредно су наведени у библиографској белешци на крају књиге. Омашком је на том месту изостао један библиографски податак (онај који се тиче трећег по реду текста у књизи), али се он може наћи у списку литературе.

Садржaj књиге је следећи: Предговор [аутора] (5–6); *Приспјућ синтакси ћлајола* (7–18), *Синтакса ћлајола и итеративност* (19–27), *Збирна вишекратност као синтаксично-семантички тип мноштва радњи* (28–36), *О имтеративу у савременом српском језику* (37–50), *О употреби ћлајола требати* (51–63), *О ћерфекту и плусквамјерфекту имтерфективних ћлајола* (64–71), *Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садаџњих радњи* (72–81), *Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и нереференцијалне прошлости* (82–88), *Опозиција референцијалност / нереференцијалност и пасивна дијатеза* (89–95), *Пасив у научном стилу српског језика* (96–103), *Глаголи између реченице и речника* (104–122), *Декомпоновање ћлајола и структура простије реченице* (123–134), *Декомпоновање ћлајола у књижевноумјетничком стилу* (135–142), *Инструментал за живо у пасивним конструкцијама* (143–152), *Исказивање агенса уз девербативне именице* (153–162), *Конструкција „йод + акузатив“ с временским значењем* (163–169), *Временска употреба кон-*

⁵ Срето Танасић, *Пасивне конструкције са пртњим приједом у српскохрватском језику*, Радови IX. Сарајево: Институт за језик и књижевност, 1982, 65–124.

⁶ Срето Танасић, *Презенћ у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 12, 1996.

⁷ У међувремену, тај текст је укључен у поглавље *Синтакса ћлајола* у књизи *Синтакса савременоћа српског језика. Проспека реченица*.

струкција „на + акузатив“ и „у + акузатив“ са именицама које значе годишња доба (170—179), Сујројне реченице с везницима „недо“ и „већ“ (180—188), Безличне реченице са конструцијом до + генитив (189—196), Безличне реченице са уоћијеним агенсом (197—210); Библиографски подаци о радовима у овој књизи (211—212); Литература (213—221); Уз књигу Синтаксичке теме — Академик Милка Ивић (223), Синтаксичке теме — Проф. др Предраг Пипер, дописни члан САНУ (225—226); Појмовни регистар (227—228); Белешка о аутору (229). [Дакле, за наше прилике неуобичајено, као саставни део књиге, штампани су и текстови рецензија у целини.]

Систем глаголских облика, пре свега оних чија је основна улога овремењавање предиката, тј. смештање глаголске радње на временској оси, и систем синтаксичких образца за пасивизацију предиката, јесу два система формалних морфолошких и синтаксичко-семантичких јединица у стандардном српском језику који испољавају, на први поглед, врло висок степен хомонимичности. Наиме, када је у питању систем глаголских времена, савремени стандардни српски језик располаже практично минималним бројем формалних јединица — могло би се рећи да су за денотирање три временске сфере — садашњост $T(0)$, прошлост $T(+)$ и будућност $T(-)$ — у најширој активној функционално-стилски неспецифицикованој употреби само три основна глаголска времена — презент, перфекат и футур 1. А када је у питању исказивање тзв. пасивне дијатезе, стандардни српски језик не располаже формалном јединицом / структуром са искључиво таквом улогом, већ у ту сврху бивају искоришћени синтаксички обрасци који испуњавају и друкчије семантичке улоге. С друге стране, перспективизација времена од стране говорника српског језика свакако је сложенија но што се на основу система формалних морфолошких јединица може чинити, а типична пасивна перспективизација глаголске ситуације, иако се не може сматрати типичном за говорнике овога језика, разуме се да је могућа, а у савременом изражавању, нарочито у неким посебним доменима употребе у којима су одређени прагматички циљеви у првом плану, и не тако ретка, напротив. Овакво, могло би се рећи, несагласје између форме и садржаја, тачније потребе за исказивањем разноврснијих углова гледања на стварност но што сам инвентар формалних јединица дозвољава, с једне стране, а, с друге стране, у граматичком опису ових делова језичког система деценијама преовлађујући морфолошки приступ, допринели су уверењу да у овим сегментима граматичког система српског језика влада висок степен хомонимичности, а онда су из свега тога проистекле и многе нејасноће у разумевању принципа функционисања ових подсистема. Управо су радови Срете Танасића — они ранији, напред поменути [као и ранији радови Ксеније Милошевић, пре свега из области пасивне дијатезе], и ови окупљени сада међу корице књиге — допринели да се, захваљујући савременијем методолошком приступу и детаљној анализи корпусне грађе, много боље сагледа утицај различитих елемената синтаксичко-семантичког, па и прагматичког контекста; допринели су, такође, да се јасније уочи да хомонимичност на нивоу морфолошког облика (у случају гла-

голских времена) или на нивоу лексичке реализације или синтаксичких сегмената (у случају пасивне дијатезе) бива у знатној мери анулирана ако се узме у обзир и присуство других елемената који делују у синтаксичко-семантичком окружењу — морфолошко-семантичких (нпр. глаголски аспект), лексичких (нпр. семантика глагола), па и прагматичких (нпр. природа глаголске радње или говорников изборугла гледања на ствар); исто тако ти радови су допринели да се уоче и разумеју различита семантичка обележја релевантна у овим граматичким системима.

У текстовима о општим и појединачним питањима глаголског система, које сада можемо читати у континуитету, Танасић на свакако једноставнији и јаснији начин него што је то бивало до сада, разграничава три општа когнитивно-семантичка аспекта релевантна за временско одређивање реченичне предикације системом глаголских облика у стандардном српском језику: (1) однос индикатив — релатив, односно проблем тзв. апсолутне и релативне темпоралне детерминације (задржава традиционално терминолошко решење, али ревидира Белићеву интерпретацију релатива); (2) проблем временске транспозиције (когнитивно-семантички аспект који је традиционална граматика подводила под релатив и тиме га недовољно јасно разграничавала од локализације радње у односу на референтну тачку различиту од момента говора — што су два битно различита начина временског гледања на радњу); и (3) проблем референцијалног и нереференцијалног упућивања на глаголску радњу, односно конкретног, јединичног према генеричком — уопштеној, тј. нејединичном — множинском упућивању на глаголску радњу. Још један релевантан когнитивно-семантички аспект је предочен, али, по мом мишљењу, више на нивоу детаља него што је издигнут на ниво општег принципа, а то је простирање глаголске радње кроз две временске сфере, тј. њено смештање у једну временску сферу са реперкусијама на другу (нпр. у раду о перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола према перфекту перфективних глагола).⁸ При свему томе треба посебно нагласити да Танасић, бавећи се овим важним особеностима глаголског система, по правилу подједнако води рачуна и о активном и о пасивном реченичном лицу (што раније у литератури није увек био случај), с тим што у три текста нарочито фокусира однос пасивне дијатезе према обележју референцијалност / нереференцијалност. Поред тога, Танасић разматра и неке важне аспекте квантификације радње, тј. збирну вишекратност (термин за који се опредељује слеђећи углавном Храковског и руске синтаксичаре) и опет обележје референцијалност / нереференцијалност, па се у том смислу говори о нпр. дистрибутиву, мултипликативу (који подразумевају референцијално упућивање на радњу) и итеративу (који подразумева нереференцијално упућивање на радњу). Многа од постављених разграничења било је могуће извршити захваљујући томе што је доследно као могући дистинктивни елеменат раз-

⁸ Подсећам да се овај аспект показао као релевантан и у темпоралној детерминацији реченичне предикације сентенцијалном формом, што свакако није без значаја. Уп. детаљније Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci, Novi Sad (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića), 2001.

матран глаголски аспект. Тако су ови Танасићеви радови, у неким случајевима посредно а у некима непосредно, показали колико глаголски аспект може бити важан елеменат — у многим случајевима управо дистинктиван — за темпоралну семантику синтаксичких структура.

Овом приликом посебно бих скренула пажњу и на текст о императиву, где се поново у фокус ставља семантика императива и однос афирмавивног и негираног императива, а све то у контексту емпиријског истраживања на обимном језичком корпусу са подацима о његовој фреквенцијској заступљености, као и на текст о синтакси глагола *потребати*, где се износе неки нови детаљи, посебно у вези са нормативним питањима, такође произашли из корпуног посматрања ове структуре.

За проблематику пасивне дијатезе, поред већ поменутих текстова, важан је и онај под насловом *Глаголи између реченице и рјечника*, у којем се дискутује о битним елементима за разликовање пасивне вредности од придевско-квалификовавивне вредности структуре копула + облик трпног придева, а једним делом и текст *Безличне реченице са уоштешеним агенсом*, с обзиром на то да се формално ради о структурима с формантом *се* које, у начелу, показују висок степен хомонимичности па између осталог могу имати и вредност пасива (тзв. рефлексивни пасив). У посебном тексту Танасић разматра и пасив у научном стилу, и то на корпусу лингвистичких и медицинских текстова, износећи запажања која су корисна и за опис функционалних стилова.

Поново су сада штампана и два његова позната текста посвећена проблематици од краја седамдесетих познатој под називом декомпоновање предиката,⁹ први у којем је предложио ново терминолошко решење, декомпоновање глагола, као адекватније, по његовом уверењу, природи појаве на коју упућује,¹⁰ и други у којем се позабавио анализом ове појаве на корпусу текстова књижевноуметничког стила. Проблематиком номинализованих структуре, и могућношћу исказивања агенса у њима, говори се и у раду *Исказивање агенса уз девербативне именице*. Остали радови тичу се падежне проблематике — износи се неколико врло значајних детаља у вези са темпоралношћу и агентивношћу — као и безличних структуре.

У једном тексту детаљније се сагледавају особености сложених реченичних структуре, и то оних координираних, које испољавају један специфичан вид синтаксичког повезивања и у којима се успоставља један нарочити тип адверсативног семантичког односа.

Радови Срете Танасића окупљени у књизи *Синтаксичке теме*, поред тога што скрећу пажњу на читав низ врло важних особености стан-

⁹ Уп. Милорад Радовановић, *Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)*, Јужнословенски филолог, Београд 1977, XXXIII, 53–80, прештампано под насловом *O „dekomponovanju predikata” kao jezičkom postupku* у: Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Сремски Карловци, Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Добра вест), 1990, 53–73.

¹⁰ Уп. и Милорад Радовановић, *Још о појави декомпоновања језичких јединица*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад 2002, XLV/1–2, 21–28, прештампано у: Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Сремски Карловци, Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића), 2004, 204–218.

дардног српског језика, пружају и методолошки поуздану анализу језичке грађе засноване на корпусу функционално прилагођеном природи језичке појаве која је у фокусу, а одликују се и врло једноставним, разумљивим и прегледним начином излагања. У погледу терминолошких решења, аутор је по правилу крајње опрезан приликом увођења нових термина, и углавном настоји остати у оквирима традиције, србијистичке и славијистичке, што само по себи није спорно, али ми се чини да то ипак у неким случајевима иде на штету истицања важности новог, адекватнијег, приступа, и бољег описа и објашњења посматраних језичких датости, које нуди.

На крају, што свакако није без значаја, треба нагласити да је највећи део истраживачких резултата изнетих у радовима из ове књиге инкорпориран у рецентној *Синтакси савременога српског језика* посвећеној тзв. простој реченици (понајвише у одељку *Синтакса ћлајола*, али и нпр. у одељку *Синтакса и семантика љадежа*), а да ће резултати изнесени у тексту о једном типу сложене реченице с координираним адверсативним односом неизоставно морати ући у синтаксички приручник посвећен сложеној реченици.

Нови Сад

Ивана Антонић

UDC 811.163.3'282

КРУПАН ДОПРИНОС СЛОВЕНСКОЈ НАУЦИ

Коста Пеев, *Речник на македонски је говори во југоисточниот егејски дел*. Том 1, Скопје 1999, 411 стр. Том 2, Скопје 2002, 406 стр. Том 3, 2004, 354 стр.

Након дугогодишњег савесног и мукотрпног рада македонског дијалектолога Косте Пеева пред македонском и светском лингвистичком јавношћу налазе се прва три тома речника македонских говора у југоисточном егејском делу. Он је изникао из пројекта „*Македонски је дијалекти во Егејска Македонија*“ МАНУ, а од 2000. године рад на њему је настављен у окриљу *Института за македонски језик*.

Специфичност овог речника је у томе што је он споменик говорима који су збрисани са изворних простора и којима данас говори мањи број исељеника по балканским а и другим земљама. Ови најперифернији словенски говори богат су извор за реконструирање путева миграција и заједничких особина јужнословенских и осталих словенских племена. Будући да су вековима били изложени утицају других балканских говора, они пружају богату грађу за изучавање језика у контакту и међусобне интерференције.

У овој лексичкој грађи значајну помоћ наћи ће и македонски и словенски етимологи, као и посленици на лексичким томовима Општесловенског лингвистичког атласа.

Иако су и раније многи аутори давали мање збирке речи диференцијалних у односу на стандард, овим пак речником, први пут у македонској дијалекатској лексикографији, даје се комплетан пресек речничког блага једног дела македонских говора, као и део топономастичке номенклатуре.

У првом тому, поред одломка из рецензије академика Зузане Тополињске, следе *Уводни белешки* са следећим насловима: *Демографски ћетромени во Долновардарско од Балкански ћете војни до Втората светска војна* (9—21), *Долновардарски ћете и другите македонски говори* (21—27), *Поглед на лексичкиот состав — Видови дијалектизми* (28—35), *Лексички пласетови* (36—42), *Туѓи зборови* (43—47), *Позајмување и калкирање на службени зборови во концептот на балкански ћети јазици* (48—53), *Фразеолоѓизми* (54—58); Речник од А до Д (59—387) и *Одабрани граматички ћетрашања: Редукцијата како фрактор во разделичувањето на долновардарски ћети говори* (391—402), *За една малку ќознатата архаична црта на југоисточните македонски говори* (403—409); *Скрашеници* (410—411) и *Транскрииција*.

У другом тому након три кратка изватка из рецензија акад. Божидара Видоеског, акад. Бл. Ристевског и проф. др Аленке Шивиц-Дулар, и *Уводних бележака* (9—13), — следи Речник од Ѓ до К (15—361) и поново *Одабрани граматички ћетрашања: За заменскиот систем во јужните македонски говори* (365—383), *За дезинтаргацијата на југоисточните македонски говори* (385—395), *Повторно за „лажните останоци“ од крајниот ер во југоисточните говори* (397—404) и *Скрашеници* (405—406) и *Транскрииција*.

У трећем тому након ауторове кратке напомене и краћих извадатка из две рецензије акад. Ивана Доровског и др Катарине Балекове и интервјуја за портрет проф. Косте Пеева Македонске телевизије, следи Речник од Л до Н (11—340) и *Одабрани граматички ћетрашања: Разликата во ћетородискиот систем на југоисточните македонски говори од кукушко-дорранскиот подрачје* (343—352) и *Скрашеници* (353—354), *Транскрииција*.

Овом приликом не бисмо говорили појединачно о радовима посветеним различитим граматичким питањима, будући да су они већ раније објављивани. Можемо само рећи да они знатно доприносе бољем разумевању забележених фонетских и морфолошких облика. Међутим, они су могли бити и део посебне књиге уз овај речник у којој би се, поред ауторових, нашли и радови других научника који се баве југоисточним македонским говорима.

Стога ћемо нешто рећи о Уводним белешкама и самом Речнику.

У самом раду можда није доволно истакнуто да се оперише лингвистичким термином *југоисточни*, а не прецизнијом топографскогеографском идентификацијом, будући да ти говори захватају знатан део централне па и западне Егејске Македоније (в. Дијалекатску карту македонског језика у књ. Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје 1998).

У делу *Демографски ћетромени во Долновардарско од Балкански ћете војни до Втората светска војна* (9—21) аутор констатује да је за време

балканских ратова највише настрадала југоисточна зона, а за време Другог светског и Грађанског рата западна. Македонско становништво је нешто компактније и бројније у најзападнијем делу Грчке (Костурско, Леринско и Преспа) и у централном, западно од Вардара (Воденско и Еницевардарско). Након овога следе истинита и потресна сведочанства избеглица које су преживеле истребљивање македонског етноса. С обзиром на то да су многа од њих већ објављивана, у време када се тражи помирење међу народима и суживот на новим тековинама, питање је да ли ће поновно потенцирање на њима помоћи преосталим Македонцима у Грчкој, којима се полако и скромно враћају драстично нарушена права. Скоро сви народи на Балкану имају та страшна сећања на убијање или напуштање праједовских огњишта.

У делу *Долновардарскиће и другиће македонски говори* (21—27) аутор нам даје списак испитиваних говора (кукушки, воденски, слоунски, еницевардарски, кајларски, серски, гевгелијски и дојрански), као и богату библиографију радова о њима. Грађа је црпена из писаних извора, али и теренским испитивањима избеглица. У овом последњем случају требало је водити рачуна да ли су избеглице свој говор прилагодиле новој средини и да ли су у избегличким насељима сви из истог места.

Ове најужније и најпериферније тачке Словенства на Балкану биле су под снажним утицајем турског, ароманског и грчког језика, те се у њиховим говорима осећа снажна лексичка али и граматичка интерференција ових балканских и несловенских језика. Тако је последњих деценија утврђено да су балканизми присутни у знатном броју и у доњовардарским говорима, а не само у западном наречју.

У делу *Појглед на лексички јеослов — Видови дијалектизми* (28—35) аутор указује на фонетске, морфолошке и семантичке дијалектизме. Услед експираторног акцента, који је у југоисточним говорима веома изражен, дошло је до квалитативне и квантитативне редукције вокала, што је променило форму лексеме и повећало број дијалектизама (*н'еса* < денеска, *из'икӯй* < езикот, *ј'аѓујиће* < јагодите, *к'а-ц 'ојш?* < како ће си одиш?). У морфолошке дијалектизме спадају нпр. *кас'аин* : касап, *đ'олин* : гол, *ко-сен'ина* : косиште; *мажайр'ок* : мажиште, *старч'ок* „погрден израз за дето“. Семантички дијалектизми су: збор „говор“, *кнића* „писмо“, *крај* „почеток“; *дићне* „намести, скрие“, *осић'ави* „дозволи“; метафорично изражавање: *вр'един* 1. „силен, способен“; 2. „достоен, почитуван“; *час* 1. „моменат“, 2. „време“, 3. прил. „после, приквечер, навечер“, *ч'ине* 1. „прави“, 2. „приготви“, 3. „стекне“, 4. „помине“, 5. „роди, даде плодови“, 6. „созреје“, 7. „стори“, 8. „достигне до некој степен“.

У делу *Лексички јластилови* (36—42) аутор истиче да су ови периферни говори сачували многе архаизме, присутне и у другим словенским језицима и дијалектима: *кошар'ак* „мачор“ (Кукушко), *кошар'ана* „мачка“, *к'ошур* „мачор“ (Солунско), *đ'иви к'ошчи* бот. *Tritolium arkense* (Серско), као и у руском *кош*, диј. *кошка*, чеш. диј., слов. диј. *kot*, буг. *кош*, *кошка*, *кошак*, *кошарак* и у старим српским текстовима, али не и у македонском стандардном језику.

У делу *Түгүи зборови* (43—47) истакнуто је да су заједнички живот са Грцима и иста вера условили активну употребу око 1000 грцизама. Аутор даје инвентар и значења грцизама, али читалац остаје ускраћен за следеће информације: од више грчких синонима која је реч прихваћена; од више значења које је дословно преузето а које је претрпело семантичке промене; како реч изгледа у оригиналу и сл. Све ово ћемо илустровати једним примером. У грчком постоје две лексеме то брЮ са више значења „граница (државе, стрпљења, старости)”; „међа (имања)”; „завршетак, крај” и то σύνορο (чешће у мн. ср.р. τα σύνορα) / η σύνορα са једним значењем „граница (државна и природна)”. Југоисточни егејски говори су се одлучили за другу лексему која је претрпила значајне фонетске и извесне семантичке модификације: *сান'ар* „меѓа (на нива) и граница (на област).

Турцизама има знатно више и они би се могли анализирати на сличан начин. Тако би требало утврдити које су турске лексеме, а које су дошле посредством овог језика, из којег су домена људског живљења и сл.

Међутим, ово би знатно успорило и отежало и онако сложен и мукотрпан посао, који заслужује наше поштовање, захвалност и дивљење.

О прихватању граматичких посуђеница вероватно прво код билингвалних и трилингвалних Македонаца говори се у делу *Позајмување и калкирање на службени зборови во конТЕКСТ на балканскиТЕ јазици* (48—53). Тако предлог από у грчком и његовим дијалектима има значења „од”, „за”, „низ”, „во”, „до” и др., што се може срести и у југоисточним македонским говорима (*си фанах оїк каикої и излезох... вонка оїк Вардар*).

Последњи део *Фразеологизми* (54—58) посвећен је народној идиоматици — оригиналној (уд 'иела ду кон'иц „од ситна работа до најкрупната, од почеток до крај”) и калкираној (ῆ'иι ἥ'у'үн „пуши цигари” и требало је дати и тур. *cigara içmek*).

Што се тиче самог речника указали бисмо и на другачија могућа решења. Хомографичне речи имају посебне одреднице с обзиром на припадност различитим врстама, али би било боље да уз њих иду бројеви у индексу или експоненту што је потребно ако се на њих упућује (в. реч *аз*).

Вишечлани називи, ако су прерасли у термине, требало је да имају одредницу, али да се обраде под основном лексемом а не под детерминативном (*арамајска щрева* в. трева; *арайска кийка* в. китка, *арайски йапари* в. пари; под *мийровска сабула* дата су многа имена субота, а требало је то све да се нађе под одредницом *субоша*).

Такође је требало и лексема *армасанка* да добије одредницу, а значење да се да под обликом који је чешћи *армасница*, као што је то решено у случају *ахтар* „трговец, бакалин” в. *ахтарин* са новом семантичком компонентом „трговец на стока за домашни потреби и парфимерија”. И фонетске варијанте требало је на исти начин решавати *јарциа* в. арциа. Уз две фонетски различите одреднице *астиномија* и *ашинумија* непо-

требно се двапут понавља исто значење „полиција”, уместо да је ређи облик упућен на чешћи.

Синониме, без обзира на род, требало је повезивати, као нпр. *аровна* „желна, страдна” са *асрејин* „желен, страден”. Неки су морали добити своју одредницу, као нпр. *ѓ'осијува кр'авичка, к'ал'а буб'ал'а*, већ се налазе под *л'еши м'ара*, што спречава њено проналажење у речнику.

Штета је што у уводном делу првог тома нисмо добили прецизна објашњења о устројству речника. Једина напомена се налази тек у другом тому у вези са посебним одредницама за видске парњаке глагола.

Ове примедбе никако не умањују значај овог речника и труд који је аутор уложио. То је речник који се ускоро неће надмашити обимом, прецизношћу бележења гласовних ликова, богатством значења. Он ће бити велико поље на којем ће раме уз раме радити фонолози, морфолози, синтаксичари, лексиколози, дијалектолози, етимолози, контрастивисти, социолингвисти, психолингвисти, културологи, етнолози, историчари и др. Сви они могу само пожелети да и други језици имају овакве тезаурuse дијалекатске лексике.

Нови Сад

Жарко Бошњаковић

UDC 371.3::811.163.3(082)(049.3)

ТРИ ЗБОРНИКА ВРЕДНА НАШЕ ПАЖЊЕ

НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК КАКО СТРАНСКИ: СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ. Зборник I, II, III, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ — Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, (Редакциони одбор: Лилјана Минова-Ѓуркова, Татјана Гочкова-Стојановска, Љупчо Митревски), Скопје 2003.

У времену када се многи лекторати српског и македонског језика, услед политичких превирања, агресивности других, наше финансијске и политичке немоћи или небриге, у целом свету па чак и у пријатељским земљама, рапидно смањују, сваки труд у близи за македонски језик као страни вредан је помена и похвале.

У првом зборнику налазе се реферати учесника окружлог стола одржаног 3. јуна 2003. године на Филолошком факултету „Блаже Конески“ у Скопљу, а посвећеног стању и перспективама наставе македонског језика као страног. Након Уводне речи проф. Лилјане Минове-Ѓуркове (1—4), реферати су разврстани у неколико тематских целина: *Македонскиот јазик како наставен предмет во Република Македонија* (5—10); *Портрет на еден лектор* (11—14); *Принципи и методи на наставата по македонски јазик како српски* (15—52); *Искусства од практиката* (57—

108); *Лични искустви* (109—126); *Кон дејностиште на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура* (127—136).

Од мноштва добрих реферата желео бих углавном да укажем на оне који обрађују најчешће методе учења страних језика.

Гордана Алексова у реферату *За наставниот предмет Македонски јазик во паралелкиште со наставен српски, албански или турски јазик* (5—10) констатује да се у школама за националне мањине македонски језик по новим наставним плановима учи од трећег разреда основне школе, а раније је било од петога, са по два часа недељно. С обзиром на стање на терену, македонски лингвисти не могу да се одлуче како да зову овај језик у тим школама. У албанским и турским одељењима, већина ученика говори само матерњим, те је за њих македонски у том случају „*странски или немајчин*“. Српска деца македонски говоре већ у својим породицама те је за њих македонски „*втор јазик*“. Најнеутралније или најприхватљивије решење би било у термину „*јазик на средината*“. Веријем да и наши аутори уџбеника воде рачуна о степену близостима српског и језика националних мањина.

Катарина Велјановска (*Фразеолошкијата во наставата по македонски јазик како странски*, 29—31) залаже се да фразеологизми, изрази духа једног народа, његове културе и историје, буду заступљенији на свим нивоима учења македонског језика као страног. У почетку би се уз комуникацијске фраземе (*добар ден, добредојдовте*) обрађивали „споредбените“ (*бел како снег, трат како свека*), који су обични и у другим језицима. Затим би следили фразеологизми груписани у одређена семантичка поља (говорење: *го разврза јазикот, јазикот му меле*) и за најнапредније требало би одабрати калкиране фразеологизме (*му сече умот према тур. akli kesmek, дава збор према тур. söz vermek*). Ауторка закључује да је срећа што је изашао први том фразеолошког речника македонског језика (*Фразеолошкијата речник на македонскиот јазик*).

Снежана Веновска-Антиевска (*Изучувањето на македонскиот јазик како странски од асекот на возраст*, 33—36) примећује да македонски као страни углавном уче страни студенти и одрасле особе које се баве неким бизнисом или су на службеном боравку у Македонији. Држава би требало да се побрине да најмлађе генерације македонских исељеника институционализовано уче македонски језик.

Татјана Гочкова-Стојановска (*Принципот на научноста во наставата по македонски јазик како странски*, 37—40) указује на најновије лингвистичке, психолингвистичке и социолингвистичке методе учења страног језика. *Алтернативни или комбиновани лингвистички метод* у савладавању основних комуникативних вештина (писања, читања, говорења и слушања) подразумева предавање граматике на матерњем језику слушаоца, а затим интензивно увежбавање граматичких образаца и превођење са страног језика. Потом аудио-визуелним приступом прелази се на исклучиву употребу страног језика. И коначно, позитивним трансфером истичу се сличности између матерњег и страног језика, нарочито ако су они структурно блиски. Дакле, успешно учење страног језика започиње

методом *граматике и превода*, а завршава *директним и конгративним методом*.

Да би се у истој групи нашли учесници који ће истим темпом усвајати страни језик, психолингвисти су израдили когнитивне тестове за језичку подобност. У њима се утврђује: *осећај асоцијативне меморије, способност за повезивање звукова са симболима, способност за закључивање и осећај за граматичност*. Поред овога веома је битна *мотивација*, која може бити *интегративна и инструментална*. У првом случају лице жели да се брзо укључи и идентификује са културом језика који изучава, а у другом жели да оствари практичне циљеве — да се запосли, студира и сл.

Социлингвистички научни принципи инсистирају да се уместо са-владавања језичких вештина постигне *комуникативна ефикасност и друштвена прилагођеност*. Дакле, по овом методу није битно да ли правилно говориш, већ да ли си постао део нове културне средине.

Неке од наведених метода биле су предмет анализе поједињих аутора: Дмитар Пандев, *Споредбеноисторискиот метод во учењето на македонскиот јазик како странски*, 47—52; Елени Божуровска, *Комуникативниот пристап во предавањето на македонски како странски јазик — обратбата на темпорално-асекуларниот систем*, 53—56; Лилјана Митковски, *Комуникативниот пристап во предавањето македонски јазик како странски: усогласување на структурише, темише и функциише*, 67—73.

У неколико реферата инсистирало се на мултимедијалности: Бого Димитриески, *Мултимедиумско-интерактивна настава џо македонски јазик за странскиот студенти*, 57—65; Елена Петроска, *Мултимедиумско учење на македонскиот јазик*, 75—77.

Теоријске поставке и примена метода вежби и игара у учењу страног језика приказани су у реферату Лидије (Горгиевске) Тантуровске, *Вежбите и игриште како важен фактор во усвојувањето на македонскиот јазик како странски*, 89—99. (Иста ауторка је написала приручник: *Вежби и игри. Прирачник за учење македонски јазик како странски*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ — Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, Скопје 2005.)

Проблему употребе предлога и члана у македонском језику као страном посвећени су реферати: Симон Саздов, *Приближување на македонскиот предлози до странскиот проучувач на македонскиот јазик*, 79—82 и Емилија Џрвенковска, *Употребата на членот во македонскиот јазик*, 101—108.

У другом зборнику, у његовом првом делу, налазе се ауторизоване дискусије страних учесника (7—49) окружлог стола одржаног 4. августа 2003. у оквирима Међународног семинара за македонски језик, литературу и културу; у другом делу су прокоментарисани резултати анкете обављене међу учесницима семинара (53—61) и у трећем су објављена излагања страних специјалиста о стању македонистике у свету и о неким искustвима у њеном предавању (65—97). На крају, у делу *Кон овој зборник* (99—101) налази се завршна реч проф. Лилјане Минове-Ѓуркове.

С обзиром на то да нам простор не дозвољава да упознамо читаоце са текстовима свих учесника, овом приликом указаћемо на стање македонистике у свету и код нас, неке наставне планове и програме, искуства неких специјалиста и резултате анкете.

Један од најцењенијих македониста у свету је академик *Рина Усикова* (7—15). Она је приказала македонистику на Московском универзитету „Ломоносов“. Македонски се студира 9 семестара са 8 часова практичних вежби у прве две године и по 6 часова на осталим годинама. Уписује се 5—8 студената сваке пете године. Студенти између осталих слушају и ове курсеве: Историја македонског народа, Фонетика, Морфологија македонског језика, Историја македонског језика са дијалектологијом и у четвртој години специјалне курсеве (Теорија и пракса превођења). У извођењу наставе користи се компаративни и директни метод. На изабраним текстовима обрађује се граматичка јединица и нова лексика, а потом следе превођење, препричавање, граматичке, лексичке, писмене и усмене вежбе. Поред македонског, студенти слушају још један словенски језик (обично је то српски) и обавезно руски и енглески. Завршени студенти могу да се баве науком, наставом, да раде као преводиоци или као менаџери.

У Словенији, по речима др *Драгија Стиефаније* (30—34), македонски се слуша 4 године по 2 часа, од којих су последње две намењене изучавању старе и нове македонске књижевности. Сваке године расте број студената македонског језика. Тако је 2003. уписано 46 студената. Македонски може да се студира под А, Б, или В. Важан је и податак да је у Љубљани издат македонско-словеначки и словеначко-македонски речник најfrekventnijih речи.

По резултатима *Анкете* (53—61) види се да македонски уче првенствено студенти славистике, затим других несловенских језика и најзад других дисциплина (економија, археологија, историја и сл.). Статус македонског је различит од земље до земље и од универзитета до универзитета. Тако је он негде обавезан предмет (А), негде изборан са већим бројем семестара (Б) и факултативан с мањим бројем семестара (В). Број часова се креће од 2 до 8. Македонски у иностранству углавном изводе страни лектори. Снабдевеност уџбеницима и другим помагалима углавном је слаба. Већина анкетираних македонски учи ради његовог практичног савлађивања, а мањи број ради упознавања са његовом граматичком структуром.

Из трећег дела, *Искажувања на специјалисти*, издвајамо текст др Кристине Крамер, професорке македонског језика у Торонту, *Помагајќи им на зборувачије на дијалекти во училиниците: Социолингвистички аспекти на пишувањето учењници* (65—82). Ауторка указује на проблеме Егејских Македонаца, који поред језичке интерференције између енглеског, македонског и грчког, треба да савладају и стандардну варијанту, али и да упознају престижни скопски идиом. Циљ курса за Егејце био је да се цене њихов дијалекат или да им се омогући и приступ стандардном језику. Приликом писања уџбеника дала је прописани стандард, али и варијанте различитог типа, што ће помоћи њеним студентима да лако пре-

познају сваки језички модел када допутују у Македонију или се на неки други начин сртну с изговореном речју.

У трећем зборнику, у његовом првом делу, *Македонски јазик во ёраматикиште на сїрански автари* (5—93) објављени су прикази граматика македонског језика следећих аутора: Рециналд де Бреј, Хорас Лант, Н.С. Коваљов, Виктор Фридман, Франтишек Вацлав Мареш, Зузана Тополињска и Р.П. Усикова. У другом делу (97—123) само је рад Татјане Гочкове-Стојановске *Преёлед на йириачнициште ѻо македонски јазик како сїрански*.

Било би веома добро када бисмо и ми, након округлог стола о учењу српског као нематерњег у земљи и иностранству, добили зборнике који би нас информисали о следећим проблемима: који језик се предаје у светским универзитетским центрима (српски, хрватски, бошњачки, српскохрватски); колико је лектората неповратно изгубљено; колико се лектората може обновити; каква је судбина постојећих лектората; ко су лектори и предавачи српског језика у свету; коју помоћ им може пружити наша држава и образовне установе; из којих уџбеника се учи српски језик (в. Небојша Маринковић, Уџбеници у настави српског језика као страног у Центру за српски језик, *Udžbenik i nastavi stranih jezika. Zbornik radova*. Priredila Julijana Vučo. Univerzitet Crne Gore, Nikšić, 2003, 207—214); какви су културолошки садржаји; да ли су примењене најновије методе учења страних језика; колико је то све у складу са интенцијама Европске заједнице итд.

Статус српског као нематерњег у нашој земљи нешто је повољнији, али су поражавајуће чињенице да приличан број студената на националним студијама (као нпр. на мађарском језику) не поседује основне компоненте језичке компетенције. Којим се методама и средствима могу мотивисати ученици да на свим нивоима савладају језик земље у којој живе, раде и планирају своју будућност?

Можда би један од конгреса примењене лингвистике могао бити посвећен овој проблематици.

Нови Сад

Жарко Бошњаковић

UDC 811.14'282(049.3)

ЈЕДНА ПРЕКА ПОТРЕБА

Νικολάου Γ Κοντοσόπουλου, Διάλεκτοι καί ίδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. ΑΞΗΝΑ 2001. 222 стр. (Треће издање).

У годинама када се инсистира на повезивању народа целога света, Европе, а нарочито Балкана, за професоре страних језика и преводиоце биће пуне руке посла. Да бисмо се боље упознали и разумели, потребно је да за почетак поседујемо бар основне информације о особинама јези-

ка и дијалеката наших ближих и даљих суседа. Поред практичних потреба да се комуницира на страном језику и неком од његових идиома, не треба занемарити ни потребе научних прегалата.

Српска јавност је прошле године обрадована двема књигама посвећеним различитим идиомима грчког језика. Прву, *Uvod u grčke dijalekte* Ridigera Šmita превела је с немачког Сандра Шћепановић, а издала Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Sremski Karlovci — Novi Sad, 2005, 252 стр. Намењена је онима који се баве класичном стварином: историчарима грчког језика и индоевропеистима, класичним филолозима, историчарима старог века, епиграфичарима, нумизматичарима и папирологима. Поглаља ове књиге су. I. *Grčki dijalekti i njihovi izvori* (17—33), II. *Grčka pisma* (34—42), III. *Istorijat proučavanja, pomoćna sredstva* (43—52), IV. *Pojedinačni dijalekti* (53—203), V. *Grupisanje dijalekata* (204—227), *Indices* (229—240), *Skraćenice i znaci* (241—242), *Izbor iz novije literature o grčkim dijalektima* (243—248) + 1 karta.

Другу, *Средњовековни и савремени грчки језик* Роберта Браунинга превела је с енглеског Јелена Петровић, а библиографију допунио Дејан Аничић. Издавач је Karpov 2005, 198 страна. Након Предговора првом и другом издању следе: 1. Увод (9—29), 2. Грчки у хеленистичком свету и Римском царству (30—68), 3. Грчки језик у раном средњем веку (6. век — 1000. г.) (69—86), 4. Грчки језик у Јоанском средњем веку (1100—1453) (87—108), 5. Грчки у Јериоду турске власти (109—122), 6. Развој националног језика (123—145), 7. Дијалекти савременоћ грчког (146—166), Библиографија (167—186), Index verborum (187—198).

Овом приликом говорићемо само о савременим грчким дијалектима. Наиме, упоредићемо стање грчке, српске и македонске дијалектологије. На основу поглавља *Дијалекти савременоћ грчког* (146—166) из друге књиге (*Средњовековни и савремени грчки језик*), можемо приметити да су нам проблеми слични. Тако ни Грци још немају национални лингвистички атлас, још нису описали говоре свих области и још нису усвојили најновије методе у изучавању дијалеката. И они имају исељеничке говоре али и знатне просторе насељене избеглицама из Мале Азије и других крајева. У српском и македонском класификације дијалеката углавном су успешно завршене, а у грчком је тај проблем још отворен будући да се изоглосе не поклапају, те се због тога појављују различите класификације. Проблем ће се решити сабирањем новог материјала по начелима модерне дијалектологије.

Као и у српском и македонском, и у грчком језику класификација се врши углавном на основу фонетских критеријума, што је разумљиво с обзиром на већу фреквентност гласовних појава у сваком језику. Тако се грчки дијалекти, с обзиром на судбину неакцентованих вокала, деле на северне и јужне. У првима је изговор вокала стабилан само под акцентом, а ван акцента етимолошко *ι* и *υ* се изгубило, а *ε* и *ο* су пак прешли у њих: (ἀνθρωπος : ἄνθρωπος „човек”, ἀνθρώπου : ἀνθρώπος „човека”, μύτης : μύτης „нос”, λείπομε(v) : λείπουμι(v) „остављамо”). Ова појава се тумачи утицајем других језика и акутском интонацијом. Утицај албанског језика је одбачен будући да у њему нема те појаве и да се дистинк-

ција између акцентованих и неакцентованих вокала у северногрчким говорима утврдила до XII века, а знатније миграције Албанаца пак није било до XIV века. Словенски утицај је извеснији будући да су ту биле компактније заједнице Бугара (Македонаца) и да се и данас у њиховим говорима срећу ове редукције (као нпр. у југоисточним македонским говорима). Ова појава се тумачи и стањем у тесалијском старогрчком, у којем је акут изазивао затварање вокала. Сличне промене, али независног порекла, познају и малоазијски дијалекти, који су вероватно утицали и на исељенички говор Галипольских Срба. Извесно је да је латинска окупација знатног дела грчког копна и многих кикладских острва умањила утицај престижног престоничког говора и подстакла дијалекатску диференцијацију.

Навешћемо укратко и остале фонетске изоглосе: присуство ирационалног спиранта између двају суседних вокала (*κλαίγω* : *κλαίω* „плачем”, *δούλεύγω* : *δούλεύω* „радим”); чување назала испред оклузива (*ἄντρας* : *ἄδρας* „муж, супруг; мушкарац, човек”); сажимање групе *ία*; палатализација *χ* у *ψ* и *κ* у *χ* испред *ι* и *ε*; судбина финалног *υ*; замена старогрчког *υ* са *ι* или *υ*. Од синтаксичких изоглоса издвајамо: положај енклитике у функцији објекта (у већини грчких говора је *τόν* *ἄκουσα*, а понегде *ἄκουσά τόν* „чуо сам га”); генитив или акузатив у функцији индиректног објекта (*σὲ δίνω* : *σοῦ δίνω* „дајем ти”). Што се тиче лексике, у једним говорима се користи упитна заменица *τί* „шта”, а у другима *εἴντα*; периферијски говори чувају архаичну лексику, а таква им је и фонологија и морфологија.

Сличних појава има и у српским и македонским дијалектима (ћиша < киша, друђи, нође; да ју/гу дам; го чув/чух го и сл.).

Аутор нас надаље упознаје са изворима за проучавање средњовековних и савремених грчких дијалеката (дијалекти који се говоре данас; ранија књижевност писана на народном језику; списи граматичара; народне позајмљенице у влашком, албанском, турском, италијанском и словенским језицима). Потом даје кратке карактеристике поједињих дијалеката и њихову историју.

Трећа књига, коју би добро било ускоро превести са новогрчког, Νικολάου Γ Κοντοσόπουλου (Николас Кондосопулос), Διάλεκτοι καί ιδιώ ματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς (*Дијалекти и идиоми новогрчког*). ΑΞΗΝΑ 2001. 222 стр. (Треће издање), има следеће наслове: Περιεχόμενα (Садржај): Πίνακας περιεχομένων (Списак садржая V—VII стр.), Πρόλογος (Пролог IX), Πρόλογος τῆφ Β' ἐκδόσεως (Пролог другом издању XI), Πρόλογος τῆς Γ' ἐκδόσεως (Пролог трећем издању XIII), Εἰσαγωγικὸ σημείωμα (Уводна забелешка XV—XVII), Ἐπίμετρο (Додатак XIX), Συμβολικὴ παράστασις φθόγγων (Симболички приказ гласова XXI), Πίνακας γεωγραφικῆς ἐξαπλώσεως μερικῶν διαλεκτικῶν φαινομένων τῆς νεοελληνικῆς (Табела географске расашрености неких дијалекатских појава новогрчког XXIII); Γενικὰ (Уопште 1—3), Ἡ Τσακωνικὴ διάλεκτος (Цаконски дијалекат 3—6), Τὰ ἔλληνικὰ τῆς μικροασιατικῆς ἐνδοχώρας (Лукаонίας, Каппадокίја) (Грчки малоазијске унутрашњости /Ликао-

није, Кападокије 6—10), ‘Η ποντιακὴ διάλεκτος (Понтски дијалекат 10—16), Тà νοτιο-ιταλικὰ ἑλληνικὰ (Јужноиталијански грчки 16—20), ‘Η κυπριακὴ διάλεκτος (Кипарски дијалекат 20—28), Κρητικὴ διάλεκτος (Критски дијалекат 28—41), Тà δωδεκανησιακὰ ἰδιώματα (Додеканезијски идиоми 41—49), ’Ιδιώματα τῆς Χίου (Идиоми Хиоса 49—55), Тà κυκλαδίτικα ἰδιώματα (Кикладски идиоми 55—64), Τò ἰδίωμα τῆς Ἰκαρίας (Идиом Икарије 64—65), Τò ἰδίωμα τῶν Κυθήρων (Идиом Китире 65—67), Тà ἐπτανησιακὰ ἰδιώματα (Седмоострвски идиоми 67—72), Тà ἑλληνικὰ τῆς Πελοποννήσου (Грчки Пелопонеза 72—76), Τò ἰδίωμα τῆς Μάνης (Идиом Маније 76—82), Тà μανιάτικα τῆς Κορσικῆς (Манијатички Корзике 82—83), Τò ἰδίωματα Κύμης, Μεγάρων, Αἴγινας καὶ παλιᾶς Ἀθήνας (Идиоми Кимије, Мегарона, Егине и старе Атине 84—92), Тà βορειοελλαδικὰ ἰδιώματα (Северногрчки идиоми 92—108), Тà ἑλληνικὰ στὴν Οὐκρανίᾳ (Грчки у Украјини 109—111), Тà „ἡμιβόρεια” ἰδίωματα („Полусеверни” идиоми 11—114), Тà ἰδίωματα τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Идиоми западне Мале Азије 114—120); Παράρτημα (Додатак): Σύγκρισις κρητικοῦ καὶ κυπριακοῦ λεξιλογίου (Упоређивање критске и кипарске лексике 123—125), Πίνακες γραμματικοὶ (Граматички обраци 126—134), Διαλεκτικὰ κείμενα (Дијалекатски текстови 137—202), Βιβλιογραφία (203—219), ’Επίλογος (Епилог 221—222). У Садржају је посебно наведен списак карата (Πίνακας χαρτῶν) и Списак дијалекатских текстова (Πίνακας τῶς διαλεκτικῶν κειμένων).

Аутор ове књиге је Νικολάος Γ Κοντοσόπουλος, дугогодишњи уредник Τστορικὸν Λεξικόν-а Атинске академије, особа која има најбољи увид у стање и испитаност грчких дијалеката. Она је првенствено намењена просечном читаоцу. Међутим, мислим да би она требало да буде основни уџбеник дијалектологије нашим студентима неохеленистичких студија како би овладали могућношћу препознавања и разумевања дијалекатских идиома с којима ће се сретати у контакту с њиховим носиоцима или пак у неком уметничком делу. Исто тако и дијалектолозима и балканолозима она ће бити од велике користи будући да се на једном месту налази новији (1981) преглед свих савремених грчких дијалеката (1—120), затим илустративни текстови народних говора (Διαλεκτικὰ κείμενα Дијалекатски текстови 137—202), као и систематизована и исцрпна литература о њима Βιβλιογραφία (203—219). Интересантне су и лингвистичке карте (Πίνακας χαρτῶν в. стр. 12, 23, 36, 45, 47, 54, 56, 81 и 93) на којима је помоћу разних боја, симбола и изоглоса представљена дијалекатска диференцијација грчког језичког простора. Занимљиво је и табеларно приказивање географске расирености неких дијалекатских појава новогрчког (Πίνακας γεωγραφικῆς ἔχαπλώσεως μερικῶν διαλεκτικῶν φαινομένων τῆς νεοελληνικῆς стр. XXIII) помоћу симбола различитих боја.

За јужнословенске дијалектологе веома су битни северногрчки идиоми (Τà βορειοελλαδικά ἰδιώματα, 92—108), који заузимају највећи део копнене Грчке, а говорили су се до 1922. године у појединим деловима данашње Турске, а до 1916. и у грчким заједницама у данашњој југоисточној Бугарској. Њега карактеришу следеће фонетске особине: губљење финалних ненаглашених вокала (χέρ’ : χέρι „рука”, τ’ Θανάσ’ : τοῦ

Θανάση „Τανασιса/Τανασιсу, хипокористик од Αθανάσιος), затварање неакцентованих вокала *e* и *o* у и *u* (πιδί : παιδί „дете”, γέρους : γέρος „старац”, χωράφι : χωράφι „обрађено поље”); губљење ненаглашених примарних вокала *u* и *u* уз претходно умекшавање консонаната κ, γ, χ, λ, ν испред *u*.

Аутор даље наводи диференцијалне особине северногрчког идиома са њиховим ареалом: 1. σ и ζ > *ш* и *щ*; σ се испред *ι*, *κ*, *τ*, *π* изговара са аспирацијом; 2. глас *λ* се испред *α*, *ο*, *ου* изговара ларингално, а у неким даје *ου* (καουά : καλά „добро”, πηνούς : πηλός „иловача, блато”) или се губи (*μύους* : μύλος „млин, воденица”); 3. вокал *ι* обично иза *ρ* а најчешће испред наглашеног *α* изговара се као отворено *ε* (παλαμαρέα : παλαμαριά „конопци, ужад, паламари”); 4. гласови *μπ*, *ντ*, *γκ* изговарају се као наше *б*, *д*, *з*; 5. уместо изгубљеног ненаглашеног *ι* развија се једно *τ* (θέλτς θέλεις „хоћеш”); 6. губљењем вокала *ι* и *ου* настали су нови гласови и сугласничке групе (*μισός* > *μπσός* „пода, половина”, *μουλάρι* > *μπλάρ’* „мазга”, *χρυσός* > *ξός* „злато, златан, позлаћен”); 7. финално *ς* испред *μου* мења се у *ζ* а заменички облик у *ουμ*, *ιμ* или само *μ'* (ό πατέρας *μου* > ού πατέρας *ουμ* / ού πατέρας *ιμ* / ού πατέρας *μ'* „мој отац”); 8. сонанти *λ* и *ν* испред *ε* се умекшавају (’Ιλιέν’ : ’Ελένη „Јелена”, νιαί : ναί „да”); 9. између два вокала или у синекфори, повезаном изговору две речи, јавља се глас *γ* или *γι* (Θεός > Θεγός „Бог”, Σοφία > Σουφίγια „Софија”, μὲ εῖπε > μὲ γ εῖπε „рече ми”); 10. футурска партикула *θά* изговара се као *да* или *тά* „ће”; 11. код заменичких форми јавља се једно *ν* (ἄλλος ἄλλνος „други, различит, другачији”); 12. компаративни наставак *-τερος* гласи *-τιαρους* (γλυκότιαρος „слађи”); 13. у неким речима, као што су *βαθειά* > *βαδά* „дубоко”, *ἀγριάδα* > *ἀγράδα* „дивљаштво, сировост; пиревина”, губи се вокал *ι*; 14. испред почетног *ε* развија се једно *ι* (έχω > *ιέχου* „имам”).

Од морфолошких карактеристика аутор наводи следеће: 1. зависно од регије члан за м.р. гласи *ού* или *ή*, негде се први употребљава уз све именице м.р., а други само уз властита имена (ο δρόμος > ού δρόμους „улица, друм, пут”, ο Νίκος > ή Νίκους), а негде се он изоставља; 2. деминутивни наставци именица ср.р. разликују се од региона до региона (παιδάκι > πιδούδ’ > πιδέλ’ > πιδούλ’); 3. гл. типа ὁγαπῶ у различитим пределима имају следеће наставке ὁγαπῶ, ὁγαπεῖς, ὁγαπεῖ, ὁγαποῦμι, ὁγαπεῖτι, ὁγαποῦν или ὁγαπῶ, ὁγαπᾶς, ὁγαπάει, ὁγαποῦμι, ὁγαπᾶτι, ὁγαποῦν и др.; 4. уместо аорисног наставка *-σα* јавља се *-κα* (καβάλησα > καβάληκα „јаших”); 5. у 1. и 2. л. мн. имперфекта и аориста актива наставци су *-μαν*, *-ταν* (φάγαμαν, τρόγαταν „јеђасте, једосте”); 6. ови облици у неким говорима могу имати акценат на четвртом, на другом, на оба та слога, уместо на трећем (έφαγαμι, ἔφαγάμι, ἔφαγάμι : ἐφάγαμε); 7. конјуктив гл. βλέπω „видим” има различите облике у говорима (νὰ διῶ, νὰ ιδῶ, νὰ ιδοῦ); 8. у 2.л.јд. императива јављају се наставци *-ούσ* и *-ίσ* (νίψου : νιψτούσ’, νιψτύσ’ „умиј”); 9. ген. ѡд. и мн. замењени су предлогом ἀπὸ и акузативом (πὸ ναν παπᾶ κουρίτσι : κορίτσι ἐνὸς παπᾶ „девојчица једног оца”, ἀπ’ τ’ς λαγοὶ : τῶν λαγῶν „дивљих зечева”); 10. у одговору се уместо одричне рече *οχι* користи негација δέν „не”; 11. уз-

вици имају различите фонетске варијанте и дистрибуцију (ῶΤζόλα „ο, Ђола” = ё Γιῶργο „е, Јорго”, ω πιδί „о, дете” = ρὲ παιδὶ „брे, дете”, βρὲ > ρὲ / (ά)ρὰ (негде само за дозивање мушкараца) „брे”; μωρή > μουρή / μαρή / μᾶ / μοὺ / μὰ „море/мори”; негде узвик може бити и иза имена); 12. у сложеним глаголским временима заменички објекат се јавља између помоћног и основног глагола (εἰχαν μας μάθ’ = μᾶς εῖχαν μάθει „бејаху нас подучавали”); 13. за изражавање унутрашњег расположења користи се гл. у 3. л.јд. и енклитички облик заменице у акузативу (μὶ τρώγιτι = θέλω νὰ φάω „једе ми се = хоћу да једем”); 14. уместо енклитичког облика личне заменице у дативу, у неким говорима се јавља акузативна форма (σὶ λέου = σοῦ λέω „кажем ти”); 15. уместо генитива м.р. личних заменица користи се ген. ж.р. (τοὺν εἶδα κί τ’ς τού ’πα = τὸν εἶδα καὶ τῆς τό ’πα „видео сам га и то му (joj) рекао”); 16. у једном говору уместо множин. облика личне заменице τοὺς за м.р. се јавља τα, а за ж.р. τες (σὴν καρδιά τα = στὴν καρδιά τοὺς „у њиховом срцу”, τὰ βάσανά τες = τὰ βάσανά τοὺς „њихова мучења”).

Даље се расправља о лексичким и ономастичким карактеристикама северногрчких идиома.

Овом приликом желим да укажем још на неке сличности између северногрчких, македонских и српских говора. Поред већ константоване судбине неакцентованих вокала, интересантан је утицај македонског на артикулацију неких сугласника/сонаната *с* > *ш*, *з* > *џ* (1); тврђи изговор гласа *л* (2); изговор гласова *б*, *д*, *г* (4); у срп. се среће протетичко *ј* (14) и др.

Могу се уочити и сличности у морфологији и синтакси: у мак. говорима се јавља члан, али је постпознован, као и у Т-Л (1); у мак. се среће деминутивни суфикс *-уле* (2); појава аналитизма (предлог + акузатив) јавља се у северномакедонским и јужносрбијанским говорима (9); идентичност неких узвика (11); место енклитичких облика у сложеним гл. временима са српским, али не и са мак. *бејаху нас* учили : *нè имаа учено*, у којем је енкл. испред, али је зато идентична гл. конструкција (12); идентично изражавање унутрашњег стања *једе ми се* и мак. *ми се јаде* (13); јављање акузатива уместо датива (у грч. генитива) да *ѓу* (joj) дам, мак. (13), у неким мак. говорима се уместо енклитичког облика личне заменице ж.р. употребљава облик м.р. *му реков на жена* (15) и др.

Дакле, пуно је разлога и научног оправдања да ова књига ускоро нађе издавача, те тако постане доступна нашој стручној и широј публици.

POČECI UTEMELJENJA SISTEMSKE FUNKCIONALNE LINGVISTIKE

M. A. K. Halliday: ON GRAMMAR [edicija „Collected Works of M. A. K. Halliday”, knjiga 1, priređivač Johnatan J. Webster], Continuum: London & New York, 2005, x + 442 str.

Sabrana dela Majkla Eligzandra Kerkvuda Halideja (Michael Alexander Kirkwood Halliday) priredio je Džonatan Dž. Webster (Johnatan J. Webster).¹ Prvi tom objavljen je pod naslovom *On Grammar [O gramatici]*. Pored ogleda koji je naslovljen „A personal perspective“ [„Pogled iz ličnog ugla“], a koji je Halidej napisao posebno za ovo izdanje, knjiga se sastoji od petnaest studija objavljenih u rasponu od skoro četrdeset godina u drugoj polovini XX veka (reč je o periodu 1957—1996). Shodno tematici i poljima naučnog istraživanja studije su grupisane u tri dela.

U prvom delu „Early Papers on Basic Concepts“ [„Rani radovi o osnovnim pojmovima“] (str. 17—151) zastupljeno je pet studija u kojima su dati osnovni pojmovi na kojima se temelji Halidejeva sistemska teorija koja je danas poznatija kao sistemska funkcionalna lingvistika (eng. *systemic functional linguistics*; u daljem tekstu *SFL*). Za razliku od njegovih savremenika, čiji se značaj u opštoj lingvistici ne dovodi u pitanje, npr. Firtova (Firth) interesovanja za varijetete u jeziku, Hjelmslevljeva usmerenost na jezik kao celinu i Jakobsonovo istraživanje univerzalija u različitim jezicima — dakle, za razliku od svih njih — Halidej je u svojim ranim radovima pokušao da na temelju rezultata istraživanja pomenutih i drugih lingvista konstruiše teoriju gramatike koja se bazira na lingvističkoj analizi i deskripciji pojedinačnih jezika, dajući primat značenju i potrebi za sistematičnošću.

U prvoj studiji „Some aspects of description and comparison in grammatical analysis“ [„Neki aspekti sistemske deskripcije i poređenja u gramatičkoj analizi“] autor razvija ideje o proširenju opštih lingvističkih principa, koje su ustanovili Firt, njegov mentor, i drugi naučnici, demonstrirajući primenu formalnih metoda lingvističkog opisa na novokineski (savremeni pekinški dijalekat). Na temelju lingvističkih metoda izvedenih iz strukturalizma, on tvrdi da

---

¹ Pored knjige *On Grammar*, u toku 2006. isti izdavač („Continuum“ iz Londona i Njujorka) objaviće još devet tomova istog autora: *Linguistic Studies of Text and Discourse* [Lingvističke studije o tekstu i diskursu], *On Language and Linguistics* [O jeziku i lingvistici], *The Language of Early Childhood* [Jezik ranog detinjstva], *The Language of Science* [Jezik nauke], *Computational and Quantitative Studies* [Studije iz računarstva i statistike], *Studies in English Language* [Studije iz engleskog jezika], *Studies in Chinese Language* [Studije iz kineskog jezika], *Language and Education* [Jezik i obrazovanje], i *Language and Society* [Jezik i društvo]. Zanimljivo je da je Džonatan Webster priređivač i sabranih dela Rekije Hasan (Ruqaiya Hasan) koja će u toku 2005. i 2006. godine objaviti londonska izdavačka kuća „Equinox“ u 6 tomova. Inače, R. Hasan je decenijama blisko saradivala sa Halidejem i zajedno su objavili nekoliko naslova među kojima je najpoznatije i verovatno najznačajnije zajedničko delo *Cohesion in English* [Kohezija u engleskom jeziku] (1976). Više informacija o sabranim delima Hasanove moguće je pročitati u mom prikazu prvog toma, koji je objavljen pod naslovom „Jezik, društvo i svest“ u časopisu *Genero*, broj 6—7, 2005.

„potpuna analiza na gramatičkom nivou, a posebno opis u kojem su sve forme jezika u međusobnoj relaciji sa sistemom, uspostavlja se u samom jeziku, i ta analiza zahteva ustanavljanje gramatičkih kategorija, raspoređenih kao termini u međusobno povezanim sistemima, koje imaju eksponente, supstancu (fonetsku ili grafičku) kao segmente teksta”. Firt je očigledno imao snažan uticaj na Halideja, koji se oslanja upravo na njegovo formulisanje teorije jezika kao opšte lingvistike usmerene ka pitanjima vezanim za funkcionisanje jezika na gramatičkom nivou. Jedni su ukazivali na Halidejev pristup kao neofirtovski, ali takva karakterizacija — po mišljenju Dž. Vebstera — nije naučno opravdana.

U drugoj studiji „Categories of the theory of grammar [„Kategorije u teoriji gramatike”] Halidej uspostavlja temeljne kategorije za svoj teorijski okvir, kao npr. *jedinica* (eng. *unit*), *struktura*, *klasa* (eng. *class*), i *sistem* i koje dovođi u međusobnu vezu, kao i u vezu sa podacima triju distinkтивnih skala apstrakcije koje uključuju *rang* (eng. *rank*), *eksponenciju* (eng. *exponence*) i *delikatnost* (eng. *delicacy*). U uvodnom delu svoje diskusije autor želi da istakne ono što on smatra kao „dato”, a što je uključeno u sledećih šest tačaka. (1) Tekstovi, ili posmatrane jezičke realizacije, jesu podaci koje treba uzeti u obzir, bez obzira na to da li su kodirane govornom ili pisanom formom jezika. (2) Deskripcija se sastoji u relaciji teksta i kategorija teorije. Deskripcija nije teorija — za nju se pre može reći da je kostur izvedenog metoda i na nju se može odgovoriti iz teorije. (3) Primeri jezičkih realizacija moraju da se tretiraju na temelju velikog broja primera na različitim nivoima. Dok su primarni nivoi forma, susptanca ili kontekst, kompletan okvir bi morao da uključi neke dalje potpodele i dodatke, uključujući supstancu, bez obzira na to da li je zvukovna ili grafička, zatim formu dva povezana nivoa — leksički i gramatički, i kontekst koji predstavlja međunivo koji dovodi u relaciju formu i vanjezičke elemente. (4) Proučavanje zvukovne supstance pripada posebnom, ali povezanim delu teorije kao što je opšta fonetika. S druge strane, fonologija uspostavlja odnos između forme i zvukovne supstance; drugačije rečeno, to je ono mesto gde se lingvistika i fonetika međusobno prožimaju. (5) Jezik ima i formalna i kontekstualna značenja. Formalno značenje je informacija koja ima značaja za teoriju informacije; kontekstualno značenje je povezano sa vanjezičkim elementima. (6) Moramo da napravimo razliku između deskripcije i teorije, ali isto tako i između teorije i prezentacije, jer se na taj način razjašnjava teorija. Elaborirajući svaku od temeljnih kategorija za teoriju gramatike, Halidej opisuje *jedinice* kao noseće modele. Skala na kojoj su jedinice rangirane nazvana je *rang*, dok su *strukture* „redosled ponavljanja sličnih realizacija koje konstituišu te modele”. Postoje *primarne* i *sekundarne strukture* koje se razlikuju na osnovu pojma *delikatnosti*. S druge strane, klasa podrazumeva „grupisanje sličnih događaja na osnovu njihovog pojavljivanja u modelima”, dok se *sistem* bavi „pojavom jedne pre nego neke druge među sličnim realizacijama”.

U radu „Class in relation to the axes of chain and choice in language” [„Klasa u relaciji sa osama lanca i izbora u jeziku”] Halidej razmatra relaciju *klase* u odnosu na *strukturu*, *osu lanca* i *klasu* u odnosu na *sistem*, *osu izbora*. Klasa je u relaciji sa dva tipa *strukture* koja je moguće naći u jeziku: prostorni poredak u kojem se ograničen broj različitih elemenata pojavljuje bez pona-

vljanja, i dubinski poredak ili struktura koja se ponavlja. Npr. *promena ranga* (eng. *Rankshift*) odnosi se na tip strukture koja se povremeno ponavlja i preseca se sa skalom ranga.

U četvrtoj studiji „Some notes on ‘deep’ grammar” [„Neke napomene o ‘dubinskoj’ gramatici”] Halidej je ozbiljnije posvećen pojmu sistemske deškripcije, uključujući i izbor među mogućnostima koje su priznate u gramatici. Odnos između strukturalističkog i sistemskog opisa može da se razume kao odnos između sintagmatskog i paradigmatskog plana.

U poslednjoj studiji u prvom delu „The concept of rank: a reply” [„O konceptu ranga: odgovor”], M. A. K. Halidej reaguje na argumente o gramatici ranga koje je postavio jedan od njegovih sledbenika P. H. Metjuz (Matthews). Kao što Halidej objašnjava, *gramatika ranga* „konkretizuje i označava utvrđen broj slojeva u hijerarhiji konstituenata tako da se bilo kom konstituentu može dodeliti jedan ili drugi specifikovani sloj, ili rang”. U jednoj od tačaka Halidej i Metjuz su saglasni, jer obojica smatraju da je gramatika ranga zapravo hipoteza o prirodi jezika. Halidej, međutim, smatra da je to hipoteza koja je jednako značajna i za kreiranje deskriptivnih prednosti i za pitanja koje proizlaze iz toga.

Drugi deo „Word-Clause-Text” [„Reč-Klauza-Tekst”] (155—286) sastoji se od pet studija u okviru kojih se može videti kako se razvoj Halidejevog teorijskog okvira primjenjuje na analizu i opis modela na različitim jezičkim nivoima — od leksičkih jedinica preko klauza do tekstova. Klauza kao leksičko-gramatička konstrukcija značajno se razlikuje i od leksike i od teksta. Dok je svaki od pojmove definisan različito — leksička jedinica se definiše u odnosu na kolokaciju, klauza u odnosu na strukturu i tekst u odnosu na situacioni kontekst — one su, međutim, analogne po svojoj prirodi i sistemski po orijentaciji.

U šestoj studiji „Lexis as a linguistic level” [„Leksika kao jezički nivo”] Halidej istražuje neke od problema uključene u pitanja upotrebe jezičkih modela, i tretira ih kao različite od gramatičkih modela ne samo po stepenu delikatnosti, već i po vrsti. Ono što autor predlaže jeste leksički model „sa distinktivnim, mada analognim kategorijama i formama iskaza”. Pokazalo se da pojavnost jedinica u leksičkoj analizi daleko više treba da objasni kolokacijska ograničenja nego „poznati i iskazani skup termina u relaciji sa izborom”. Halidej u vezi sa tim zaključuje da „čak i tabela sa najfrekventnijim kolokatima konkretnih jedinica sa informacijom o njihovim verovatnoćama, kako neuslovљени tako i leksički i gramatički uslovljenim, značajno bi doprinela onim primenama u lingvistici čija interesovanja leže ne samo u onome što zna izvorni govornik o svom jeziku, već i u onome što on čini sa tim”.

Sedma studija „Language structure and language function” [„Struktura i funkcija jezika”] uvodi tri gramatički relevantne jezičke funkcije: ideacionu, interpersonalnu i tekstualnu. Slično praškim funcionalistima, Halidejevo proučavanje gramatike predstavlja sintetizu i strukturalnih i funkcionalnih pristupa. Gramatika je opisana kao sistem raspoloživih opcija od kojih govorno lice ili pisac pravi izbor „ne in vacuo, već u kontekstu govornih situacija”. Čin govora uključuje „simultani izbor među velikim brojem medusobno povezanih opcija”. Na te opcije se najčešće referiše kao na ’značenjski potencijal’ koji se

„kombinuje u svega nekoliko relativno povezanih 'mreža'; te mreže opcija korespondiraju sa nekim od osnovnih funkcija jezika”. Funkcije jezika se, prema tome, reflektuju kroz strukturu klauze. Halidej dalje pokazuje kako se svaka od funkcija reflektuje u strukturi engleske klauze, počev sa ideacionim značenjem u smislu strukture tranzitivnosti, uključujući jezičke izraze za proces, aktera i okolnost. On takođe ukazuje i na interpersonalno značenje koje je sadržano u strukturi načina klauze, kao i na to kako je tekstualna funkcija izražena i u tematskim i informativnim strukturama.

„Modes of meaning and modes of expression: types of grammatical structure and their determination by different semantic functions” [„Modaliteti značenja i izraza: tipovi gramatičke strukture i njihova determinisanost različitim semantičkim funkcijama”] jeste studija u kojoj Halidej pozajmljuje Pajkovo (Pike) viđenje jezika kao čestice, talasa i polja diskursa u kome treba napraviti razliku između iskustvenih struktura, koje se baziraju na konstituentima (kao što su čestice), i tekstualnih struktura koje su periodične (kao talasi). On prepoznaje kao distinkтивnu komponentu i logički modalitet u kojem je „stvarnost predstavljena na apstraktniji način, u obliku apstraktnih odnosa koji su nezavisi i ne referišu na stvari”.

U devetoj studiji „Text semantics and clause grammar: how is a text like a clause?” [„Semantika teksta i sintaksa klauze: kako tekst može biti kao klauza?”] Halidej razmatra tekst kao semantički, a ne kao leksičko-gramatički entitet. On tvrdi da su „elementi strukture teksta apstraktniji; oni su funkcionalni entiteti koji su u relaciji sa situacionim kontekstom do njegovih žanrovskeh svojstava kao što su polje, pravac (eng. *tenor*) i način diskursa”. Smatra da tekstovi i klauze imaju dve distinkтивne prirode, pa je tako priroda tekstova semantička, dok je priroda klauza leksičko-gramatička, i tako nastavlja da ukazuje na koji način one, metaforično govoreći, liče. Dok su na jednoj strani klauze konstituenti ili blokovi od kojih se grade tekstovi, one takođe imaju „razvijenu analogiju sa tekstrom kao modelom i može prema tome predstaviti značenja teksta u bogatstvu varijeteta različitih načina”. U istom radu on elaborira kako tekstualna svojstva strukture, koherencija, funkcija, razvoj i karakter imaju svoje analogne protivprimere u organizaciji klauze.

Deseta studija — koja je i poslednja u drugom delu — „Dimensions of discourse analysis: grammar” [„Dimenzijsi analize diskursa: gramatika”] demonstrira primenu sistema funkcionalne gramatike na analizu uzorka razgovornog jezika, tj. na razgovor između jedne odrasle osobe i tri devetogodišnje učenice. Analiza je predstavljena u deset koraka od transkripcije intonacije i ritma preko leksičko-gramatičke analize, pa do opisa situacionog konteksta u smislu polja diskursa, pravca diskursa i načina diskursa.

Treći deo „Construing and Enacting” [„Konstruisanje i izvođenje”] (289—417) takođe je komponovan od pet studija. U 11. studiji „On ineffability of grammatical categories” [„O neopisivosti gramatičkih kategorija”] Halidej tvrdi da je jezik po svojoj prirodi objekat. Budući da je jezik sistem koji se razvija, a ne kreiran sistem, on počiva na principima koji nisu opisivi. Samo njegovo bogatstvo, „njegova moć da pročišćava celokupno kolektivno iskustvo kulture u kod kojim je moguće rukovoditi i naučiti ga... i smešta svoje kategorije izvan dosega naših svesnih pokušaja objašnjenja njihovog opisa”. To bogatstvo

je najočiglednije u neintencionalnom, spontanom jeziku, u onome koji nije samoposmatran; ili kako Halidej primećuje, u onome u kome „naša sposobnost kritički zavisi o tome da nismo sposobni da to činimo”.

Dvanaesta studija „Spoken and written modes of meaning” [„Govorni i pisani modaliteti značenja”] usmerena je na dalju elaboraciju o razlikama između nesvesnog i spontanog (govornog) diskursa i njegovog svesnijeg protiv-primera, koji je više okrenut samoposmatranju — pisanog diskursa. Dokazujući suprotno pretpostavkama da je pisani diskurs složeniji i bogatiji od govornog, Halidej smatra da su ta dva tipa diskursa složena i organizovana svaki na svoj način: „pisani jezik teži da bude leksički zgusnutiji, ali gramatički jednostavniji; govorni jezik teži da bude gramatički komplikovan, ali leksički proreden”.

U trinaestoj studiji „How do you mean?” [„Kako to misliš?”] značenje je uzeto kao modalitet radnje koja se pojavljuje u preseku svesti i materijalnih modaliteta iskustva. Halidej posebno ispituje evoluciju protojezika u jeziku. On pokazuje da se dvodimenzionalna semiotika definiše tako da iskustvo sisača razvija u „semiotiku posebne vrste: slojeviti, troslojni sistem u kojem je značenje ‘dvaput obrađeno’, pa se tako inkorporira u sloj forme ‘čistog’ sadržaja”. Dve dimenzije protojezika, kao minimalnog semiotičkog sistema, uključuju „unutrašnje” dimenzije refleksivnog / aktivnog, ‘Ja mislim’ u odnosu na ‘Ja želim’, i ‘spoljašnje’ dimenzije intersubjektivnog / objektivnog ‘ti i ja’ nasuprot ‘on, ona, ono’”. Treća dimenzija rezultira uvođenjem gramatike, ili kao što Halidej kaže: „čistog simboličkog modaliteta koji postoji kao uzajamno delovanje prethodne dve dimenzije”. Proces instancijalnosti i realizacije omogućava postojanje tog dinamičkog otvorenog sistema koji zovemo jezikom.

U dve poslednje studije, četranestoj „Grammar and daily life” [„Gramatika i svakodnevni život”] i petnaestoj „Grammar and grammatics” [„Gramatika i teorija gramatike”] Halidej opisuje kako nam gramatika nesvesno omogućava da konstruišemo svoju stvarnost i tumačimo iskustvo, dok nam teorija gramatike omogućuje da svesno promišljamo o tome kako ta teorija u našem ljudskom iskustvu funkcioniše. Halidej predlaže termin „teorija gramatike” ili „nauka o gramatici” (eng. *grammatics*) kao kontradistinkciju terminu „gramatika”, kako bi napravio razliku između konkretnog sloja proučavanja prirodnog jezika i proučavanja tog sloja. „Misliti gramatički” ili „služiti se teorijom gramatike da bismo razmišljali o tome šta gramatika misli o svetu” može da nam pomogne da bolje razumemo tu ‘gramatičku energiju’ ili ‘gramatičku logiku’ koja ojačava jezik i takođe uslovjava naše stavove u odnosima jednih prema drugima i u odnosu na svet oko nas. „Biti lingvista” — kaže Halidej — „to je izmišljeno da bi se bavilo ljudskim prilikama” i oni koji „misle gramatički” biće bolje pripremljeni ne samo da ukažu na probleme vezane za socijalnu nepravdu i nejednakost, već i da doprinesu u razvoju novih primena u lingvistici, kao što je veštačka inteligencija.

Značaj Halidejevog teorijskog modela u razvoju SFL u istoriji opšte lingvistike nikо ne dovodi u pitanje. Mnogi smatraju da je Halidej jedan od najoriginalnijih i najuticajnijih lingvista u drugoj polovini XX veka. Iako je knjiga *On Grammar* objektivno samo mali deo (ili sa aspekta njegovih sabranih dela deseti deo) svega onoga što je M. A. K. Halidej napisao i objavio u svo-

joj izuzetno plodnoj i dugoj karijeri, ta knjiga daje uvid u najvažnije aspekte njegove teorije — od osnovnih koncepata kao što su sistem, struktura, klasa i rang, pa do razvoja sistemske teorije i njenog značaja u opštoj lingvistici, idući dalje, od pojma ranga prema reči, klauzi i tekstu. Neki od važnih aspekata njegovog sistemskog funkcionalnog okvira reflektuju se kroz sadržaj studija za-stupljenih u prvom tomu njegovih sabranih dela, ilustrujući zadivljujuću širinu i dubinu u njegovim razmišljanjima vezanim za jezičku strukturu uvek na izazovan i zanimljiv način. Ne bi trebalo zaboraviti da je Halidej poznat i po tome što je osnovao Odsek za opštu lingvistiku na Univerzitetu u Sidneju, gde je predavao sve dok nije penzionisan, ali je kao gostujući profesor predavao na svim većim univerzitetima širom sveta.

On Grammar je knjiga koja će biti zanimljiva i izuzetno korisna za lingviste SFL usmerenja, i one koje interesuju strukturalni, funkcionalni i formalni pristupi u izučavanju jezika, ali i za teoretičare jezika koji su zainteresovani za razne domene u oblastima primenjene lingvistike, lingvistike diskursa, pragmatike, sociolingvistike, itd.

Beograd

Aleksandar Čarapić